

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2024 48(3)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Fuat Şen

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Nilgün Erdem

Editör Yardımcıları

Ekin Değirmenci- Gülçin Özge Tan- Nuray Şahin

Alan Editörleri

Aslı Yılmaz Uçar- Dinçer Demirkent- Emel Memiş Parmaksız- Umut Can

Adisönmez- Ünsal Doğan Başkır

Türkçe Dil Editörü

Nuray Şahin

İngilizce Dil Editörü

Ekin Değirmenci

Teknik Editör

Orhan Ürünçan Yücel

Yazı İŞleri Müdürü

Elçin Aktoprak

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederigi.info e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Orhan Ürünçan Yücel

Web Sayfası Sorumlusu

Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Süzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

15 Eylül 2024

Sonbahar 2024 48(3)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği

Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile

EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF Emekli)
Sina Akşin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF Emekli)
Kerem Altıparmak (İnsan Hakları Okulu)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletişim
Fakültesi)
Ahmet Murat Aytaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakültesi)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ İLEF Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF
Emekli)
Bülent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı Iğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haşim Köse (AÜ SBF Emekli)

Bilsay Kuruç (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF Emekli)
Şebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi İİBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Şennur Özdemir (AÜ SBF Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi)
Belkıs Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gülay Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi, Bölge
Çalışmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Ali Somel (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Alper Yağcı (Boğaziçi Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaş Üniversitesi)
Bülent Özçelik (Kapadokya Üniversitesi)
Boran Ali Mercan (Ankara Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Çağrı Kaderoğlu Bulut (Ankara Üniversitesi)
Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Diñçer Demirkent (Ankara Üniversitesi)
Emel Memiş (Ankara Üniversitesi)
Erdem Çolak (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Esra Sarioğlu (Max Planck Institute)
Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)

Funda Hülagü (Margburg Philipps Universität)
Hasan Hüseyin Aksoy (Ankara Üniversitesi)
Meltem Kayıran (Ankara Üniversitesi)
Nazan Bedirhanoğlu (Xavier University)
Pınar Dönmez (De Montfort University)
Selman Saç (Dumlupınar Üniversitesi)
Umut Can Adisönmez (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Ünsal Doğan Başkır (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Vedat Ulvi Aslan (Ankara Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State University)

İçindekiler

Yeni Sayıda.....VII

Makale

Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi.....497
Mustafa İlhan

Ziya Gökalp Düşüncesinde Beşeri Bilimler ve Ulus İnşası.....527
Nejla Doğan

Kitleleşme, Şiddet, Travma ve Hafıza: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde 'Beka'nın İzini Sürmek.....551
Umut Can Adısönmez, Serhun Al

Neo-Liberalizm Çağında Sosyal Demokrat Partiler, Ekonomide Ulusalçılık ve Anayasaya Aykırılık İddiaları (1983-1991).....581
Mustafa Mert Alpbaz

'Dijital Siyaset' Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özelinde İncelenmesi.....617
Serhat Kaya

AKP Rejiminde Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin Zor ve Rıza ile İnşası.....653
Pınar Demircan

Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği'nde Bir Etik Tasarı Olarak Kapitalizm.....693
Pelin Tuştaş

Küresel İklim Değişikliğinin İşgücü Verimliliği ve İstihdam Üzerine Yansımaları: Bir Sosyal Politika Önlemi Olarak Yeşil İşler.....715
Gökhan Murat, Belemir Şengül

Muhafazakâr İdeolojinin Aile ve Kadına Bakış Açısının Bir Yansıması Olarak Yoksulluk Nafakası Tartışmaları.....747
Evşen Altun Aslan, İnci Çoban İnce

Arendt'in Wittgenstein ile Karşılaşması: Eylem ve Sınır-Özne.....793
Adem Yılmaz

Kitap İncelemesi

Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek: Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine Kitap İncelemesi.....827
Sezer Fener

Siyaset, Kulüp, Stadyum: İstanbul Futbol Kültürünün Değişimi (1900-2023) Kitap İncelemesi.....833
Rahşan İnal

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları....
.....**842**

Yeni Sayıda...

Sevgili okurlar,

Mülkiye Dergisinin 2024 yılı Eylül sayısı sizlerle buluşuyor. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından makaleler ve kitap eleştirilerinden oluşan sayımız, eleştirel sosyal bilim yazınına katkı sunmaya devam ediyor. Her sayıda olduğu gibi yazılarıyla, görüşleriyle dergiye katkı sağlayan yazarlara, hakemlere ve yayının hazırlanma sürecinde bizi destekleyen tüm yayın kurulu üyelerine, başladığı günden bugüne dergiye editörlük yapmış tüm önceki editörlerimize ve özellikle bir önceki sayıya dek editörlüğü büyük bir özveri ve emek ile sürdüren Emel Memiş'e teşekkür ederiz.

Bu sayı, on araştırma makalesi ve iki kitap incelemesinden oluşuyor. Araştırma makalelerinden ilki Mustafa İlhan'a ait. "Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi" başlıklı makalesinde İlhan, Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin gelişimini Türk kamu yönetimi yazınında Osmanlı Tarihi'nin geleneksel dönemlendirilmesine koşut olarak incelendiğini belirterek, mülki idare birimlerinin bizatihi kendi örgütlenme ilkelerinin tespit edilmesi ve bu ilkelerin zaman içinde uğradığı değişimin takip edilmesiyle yapılacak bir incelemenin taşra yönetim kurumlarının tarihsel gelişimini daha doğru bir zemine oturtacağını vurguluyor. Bu çerçevede, Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin teşekkülünü üç evreye ayırarak inceliyor.

Nejla Doğan "Ziya Gökalp Düşüncesinde Beşeri Bilimler ve Ulus İnşası" başlıklı makalesinde, Türkiye'nin ulus-devletleşme sürecinde Ziya Gökalp'in beşeri ve sosyal bilimleri nasıl işlevselleştirdiğini ve bu işlevselliği eğitimle nasıl ilişkilendirdiğini çözümlüyor. Doğan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde eğitimin ve eğitime konu olan bilimlerin ulus inşası hedefiyle sorunsallaştırılmasına ilk kapsamlı yanıtın Gökalp tarafından verildiği sonucuna ulaşıyor.

Üçüncü sıradaki, "Kitleleşme, Şiddet, Travma ve Hafıza: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde 'Beka'nın İzini Sürmek" başlıklı makalelerinde Umut Can Adisönmez ve Serhun Al, tarihsel analiz ve söylem analizi yöntemleri ile Türkiye siyasi ve toplumsal hayatını yakından ilgilendiren devlet bekası kavramını tarihsel olarak inceliyor ve bekayı siyasi rejimlerin ana hatlarını belirleyen ve rejimler arası geçişte köprü niteliği taşıyan 'organik bir kara kutu' olarak tasvir ediyorlar.

Mustafa Mert Albaz “Neo-Liberalizm Çağında Sosyal Demokrat Partiler, Ekonomide Ulusalçılık ve Anayasaya Aykırılık İddiaları (1983-1991)” başlıklı makalesinde, sosyal demokrat partiler olarak HP, SODEP ve SHP’yi ele almış ve bu partilerin karşılaştırılmasının, sol/sosyal demokrat kesimin 1980’lerde geçirdiği dönüşümün tarihsel süreç içerisinde net bir şekilde ortaya konulması bakımından önemli olduğunu vurgulayarak, partilerin AYM’ye iptal istemiyle yaptıkları başvuruları değerlendiriyor. Sonraki yazıda, Serhat Kaya “‘Dijital Siyaset’ Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu’nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özelinde İncelenmesi” başlığıyla, topluma ve bireylere ulaşmada alternatif bir alan olarak kullanılmaya başlanan sosyal medyanın, klasik iletişim ve argüman biçimlerini değişikliğe uğrattığını hatırlatarak, internet tabanlı bu değişiklik ile siyaset yapma biçimi ve toplumla iletişim pratiğinin de dönüştüğünü vurguluyor. Bu bağlamda Kaya, 31 Mart 2019’da Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafınca iptal edilen ve 23 Haziran 2019’da yenilenen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı (İBB) seçiminde Millet İttifakı’nın Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayı Ekrem İmamoğlu’nun sosyal medya kullanımını ‘dijital siyaset’ bağlamında Twitter örneği üzerinden analiz ediyor.

“AKP Rejiminde Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin Zor ve Rıza ile İnşası” isimli altıncı makede, Pınar Demircan, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde Türkiye’de ilk nükleer santral projesinin inşasına toplumsal rıza üreten uygulamalar çerçevesinde, ekolojik, sosyal, ekonomik ve siyasi veçhelerden tartışmalı olan projenin, güçler birliğine dayalı bir rejime geçişi de mümkün kılan rıza ve zorlama yöntemleriyle ilerlediğini vurguluyor. Çalışmada siyasal rejim, siyasal iktidar ve toplumsal hareketleri birlikte tartışmayı sağlayan çekişmeli siyaset yaklaşımı çerçevesinde, AKP iktidarının önceki siyasal iktidarlara kopuş ve süreklilikleri neoliberal politikalar bağlamında analiz ediliyor.

Sayının bir diğer araştırma makalesi olan, “Adam Smith’in Milletlerin Zenginliği’nde Bir Etik Tasarı Olarak Kapitalizm” başlıklı yazıda Pelin Tuştaş, Smith’in literatürde yaygın olarak vurgulanan uluslararası işbölümü, dış ticaret ve serbest piyasa kuramlarının sadece *laissez faire* savunusu olarak ele alınamayacağını hatırlatarak, Smith’in kapitalist sistemde piyasanın toplumun refahı üzerindeki etkilerine dair görüşünü adalet kavramı çerçevesinde ele aldığını belirterek tartışıyor ve bu anlamda Smith’in yeterince vurgulanmayan katkısını öne çıkarıyor.

“Küresel İklim Değişikliğinin İşgücü Verimliliği ve İstihdam Üzerine Yansımaları: Bir Sosyal Politika Önlemi Olarak Yeşil İşler” başlıklı sekizinci

makalede, Gökhan Murat ve Belemir Şengül, iklim krizinin gelişim sürecini ve istihdam ile işgücü verimliliği üzerindeki etkilerini inceliyorlar. İklim krizinin istihdam üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin çözümünde ise “yeşil işler bir sosyal politika önlemi olarak uygulanabilir mi?” sorusu bağlamında ülke deneyimlerini ele alıyor ve yeşil işlerin sosyal politika aracı olarak öneminden bahsediyorlar.

“Muhafazakâr İdeolojinin Aile ve Kadına Bakış Açısının Bir Yansıması Olarak Yoksulluk Nafakası” isimli yazıda ise Evşen Altun Aslan ve İnci Çoban İnce, muhafazakâr medyanın yoksulluk nafakası karşıtlığını hangi söylemlerle kurguladığını sorgulayarak, muhafazakâr ideolojinin tarihsel süreç içerisinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki dezavantajlı konumlarından kaynaklı yoksulluk nafakası alan taraf olmalarını görmezden gelerek yoksulluk nafakasına karşı duruşlarını eleştiriyor. Sayının son araştırma makalesi olan “Arendt’in Wittgenstein ile Karşılaşması: Eylem ve Sınır-Özne” başlıklı makalesinde Adem Yılmaz, Hannah Arendt’in düşünme etkinliğini eylem kavramı çerçevesinde ele alıyor ve edebi eserlere, Bernhard ve Kundera’ya başvurarak tartışıyor.

Araştırma makalelerinin ardından sayıda, “Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek: Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine” başlıklı kitap incelemesi yer alıyor. Sezer Fener, Catherine Malabou, Dan Swain, Petr Urban ve Petr Kouba tarafından aynı isimle derlenen Nisan 2024’te Livera Yayınları tarafından yayımlanmış bu çalışmada yer alan on dört makalenin her birinin, karşılıklı yardımlaşmayı farklı açılardan ele aldığı belirtilerek ayrıntılı bir inceleme yapılıyor ve kitabın özellikle entelektüel olarak Türkiye’deki anarşist tahayyülün tek boyutluluğunu aşma yolunda oldukça önemli bir katkı sağlayabileceği ifade ediliyor. Sayıdaki diğer kitap incelemesi olan “Siyaset, Kulüp, Stadyum: İstanbul Futbol Kültürünün Değişimi (1900-2023)” başlıklı yazıda Rahşan İnal, araştırmacı/gazeteci Mehmet Şenol tarafından yazılan aynı isimli kitabı ele alıyor ve kitaptaki her bölümün bir stadyum dönemini anlattığını ve geniş hacimli kitabın, İstanbul stadyumlarının 1900-2023 yılları arasındaki politik, ekonomik ve toplumsal tarihi aktarması açısından önemli bir çalışma olduğu sonucuna varıyor.

Yeni sayıda buluşmak dileğiyle...

Editörler ve Yayın Kurulu Adına

Nilgün Erdem, Ekin Değirmenci, Gülçin Özge Tan ve Nuray Şahin

Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi

Mustafa İlhan, İçişleri Bakanlığı, Balıkesir Valiliği

ORCID: 0000-0002-2490-4499

E-Posta: mustafailhan70@hotmail.com

Öz

Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin gelişimi Türk kamu yönetimi yazınında Osmanlı Tarihi'nin geleneksel dönemlendirilmesine koşut olarak incelenmektedir. Gerileme paradigmasına dayanan bu yaklaşım taşra yönetim kurumlarının teşekkül sürecini anlamayı güçleştirmektedir. Mülki idare birimlerinin bizatihi kendi örgütlenme ilkelerinin tespit edilmesi ve bu ilkelerin zaman içinde uğradığı değişimin takip edilmesiyle yapılacak bir incelemenin taşra yönetim kurumlarının tarihsel gelişimini daha doğru bir zemine oturtacağı düşünülmektedir. Bunun için merkezi idare ile taşra birimleri arasındaki ilişki biçimini ve taşra yönetim birimlerinin kendi aralarındaki görev ve yetkilerin paylaşılmasını belirleyen usulleri tespit etmek gerekmektedir. Özellikle yerel ekonomik kaynakların yönetilmesi konusunda yetkilerin bölüşümünü belirleyen esaslar burada anahtar rol oynamaktadır. Bu esaslar taşrada yönetimin paydaşı olan farklı statü gruplarının toplumsal kökenlerinin ve bunların arasındaki ağların değişim ve dönüşümüyle belirlenmektedir. Bu çerçevede yapılan bu araştırma Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin teşekkülünü tarihsel olarak üç evreye ayırarak ele almaktadır. 1362-1695 yılları arasını kapsayan 'merkezi denetim ve yerel güçler arasında denge' döneminde adalet dairesi temelinde reayanın şikayetlerini çözme ve taleplerini karşılama kaygısı, toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik, yerleşik kuralların kabulü, yerelde farklı grupları kapsayıcı ve esnek/popüler bir dini anlayış taşrada örgütlenmenin ana unsurları olmuştur. 1695-1842 yılları arasında ise bu ilkeler köklü değişiklikler geçirmiş, reayanın içinden çıkan ve gücünü iktisadi girişimlerinden alan servet sahibi kişilerin taşra yönetimine doğrudan katıldığı 'oligarşik yerel yönetim' süreci yaşanmıştır. Bu dönemde taşrada ekonomik kaynaklar ve kamusal yetkiler yerel aktörlerin şiddetli rekabeti ve müzakeresi sonucunda paylaşılmıştır. Kamusal hizmetler ayan-ı vilayet denilen yerel elitlerin müşterek çalışması ile yürütülmüştür. Farklı ölçeklerde nüfuz alanları oluşturan yerel oligarşik güçlerin katılımıyla kurulan yerel meclisler taşra yönetiminin temeli haline gelmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren girilen 'hiyerarşik örgütlenme' döneminde (1842-1949) ise merkezi idare yerel ekonomik kazançların merkezi hazineye aktarılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla taşra yönetim birimleri ve görevlileri hiyerarşik bir kurumsallaşma sürecine girmiştir. Yerel elitlerin taşrada idareye katılımı devam etmiş, ancak yeni dönemde yerel aktörler yarı memur statüsünde merkeziyetçi sisteme entegre

edilmiştir. Taşra yönetim sisteminin inşası Erken Cumhuriyet Dönemi'nde katı merkezîyetçi ve hiyerarşik örgütlenme ilkeleri temelinde sürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sistemi, Örgütlenme İlkeleri, Merkezi Denetim ve Denge, Oligarşik Yerel İdare, Hiyerarşik Örgütlenme.

Historical Periodization of the Ottoman/Turkish Provincial Administration System in Terms of Organizational Principles

Abstract

The development of the Ottoman/Turkish provincial administration system is discussed in parallel with the traditional periodization of Ottoman History in Turkish public administration literature. This approach, based on the decline paradigm, makes it difficult to understand the formation process of provincial administrative institutions. Determining the organizational principles of local administrative units and following the changes in these principles over time will place the historical development of provincial administrative institutions on a more accurate basis. For this purpose, it is necessary to determine the relationship between the central administration and the provincial units and the procedures that determine the sharing of duties and authorities among the provincial administrative units. The principles determining the distribution of duties, especially regarding the management of local economic resources, play a crucial role. These principles are determined by the change and transformation of the social origins of the different status groups that are partners of the administration in the provinces and the networks among them. In this context, this research examines the formation of the Ottoman/Turkish provincial administration system in three historical phases. The main principles in the period of 'centralized control and balance between local powers' (1362-1695). It has been the concern to meet the demands of the subjects on the basis of the circle of justice, intransitivity between classes, acceptance of established rules, inclusion of different groups in the local area, and a flexible/popular religious understanding. During the 'oligarchic local administration' period (1695 and 1842) these principles underwent radical changes, and wealthy people who emerged from among the nobles and derived their power from their economic enterprises began to directly participate in the provincial administration. During this period, economic resources and public duties in the provinces were shared as a result of fierce competition and negotiation between local actors. Public services were carried out by the joint work of local elites called *ayan-ı vilayet*. Local councils established with the participation of influential local oligarchic powers have become the basis of provincial administration. During the 'hierarchical organization' period (1842-1949) the central administration tried to ensure that

local economic gains were transferred to the central treasury. The participation of local elites in provincial administration continued, however, local actors are now in the centralist system as semi-civil servants. The construction of the provincial administration system continued in the Early Republican Period on the basis of strict centralist and hierarchical organizational foundations.

Keywords: Ottoman/Turkish Provincial Administrative System, Organization Principles, Centralized Control and Balance, Oligarchic Local Administration, Hierarchical Organization.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kurumların inşası Türkiye'de kamu yönetimi yazını içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bugün kamu hizmeti veren birçok kamu kurumunun Cumhuriyet öncesine uzanan bir geçmişe sahip olması bunu zorunlu kılmaktadır. Günümüzde mülki idare birimleri olarak kamu hizmeti sunan kurumlar, Osmanlı dönemi ele alınmadan incelenmesi mümkün olmayan kurumların başında gelmektedir. Türk kamu yönetiminde birçok kurum bakımından olduğu gibi taşra yönetim örgütünün inşası incelenirken de çoğunlukla 'kuruluş, yükseliş, gerileme ve çöküş' veya 'klasik dönem, çöküş ve Batılılaşma' yahut 'Tanzimat öncesi, Tanzimat sonrası ve Cumhuriyet dönemi' gibi geleneksel dönemlendirmeler yapılmaktadır (Eken, 2021: 11-22; Güler, 2009: 16-17; Piterberg, 2017: 171-201). Bu geleneksel tasnifler Osmanlı tarihyazımını yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar etkilemiş olan gerileme paradigmasına dayanmaktadır (Quataert, 2011: 291, 292; İslamoğlu-İnan, 1998: 1; Howard, 2011: 245, 246).

Gerileme paradigması modernleşmeci kuramlara ve Avrupa merkezci bir bakış açısına dayandığından ve Osmanlı'daki kurumsal gelişmeleri 'Batı'nın yükselişi - Doğu'nun çöküşü' perspektifinden yorumladığından (Gran, 2012: 71) Osmanlı toplumunun dinamik unsurlarını görememektedir (Faroqi, 2003: 260). Ayrıca bu yaklaşım modern dönem öncesi Osmanlı yönetim örgütünü, günümüzde modern ulus devletin etkinliği değerlendirilirken kullanılan kriterlere göre değerlendirdiğinden anakronik olmaktadır (Abou El-Haj, 2000: 31). Oysa İnalçık'ın (1954: 140, 141) ifade ettiği gibi kurumların tarihsel olarak incelenmesi en başta kurumların zaman içinde geçirdiği değişim/dönüşüm sürecinde ve sonunda kazandığı niteliklere göre yapılmalıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin kimi kurumları zaman içinde o kadar büyük değişim yaşamışlardır ki; bu kurumlar aynı ada sahip olsalar bile farklı dönemlerde birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmış ve işlevleri tamamen başkalaşmış olabilmektedir. Bu nedenle kurumlar her dönemin kendi koşulları içinde tahkik edilmelidir.

Osmanlı tarihi giderek daha çok İnalçık'ın dikkat çektiği bu yaklaşım çerçevesinde -gerilemeci tezin aksine- imparatorluğun kurumlarının dönüşümü üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylece farklı dönemlendirmelere kapı aralanmaktadır. Darling (2011: 154-163) Osmanlı tarihinin 1300-1550 arasını Genişleme, 1550-1718 arasını Tahkim ve 1718-1923 arasını Dönüşüm olarak ele almaktadır. Hathaway (2011: 165-167) Osmanlı yönetim kurumlarının dayanıklılığına ve esnekliğine vurgu yaparak 17 ve 18. yüzyılları çöküş olarak değil, bir uyum süreci olarak dönemlendirmektedir. Genç (2019: 313), Osmanlı tarihinin 1683'e kadar olan kısmını genişleme ve 1683 sonrasını ise daralma olarak ele almaktadır. Karpas (2011: 207-221) ise dönemlendirmede sarsıcı toplumsal olaylar ve toprak rejiminin değişimini esas almaktadır. Ona göre Osmanlı tarihi Uç Beyleri Dönemi (1299-1402), Merkezi Yarı-Feodal Dönem (1421-1596), Taşrada Özerklik ve Ayanlar (1603-1789), Ulus Devlet Olma, Modern Bürokrasi ve Aydınlar dönemleri (1808-1918) olarak ele alınmalıdır. Murphey de (2011: 265) Osmanlıların erken modern dönemde yaşadığı gelişmeleri tarım krizi, siyasi kriz ve ticari kriz gibi her bir sorun kümesini ayrı ayrı ele alarak incelemeyi teklif etmektedir. Pamuk (1994: 11, 12) Osmanlı'da özellikle üretici güçlerin durumlarının ayrı ayrı tahlil edilerek bir dönemlendirme yapılması gerektiğini savunmaktadır.

Peki sosyal bilimciler neden böyle dönemlendirmeler yapmaktadır? Le Goff (2020: 2) 'Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?' adlı eserinde dönemlendirmenin basit bir kronolojik olgu olmadığını, dönemlerin özel anlamları olduğunu, art arda sıralanışları, zaman içindeki süreklilikleri ya da bu sıralanışların çağrıştırdığı kopuşları ifade etmeye yaradığını söylemektedir. Özel (2015: 84) bütün tartışmalı yanlarına rağmen yapısal, toplumsal düzlemdeki değişim/dönüşümlere ve aralardaki kırılma noktalarına önem veren dönemlendirme çabalarının önemli olduğunu dile getirmektedir. Yine Le Goff (2020: 102, 103) dönemlendirmenin vazgeçilmez bir araç olduğunu belirterek "insanlığın zaman içinde nasıl örgütlendiği ve geliştiği onun (dönemlendirme) sayesinde aydınlanmaktadır" tespitini yapmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı kurumlarını ele alırken, incelenen dönem itibarıyla kurumların kendi niteliklerinin ortaya konulmasına ve bu nitelikleri yansıtan bir dönemlendirme yapılmasına ihtiyaç vardır. Elbette bütün dönemlendirmelerde olduğu gibi bu çalışmada da her dönem için belirlenen başlangıç ve bitiş tarihleri Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının örgütlenme ilkelerinde yaşanan değişimlerin mutlak ve kesin noktasal tarihleri budur anlamına gelmemektedir. Ancak Çadircı'nın (1997: 173, 181) ifade ettiği gibi değişim sürecinde gerçekleşen önemli olayların tarihleri

dönemlendirme yapılırken kullanılmak zorundadır. Bu çalışmada yapılan dönemlendirmelerde verilen tarihler yeni dönemin örgütlenme ilkelerini belirlemede önemli bir yeri olan düzenlemelerin tarihleridir.

Örgütlenme ve taşra yönetim sistemini biçimlendiren yönetim anlayışı/ ilkeleri hem merkezle taşra birimleri arasındaki ilişki biçimini (Darling, 2019: 371) hem de taşra yönetim birimleri arasındaki görev ve yetkilerin paylaşılmasını belirleyen usulleri ve özellikle yerel ekonomik kaynakların yönetilmesi konusunda yetkilerin bölüşümünü belirleyen esasları ifade etmektedir (Kaya ve Pekküçükşen, 2019: 26-35). Bu esaslar elbette yönetime katılan toplumdaki değişik statü grupları arasındaki ilişki biçimine ve taşrada iktidarı paylaşmak için siyasi mücadeleye katılan toplumsal unsurların kökeni ve çeşitliliğinin çözümlenmesine dayanmaktadır (Barkey, 2011b: 274, 275; Keyder, 2013b: 195, 196).

Bu nedenle burada Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin tarihsel gelişimi, bu sistem içinde yer alan yönetim birimlerinin hem kendi aralarındaki hem de merkezi idareyle olan ilişki biçimini ve yerelde yönetime katılma yollarını belirleyen örgütlenme ilkeleri zemininde ele alınmaktadır. Doğuşundan tekemmül ettiği 1949 yılına kadar mülki idari sistemin temel örgütlenme ilkeleri saptanarak bu ilkelerin zaman içinde değişimi üzerinden bir dönemlendirme yapılmaktadır.

Mülki İdare Kavramı

Bugün mülki idare sistemi olarak tanımladığımız Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin tarihsel dönemlendirilmesine geçmeden önce mülki idare kavramının geçmişine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Arapça kökenli ve İslami literatüre ait bir kavram olan mülk kelimesi iktidar ve devlet anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da Mülk suresinde bu kelime 'hakimiyet, hükümlerlik, hükümdarlık ve tasarruf' anlamlarını taşımaktadır (Bağdemir, 2009: 289, 290). Bu kelimedenden türeyen Melik unvanı İslam devletlerinde yöneticinin sıfatlarından biri olmuştur (Nizamülmülk, 2006: 28). Osmanlı Devleti'nde ilk yüzyıllarda bu sözcük devleti ifade ettiğinden mülki idare devlet yönetimi demektir (Gencer, 2009: 4). Kimi fermanlarda mülk kelimesi saltanat kelimesinden dahi ayrı olarak yönetim anlamında kullanılmıştır (Abou El-Haj, 2000: 146).

17. yüzyıla kadar tüm askeri-sivil merkez ve taşra teşkilatını ifade eden bir tabir olarak kullanılan mülki idare (idare-i mülkiyye, umur-ı mülkiyye vb.) 18. yüzyıldan itibaren genel devlet yönetiminden ziyade sivil yönetim

alanını işaret etmeye başlamıştır (Tabak, 2016: 13). 16. yüzyıldan sonra gerçekleşen rejim değişikliği bunun en önemli sebeplerindedir. Osmanlı Devleti erken modern dönemde 'fetih imparatorluğu' anlayışını terk etmiş ve 'yerleşik monarşiye' dönüşmüştür (Faroqhi, 2012: 94). 17. yüzyıldan itibaren takip edilen barış siyaseti ve rejimin kendini yeniden tanımlamaya başlaması ile Osmanlı yönetici eliti seyfiye yerine kalemiye içinden çıkmaya başlamıştır (Itzkowitz, 2012: xl; Reyhan, 1998: 5, 6). Bu da mülki idarenin giderek sivilleşmesine yol açmıştır. Artık 19. yüzyılda Osmanlı bürokratları için mülki idare kavramı devletin tamamen sivil yönünü ifade etmektedir.¹

Mülki idare kavramının taşra yönetim teşkilatını ifade etmek için kullanılmaya başlaması ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren taşra yönetimi üzerine yapılan yoğun reform sürecinde gerçekleşmiştir. 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin birinci kısmının (Bab-ı Evvel) ilk bölümü (Fasl-ı Evvel) İdare-i Mülkiyeye başlığını taşımaktadır ve başlık altındaki maddelerde umur-ı mülkiyeye işleri diğer askeri, mali ve hukuki işlerden ayrı olarak tahrir edilmiştir (Tural, 2004: 110). Bu dönemden sonra çıkarılan kanunlarda mülki idare örgütü denince vilayet, kaza, liva, nahiy ve köy gibi mülki birimler kast edilmiştir.² Mülki idare günümüzde merkezi yönetimin merkez örgütü dışında ve coğrafya olarak yerinde hizmet gören parçasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte literatürde hem günümüz mülki idaresini hem de mülki idare kavramının günümüzdeki anlamını kazanmadan önceki dönemleri ele alırken taşra yönetimi, taşra teşkilatı, taşra idaresi, mülki sistem, il idaresi vb. çeşitli kavramlar kullanılmaktadır (Güler, 2021: 329).

Merkezi Denetim ve Yerel Güçler Arasında Denge Dönemi (1362– 1695)

Türkiye'de mülki taksimat ve kademelendirme'nin geçmişi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu dönemine kadar gitmektedir. 1362 yılında Rumeli Beylerbeyliği'nin teşkilıyla kaza, sancak ve beylerbeyliğinden oluşan bir yönetsel bölünüş gerçekleşmiştir (İnalçık, 2015: 109). Beylikten devlete ve imparatorluğa dönüşürken bu örgütlenmeyi ortaya çıkaran ilkeleri tespit etmek için söz konusu yönetsel birimlerin işlevlerine değinmek gerekmektedir.

Kuruluş Döneminde Mülki Taksimat ve Taşra Yönetimi

En büyük mülki birim olarak beylerbeylik kuruluş dönemi itibariyle mülki sınırları içindeki tımarlı sipahilerin komutanlık makamı olan askeri mahiyette bir oluşumdu (İnalçık, 2011: 73). Beylerbeylikler 15. yüzyıl sonlarından itibaren idari birime dönüşmeye başlamıştı (Cin ve Akyılmaz, 1995: 209). Sancak da beylerbeylik gibi askeri ihtiyaçları karşılama amacıyla

oluşturulmuştu (Akdağ, 1979: 282) ve zamanla idari görevler yüklenen bir birim olmuştu (İpşirli, 1994: 233). Burada hemen belirtmek gerekir ki tüm sancaklar ve dolayısıyla tüm beylerbeylikler aynı usullerle yönetilmiyordu. Her sancak için kuralları birbirinden farklı kanunnameler çıkarılıyordu (Cin ve Akyılmaz, 1995: 218). Eyaletler kabaca dört farklı usulle yönetiliyordu (Özçelik, 2016: 7-50).

Eyalet ve sancak birimlerinden daha küçük ölçekli diğer birim ise kazaydı. Ancak eyalet ve sancağın tersine kaza idaresi tamamen sivil karakterliydi. Her kaza doğrudan başkente bağlıydı (Ünal, 1997: 236). Dolayısıyla kadı ile sancak beyi veya beylerbeyi arasında hiyerarşik bir ilişki yoktu (Baykara, 1988: 37). Bu bakımdan kaza olarak adlandırılan adli-idari daire, kazayı içine alan üst bir mülki birim olmaksızın başkente bağlı sivil bir idare birimiydi (Akdağ, 1979: 402). Kazaların altında yer alan yerleşke birimleri ise köyler ve köy gruplarından oluşan nahiyelerdi. Köyler tımarlı sipahiler ve idari olarak sancak beyine bağlı olan subaşılar tarafından yönetilirdi (Özçelik, 2016: 56). Kadı tarafından atanan naib ise kaza dışındaki yerleşim yerlerini yargısal olarak denetlerdi (Ortaylı, 2016 :9). Padişah, beylerbeyi ve sancak beyi gibi üst düzey yöneticilere dirlik olarak verilen büyük tımarların içinde yer alan köyler ise dirlik sahiplerinin vekil olarak atadığı voyvodalar tarafından yönetilirdi (İnalçık, 2011: 126).

Öte yandan taşrada sadece merkezi idarenin uzantısı olan beylerbeyi, sancak beyi ve kadıdan ibaret bir yönetim söz konusu değildi. Taşrada yönetimin paydaşı olan birçok resmi, yarı resmi ve sivil güç odağı vardı. Bunların başında tımarlı sipahiler gelmekteydi. Merkezi idarenin taşrada vereceği kamu hizmetleri ile vergi toplama işinin uyumlu halde çalışmasını sağlayan tımarlı sipahiler taşra yönetiminde etkili bir role sahiplerdi (Genç, 2019: 95,96). Tımarlı sipahiler yaptıkları görev itibarıyla mülki amir konumundaydılar (Ergenç, 1995: 65). Osmanlı köylüsü de sanıldığı gibi merkezi idare karşısında edilgen ve sindirilmiş değildi. Köylüler yönetimin sadece muhatabı değil, paydaşıydı (Abou El-Haj, 2000: 40). Merkezi idare köylülerin yönetimle ilgili şikayetlerini titizlikle inceliyor ve tutumunu taleplere uygun bir biçimde değiştiriyordu (Barkey, 2011a: 70; Darling, 2019: 348, 349). Köylüler ile idare arasında bir tür aracılık vazifesi gören ayan ve eşraf ise gerek merkezi hükümetin gerekse taşra yönetiminin muhatap aldığı ve idari işlerde sık sık müşaverede bulunduğu bir statü grubuydu (Özkaya, 1994: 8-10). Ayan ve eşraf grubu içinde sayılabilecek mültezimler ise iltizam sisteminin henüz yaygınlaşmadığı 15-16. yüzyıllarda bile mali ve mülki amir olarak yarı resmi bir taşra gücü hüviyetinde taşrada yönetimin esaslı bir unsuruydu (Yücel,

1974: 682). Şehirlerde üreticilerin devletle pazarlık yapmasını sağlayan toplumsal ve ekonomik bir örgütlenme olan loncalar (Faroqhi, 2016: 32, 33) etkili politik güçleri nedeniyle taşra yönetiminin sac ayaklarından bir diğerydi (İnalçık, 2015: 167).³ Yine kent ileri gelenlerince kadı huzurunda seçilen şehir kethüdarları kentin yönetiminde aktif olarak çalışan görevlilerdi (Çadırcı, 1997: 41-43).

Taşrada görülen bu çok çeşitli güç odakları kuruluş döneminde merkezi idarenin denetim kapasitesini artırmıştı. Ayrıca merkezi idare sancak beyi ve beylerbeyinden bağımsız olarak şehirlere atadığı kadılar ve eyalet maliyesinden sorumlu defterdar ile taşrada kurumlar arasında denge esası üzerine bir idari yapı tesis etmeyi amaçlamıştı (Ertürk Keskin, 2009: 102,105).

Kuruluş Döneminde Taşra Yönetimini Biçimlendiren Örgütlenme İlkeleri

Geniş bir coğrafyada, görece zayıf bir askeri varlıkla Osmanlı rejiminin meşruiyetini sağlayan temel yönetim politikalarının başında *adalet dairesi* denilen prensipler bütünü gelmekteydi. Asker olmadan devletin güçlü olamayacağı, hazine dolmadan askerin olamayacağı, halkın refahı olmadan hazinenin büyük olamayacağı, adalet ve iyi idare olmadan ise halkın refahının mümkün olamayacağı şeklinde kurgulanan adalet dairesi (Darling, 2022: 15, 16) aslında yönetilenler ile yönetim arasında zımnen kurulan bir mukaveleydi (Barkey, 2011b: 138). Bu ahidleşmeye göre padişah tebaaya adil davranacağını, tebaa da padişaha bu takdirde kendisine tahakkuk eden vergiyi ödeyeceğini taahhüt ediyordu. Reayaya verilen koruma sözü, Osmanlı rejimini taşrada bu sözü yerine getirecek bir idari yapıyı kurmaya zorlamıştı. *Reayanın şikayetlerini çözme ve taleplerini karşılama kaygısı* taşrada merkezi denetimin etkinliğini sağlayan bir taşra örgütlenmesini ortaya çıkarmıştı (Genç, 2019: 65,66). Bu nedenle taşrada yürütmeyi temsil eden beylerbeyi/sancak beyi ile yargıyı temsil eden kadı arasında gözetilen denge kentin güvenliği ve nizamı için merkezi idare tarafından verilen bir teminattı (Ergenç, 2013: 333). Ayrıca kadı Osmanlı Devleti'nde kendinden önceki ve çağdaşı İslam devletlerinde olduğundan daha geniş yetkilerle donatılmıştı. Halk ile devlet arasında aracı olma ve hatta kimi durumlarda halkın temsilciliğini yapma imtiyazı kadılara adalet dairesi sözleşmesinin bir gereği olarak verilmişti (Al-Qattan, 2011: 271, 279).

Taşra örgütlenmesinin biçimlenmesini sağlayan bir diğer ilke *toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik* idi. Osmanlı toplumunda yönetenler ile yönetilenler arasında keskin bir ayrım vardı. Osmanlı elitleri, toplumsal düzenin bu ayrımın korunmasıyla sağlanacağına inanıyordu (Baş, 2019:

295, 296). Bu yaklaşım merkezi idarenin taşra uzantısı birimlerinin toplum nezdinde bütünleştirici bir role sahip olmasını sağlamıştı. Birçok etnik, dini ve mezhebi kökenden oluşan toplum bu ilke sayesinde sadece yöneten ve yönetilen olarak bölünmüş, vergi verdiği ve Osmanlı rejimini tanıdığı takdirde herkes bu sistemin parçası olabilmişti (Ocak, 2013: 121). Öyle ki yeni fethedilen yerlerde halk sadece yönetilen olarak değil, tımar sahibi olarak yöneten sınıfı içinde de Osmanlı taşra yönetimine katılabilmmişti (Iitzkowitz, 1989: 75).

Osmanlı taşrasında topluluklar sadece aidiyetleri ve kimlikleriyle değil, öteden beri sahip oldukları kendi örf ve hukuklarıyla da Osmanlı sistemine entegre olabiliyordu. Taşra yönetim hukuku fethedilen yerlerde hakim olan hukukların yaşamasına izin veriyordu (White, 2020: 49). *Yerleşik kuralların kabul edilmesi* bir yönetim stratejisiydi. Farklılıkları yok etmeye çalışan bir idari aygıt, geniş coğrafyada daima çok büyük bir askeri güç bulundurmak zorunda kalacağından bu tutum hazineye büyük yük getirecekti. Yerel uygulamaları *kapsayıcı* bir yönetim ilkesi sonucunda ise taşra yönetiminin hem maliyeti azalmış hem de meşruiyeti daha kolay sağlanmış oluyordu (Barkey, 2011b: 64-86). Bu strateji sayesinde merkezi idare, taşrayı homojenleştirmeden nihai denetimi elinde tutarak yerel grupları geleneksel hukukları içinde gevşek bir ilişkiyle kendine bağlıyordu (Solak, 2014: 32). Fethedilen bölgelerde yerleşik uygulamaların devam ettirilmesi yönetim anlayışının özündeki bu gelenekselliğe dayanıyordu (Berkes, 2019: 163; Özçelik, 2016: 55).

16. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinin İslami anlayışı ve izlediği İslami hukuk prensipleri taşra idaresini biçimlendiren bir başka önemli husustu. Ulema açık, uzlaşmacı, fazla biçimci olmayan, *esnek ve popüler bir dini anlayışa* sahipti (Balivet, 1997: 3). Hanefi fıkında uygulama imkanı bulan bazı ilkeler de (icma, istislah, istihsan) kamusal yarar söz konusu olduğunda İslami kuralların esnek olarak değerlendirilmesine imkan tanıyordu (Heper, 2006: 54, 55; İnalçık, 2005: 40). Neredeyse ilk üç yüz yılda salt İslam hukuku açısından bile bütün fıkıh hükümleri şer'i mahiyette değildi. Bir kadı karar alırken tamamen vahye dayalı müktesebatı kullanmıyordu (Bauer, 2020: 152-154). Taşra yönetiminin ekonomik ayaklarını oluşturan para vakıfları ve lonca teşkilatının kurulması bu yaklaşım sayesinde mümkün olabiliyordu (Tezcan, 2010: 32; Genç, 2019: 51).

Bu ilkeler Osmanlı'nın kuruluşundan 17. yüzyıla kadar farklı yerel unsurların yekdiğerine galebe çalamadığı ve nihai denetimin merkezi idarede olduğu

bir taşra yönetim örgütlenmesi ortaya çıkarmıştı. Her statü grubu ya da nüfuz sahibi her kişi bu ilkeler sayesinde taşra yönetiminin paydaşı olabiliyor ve başkent ile dikey bir ilişki kurabiliyordu yahut kurmak zorundaydı.⁴ Merkezi idarenin taşra uzantısı olan mülki birimler arasında hiyerarşik değil, denge esaslı bir yatay ilişki söz konusuydu. Her bir taşra yönetim birimi diğer yerel unsurlar gibi doğrudan başkente bağlıydı. Merkezi idare, *yürütme ve yargı arasında kurduğu hassas denge ve yerel elitleri doğrudan muhatap almasıyla* bu dengeyi sağlıyordu. Merkezi idare taşradaki güçler arasındaki dengenin bozulmaması için eş anlık olarak taşranın bazı unsurlarıyla çatışırken başka bazı unsurlarıyla uzlaşma içinde hareket edebiliyordu (Önen ve Reyhan, 2011: 27). Taşra yönetiminin meşruiyeti ancak bu statü grupları arasındaki güç dengesinin korunmasına bağlı olmuştu (İnalçık, 2017: 76, 77). Merkezi idare taşrada bu dengenin bozulmaması için kimi zaman eşkiya güçlerini desteklemekten bile çekinmemişti (Kunt, 2005: 28).

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen bazı gelişmeler taşra yönetim birimleri, görevlileri ve diğer yerel unsurlar arasında kurulu bu dengenin ve bu dengeyi korumaya çalışan merkezi denetimin etkisinin ve biçiminin değişmesine neden oldu. Gerek merkezi idare gerekse taşra yönetim birimleri bu değişimin kimi zaman karşısında kimi zaman da planlayıcısı ve aktörü oldular. Bu sürecin sonunda taşra yönetiminin örgütlenme ilkeleri büyük bir değişime uğradı.

Oligarşik Yerel Yönetim Dönemi (1695 – 1842)

Osmanlı'nın ilk 150 yılında taşrada biçimlenen yönetim örgütlenmesi ve devlet toplum ilişkisi İstanbul'un fethi sonrasında bir asrı aşkın süre geçerliliğini korumuştur (Özel, 2015: 65-75). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasını kapsayan bölgeyi etkileyen tarihi gelişmeler taşra örgütlenmesinde bir takım değişikliklere yol açtı. Fiyat devrimi, ticaret devrimi, Anadolu'da yaşanan nüfus artışı, Akdeniz havzasını etkisi altına küçük buzul çağına bağlı olarak yaşanan geniş çaplı kuraklık ve kıtlık, askeri teknolojide yaşanan gelişmeler, celali isyanları ve büyük kaçgun gibi önemli sosyal, ekonomik, askeri, idari ve ekolojik gelişmeler 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni büyük bir krizin içine soktu (İlhan, 2022: 146-157).

Osmanlı Rejiminin Meşruiyet Krizi ve Bu Krizi Aşmaya Dönük Taşra Yönetiminde Yapılan Düzenlemeler

17. yüzyıl krizi Osmanlı rejimini bir meşruiyet problemiyle karşı karşıya getirdi. Ortaya çıkan derin sosyal problemler reyanın yönetime karşı hoşnutsuzluğunu büyütüyordu (Öz, 2019: 49,50). Yaklaşmakta olan

ekonomik krize ivedi bir çare olarak düşünülen tağşiş uygulaması uzun vadede toplumun her katmanını etkileyecek sonuçlar doğurmuştu. 1584/85 yılında geçerli olan 60 akçe 1 Sultani (altın para) eşitliği, akçenin gümüş oranının düşürülmesiyle değişti ve 1 Sultani 120 akçeye eşit hale geldi (Pamuk, 2004: 1071). Bu dönemde reayanın vergi yükü arttı, kişi başı geliri ve yüksek enflasyondan dolayı alım gücü düştü (Darling, 2019: 146-154). Topraksız reaya sayısı büyük oranda artış gösterdi (White, 2020: 98,99). Daha da önemlisi reayanın can güvenliği tehdit altındaydı. Bugün sayısının toplamda 200 bine ulaştığı düşünülen celali eşkıyaları özellikle Anadolu köylülerinin canına ve malına kast ediyordu (Özel, 2018: 190). Kimi zaman eşkıyalar ile birlikte hareket eden beylerbeyleri ve sancak beyleri sorunu derinleştiriyordu (İnalçık, 1977: 28). Bu problemleri aşmak için merkezi idare bir dizi tedbire başvurmak zorunda kaldı ve bu tedbirler merkezi denetim ve yerel güçler arasında denge sistemini ayakta tutan yönetim ilkelerinin değişmesini beraberinde getirdi. Adalet dairesi, ilkesel olarak yönetim düşüncesinin esaslarından biri olmaya devam etmiş olmakla birlikte bu ilkeye dayalı olarak kurulan yönetsel mekanizmalarda aşınmalar meydana geldi. Reaya ilk dönemde merkezi idarenin taşra uzantıları üzerinden korunurken 17. yüzyılın ortalarından itibaren reayanın güvenliği yerelde ortaya çıkan yeni statü gruplarının mali güçlerine ve idari becerilerine bırakıldı. Diğer yandan toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik ilkesi artık söz konusu olmayacaktı. Yöneten ve yönetilen sınıf arasındaki duvarlar yıkıldı ve reayadan askeri sınıfa geçişler yeni dönemin belirleyici özelliklerinden biri haline geldi. Yine ilk dönemde geçerli olan yerel hukukun taşra yönetiminde kabul edilmesi anlayışı yerine taşra yönetimi merkezden üretilen hukukla biçimlendirilmeye çalışıldı (Mundy ve Smith, 2013: 68-71). Merkezi idare yerel ekonomik kaynakların yerel gruplarca tasarruf edilmesini kabullenmesine karşın nihai kontrolünü merkezi hukukla tesis etmeye çalıştı. Yönetim ilkelerinde yaşanan bu değişimler taşra yönetimini yeniden biçimlendirecekti.

Eskiden sadece bazı büyük şehirlere yerleştirilen yeniçeri garnizonları 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse her şehre konuşlandırılmaya başlandı (İnalçık, 2020b: 28, 29). Yeniçerilerin evlenme yasağı kaldırıldı ve ocağa asker yazılma kuralları gevşetildi. Eснаflar ocak mensubu olmaya, ocak mensupları da esnaf olmaya başladı.⁵ Aile, iş ve mülk sahibi olan yeniçeriler artık şehrin sakini oldular ve dahası ayrıcalıklı konumlarından dolayı şehrin ileri gelenleri arasında yer aldılar (Itzkowitz, 1989: 132, 133). Böylece yeniçeriler kentlerde kent yönetimi üzerinde etkili bir statü grubu olmaya başladılar (Yaycıoğlu, 2021: 22). Bu durum toplumsal sınıflar arasında geçiş

yasağının eskisi kadar önemsenmediği anlamına geliyordu. Reaya askeri/ yönetici sınıfa geçebiliyordu.

Askeri teknolojide meydana gelen gelişmeler savaşlarda artık ateşli silahlarla donatılan orduların sonuç almasını sağlıyordu. 16. yüzyılda giderek sipahi gücü yerine piyade gücünün rolü artmıştı (Karpas, 2011: 211). Ayrıca kale savaşlarına dönüşen sınır çarpışmaları hafif silahlı akıncılar yerine ağır silahlı askerleri etkili kılıyordu (Kunt, 2005: 25). Tüfek eğitiminde başarısız olan sipahilerin askeri ihtiyaçlara cevap vermemesi (Cem, 2021: 148) yanında tağşışten dolayı sipahilerin tımar gelirlerinin düşmesi, tımar sahipleri açısından da tımarların cazibesini düşürmüş ve tımar sistemi yerine iltizam sisteminin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştı (Keyder, 2013a: 23).

İltizam sisteminin yaygınlaşmasının başka sebepleri de vardı. İlk üç yüz yılda yapılan kısa süreli savaşların aksine artık yıllarca sürmeye başlayan savaşlar maaşlı orduyu zorunlu kılıyordu. Bu da nakit ihtiyacını artırıyordu. İltizam sistemi acil nakit ihtiyacını karşılamaya dönük bir uygulama olarak tercih edilir olmuştu (Doğan, 2018: 106-109). Ancak iltizam sürelerinin kısa oluşu gelir kaynaklarının verimli kullanılmaması sonucunu doğurdu. 17. yüzyılın sonuna doğru vergi kaynaklarının hayat boyu kullanım garantili ihale edilmesi kararlaştırıldı (Genç, 2019: 98-100). Malikane adıyla 1695 yılında getirilen bu sistem ile taşrada devlet toplum ilişkisi değişmeye başladı. Tımar sahiplerinin sistemdeki öneminin azalması taşrada yönetime katılan aktörlerde yaşanan önemli bir değişimdi. Tımar, askeri sınıf üyelerine verilirken iltizam veya malikane ihaleleri reayaya *alt sözleşmelerle* verilebiliyordu (Nagata, 2021: 396). 17. yüzyıldan itibaren aldıkları iltizam ihaleleriyle zenginleşen ve ayan sınıfına dahil olan bu zümre taşrada söz sahibi olmaya başladı.

17. yüzyılda gerçekleşen bir başka gelişme sultanın kapısı dışında yeni kapıların ortaya çıkmasına izin verilmesiydi (Göçek, 1999: 136-139). Valilerin hizmetkarlarından oluşan kapı halkları (maiyetleri) 17. yüzyılda taşrada yönetimin temelini oluşturmaya başladı (Kunt, 2012: 112-114; Salzman, 2011: 156). 1683-1703 arasında atanan 426 eyalet valisinden 117'si (%27,40) vezir ve paşaların kapılarında yetişmişti (Abou El-Haj, 1974: 442, 443). Salzman'a (2011: 150) göre malikane sistemi kapı halklarını finanse etmek amacıyla tasarlanmış bir sistemdi. Malikane sisteminin yarattığı zenginlerle birlikte kapı halkları içinde yetişen idareciler taşra yönetiminde insan kaynağının önemli bir unsuru olmaya başladı. Diğer yandan fetih siyasetinin terk edildiği bu dönemde yöneticilikte askeri bilgi yerine sivil uzmanlık bilgisinin öne çıkması taşra yönetiminde kalemiyenin

ağırlığını artırdı. 18. yüzyılda görev yapan birçok vali kalemiyeye mensup olacaktı (Iitzkowitz, 2012: XL). Taşrada devlet ve toplumun kesiştiği alanda ortaya çıkan yeni aktörler, toplumsal ve ekonomik kökenleri itibariyle farklı bir yönetsel sürecin yaşanacağı bir dönemin kapısını açtılar. Böylece erken modern dönem olarak adlandırılan bu dönemde mülki taksimat aynı kalsa da taşra yönetiminin örgütlenme ilkelerinde köklü değişimler yaşandı (Karpat, 2009: 50,51).

Taşra Yönetim Örgütlenmesinde Değişim ve Oligarşik İdari Yapı

Malikane usulünün taşra yönetiminin bileşenlerinde meydana gelen değişimin boyutlarını genişletmesiyle taşrada ekonomik kaynakların kontrolü hızla merkezi idare ve onun uzantılarından yerel güçlere geçmeye başladı (Çizakça, 1999: 125-130). Ekonomik kaynakların iltizam ile alınması ve işletilmesi için gerekli olan parasal büyüklükler kefalet güvencesinin devreye girmesiyle karşılanabiliyordu. Bu ise taşradaki yerel elitlerin, malikane sahiplerinin ve taşrada alt sözleşmeler ile malikaneleri işleten ayan ve eşrafın borç ilişkisi içinde birbiriyle bağlanmasına yol açıyordu. Bu da taşra idaresini ilgilendiren konularda ayanın dikkate alınması sonucunu doğuruyordu (İnalçık, 2020b: 58, 59). Ayanın yerel idareye *doğrudan* katılımına yol açan bir başka gelişme ise 17. yüzyılda bütçe içindeki ağırlığı giderek artmaya başlayan olağanüstü vergilerin toplanma usulünden kaynaklanıyordu. Olağanüstü vergiler -köy, mahalle gibi- yerleşim bazlı tahakkuk ettiriliyor ve halk adına bu vergileri -daha sonra onlardan toplamak üzere- devlete peşin olarak ödeyen ayanlar taşra yönetimi içinde merkezi bir fonksiyon üstleniyordu (Cezar, 1986: 55).

Taşra yönetimde etkinliği artan ayanlar 17. yüzyılda mütesellimlik ve voyvodalık gibi görevlerle taşrayı *vekaleten yönetmeye* başladılar ve bu görevler ayanın servetini büyütmesini destekledi (McGowan, 2004: 784; Özkaya, 2020: 204). Malikane sisteminin sağladığı zenginlik ile birlikte 18. yüzyılda maliyeyi büyük sıkıntılara sokan ve ayana olan ihtiyacı artıran savaşlar ayanın taşra yönetiminde yerini daha kurumsal hale getirdi. Osmanlı merkezi idaresi taşra yönetim siyaseti olarak sürdürdüğü denge ve denetleme sistemini bir kenara bıraktı (Khoury, 2003: 100). Eşkıyalığın önlenmesi, asker istihdamı ve yerel asayişin sağlanması gibi kamusal görevleri üstlenen ayanlar buna karşılık olarak bey ve paşalık unvanlarını aldılar (Kaya, 2013: 149-159). Bunun yanında şehrin ayan ve eşrafı kendilerini temsil etmek üzere ayrıca bir ayan seçmeye başladı (Özkaya, 1994: 175, 176). Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan büyük ayan hanedanları aslında ayan-ı vilayet içinden seçilen, şehrin yönetiminde en etkili olan ve ayanların

reisi konumundaki bu baş ayanlar idi (Tuncer, 2018: 10-12). O bakımdan *reayanın içinden çıkan, gücünü servetinden alan ve profesyonel idareci olan kişilerin* taşra yönetimlerine katılmaya başlamasıyla erken modern dönem taşra idaresinde yönetici sınıf genişledi (Abou El-Haj, 2000: 96, 103).

Kent merkezleri dışındaki köyler ve daha küçük kırsal yerleşim yerleri de ayanların hakimiyetinden bağışık değildi. Bazı ayanlar köylü adına merkezi idareye peşin ödedikleri vergileri karşılamak için köylüleri borçlandırarak bazıları da köylülerin arazilerine el koyarak kurdukları büyük çiftliklerle köyler üzerindeki otoritesini büyütüyor ve kırsal alan rakip güçler/hizipler arasında çekişmeye sahne oluyordu (Nagata, 2021: 393-407; McGowan, 2004: 796-797). Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ve Saruhan mütesellimi Karaosmanzade Hüseyin Ağa 18. yüzyılın ikinci yarısında bu şekilde büyük arazileri elde ederek bölgesel bir güç haline gelmişlerdi (İnalçık, 1998: 27). Sırbistan gibi bazı yerlerde ise köylerin denetimi yeniçeri toprak ağalarının elindeydi (McGowan, 2004: 808). Ayanlar özellikle geliri yüksek tarımsal ürünlerin üretimini ve ticaretini köylülerin elinden bir şekilde alarak hem köylüler üzerinde yarı feodal bağıllık ilişkisi kurmaya çalışıyor hem de merkezi idare karşısında elini güçlendiriyordu. Babası bir şeyh olan Müridzade Hacı Mehmet Ağa'nın Edremit, Ayvalık, Gönen ve Karacabey bölgesinde yerel bir güç olarak ortaya çıkması bu şekilde gerçekleşmişti. Hacı Mehmet Ağa geçinemeyen köylülere borç vererek ve zamanla köylülerin mallarını haczederek -konak tipi gayrimenkuller hariç- 19209 zeytin ağacının ve 400 hektarlık hububat ekim arazisinin sahibi olmuştu (Faroqhi, 1998: 82-96). Köylülerin mülksüzleştiği 17. yüzyıl aynı zamanda büyük çiftlik sahibi ayanların ortaya çıktığı dönem olmuştu (Veinstein, 1998: 41-45).

18. yüzyılda taşrada merkezi idarenin yürütme gücünü temsil eden makam ya da kişi sayısının artmasıyla taşraya gönderilen emirlerde işler artık tek bir görevli üzerine bırakılmamakta; kadi, voyvoda, ayanlar, yeniçeri serdari, kethüdayeri gibi görevliler müştereken sorumlu kılınılmaktaydı (Tuncer, 2018: 18, 19). Bu görevliler kentin yönetimine etkin bir şekilde katılıyor ve kentin kaynaklarını merkezi idareden bağımsız bir şekilde kendi aralarında anlaşarak paylaşıyorlardı (İnalçık, 2020: 337). Yerel aktörlerin kent yönetimine katılmaları yerel meclisler aracılığıyla oluyor ve bu nedenle 18. yüzyılda yerel meclisler taşrada yönetimin merkezi haline geliyordu (Dağlı, 2020: 149). Yerel meclisler kentin idari ve iktisadi hayatına dönük bağımsız kararlar alıyorlardı. Sürekli oturumlar düzenleyen ve resmi görevliler, ulema ve ayandan oluşan bu yerel meclisler adeta bir *yerel oligarşi* olarak kenti yönetiyorlardı (İnalçık, 1977: 41-46). Yerel aktörlerin kıyasıya rekabeti⁶

ve müzakeresi sonunda alınan kararlar yerel örgütlenmenin esası haline gelmişti. Özellikle ayanların vazgeçilmez konumları nedeniyle taşranın de facto bürokrasisi haline gelen bu oligarşik kurul, merkezi idare karşısında kendini kabul ve tescil ettirmişti (Salzmann, 2011: 227-238; Yayıoğlu, 2016: 111-113). Meşveretin yerelde kurumsallaşması anlamına gelen yerel meclisler bir istişari kurul olmanın çok ötesinde icrai yetkileri olan bir organa dönüşmüştü (Özkaya, 1994: 30, 31). Merkezi idarenin uzantısı görevliler ve yerel aktörlerin çıkar ortaklığını yansıtan bu kurul etrafında gelişen ilişkiler bu dönemde taşra yönetimini biçimlendirmişti (Çakan, 2006: 45, 46). Bu ortaklık taşrada merkezi idarenin taşra uzantısı görevliler ile yerel sermayedarların statülerinin giderek eşit hale geldiğini gösteriyordu (Khoury, 2003: 80).

Tüccarlar, bürokratlar, askerler ve ulemadan kişiler bu dönemde ekonomik varlıkları olduğu gibi toplumsal ve siyasi sermayeyi de bölüşüyorlardı (Khoury, 2003: 97). Yerel aktörlerin, taşranın yönetiminde karar mercini oluşturması bu bölüşümün tezahürüydü. 1741-1762 tarihleri arasında Şam'da berberlik yapan Bediri ismindeki bir esnafın tuttuğu günlüklerde sık sık ayan meclisinin toplantılarından söz edilmesi eyaletin yönetiminde ayanların ağırlığını göstermektedir. Bediri'nin notlarından anlaşılmaktadır ki ayanlar temel gıda maddelerinin fiyatlarının belirlenmesinden kentte huzuru bozanların idamı için fetva çıkartılmasına kadar birçok önemli kararın alınmasını sağlıyorlardı. Hatta bazen merkezi idarenin temsilcisi vali ve yeniçeri ağalarıyla ayanlar birlikte hareket ederek merkezi idarenin kararlarını uygulamama yönünde kararlar alıyorlardı (El-Bediri, 2015: 43, 59, 60, 109, 110, 123, 182, 190). Saraybosna'da ayan meclisi o kadar güçlüydü ki vezir rütbesinde olmasına rağmen Bosna valisi ikametgahını Travnik'e nakletmeye mecbur kalmıştı. Saraybosna'nın ileri gelenleri valiye ancak kendileriyle aynı fikirde olduğu zaman itaat edeceklerini göstermişlerdi (McGowan, 2004: 788).⁷ Bu dönemde yerel aktörler, yaşadıkları bölgenin mütesellimliğine dışardan bir atamayı kabul etmeyecek kudrete erişmişlerdi. Merkezi idare yerel ileri gelenlerin üzerinde ittifak ettiği bir ayanı mütesellim olarak atamak zorunda kalıyordu. Örneğin 1771 yılında Çorum'a Çorumlu olmayan Dayal Ağa'nın mütesellim tayin edilmesi dirençle karşılaşmış, ayan ve eşrafla birlikte hareket edemeyen Dayal Ağa'nın vergileri toplayamaması üzerine mütesellimin görevine son verilmişti. Kriz, Çorum'un ileri gelen ailelerinden olan Peykeroğulları'ndan Mustafa Ağa'nın mütesellim tayin edilmesiyle aşılmıştı (Özkaya, 1994: 149). Diğer makamlar açısından da benzer durum söz konusuydu. Örneğin Şam eyaletinin 1516 yılında fethinden sonra bu eyalete müftüler İstanbul'dan gönderilmişken 1692 yılından itibaren

nerdeyse bütün müftüler yerli ailelerden atanmıştı. Müftülük makamı artık Bab-ı Ali'nin bürokratik politikalarının değil, yerel iktidar mücadelelerinin bir aracı haline gelmişti (Van Leeuwen, 2012: 136).

Açıkça görülmektedir ki erken modern dönemde taşra yönetiminde merkezi denetimin ve Osmanlı rejiminin meşruiyetinin boyutları daralmış ve var olan meşruiyetin niteliği de değişmişti. Eskiden taşrada makam ve mevkiiler ümera sınıfından olmakla ilişkilendirilerek dağıtılırken yeni dönemde artık ekonomik kaynaklar üzerinden yönetime katılma hakkı veriliyordu (İnalçık, 2020: 336; Faroqhi, 2012: 102, 103). Kaldı ki yerel aktörlerin yönetime katılımı merkezi idarenin başışı sonucunda değil, ayanların iktisadi teşebbüslerine duyulan ihtiyaç nedeniyle oluyordu. Kafadar'ın (2012: 139) ifadesiyle; "İnsanlar artık devletin yerleşmiş ve kabul görmüş mekanizmaları ve yetkilileri tarafından seçilmek ve atanmak yerine kendilerini sisteme saplıyorlardı."

Bu değişim ve dönüşüm devletin esnekliğine işaret ediyordu. İmparatorluğu despotik olarak niteleyen modernleşmeci perspektifin aksine Osmanlı idare tarzı Rechtsstaat (kanun devleti) özelliği taşıdığını ve bu nedenle despotik olmadığını göstermişti (Heper, 2006: 57).⁸ Osmanlı rejimi 17. yüzyıl krizini aşabilmek için gerekli çarelere başvurmuş, bu sayede siyasi ve bürokratik mücadele alanı genişleyerek hakim sınıflar çeşitlenmişti. Merkezi idarenin talepleri ya da ihtiyaçları, ehl-i örf mensubu taşra görevlileriyle ayan-ı vilayetin *müşterek çalışması* olmadan karşılanamıyordu. Yayıoğlu'na göre (2016: 113) yerel elitler, onlarsız yönetilmesi mümkün olmayan imparatorluğun partnerleri haline gelmişti. Kadının başkanlığında toplanan ve ayan yanında halktan bazı kimselerin dahi katıldığı *yerel meclisler* 18. yüzyılda bu müşterek çalışma ortamını sağlayan yegane idari organ olmuştu (Özkaya, 2020: 29, 207, 218). Ancak 18. yüzyılın sonuna doğru iyice kuvvetlenen bazı ayan hanedanları⁹ bölgesel bir nüfuz alanı oluşturarak merkezi idare karşısında oldukça özerk hareket etmeye başladılar. Buralarda karar alma merkezi, oligarşik idarenin yürütme organı olan yerel meclislerden ayan ailelerine geçmeye başladı (Yaman, 1940: 1173). Böylece taşra yönetiminin esası haline gelen oligarşik yerel yönetim kültürü çözülmeye ve 19. yüzyılda taşra yönetiminin örgütlenme ilkeleri dönüşmeye başladı.

Hiyerarşik Örgütlenme Dönemi (1842 – 1949)

Merkezi idare 19. yüzyılın ilk yarısında taşrada yaşanan özerkleşme hareketlerini kırmaya, büyük ayan hanedanlarının egemenliğini parçalamaya ve taşra yönetimine yeni bir düzen getirmeye çalıştı. Bürokratlar taşrada

güç ve sermayenin birbirinden ayrılmasının yollarını aradı ve ayanlar ile örtük bir uzlaşmaya varmayı denedi. Bu uzlaşma planına göre taşrada siyasi üstünlüğün hükümete ait olduğunun kabul edilmesi karşılığında ayanların ekonomik ayrıcalıklarının devamına izin verilecekti (Quataert, 2004: 894). Bunu sağlamaya çalışan Nizam-ı Cedid programı ve II. Mahmud'un taşra politikaları bazı bölgelerde başarı sağlasa da büyük ayan hanedanlarının gücünün kırıldığı yerlerde bu kez ayrılıkçı hareketler güçlenmeye başladı (Yaycıoğlu, 2016: 53; Sezer Feyzioğlu, 2018: 153). Mısır eyaleti ise taşra yönetimi içinde hayli özerk bir konum elde etmeyi başardı.

Taşra yönetiminin örgütlenmesinde yaşanan problemler Osmanlı bürokratlarını bu konuda daha radikal reformlar yapmaya zorluyordu. 18. yüzyılın sonundan itibaren yazılan çok sayıda layiha ve yurtdışı görevlerde bulunmuş sefirlerin yazdığı sefaretnamelerde taşra idaresinin yapılanmasına dönük birçok öneri getirildi (Kuran, 1968: 65; Çağman, 2010: 35,56). Bu öneriler ve taşrada yapılan bazı düzenlemelerden çıkarılan dersler Tanzimat döneminde ete kemiğe bürünecek ve Tanzimat sonrasında taşra idaresi yeni ilkeler temelinde örgütlenecekti (Darling, 2019: 377). Merkezi idare taşra yönetiminde görevli memurlarının yetki genişliğini daraltmaya ve taşra yöneticilerinin merkeze tabi olmasını sağlamaya çalışacaktı (Başa, 2016: 152). Merkezi idareyi taşrada bu tür merkezîyetçi politikalar izlemeye zorlayan sebepler vardı. Bazı gelişmeler ise merkezîyetçi politikaların uygulanmasını -görece- kolaylaştırıyordu.

Taşra Yönetiminin Örgütlenme İlkelerini Dönüştüren Sebepler ve Yeni İlkeler
19. yüzyılın ilk yarısından itibaren taşra yönetiminin yeniden ve farklı ilkeler temelinde örgütlenmesine yol açan sebeplerin başında ekonomik faktörler gelmekteydi. 1844 yılında merkezi idarenin kişi başı bütçe geliri 17 kuruş gibi oldukça düşük bir rakamdı (Özbek, 2015: 22-25). Fuat Paşa, 1861/1862 yılında bile hala kişi başı bütçe gelirin 45 kuruş olduğunu, bu rakamın İngiltere ve Fransa'da 250-300 kuruştan çok olduğunu ifade etmişti (Şener, 1990: 201). Bunun en önemli sebebi yerel aracılardan milli gelirden aldıkları payların yüksek oluşuydu. Özellikle vergi toplama hakkını iltizam ile satın alan yerel elitlerin yüksek karları merkezi idareye akan gelirin azalmasına yol açıyordu (Kasaba, 1993: 70).¹⁰ Aracıların bu paylarını azaltmak ancak merkezîyetçi bir taşra idaresiyle mümkün olacaktı (Uzun, 2002: 10).

19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler taşra idaresinde yeni bir yapılanmayı zorunlu kılan bir başka gelişmeydi (Akkuş, 2011: 40). Milliyetçi motifle ortaya çıksa da esasında ekonomik gerekçelere dayanan¹¹

bu hareketlerin önlenmesi *halkın idareye katılımını sağlayan ama merkezi denetimi güçlü tutan* bir idareyle gerçekleştirilebilecekti (Cevdet Paşa, 2021: 69-71). Üstelik ayrılıkçı hareketlerin yoğun olarak görüldüğü bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin yönetime katılımı ve entegre edilmesi sayesinde dış baskıların önüne geçilebilecekti (Ortaylı, 2010: 132, 133).

Diğer yandan merkezi idarenin yerel elitlerin gücünü kırmaya dönük politikaları Avrupalı güçlerin Osmanlı topraklarında görmek istediği ekonomik yapıyla büyük oranda örtüşüyordu. 19. yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı toprak bütünlüğünden yana olan İngiltere ve Fransa gibi büyük kapitalist güçler Osmanlı taşrasında etkin olan yerel elitlerin gücünün zayıflatılmasından yanaydı. Osmanlı merkezi idaresinin bu yönde adım atmaya hazır olması neticesinde 1838 Balta Limanı Anlaşması imzalandı (Pamuk, 1984: 128). Bu anlaşmada Yed-i vahid usulünün kaldırılmasıyla hem merkez bürokratlarının hem de İngiliz tüccarların işine gelen bir düzenleme yapılmış ve başta Mehmed Ali Paşa olmak üzere yerel egemenlerin güçleri trpanlanmış oldu (Yerasimos, 1977: 629).¹²

Taşrada yerel aktörleri değiştiren ve merkeziyetçi düzenlemelerin yapılabilmesine imkan tanıyan bir başka gelişme Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıydı (Tönük, 1945: 88-90). Ayrıca 19. yüzyılda gelişen telgraf teknolojisi, demiryolu ve posta hizmetleri sayesinde merkezi idarenin taşra üzerindeki hakimiyeti artmıştı (Çakmak, 2019: 59-61). Böylece taşrada yerel egemenlerin gücü zayıflatılmış ve mevcut yerel elitlerin yerel idarelere nüfuzu merkezi idarenin nihai denetimi altına alınabilir hale gelmişti.

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında yaşanan küresel gelişmelerin Osmanlı devlet ve toplum hayatında yarattığı değişim Osmanlı'nın son döneminde merkeziyetçi politikalara süreklilik kazandırdı. Taşrada yerel elitlerin kompozisyonu -merkeziyetçi politikalar lehine- değişti. Rum ve Ermeni nüfusun hızla azalması, Müslüman orta sınıfın tarih sahnesine çıkması merkezi idarenin taşrayı daha kolay kontrol etmesini sağladı (Keyder, 2013b: 108-160). 1921 Anayasa'sının yerel özerklikçi taşra yönetim anlayışı dışarda tutulursa Erken Cumhuriyet Dönemi'nde katı merkeziyetçi uygulamalara devam edildi.

Taşrada Hiyerarşik İdari Yapılanma

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren takip edilen merkezileşme, sistemleşme ve denetimin güçlendirilmesi politikaları ile merkezi idare kendi yetkilerini kamusal hayatın her alanını kapsayacak biçimde genişletmeye çalıştı (Avcı,

2017: 37). Bunu sağlamak için taşra yönetim birimlerinin görev alanını daraltan düzenlemeler yapıldı. Muhassıllık usulü her ne kadar geçici bir süre uygulanmışsa da merkezi idarenin tutumunu göstermesi bakımından önemliydi. 1842 yılında mülki birimlerin görev alanını ve görevlilerini düzenleyen önemli bir yenilik yapıldı. Eyalet, sancak, kaza ve köy olarak dört kademedan oluşan mülki taksimat bu düzenleme ile *hiyerarşik* bir ilişki içinde yeniden örgütlendi (Torun, 2012: 68-72). Kaza artık kadının başında bulunduğu *adli-idari bir birim değil, idari-mali bir birim* olacak ve kaza müdürü tarafından yönetilecekti. Sancak ise mütesellim gibi görevliler tarafından değil, doğrudan merkezden atanan kaymakam tarafından yönetilecekti. Eyaletin başında yine vali olacaktı, ancak yeni düzenleme ile valinin mali yetkileri defterdara, askeri yetkileri muhafız adlı komutana verilmişti (Çadırcı, 1997: 224-248).

Muhassıllık uygulaması ile beraber getirilen meclisler ise yeni düzende memleket meclisleri adı verilen meclislere dönüştürüldü. Bu meclisler neredeyse doğrudan Meclis-i Vala'ya bağlı olarak örgütlendi. Memleket meclislerine verilen icrai ve yargısal yetkiler de hesaba katıldığında merkezi idare açık biçimde taşra uzantılarının yetkilerini kısıtlamıştı (Efe, 2009: 91, 92). Asi valiler ve ayanlarla karşı karşıya gelen geçmiş dönemlerden çıkarılan dersler doğrultusunda merkezi idare yeni dönemde taşrada ne kendi uzantısı memurlara ne de yerel elitlere onların nüfuzunu artıracak yetkiler vermek istiyordu (Başa, 2016: 152).

Taşrada resmi ve sivil aktörlerin gücünün kırılması bu aktörlerin aşağıdan yukarıya doğru dikey bir silsile içinde örgütlenebilmesine imkan tanıdı. Taşrada mülki birimlerin yetkileri azaltılmakla birlikte özellikle mülki birimlerin kendi aralarında *hiyerarşik* bir ilişki içinde olmasına dönük kurallar getirildi. Kaza eskiden olduğu gibi eyalet ve sancaktan bağımsız olmayacaktı. Yine her mülki birimde kurulan meclisler bir üst birimin meclisine karşı sorumlu olacaktı. Kaza müdürlerinin seçimlerinde sancak kaymakamının rol alması, kaza müdürlerinin görevlerine bazı koşullar gerçekleştiğinde vali tarafından son verilebilmesi, meclislerde çıkarılan bütçelerin bir üst mecliste onaylanması gibi düzenlemeler taşrada *hiyerarşik bir kurumsallaşmanın ortaya çıkmaya başladığını* göstermekteydi (Torun, 2005: 43-45; Akkuş, 2011: 32-39).

Merkezi idarenin taşra uzantılarının ve yerel elitlerin gücünü kırmaya dönük merkezîyetçilik usulü bir süre sonra bütün işlerin merkeze intikal etmesine ve uzun sürede çözülmesine ya da çözümsüz kalmasına yol açınca

merkeziyetçilik usulünün uygulanma biçiminde değişikliğe gidildi (Sencer, 1984: 53). Merkeziyetçilikten taviz verilmedi ancak valilerin yetkileri artırıldı. Eyaletler *tevsi-i mezuniyet* ilkesine göre yönetilmeye başlandı. Merkeze bağlı, güvenilir ve artık maaşlı bir memur haline gelen valiler merkez adına kullanacağı bazı yetkilerle donatıldı. 1852 yılından itibaren mütemadiyen valilerin vilayette astları ile sancak ve kaza yöneticileri üzerindeki hiyerarşik gücü pekiştirildi. Yerel meclislerin başkanı da artık vali olacaktı (İnalçık, 1992: 110-111). Valinin ve diğer mülki birim yöneticilerinin başkanlık ettiği yerel meclislere özellikle 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra verilen görevler taşra yönetiminde tefrik-i vezaif ilkesini gündeme getirdi. 1876 yılında *tevsi-i mezuniyet* ve tefrik-i vezaif ilkesi taşra yönetiminde anayasal ilkeler haline geldi (Tönük, 1945: 219). Valinin vilayet sınırları içindeki memurlar, meclisler ve mülki birimler üzerindeki otoritesi -1921 Anayasası dönemi istisna tutulursa- 1949 yılına dek güçlendirilmeye devam etti. Merkeziyetçilik taşra birimlerinden merkez birimlerine kadar en önemli örgütlenme ilkesi haline gelmişti.¹³ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde taşrada görev yapacak memurların birçoğunun ataması merkezden gerçekleştirilmeye başlandı (Görgün, 2014: 79, 80).

Merkeziyetçi, hiyerarşik ve merkezi idarenin uzantısı valilerin yetki genişliğine dayalı modernleşen taşra yönetim sisteminin bir diğer özelliği yerel elitleri/egemenleri adeta bir yarı memur statüsüne sokarak sistem içine çekmesiydi. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren siyasi güçleri zayıflatılan yerel egemenlere 1840 yılından itibaren yerel meclislere katılım imkanı getirildi. Elbette özellikle erken modern dönemden beri yerel elitler yerel meclislerin vazgeçilmez unsuruydu. Bu kez yapılan düzenlemeler ise onlara hiyerarşik yapı içinde görev tanımları belli yarı memur statüsü veriyordu.¹⁴ Yerel elitlerin meclislere alınmasıyla meclislerin yürüttüğü vergiye ilişkin işlerde merkezi idarenin sorumluluğunun ayan ve eşrafla paylaşılması hedeflenmiş ve reformların yerelde benimsenmesinin kolaylaşacağı düşünülmüştü (Şener, 1990: 55).¹⁵ Osmanlı'nın son döneminde güçleri kırılan yerel egemenlerin Erken Cumhuriyet Dönemi'nde idare meclislerindeki ağırlığı azaltılmaya çalışıldı (Çakan, 2006: 62). Böylece bürokratik bir merkeziyetçilik kurularak yerelde kapitalizm öncesi ekonomik yapıların ve toplumsal sınıfların tasfiyesine çalışılmıştı (Önen ve Reyhan, 2011: 541). Erken Cumhuriyet Dönemi bürokrasisinde yetişmiş ve katı merkeziyetçi anlayışı kanıksamış bürokratların elinden çıkan 5442 sayılı kanun bu nedenle hiyerarşik, merkeziyetçi, *tevsi-i mezuniyete* dayalı ve mülki idarecilerin yerel egemenler üzerinde geniş idari vesayet yetkilerine sahip olduğu bir taşra yönetim sistemi öngörüldü.

Sonuç

Örgütlenme ilkelerinde görülen değişimler dikkate alındığında Osmanlı/Türk taşra yönetiminin üç tarihsel evreden geçerek teşekkül ettiği anlaşılmıştır. İlk dönemde taşra yönetimi; adalet dairesi, toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik, yerleşik kuralların kabulü, kapsayıcılık, esnek/popüler ve uzlaşmacı dini anlayış ilkeleri temelinde örgütlenmişti. Gerek merkezi idarenin uzantısı olan birimler arasında gerekse yönetimin paydaşı olan diğer yerel güçler arasında hassas bir denge kurulmuştu. Bu hassas denge sayesinde merkezi idare 16. yüzyılın sonlarına kadar resmi, yarı resmi ve sivil bütün taşra güçleriyle ayrı ayrı dikey bir ilişki kurarak bu güçleri -görece- sürekli ve sıkı bir şekilde denetlemeyi amaçlamıştı. Merkezi idare, reyanın taleplerini merkezi denetim ve yerel güçler arasında kurulan bu denge ile karşılayabileceğini düşünüyordu.

16. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan gelişmeler taşrada devlet-toplum ilişkisini köklü biçimde değiştirdi. Sınıflar arası geçiş mümkün hale geldi ve reaya sınıfından askeri/yönetici sınıfa geçişler olağanlaştı. Para ekonomisinin yarattığı yerel zenginler kent merkezleri ve köyleri kapsayacak şekilde yerel yönetimlerde söz sahibi olmaya başladı. Özellikle malikane sisteminin 1695 yılında hayata geçmesinden sonra 18. yüzyılda yerel idare, merkezi idarenin uzantısı taşra yöneticileri ile ayan ve eşrafın ortak çıkarları etrafında örgütlenmeye başladı. 17. yüzyıl öncesinin tersine taşra güçleri arasında yatay ilişkiler ve bağlar kuruldu. Artık yerel idarede kararlar, içinde memur ve sivillerin olduğu çeşitli statü gruplarının rekabeti ve uzlaşısı sonucunda ortaya çıkıyordu. Ayan ve eşrafın vazgeçilmez üye olarak varlığını kabul ettirdiği bu karar alma ve yönetim organı, yerel meclisler idi. Yerel meclis; yerel aktörlerin, ulemanın ve ümeranın oligarşik bir şekilde taşrayı yönetmesine imkan tanıyacak biçimde örgütlenmişti. Bu bakımdan erken modern dönemde yerelde kararlar müzakere ile alınıyor, yerel ekonomik kaynakların yönetimi ve bölüşümü yerel aktörler tarafından sağlanıyordu.

18. yüzyılın sonundan itibaren ve 19. yüzyılın ilk yarısında erken modern dönemde kurulan oligarşik yönetim örgütlenmesi çözülmeye başladı. Merkezi idare, milli gelirden daha fazla pay almak için taşrayı yeniden örgütlemeye çalıştı. Kişi başı vergi gelirini artırmak, yerel elitlerin ayrıcalıklarını sınırlandırmakla mümkün olacağından özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren taşra yönetimi merkeziyetçi ve hiyerarşik bir şekilde örgütlendi. Ayan ve eşrafın reformlara karşı oluşacak sosyal tepkiyi azaltmak maksadıyla yerel meclislere kabulüne devam edildi. Bununla birlikte ayanlar artık görev tanımı belli ve hiyerarşik sistem içinde çalışan memurlar haline

getirilmişti. Osmanlı son döneminde ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yerel egemenlerin gücü önemli ölçüde parçalandı. Yüzyılın ortasında, bugün halen meri olan 1949 tarihli ve 5442 sayılı kanunla keskin bir hiyerarşi öngören ve katı merkezîyetçi taşra yönetimi teşekkül etti.

Sonnotlar

1- Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerinde bunu görmek mümkündür; *"Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa musalahadan beri Bağdat Valiliğini isterdi. Lakin kendisine pek de emniyet olunamazdı. Çünkü Ömer Paşa Arnavutluk ve Kürdistan Muharebelerinde ve ba'dehu Bosna'da şöhet alarak kumandanca mahareti müsellemler ise de umur-ı mülkiyeye vukufu olmadığından bulunduğu yerlerde umur-ı mülkiyyeyi ihlal ve memleketin ileri gelenlerini perişan ede geldiğinden umur-ı mülkiyyede istihdamı münasip görülüyordu"* (Cevdet Paşa, 1953: 34).

2- 1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 'Mülki İdare Bölümlerinin Kuruluşları' başlığını taşıyan birinci bölümünde İl, İlçe ve Bucak teşkilatlarının kurulması sürecini anlatmaktadır (18.06.1949 tarihli 7236 sayılı resmi gazete).

3- Bazı kentler, loncaları sayesinde geniş idari ayrıcalıklar elde etmişlerdi. Kimi Batılı gezginler Saraybosna ve Kayseri'yi bu ayrıcalıkları nedeniyle kent cumhuriyetleri olarak tavsif etmişlerdi (İnalçık, 2015: 167).

4- Barkey (2011b: 129,130) yerel unsurların başkentle dikey ilişki içinde olmaları yanında özellikle merkezi idare tarafından birbirlerinden ayrı tutulmalarına vurgu yapmaktadır. Bir tekerleğin çubukları gibi hepsi merkeze bağlı ancak birbirlerinden bağımsızdır. Bu sayede merkezi denetim güçlü olmuş ve imparatorluk çapında özerk birimlerin oluşmasının önüne geçilmiştir.

5- Kunt (2012: 113), tağşiş edilmiş akçeyle maaşları ödenen ve enflasyon altında ezilen yeniçerilerin yaşadığı mali kayıpların telafi edilebilmesi amacıyla bu yasakların gevşetildiğini ifade etmektedir.

6- Bazı şehirlerde ileri gelenler gruplaşıyor ve yerel ekonomik kaynaklardan daha fazla pay alma yarışına giriyorlardı. 1777 yılında Ankara'nın Çubukabad kazasında avarız, imdad-ı hazeriye ve ferman ile ilan olunan vergilerin toplanması konusunda halktan ileri gelenler anlaşmazlığa düşmüş, birinci grup (ferik- evvel) ve ikinci grup (ferik-i sani) olarak gruplaşmışlar ve vergilerin toplanması işini üstlenmek için zorlu bir güç yarışına girişmişlerdi (Özkaya, 1994: 176).

7- Merkezi iktidarın buyrukları bu dönemde ayanların tutumları karşısında bazen havada kalmıştır. Musullu ayan hanedanından Celilzade Süleyman Paşa'yı Musul Valisi ve resmi mültezim yapan merkezi hükümetin valiye 1775 yılında yazdığı şu mektupta geçen ifadeler ayanlar olmadan taşrada devlet gücünün kullanılmadığını göstermesi bakımından önemlidir;

Sen, yukarda adı zikredilen vezir, gönderdiğimiz birçok mektuba karşın, Bağdat valisinin erzak ve asker gereksinimini karşılamaya yardımcı olmaktan kaçındın... Musul'un mubayaacısı olarak devlete ait vergileri toplayıp erzak aldıktan sonra Bağdat'a göndermen için bir buyruk gönderdik... Bu görev dürüstlikle ve savsaklamadan yerine getirilmeli. Tarım ürünü (gıdalı) Musul'dan gönderilmeli ve istifçilik yapılmamalıdır. (Khoury, 2003: 77).

8- Kafadar Osmanlı siyasi sistemini meritokrasi olarak tavsif etmiştir; "Bu sistem idarecilere, içlerinden yeteneklerine ve hizmetlerine göre askeri ve idari atamalar yapabilecekleri, dikkatlice seçilmiş ve eğitilmiş insanlar havuzu" sağlamaktadır (Kafadar, 2011: 116). Soylu sınıfın olmaması, unvanların, iktidarın ve girişimlerin insana değil görevlere bağlı olması, görevinden alınan her bürokratin sıradan bir insan haline gelmesi gibi özellikler Osmanlı'da monarşik sistemi yumuşatan demokratik öğeler olarak görülmüştür (Collas, 2005: 63).

9- Yaycıoğlu'na göre (2016: 76) ayanlar için kullanılan ve 18. yüzyılda yaygınlaşan kazanan hanedan tabiri, örtük olarak 'ülkede artık tek bir hanedan yok' mesajı vermektedir.

10- Sultan Abdülmecid iltizam usulünü kılıfına uydurulmuş hırsızlık anlamına gelen "sirkat-ı müevvele" olarak tabir etmişti (Aliye, 1995: 88).

11- 1804 Sırp isyanına zemin hazırlayan en önemli faktörlerden biri, halkın, devlete verdiği öşürden başka 18. yüzyılda ortaya çıkan büyük çiftlik sahiplerine ödemek zorunda kaldıkları öşür idi (Veinstein, 1998: 45).

12- Fatma Aliye bu durumu şöyle tasvir etmişti; "...*Reşit Paşa'nın kalemi Mehmed Ali Paşa'nın kılıcına galebe ederek onun kılıcını kınına koydurdu*" (Aliye, 1995: 45).

13- Henüz 1908 yılında bile merkezîyetçiliğin ulaştığı noktayı anlamak açısından verilecek şu örnek çarpıcıdır: Gediz Kazası Maarif Komisyonu, kazanın panayır alanı ile ilgili bir düzenleme yapmak ister. Komisyonun talebi Gediz Kaza İdare Meclisi'nde görüşülür ve kabul edilir. Daha sonra kazanın bağlı olduğu Kütahya Sancağı ve Hüdavendigar Vilayeti idare meclisleri sırasıyla talebi görüşür ve uygun bulur. Kazanın talebi vilayet tarafından Dahiliye Nezaretine, nezaret tarafından da Sadaret'e iletilir. Sadaret tarafından Şura-yı Devlet Maliye Dairesine havale edilen evrak burada değerlendirilir ve kazanın talebi kabul edilir. Evrak aynı silsileyi takip ederek kazaya gönderilir (Çakmak, 2019: 42).

14- Adana-Tarsus bölgesinde etkili bir ayan hanedanı olan Menemencioğulları'ndan Ahmet Bey, ailesi ve kendisinin yaşadıklarını kaleme aldığı hatıratında 1840'lı yıllarda aile üyelerinden bazılarının kaimmakam, bazılarının meclis azası, bazılarının da kaza müdürü olarak nasıl sistem içine çekildiklerini anlatmaktadır (Menemencioğlu Ahmet Bey, 1997: 145-171).

15- Yerel eşrafın yerel sorunların çözümüne ortak edilmesi anlayışı vilayet meclisleriyle sınırlı değildi. Kırmızı, 1860'lı yılların düzenlemeleri sonucunda vilayetlerde yerel eşrafın katılımıyla oluşturulan 25 komisyon tespit etmiştir. Liste için bkz: Kırmızı, 2008: 137.

Kaynakça

Abou El-Haj R A (1974). The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report Author(s). *Journal of the American Oriental Society*, 94 (4), 438-447.

Abou El-Haj R A (2000). *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. O Özel ve C Şahin, Ankara: İmge.

Ahmed Cevdet Paşa (1953). *Tezahir 13-20*. C Baysun (der), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmed Cevdet Paşa (2021). *Cevdet Paşa'nın Layihaları Devlet Din Islahat Hukuk Maarif*. A Z İzöğür ve İ Kara (der), İstanbul: Dergah.

Akdağ M (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi Cilt 1, 1243-1453*. Ankara: Tekin.

Akkuş Y (2011). *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

Aliye F (1995). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Bedir.

Al-Qattan N (2011). Osmanlı Mahkemesi. İçinde: V H Aksan ve D Goffman (der), *Erken Modern Osmanlılar*, İstanbul: Timaş, 269-283.

Avcı Y (2017). *Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekanında Devletin Erki ve Temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Bağdemir A (2009). Adalet Mülk'ün Temelidir Özdeyişi Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 4 (3), 283-296.

Balivet M (1997). Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler. İçinde: E Zachariadou (der), *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1-7.

Barkey K (2011a). *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. Çev. Z Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Barkey K (2011b). *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar: Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*. Çev. E Kılıç, İstanbul: Versus.

Baş Y (2019). Osmanlı Toplum Yapısı. İçinde: S H Özkan (der), *Osmanlı Tarihi (1299-1774)*, İstanbul: İdeal Kültür, 265-297.

- Başa Ş (2016). *Kurumsallaşma Bağlamında Dahiliye Nezaretinden Dahiliye Vekaletine Geçiş (1920-1923)*. Ankara: Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Bauer T (2020). *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*. Çev. T Bora, İstanbul: İletişim.
- Baykara T (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Berkes N (2019). Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. İçinde: E Kalaycıoğlu ve A Y Sarıbay (der), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Bursa: Sentez, 149-174.
- Cem İ (2021). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Cezar Y (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi 18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*. İstanbul: Alan.
- Cin H ve Akyılmaz S G (1995). *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Collas B C (2005). *1864'te Türkiye Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*. Çev. T Tunçdoğan, İstanbul: Bileşim.
- Çadırcı M (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çağman E (2010). *III. Selim'e Sunulan İslahat Layihaları*. E Çağman (der), İstanbul: Kitabevi.
- Çakan I (2006). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi: Merkezileşme. *Amme İdaresi Dergisi*, 39 (4), 45-73.
- Çakmak B (2019). *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkezileşmesi Gediz'de Kaza İdaresi ve Sorunları*. Ankara: Hitabevi.
- Çizakça M (1999). *İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. Çev. Ş Layikel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Dağlı M (2020). 18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti ve Germiyanzadeler. *Osmanlı Araştırmaları*, 55/55, 145-180.
- Darling L T (2019). *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*. Çev. A Tonguç, İstanbul: Alfa.
- Darling L T (2022). *Ortadoğu'da Sosyal Adalet ve Siyasal İktidarın Tarihi*. Çev. H Karagöz, İstanbul: Alfa.
- Doğan H (2018). Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikane Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar. *International Journal Of History*, 10 (9), 103-131.

Eken İ (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Merkez-Taşra İlişkisi Açısından Taşra Yönetim Yapısının İncelenmesi. *Ekonomi Politik Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 11-28.

Ergenç Ö (1995). *16. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Ergenç Ö (2013). *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Ertürk Keskin N (2009). *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Ankara: Tan.

Faroqhi S (1998). Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmet Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri. İçinde: Ç Keyder ve F Tabak (der), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 17-36.

Faroqhi S (2003). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*. Çev. Z Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Faroqhi S (2012). Post-Kolonyal Dönüm Öncesi ve Sonrasında İmparatorluklar: Osmanlılar. İçinde: D Quataert ve B Tezcan (der), *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, Ankara: Tan, 83-105.

Faroqhi S (2016). *Devletle Başa Çıkmak*. Çev. H K Bejsovec, İstanbul: Alfa.

Genç M (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken.

Göçek F M (1999). *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*. Ankara: Ayraç.

Görgün Ç (2014). *Türkiye'nin Mülki İdare Sisteminde Merkezîyetçiliğin İnşası (1923-1949)*. (1923-1949). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Güler B A (2009). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Nedir?. İçinde: B A Güler (der), *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, İstanbul: İmge, 13-38.

Güler B A (2021). *Türkiye'nin Yönetimi*. Ankara: İmge.

Gran P (2012). Batı'nın Yükselişi mi Zengin'in Yükselişi mi? Oryantalizmin Alternatifi Meselesi. İçinde: D Quataert ve B Tezcan, *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, Ankara: Tan, 71-79.

Hathaway J (2011). Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu 15-18. Yüzyıllar. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 165-174.

Heper M (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Çev. N Soyarak, İstanbul: Doğubatı.

Howard D A (2011). Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16-17. Yüzyılların Gerileme Edebiyatı. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 223-248.

Itzkowitz N (1989). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*. Çev. İ Özel, İstanbul: Çıdam.

Itzkowitz N (2012). 18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri. İçinde: B Tezcan ve Karl R Barbir (der), *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu Norman Itzkowitz Armağanı*, Çev. Z N Yelçe, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, xxix-xlvı.

İpşirli M (1994). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. İçinde: E İhsanoğlu (der), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 1. Cilt*, İstanbul: IRCICA, 139-282.

İlhan M (2022). *Türkiye’de Mülki İdare Sisteminin Oluşumunun Politika Transferi Bağlamında Analizi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray: Aksaray Üniversitesi.

İnalçık H (1954). *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İnalçık H (1977). Centralization and Decentralization in Ottoman Empire. İçinde: T Naff ve R Owen (der), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, London and Amsterdam: Southern Illinois University Press, 27-52.

İnalçık H (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren.

İnalçık, H (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. İçinde: Ç Keyder ve F Tabak (der), *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 17-36.

İnalçık H (2011). *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*. İstanbul: İsam.

İnalçık H (2015). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. R Sezer, İstanbul: Yapı Kredi.

İnalçık H (2017). *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Kronik.

İnalçık H (2020). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

İslamoğlu-İnan H (1998). Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet, Mukayeseli Tarih Yazımı İçin Bir Öneri. İçinde: H C Tuncer (der), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993-Ankara: Bildiriler*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt, 1-14.

Kafadar C (2011). Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi. M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul, Timaş: 97-150.

Kafadar C (2012) Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler? İçinde: B Tezcan ve R Barbir (der), *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı*, Çev. Z N Yelçe, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 135-161.

Karpat K H (2009). *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş.

Karpat K H (2011). Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal bir Karşılaştırmalı Yaklaşım. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 199-222.

Kasaba R (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*. Çev. K Emiroğlu, İstanbul: Belge.

Kaya M (2013). Yerel Yöneticiler Olarak 18. Yüzyılda Ankaralı Ayanlar. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 141-162.

Kaya T P ve Pekküçükşen Ş (2019). *Türkiye’de İdarenin Bütünlüğü İlkesi ve Yerel Yönetimler Üzerinde İdari Vesayet Denetimi*. Ankara: İksad.

Keyder Ç (2013a). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.

Keyder Ç (2013b). *Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*. İstanbul: İletişim.

Khoury, D Z (2003). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul, 1540-1834*. Çev. Ü Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Kunt İ M (2005). Siyasal Tarih 1600-1789. İçinde: S Akşin (der), *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi 2*, İstanbul: Milliyet, 19-76.

Kunt M İ (2012). Royal And Other Households. İçinde: C Woodhead (der), *The Ottoman World*, New York and London: Routledge, 103-115.

Kuran E (1968). *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Le Goff J (2020). *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*. Çev. A Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

McGowan B (2004). Ayanlar Çağı 1699-1812. İçinde: H İnalçık ve D Quataert (der), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: Eren, 759-884.

Menemencioğlu Ahmet Bey (1997). *Menemencioğulları Tarihi*. Y Kurt (der), Ankara: Akçağ.

Mundy M ve Smith R S (2013). *Modern Devlete Giden Yolda Mülk Siyaseti Osmanlı Suriyesi’nde Hukuk Yönetim ve Üretim*. Çev. S Kızıltoprak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Murphey R (2011). Mustafa Ali ve Kültürel Yozlaşma Görüşü. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 249-266.

Nagata Y (2021). Anadolu ve Balkanlar’da Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği (18. ve 19. Yüzyıllar). İçinde: A Anastasopoulos (der), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, İstanbul: Küre, 383-414.

Nizamülmülk (2006). *Siyasetname*. Çev. N Bayburtlugil, İstanbul: Dergah

Ocak A Y (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15. – 17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

524 İlhan M (2024). Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 497-526.

- Ortaylı İ (2010) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş.
- Ortaylı İ (2016). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik.
- Önen N ve Reyhan C (2011). *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İstanbul: İletişim.
- Öz M (2019). *Kanun-ı Kadim'in Peşinde. Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*. İstanbul: Dergah.
- Özbek N (2015). *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi Siyaset ve Toplumsal Adalet*. İstanbul: Boğaziçi.
- Özçelik İ (2016). *Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi Sancak Kanunnamelerinden Örnekler (Rodos, Prizrin, İskenderiye, Çemişgezek, Antep, Kütahya ve Tarsus Kanunnameleri)*. Ankara: Gazi.
- Özel O (2015). *Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Özel O (2018). *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*. İstanbul: İletişim.
- Özkaya Y (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkaya Y (2020). 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı. İstanbul: Yapı Kredi.
- Pamuk Ş (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. Ankara: Yurt.
- Pamuk Ş (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914. İçinde: H İnalçık ve D Quataert (der), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: Eren, 1053-1094.
- Piterberg G (2017). *Bir Osmanlı Trajedisi Tarih yazımının Tarihle Oyunu*. Çev. U Abacı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Quataert D (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914. İçinde: H İnalçık ve D Quataert (der), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: Eren, 885-1052.
- Quataert D (2011). Osmanlı Tarih Yazımı ve Gerileme Kavramına Yönelik Değişen Tavırlar. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 291-302.
- Reyhan C (1998). Türkiye'de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemîyye Sınıfı. *Amme İdaresi Dergisi*, 31 (4), 3-16.
- Salzmann A (2011). *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'İ*. Çev. A Özdemir, İstanbul: İletişim.
- Sencer M (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 17 (3), 46-73.
- İlhan M (2024). Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 497-526.

Sezer Feyzioğlu H (2018). *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Solak Ö (2014). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Merkez - Taşra Çatışması*. İstanbul: Hikmetevi.

Şener A (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. Ankara: İşaret.

Şeyh Ahmet El Bediri El-Hak (2015). *Berber Bediri'nin Günlüğü (1741-1762) Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*. Çev. H Yüksel, Ankara: Akçağ.

Tabak S (2016). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*. Konya: Kömen.

Tezcan B (2010). *The Second Ottoman Empire. Political and Social Transformation in the Early Modern World*. New York: Cambridge University Press.

Torun S F (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sancak Yönetimi 1839-1921*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Tuncer İ (2018). *18. Yüzyılda Antakya'da Ayanlar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Tural E (2004). Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu'nun En Uzun Asrı ve 1864 – Tuna Vilayet Nizamnameleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 13 (3), 83-113.

Tönük V (1945). *Türkiye'de İdare Teşkilatı Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durumu*. Ankara: İçişleri Bakanlığı.

Ünal M A (1997). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Selçuk Üniversitesi Yayınları

Van Leeuwen R (2012). *Bir Osmanlı Şehri Şam*. Çev. H E Aksoy, İstanbul: Küre.

Veinstein G (1998). Çiftlik Tartışması Üzerine. İçinde: Ç Keyder ve F Tabak (der), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 36-58.

White S (2020). *Osmanlıda İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*. Çev. N Elhüseyni, İstanbul: Alfa.

Yaman T M (1939). Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma. *İdare Dergisi*, 138, 967-982.

Yaycıoğlu A (2016). *Partners Of The Empire The Crisis Of The Ottoman Order in the Age Of Revolutions*. California: Stanford University.

Yaycıoğlu A (2021). Karlofça Anı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı? *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 18, 8-56.

Yerasimos S (1977). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2: Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na*. İstanbul: Gözlem.

Yücel Y (1974). Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler. *Bellekten*, 38 (152), 657-708.

Ziya Gökalp Düşüncesinde Beşeri Bilimler ve Ulus İnşası

Nejla Doğan, Ankara Üniversitesi

ORCID: 0009-0005-2675-2838

E-posta: nejladogans@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ulus-devletleşme sürecinde Ziya Gökalp'in beşeri ve sosyal bilimleri nasıl işlevselleştirdiğini irdelemek ve bu işlevselliği ulus inşasının esası olarak gördüğü eğitimle nasıl ilişkilendirdiğini çözümlenektir. Bu temel amaç bağlamında çalışma, Gökalp'in bilimler ile uluslaşma arasında nasıl bir bağ kurduğunu; bu kapsamda beşeri ve sosyal bilimlere hangi anlam, amaç ve görevleri yüklediğini; tüm bunları eğitsel içeriklere nasıl dâhil ettiğini sorunsallaştırmaktadır.

Çalışmada, Gökalp düşüncesinin “çağdaş Avrupa uygarlığı içinde kendine yer edinmiş bağımsız bir Türk ulusu” yaratma amacına dayandığı; bu amacın da hem “kültür-uygarlık” ayrımının hem de “eğitim-öğretim” ayrımının temeli olduğu ileri sürülmektedir. Gökalp'in böyle bir ayrıma gitmesinin nedeni, çağdaşlaşırken ulusal bağımsızlığı ve özgünlüğü korumayı istemesidir. Bu nedenle Gökalp düşüncesinde “eğitim”, kültürün aktarımı ve uluslaşmayla ilişkilendirilirken; “öğretim” evrensel bilim-tekniklerin öğretimi ve çağdaşlaşmayla ilişkilendirilmektedir. Makalenin temel savı, bu kategorizasyonun, Gökalp'in eğitim ve öğretim süreçlerindeki bilimleri de ayrıştırmasına neden olduğudur. Ulus inşasını sağlayacak “eğitim” alanı beşeri ve sosyal bilimler üzerine inşa edilirken; çağdaşlaşmayı sağlayacak “öğretim” alanı doğa bilimleri ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada Gökalp'in özellikle “eğitim”i ve eğitimin esası olarak gördüğü dil, edebiyat, tarih, sanat, ahlak, hukuk gibi bilimleri ulus inşası ekseninde nasıl işe koştugu analiz edilecektir.

Bu analizle elde edilen en önemli bulgu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde eğitimin ve eğitime konu olan bilimlerin ulus inşası hedefiyle sorunsallaştırılmasına ilk kapsamlı yanıtın Gökalp tarafından verildiğidir. Gökalp, ulus-devletleşmeye giden tarihsel dönemde, eğitimi siyasal devrimi tamamlayacak en önemli sosyal devrim olarak görmüş ve başına “milli” sıfatını eklediği eğitimi, ulusal kültürü bireylerde alışkanlık haline getirecek bir araç olarak tanımlamıştır. Böylece eğitimi salt pedagojik amaçların ötesinde, ulusal bilincin yaratılması bağlamında işlevselleştirmiştir. Gökalp eğitimi “milli” sıfatıyla nitelerken, eğitimin kültürel dayanağı olarak gördüğü bilimlerin başına da “milli” sıfatını eklemiştir. Böylece bu bilimleri “ulusal ruh”u yaratacak, yurttaşlarda benzer duygu ve idealleri ortaya çıkaracak, onları uyumlu bir birlikteliğin, kolektif düşünme ve duyma biçimlerinin parçası yapacak bir işlevsellikle tanımlamıştır. Gökalp'in bu yaklaşımı, topluma yeni

bir kimlik kazandırmak için sonunda ulus-devlete varacak bir kuramlaştırmının ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gökalp, Uluslaşma, Ulus İnşası, Eğitim, Beşeri Bilimler.

Humanities and Nation Building in the Thought of Ziya Gökalp

Abstract

This study proposes to examine how Ziya Gökalp functionalized the humanities and social sciences in Turkey's nation-building process and to analyze how he associated this functionality with education, which he saw as the basis of nation-building. In this main objective context, the study problematizes how Gökalp established a link between sciences and nation-building, what meaning, purpose, and tasks he assigned to humanities and social sciences in this context, and how he incorporated all these into educational content.

The study argues that Gökalp's thought is grounded on the aim of creating "an independent Turkish nation that takes its place in contemporary European civilization" and that this aim was the basis of both the distinction between "culture-civilization" and "education-teaching". Gökalp made such a distinction to preserve national independence and originality while modernizing. Therefore, in Gökalp's thought, "education" is associated with transmitting culture and nationalization, while "teaching" is related to teaching universal science techniques and modernization. The article's main argument is that this categorization leads Gökalp to differentiate the sciences in education and teaching processes. While the field of "education" that would contribute to nation-building was built on humanities and social sciences, the field of "teaching" that would ensure modernization was framed with natural sciences. In this context, this study will analyze how Gökalp put "education" and the sciences such as language, literature, history, art, ethics, and law, which he considered as the basis of education, to work on the axis of nation-building.

The most important finding of this analysis is that the first comprehensive response to the problematization of education and the sciences subject to education with the goal of nation-building in the transition from the Ottoman Empire to the Republic was offered by Gökalp. In the historical phase leading to nation-state formation, Gökalp regarded education as the most important social revolution that would complete the political one and defined education, to which he added the adjective "national", as a tool that would make national culture a habit in individuals. Thus, beyond purely pedagogical purposes, he functionalized education in the context of creating national consciousness. While Gökalp qualified education with the

adjective “national”, he also added the adjective “national” to the title of the sciences that he considered to be the cultural basis of education. Accordingly, he defined these sciences with a functionality that would create a “national spirit”, elicit similar feelings and ideals in citizens, and make them part of a harmonious togetherness and collective ways of thinking and feeling. Gökalp’s approach emerges as an expression of a theorization that would eventually lead to the nation-state in order to give society a new identity.

Keywords: Gökalp, Nationalization, Nation-building, Education, Humanities.

Giriş

Batı’da Aydınlanma, Sanayi Devrimi, kentleşme gibi yüzyıllara yayılmış bir tarihsel dönüşümün sonucunda olgunlaşan ve özellikle Fransız Devrimi’nin yarattığı büyük siyasal-toplumsal kırılmalarla hayata geçirilen ulus-devletleşme süreci, benzer bir tarihsel izleği takip etmeyen toplumlarda daha sancılı ve telaşlı bir biçimde deneyimlenmiştir. Kapitalistleşme ve modernleşme konusunda gecikmeli ve eşitsiz bir dönüşüm yaşayan bu toplumlar, siyasi ve ekonomik birliğe dayalı bir devletleşmeyi gerçekleştiremedikleri için Batı karşısında hızla çözülmeye, sömürgeleşmeye ve emperyalist paylaşım savaşının hedefi olmaya başlamışlardır. Bir ‘geç modernleşme’ örneği olarak tanımlanan Osmanlı İmparatorluğu da XVIII. yüzyıldan itibaren hızla zemin kaybedip, yok oluşa sürüklenmiştir. Osmanlı’nın özellikle son yüzyılını, bu yok oluşa karşı acil çözümler üretmeyi amaçlayan politikalar şekillendirmiştir.

Ziya Gökalp, 1876 ile 1924 yılları arasındaki yaşamında hem Osmanlı’daki çözümlüşün yarattığı bunalımlara, hem buna eşlik eden büyük toprak kayıplarına, hem de monarşiden meşrutiyete ve meşrutiyetten Cumhuriyet’e geçişin çalkantılı siyasal koşullarına tanıklık etmiştir. Fikirlerini de sürekli yeni bir değişim gerekliliğinin ortaya çıktığı bu atmosferde üretmiştir. Siyasal ve toplumsal yaşamdaki bu hızlı dönüşümlere bağlı olarak Gökalp de zaman zaman fikirlerini revize etmiş, ortaya çıkan yeni sorunlar için yeni çözümler üretmeye çalışmıştır. Gökalp düşüncesinin vardığı son nokta ise, içinde bulunduğu konjonktürün de etkisiyle, çağdaşlaşma odaklı bir Batıcılık ile kültürel Türkçülüğün sentezi olan ve Gökalp’in ‘yeni hayat’ olarak adlandırdığı siyasal paradigma olmuştur.

Bu paradigmanın esasını bir an önce uluslaşma ve modernleşme hedefi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Gökalp Osmanlı’yı artık ömrünü tamamlamış bir devlet olarak tanımlamakta; onun karşısına ise yüzünü halk kültürüne dönmüş modern bir uluslaşma idealini koymaktadır. Bu dönemde Gökalp’in

ve içinde bulunduğu İttihat ve Terakki kadrolarının temel amacı, Batı tahakkümü ve sömürsünden kurtulmak ve Batı'da şekillenen yeni dünya düzenine eşit koşullarda katılmaktır. Bu amaç, dönemin siyasal aktörlerine iki önemli görev yüklemiştir. Bunlardan ilki, ulus-devletlerden oluşan bu yeni düzene bağımsız ve eşit bir devlet olarak katılmak; ikincisi ise sanayileşmiş bir ulusal ekonomi inşa ederek, Batı kapitalizmine eşit bir özne olarak eklenmektir.

Bir yandan ulusal siyasi birliği kurmayı bir yandan da yeni ekonomik sisteme eklenmek için modern bilim ve teknolojilere erişmeyi gerekli kılan bu ikili görev, Gökalp düşüncesindeki kültür-uygarlık ayrımının da temelini oluşturmuştur. Gökalp için burada Türk kültürü ulusal amaç ve idealleri ifade ederken, Batı uygarlığı ise çağdaşlaşmak için gerekli araçları ifade etmektedir. Buna göre Türk kültürünün 'biricikliği' üzerinden uluslaşma sağlanırken, Batı uygarlığının ürettiği bilim ve teknoloji üzerinden de çağdaşlaşma sürecine kapılar açılacaktır. Böylece Batı'nın baskınlığı karşısında ortaya çıkabilecek bir asimilasyona karşı, Türk kültürü ve geleneksel öğeleri korunduğu gibi, Batı'nın teknik üstünlüğü ve ekonomik sömürgeciliğine karşı da yine Batı'dan alınan bilim, teknik ve yöntemlerle karşı konulacaktır.

Gökalp'in kültür-uygarlık bağlamında yaptığı bu ayrım, uluslaşma ve modernleşme bağlamında önemli bir görev yüklediği eğitim ve öğretim ayrımına da yansımıştır. Burada kültürle ilişkilenen eğitim uluslaşmanın kaynağı; uygarlıkla ilişkilenen öğretim ise çağdaşlaşmanın kaynağı olarak işlevselleştirilmiştir. Bu sınıflandırma aynı zamanda eğitim ve öğretim süreçlerine kaynaklık edecek bilimlerin de kategorize edilmesine neden olmuş; beşeri ve sosyal bilimler kültürel uluslaşmanın kaynağı olarak tanımlanırken, doğa bilimleri çağdaşlaşmanın ve ekonomik kalkınmanın temeli olarak görülmüştür.

Bu genel perspektif doğrultusunda bu çalışmada ilk olarak; Gökalp düşüncesinde Türkçülük ideolojisi bağlamında gelişen uluslaşma düşüncesinin tarihsel ve kuramsal çerçevesi analiz edilecek; ayrıca bu düşünceyi temellendiren Durkheim sosyolojisi ile Alman romantizminin Gökalp'e nasıl bir teorik yaklaşım kazandırdığı ele alınacaktır. Ardından Gökalp'in ulus inşasında merkezi bir rol atfettiği eğitime hangi anlam, amaç ve görevleri yüklediği irdelenecektir. Son olarak; Gökalp'in beşeri ve sosyal bilimleri uluslaşma ve ulusal eğitim bağlamında nasıl anlamlandırdığı ve ne tür görev ve amaçlarla işe koştuğu çözümlenecek, ayrıca bu kapsamda uluslaşmanın kaynağı olarak gördüğü dil, edebiyat, tarih, sanat, ahlak din, iktisat, hukuk gibi bilimleri nasıl içeriklendirdiği tartışılacaktır.

Gökalp'te Uluslaşma Düşüncesinin Tarihsel ve Kuramsal Çerçevesi

Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in kurucu yıllarına uzanan tarihsel süreçte, ulus-devletin ve bunun temel bir unsuru olan ulusal eğitimin inşa edilmesinde görüşleri oldukça etkili olan düşünürlerden biridir. Gökalp'in ve kuşağının fikirlerinin oluşumunda, Osmanlı'nın son dönemlerindeki gelişmelere ve adım adım yıkılışına tanıklık etmeleri belirleyici olmuştur.

Osmanlı, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren değişen dünya koşulları karşısında varlığını sürdürmekte zorlanmaya başlamış; kabullenme süreci uzun sürse de Ülken'in (1992: 20) ifadesiyle modernleşmek "iki şıkkı olmayan bir durum" haline gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı yöneticileri devletin bekası için Tanzimat öncesinde askeri alanda, Tanzimat döneminde ise ağırlıklı olarak bürokratik alanda bir dizi modernleşme çabasına girişmiştir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, çoğu zaman kurumsal düzenlemelerle sınırlı kalan bu reform çabalarının yetersiz olduğu görülmüştür. Çünkü Batı modernizminin ve kapitalist üretim biçiminin Osmanlı sınırlarına kadar nüfuz eden bir zorlayıcılığa dönüşmesi, yarı-sömürgeleşmenin kapılarını aralamış; devlet başta ekonomi, sınai teknoloji ve bilimler olmak üzere birçok alanda Batı'ya bağımlı hale gelmiştir.

Timur'a (2010: 177) göre Osmanlı ile Batı arasında makasın böylesine açılmasının iki temel nedeni vardır: İlki Batı'da Rönesans'tan itibaren gerçekleşen kültür devriminin Osmanlı'da gerçekleşmemiş olması; ikincisi Osmanlı'da kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin donmuş kalıplarının kırılmamış olması ve buna bağlı olarak da sanayileşmenin ve ulusal burjuvazinin ortaya çıkmamasıdır. Böylece tüm bunlara eşlik edecek olan ulus-devletleşme süreci de gerçekleşmemiştir. Bunun doğal sonucu olarak eğitim ve kültür alanında da bir bütünleşmeden çok, parçalanmışlık söz konusudur. Özellikle Tanzimat döneminde açılan modern mektepler ile medreseler arasında önemli bir epistemolojik ayrışma yaşanmış; ayrıca buna bir de yabancı okullar ayrımı eklenmiştir. Böylece Ülken'e göre (1992: 48) Doğu ile Batı, eski ile yeni uzun süre hiçbir senteze ulaşmadan yan yana yaşamış ve bu ikilik Türk toplumunun en buhranlı sorunu haline gelmiştir. Bu durum, Batı'da sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan ulus-devletler ve bununla koşut olarak gelişen ulusal, laik, türdeş bir pedagoji karşısında, Osmanlı'da gittikçe farklılaşan, hatta toplumun uluslaşması önünde ciddi bir engel olarak görülen eğitim sistemini yaratmıştır –ki Gökalp açısından ülkenin en önemli sorunu, zihinsel ve kültürel zıtlıkları gidermek yerine besleyen bu eğitimidir (Doğan, 2024: 38).

Gökalp, eğitim ve kültür alanındaki bu parçalanmışlığı uluslaşmayı engelleyen bir faktör olarak görürken, diğer yandan devam eden askeri yenilgiler ve toprak kayıpları ulus-devletin coğrafi, hukuksal ve toplumsal sınırlarını da çizmeye başlamıştır. Bu bağlamda ülkenin kurtuluşu için öne sürülen Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık akımları etrafındaki tartışmaların yönü de giderek netleşmiş; ideolojik hat, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru evrilmiştir. İlk olarak imparatorluk halklarını bir arada tutmayı hedefleyen Osmanlıcılık ideolojisi, Avrupa'daki toprakların tamamına yakınının Balkan Savaşlarında kaybedilmesiyle söylem zeminini yitirmiştir. Ardından I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman bölgelerde ortaya çıkan Osmanlı karşıtı ayaklanmalar İslamcılık ideolojisinin sönmümlenmesine neden olmuştur. Böylece geriye ulusçuluk ya da büyük oranda Gökalp'in formüle ettiği Türkçülük ideolojisi kalmıştır. Dolayısıyla gelinen tarihsel aşamada, hem emperyalist paylaşım savaşının yarattığı basınç hem de kaybedilen topraklarla birlikte teritoryal bir uluslaşmanın zemininin az çok ortaya çıkması, dönemin siyasi aktörleri açısından ulus-devlet fikrini en güçlü seçenek haline getirmiştir.

Böylece Türkçülük düşüncesi ve bunun dönemin konjonktüründeki ifadesi olan ulus-devletleşme süreci, artık "imparatorluktan çok Türkleri kurtarmanın" gerekli hale geldiği görüşü üzerinden yükselmiştir (Tunaya, 1988: 433). Devletin tüm kurumlarıyla kriz yaşadığı bu dönemde, yine Türkçü çevrelerden gelen Ahmet Ağaoğlu'na (2020: 15) göre, İttihat ve Terakki'nin düşünce ve icraat bağlamında ortaya koyduğu tüm atılımlar Gökalp'in fikirlerinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Gökalp, 'yeni hayat' olarak kavramsallaştırdığı yeni bir siyasal paradigmayla kültürel, ekonomik ve siyasal bütünleşme için ihtiyaç duyulan yeni bir hukuk, yeni bir ekonomi, yeni bir eğitim, yeni bir ahlak, yeni bir aile, yeni bir sanat gibi önerileriyle yeni bir toplumsallaşmanın çerçevesini çizmeye çalışmış; nihai kurtuluşun ancak uluslaşma temelinde örgütlenebileceğini ileri sürerek, karşı karşıya kalınan sorunlar için bu kapsamda çözümler üretmeyi hedeflemiştir.

Bu çözümleri üretirken birçok Osmanlı-Türk aydını gibi Gökalp'in de en önemli motivasyon kaynağı, modernleşerek Batılı emperyalist devletlere karşı hayatta kalabilmektir. Çünkü Gökalp'e (1982: 151-154, 170) göre Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurulmazsa, Batılı devletler Türkiye'yi sömürge ve pazar haline getirecek; Türkler Avrupalıların çiftliklerinde, fabrikalarında çalışan işçiler haline gelecektir. Dolayısıyla özellikle ekonomik esaretten kurtulmak için Batılı tarzda bilim, teknik ve sanayinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte çoğu ulus kuramcısı gibi Gökalp açısından

da modernleşme salt ekonomik ve teknik dönüşümle ilgili değildir, aynı zamanda uluslaşmak anlamına gelmektedir. Nitekim Gökalp'e (1992: 78-79) göre ulus ruhu hangi toplumda ortaya çıktıysa orada büyük bir ilerleme ve gelişme yaşanmış; siyasi, ekonomik, hukuki, ahlaki, dini, felsefi, estetik alanların hepsinde bir canlanma ve yükselme başlamış; sömürge olma tehlikesi ortadan kalkmıştır.

Bu bağlamda Durkheimci bir perspektifi benimseyen Gökalp'e (1976a: 39-40) göre uluslaşmak zaten artık tarihsel bir zorunluluk, hatta bir doğa yasası haline gelmiştir. Çünkü toplumsal evrimin son ve en ileri aşaması, yeni bir dayanışma biçimi olarak ulusları ortaya çıkarmıştır. Bu yeni dünya düzeninde sonsuz hayata sahip olacak devletler de topluluklardan değil milletlerden oluşmaktadır. Milletlerin yükselişi karşısında imparatorlukların çökmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla mevcut şartlarda Osmanlı'nın parçalanması engellenemeyeceği gibi, Türkiye toplumunun varlığını sürdürebilmesi de bir ulusal kimlik edinmesine bağlı hale gelmiştir. Bu nedenle Türkçülük ilerici bir toplumsal dönüşümün yanı sıra ekonomik ve siyasi bağımsızlığın da ön koşuludur. O halde Osmanlıcı kozmopolitizmin de İslamcı ümmetçiliğin de tarihin bir parçası olduğu artık kabul edilmelidir. Üstelik Gökalp'e (1980: 28) göre her ne kadar geçmişte "biz Türk milletiyiz" mefhumu bulunmasa da artık Türklere de bu bilinç ortaya çıkmaya başlamıştır.

Gökalp, Türkçülüğü böylesi bir gerekçelendirmeye öne sürerken, 'Türkçülük'ün ne olduğunu ve Türkçülüğün esası olan 'millet' kavramından ne anladığını da birçok yazısında açıklamıştır. Gökalp'e (1977a: 50) göre Türkçülük, Türk kültürünü ve Türk milletini yükseltmek demektir. Ümmet düşüncesinin ve saltanat yönetiminin çözülmeye başlamasıyla pusulasız kalan toplumu, tarih ve kültür bağlarıyla yeniden güçlendirmek, gençleri de bu yeni idealler doğrultusunda eğitmek demektir (Gökalp, 1976a: 73-74). Ülkedeki birbirine zıt eğitim kurumlarını, hukuk ve ahlak sistemlerini, yazı ve konuşma dillerini, aydın ve halk sınıfları arasındaki ayrışmaların yarattığı ikilikleri ortadan kaldırmak, bu ikiliklerden doğan bunalımlara son vermek demektir. Kısacası Türkçülük, Türk kültürü üzerine kurulacak 'yeni hayat' demektir (Gökalp, 1992: 260-261, 275).

Gökalp'in Türkçülüğü açıklarken öne çıkardığı kültür vurgusu, 'millet'in ne olup ne olmadığı bağlamındaki görüşlerinde de ortaya çıkmaktadır. "Sosyoloji bilimi bize tam bir toplumun millettten ibaret olduğunu, milletin de aynı kültüre sahip fertlerin toplamı bulunduğunu gösterdi. O halde bizim de milletimizin sınırları ne devletin, ne ümmetin, ne de ırkın sınırlarıyla

kısıtlı değildi. Millet, bu zümrelerden büsbütün başka bir şeydi; yani bir kültür zümresinden ibaretti” sözleri, Gökalp’in bu bağlamdaki görüşlerini özetlemektedir (1992: 289). Görüldüğü üzere Gökalp düşüncesinde ‘millet’ kavramının ırkla, kan bağıyla, coğrafya ile ya da dinle ilgisi yoktur. Milleti oluşturan; eğitimde, kültürde, duygularda birlikteliktir. Dolayısıyla millet olmanın koşulu; aynı eğitimi alarak, ortak bir dile, dine, ahlaka, estetik duygulara, ortak ideallere; kısacası ortak bir kültüre sahip olmaktır. Gökalp için Türkçülük de bu ortak kültürü arama ihtiyacından doğan bir düşünce sistemidir (Gökalp, 1982: 227-228).

Yahya Kemal’in (2006: 11) “Gökalp’in fikirlerini duyduğumda, onun iki yüzyıl önce Almanya içinde Almanlığı keşfeden Leibniz gibi, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türklüğü keşfeden bir adam olduğundan şüphelendim” sözleriyle tanımladığı Gökalp, sıkça Alman örneğini de referans göstermiştir. Gökalp’e (1992: 290) göre Almanya’da ulusal birlik öncelikle kültür birliği üzerine inşa edilmiş; kültür birliği tamamlandıktan sonra ekonomik birlik ve siyasi birlik gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türklerin de diğer aşamalara geçebilmeleri için öncelikle kültürel birliklerini tamamlamaları gerekmektedir. Berkes’e (2015: 214) göre Gökalp’in Türkçülük ile ilgili öne sürdüğü bu düşünceler son kertede “Osmanlı milleti”, “İslam ümmeti” ve “Turan milleti” düşüncelerinden tamamen ayrılarak, bilimsel ve çağdaş anlamına en uygun olan “ulus” tanımına ulaşmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki programında önemli bir yer tutan Türkçülük düşüncesinin çoğu zaman Batılılaşma ve laiklikle bir arada kullanılması (Tunaya, 1960: 48), Gökalp’in düşüncelerini ulus-devletleşme süreçlerinin öne çıktığı çağdaş siyasal bağlamla ilişkili hale getirmekte; milleti, ulusal egemenlik ve yurttaşlık gibi dönemin ilerici, hatta devrimci kabul edilen siyasal kavramlarıyla ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda Gökalp uluslaşmayı çağdaşlaşmanın/modernleşmenin bir parçası ve gereği olarak tanımlamakta, ikisini birbirini besleyen ögeler olarak konumlandırmaktadır.

Gökalp’in (1977b: 690), “Türkçülük demek, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı vücuda getirmektir” sözleri, sonunda varmak istediği noktayı tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda temel amacı, toplumun kültürel özgünlüğünü ve ulusal bağımsızlığını koruyarak Batı uygarlığına eşit koşullarda dâhil olmasıdır. “Savunmacı modernleşme” (Parla, 1993: 19) olarak da tanımlanan bu siyasal pozisyon, Gökalp düşüncesinde kültür ile uygarlık arasında net bir ayırım yapan, böylece ulusal olanla olmayanı birbirinden ayırıştıran ve Batı’dan alınacakları doğa bilimleri ve teknolojiyle sınırlandıran bir kuramlaştırma biçimini ortaya çıkarmaktadır. Bu formülasyon, uluslaşma ve sanayileşme konusunda gecikmeli bir dönüşüm yaşayan

ve Batı Avrupa karşısında savunmacı bir tutum benimseyen Almanya örneğinde olduğu gibi, ulusal kültürün özgünlüğünün uluslararası olandan ayrıştırılması ve biricikliğin önüne çıkarılmasına dayanan bir romantizmi de içermektedir.

Bu bağlamda altı çizilmesi gereken önemli bir konu, Gökalp'in uluslaşmayı toplumsal evrimin zorunlu bir sonucu olarak tanımlarken Durkheim sosyolojisini izlediği; ancak ulus inşası ve bunu temellendirmek için öne sürdüğü kültürel ulusçuluk açısından Alman romantizminin ilkelerini benimsediğidir (Doğan, 2024: 94). Örneğin Alman romantizminin temsilcilerinden Herder, her ulusun kendi içinde, kendi mükemmelliğine ve biricikliğe sahip olduğunu; bir kültürün başka bir kültüre üstün olamayacağını; uluslararası alanda değerli olanın da bu kültürel farklılıklar olduğunu vurgulamakta; ulus düşüncesini toplumun kültürel olarak kendini var etmesine dayandırmaktadır (Herder, 1965: 162-170). Gökalp'in de benzer bir izleği takip ederek, kültürü özerk bir yere, toplumların özgün alanına bırakırken, uygarlığı tüm ulusların birikimine ve karşılıklı etkileşimine bağladığı görülür. Böylece ulusal kültür toplumun manevi yanını, belki daha romantik bir ifadeyle 'milli ruh'unu oluştururken, uygarlık ise tüm insanlığın maddi yanını, yani ortak bir üretim ve birikime dayanan bilgi sistemlerini, bilimsel ve teknik gelişmeleri içerir. Bir anlamda kültür duyguları, uygarlık akli temsil eder. Kültür daha kendi içine kapalı bir alanı ifade ederken; uygarlık, ulusal kimlik ve bağımsızlıklarını korumak koşuluyla ulusların bir arada ve işbirliği içinde yaşadığı açık ve eşitlikçi bir alanı betimler (Doğan, 2024: 98).

Kültür-uygarlık arasında yapılan bu ayırmda ulus inşası açısından en kritik sorun ise ulusa temel olacak kültürel bağların nasıl tespit edileceği ya da oluşturulacağıdır. Gökalp bu bağlamda romantizmin bir kılavuz olarak benimsenebileceğini belirtmiş; *Türkçülüğün Esasları*'nda romantizmi insanlık tarihindeki ilerici adımlardan biri olarak tanımlayarak, 'millet' haline gelebilmek için nasıl bir işlev göreceğini açıklamıştır. Örneğin nasıl ki Alman romantizmi açısından uluslaşmanın başlıca öğeleri; dil birliği, tarih birliği, kültür birliği (Aydın, 2000: 76) ise Gökalp de ulusal-kültürel temellerin halkın dili, edebiyatı, tarihi ve gelenekleri üzerinden oluşturulabileceğini düşünmüş; bunun için halka doğru gitmenin, halktan ilham almanın gerekliliği üzerinde durmuştur (Ağaoğlu, 2020: 40). Gökalp'e (1976a: 143) göre Avrupa'da Shakespeare, Rousseau, Goethe gibi romantik düşünürler, hem içinde buldukları dönemin eğitimini almışlar hem de eski Yunan-Latin eserlerini incelemişlerdir. Böylece her biri kendi milleti için

ulusal, çağdaş, belli bir olgunluğa ulaşmış eserler üretmiş; milletin kültürel temelini oluşturmuşlardır. İşte Türkçülüğün programı da bu doğrultuda yürütülmelidir. Bu yapıldığında, Türklerin 'yeni hayat'ı da hem antik geçmişin yüceltilmiş bilgisi üzerine hem de bugünün gereksinimleri üzerine kurulacaktır –ki burada geçmişi kültürle, bugünü ise çağdaş uygarlıkla özdeşleştirmek olanaklıdır.

Alman romantizminin Gökalp düşüncesine kattığı diğer bir yönetsel kavrayış ise ortak kültür üzerine inşa edilecek bir uluslaşmayı sağlamak için, beşeri ve sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin farklı işlevselliklerle tanımlanması ve bu bağlamda metodolojik yaklaşım olarak da birbirlerinden farklılaştırılmalarıdır. Örneğin yine Herder'e göre her toplumun, her çağın kendine özgü bir tinsel yaşamı ve bu yaşam tarzına şekil veren hukuksal, politik, ekonomik kurumları ve tüm bunlara sirayet eden ahlaki, dinsel, estetik ilke ve değerleri vardır. Tüm bunlar sadece o toplum için geçerlidir (Herder, 2020: 417-418, 468-469). Bu nedenle sosyal bilimlerde doğa bilimlerinde olduğu gibi her şey bir genellik ve yasallık içinde ele alınamaz. Bu da tarihsel-toplumsal gerçekliği ele alan sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin yöntemi arasında kesin bir ayırım yapmayı gerektirir (Özlem, 1996: 23). Herder'in yaptığı bu ayırım, aslında bir ideolojik konumlanışa işaret etmektedir –ki Gökalp'in de benzer bir konumlanışı benimsediği söylenebilir. Bu ideolojik yaklaşımın altında yatan neden, yine kapitalistleşme ve uluslaşmada gecikmeli bir dönüşüm yaşayan toplumların 'savunmacı' tutumudur.

Bu savunmacı tutumu, Wallersteinci bir perspektifle anlamlandırmak olanaklıdır. Wallerstein'e (2013: 76-77) göre XIX. yüzyılda merkez kapitalist ülkelerde ortaya çıkan sosyal bilim paradigması, toplumla ilgili çözümlenmelerinde doğa bilimlerine benzer evrensel yasalara varma iddiasında bulunarak (nomotetik), çevre ülkeleri kendi tarihsel gerçekliği üzerinden tanımlamış (gelişmemiş/gelişmekte olan vb.) ve bunu bilimselliğin de ötesinde bir ideolojiye dönüştürmüştür. Bu ideolojinin ülkeler arasında hiyerarşik bir ilişki üretmesi ve bu hiyerarşiyi diğer ülkelere hegemonik olarak dayatması, karşıt bir ideolojinin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Evrensel bilgi karşısında yerelin bilgisini esas alan, toplumların özgünlüklerine odaklanan, dolayısıyla toplumun açıklanmasında yasa benzeri ilkeleri reddederek göreliliği benimseyen bu yaklaşım (idiografik), sosyo-kültürel bağlamı dikkate almaksızın yapılacak olan değerlendirmelerin, toplumsal olanı temsil etmeyeceğini ileri sürerek kültür incelemelerini özerkleştirmiştir (Wallerstein, 2003: 80).

Yarı-sömürge haline gelmiş bir toplumun aydını olarak Gökalp'in de benzer bir yaklaşımı benimsediği; Batılı sosyal bilimlerin genelleyici ve sınıflandırıcı tanımlarının dışına çıkan, kendini ulusal-kültürel farklılıkları ile var eden bir Türkiye toplumunu hedeflediği söylenebilir. Nitekim Gökalp de kültürel göreliliği 'milli ruh'un ortaya çıkarılması ve 'milli bağımsızlık'ın elde edilmesi için zorunlu bir adım olarak görürken; beşeri ve sosyal bilimleri de bazen ulusal değerleri arayan ve bulan, bazen bu değerleri yeniden düzenleyen ve tanımlayan ve bazen de en baştan üreten bir bilgi türü olarak işlevselleştirmiştir. Böylece hem kendi 'toplumsal gerçekliği'ni üretmeye hem de bu gerçekliği eğitimin temeli yapmaya yönelmiştir (Doğan, 2024: 133).

Ulus İnşasının Temeli Olarak “Eğitim”in Anlam, Amaç ve Görevleri

Gökalp'in toplumsal gerçeklik ile doğabilimsel gerçeklik arasında yaptığı ayırım, yukarıda değinilen kültür-uygarlık ayırımının temel eksenlerinden birini oluşturmaktadır. Kültür-uygarlık ayırımı, bir anlamda Gökalp'in Türkçülük ile Batıcılığı sentezlediği toplumsal idealizminin (içtimai mefkûrecilik) kuramsal ifadesi niteliğindedir. Bu kuramlaştırma biçimi aynı zamanda kültürün, yani ulusa temel olacak bilginin aktarılacağı eğitim süreçleri ile evrensel doğa bilimlerinin öğretileceği öğretim süreçlerinin ayrıştırılmasının da zeminini yaratmaktadır. Böylece Gökalp 'maarif'i eğitim ve öğretim olarak ayırarak, her birini farklı anlam ve amaçlarla ilişkilendirmekte; ulusal gereksinimlerle çağdaş dünyanın gereksinimlerini kendince dengeli bir biçimde bir araya getirmeye çalışmaktadır. Bu ayırmada eğitim bireyleri kültürle, yani milli bilgilerle donatarak sosyal-kültürel çevreleriyle uyumlu hale getirip, onların manevi yönlerini güçlendirirken; öğretim ise bireyleri doğa bilimleriyle donatarak uluslararası çevreyle ilişkilendirmekte ve onların maddi yönlerini güçlendirmektedir (Gökalp, 1992: 172-173). Bu kapsamda Gökalp'in beşeri ve sosyal bilimlere yüklediği anlam da özellikle ulus inşasında merkezi bir rol atfettiği 'eğitim' alanıyla ilişkilidir. Bu nedenle burada kısaca eğitime yüklediği anlam, amaç ve görevlerin irdelenmesi yararlı olacaktır.

Gökalp açısından bir toplum için en yararlı bilgi, ulusal-kültürel bilgi birikimidir. Çünkü ancak bu bilgi, ulus-devletleşmenin ilk adımı olan kültürel birliği yaratacak ve türdeş olmayan bir topluluğu ortak bir kimlik etrafında bütünleştirecektir. Bu bütünleşmeyi sağlayacak en önemli araç ise 'maarif'in eğitim (terbiye) kısmıdır. Bu bağlamda Gökalp nasıl ki uluslaşmayı toplumsal gelişme yasasının zorunlu bir sonucu olarak görüyorsa, ulusal eğitimin de artık zorunlu hale geldiğini düşünmektedir. Gökalp'e (1992: 52) göre bu yeni aşama, ulusların bağımsızlığını ve kültürel özerkliğini kazandığı;

başına ‘milli’ sıfatı eklediği dil, edebiyat, ahlak, iktisat, hukuk, sanat vb. alanlarda kendi bilgi sistemlerini ürettiği ve bu bilgi sistemleri üzerine ‘milli eğitim’lerini inşa ederek, ulusal kültürle aşılınmış çağdaş dünya insanlarını yetiştirdiği bir tarihsel süreçtir. Bu perspektif doğrultusunda Gökalp’in de eğitime yüklediği anlam, tam da Anderson’un (1995: 20) ifade ettiği ‘ulus’ tanımıyla ilişkilenebilir; birbirlerini tanımayan, görmeyen her bir yurttası, ortak duygu ve düşüncelerle birbirine bağlayan ve onları bir ‘ulus’ haline getiren bir aygıt olarak işlevselleştirilmektedir. Dolayısıyla eğitim; ülkenin en ücra noktasında yaşayan bireyi dahi, bir dile, bir kültüre, bir tarihe, bir ekonomiye, bir geleceğe ve ideale bağlayacak; henüz ulus niteliği kazanmamış insan yığınlarını ulusa dönüştürecek bir politik amaç üzerinden yapılandırılmaktadır (Doğan, 2024: 17).

Elbette bu fikirler Gökalp’e özgü değildir. Avrupa’daki uluslaşma hareketlerinin hemen hepsinde kamusal, zorunlu, türdeş eğitim ulus-devletleşmenin temeli olarak görülmüştür. Örneğin 1880’lerde Fransa eğitim bakanı olan Jules Ferry, “Fransız ulusunu ilköğretim öğretmenleri yarattı” diyerek, eğitimin ulus-devletin temellendirilmesindeki önemine dikkat çekmiştir (Timur, 2012: 157). Gökalp’in eğitime dair fikirlerinin oluşumunda ise hem Durkheim sosyolojisinin hem de yine Alman romantizminin önemli bir etkisi vardır. Durkheim’in görüşleri eğitimi toplumsal ahengin ve işbölümünün yaratılması bağlamında işlevselleştirirken, Alman romantizmi ise özellikle ulusal-kültürel bütünleşmenin nasıl yaratılacağına odaklanmaktadır. Ancak sonuç olarak her ikisi de bir uyum, düzen ve türdeşlik arayışına yanıt üreterek, Gökalp’in eğitim düşünceleri üzerinde belirleyici olmuştur.

Örneğin Durkheim’a (2016: 8) göre toplum ancak üyeleri arasında bir türdeşlik olursa hayatta kalabilmektedir. Bu nedenle eğitimin kolektif yaşam için gerekli olan aynılıkları çocuğun ruhunda sabitlemesi, ulusal fikir ve değerleri çocuğa aşılması gerekir. Benzer biçimde Gökalp açısından da eğitim homojen toplum ve kolektif bilinç inşasının merkezinde yer almaktadır. Nitekim Gökalp (1981: 150) eğitimi, bir toplumda yetişmiş neslin, henüz yetişmeye başlayan nesle düşünce ve duygularını aşılması; dil, din, ahlak, estetik, hukuk, iktisat vb. alanlardaki kültürel değerlerini onlara kazandırması süreci olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda eğitim toplumun üyelerini kendine benzetip, bireyin ulusal kültüre uyumunu sağlarken, aynı zamanda ulusal olmayan alışkanlıklarından da arınma sürecidir. Gökalp’e (1981: 56, 150) göre bireye ‘insan’ özelliğini veren şey, tam olarak bu süreçtir -ki bu durumda bireyin kendini bilmesi toplumu bilmesine bağlı hale

gelmektedir. Bu nedenle bireyin düşünce ve davranışları toplumun kültürel sınırları içinde belirlenmeli, her bir kültürel öge, bireyi topluma bağlı hale getirecek tutkal görevi görmelidir. İşte Gökalp'in eğitime yüklediği temel amaç da budur.

Gökalp'e (1981: 150) göre birey hangi toplumun eğitimini alırsa, kendini o topluma ait hissetmekte ve o toplumun ideallerine adamaktadır. "Türk çocuğu da Türk milletinin içinde yaşayacaksa, Türk milletinin kültürüne göre terbiye edilmelidir" (Gökalp, 1992: 43). Nasıl ki Durkheim sosyolojisinde birey karşısında toplum her zaman öncelikli ise Gökalp düşüncesinde de birey karşısında millet önceliklidir ve eğitim süreçlerinde ulusal-toplumsal amaçlar her zaman bireysel amaçların üzerindedir. Bu bağlamda "Eğitimin amacı nedir? Birey mi, yoksa millet mi?" sorusunu "sosyologlara göre millet, psikologlara göre ise bireydir" şeklinde yanıtlayan Gökalp (1992: 46), atomize bireylerden oluşan bir toplum yerine, kaynaşmış homojen bir topluma zemin oluşturacak eğitimi tercih ettiğini birçok kez vurgulamıştır.

Yukarıda Gökalp'in eğitim görüşleri üzerinde Durkheim sosyolojisinin yanı sıra Alman romantizminin de etkili olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda özellikle Fichte önemli bir isimdir. Ergün'e (1996: 198) göre zaten II. Meşrutiyet döneminde "Almanya'nın doğuş şeklini, eğitim ve öğretmenler vasıtasıyla Fransız baskısından nasıl kurtulduklarını, Fichte'nin (1762-1814) 'Alman Milletine Nutuklar'ını, gazete ve dergi okuyanlar içinde bilmeyen hemen hemen yok gibidir." Gökalp'in düşünsel çizgisinde de Fichte'nin özellikle 'milli eğitim' bağlamındaki fikirlerinin izini bulmak mümkündür. Fichte adı geçen eserinde, öncelikle eğitimin 'milli' sıfatını taşıması gerektiğini savunmuştur. Fichte'ye (2011: 133-134) göre Alman ulusunu ayağa kaldırmanın tek yolu ulusal eğitimi kurmak; böylece ortaklaşmış bir eğitimle tüm yurttaşları ortak bir ideal etrafında birleştirmektir. Çünkü Fichte açısından Alman uluslaşmasının henüz gerçekleşmemiş olmasının en önemli nedeni, halkın büyük kısmının eğitimden mahrum bırakılmasıdır. Gökalp'in de ulusal birliği kurmak ve toplumsal-ekonomik çöküşten kurtulmak için eğitime benzer bir amaçsallığı yüklediği; ortak ulusal idealler ve ortak bir gelecek için 'milli eğitim' olarak tanımladığı, tüm topluma yayılmış, eşit kamusal eğitimi savunduğu görülmektedir.

Nitekim Gökalp'e (1976b: 68) göre Türkçülüğün eğitim açısından ilk hedefi, eğitimi 'milli' kültürle ve çağdaş dünyayla uyumlu hale getirmektir. İkinci hedefi ise "millilik ve modernlik özelliklerini taşıyan" bu eğitimi tüm Türklere yaygınlaştırmaktır (Gökalp, 1992: 326). Ancak bu koşullarda "ruhen

ve fikren mütecanis bir millet” haline gelinecektir ki bunun da ilk adımı “maarifimizi ve pedagojimizi birleştirmektir” (Gökalp, 1976a: 63). Böylece Gökalp, Tevhid-i Tedrisat’ın da esasını oluşturacak ortaklaşmış bir eğitimi, ulusun üyesi olacak tüm yurttaşlar için hem bir görev hem de bir hak olarak tanımlamaktadır. Berkes’e (1975: 94) göre Gökalp bu düşünceleriyle eğitimin sadece pedagojiden ibaret olmadığını, salt çocuk eğitme sanatı anlamına gelmediğini ifade etmekte; kullanışlı bir araç olarak üstleneceği çok daha önemli amaçlarının olduğunu altını çizmektedir. Kuşkusuz bu amaçlardan en önemlisi, yukarıda birçok kez ifade edildiği üzere uluslaşma istencidir. Bu istencin hayata geçirilmesinde Gökalp için temel bir kaynak olarak görülen beşeri ve sosyal bilimlerin hangi anlam, amaç ve beklentilerle işe koşulduğu aşağıda tartışılacaktır.

Ulusun ve Ulusal Eğitimin Kültürel Kaynakları: Beşeri ve Sosyal Bilimler

Gökalp siyasal devrimi tamamlayacak ve ayakta tutacak asıl gücün sosyal devrim olduğunu düşünmektedir. Çünkü Gökalp’e (1992: 261-263) göre siyasal devrim daha çok kurumsal bir dönüşüme karşılık gelirken; sosyal devrim, siyasal devrimin esas aldığı fikir ve normların tüm topluma yayılması sürecidir ki, bu da yüzyıllardır süregelen zihinsel alışkanlıkların, kimlik tanımlarının sökülüp atılması, yerine yenisinin konması demektir. Gökalp’in teorisini oluşturmaya çalıştığı sosyal devrimi tanımlayacak ana eksen ise ulusal bilincin yaratılması, topluma ulusal bir karakterin aşılmasıdır. Ancak Gökalp açısından bu bağlamdaki en kritik eksiklik, ulusal kültüre ve eğitime kaynaklık edecek ulusal bilgi sisteminin henüz oluşturulmamış olmasıdır. Örneğin ülkede hukuk dersi altında Fransız hukuku ve İslam hukuku okutulurken; iktisat dersi altında İngiliz ya da Fransız ekonomisinin dayandığı esaslar okutulmaktadır. Keza edebiyatta halkın içinden doğmuş kaynaklar göz ardı edilirken, farklı uygarlıkların eserleri taklit edilmektedir (Gökalp, 1992: 178-179). Hal böyleyken Gökalp için ortak bir bilme biçimi ve ulusal idealler geliştirmek de olanaklı değildir.

Oysa Gökalp’e göre toplumun içinde bulunduğu var olma savaşında en değerli bilgi, ulusal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sağlayacak bilgidir. Başta dil, edebiyat, tarih, iktisat, hukuk, ahlak, din, sanat gibi alanları içeren bu bilgi, ulusal kimlik oluşumunun temel dinamiği ve ilk kaynağıdır. Bu nedenle bu bilimlerin içeriğinin de millete özgü olması, yani ulusal kültürden beslenmesi ve ulusal olana odaklanması gerekmektedir. Gökalp’e (1992: 325-326) göre zaten toplumsal gerçeklik de (içtimai şe’niyet) toplumu ve eğitim kurumlarını kendi ulusal diline, ulusal tarihine, halk edebiyatına, halk müziğine, halk sanatına, toplum içinde yaşanan canlı dine ve ahlaka davet etmektedir. O

halde yapılması gereken, bu bilimleri hem Osmanlı kozmopolitizminden hem İslam'ın müdahaleciliğinden hem de Batı tahakkümünden kurtarmak ve eski Türk kültürü ve bunun uzantısı olan Anadolu kültürü üzerinden yeniden biçimlendirmektir.

Bu durumda Gökalp (1992: 36) açısından atılacak ilk adım, Türklerin dil, edebiyat, sanat, hukuk, iktisat, ahlak, din vb. alanlarda nasıl bir kişiliğe sahip olduklarının geniş bir sosyolojik araştırmayla ortaya çıkarılmasıdır. Çünkü Gökalp'e göre mevcut eğitim süreçlerinde okutulan beşeri iktisat, beşeri hukuk, beşeri ahlak, beşeri estetik gibi alanların Türkiye toplumunun kültürüyle ve gerçekliğiyle ilişkisi yoktur. Bu bilim dallarının her biri, aslında bu alandaki kuramcıların ya da filozofların kendi içinde yaşadıkları toplumsal-kültürel çevrenin özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla kuramcıların yaptığı şey, ulusal farklılıkları görmezden gelerek, üyesi oldukları toplumun bilgisi üzerinden çıkarımlarda bulunup, bunları tüm insanlığa genellemeleri ve bu bilginin her yerde geçerli olduğunu düşünmeleridir. Oysa Gökalp'e (1992: 36, 175) göre yapılması gereken bu genellemeleri reddedip, toplumun içinde "gizli bir hazine" gibi yaşayan Türk kültürünü bulup çıkarmaktır. Sosyolojinin yöntemleriyle ulusal kültür keşfedilip, toplumun nasıl bir karaktere sahip olduğu anlaşıldığında, milli bilinci ve milli kimliği yaratacak milli bilimler de oluşturulacaktır. Böylece eğitim de artık toplumun gerçekliğiyle uyum göstermeyen evrensel akıl yürütmelerin aktarıldığı bir alan olmaktan kurtulacak ve 'milli eğitim' aşamasına geçilebilecektir.

Görüldüğü üzere Gökalp burada sosyolojiye kurucu bir rol atfetmiş ve onu diğer bilimlerin üzerinde konumlandırarak, Türkçülük ideolojisinin olgunlaştırılması ve geleceği inşa edecek bilgi birikiminin yaratılması amacıyla işe koşturmuştur. Dolayısıyla sosyolojiyi toplumu açıklamanın yanı sıra onu şekillendirecek bir araç olarak da işlevselleştirmiştir. Diğer yandan Gökalp daha önce de değinildiği üzere, Alman romantizminin kültür çalışmaları bağlamında öne sürdüğü yöntem ve ilkeleri de benimsemiştir. Bu bağlamda Türklüğe 'birlik ruhu' verecek; onu ortak bir geçmiş ve gelecek ideali etrafında kenetleyecek bilimsel çalışmaları kültürel ulusçuluğu temellendirmek için kullanmak istemiştir. Böylece Gökalp, bu iki düşünsel sistem doğrultusunda, başına 'milli' sıfatı eklediği dil, edebiyat, tarih, sanat, iktisat, hukuk, din, ahlak gibi kültür incelemelerini, 'ulusal ruh'u yaratacak; yurttaşlarda benzer duygu ve idealleri ortaya çıkaracak, onları uyumlu bir birlikteliğin, kolektif düşünme ve duyma biçimlerinin parçası yapacak bir amaçsallıkla işe koşturmuştur (Doğan, 2024: 305).

Gökalp için Türkçülüğün, dolayısıyla ulusal-kültürel birliğin ilk basamağı dilde ve edebiyatta birliktir. “Harsın ilk numunesini lisanda görüyoruz” (1977a: 40) diyerek, Herder’in “kültürün ilk numunesi dildir” önermesinin izinden giden Gökalp’e göre, ulusal dili ortaya çıkarmak ve toplumsal yaşamı bu ortak dilin üzerine inşa etmek, ulusal egemenliğin ve ulusal bağımsızlığın ilk adımıdır. Ayrıca ortaklaştırılmış genel eğitimin de temel koşuludur. Ancak mevcut koşullarda Türkçe neredeyse unutulmuş bir dildir. Osmanlıca ise halk tarafından anlaşılmamakta, halk ile aydın sınıfı arasında kopukluk yaratmaktadır. Bu nedenle dilin yabancı unsurlardan temizlenmesi ve bütünleştirilmesi için ulusal bir dil hareketine ihtiyaç vardır (1977a: 45-46). Gökalp’in dilin birleştiriciliği üzerinden öne sürdüğü bu düşünceler, Avrupa’daki uluslaşma hareketleriyle ve dil üzerinden gelişen yurttaşlık statüsüyle benzerdir. Buna göre, genel eğitim yoluyla tüm topluma yayılacak ortak bir dil, bireyleri ulusa bağlamanın yanı sıra, siyasi ve ekonomik birliğin de temeli olacaktır. Bu aynı zamanda kültürel topluluk ile politik ve ekonomik birimin birbirleriyle örtüşmeleri, uyum içinde işlevlerini sürdürmelerini sağlayacaktır. Diğer yandan yurttaşların siyasal yaşama katılma, mesleki işbölümünde yer alma, kültürel-sanatsal alana dâhil olma gibi pek çok düzeyde topluma katılmasını sağlayarak ulusal aidiyet duygusunun da güvencesi haline gelecektir (Doğan, 2024: 261).

Dilde olduğu gibi milli edebiyatın kurulması bağlamında da Almanya örneğine bakan Gökalp, Almanların geçmişte Fransız taklitçisi olduklarını, ancak ulusal uyanışları gerçekleştikçe Fransız taklidi eserlerden vazgeçip, ulusal edebiyatlarını inşa ettiklerini söyler. Gökalp (1992: 177-178), Türklerin de bu yöntemi takip etmesini; hem Arap-Fars, hem de Fransız edebiyatıyla benzerlik taşıyan bütün eserlerin gayri-milli ilan edilmesini ve bir an önce ulusal edebiyatın oluşturulmasını ister. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir ayrıntı, Gökalp’in temel kaygısının, salt ulusal dilde yazılmış bir edebi külliyattan öte, bu edebiyatın uluslaşmaya nasıl hizmet edeceği. Gökalp’in yaşadığı çağda Avrupa’da ulusal edebiyat yayınları, ulusun bütün toplumsal bileşenlerini ortak bilinç etrafında birleştirmeyi hedefleyen bir eğitim projesinin parçası olmuşlardır (Thiesse, 2021: 69). Benzer şekilde Gökalp açısından da edebiyatın öncelikli görevi, ‘ulusal ruh’u ve dayanışmayı ortaya çıkarmak, toplumun önüne idealler koymak olmalıdır. Nitekim Gökalp için edebiyat, özellikle gençlerin eğitiminin temeli olan beşeri bilimlerin (*les humanities*) en önemli parçasıdır. Başta gençler olmak üzere topluma aşılacak istenen bütün duygu, düşünce ve ideallerin roman ve şiir aracılığıyla telkin edilebileceğini düşünen Gökalp’e göre, bu edebiyatın kaynağı da yine halk kültürü olacaktır. Çünkü halkın içinde yaşayan ortak

tarih, ortak mitoloji ve ortak söylenceler ulusal edebiyat için potansiyel birer kaynak niteliğindedir. O halde öncelikle bu kaynaklar ortaya çıkarılmalı; bunlara çağdaş bir nitelik kazandırılmalıdır (Gökalp, 1992: 136-137, 197-198). Gökalp, bu düşünceleriyle, toplumun dönüştürülmesi ve ulusun inşası bağlamında edebiyatı önemli bir araç olarak tanımlamış ve edebiyat yoluyla uluslaşma düşüncesinin Türkiye'deki ilk temsilcilerinden olmuştur.

Gökalp'in tarih bilimi üzerine düşünceleri de yine Alman romantizminin, özellikle de Herder'in izlerini taşımaktadır. Herder için tarih araştırması salt bilmek için yapılmaz, pratik bir yarar beklentisi vardır (Herder, 2020: 466-467). Tarih bilgisi, yaşamakta olan kuşağa bir şeyler aktarabildiği, geleceğe yön verebildiği, bir halkı ulusal birlik ve devlet altında toplayabildiği ölçüde değerlidir (Özlem, 2010: 143-145). Dolayısıyla tarih, geçmişte başlayan ve bugüne uzanan ortak duygu ve gelenekleri beslemelidir. Bu bağlamda Gökalp'in tarih çalışmaları da salt entelektüel bir merak ya da bilme tutkusuna indirgenemez. Diğer bilimlere yaklaşımında olduğu gibi tarih bilimine yüklediği amaç da Türk ulusallaşmasının dayandırılabilmesi kültürel değerleri ve ilkeleri aramaktır. Çünkü Gökalp için tarih, bugünün sosyolojisinin, dolayısıyla bugünün toplumsal kültürünün ve gerçekliğinin temellerini oluşturmaktadır (Şapolyo, 1943: 14). Bu bağlamda tarihi, yeni bir toplumsal harç oluşturmak ve bunun üzerinden topluma yeni bir ideal göstererek, toplumun moral gücünü yükseltmekle işlevselleştirmiştir. Gökalp (1982: 197), bu düşüncelerini Alman tarihçi Treitschke'nin "tarih maziyi bilmek ilmi değil, istikbali yapmak sanattır" sözlerini alıntılararak da güçlendirmiştir. Bu bağlamda 'milli tarih' bilgisinin sadece pedagojik amaçlar taşıyabileceğini vurgulayan Gökalp, bu bilgi türünün eğitimin önemli bir parçası haline getirilmesini ve okullarda beşeri bilimler çatısı altında okutulması gerektiğini savunmuştur. Gökalp için, geçmişin bilgisi üzerinden geleceğe ilişkin idealler telkin edecek bu bilim, topluma bir kendilik bilinci vererek ulus inşasında başat bir rol oynayacaktır.

Uluslaşmayı kültürel aktarım ve türdeşleşme bağlamında ele alan Gökalp açısından önemli bilgi türlerinden biri de sanattır. Nasıl ki; milli dil, milli edebiyat ve milli tarih kolektif bir bilinç ve düşünüş yaratıp, toplumsal dayanışmayı güçlendiriyorsa; sanat da ulusun ortak duyusunu, beğenisini, zevkini ortaya çıkararak, kolektif bilinci estetik açıdan güçlendirecektir. Dolayısıyla ulus-devletin ve ulusal eğitimin kurumsallaşmasında, sanatın da ulusallaşması temel bir zorunluluktur (Doğan, 2024: 272). Bu bağlamda Gökalp, Türkçülük düşüncesinin bir uzantısı olarak 'milli sanat' düşüncesini kapsamlı biçimde ele alan ilk isimlerden biri olmuştur. Gökalp (1981: 175)

açısından sanatın toplumu eğitici işlevinin ortaya çıkması için uluslaşma aşamasını tamamlaması gerekir. Bunun için de yine sanatta ulusal olmayan unsurların temizlenmesini zorunlu görür. Gökalp'e göre Orta Asya Türklerinin yaptığı heykellerden Anadolu'da yaşayan halk müziğine, halk danslarından resim, mimari, dokuma, nakkaşlık ve marangozluğa kadar halkın içinde yaşayan ve bu nedenle de ulusal nitelikte olan birçok sanat vardır. Bu sanatlar önce ortaya çıkarılmalı, sonra çağdaştırılıp halkın eğitiminin bir parçası haline getirilmelidir (1976a: 140). Gökalp, bu bağlamda antik Yunan ve Latin eserlerini yeniden yorumlayarak ulusal sanatlarını yaratan Rönesans sanatçılarının örnek alınabileceğini; böylece Türklerin de antik kökenleri üzerinden yükselen modern ulusal sanatlara sahip olabileceğini, hatta belki Doğu'da bir hümanizm hareketini, bir Rönesans'ı yaratabileceklerini söylemiştir (Şapolyo, 1943: 200-201). Bu düşünceleriyle Gökalp, sanatı da ulusal angajmanın önemli bir unsuru olarak tanımlamış ve ona kültürel bütünleşmede pedagojik bir değer atfetmiştir.

Gökalp milli ahlak ve milli din bilimini de ulusal kültürün yapılandırılması ve ulusal dayanışmanın inşası bağlamında önemli bir yere koymuştur. Milli dil, milli edebiyat, milli tarih ve milli sanat ulusal bilinci yaratmak bağlamında işlev görürken, milli ahlak ve din de ulusal bütünlüğü manevi bir toplumsallıkla ve moral sistemle çerçeveleyecektir. Ancak burada Gökalp'in ahlak ve dini birbirinden ayırdığı, Durkheim'ı takip ederek ahlakı dinden bağımsızlaştırıp daha seküler bir içerikle tanımladığı belirtilmelidir. Nitekim Gökalp ümmetten millete geçiş sürecindeki Türkiye toplumunun bir ahlaki bunalım içinde olduğunu; toplumda böylesi bir dönüşüm yaşanırken ahlaki dine dayandırmak için ısrar etmenin bu bunalımı daha da büyüteceğini; bugünün toplumunda karşılığı olmayan ahlaki görev ve idealleri, kural ve ritüelleri zorla yaşatmaya çalışmanın, istenilen ahlaki hedeflerin tam tersini yaratacağını vurgulamakta; toplumun idealleri değiştiğine göre ahlaki değerlerinin de değişmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda Gökalp'e göre 'milli ahlak' skolastik bilgiye değil bilimsel bilgiye dayanmalı, ahlakın topluma hizmet ve yararlarının neler olduğu bilimsel olarak tanımlanmalıdır (Baltacıoğlu, 1966: 107-109). Gökalp bu bağlamda yine Durkheim'ı izleyerek ahlakın yüce bir amaç olan toplumu öncelediğini vurgulamıştır. Ulusal dayanışma ve bütünleşme için de özellikle 'vatani ahlak' ve 'mesleki ahlak'ın kritik önemde olduğunu savunmuştur (Gökalp, 1976a: 149-152). Böylece ahlakın merkezine dini zorunluluk ve gelenekler yerine, toplumsal zorunluluk ve idealleri yerleştirmiş; İslam'ı ise inanç ve ibadet alanıyla sınırlandırmıştır. Eğitimin de esas olacak bu modern ulusal ahlak, toplumda ulusal erdemleri ortaya çıkararak, görev bilinci ve toplumsal sorumluluk

duygusunu geliştirerek, ulusal idealler için adanmışlık ve özveri duygularını yaygınlaştırarak ulus-devlet için güçlü bir toplumsal harç yaratacaktır.

Burada din bilgisinin rolü ise; ulusal değerler ve modern dünyanın gereklilikleri ile çatışmamak koşuluyla toplumsal dayanışmaya destek olmak, bireylerin topluma karşı manevi bağlılığını güçlendirmektir. Dolayısıyla din de yeni toplumsal koşullara uymak zorundadır. Baltacıoğlu (1957: 44), Gökâl'ın “eğer biz münevverler din meselesine el koymayacak olursak, softalar el koyar” dediğini aktarmaktadır. Nitekim Gökâl hem “Diyanet ve Kaza” başlıklı makalesinde hem de “Dinin İctimai Hizmetleri” başlıklı makale dizisinde, modern toplumlarda din, siyaset ve ulusal-kültürel kurumların birbirinden bağımsız hale geldiğini ve aralarında bir işbölümü oluştuğunu belirterek, Türkiye’de de din ile devlet örgütlenmesinin ayrılmasının gerekliliğini tartışmıştır (Gökâl, 1981: 43-45). Bu bağlamda terminolojiye dahil ettiği ‘diyanet’ terimiyle (Berkes, 2012: 458), Diyanet İşleri Başkanlığının amaç ve görevlerine dair fikri temelleri de oluşturmuştur. Gökâl’e (1981: 50-59) göre din ile devlet arasındaki bu yeni işbölümünde din, manevi alanda yaratacağı etkiyle, toplumsal hayatın kurulabilmesi için bireylerin kişisel arzularını yenmelerine, fedakârca davranma alışkanlığını edinmelerine, güçlü bir irade oluşturmalarına ve böylece iyi yurttaşlar olmalarına yardımcı olacaktır. Kısacası artık dinin temel işlevi, bireylere bir topluluk ruhu aşılacaktır. Çünkü kendi istek ve hazlarının peşinde koşan tek tek bireylerin bir ideale bağlanması söz konusu değilken, topluluk haline gelen bireyler, toplumun verdiği güç ve onaylanma duygusuyla bir ideale daha kolay bağlanmaktadırlar. O halde Gökâl açısından dinin görevi, kutsal duygular ve inançtan güç alarak o günün en önemli ihtiyacı ve ideali olan ulusal vicdanı ortaya çıkarmak; gerçek dindarları aynı zamanda gerçek ulusseverler haline getirmektir. Gökâl’e göre bu işbölümünde modern kurumlar da kendilerini mevcut toplumsal yaşamın ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirip, değer yargılarını ulusal kültürden alacaklardır. Gökâl bu görüşleriyle dini inanç ve ibadet alanıyla sınırlandırıp, kişisel alanın şekillendirilmesi bağlamında işlevselleştirmiştir. Bu bağlamda eğitimin de dinin toplumdaki işlevsel rolüne odaklanmasını istemiştir.

Yukarıda değinilen beşeri ve sosyal bilimler toplumun kültürel ve manevi bağlarını güçlendirerek uluslaşmaya hizmet ederken, ‘milli iktisat’ ve ‘milli hukuk’ da uluslaşmanın maddi ve kurumsal yönlerini güçlendirecektir. Ancak Gökâl açısından bu iki alanda da yine temel sorun, toplumun ihtiyaçlarına yanıt üretecek içeriklere sahip olmak yerine farklı uygarlıkların dayattığı genellemelerden oluşmasıdır. Örneğin Gökâl (1992: 175) için

Adam Smith'in ekonomi-politik üzerine görüşlerini evrensel bir bilgi gibi benimseyip kabul etmek, Türklerin ulusal çıkarlarıyla ilgili olmadığı gibi, bu bilgiyi okullarda okutmak, ekonomik bir yok oluşu ve sömürgeleşmeyi de beraberinde getirecektir. Çünkü İngiliz kapitalizmi, devletin ekonomiye müdahalesine, devlet eliyle bir ulusal sanayi kurulmasına karşı çıkmaktadır. Oysa Gökalp'e göre İngiltere'de iktisadi yaşam devlet teşvikine ve korumasına ihtiyaç duymasa da, Türkiye'de bir sermaye sınıfı olmadığı için büyük sanayinin kurulması ancak devlet yatırımlarıyla olanaklıdır. Üstelik "ferdi kapitalizm" yerine "devlet kapitalizmi"nin benimsenmesi, Türkiye'de aç gözlü bir kapitalist sınıfın ortaya çıkmasını da engelleyecektir (Tolga, 1949: 25-27). Gökalp'e göre Almanlar İngiliz emperyalizminin yarattığı tehlikeyi fark ettikleri için, İngiltere'deki ekonomi modelini taklit etmek yerine kendi ulusal ihtiyaçlarını karşılayan bir ekonomi modelini kurmuşlardır. O halde Türkler de kendilerine uygun bir model geliştirmeli; Manchester iktisatçılarının önerdiği liberal ekonomi yerine ulusal ekonomiyi kuracak ve ulusal kalkınmayı bir an önce sağlayacak dayanışmacı ekonomiyi (solidarist korporatizm) benimsemelidir. Gökalp bu modelin Türk toplumunun ulusal tarihinde bulunan ahilik geleneğiyle de uyumlu olduğunu öne sürerek buna kültürel bir temel vermeye çalışmıştır. Ayrıca liberalizm ile mesleki dayanışmayı iki karşıt görüş olarak konumlandırarak, ilkini kişisel çıkar ve bencillikle ikincisini kamu yararı ve dayanışmayla ilişkilendirmiş ve ikincisinin Türk toplumunun karakterine daha uygun olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda Gökalp, eğitim süreçlerinin de dayanışmacı ekonomi ve sınıflar arası uyumu destekleyecek ideal ve duyguları aşılması gerektiğini, bu nedenle bu kapsamdaki bilgi birikiminin de buna uygun olarak düzenlenmesi gerektiğini düşünmüştür.

"Ben, sen yokuz, biz varız" (1976b: 13) önermesi bağlamında gelişen bu düşünceler, Gökalp'in hukuk alanına ilişkin görüşlerini de şekillendirmiştir. Gökalp'e göre henüz 'milli hukuk' bilgisinin oluşturulmadığı Türkiye'de, Tanzimat'tan sonra Batı Avrupa'dan gelen fikirlerin etkisiyle hukuku bireyciliğe indirgeyen ve "hakkımı isterim" talebinde somutlaşan görüşler toplumda yıkıcı etkilere neden olmuştur. Oysa Gökalp toplumun içinden geçtiği zorlu koşullarda temel düsturun "hak yok, vazife var" olduğunu düşünmekte; milli hukuk bilgisinin de bu ilke üzerine inşa edilmesini istemektedir. Diğer yandan Gökalp başta aile, eğitim, ekonomi olmak üzere toplumsal kurumların İslam hukukuna göre düzenlenmesini de kesin bir şekilde reddetmektedir. Şer'i düzenlemelerin çağ dışı olduğunu ve modern dünyanın ihtiyaçlarına yanıt vermediğini düşünen Gökalp'in önerisi ise, çağdaş ihtiyaç ve sorunlar için çözüm üreten, ama aynı zamanda ulusal

kültürle temellendirilen bir milli hukukun kurulmasıdır. Eğitim süreçlerinde aktarılacak hukuk bilgisi de bireyleri özverili, fedakâr, kendini topluma adamaya hazır, sorumlu yurttaşlara dönüştürmelidir.

Sonuç

Gökalp'in düşüncelerini baştan aşağıya şekillendiren temel hedefin, "Avrupa uygarlığı içinde kendine yer edinmiş bağımsız bir Türk ulusu"nun yaratılması olduğunu söylemek olanaklıdır. Dönemin koşullarında uluslaşma ve modernleşme sorununun, sömürgeleşmeye karşı mücadele sorunuyla iç içe geçtiği düşünülürse, yarı-sömürge haline gelmiş bir ülkenin aydını olan Gökalp'in neden böyle bir hedefe yöneldiği daha anlaşılır hale gelmektedir. Hem Gökalp'in çağdaşlarının hem de Gökalp'in oldukça etkilediği erken Cumhuriyet dönemi kuşağının politik programının esasını, üçüncü dünyadaki diğer bağımsızlıkçı hareketler gibi, az gelişmişlikten kurtulma, ulusal kimliği inşa etme ve bir an önce kalkınma hedefleri oluşturmaktadır. Gökalp de dünyanın yeni siyasal ve ekonomik düzeninde, Türkiye toplumunun ulusal ve kültürel farklılıklarını koruyarak var olmasını istemiş; bunu Türkçülük ideolojisi üzerinden temellendirmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir ayrıntı, çoğu zaman yanlış yorumlamaların konusu olsa da, Gökalp'in 'Türkçü' görüşlerinin etnik-milliyetçi ideolojiyle ilişkili olmadığı ve 'millet'i ulus-devlet yurttaşlığıyla özdeşleştirdiğidir.

Türkçülüğü "gayri-millilikten ve gayri-medenilikten kurtulma" yolunda çağdaş ve ilerici bir program olarak tanımlayan Gökalp, birçok ulus kuramcısı gibi üç temel amaca yönelmiştir. Bunlar; ulusun kültürel birliği, ekonomik birliği ve siyasal birliğidir. Bu bağlamda sırasıyla ulusal kültür üzerinden bir kimlik tanımlaması yapmayı, ulusal ekonomiyi yaratmayı ve ulus-devlete temel olacak idari ve siyasi örgütlenmeyi oluşturmayı istemiştir. Gökalp'e göre ülkede ekonomik ve siyasal birliğe temel olacak ulusal-kültürel birlik henüz gerçekleşmemiştir. Bu nedenle öncelikle bu adımın tamamlanması gerekmektedir. İşte Gökalp'in eğitim, kültür ve bilimler üzerine düşünceleri, özellikle bu adımın hayata geçirilmesi bağlamında ortaya çıkmıştır.

Toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesi açısından eğitim ve kültür çalışmalarını temel önemdeki araçlar olarak konumlandıran Gökalp, bu doğrultuda modern ulus-devletlerin bilginin üretimi ve yaygınlaştırılması bağlamındaki tekelci politikalarını da benimsemektedir. Nitekim kamu tarafından organize edilmiş ve tüm halka yayılmış türdeş bir eğitimi ve bilgi üretimini, uluslaşmanın ilk hedeflerinden biri olarak görmüştür. Çünkü Gökalp'e göre ancak böylesi büyük bir toplumsal organizasyonla tüm

yurttaşlarda benzer duygular, benzer idealler, benzer bilgi birikimi ve benzer duyuş biçimleri ortaya çıkarabilecek; ulusal bütünleşme ve dayanışma sağlanabilecektir.

Bu kapsamda Gökalp açısından en değerli bilgi türü, ulusal bütünleşmeye temel olacak dil, edebiyat, tarih, sanat, ahlak, din, iktisat, hukuk gibi 'ulusal ruh'a içkin ve başında 'milli' sıfatını taşıması gereken beşeri ve sosyal bilimlerdir. Gökalp'e göre ulus inşası bu bilimler üzerinden gerçekleşecektir. Bu nedenle bu bilimlerin merkez kapitalist devletlerin çevre ülkelere sunduğu kavram setleri ve değerler üzerinden değil, ulusal-kültürel değerler üzerinden içeriklendirilmesi gerekmektedir. Elbette burada Gökalp'e yöneltebilecek en önemli eleştiri, kültür ile uygarlığın, eğitim ile öğretimin bu kadar net sınırlarla birbirlerinden ayıramayacağıdır. Keza bilimlerin de evrensel bilimler-ulusal bilimler şeklinde sınıflandırılması gerçekçi görünmemektedir. Üstelik Gökalp'in de hedefi kendi içine kapanmış bir toplum değil, 'medeni' dünyada yer alan bir toplum yaratmaktır. O halde Gökalp'i böyle bir kuramlaştırmaya iten nedeni, kendi tarihselliği içinde değerlendirmek gerekmektedir. Gökalp'in ulusal bağımsızlık arzusuna dayanan ve yer yer 'savunmacı' yer yer 'korumacı' bir nitelik taşıyan bu yaklaşımı, topluma yeni bir kimlik kazandırmak için sonunda ulus-devlete varacak bir kuramlaştırmının ifadesidir –ki bu ifade Cumhuriyet'in kurucu dönemi için de esin kaynağı olacaktır.

Kaynakça

Ağaoğlu A (2020). *Ziya Gökalp, Türk Düşünce Tarihindeki Yeri*. R Demir (der), Antalya: Lotus Yayınevi.

Anderson B (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İ Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

Aydın S (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Baltacıoğlu İ H (1957). Dine Doğru. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1-4), 44-59.

Baltacıoğlu İ H (1966). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Yeni Matbaa.

Berkes N (1975). *İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Berkes N (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes N (2015). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Doğın N (2024). *Ziya Gökalp Düşüncesinde Uluslaşma, Modernleşme ve Eğitim*. Ankara: İmge Kitabevi.

Durkheim E (2016). *Eğitim ve Sosyoloji*. Çev. P Ergenekon, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Ergün M (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Fichte J G (2011). *Fichte, Fikir Mimarları Dizisi*. A Topakkaya (der), İstanbul: Say Yayınları.
- Gökalp Z (1976a). *Türkçülüğün Esasları*. M Kaplan (der), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp Z (1976b). *Yeni Hayat-Doğru Yol*. M Cunbur (der), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp Z (1977a). *Makaleler-IV*. F R Tuncor (der), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp Z (1977b). *Malta Konferansları*. M F Kırzioğlu (der), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp Z (1980). *Makaleler-IX*. Ş Beysanoğlu (der), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp Z (1981). *Makaleler-VIII*. F R Tuncor (der), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp Z (1982). *Makaleler-VII*. A Çay (der), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp Z (1992). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*. R Kardaş (der), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Herder J G (1965). The Tenacity of National Genius, from Outlines of a Philosophy of the History of Men. İçinde: F E Manuel (der), *The Enlightenment*, New Jersey: Eaglewood Cliffs, 162-170.
- Herder J G (2020). *Tarih Felsefesi*. Çev. S B Arvasi, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kemal Y (2006). *Siyasi ve Edebi Portreler*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Özlem D (1996). Tinsel Bilimlere Giriş'in Yüzüncü Yılı ve Dilthey. İçinde: D Özlem (der), *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri*, Cilt: 1, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 8-52.
- Özlem D (2010). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Parla T (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. F Üstel ve S Yücesoy (der), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şapolyo E B (1943). *Ziya Gökalp: İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*. Ankara: İbrahim Berkalp Kitabevi.
- Thiesse A M (2021). *Ulusal Kimliklerin İnşası: XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Avrupa*. Çev. S Sezer, İstanbul: Babil Kitap.
- Timur T (2010). *Osmanlı Kimliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Timur T (2012). *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Tolga O (1949). *Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri*. İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi.
- Doğan N (2024). Ziya Gökalp Düşüncesinde Beşeri Bilimler ve Ulus İnşası. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 527-550.

Tunaya T Z (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.

Tunaya T Z (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt: 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Ülken H Z (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.

Wallerstein I (2003). *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*. Çev. E Abadoğlu, İstanbul: Aram Yayınları.

Wallerstein I (2013). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*. Çev. T Doğan, İstanbul: BGST Yayınları.

Kitlesel Şiddet, Travma ve Hafıza: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde 'Beka'nın İzini Sürmek

Umut Can Adisönmez, İzmir Ekonomi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0002-8198-4405

E-Posta: umut.adisonmez@ieu.edu.tr

Serhun Al, İzmir Ekonomi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0001-6253-3214

E-Posta: serhun.al@ieu.edu.tr

Öz

21. yüzyıl Türkiye'si'nde hem amaç hem de araç olarak kullanılan, toplumsal, siyasi ve kültürel yaşamın her alanına etki eden 'devlet bekası' kavramı (ya da 'beka söylemi') Cumhuriyet tarihinde süreklilik gösteren en temel iktidar retoriklerinin başında gelmektedir. Bu çalışma, yakın dönem Türkiye siyasi ve toplumsal hayatını oldukça ilgilendiren devlet bekası kavramının sosyo-psikolojik arka planına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda devlet bekası kavramının fiziksel ve ontolojik yapı taşlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kaldığı öne sürülmektedir. Bununla beraber Osmanlı'nın çöküş döneminde yaşanan kitlesel şiddet, tarihsel korku ve travmaların, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet bekası anlayışının çok daha sert bir biçimde yeniden kurgulanmasına neden olduğu iddia edilmektedir. Bu noktadan hareket eden çalışma iki temel saptamaya varmaktadır: Birincisi, Türkiye'de beka, yani 'devletin hayatta kalma' yaklaşımı, kendini yeniden üreten kolektif endişe, korku ve umutsuzluklar karşısında kronik bir 'güvensizlik kompleksine' dönüşmüştür. Bu bağlamda beka söylemi bir güvenlik arayışından ziyade hem fiziksel hem de psikolojik olarak güvensizliğin dışı vurumunu simgelemektedir. İkinci olarak da devlet bekası kavramı tarihsel süreç içinde devletin 'hâkim siyasi yol haritası' olmaya doğru evrilmiştir ve toplumsal anlamda rıza üretme araçlarının en temel söylemi haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında toplumun kolektif hafızası kahir ekseriyetiyle 'demokratikleşme' veya 'özgürlükler' olgularından ziyade 'güvenlik' ve 'endişe' olguları üzerinden devlet eliyle şekillendirilmiştir. Bu makale beka söylemini hem kavramsal hem de tarihsel olarak inceleyecek ve Osmanlı son dönemi, erken Cumhuriyet ve kısmen de günümüz Türkiye'si arasındaki sürekliliği ortaya koyacaktır. Bu bağlantıların ışığında makale, bekayı siyasi rejimlerin ana hatlarını belirleyen ve rejimler arası geçişte köprü niteliği taşıyan 'organik bir kara kutu' olarak tasvir edecektir. Öyle ki Türkiye siyasetindeki beka kodları, tarih boyunca çeşitli güç merkezleri tarafından araçsallaştırılarak adeta sömürülmüş

ve zaman içinde ülkenin demokratik gelişimini engelleyen yapısal bir soruna dönüşmüştür. Söylem analizi ve tarihsel analiz yöntemlerini harmanlayan makale, beka söyleminin evrimini incelerken 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar geriye gidiyor ve bu savaşla birlikte başlayan şiddet sarmalının izini sürüyor.

Anahtar Kelimeler: Beka Söylemi, Travma, Ontolojik Güvenlik, Erken Cumhuriyet Dönemi, Güvensizlik.

Collective Violence, Trauma, and Memory: Tracing 'State Survival Discourse' in Early Republican Turkey

Abstract

In 21st-century Turkey, the concept of 'state survival' (or 'survival discourse') penetrates social, political and cultural life. Utilised as both a goal and a tool, it has been one of the most fundamental political rhetoric that has demonstrated continuity throughout the Republican history. This study aims to shed light on the socio-psychological background of the state survival concept in Turkey, a highly relevant notion in making sense of the recent political and social developments in the country. In this context, it is claimed that the physical and ontological building blocks of the concept were inherited from the Ottoman Empire. It is also claimed that the collective violence, historical fears and traumas experienced during the collapse of the Ottoman Empire provided a fertile ground for the firm application of the state survival notion in the early Republican Turkey. With this point of departure, this study offers two key points: First, the 'survival of the state' approach in Turkey has turned into a chronic 'insecurity complex' in the wake of collective anxiety, fear and despair that is being constantly reproduced. In this context, the state survival discourse symbolizes the expression of insecurity, both in physical and psychological dimensions, rather than a search for security. Second, state survival (or survival discourse) has in time evolved into the 'dominant political road map' of the state and become a crucial discursive tool in manufacturing social consent. From this perspective, the collective memory of society has been shaped by the state elites through the concepts of 'security' and 'anxiety' instead of 'democratization' or 'freedom'. This article will scrutinise the discourse of survival in conceptual and historical senses and will reveal the continuity between the late Ottoman period, the early Republic and, to some extent, today's Turkey. In light of these connections, the article will describe survival as an 'organic black box' that defines the main contours of political regimes and acts as a bridge in the transition between regimes. In fact, the survival codes in Turkish politics have been instrumentalized and exploited by various centres of power throughout history and have turned into a structural problem, hindering Turkey's democratic development

over time. In exploring the evolution of the survival discourse, this article combines discourse analysis and historical analysis methods. It does so by going back to the 1806-1812 Ottoman-Russian War and tracing the spiral of violence that started with this war.

Keywords: Survival Discourse, Trauma, Ontological Security, Early Republican Era, Insecurity.

Giriş

21. yüzyıl Türkiye'sinde hem amaç hem de araç olarak kullanılan, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamın her alanına etki eden 'devlet bekası' kavramı (ya da 'beka söylemi') Cumhuriyet tarihinde süreklilik gösteren en temel iktidar retoriklerinin başında geliyor. Bu çalışma, yakın dönem Türkiye siyasi ve toplumsal hayatını da oldukça ilgilendiren devlet bekası kavramının sosyo-psikolojik arka planına ışık tutan kavramsal bir yolculuğa çıkmayı amaçlıyor. Bu bağlamda devlet bekası kavramının fiziksel ve ontolojik yapı taşlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kaldığı ve sonrasında süreklilik gösterdiği öne sürülüyor. Bununla beraber Osmanlı'nın çöküş döneminde yaşanan tarihsel korku, kitlesel şiddet ve travmaların, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet bekası anlayışının çok daha sert bir biçimde yeniden kurgulanmasına neden olduğu iddia ediliyor. Bu noktada çalışma iki temel saptamaya dayanıyor: Birincisi, Türkiye'de beka, yani 'devletin hayatta kalma' yaklaşımı, kendini sürekli bir biçimde yeniden üreten kolektif endişe, korku ve umutsuzluklar karşısında kronik bir 'güvensizlik kompleksine' dönüşmüştür. Bu bağlamda beka söylemi bir güvenlik arayışından ziyade hem fiziksel hem de psikolojik olarak güvensizliğin dışı vurumunu simgelemektedir. İkinci olarak da devlet bekası (ya da beka söylemi), tarihsel süreç içinde devletin 'hâkim siyasi yol haritası' olmaya doğru evrilmiştir ve toplumsal anlamda rıza üretme araçlarının en temel söylemi haline gelmiştir. Bu bağlamda toplumun kolektif hafızası kahir ekseriyetiyle 'demokratikleşme' veya 'özgürlükler' olgularından ziyade 'güvenlik' ve 'endişe' olguları üzerinden devlet eliyle şekillendirilmektedir. Bu makale beka söylemini hem kavramsal hem de tarihsel olarak inceleyecek ve Osmanlı son dönemi, erken Cumhuriyet ve kısmen de günümüz Türkiye'si arasındaki sürekliliği ortaya koyacaktır.

İmparatorluklar, askeri ve mali yeterliliklerine bağlı olarak geniş topraklar üzerinde siyasi kontrol kurmayı amaçlayan çok kimlikli siyasi yapılardır (Burbank ve Cooper, 2010). Bu kontrol mekanizması inşa edilirken, yarı özerk bölgesel yönetimler ve bunlara bağlı idari aygıtlar aracılığıyla sosyo-politik ağlar oluştururlar. Bu yöntem emperyal çeperi yalnızca coğrafi anlamda merkeze bağlamakla yetinmez. İdari birimler arasında sosyal ve

dini farklılıklar olsa bile, kozmopolit anlamda kültürlerarası entegrasyonu da teşvik eder. Bu açıdan, çevre ve merkez arasındaki ilişki esasen düzenli vergilendirme karşılığında, emperyal otoritenin sosyal devamlılığı ve adaleti sağlaması üzerine kurulmuştur. Ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, imparatorluk yapıları özellikle 18. yüzyıldan sonra ulus-devlet düşüncesinin yükselişi ile birlikte hızlı bir çözülme sürecine girdiler. Osmanlı İmparatorluğu da bir zamanlar sarsılmaz gibi görünen Romanov ve Habsburg İmparatorlukları gibi, bu tarihsel süreçten etkilendi. Karen Barkey'e göre, her ne kadar yüzyıldan fazla bir süredir tarihinin sonuna gelmiş olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüş süreci ile ilgili olarak hala üzerinde düşünmemiz gereken bir soru var:

Bir imparatorluk ne kadar hızlı ve dramatik bir şekilde çökerse, yeni kurulacak devletin akli da o kadar merkeziyetçi ve katı olmak zorunda mıdır (Barkey, 1997: 106)?

Yukarıdaki sorunun derinlemesine incelenmesi bu çalışmanın kapsamını aşıyor; ancak buradaki araştırma sorusuna ışık tutması bakımından uygun bir başlangıç noktası teşkil ediyor. Elbette, her imparatorluğun yıkılma hikâyesi birbirinden farklıdır; dolayısıyla emperyal çöküşün incelenmesi konusunda her tarihsel örnek için kullanılacak tek bir kavramsal modelden söz edilemez. Bununla beraber farklı emperyal çöküş örneklerinin hepsinde ortak olan bir nokta, imparatorlukların kendilerinden sonra gelen varis devletlere sosyo-ekonomik, kurumsal ve elbette psikolojik bir miras bırakmış olmalarıdır. Bu miras varis devletlerin yıkılan imparatorluğun küllerinden doğuş biçimlerini şekillendirir. Diğer bir deyişle, bu trajik çöküşler yeni devletin kurucu seçkinlerinin düşünce ve eylem ufkunu belirler (Tilly, 1997). Bu bağlamda emperyal çözülme, yeni seçkinlerin normatif tasavvurlarını yansıtan 'ulusal diriliş' ajandasının kurucu bir ögesi olarak görülebilir. Burada vurgulanması gereken nokta şudur: Yönetici elitlerin siyasi kaygıları ve ideal devlet/toplum tasavvurları, emperyal çözülme sırasında yaşanan dramatik olaylar, örneğin doğrudan şiddet (iç ve dış çatışmalar) ve yapısal şiddet (zorunlu göçler) gibi unsurların etkisi altında şekillenir.

Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama ve çöküş dönemi, erken Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi fikir ve duygularının da tohumlarının atıldığı, kurucu bir aşama olarak ele alınmalıdır. Bu kritik aşamayla ilgili olarak sorulabilecek temel soru Osmanlı'nın çöküş döneminde yaşanan travmatik gelişmelerin, erken dönem Türkiye seçkinlerinin zihin dünyalarında nasıl 'zamanda ve mekânda donmuş bir an'a' dönüştüğüdür. Çöküş ve geçiş süreci boyunca dönemin seçkinlerinin zihinlerini meşgul eden derin

koru ve kaygılar ve bu seçkinlerin de parçası oldukları kitlesel şiddet olayları, yeni devletin ve toplumun nasıl örgütleneceği ve güvence altına alınabileceği hususlarındaki bürokratik tasavvurları da biçimlendirmiştir. Ancak bu bürokratik tasavvurlar, yalnızca genç Türkiye'nin yeni kurumsal ve toplumsal düzenine yansımakla kalmamış; Türkiye'de süregelen 'güçlü devlet' odaklı siyasal zihniyetin kendi kendini sürekli inşasını da mümkün kılmıştır (Adisonmez ve Onursal, 2020; 2022).

Erken Cumhuriyet dönemine dair bu tür bir çerçeve, elbette cevaplaması güç birtakım soruları da gündeme getirir. Örneğin, İmparatorluk döneminde yaşanan zorunlu göçler, etnik kısımlar ve toprak kayıpları gibi derin travmatik olaylar, ilerleyen süreçte Cumhuriyet'in kurucu kadroları olarak Kemalist zihniyeti nasıl biçimlendirmiştir? Modern Türk ulusal kimliğinin oluşumunda ve özellikle Kürtlük ile olan sorunlu ilişkide Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan çöküş korkusunun etkileri nasıl izlenebilir? Kemalist zihin dünyası, savaşın parçaladığı nüfusu 'ulusal-laik' bir topluma dönüştürürken emperyal geçmişi nasıl hatırlamayı tercih etmiştir? Bu çerçevede çalışma Türkiye'de 'devlet bekası' –zaman zaman kısaca beka olarak kullanılacaktır– kavramının sosyo-psikolojik arka planı üzerine bir tartışma yapmayı amaçlıyor.² Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile erken dönem Cumhuriyet Türkiye'sindeki siyasi figürler arasındaki etkileşime odaklanan literatürden beslenen (Arısan, 2016; Çınar ve Taş, 2017; Şirin, 2013; Sasley, 2013; Glypis, 2008); ancak bu çalışmalardaki tartışmalardan farklı olarak kavramsal bir perspektif üzerinden konuyu ele alan bu çalışma, Türkiye'deki beka anlayışının temel yapı taşlarının Osmanlı'dan miras kaldığını; Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama döneminde yaşanan tarihsel korku ve endişelerin, beka kavramının erken Cumhuriyet Türkiye'sinde çok daha katı bir şekilde ortaya çıkmasına da yol açtığını göstermeye çalışacaktır. Bu dönemde temelleri atılan beka anlayışı, Türkiye'de özellikle 'iç düşman' ve 'dış güçler' anlayışı üzerinden uzun süre devam eden kolektif güvensizlik, endişe, korku ve umutsuzluklar üzerinden kronik bir 'güvensizlik kompleksine' dönüşmüştür. Bu kompleks sayesinde beka siyaseti, devletin en yüksek düzeydeki, en öncelikli siyaseti ve toplumun 'arzu edilen' ontolojik dinamiklerinin şekillendirilmesinde en geçerli araç olmaya devam etmektedir. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde yaşanan kitlesel şiddet olayları, travmalar, etnik temizlik ve zorla yerinden etme gibi olgularda devleti yönetenler de fail olarak yer almıştır (Avedian, 2012). Bu nedenle beka söyleminin inşası ve seçilmiş travmalar üzerinden şekillendirilmesi bu failik gerçeğinden kaçmak için de araçsallaştırılmış bir olgudur. Söylem analizi ve tarihsel analiz yöntemlerini

harmanlayarak bu olgunun izini süren makale, giriş bölümünden sonra devlet bekası anlayışını kavramsal bir çerçeveye oturtuyor. Bunu takip eden alt başlıkta ulus-inşası ve beka arasındaki ilişkinin ana hatlarını ortaya koyuyor. Ardından takip eden ampirik bölümler ise sırasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemine giden yolda bekanın değişen bağlamını inceliyor ve erken Cumhuriyet Türkiye'sinde bekanın fiziksel ve ontolojik güvenlik boyutlarını inceliyor.

'Devlet Bekası'nı Kavramsallaştırmak: Fiziksel ve Ontolojik Boyutlar

Devlet bekası, bir devletin egemenlik sınırlarını belirleyen hassas siyasi çizgilerin ve kodların bütünü olarak ele alınabilir. Bu açıdan bakıldığında, bekaya yönelecek olan herhangi bir iç veya dış tehdit algısı hızlıca bir kriz durumuna evrilebilir. Bu durumun temel sebebi ise bahsedilen tehditlerin genellikle devletin varoluşunu, hükümetini, topraklarını veya vatandaşlarını tehlikeye attığı veya atacağı yönündeki siyasi değerlendirmelerdir (Aydin, 2009; Rumelili ve Adisonmez, 2020). Bu 'fiziksel olarak tehditlerden korunma boyutu' hem bireysel düzeyde hem de devlet düzeyinde varoluşun birinci unsurudur. Basitçe ifade etmek gerekirse bu durum, farklı coğrafyalardaki insan gruplarının zaman içerisinde daha kapsayıcı siyasi yapılar altında bir araya gelmesinin temel nedenidir. Bu açıdan bakıldığında devlet, emperyal özellikleri bünyesinde barındırsın ya da barındırmasın, esasen sosyal düzene karşın görece güvenlik, adalet ve istikrar tesis etmesi beklenen ve meşruluk iddiası olan bir siyasi yapılanmadır. Bu şekilde araçsallaşan istikrar mantığı, devlete kendi egemenlik sahasındaki düzeni sekteye uğratan iç ve dış tehditlere karşı kendi bekasını savunma yetkisi verir.¹ Özellikle 1648 Westphalia Antlaşması ile bu tür egemenlik ve beka söylemi uluslararası hukuk çerçevesinde de modern devlet sistemini dizayn etmiştir (Harding ve Lim, 1999). Yüzyıllar boyunca, devlet ve halkı arasında süregelen bu toplumsal sözleşme, her egemen gücün yetkisi dâhilinde farklı biçimlerde gelişen, çeşitli yönetim modellerinin siyasi ve sosyolojik bir arka planını oluşturur (Putterman, 2010). Devlet geleneği ile beka arasındaki ilişkiyi kavramak için bu modellerden ikisini karşılaştırmak aşağıdaki tartışmanın ilerlemesine katkı sunacaktır.

Bu modellerden ilki olan Britanya modelinde, devlete atfedilen temel siyasi ve toplumsal misyon, yani bireyler için endişesiz ve güvenli bir ortamın inşa edilmesi görece kesintisiz biçimde devam etmiştir. Bertand Badie ve Pierre Birnbaum'a (1983) göre, Büyük Britanya'da süregelen devlet geleneği, emperyal yöneticilerin bireysel ve kamusal özgürlüklere müdahale edebilmesi için çöksınırlı bir alan bırakmıştır. BugörelidokunulmazlıkBritanya

siyasetinde kamu egemenliği ve refahının önceliklendirilmesinin görece kesintisiz bir biçimde günümüze kadar devam etmesini sağlamıştır (Badie ve Birnbaum, 1983). Bu modelin daha liberal bir doğası olduğu söylenebilir. İkinci modelde ise, arzulanen toplumsal güvenliğin ve istikrarın sağlanması, devletin kendi varoluşsal amacıyla çatışır hale gelmektedir. Liberal anlamda kamusal/bireysel özgürlükler ve devletin varoluş biçimi daha çok ters orantılıdır. Diğer bir deyişle devlet, 'mutlak güce sahip' ve 'üstün' yapılara evrilmiştir. Bu yönetim zihniyeti, örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda bekanın korunması için (*nizâm-i âlem*) iç ve dış tehditlere karşı uygulanan yöntemlerde kendisini göstermiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı kanununun geliştirilmesinde önemli rol oynayan Nişancı Celâlzâde Mustafa'nın satırlarında bu mantığın okunması mümkündür:

[‘Kamu düzeni’ ve ‘onu istikrarsızlaştıran kişilerden bahsederken]...Çoğu insanın bu konuda gerekli bilgi ve sezgiden yoksun olduğu açıktır. Bu nedenle ilahi irade [Sultan Süleyman] tecelli etmiş; vahamet yaratanlara ibretlik bir misal verilmiş, suçlular ve isyancılar arasında terör yayılmıştır... Doğrusu, kılıçtan korkmadıkları müddetçe, türlü tuzaklar kurmak ve her türlü kötülüğe alet olmak gibi, her şeye cüret etmek sıradan insanların doğasında vardır...(Heyd, 1973: 195).

Osmanlı'daki beka ve güçlü devlet geleneğinin sosyo-politik arka planı aslında 11. yüzyıla kadar uzanır:

İslam halkları topluluğu içinde Türkler, 11. yüzyılda İslam dünyasına girip kontrolü ellerine aldıkları andan itibaren özel bir devlet geleneğine sahip olmuşlardır. Bozkır imparatorluklarından kaynaklanan bu gelenek, devlete mutlak eylem bağımsızlığının tanınması ve kamusal konularda mutlak yasama hakkının tanınması olarak ele alınabilir (İnalçık, 1998: 1).

Celâlzâde Mustafa'nın satırlarını Halil İnalçık'ın merceğinden okumak, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık yapısı içinde kurumsallaşmış olan ve kendini üreten güçlü devlet zihniyetinin tarihsel devamlılığını gözler önüne sermektedir. Bu noktada, erken Cumhuriyet Türkiyesi'nin beka kavram ve siyaseti ile ilgili birkaç noktanın altını çizmek gerekmektedir. Görüldüğu gibi beka, kamusal alanın önce kurulması, ardından düzenlenmesi ve devamında da korunabilmesi açısından devletin mutlak bağımsızlığı üzerine inşa edilebilmektedir. Bu noktada toplumsal sözleşmenin ana kurumlarından biri olan anayasa ve anayasacı gelenek modern Türkiye'de çoğunlukla devleti bireye karşı koruma işlevi görmüştür (Yumlu, 2024). Bu nedenle devletin bekasını korumak, hem toprakların dış düşmanlara karşı savunulması, hem

de içerde 'sorun çıkarıcıların' cezalandırılması anlamında, egemenin yıkıcı güç kullanmasını meşru kılan ve normalleştiren bir eylemler silsilesine dönüşebilmektedir. Bu eylemlerle egemen olan, devletin ve toplumun hayatta kalmasını sağlar (Steele, 2008). Bu bekanın fiziksel boyutudur ve onu 'ihtiyaçlar hiyerarşisinde' en üst sıraya yerleştirir. Bu bekanın tesisinde de devlet için şiddet ana araçların başında gelmektedir.

Bununla birlikte, güçlü devlet mantığı ile el ele giden beka nosyonunu yalnızca fiziksel boyutta incelemek yanıltıcı olabilir. Bu nosyon aynı zamanda ontolojik bir boyutu da vardır; çünkü devlet, güvenlik ve toplumsal devamlılık duygusunu tesis ederken kamusal alanı kendi normatif kaygıları etrafında tasarlar (Rumelili, 2015). Bireysel düzeyde bu güvenli ve istikrarlı kamusal alanın tesisi, insanların günlük rutinlerini gerçekleştirdikleri, fikirlerini ifade ettikleri ve karşılığında benlik duygularını hissettikleri fiziksel ve bilişsel platformların oluşumunu mümkün kılar (Giddens, 1991). Ontolojik güvenlik arayışı olarak da çerçeveselendirilen bu istikrar arama motivasyonu yalnızca öznenin dününü, bugününü ve yarını istikrarlı bir şekilde birleştirmesinde yardımcı olmaz (Kinnvall, 2004; Kinnvall ve Mitzen, 2016). Aynı zamanda bireylere "kendi öz-kimlikleri ile karşılıklı olarak bağlı oldukları sosyal ve fiziki ortamların sürekliliğe" dair bir güven hissi sağlar (Mitzen ve Larson, 2017: 3, içerisinde Rumelili ve Adisonmez, 2020). Böylece elde edilen görece istikrar ve güven durumu, "bireysel aktörleri yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil, aynı zamanda belirli bir tür (sosyal) varlık olarak hayatta kalmaya ve mücadele etmeye" motive eder (Innes ve Steele, 2013: 17). Burada dikkate değer nokta şudur: Bu toplumsal düzeni üreten ve sürdüren siyasi yapı, güçlü devlet fikrini doğrudan toplumsal alana yansıtabilir. Güçlü devlet topluma sadece 'kim' olduğu konusunda bilgi vermez; devletin ve toplumun potansiyel düşmanları ile toplumsal düzeni bozabilecek 'Öteki(ler)' hakkında da toplumu uyarır. Özellikle modern devlet için merkezi olarak kontrol edilen okul ve ordu bu işlevi görür. 'Biz' ve 'öteki' olanın sınırları titizlikle çizilir. Aşağıda da tartışılacağı üzere modern Türkiye'nin ontolojik olarak devlet kimliğinin oluşumunda çoğunlukla gayrimüslimler, Aleviler ve Kürtler 'öteki' olarak kodlanmıştır. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında da devlet erkek-egemen bir tahayyüle sahiptir.

Sonuç olarak bekanın fiziksel ve ontolojik boyutları ile güçlü devlet mantığı arasında dinamik bir ilişki vardır. Bu açıdan bakıldığında güçlü devlet, toplumun fiziksel ve ontolojik güvenliği için neyin gerekli olduğuna toplum adına karar verir. Bu kavramsal tartışmaya dayanarak, devlet bekasına atfedilen fiziksel ve ontolojik hiyerarşilerin ve bu hiyerarşilere dayalı

söylemleri mümkün kılan güçlü devlet zihniyetinin izlerini erken Cumhuriyet döneminde izlemek mümkündür. Bu dönemde kurucu Kemalist seçkinler, toplumsal düzenin inşası ve korunması sürecinin başat aktörleriydi. Bununla birlikte, Osmanlı'nın, imparatorluğun çok kimlikli yapısından etkilenen beka kodları da kaçınılmaz bir şekilde süreci etkilemeye devam etmekteydi (Yavuz, 2013). Öte yandan erken Cumhuriyet elitleri, yeni devleti yalnızca kamusal alanı yukarıdan aşağıya örgütleyen ve düzenleyen bir yapı olarak hayal etmediler. Aynı zamanda tek bir ulusal dil, kültür ve tarih yapısını da arzuladılar. Bu doğrultuda selefinden farklı olarak, tek tip bir kolektif kimliğin oluşması, bu kimliğin devamlılığı ve güvence altına alınması da bekanın ayrılmaz bir parçası olarak görüldü. Özellikle bu noktada tekil anlamda Türklük tahayyülü inşa edilirken Türk ol(a)mayanlar Türkleştirme ve asimilasyon tarzı sosyal mühendisliklere maruz kaldılar (Bali, 2015; Akçam, 2019; Çağlayan, 2014; Al, 2019; Adisonmez, 2019). Bu noktada erken Cumhuriyet döneminde bekanın yeniden inşasını anlayabilmek için, travma ve hafızanın ulus-devlet oluşumundaki rolüne kısaca değinmek ufuk açıcı olacaktır.

Şiddet, Travma ve Hafıza: Ulus İnşası ve Bekayı Yeniden Tanımlamak

Ulus inşası karmaşık bir olgudur. Anthony Smith (2011), "Ulusların kökeni nedir?" sorusu ile ulus inşa sürecine dahil olan farklı unsurların birkaç alt başlıkta incelenebileceğini önermiştir. Bunlardan 'Nasıl ve neden millet?' sorusu beka ve erken Cumhuriyet dönemi ulus inşası süreci arasındaki ilişkiyi anlamlandırmamız açısından faydalı olabilir. Smith'e (2011) göre ulus, belirli bir coğrafyayı yurt edinen, ortak tarihsel mitlere, kültüre, dile ve topluluk olma bilincine sahip büyük bir insan grubu olarak tanımlanabilir. Smith'in "bukalemun benzeri" dizimlere benzettiği bu göstergeler, bir ulusun koşullu tanımını yansıtmaya da, bunların elde edilmesinin bir topluluğun ulusa dönüşümünde kritik dönemeçler oluşturduğunu söyleyebiliriz (2011: 14). Bu noktada, Tilly'nin ünlü argümanı akla geliyor, "Savaş devleti, devlet de savaşı yaratmıştır" (Tilly, 1975: 42). Basitçe açıklamak gerekirse Tilly modern devletin, bir toplumun yaşadığı toprağa ve varlığına yönelen iç ve dış tehditlere karşı yürütülen şiddetli çatışmaların sonucu olarak doğduğunu iddia eder. Bu çatışmalarda muzaffer gelmek, devlet kuruluşunun ilk adımıdır. Bu noktada toplumun kaynaklarına erişim ve kaynakların savaş bütçesine katkısı önemlidir. İkinci adımda, baskın bir siyasi-askeri grup kendi otoritesini ve etki alanını tanımlanmış bir coğrafya içerisinde genişletmeyi amaçlar. Bu otorite, anayasa, vergi, yasalar ve hatta askeri aygıtların tasarımı gibi bürokratik kodlar ve kurumsal uygulamalarca meşrulaştırılır. Üçüncü ve son adımda (artık yönetici elit olarak tanımlanabilen) bu siyasi grup hem

elde ettiği statükoyu korumak hem de gelecekteki parçalanmaları önlemek için güçlü devlet fikrinin de taşıyıcısı olur. Bu açıdan bakıldığında, Tilly'nin üç önermesi, Smith'in sorusunun ilk bölümü olan "Nasıl millet?" için bir açıklayıcı bir zemin teşkil ediyor.

Buna müteakip, ikinci kısma, yani 'Neden millet?' sorusuna geçerse, erken Cumhuriyet Türkiye'sinde ulus inşa sürecinin sosyo-psikolojik kodlarını şekillendiren ana itici güç, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'yla (93 Harbi) başlayan ve 1912-13 Balkan Savaşları ile iyice derinleşen doğrudan (iç ve dış çatışmalar) ve yapısal şiddet (zorunlu göç) deneyimleri ile ilişkilendirilebilir. Daha sonra 1. Dünya Savaşı yenilgileri, Ermeni Soykırımı ve Kürtlerin yükselen self-determinasyon niyetleri bu süreci daha da derinleştirdi ve karmaşıktırdı. Bu çatışmalar zinciri, ileride hem toplum hem de yeni devlette yönetici olarak üst düzey mevkilere gelecek olan Osmanlı ve Türk siyasi-askeri seçkinleri üzerinde travmatik etkiler yaratacaktı (Sasley, 2013; Al, 2019). Yukarıda da belirtildiği gibi burada özellikle devleti yöneten iktidar sahiplerini mağdur olarak görmek yanlış bir okuma olur. Aksine yaşanan travmaların önemli bir bölümünde fail olan iktidar elitleri yaşanan travmaları araçsallaştırarak beka söylemine istedikleri şekilde yön vermişlerdir.³ Beka söylemi de çoğunlukla fail olma olgusundan kaçış olarak da okunabilir. Bu bağlamda ulus inşa sürecini etkileyen travmatik deneyimler iki farklı şekilde vuku bulabilir. Bu deneyimler bir yandan, "zihnin iç dünyasının baskın bir özelliği" haline gelebilirler (Varvin, 2003: 210). Savaş, göç ve farklı topluluklar arası şiddet koşulları bireylerin birtakım gruplara ve yapılar karşı duygu ve fikirlerini kalıplaştıran, yıkıcı bir deneyime dönüşebilir. Diğer yandan ve ikinci olarak travmatik deneyimler, ulus inşasında araçsallaştırılabilirler. Bu bağlamda Innes ve Steele'e (2013) göre travmatik hafızanın siyasilerce tekrar dolaşıma sokulması, ulus inşası esnasında ihtiyaç duyulan 'biz' duygusunu güçlendirir. Böylece ulusal kimlik, toplum üzerinde güçlü etkiler bırakan travmatik bir hafıza üzerine inşa edilebilir veya kolektif hafızadan etkili şekilde faydalanabilir.

Bu çerçevede travmatik olaylar ve bekanın ulus-devlet inşası sürecinde yeniden tanımlanması üç nokta üzerinden okunabilir. İlk olarak travmatik olaylar bireylerin zihinlerinde önemli izler bırakır, onlara 'acılarının' temel kaynağı hakkında bilgi verir ve gelecekteki eylemlerini belirlemede önemli bir rol oynar. Bu açıdan bakıldığında, travmatik koşullar acı çekmekten daha fazlasını temsil ederler. Bu noktada özellikle bazı yönetici elitlerinin de yaşanan travmatik olaylarda ve çekilen acılarda sorumlu ve müdahil olması inkâr mekanizmalarını tetikler ve bazı hafızaların silinmesi yönünde

eğilimleri başlatır. İkinci olarak, kolektif olarak deneyimlenen travmatik olaylar yeni bir ulus kimliğinin formüle edilmesinde güçlü bir şekilde kullanılabilir. Başka bir deyişle, travmatik anıların manipülasyonu, bir ulusun hem siyasi kişiliğini inşa edebilir; hem de kimliğinin sınırlarını çizebilir. O halde üçüncü noktada, böylesine bir düzenlemeyi mümkün kılan sosyo-psikolojik mekanizmaya ışık tutmak gerekir. Trajik deneyimler, toplumdaki farklı gruplara belirli felaketlerin zihinsel hatıralarını tekrardan yaşatan “seçilmiş travmalar” aracılığıyla ifade edilebilirler (Volkan, 1997; Volkan ve Itzkowitz, 2000). Seçilmiş travmaların elitlerce manipüle edilmesi ve topluma aktarılması kolektif kimliği güçlü bir biçimde inşa edebilir (Kinnvall, 2017). Bu noktada, seçilmiş travmaların sürekli olarak siyasi iletişimin bir parçası olması, topluma yalnızca kendi zorlu geçmişini hatırlatmaz. Aynı zamanda onlara ortak bir gruba aidiyetlik duygusu bahşeder. Dolayısıyla seçilmiş travmaların siyasallaştırılarak dolaşıma sokulması, devletin ve toplumun bekası için neyin 'izin verilebilir', neyin 'tehditkar' olduğuna dair bir mesaj vermekle kalmaz. Devletin siyasi ve sosyal düzlemde 'arzu edileni' elde etmesinin de önünü açar.

Bu üç noktadan hareketle, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin beka anlayışının temel taşlarının, Osmanlı'nın çözülüş sürecinde kronikleşen savaşlar, şiddetli toplumsal çatışmalar ve zorunlu göç süreçlerinde edinilen travmatik anılara dayandığı iddia edilebilir. Kemalist elitlerce yeniden üretilen bu travmatik anılar, ulusal kimlikten 'makul' vatandaşa, ulusal güvenlikten refaha toplumsal yaşamın tüm boyutlarına nüfuz eder. Bu kavramsal tartışmadan hareketle aşağıdaki bölüm, ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama döneminde yaşanan şiddetli dönüm noktalarının bazılarını inceleyerek, bu travmatik olaylar zinciri ile Türkiye ulus devletinin oluşumu arasındaki güçlü ilişkiye ve beka nosyonunun bu ilişkiye dayanılarak nasıl yeniden inşa edildiğine odaklanacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Yolunda Kronik Savaş ve Çatışmalar: Beka'nın Yeni Bağlamı

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik yapısı büyük ölçüde zorunlu ve gönüllü göç akımları ile şekillendi (Dündar, 2021). Bu noktada bir devlet aygıtı olan şiddet tekeli ve buna itiraz olarak gelişen devlet-dışı şiddet sarmalı da etkili oldu. Bu göçler küçülen Osmanlı topraklarından ağırlıklı olarak Anadolu ve Trakya'ya doğru yaşandı. Bu göç akımları özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) ile yoğunlaşmaya başladı (Yavuz, 2013). Bu noktada biraz geriye dönüp, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nı incelememiz iki açıdan önemli: Birincisi, bu savaş Balkanlar'daki Panславизм akımının

ana tetikleyicisi olarak işlev gördü. İlerleyen kısımda da irdeleneceği gibi, bölgede gerçekleşecek olan kronik çatışmaların ve etnik temizlik politikalarının arka planını oluşturdu. İkincisi, savaşın sembolik kayıpları, örneğin Sırbistan'ın özerklik kazanması, İstanbul'un gerilemekte olan siyasi ve askeri bakiyesini gözler önüne serdi.⁴ Daha sonra Yunan bağımsızlık mücadelesi de (1821-1829) Osmanlı'daki devlet ve toplum yapılanmasının yeniden düşünülmesinde etkili rol oynadı (İlıcak, 2011).

İkinci noktanın vahametinin farkında olan Osmanlı yönetimi, devletin bekasını korumak için 19. yüzyılın ilk yarısında idari alt yapıyı merkezileştirmeye ve modernleştirmeye çalışmıştı. Atılan bu adımlar sadece etkisizleşmekte olan askeri yapıyı ve ekonomik sistemi yenilemekle kalmayacaktı. Aynı zamanda Osmanlı devlet modeline daha merkezi bir çehre kazandıracaktı. Bu reform hareketlerinin en önemli örneği 1839 Tanzimat Reformları idi. Reformlar Osmanlı tebaası arasında yaygınlaşmaya başlayan eşit haklar ve özgürlükler gibi taleplere de dokunuyordu. Hem Aydınlanma çağıının hem de 1789 Fransız Devrimi'nin yarattığı yeni toplumsal sözleşme modelleri, anayasacılık, halk iradesi, vatandaşlık gibi yeni olgular Osmanlı'yı da etkilemişti. Tanzimat reformları bu etkinin de bir sonucuydu. Fakat bu kapsamlı reformlar istenilen etkiyi yaratamadılar. Aksine, merkezileşme politikasına önce direnip sonra bağımsızlığını kazanan Mısır vilayeti örneğinde olduğu gibi, imparatorluk içinde eski rejim krizi (*ancién regime crisis*) olarak adlandırılan tartışmalara zemin hazırladılar. Dahası bu reform hareketleri, Balkanlar'daki milliyetçi ve self-determinasyon eksenli fikirleri organize eden bir orta sınıfın ortaya çıkmasıyla aynı döneme denk geldiler (Gülalp, 1994). Bu noktanın altını çizmek gerekiyor; çünkü Balkan milliyetçiliğinin bu erken biçimleri daha sonra Osmanlı bürokrasisi ve toplumunun zihnine kazınacak bir diğer travmatik dönüm noktası olan 93 Harbi'ne zemin hazırlayacaktı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) imparatorluk açısından birçok trajik sonuç yarattı. İlk olarak, Sırbistan gibi bölgenin başlıca Osmanlı eyaleti bağımsızlığını ilan etti. Bununla beraber Bulgaristan'a *-de facto-* daha fazla özerklik tanındı. Dolayısıyla sadece iki yılda Osmanlı topraklarının üçte birinden fazlası kaybedilmiş oldu. İkincisi, Rus birlikleri neredeyse imparatorluk başkenti İstanbul'a ulaştılar. Bu durum Osmanlı için sadece bir aşağılanma nedeni olmakla kalmadı (Arışan, 2016). Aynı zamanda imparatorluğun yönetim krizini yeniden gündeme taşıdı. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, savaş çok sayıda Müslümanın Balkanlar ve Kafkaslar bölgelerinden Anadolu topraklarına zorunlu göçüne neden oldu. Bu savaştan sonra ortaya çıkan zorunlu göç, Anadolu halkında öfke ve düşmanlık

duygularını uzun bir süre taze tuttu; İslami-ulusal farkındalığın oluşumunda önemli bir rol oynadı (Keyder, 1997; Dündar, 2021).

Balkanlar'da ortaya çıkan kronik savaşlar Osmanlı aydınları arasındaki milliyetçilik tartışmasının temelini hazırladı (Akdeniz ve Göker, 2011). Ulus ve milliyetçilik üzerine yapılan bu ideolojik tartışmalar esnasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC ya da Jön Türkler) 1908'de askıya alınan Osmanlı anayasasını tekrar yürürlüğe soktu ve Osmanlı'nın son döneminde (1908-1918) en etkili siyasi (ve askeri) aktör haline geldi. İTC, Osmanlı subayları tarafından Balkan kargaşasının ortasında İstanbul'da kuruldu. İTC esasen 1789 Fransız İhtilali ile Batı'da başlayan ve tüm Avrupa'yı etkileyen köklü toplumsal ve siyasal dönüşümün bir ürünüydü (Hanioglu, 2001). Kuruluş ilkelerine bakılacak olursa bu modern kadrolar önce devleti içinde bulunduğu çalkantılı dönemden kurtaracaklar, sonra da imparatorluğun geçen yüzyılda kaybettiği toprakları İstanbul'a yeniden kazandıracaklardı. Bu anlamda, İTC üyeleri 19. yüzyıl başı Osmanlı yöneticileriyle benzer siyasi vizyona sahiptiler; devletin bekasını korumak için imparatorluğu merkezi bir şekilde dönüştürmeyi arzuluyorlardı. 'Bu devlet nasıl yaşar?' siyasi ajandanının en temel sorusu olarak ön plandaydı (Al, 2019). Burada dikkati çeken fark, İTC'nin mevcut beka sorununa daha seküler ve daha fazla Türkçü-milliyetçi dinamikleri dâhil etmesiydi (Ahmad, 1977; Hanioglu, 2001). İTC'nin bu hedefleri başarılı bir şekilde yerine getirmesi halinde, Osmanlı devleti mevcut yönetim krizinin olumsuz etkilerini hafifletebilecek ve belki de "Yakın Doğu'nun Japonya'sı" olarak tekrar yükselişe geçebilecekti (Worringer, 2004). Bununla birlikte, İTC'nin Osmanlı anayasasını yeniden yürürlüğe koymasından sadece bir yıl sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 1909'da Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ele geçirilmesi, Girit'in ise Yunanistan tarafından ilhak edilmesi "Yakın Doğu'nun Japonya'sı" idealizminin "Avrupa'nın Hasta Adamı" anlatisıyla yer değiştirmesine neden oldu (Worringer, 2004). Kısa zamanda gerçekleşen bu toprak kayıpları, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski rejimini kurtarmanın neredeyse bir hayal olduğunu göstermekle kalmadı. Aynı zamanda imparatorluk içinde özellikle Balkanlar'da, çeşitli milliyetçi ve etnik çatışmaları da tetikledi.⁵ Bu yeni bağımsızlık hareketleri, yaklaşmakta olan Balkan Savaşları'nın da (1912-1913) habercisiydi.

Balkan Savaşları'nın Anadolu toplumu üzerindeki bıraktığı travmatik etki iki açıdan incelenebilir. Birincisi, Osmanlı ordusu Balkan koalisyon güçleri karşısında etkili bir direniş gerçekleştiremedi. İmparatorluk, Balkanlar'daki geri kalan bölgelerinden hızla geri çekildi ve daha savaşın ilk haftalarında

mağlup oldu. Sonuç olarak, Balkan birlikleri eski imparatorluk başkenti Edirne'yi işgal etti ve İstanbul'un kırsal bir semti olan Çatalca'ya kadar ilerlediler. Bu beklenmedik askeri gelişme, Osmanlı aydınları arasında "milli gurur yarası" ve "Rumeli topraklarının" kaybı olarak nitelendirilmiş ve bir şok etkisi yaratmıştır (Şirin, 2013: 680). İkinci olarak da bu savaş, Balkanlar'dan Anadolu'ya çok yoğun bir Müslüman göçüne sebep oldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) travmatik mirasını yeniden üreten Balkan Savaşları, yalnızca Osmanlıların Avrupa'dan nihai bir şekilde dışlandığına işaret etmedi. Aynı zamanda, Türk milliyetçiliğinin yapısını da dönüştürdü. Başka bir deyişle, Balkan Savaşları sırasında yaşanan şiddetli olaylar, İTC kadroları arasındaki liberalizm karşıtı eğilimleri yoğunlaştırdı ve radikal milliyetçi uygulamalara çanak tuttu (Kurt ve Gürpınar, 2015). Böylece Balkan Savaşları, Türk milliyetçiliği için 'trajik bir uyanış çağrısı' olarak görülmekle birlikte, Panislamizm ve İslami-milliyetçiliğe alternatif Pantürkizm gibi siyasi ajandaları gündeme taşıdı.

Sonuç olarak, 19. yüzyılın başlarından itibaren deneyimlenen kronik savaşlar, çatışmalar, kıyımlar, etnik temizlik politikaları ve zorunlu göçler Osmanlı İmparatorluğu'nun acı gerçeği haline dönüştüler. Bu açıdan bakıldığında, 1806-1812 Osmanlı Rus-Savaşı Savaşı ile 1912-1913 Balkan Savaşları birbirine bağlı travmatik olaylar zinciri olarak görülmelidir. Birinci Dünya Savaşı'na Almanya tarafında katılım da aslında Osmanlı Devleti'nin bu travmaları ve yenilgi duygusunu zafere dönüştürme niyeti taşıyordu fakat bu savaş ile yeni şiddet, etnik temizlik, zorunlu göç dalgası oluştu. Kolektif umutsuzluk ve kaygıları besleyen bu süreklilik, Birinci Dünya Savaşı ile zirve noktasına ulaştı; zira zaten zayıflamış olan Osmanlı bu büyük çaplı savaşta elinde kalan diğer toprakları da kaybetti. Osmanlı yönetimi önce 1918'de Mondros Mütarekesi'ni, ardından 1920'de imparatorluğu fiilen dağıtacak olan Sevr Antlaşması'nı imzaladı. Sonuç olarak Bosna-Hersek'in ilhakı ile başlayan ve Osmanlı'nın çöküşüne kadar hızla devam eden süreç İTC yönetimi boyunca devam etti. Bu anlamda Fatma M. Göçek'in aşağıdaki tespiti bu dönemin sosyo-psikolojik hatlarını iyi yansıtmaktadır:

Daha vahim olan ve genellikle gözden kaçan şey, bu süre zarfında Jön Türkler'in sadece önceki yüzde 60'lık toprak kaybını geri almakta başarısız olmaları değil, aynı zamanda kalan imparatorluk topraklarının yüzde 35'inin daha kaybedilmesidir. Onların yönetimi sırasında, emperyal tebaanın büyük bir bölümü yerinden edildi ve yok oldu. Fakat bu yok oluşa sadece savaşlar değil, İTC'nin izlediği proto-milliyetçi programlar ve katliamlar da neden oldu. Söz konusu savaş döneminde bir milyondan fazla asker hayatını kaybetti ve kelimenin tam anlamıyla bir nesil Türk-Müslüman erkek tamamen yok oldu (Göçek, 2011: 114).

Bu kaotik süreçte 1915 Ermeni Soykırımı ile de İTC ve dönemin siyasal-askeri elitleri yaşanan kitlesel şiddet sarmalının en önemli failleri durumuna geldiler. Bu şiddet sarmalı içerisinde yeni devlet ve yeni ulus tahayyülleri de Cumhuriyet'e evrilen süreçte tekrardan şekillendi. Peki çöküş ve geçiş sürecinde kronikleşen savaşların ve kitlesel şiddetin travmatik etkisi, Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminde hangi biçimlerde devam etti? Bu aşamada Kurtuluş Savaşı (1919-1923) ve Sevr Antlaşması (1920) öne çıkan tarihsel süreçlerdir. Bu süreçlerin beka nosyonunun Kemalist zihinlerde yeniden şekillenmesinde oynadığı role odaklanmak gerekir. Yukarıda kısaca değinilen 19. yüzyılın yıkıcı savaşlarının ardından patlak veren Birinci Dünya Savaşı, Araplar ve Kürtler başta olmak üzere, Osmanlı'nın Müslüman tebaasının da bağımsızlık hareketlerinden ne derece etkilendiğini ortaya çıkarmıştır.⁶ Türk milliyetçiliğinin hem güçlendiği hem de radikal dönüşümler geçirdiği bu dönemde bu gelişme iki açıdan önemliydi: Bir yandan "Arap Müslüman kardeş" "hain" olarak kodlandı ve zaten öfke ve şaşkınlık içinde olan Anadolu toplumunda etnik bilincin güçlenmesine yeni bir duygusal dayanak oluşturdu (Kayalı, 2023). Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "düşman" Araplar ve Türkler arasındaki ilişki, Türkiye siyasetinde uzunca bir süre sadakatsizlik ve güvensizlik temaları etrafında şekillendi (Aykan, 1993). Bir başka deyişle, Türkiye'de ulus inşası ve Türk milliyetçiliğinin modern oluşumu 'devleti kurtarma' psikolojisi üzerine kuruludur ve 'millet' bu emelde bir araçtır. 'Türklük' devlet ve devlet etrafında şekillenen askeri-bürokratik seçkinler için daha çok araçsal bir olgudur. Esas olan devlettir ve millet ikinci plandadır.

Bu süreçte, öte yandan, 'içerideki Müslüman kardeşin' yani Kürtlerin hikâyesi, Arap örneğinden çok daha karmaşık bir hal aldı. Erken dönem Türkiye Cumhuriyeti bağlamında bekanın ontolojik boyutunu anlamlandırmada Kürtlere atfedilen 'Ötekilik' rolünün özel olarak incelenmesi gerekir. Osmanlı'da Müslüman toplumun bir parçası olan Kürtler, emirlikler üzerinden otonomiye de sahiplerdi ve örneğin Botan Emirliği Osmanlı Kürdistan'ının önemli aktörlerindendi (Atmaca, 2019). Ancak, 1839 Tanzimat Reformları'nın merkezileşme hedefleri bu yaklaşımla doğrudan çatışmaktaydı. 1850'lere kadar Botan ve Baban gibi Kürt emirlikler dağıtıldı ve bastırıldı. Sonrasında İstanbul, Osmanlı Kürdistanı üzerindeki emperyal kontrolünü sağlamlaştırmak ve milliyetçi emellerin bölgede yayılmasını önlemek amacıyla Kürtlerin çoğunluğunu teşkil ettiği Hamidiye Alayları'nı (1891-1908) kurdu. Hamidiye Alayları, hem Ermenilere karşı hem de Kürt self-determinasyon hareketlerine karşı kullanıldı (Klein, 2013). Bununla birlikte, Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgaline karşı Mustafa

Kemal Atatürk önderliğinde örgütlenen askeri elitlerin bazı Kürt aşiretleri ile ilişkileri Kurtuluş Savaşının ilk aşamasında iyi durumdaydı (Mango, 1999).⁷ Bu tarz bir kısmi stratejik ortaklık Cumhuriyet'in ilanından sonra yerini çatışmalı bir sürece bıraktı.

Yeni Devletin Ontolojik Krizi: 'Öteki' Kürt ve Türklüğün İnşası

Mustafa Kemal, Kürtlerin aşiret liderlerine olan bağlılığını kabul etmişti ve Kurtuluş Savaşının başlangıcında bu liderlerle başarılı bir iş birliği yürütmüştü. Bu yaklaşımın iki ana nedeni vardı. İlk olarak, Müslüman Anadolu toplulukları Hıristiyan İtilaf güçlerine karşı seferber edilmek zorundaydılar. Kürtlerde özellikle Doğu Anadolu'nun Ermeni devleti olma ihtimaline karşı bir endişe mevcuttu. İkincisi, aşiret liderleri arasında bağımsız Kürdistan fikrinin yayılması önlenmeliydi. Mustafa Kemal, Kürt ileri gelenleriyle ilk telgraflaşmalarında Türkler ve Kürtler arasında "Müslümanlık" ve "kardeşlik" bağlarının olduğunu vurguluyordu (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 1989). Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ardından, Mustafa Kemal hâlâ Türkiye'nin siyasi birliğinin Türklerin ve Kürtlerin yaşadığı ulusal sınırlar dâhilinde mümkün olduğunun altını çizmişti (Tekeli ve İlkin, 1980: 321). Ancak, süregelen Kürt isyanlarını göz önünde bulundurarak bölgesel sınırlar konusunda temkinli davranmıştı (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 1989). Cumhuriyet'in kurucu kadroları için Kürtler'e karşı oryantalist bir bakış açısı mevcuttu ve Fransız tarzı '*mission civilisatrice*' yaklaşımı 1923 sonrası çok daha fazla belirginleşti (Çağlayan, 2014; Al, 2019).

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden aylarda biraz da dış güçlere karşı öngörülen Müslüman kardeşliği teması altında oluşturulan Türk-Kürt birliği temasında büyük bir kırılma yaşandı. Bu anlamda Sevr iki açıdan önemlidir: Birincisi, antlaşmanın 27., 36. ve 74. maddeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan son topraklarının (büyük ölçüde Anadolu'daki topraklarının) İtilaf devletleri arasında paylaşılmasını amaçlıyordu. İkinci olarak, antlaşmanın 62., 63. ve 64. maddeleri özellikle Fırat Nehri'nin doğusunda bağımsız bir Kürdistan olasılığını ortaya koyuyordu. Bağımsız Kürdistan ve Kürt self-determinasyonu fikri dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ulusların kendi kaderini tayin hakkı vizyonu çerçevesinde de daha fazla görünür olmuştu. Antlaşmayı takip eden dönemde, daha önce Kurtuluş Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ne karşı saf tutan çeşitli Kürt gruplar self-determinasyon hareketleri organize ettiler (Elphinston, 1946; Olson, 1991).⁸ Nitekim Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi de Anadolu'daki Türk olmayan unsurlara özerklik ve self-determinasyon kapısını vurguluyordu (Al, 2021).

Bu iki noktadan hareketle, Cumhuriyet'e giden yolda Türk ve Kürt ortaklaşmasının giderek bozulması ve Kürtlerin ulusal haklarını dile getirmesi Cumhuriyet'i kuran kadroların Kürtleri ötekileştirmesi ve güvenikleştirmesi hususunda etkili oldu. Mustafa Kemal (1927) tarafından devrim karşıtı eylemler olarak kabul edilen Kürt isyanları, Ankara Hükümeti tarafından sert bir şekilde bastırıldı (Massicard, 2009). Söz konusu Kürt isyanlarının liderleri (özellikle 1925 Şeyh Said isyanı) İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına izin veren yasayla birlikte ihanetle suçlandılar ve idama mahkûm edildiler. Bu gelişmeler, yeni kurulan Cumhuriyet'te Türk milliyetçiliğinin etnik boyutunu pekiştirmekle kalmadı. Aynı zamanda aşağıda da inceleneceği gibi Kemalist devlet seçkinlerinin "Kürt unsurlara" yönelik bakış açısını yeniden inşa etti (Mango, 1999; Al, 2021). Bu yeniden inşanın ilk aşamaları Mustafa Kemal'in söylemlerindeki 'Türk-Kürt kardeşliği' ifadesinin adım adım 'Türkiye Halkı' ifadesine dönüşmesinde ve bu ifadenin Lozan Antlaşması'na müteakip "Türk Milleti"ne evrilmesinde görülebilir (Al, 2019; Yumlu, 2024). Bir başka deyişle, Cumhuriyet sonrası dönemde 'devlet bekası' anlayışında Kürtler ve Kürtlerin hak talepleri en ciddi tehdit algısına dönüştü.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun birkaç yüzyıl süren zayıflayış ve 19. yüzyılın kronik savaşlarıyla biçimlenen çöküş sürecinden kaynaklanan travmatik bir mirasın üzerine kuruldu. 1920 Sevr Antlaşması, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan travmatik olaylar zincirinin en son halkasını teşkil etmişti. Esasen antlaşma, Osmanlı'nın 200 yıllık geri çekilme trajedisini sonuçlandırmak için tasarlanmıştı. Sembolik olarak her büyük toprak kaybı sonrası Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Türk-Müslüman nüfusuna karşı topyekûn bir meydan okuma olarak değerlendirildi (Keyder, 1997). 'Devleti ve toplumu kurtarmak' adına verilen kayıpların ardından imzalanan Sevr Antlaşması, Türklerin uzun süredir devam eden kolektif güvensizlikleri, endişeleri, korkuları, umutsuzlukları arasında köprü işlevi gören, kurucu bir travma olarak değerlendirilebilir. Fakat bu travmalar sürecinde iktidar olan Türk askeri-siyasal elitleri faili oldukları kitlesel şiddet olaylarını 'unutma' ve 'inkar' siyaseti de yürüttüler. Bu açıdan stratejik olarak 'seçilmiş travmalar' milli şuurun oluşturulmasında da araçsallaştırıldı. Diğer bir deyişle, 'dış kaynaklı' İtilaf güçleri ve 'iç hainler' arasında yapılan bir antlaşma olarak algılanan Sevr ve buna müteakip deneyimlenen çatışmalar, erken Cumhuriyet döneminin milliyetçi politikalarına zemin hazırlamakla kalmadılar. Aynı zamanda Türkiye bürokrasisini on yıllar boyunca paralize edecek olan yapısal bir "güvensizlik sendromu"nun sosyo-psikolojik alt yapısını da oluşturdular (Al, 2021). Bu açıdan bakıldığında, genç Türkiye'nin beka kodları iki ana hat üzerine inşa

edildi: Fiziksel olarak hayatta kalma ve ontolojik olarak hayatta kalma. Fiziksel olarak devletin egemenliği ve teritoryal güvenliği ana unsurken, ontolojik güvenlik olarak da devletin kurgulanan otobiyografik kimliği (Türklük) ve bunun etrafında şekillenen kamusal alan ve kurumların süreklilik arz etmesi önemliydi.

Bu süreç güçlü bir şekilde dış politika alanında da gözlemlenebilir. Örneğin, erken Cumhuriyet döneminde dış politika daha çok savunmacı-pragmatist bir boyut taşıyordu. Ana amaç Lozan ile birlikte elde edilen toprak bütünlüğünü ve egemenliği korumaktı. Bir yandan Batılılaşma reformları yürütülürken diğer yandan da Batılı devletlere karşı ciddi bir güvensizlik duygusu hâkimdi. Özellikle Birinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında İngiliz'lerin Osmanlı karşıtı Arap self-determinasyon hareketlerine olan destekleri Cumhuriyet elitlerinde beka çerçevesinde anksiyeteler yaratmıştı. Lozan ile tanınan ve güvence altına alınan Türk egemenliği ve yeni Cumhuriyet kuşku, endişe ve tehdit psikolojisinden çıkamadı. 1925 Şeyh Said İsyanı da İngilizler ile ilişkilendiriliyordu. Bunun yanı sıra Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul vilayeti İngiliz mandası altındaki Irak ve Türkiye arasında anlaşmazlığa sebep olmuştu. Musul'un Kürtlerin yoğun yaşadığı bir vilayet olması da Cumhuriyet'in kurucu elitleri için önemli bir faktördü (Al, 2023). Nitekim sınırların ötesinde kalacak Kürtleri kontrol etmek daha zor olacaktı. 1926 yılında Musul Irak Devleti'ne verildi. İlginçtir ki bu süreçten sonra Irak'taki Kürt hareketleri de günümüze kadar Türkiye tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır.

Aynı ontolojik güvenlik kaygıları Suriye'nin Kuzeyi için de geçerliydi. Nitekim Türkiye içerisinde bastırılan Kürt ayaklanmalarının bazı siyasal öncüleri Suriye'ye geçmiş ve örneğin 1930'da bastırılan Ağrı İsyanı'nın öncülüğünü Fransız mandası altında bulunan Suriye-Lübnan hattında kurulan Xoybun örgütü yapmıştı. Bir başka deyişle modern Türkiye'de devletin bekası söyleminin hem Türkiye sınırları içerisindeki Kürtlerle kurulan sorunlu ilişkide hem de sınırın öte tarafında bulunan Kürt topluluklara karşı kurulan güvensiz ilişkide de aramak mümkündür. Bu ontolojik güvensizliğin 2011 Suriye iç savaşı sonrası ortaya çıkan Kürt Rojava bölgesi ile nasıl tekrar su yüzüne çıktığı ve beka kodlarının hızlıca nüksettiği görülebilir.

Bunun yanı sıra özellikle sınır hattında bulunan Araplara karşı temkinli ve güvensiz yaklaşım da dış politikayı şekillendirmiştir. Örneğin. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile Türkiye-Suriye ilişkileri hep endişeli boyutlarda seyretmiştir. Arap milliyetçileri için Hatay'ın kaybı bir travma

iken, Türk milliyetçileri için kazanım olarak görülmüştür (Al, 2023). Bugün bile Hatay'ın demografik yapısı ve yakın zamanda Suriye'den gelen Arap mülteciler Türk siyasal hafızasında beka ve egemenlik anlamında endişelere sebebiyet vermektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere ontolojik olarak devletin kimliği dar ve tekil bir Türklük üzerine inşa edildiği için kültürel ve kimliksel çoğulculuk 'ontolojik güvensizliği' sürekli tetikliyor.

Batılı ülkeler ile ilişkiler konusunda da hem fiziksel hem de ontolojik güvensizlik zemini güçlüdür. Türkiye dış politikasının özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası iyice Batı bloğuna eklemlenmesi, 1952 NATO üyeliği ve 1963'te Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yapılan ortaklık antlaşması Batı ile oluşturulan fiziksel ve kültürel-kimlikli ilişkileri ortaya koyar. Fakat bu ortaklık Türkiye-Batı ilişkilerinin yine beka bağlamında ne kadar kırılğan olduğu gerçeğini değiştirmez. Örneğin, erken Cumhuriyet döneminde İngiliz-Arap iş birliğinin Türkiye kurucu elitleri üzerinde yarattığı endişe ve travma yaklaşık bir asır sonra hem Irak Kürdistan'ında hem de Suriye Rojava'sında derinleşen Kürt-Amerikan stratejik ortaklığında da görülebilir. Özellikle Amerika'nın Kuzey Suriye'de YPG ile kurduğu stratejik ilişki bir NATO üyesi olan Türkiye'nin Batı'ya karşı hissettiği ontolojik güvensizliği tetiklemiştir (Yeğen, 2022). Sonuç olarak, Cumhuriyet'in miras aldığı ve kendi dinamikleri ile tekrardan şekillendirdiği beka söylemi hem iç siyaseti hem de dış siyaseti birebir etkilemeye devam etmektedir. Bu noktada da Kürt sorunu merkezi bir yer edinmektedir.

Erken Cumhuriyet'te 'Devlet' ve 'Beka'nın Ontolojik Güvenlik Boyutları

Yukarıda da değinildiği üzere hayatta kalmanın fiziksel yönü, Türkiye devletinin, topraklarının ve vatandaşlarının iç ve dış güç odaklarına ('iç ve dış mihraklar') karşın sürekli olarak korunması gerekliliğini vurgular. 'Sevr Sendromu' olarak da adlandırılan bu derin güvensizlik durumu, güçlü devlet ve beka kodlarını birbirine bağlayan itici bir güç olmuştur. Bu durumun izini devletin resmi politik söylemlerinde izlemek mümkündür. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022), Türkiye'nin temel güvenlik kaygılarını "nüfusun korunması, toprak bütünlüğünün korunması ve ulusun temel kimliğinin korunması" olarak sıralar. Bu bağlamda beka yalnızca devletin ve toplumun fiziksel varlığının sürdürülmesi anlamında en yüksek hiyerarşik öncelik olmakla kalmaz; aynı zamanda arzulanan ulusal kimliğin devlet eliyle korunması misyonuna da dönüşür. Burada kimliğe yapılan vurgu, bizi bekanın ontolojik boyutuna götürür.

Bekanın ontolojik boyutu, fiziksel boyutun bir üst düzeydeki devamıdır. Bu anlamda, beka nosyonunu ilkel anlamda 'hayatta kalma' ihtiyacının ötesine taşır; onu son derece karmaşık bir siyasi olguya dönüştürür. Esasen bekanın ontolojik boyutu normatif bir pozisyon alır zira hayal edilen ulusal kimliğin hâkim davranış pratiklerinin ve öz anlatılarının sınırlarını çizer. Dolayısıyla, bekanın ontolojik boyutu devlet nezdinde 'meşru olan' ve 'arzu edilen' siyasi ve kamusal tahayyül ile 'kabul edilemez' ve 'sorunlu' retorik ve pratikleri de tanımlar. Bu açıdan bakıldığında yeni devleti kuran elitler, savaşın yıpratmış Anadolu toplumunu (fail anlamında da), zamanın ulus-devlet yapısına uygun, seküler ve modern bir topluma dönüştürmeyi amaçlamışlardı. Bunun için Anadolu'ya bir şekilde göç ederek gelen tüm kesimleri birbirine bağlayan ortak bir payda olarak Müslüman ama seküler Türklük ön plana çıktı. Bu geniş nüfusu birbirine bağlayacak kesintisiz bir bağ, yani tüm Türk boylarının bir zamanlar yaşadığı ve daha sonra farklı coğrafyalara yayıldığı Orta Asya coğrafyası, başlangıç noktası olarak alındı. Bu araştırmalar tarih yaklaşımı göçmen topluluklar arasındaki demografik farklılıkları da ortadan kaldıracaktı. Ulusal sembollerin ve mitlerin Orta Asya tezi baz alınarak kullanılmasının iç içe geçmiş iki amacı vardı. Birincisi, bu tezin Anadolu toplulukları arasında etnik-millî çizgiler temelinde hayali de olsa bir 'aynılık' duygusu oluşturacağı düşünülürdü. İkincisi bu tez, Türklerin kadim zaferlerini ve bu zaferler esnasında yaşadıkları acılar ile 'Türk ulusal yeniden doğuşu' ve bu doğuş esnasında yaşanan travmatik kayıplar arasında kategorik bir ilişki kuracaktı.

Bu açıdan bakıldığında erken dönem Türkiye seçkinleri, hayal ettikleri ulusal kimliğin yapımı aşamasında kapsamlı bir toplumsal homojenleştirme ajandasını beka ile doğrudan ilişkilendirerek uyguladılar. Söz konusu süreçte ortak tarih, dil ve kültürün icadı ile el ele giden pek çok yapısal reformdan yararlandılar. Bu anlamda yeni kolektif kimlik projesi, yalnızca Türkiye'nin kuruluşundan bu yana modernleştirici toplumsal kodlar ve davranışsal pratikler etrafında şekillenen bir 'uygarlık projesi' olarak görülmedi. Bu proje aynı zamanda, fiziksel olarak hayatta kalma kodlarıyla beraber okundu ve 'devleti ve toplumu kurtarma projesi' olarak değerlendirildi. Başka bir deyişle, bu kolektif varoluş biçimi, devleti vatandaşlarıyla ortak bir aidiyet referansı ve Kemalist seçkinlerin toplumsal tahayyülü altında birleştirecekti (Aydın, 2009). Örneğin, Mustafa Kemal bu noktayı oldukça önemsemiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ni devlet-toplum dinamiğinin ve 'Türkiye ülküsünün' mihenk taşı olarak konumlandırmıştı (ATAM, 2023). Modern Türkiye'de asker-millet kavramsallaştırması da bu olgunun bir parçası olarak düşünülebilir. İlişkili biçimde bu yeni ve güçlü devlet-toplum

dinamiği, devletin ve toplumun fiziksel ve ontolojik varlığını iç ve dış tehditler karşısında tam anlamıyla güvence altına alacaktır.⁹ Bu süreçte, Kürtler ve Kürt kimliği dışlanarak ve ötekileştirilerek de Türklüğün ontolojik güvenlik duvarları örüldü.

Söz konusu kolektif varoluş projesinin iki boyutu vardı: Birincisi, bu proje yeni ulusun zihinsel ve davranışsal sınırlarını belirliyordu. İkincisi bu sınırlar, ulusu 'tehdit algılarına' karşı sürekli tetikte tutuyordu. Kürt ve Türk ortaklaşması örülemedikçe Kürt isyanları 'iç tehdit' olarak algılandı. Örneğin 1925 Şeyh Said İsyanı, Kamu Düzenini Koruma Kanunu'nun verdiği yetkiyle Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan İstiklal Mahkemeleri pratiklerine benzer bir şekilde bastırıldı. Bu şiddetli çatışmalar zihinlerde daha taze olan Sevr Antlaşması benzeri 'yok oluş' travmalarını yeniden üretti. 21. Yüzyıl Türkiye'sinde dahi Şeyh Said hafızasının Türk ve Kürt kamuoyunu nasıl polarize ettiği de aşıkardır.

Bu gelişmelerle 'Kürtlük' bir kimlikten çok bir kavram olarak, bekanın ontolojik bağlamında yeni, farklı ve kalıcı bir çerçeve içine konumlandırıldı. Bu aşamadan sonra Kürtler yalnızca 'gerici', 'laiklik karşıtı' ve 'medeni olmayan' gibi ötekileştirme ifadeleri ile iliştilerle Türk kolektif kimliğinin dışında tanımlanan negatif bir referans noktası haline gelmekle kalmadılar (Yeğen, 2009; 2017). Aynı zamanda arzu edilen kamusal ortamın ihtisası ve sürekliliğine karşı potansiyel bir tehdit oluşturan, sürekli bir 'Öteki' haline de dönüştüler. Bu nedenle Kürtler yeniden iskân projeleri ile farklı coğrafyalara dağıtıldılar; devrimler ve millî eğitim programı aracılığıyla Türkleştirilmeye çalışıldılar (Akçam, 1995; 2002; Zürcher, 2014). Bu yöntem, Kürtlerin kimlik merkezli isyanlarını bertaraf edecek ve onları 'arzu edilen' devlet-toplum dinamiğinin bir parçası haline getirecekti. Bu bağlamda tekil tarih, kültür, dil ve davranış kodlarının devlet elitlerince yukarıdan aşağıya dayatılması, sosyal yapının kendisinden ziyade devlet bekasının ontolojik boyutunu sürekli olarak yeniden üretmiştir. Bekanın Türkiye siyasetindeki ağırlığı, ülkede uzun yıllar demokrasinin gelişimine engel olan iki temel sorunda açık bir biçimde görülür: İlk olarak, 'potansiyel düşman' olarak değerlendirilen Kürt Ötekinin maddî ve ideolojik varlığına dair katı düzenlemeler, örneğin Kürtçe'nin yasaklanması, 1990'lara kadar beka kapsamında devam etmiştir. Bekaya olan bu tavizsiz bağlılığın en çarpıcı diğer bir örneği de, TSK'nın sivil hükümetlere yönelik olarak gerçekleştirdiği düzenli müdahalelerdir. 1960 darbesinden başlayarak 1971, 1980, 1997 ve 2007 müdahaleleri özünde hep devletin ve toplumun bekasının korunması girişimleri olarak meşrulaştırılmıştır. Diğer bir deyişle, bu müdahaleler yalnızca erken

Cumhuriyet döneminde tanımlanan davranış pratikleri ve öz anlatıları tekrardan merkeze almayı amaçlamamıştır. Aynı zamanda 'meşru' ve 'arzu edilen' siyasi ve kamusal alanı tekrar inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu süreçte de çoğunlukla Kürtler, gayrimüslimler ve Aleviler 'arzu edilen' kamusal alanın dışında bırakılmıştır.

Sonuç: Eski ve 21. Yüzyılın Yeni Otoriter Rejimi Arasında Bir Köprü Olarak Beka

Osmanlı İmparatorluğu'nun son 200 yılına damga vuran ve giderek kronikleşen savaşlar, kıyımlar, göçler ve topluluklar arası çatışmalar zinciri Osmanlı toplumsal düzenini tamamen bozmuştu. Bu kronik şiddet ve çatışma sarmalı, artık Anadolu'ya sıkışan farklı toplumsal grupların ve bir bütün olarak Türkiye toplumunun kolektif güvensizliklerini ve korkularını da şekillendirdi. Özellikle Balkan Savaşları ve Sevr Antlaşması ardından ortaya çıkan travmatik gelişmeler, sadece erken dönem Türkiye seçkinlerinin ideal devlet/toplum tasavvurlarını etkilemekle kalmadı. Bu trajik olaylar aynı zamanda hayatta kalmanın, yani devlet bekasının yeniden tanımlanmasında günümüze kadar gelen referans noktalarını oluşturdu. Türkiye devletinin, topraklarının ve vatandaşlarının iç ve dış tehditlere karşı korunması anlamında bekanın en güçlü zeminini oluşturdu. İkincisi, bu beka anlayışı, devletin ayrılmaz, tartışılmaz ve homojen olduğu iddia edilen sosyo-politik alanının belirlenmesinde de aktif rol oynadı. Dolayısıyla beka, hem fiziksel varlığın olmazsa olmazı olarak konumlandırdı; hem de Türkiye devleti ve toplumunun ontolojik güvenlik kodlarının vazgeçilmez bir unsuru haline geldi.

On yıllar boyunca adı bu şekilde anılmasa da beka nosyonu, Türkiye devleti ve toplumu için neredeyse iki ucu keskin bir kılıca dönüştü. Bir taraftan, devleti ve toplumu iç ve dış güçlerin tehditlerine karşı sürekli olarak tetikte tutan, hiyerarşik bir önceliğe evirildi. Dolayısıyla, beka kapsamına alınan herhangi bir eylem ya da taviz, devlete ihanet olarak kabul edildi ve bekaya tehdit olarak kodlanan her türlü siyasi tartışma/önerme ivedilikle susturuldu (Heper, 1976; Çelik, 2010). Bu durum zamanla modern Türkiye toplumunun geleceğe bakışını korku ve umut arasında bir yere, yani 'gri alana', sıkıştırdı; güçlü ve taviz vermeyen devlet mantığını bürokrasisinin yapı taşı haline getirdi (Heper, 1985: 39). Diğer taraftan beka, kendi kendine zarar veren, kronik bir 'güvensizlik sendromuna' dönüştü. Beka kavramına 'taviz verilmeksizin' duyulan bağlılık, demokrasi ve sivil özgürlükleri uzun yıllar boyunca kısıtladı. 2000'li yılların başında kısmen de olsa sorgulanmaya başlanan 'devletin bekası' kültürü özellikle yine Kürt Sorunu'nun çözümüne

yönelik adımlardan uzaklaştıkça tekrardan kendini üretmiş ve günümüzde otoriterleşmenin en ciddi rıza üretimi araçlarından biri olmuştur.

Toparlamak gerekirse, içeriği nasıl tanımlanırsa tanımlansın, kavram olarak beka bir yandan devletin ve toplumun hangi iç ve dış tehditlerle karşı karşıya olduğuna dair üretilmiş bir bilgi; öte yanda ise bu bilginin tarihsel pratiklerle sürekli yeniden üretilmesi sonucunda ortaya çıkan bir 'güvensizlik kompleksi'nin en meşru unsurudur. Dolayısıyla muhtelif yönleri olan son derece karmaşık ve dinamik bir olgudur. Bekayı siyasi rejimlerin ana hatlarını belirleyen ve rejimler arası geçişte köprü niteliği taşıyan 'organik bir kara kutu' olarak tasvir edersek sanırım yanılmış olmayız. Burada kritik olan nokta şudur: Türkiye siyasetindeki beka kodları, çeşitli güç merkezleri tarafından araçsallaştırılarak uzun yıllar boyunca adeta sömürülmüş ve zaman içinde ülkenin demokratik gelişimini engelleyen yapısal bir soruna dönüşmüştür. Bu çalışmanın yazım süreci, bu organik kara kutunun yukarıda kısaca ele alınan tarihsel referanslarla siyaseti belirlemeye devam ettiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Fakat bir farkı da belirtmekte fayda var. Bugünkü AKP rejimi bekadan gazaya dönüşmüş emperyal bir tahayyülü de kendisine misyon etmiş durumda. Özellikle Türk askeri-sınai kompleksinin gelişmesi ile özgüveni artan rejimin bir tür Osmanlıcı ve İslami savaş stratejisi olarak 'gaza' vizyonu ile hareket ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.¹⁰ Sonuç olarak fiziksel ve ontolojik anlamda bekasının sağlanması gereken varlığın devlet değil toplum olduğu gerçeğini hiç unutmamak gerekir. Bugünkü beka siyasetinin dayandığı tarihsel mirasın anlaşılması bu nedenle önemlidir; zira Carl Sagan'ın (1990) bir zamanlar dediği gibi, "kendi kendisiyle savaşıyor bir organizma ölüme mahkûmdur".

Sonnotlar

1- Dolayısıyla bu çalışmada beka sözcüğünün siyasal dilde ilk olarak ne zaman ve nasıl kullanıldığı gibi bir analiz yer almayacaktır.

2- Weberyen anlamda modern devlet, egemenlik alanı içindeki şiddet araçlarını kontrol etmekle kalmaz; aynı zamanda bekasını korumak için gerekli gördüğü durumlarda yıkıcı güç kullanır.

3- Bu noktada 1921 Koçgiri İsyanı ve 1937 Dersim İsyanı'nın bastırılmasına yönelik sert müdahaleler örnek olarak gösterilebilir.

4- Aslında Osmanlı yönetiminin otoritesi, 18. yüzyılda taşra seçkinlerinin (ayanların) özerkliklerini artırmasından sonra azalmaya başlamıştı.

5- 1911 Arnavut İsyanı (Sohrabi, 2018) bu ayrılıkçı hareketlere örnek olarak gösterilebilir.

6- Bunlara örnek olarak Osmanlı Kürdistan'ındaki 1880 Şeyh Ubeydullah İsyanı ve tüm Arap Yarımadası'nı kapsayan El-Thawra al-Arabiya İsyanı verilebilir.

7- Bu askeri grup, Tilly'nin yukarıdaki analitik çerçevede ifade edilen üçüncü noktasının iyi bir örneğini teşkil etmektedir. İlerleyen dönemde bu grup, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kilit siyasetçileri haline gelecekti; bunlara en iyi örnek olarak İzzettin Çalışlar ve Sakallı Nurettin Paşa verilebilir.

8- Bu isyanların en büyüğü 1921 Koçgiri İsyanı idi ve Cumhuriyet sonrası 1925 Şeyh Said isyanı ciddi kırılmalara sebebiyet verdi.

9- Mustafa Kemal, özellikle 1924'te hilafetin kaldırılması yönündeki radikal fikri nedeniyle, yakın çevresi tarafından yoğun eleştirilere maruz kaldı. Ancak, 1926'dan itibaren askeri ve siyasi alandaki muhalif sesleri susturdu ve otoritesini sağlamlaştırmayı başardı, bkz: Ahmad (1993). Toprak iddiası olmayan, reformların yavaş ilerlemesini savunan muhalefet gruplarını da karşısına aldı. Bu sert duruş aslında dönemin ontolojik güvenlik endişelerinin geniş kapsamını da gözler önüne sermektedir.

10- AKP iktidarı altında bekadan gazaya geçiş olgusunu yakın zamanda çıkacak olan başka bir çalışmamızda detayları ile tartışıyoruz. Bkz: 'From Beka to Ghaza? New Ontological Security Regime and Turkey's Neo-Imperial Bid in World Politics' *Alternatives*.

Kaynakça

Adisonmez U C (2019). When Conflict Traumas Fragment: Investigating the Sociopsychological Roots of Turkey's Intractable Conflict. *Political Psychology*, 40(6), 1373-1390.

Adisonmez U C ve Onursal R (2020). Governing Anxiety, Trauma and Crisis: The Political Discourse on Ontological (In)security after the July 15 Coup Attempt in Turkey. *Middle East Critique*, 29 (3), 291-306.

Adisonmez U C ve Onursal R (2022). "Strong, but Anxious State": The Fantasmatic Narratives on Ontological Insecurity and Anxiety in Turkey. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 19 (73), 65-79.

Ahmad F (1977). *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Londra: C Hurst & Co Publishers.

Ahmad F (1993). *The Making of Modern Turkey*. Londra: Routledge.

Akçam T (1995). Hızla Türkleşiyoruz. *Birikim Dergisi*, 71-72, 17-30.

574 Adisönmez U C, Al S (2024). Kitlesel Şiddet, Travma ve Hafıza: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde 'Beka'nın İzini Sürmek. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 551-579.

- Akçam T (2019) *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması: Sessizlik, İnkâr ve Asimilasyon: Sessizlik, İnkâr ve Asimilasyon*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçam T (2002). Türk ulusal kimliği üzerine bazı tezler. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*, 4, 53-62.
- Akdeniz E ve Göker E (2011). The Historical “Stickiness” of Nationalism Inside Turkey’s Political Field. *Turkish Studies*, 12(3), 309–340.
- Al S (2019). *Patterns of Nationhood and Saving the State in Turkey: Ottomanism, Nationalism and Multiculturalism*. New York: Routledge.
- Al S (2021). Kurdish Self-Determination, Turkish Anxiety: The Making of the Republican Raison D’état. *Nubihar Akademi*, 4 (16), 169-185.
- Al S (2023). ‘Turkey and the Middle East: From Defensive-Pragmatic Engagement to Offensive-Ideological Interventionism’. İçinde: A Özerdem ve A E Öztürk (der), *A Companion to Modern Turkey’s Centennial: Political, Sociological, Economic and Institutional Transformations since 1923*, Edinburgh University Press, 393–404.
- ATAM (2023). Türk Ordusu ve Türk Askeri. 27 Haziran. <https://www.atam.gov.tr/duyurular/turk-ordusu-ve-turk-askeri>. Son erişim tarihi, 13/08/2024.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (1989). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Atmaca M (2019). Resistance to centralisation in the Ottoman periphery: the Kurdish Baban and Bohtan emirates. *Middle Eastern Studies*, 55 (4), 519–539.
- Arakon M (2014). Kurds at the Transition from Empire to Republic. *Turkish Policy Quarterly*, 13(1), 139–148.
- Arışan M (2016). Eternal Sunshine of an Obscure Mind: World War I, the Imperial Collapse, and Trauma Management in the New Turkish Republic. İçinde: Yavuz H ve Ahmad F (der), *War & Collapse*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 1217-1239.
- Atatürk M K (1927). *Nutuk*. Ankara: Türk Tayyare Cemiyeti.
- Aydın S (2009). *Amacımız Devlet Bekası*. İstanbul: TESEV.
- Aykan M B (1993). The Palestinian question in Turkish foreign policy from the 1950s to the 1990s. *International Journal of Middle East Studies*, 25 (1), 91-110.
- Avedian V (2012). State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide. *European Journal of International Law*, 23 (3), 797–820.
- Badie B ve Birnbaum P (1983). *The Sociology of the State*. Chicago: Chicago University Press.

Bali R N (2015). *Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945: Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Barkey K (1997). Thinking about Consequences of Empire. İçinde: Barkey K ve Hagen M v (der), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building*. Boulder: Westview, 99–114.

Burbank J ve Cooper F (2010). *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*. Princeton University Press.

Çağlayan E (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*. İletişim Yayınları.

Çelik A B (2010). Turkey: The Kurdish Question and the Coercive State. İçinde: T Paffenholz (der), *Civil Society and Peacebuilding: Concepts, Cases, Lessons*, Boulder: Lynne Reiner, 153–179.

Çınar A ve Taş H (2017). Politics of Nationhood and the Displacement of the Founding Moment: Contending Histories of the Turkish Nation. *Comparative Studies in Society and History*, 59 (3), 657-689.

Dündar F (2021). *Hicret, Dîn ü Devlet: Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*. İletişim Yayınları.

Elphinston W G (1946). The Kurdish Question. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 22 (1), 91-103.

Giddens A (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. California: Stanford University Press.

Glyptis L (2008). Living up to the Father: The National Identity Prescriptions of Remembering Atatürk; His Homes, His Grave, His Temple. *National Identities*, 4, 353-372.

Göçek F M (2011). *The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era*. Londra: I.B. Tauris.

Gülalp H (1994). Capitalism and the Modern Nation-State: Rethinking the Creation of the Turkish Republic. *Journal of Historical Sociology*, 7 (2), 155–176.

Harding C ve Lim C L (1999). The significance of Westphalia: an archaeology of the international legal order. İçinde: Harding C ve Lim C L (der), *Renegotiating Westphalia*, (1-23). Hague: Brill Nijhoff.

Heper M (1976). Political Modernization as Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy. *International Journal of Middle East Studies*, 7 (4), 507-521.

Heper M (1985). *Türkiye'de devlet geleneği*. Ankara: Doğu Batı.

Heyd U (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. İçinde: Menage V L (der), Oxford: Oxford University Press.

İnalçık H (1998). Turkey Between Europe and the Middle East. *Perceptions*, 3 (1), 1-7.

Innes A ve Steele B (2013). Memory, Trauma and Ontological Security. İçinde: Resende E ve Budryte D (der), *Memory and Trauma in International Relations*. London: Routledge, 15–30.

Kayalı H (2023) *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*. Berkeley: Univ of California Press.

Keyder C (1997). The Ottoman Empire. İçinde: Barkey K ve Hagen M V (der), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building*. Boulder: Westview, 30–45.

Kinnvall C (2004) Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security. *Political Psychology*, 25, 741-767.

Kinnvall C (2017). Feeling ontologically (in)secure: States, traumas and the governing of gendered space. *Cooperation and Conflict*, 52 (1), 90–108.

Kinnvall C ve Mitzen J (2017). An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics. *Cooperation and Conflict*, 52 (1), 3-11.

Kurt Ü ve Gürpınar D (2015). The Balkan Wars and the Rise of the Reactionary Modernist Utopia in Young Turk Thought and the Journal Türk Yurdu [Turkish Homeland]. *Nations and Nationalism*, 21 (2), 348-368.

Mango A (1999). Atatürk and the Kurds. *Middle Eastern Studies*, 35, 1–25.

Massicard E (2009). The Repression of the Koçgiri Rebellion, 1920-1921. *Online Encyclopedia of Mass*.

Violence. <https://sciencespo.hal.science/hal-03570167>. Son erişim tarihi, 13/08/2024

Mitzen J ve Larson K (22.08.2017). Ontological Security and Foreign Policy. <https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-458;jsessionid=E9E51DF269FF9BC2C072ABAA69602E71>. Son erişim tarihi, 13/08/2024.

Olson R (1991). Five stages of Kurdish nationalism: 1880–1980. *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 12 (2), 391-409.

Putterman E (2010). *Rousseau, Law and the Sovereignty of the People*. Cambridge University Press.

Rumelili B (2015). Identity and Desecuritization: The Pitfalls of Conflating Ontological and Physical Security. *Journal of International Relations and Development*, 18 (1), 52-74.

Rumelili B ve Adisonmez U C (2020). Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni Bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17 (66), 23-39.

Sagan C (03.08.2013). Cosmos: A Personal Voyage. https://www.youtube.com/watch?v=HjrmK8t6VYk&ab_channel=TheKubeTube. Son erişim tarihi, 13/08/2024.

Sasley B (2013). Remembering and forgetting in Turkish identity and policymaking. İçinde: Resende E ve Budryte D (der), *Memory and Trauma in International Relations*. Londra: Routledge, 154–168.

Şirin F S (2013). The Traumatic Legacy of the Balkan Wars for Turkish Intellectuals. İçinde: Yavuz M H ve Blumi (der), *War & Nationalism*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 679-703.

Smith A (1991). *National Identity*. Nevada: University of Nevada Press.

Sohrabi N (2018). Reluctant Nationalists, Imperial Nation-State, and Neo-Ottomanism: Turks, Albanians, and the Antinomies of the End of Empire. *Social Science History*, 42 (4), 835-870.

Steele B J (2008). *Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State*, Londra: Routledge.

Tilly C (1975). Reflections on the History of European State-Making. İçinde: Tilly C (der), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press, 3-84.

Tilly C (1997). How Empires End. İçinde: Barkey K ve Hagen M V (der), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building*. Boulder: Westview, 1–12.

Tekeli İ ve İlkin S (1980). Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Bellekten*, (174), 301–345.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022). Turkey's Perspectives and Policies on Security Issues. http://www.mfa.gov.tr/i_-turkey_s-security-perspective_-historical-and-conceptual-background_-turkey_s-contributions.en.mfa/. Son erişim tarihi, 13/08/2024.

Varvin S (2003). Trauma and its after-effects. İçinde: Varvin S ve Volkan V D. *Violence or Dialogue? Psychoanalytic Insights on Terror and Terrorism*. Londra: IPA, 206–217.

Volkan V D (1997). *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Volkan V D ve Itzkowitz N (2000). Modern Greek and Turkish identities and the psychodynamics of Greek–Turkish Relations. İçinde: Suárez-Orozco, M M ve Robben A C G M (der), *Cultures under Siege: Collective Violence and Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press, 227–247.

- Worringer R (2004). 'Sick Man of Europe' or 'Japan of the near East'? : Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras. *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2), 207–230.
- Yavuz M H (2013). Warfare and Nationalism. İçinde: Yavuz M H ve Blumi I (der), *War & Nationalism*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 31-84.
- Yeğen M (2009). "Prospective-Turks" or "Pseudo-Citizens:" Kurds in Turkey. *The Middle East Journal*, 63 (4), 597-615.
- Yeğen M (2017). Turkish nationhood: Civic and ancestral and cultural. *Nationalism and Ethnic Politics*, 23 (3), 318-339.
- Yeğen M (2022). Ethnopolitics to geopolitics: the Turkish State and the Kurdish question since 2015. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 50 (4), 943-961.
- Yumlu O (2024). Spring 1923: Turkey's failed constitutional moment. *Middle Eastern Studies*, 1–19.
- Zürcher E J (2014). *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. Londra: Bloomsbury Publishing.

Neo-Liberalizm Çağında Sosyal Demokrat Partiler, Ekonomide Ulusalçılık ve Anayasaya Aykırılık İddiaları (1983-1991)

Mustafa Mert Alpbaz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

ORCID: 0000-0003-0896-0367

E-Posta: mmert.alpbaz@gmail.com

Öz

1980 sonrasında meydana gelen bazı ekonomik ve siyasi gelişmeler, kendilerini sol/ sosyal demokrat/sosyalist aynı zamanda Kemalist olarak nitelendiren çevrelerde ulus-devletin tehdit altında olduğu algısını uyandırmıştır. Böylece ulusalçılık adı verilen savunmacı bir düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Ekonomide ulusalçılık, dünyadaki küreselleşme dalgasının etkisiyle Türkiye’de neo-liberal politikaların benimsenmesine karşı olan bir eğilimdir. Ulusalçılığın ekonomideki görünümüleri şunlardır: Kemalizm’in ilkelerinin benimsenmesi, emperyalizm karşıtlığı söylemiyle sol bir hava verilen milliyetçilik, ekonomik bağımsızlık anlayışı ve yabancıların ekonomideki etkisinden kaynaklanan tedirginlik, serbest piyasa ekonomisine soğukluk ve buna bağlı olarak devletin ekonomideki rolünün genişletilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerine Kemalist/milliyetçi bir duygusallıkla atfedilen önem, özelleştirmelere muhalefet. 12 Eylül 1980 darbesini izleyen dönemde diğer partiler ile birlikte feshedilen CHP’nin yerine kurulan Halkçı Parti (HP), Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Sosyaldemokrat Halkçı Parti’de (SHP) ulusalçı eğilimler vardır. Bu eğilimler, TBMM’de temsil edilmediğinden dolayı Anayasa Mahkemesine iptal davası açmamış olan SODEP’in dışındaki partilerin davalarına yansımıştır. 1983’te Turgut Özal’ın liderliğinde iktidara gelen Anavatan Partisi’nin (ANAP) ekonomi alanındaki icraatları ile ilgili kanunlara karşı açılan bu davalarda ileri sürülen tezler ve tarihten verilen bazı örnekler ile Kemalist-ulusalçı bir “beka kaygısı” söylemi geliştirilmiştir. Etkisiz bir muhalefet yapmakla ve 12 Eylül yönetiminin güdümünde kurulmuş olmakla eleştirilen HP, özelleştirmeler, yabancılara mülk satışı ve kıyılarıdaki yapılaşma ile ilgili kanunlara karşı açtığı iptal davalarında ulusalçı bir tutum benimsemiştir. Kısa ancak çalkantılı bir ömrü olan bu parti, “solda birlik” düşüncesi çerçevesinde 1985’te SODEP ile birleşerek SHP’ye dönüşmüştür. SHP, ekonomi ile ilgili açtığı iptal davalarında HP gibi ulusalçı tavır benimsese de zamanla bu eğilimini yumuşatmıştır. Bunda Kemalizm’den uzaklaşması ve serbest piyasa ekonomisine yakınlaşması rol oynamıştır. Kaldı ki SHP’nin selefi SODEP de HP’ye göre Kemalizm’e daha mesafelidir. İptal davaları çerçevesinde ulusalçılık, HP’den SHP’ye gittikçe zayıflayan bir eğilim halinde devam etmiştir. Neticede SHP, 1991’de merkez sağdaki Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümeti kuracaktır. Ulusalçılık akımı, 1990’larda siyasi partilerden çok bazı akademisyenler ve gazeteci-

yazarlar tarafından basın-yayın organlarında ve bazı sivil toplum örgütlerinde seslendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ulusalçılık, Halkçı Parti (HP), Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), İptal Davaları.

Social Democratic Parties, Neo-Nationalism in Economy and Claims of Unconstitutionality in the Age of Neo-Liberalism (1983-1991)

Abstract

Some economic and political developments took place after 1980 aroused the perception that the nation-state was under threat in circles described themselves as left/social democrat/socialist and also Kemalist. Thus, a defensive movement of thought called neo-nationalism emerged. Neo-nationalism in economy is a tendency against the adoption of neo-liberal policies in Turkey under the influence of the globalization wave in the world. The manifestations of neo-nationalism in economy are as follows: Adoption of the principles of Kemalism, nationalism in left-wing discourse regarding anti-imperialism, Notion of economic independence and disapproval connected with the influence of foreigners in the economy, free market economy and accordingly the expansion of the role of the state in economy, a Kemalist/nationalist approach to public economic enterprises, opposition to privatizations. There are neo-nationalist tendencies in the Populist Party (PP), Social Democracy Party (SDP) and Social Democratic Populist Party (SDPP), which were established instead of the CHP was abolished in the period following the September 12, 1980 coup. These tendencies were reflected in the cases of parties other than SDP which did not file an annulment case in Constitutional Court. Because SDP was not represented in the Turkish Grand National Assembly. A Kemalist-nationalist "concern for survival" discourse was developed with the theses put forward in these cases filed against the laws regarding the economic activities of the Motherland Party (MP) which came to power under the leadership of Turgut Özal in 1983. PP was criticized for being an ineffective opposition and being established under the guidance of the 1980 coupe, adopted a neo-nationalist attitude in the annulment cases. PP filed against the laws regarding privatizations, property sales to foreigners and coastal construction. PP had a short but turbulent life, merged with SODEP in 1985 as part of the idea of "alliance in the left" and transformed into SDPP. Although SDPP adopted a neo-nationalist attitude like PP in the annulment cases it filed regarding the economy, it tone down this tendency over time. SDPP moved away from Kemalism and came closer to the free market economy. Within the framework of the annulment cases, neo-nationalism continued as a gradually weakening trend from PP to SDPP. Eventually SDPP would be formed a coalition

government with the centre-right True Path Party (TPP) in 1991. In the 1990s, the neo-nationalism would be voiced by some academics, journalists and writers in the media and some non-governmental organizations rather than political parties.

Keywords: Neo-nationalism, Populist Party (PP), Social Democracy Party (SDP), Social Democratic Populist Party (SDPP), Annulment Cases.

Giriş

12 Eylül 1980 darbesi ile açılan dönemde Türkiye’de siyasi faaliyetler durdurulmuş, 1981’de de siyasi partiler feshedilmiştir. 1983’te siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi üzerine, siyasetin Cumhuriyet Halk Partisi’nden (CHP) boşalan kanadına bürokrat Necdet Calp’ın genel başkanlığındaki Halkçı Parti (HP) yerleşmiştir. Kemalist ve sosyal demokrat bir duruşa sahip olduğunu ilan eden HP, 1983 seçimlerinde sol kesimin TBMM’deki tek temsilcisi konumuna gelerek Turgut Özal’ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) karşısında ana muhalefet partisi olmuştur. İsmet İnönü’nün oğlu Prof. Dr. Erdal İnönü tarafından kurulan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ise ileride değinilecek şartlar altında 1983 seçimlerine katılmamıştır. HP, neo-liberal politikalar takip eden, özelleştirmelere ve yabancı sermayenin Türkiye’de etkinlik kazanmasına ağırlık veren ANAP’ın kabul ettiği çeşitli kanunlara karşı Anayasa Mahkemesi’nde (AYM) iptal davaları açmıştır. Ekonomide milliyetçi bir tutumdan hareketle günümüzde “ulusalci” olarak nitelendirilebilecek görüşlere yakın bir bakış açısı geliştiren HP, SODEP ile de bir mücadele içine girmiştir. Zamanla etkinliğini yitiren HP’nin silik ve donuk bir muhalefet yürüttüğünden bahisle kendisini solun gerçek temsilcisi olarak gören SODEP, çalkantılı bir sürecin ardından 1985’te adını Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştiren HP’ye katılmıştır. HP, SODEP ve SHP’nin ana fikir kaynakları sosyal demokrasi ve Kemalizm olup ulusalcılık da bu iki kaynaktan beslenmiş bir akımdır. Bu makalenin amacı ekonomiye ilişkin kanunlara karşı ileri sürülen anayasaya aykırılık iddialarındaki ulusalcı tezlerin ne ölçüde süreklilik gösterdiğini değerlendirerek güncelliğini koruyan “ulusalcılık” tartışmalarına geçmişten gelen ancak üzerinde durulmamış bir boyut eklemektir.

Makalede öncelikle HP, SODEP ve SHP’nin kuruluş ve gelişimi ana hatları ile ele alınacak, ağırlıklı olarak birincil kaynaklardan yararlanılarak bu partilerin ulusalcı sayılıp sayılmayacağı tartışılacaktır. Bu bakımdan üç partinin karşılaştırılması, sol/sosyal demokrat kesimin 1980’lerde geçirdiği dönüşümün tarihsel süreç içerisinde net bir şekilde ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir. Ardından HP’nin ekonomi ile ilgili kanunlara karşı açtığı iptal davalarındaki ulusalcı görüşlerin SHP’nin aynı

konudaki davalarına yansıyıp yansımadığı değerlendirilecektir. Burada esas alınacak ölçütler şunlardır: Devlet yönetiminde belirleyici olan temel düşünceler, ekonomide devletin rolü, ekonomik bağımsızlık ve milli güvenlik, yabancı sermayeye yaklaşım. HP-SODEP-SHP çizgisini Kemalizm ve ulusalcılık çerçevesinde, iptal davalarını toplu olarak değerlendiren bir eser yoktur. Bu makale, alanındaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Makalede özellikle partilerin iptal istemleri üzerinde durulacak, AYM'nin söz konusu davalar sonucunda verdiği kararlara ayrıntılı olarak değinilmeyecektir.

HP, SODEP ve SHP: Merkez Solda Bir Dönem

12 Eylül 1980'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGKon) ülke yönetimine el koymuştur. Devlet Başkanlığını üstlenen Evren'in "Türk Milletine Açıklaması"na göre bütün siyasi faaliyetler durdurulmuş, siyasi partilerin yeni anayasaya, seçim ve partiler kanununa göre, yapılacak seçimlerden önce çalışmalarına izin verileceği duyurulmuştur. MGKon'un Yedi Numaralı Bildirisinin 1. maddesinde de siyasi faaliyetlerin yasaklandığı, siyasi partilere ait bütün mekânların sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacağı ilan edilmiştir (*RG [Resmi Gazete], 12.09.1980, Mükerrer: 10*). 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanunun 1. maddesi uyarınca 12 Eylül 1980'e kadar kurulan ve faaliyetleri MGKon'un Yedi Numaralı Bildirisi ile yasaklanan bütün siyasi partiler feshedilmiştir (*RG, 16.10.1981, Mükerrer: 1*). 70 sayılı MGKon Kararının 1. maddesinin "devam eden yasaklamalar" başlıklı bölümünün 1. fıkrasına göre siyasi partiler feshedildiğinden yeni anayasaya göre siyasi partiler kanununun hazırlanmasına kadar siyasi faaliyette bulunulması yasaktır (*RG, 05.08.1982: 1*).

29 Haziran 1981'de 2845 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun kabul edilmiştir (*RG, 30.06.1981, Mükerrer: 1*). Kanunun Başlangıç Bölümü ve 2. maddesine göre Kurucu Meclis Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanununu hazırlayacaktır. Ayrıca "Milli Güvenlik Konseyince kararlaştırılacak tarihte yapılacak genel seçimlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmek" Kurucu Meclisin görevleri arasındadır (md. 2/1/d). Kurucu Meclis MGKon ile Danışma Meclisinden

oluşmaktadır (md. 1/1). 3. maddeye göre Danışma Meclisinin 120 üyesi ilgili maddelerde öngörülen usul ve esaslara göre her il tarafından tespit ve teklif edilen adaylar arasından MGKon tarafından seçilir. 40 üyenin ise MGKon tarafından doğrudan doğruya seçilmesi söz konusudur. Danışma Meclisi üyeliğinin şartları şunlardır (md. 4/1): Türk vatandaşı olmak, otuz yaşını bitirmiş olmak, yükseköğrenim yapmış olmak (bu şart MGKon tarafından doğrudan seçilecek olanlar için aranmaz [md. 4/2]), muvazzaf askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak veya yükümlü bulunmamak, maddede belirtilen suçlardan hüküm giymemiş olmak, 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak. Danışma Meclisi ilk toplantısını 23 Ekim 1981'de, siyasi partilerin feshedilmesinden bir hafta önce yapmıştır (*Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı: 1981/1, Cilt: 1, 1nci Birleşim, 23 Ekim 1981 Cuma*).

2845 sayılı Kanununun 36. maddesi uyarınca Danışma Meclisi Anayasa Komisyonunun hazırladığı Anayasa metni Danışma Meclisi ve MGKon tarafından kabul edilerek halkoyuna sunulmuş, 7 Kasım 1982'de yapılan halkoylamasında % 91.37 oranında oy ile kabul edilmiştir (*RG, 20.11.1982: 13*). 1982 Anayasasının geçici 1. Maddesinde MGKon'un iktidarı bırakma takvimi şu şekilde öngörülmüştür (*RG, 20.11.1982: 52*):

Anayasanın halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce ilanı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanlığı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır. 18 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanı olarak içtiği and yürürlükte kalır. Yedi yıllık sürenin sonunda Cumhurbaşkanlığı seçimi Anayasada öngörülen hükümlere göre yapılır. Cumhurbaşkanı, ilk genel seçimler sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp; Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar, 12 Aralık 1980 gün ve 2356 sayılı Kanunla teşekkül etmiş olan Milli Güvenlik Konseyinin Başkanlığını da yürütür. İlk milletvekili genel seçimleri sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başlayıncaya kadar geçecek süre içinde, Cumhurbaşkanlığının herhangi bir surette boşalması halinde, Milli Güvenlik Konseyinin en kıdemli üyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp Anayasaya göre yeni Cumhurbaşkanını seçinceye kadar, Cumhurbaşkanına vekalet eder ve O'nun Anayasadaki bütün görevlerini yerine getirir ve yetkilerini kullanır.

1982 Anayasasının geçici 4/1/a maddesi, 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Kanun ile feshedilen siyasi partilerin 1 Ocak 1980'de görevde olan genel başkan ve maddede sayılan üst yöneticilerine Anayasanın halkoylaması

sonucu kabulü tarihinden itibaren on yıl siyasi faaliyette bulunma yasağı getirmiştir. Aynı madde milletvekilleri ve senatörler için de siyaset yasağı öngörmüştür. Böylece 12 Eylül öncesinin Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş gibi belli tabana sahip siyasetçileri siyaset dışında kalmıştır.

22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 96. maddesi, 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun uyarınca kapatılan veya önceden kapatılmış siyasi partilerin isim, amblem, rumuz, rozet ve benzeri işaretlerinin kullanılmayacağını hükme bağlamıştır (RG, 24.04.1983: 20). Böylece Cumhuriyet Halk Partisi adı ve “CHP” rumuzu ile bir parti kurulması olanaksız hale gelmiştir. MGKon’un 76 sayılı kararının 1. maddesi ile siyasi parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan 70 numaralı karar yürürlükten kaldırılmıştır (RG, 24.04.1983: 28).

Siyasi parti kurmak isteyen Calp, İzmir valiliği sırasında Ege Ordu Komutanı olan Evren ile iyi ilişkiler geliştirmiş, 12 Eylül’den sonra merkez valisi iken başbakanlık müsteşarlığı için isminin geçmesini Evren olumlu karşılamıştır. Calp’i uyan Evren, aşırı solda bulunanların kurulacak partiye girmek isteyeceklerini ancak buna müsaade edilmeyeceğini söylemiş, Calp de bu konuda çok dikkatli olacağını belirtmiştir. Sağda iki, solda bir partiye izin verileceğini ifade eden Evren, bütün partilere izin vermeye ve koalisyon hükümetleri kurulmasına taraftar değildir (Evren, Cilt 4, 1990: 151). Calp’in genel başkanlığındaki HP, 19 Mayıs 1983 tarihli dilekçe ile İçişleri Bakanlığına yapılan başvuru ile kurulmuştur (HP, 1985: 5). SODEP ise 6 Haziran 1983’te İçişleri Bakanlığına verilen dilekçe ile kurulmuş, genel başkanlığa İnönü seçilmiştir (SODEP, 1984: 11). 23 Haziran 1983 tarih ve 85 sayılı MGKon kararı ile başta Genel Başkan İnönü olmak üzere birçok ismin parti kurucusu olması uygun görülmemiş, onların yerine yeni üyeler önerilse de takip eden üç veto kararından sonra MGKon onayından geçmiş kurucu üye sayısı 28’de kalmıştır (SODEP, 1984: 13-18). 27 Haziran 1983’te SODEP Genel Başkanlığına Cezmi Kartay seçilmiştir (Kartay, 1997: 184-185). İnönü, 17 Aralık 1983’te tekrar genel başkan seçilecektir (İnönü, 1998: 370-373). Kurucu olarak gösterilen birçok kişi daha veto edilerek SODEP’in seçimlere katılması engellenmiştir.

3 Kasım 1983 milletvekili genel seçimlerinde HP % 30,46 oy alarak 117 milletvekili çıkarmıştır. (RG, 14.11.1983, Mükerrer: 13). HP’nin ana muhalefet partisi olduğu bu seçimler sonucunda ANAP tek başına iktidara gelmiştir. 25 Mart 1984’te yapılan yerel seçimlerde HP % 7.92 oy oranı ile

büyükşehir belediyelerinden hiçbirini kazanamazken % 7.79 oy oranı ile 94 belediye HP'ye geçmiştir (RG, 26.05.1984: 13-14). Yerel seçimlerden sonra siyasi ortamın HP'nin aleyhine gelişmiş olduğunun anlaşılması ve SODEP'in sol/sosyal demokrat kesimde merkezi bir kimlik belirtmesi üzerine HP'de çalkantılar ve huzursuzluklar başlamıştır. Bu durumda oyların bölünmüşlüğü yüzünden birçok belediye başkanlığının sağ partiler tarafından kazanılmasının da rolü vardır (Kömürcü, 2010: 245). Radikal biçimde muhalefet yapmayı zamansız bulan ve kendini belirli kurallara bağlı sayan HP yönetimine karşı çıkan Prof. Dr. Aydın Güven Gürkan ve çevresi, HP'nin askerle "muvazaa" içinde kurulmuş bir parti olduğuna dair eleştirileri haksız bulmuş ve kurucu kadroları işbaşından uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Kurultayda muhalif kanadın büyük başarı göstermesi sonucu 1 Temmuz 1985'te Gürkan genel başkan seçilmiştir (Uncular, 1991: 27-28).

Bu aşamadan sonra HP ile SODEP arasında birleşmeye yönelik temaslar başlamıştır. Birleşme Protokolü 21 Eylül 1985'te Gürkan ile İnönü tarafından imzalanmıştır. 2 Kasım 1985'te HP Olağanüstü Genel Kurultayı toplanmış, SODEP'in katılma kararı alması halinde birleşmenin kabulüne, partinin adının Sosyaldemokrat Halkçı Parti olarak değiştirilmesine, tüzük ve programda çeşitli değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir (SHP, t.y.: 14-15). Anayasanın 84/1. maddesi 1995'te yapılan değişiklikten önce, istifa ederek başka bir partiye girenlerin milletvekilliğinin düşmesine TBMM'nin üye tam sayısının salt çoğunluğu ile karar verileceğini öngörüyordu. Bundan dolayı parti değiştirmek isteyen bir milletvekili kamuoyunda ve basında "hülle partisi" olarak anılan bir parti kuruyor ve bu parti, kurucusu olan milletvekilinin geçmek istediği partiye katılıyordu. Hülle partileri, bir milletvekilinin parti değiştirmesine iki partinin birleşmesi şeklinde bir görüntü vermek amacıyla kurulduğundan dolayı esasen tabela partileri niteliğindedir (Kaynar, 2023: 515). Milletvekillerinin yeni kurulan partiye geçmeleri yerine HP'nin adının Sosyaldemokrat Halkçı Parti olarak değiştirilerek SODEP'in bu partiye katılması şeklinde bir formül hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte hülle partilerinden farklı olarak SHP tabela partisi değildir. 3 Kasım 1985'te SODEP 1. Olağanüstü Kurultayı toplanmış, Birleşme Protokolü onaylanmıştır (SHP, t.y.: 20-21). Gürkan genel başkanlığa SHP'de devam etmişse de 30 Mayıs 1986'da İnönü Gürkan'ın yerine genel başkan seçilmiştir (İnönü, 2001: 309). 28 Eylül 1986'da yapılan XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçiminde İnönü TBMM'ye girmiştir (RG, 10.10.1986: 20).

1982 Anayasasının geçici 4/1/a maddesinin feshedilen siyasi partilerin başkan, bazı yöneticiler, milletvekili ve senatörlerine getirdiği siyaset

yasaklarının 1987’de kaldırılması Türkiye siyasetinde ve dolayısıyla SHP’de önemli sonuçlar doğurmuştur. 1987’ye gelindiğinde 12 Eylül’ün etkileri aşamalı biçimde azalırken siyasi yasakların da kaldırılması kaçınılmaz olmuştur. Özal, gerekli anayasa değişikliğini TBMM’de yapabilecek durumda ise de eski siyasetlerin siyasetteki varlığını ortadan kaldırmak için bu konuyu halkoymasına götürmeyi tercih etmiştir (Arslan, 2023: 546). Anayasanın 175. maddesi uyarınca anayasanın değiştirilmesi TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından telif edilebilir. Bunun için 400 kişilik mecliste 134 vekilin imzası gereklidir. Teklif üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla, 267 oy ile kabul edilir. Özal bu düzenleme çerçevesinde anayasa değişikliğinin meclis tarafından yapılmasının imkansız olduğunu, değişikliğin salt çoğunlukla yani 201 kabul oyuyla yapılabileceğini ve ardından halkoymasına gidileceğini savunmuştur (Bıçak, 2022: 246-247). Özal anayasa değişikliğini kolaylaştırarak anayasaya ile ilgili ilerideki planları bakımından konumunu güçlendirmeyi ve siyasi yasakların devamını savunan etkili bir propaganda ile yasakların kalkmasını engellemeyi tasarlamıştır (Bıçak, 2022: 250). Böylece 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı “7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Bu Kanun anayasa değişikliklerinin belli koşullar gerçekleştiğinde halkoyuna sunulmasını (md. 3), seçme ve halkoymasına katılma yaşının 20’ye çıkarılmasını (md. 1), TBMM’nin 450 milletvekilinden oluşacağını (md. 2) hükme bağlamıştır. Kanunun 4. maddesi uyarınca Anayasanın siyasi yasakları düzenleyen geçici 4. maddesi yürürlükten kaldırılmışsa da bu hükmün onaylanarak yürürlüğe girebilmesi için halkoymasına sunulması zorunlu tutulmuştur. Halkoymasının da Anayasanın 175. maddesinin bu Kanun ile değiştirilen hükümlerine göre yapılacağı öngörülmüştür (RG, 18.05.1987: 2). 4. maddenin 90 milletvekili tarafından iptali istenmiştir. İptal davasında bu maddenin “Anayasanın değişiklikten önceki. 175., Cumhurbaşkanına Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak yetkisini veren 104. ve keza Cumhurbaşkanına, belli süre içerisinde yapılmış olan Anayasa değişikliklerini TBMM’ye geri gönderme yetkisi veren Geçici 9. maddelerine” aykırı olduğu iddia edilmiştir. AYM, yetkisizlik gerekçesiyle davayı reddetmiştir (E. 1987/9, K. 1987/15).

6 Eylül 1987’de yapılan Anayasa değişikliğine ilişkin halkoymasında kullanılan geçerli oyların 11.711.461 adedi “Evet”, 11.636.395 adedi “Hayır” oyudur (RG, 12.09.1987: 2). Evet-hayır oylarının arasındaki farkın son derece az olması üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu sonuç yorumlanırken halkoymasının fazlaca kişiselleşmesi ve ideolojik-partisel mücadeleler de

dikkate alınmalıdır. Örneğin Demirel kendisini “evet” oyuyla özdeşleştirerek halkoymasının Demirel-Özal, ANAP-DYP rekabetine dönmesini körüklemiş, parti propagandalarının yoğun olmadığı mayıs-haziran aylarında Ecevit’in sosyal demokrat oyları bölceğinden endişelenen seçmenin “evet” oyuna sıcak bakmadığı kamuoyuna yansımıştır. Belli bir seçmen kitlesi de desteklediği bir siyasi liderin yasağının kalkmasını istemesine rağmen sevmediği diğer bazı liderlerin de siyasete döneceği endişesiyle “hayır” oyu kullanmıştır (Bıçak, 2022: 469-471). Sonuçta 12 Eylül öncesindeki siyasi partilerin genel başkanlarına ve dolayısıyla Bülent Ecevit’e siyasete girme yolu açılmıştır. Bunun sonuçları 1987 milletvekili genel seçimlerinde görülecektir.

SHP, ANAP’ın birinci parti olduğu 1987 milletvekili genel seçimlerinde % 24,76 oy oranı ile 99 milletvekili çıkarmıştır. (RG, 09.12.1987: 3). SHP’nin yine ana muhalefet partisi olarak çıktığı, Bülent Ecevit’in genel başkanlığındaki Demokratik Sol Parti’nin (DSP) katıldığı bu seçimlerde de sol/sosyal demokrat oylar bölünmüştür. SHP, 26 Mart 1989’da yapılan yerel seçimlerde birinci parti olmuştur (RG, 28.05.1989: 11). İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir belediye başkanlıklarını SHP’li adaylar kazanmıştır.

20 Ekim 1991’de yapılan milletvekili genel seçimlerinde % 20,75 oy oranı ve çıkardığı 84 milletvekili ile üçüncü parti olan (RG, 01.11.1991, *Mükerrer*: 1-2) ve beklenen çıkışı yakalayamayan SHP, Süleyman Demirel’in genel başkanı olduğu Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümeti kurmuştur. SHP, insan haklarının korunması ve demokrasi adına karşı çıktığı pek çok uygulamaya koalisyon ortağı olarak onay vermek durumunda kalmıştır (Aydın ve Taşkın, 2014: 403). SHP bu dönemi ciddi boyutlara ulaşan terör olayları, bunun etrafında gelişen siyasi krizler, ekonomik sorunlar ve hizipler arası çekişmeler eşliğinde, gitgide derinleşen bir bunalım içinde geçirecektir. 1993’te siyaseti bırakan İnönü’nün yerine Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Murat Karayalçın genel başkan seçilmiştir.

19.06.1992 tarih ve 3821 sayılı Kanununun 2. maddesi uyarınca 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanuna göre kapatılmış siyasi partiler ile Anayasa Mahkemesi dışında başka mahkeme veya kurullarca kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasına olanak tanınmıştır. 9 Eylül 1992’de CHP tekrar açılmış ve SHP’nin başına geçme girişimleri sonuçsuz kalan Deniz Baykal genel başkan olmuştur. 27 Mart 1994’te yapılan yerel seçimlere SHP, DSP ve CHP olarak üç partiye bölünmüş halde giren sol/sosyal demokrat kesim başarılı sonuç alamamıştır. SHP 18 Şubat 1995’te feshedilmiş ve

CHP'ye katılmıştır. SHP'nin yeniden kurulacağı iddiaları zaman zaman gündeme gelmektedir (*Cumhuriyet*, 04.07.2023).

Ulusalçılık: Kemalistlerin “Beka Kaygısı”

Kemalizm'in Altı İlkesinin ilk defa ilan edildiği 1931 CHP Programındaki Milliyetçilik ilkesi 1935 Programında “Ulusçuluk” adını almıştır (C.H.F., 1931: 31; C.H.P., 1935: 6). “Dil Devrimi” ve öz-Türkçecilik akımının bir yansıması olan bu değişiklikten 1939 Programında vazgeçilmiş ve tekrar Milliyetçiliğe dönüşmüştür (C.H.P., 1939: 8). Milliyetçilik ile Halkçılık ilkeleri arasında yakın ilişki bulunduğu unutulmamalıdır. 1921 Anayasasının yapılması sürecinde ilk somut adım İcra Vekilleri Heyeti'nin Hazırladığı, “Halkçılık Beyannamesi” adıyla anılan “Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu Lahiyası”dır. İçeriği yönünden bir hükümet programını andıran bu belgenin ilk dört maddesi ayrı bir “TBMM Beyannamesi” haline getirilmiştir. Beyannameye göre TBMM, milli sınırlar dahilinde “İslam ekseriyetinin hayat ve istiklalini” sağlayacak, hilafet ve saltanat makamı ile “Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden” kurtaracaktır. Emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı koyacaktır. Sol ve sosyalizan bir anlayışı yansıtan bu Beyanname, Mütareke sınırları içindeki kitleleri “siyasi ve coğrafi zemin birliği” bakımından ele almıştır (Tanör, 2016: 249). Kurtuluş Savaşının sona ermesini izleyen dönemde Türk kimliğine dayalı bir ulus devlet kurulması sürecinde halkçılık ilkesi yeniden yorumlanırken laik bir milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir. CHP'nin 1931 Programında Halkçılık şöyle tanımlanmıştır (C.H.F., 1931: 31):

İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu Halkçılık irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük esastır.

Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

CHP'nin 1935 Programında Halkçılık ilkesinde halkın ayrı sınıflardan oluşmadığı, onu “ferdiğ ve sosyal hayat için, işbölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete” saymanın CHP'nin esas prensiplerinden olduğu vurgulanmıştır. Çiftçiler, küçük zanaatkarlar, esnaf ve işçiler, serbest meslek sahipleri, tüccarlar gibi gruplar toplumu oluşturan unsurlar arasında sayılmıştır. CHP'nin amacı sınıf kavgaları yerine “sosyal düzenlik ve dayanışma”yı sağlamaktır (C.H.P., 1935: 8-9). Bütün bu hususlara 1931 Programının “Cümhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları” başlıklı bölümünün “Sınıf yok, iş bölümü var” kenar başlıklı 2. maddesinde yer verilmiş (C.H.F.,

1931: 32), bu konu 1935 Programında Halkçılık ilkesine aktarılmıştır. Böylece Halkçılık dayanışmacı- korporatist bir anlayış haline gelerek milli birlik- beraberliğin sağlanması bakımından Milliyetçilik ilkesinin destekçisi olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra liberal ağırlıklı ekonomi politikaları izlenerek yerli burjuvazi oluşturma çabaları söz konusu olmuşsa da 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte devletçi politikalar gündeme gelmiş, Halkçılık ilkesindeki işbölümü ve dayanışma anlayışı ekonomik alanda da öne çıkmıştır. Bununla birlikte Halkçılık zaman içinde sosyal, siyasi ve ekonomik şartların değişmesiyle CHP'nin ve ardılı partilerin sosyal demokrat politikalarının dayanaklarından birisi haline getirilecektir. Milliyetçilik ile ilgili tartışmalar ise gündeme gelmeye devam edecektir.

1961 Anayasasının görüşmelerinde Milliyetçilik ilkesinin Anayasaya alınması noktasında tartışmalar olmuş, “milliyetçi” kavramına aşırı, bağnaz ve yayılcı anlamlar yüklendiği ve bundan hareketle Nasyonal Sosyalist ve Faşist rejimlerin kurulduğu belirtilerek “milli devlet” kavramı savunulmuştur. Sonuçta devletin “milli” olma niteliği Anayasanın 2. maddesine eklenmiş, Başlangıç bölümünde de Türk Milliyetçiliği “milli şuur ve ülküler” esas alınarak tanımlanmış, Atatürk'ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” anlayışı vurgulanmıştır (Bkz: Öztürk, 1966: 955-1025). 1970'lerde “ulusalcılık” veya “ulusçuluk” milliyetçilik kavramının yerine sol ve akademik çevrelerde kullanılmıştır. Bununla birlikte milli/milliyetçi kavramlarının yerini bütünüyle aldığını söylemek mümkün değildir. Irkçılığı ve şovenizmi ön plana koymayan, ılımlı bir milliyetçiliği işaret eden, Kemalizm'in anti-emperyalist yönünün öne çıkarıldığı ilerici-solcu bir duruş söz konusudur. Kemalizm'in vatan/toprak ve vatandaşlık bağını esas alan “hümanist-evrenselci” bir akımından beslenen, MHP ve sağ kanadın milliyetçilik anlayışına soğuk duran ulusalcılık bağlamında özellikle laik bir milliyetçilik düşüncesi savunulmaktadır (Bora, 2017: 258).

Ulusalcılık “neo-Kemalizm” diye de adlandırılmakta ve Kemalizm'in bir “restorasyon projesi” olarak nitelendirilmektedir. (Erdoğan, 2009: 586). Belirtmek gerekir ki “Neo-Kemalizm” kavramı eleştiri şeklinde de kullanılmış ancak yaygınlaşmamıştır. Örneğin SODEP tarafından çıkarılan bir gazetede “neo-Kemalist akıma göre Atatürkçü gibi gözüküp, Atatürk'ün yaptıklarının tam tersini yapma modası”nın yaygınlaştığını bildiren haber yer almıştır (*SODEP Haberler ve Görüşler*, 1985: 4).

Ulusalcılık kavramında vurgunun “ulus” a değil “ulusal” olana yapıldığı açıktır. Ulusal sayılan bütün değerler ulus devlette somutlaşmaktadır. Özellikle

1980'den sonraki gelişmeler belli çevrelerde ulus devletin emperyalizmin tehdidi altında olduğu algısını uyandırmıştır. Bu süreçte 24 Ocak 1980'de Bakanlar Kurulu tarafından ekonomiye ilişkin olarak alınan bir dizi karar özellikle önem arz etmektedir. Söz konusu kararlar ile Türk parasının değeri düşürülmüş, ülkeye yabancı sermaye girişini kolaylaştıran, yatırımları ve ihracatı teşvik eden düzenlemeler kabul edilmiş, petrol arama yerli ve yabancı şirketlere serbest bırakılmış, fiyat destekleme ve tespitine dair uygulamalara son verilmiş, temel mal ve hizmetlerin kapsamı daraltılarak kapsam dışı kalan malların fiyatlarının serbestçe belirlenebileceği öngörülmüştür. İhracat yapan sanayicinin ithal ettiği hammadde ve ara mallara sıfır gümrük vergisi uygulanması, ithal mallardan alınan damga resminin önemli ölçüde azaltılması, ihracat kredilerine farklı faiz uygulanması, ithalattaki kotaların daraltılması da alınan kararlar arasındadır (Bkz: *RG, 25.01.1980, Mükerrer; 27.01.1980*). Özal'ın 24 Ocak 1980 kararlarının öngördüğü politikaları hayata geçime gayreti ile birlikte şu gelişmeler ulus devlete karşı tehdit olarak kabul edilmiştir: Özelleştirmeler, ekonomide yabancı sermayenin ağırlığını hissettirmeye başlaması, AB'ye üyelik süreci, azınlık ve kimlik politikalarının gündeme gelmesi, ciddi boyutlara ulaşan terör olayları, İslamcı dalganın yükselişi ve 1979 İran İslam Devrimine dayanan "irtica" tedirginliği. Kendisini sol/sosyalist/sosyal demokrat aynı zamanda Kemalist olarak niteleyen kesimler, 12 Eylül darbesini emperyalizmin projesi, darbe yönetiminin Atatürkçülük anlayışını da sağcılaşma olarak görerek ulus devlete yönelen tehditler karşısında savunmacı bir konuma çekilmişler ve günümüzde "ulusalcılık" olarak nitelenen görüşleri savunmaya başlamışlardır. Buna karşılık bazı eski sosyalistler/solcular liberal bir anlayışı benimseyerek "ikinci Cumhuriyetçilik" gibi akımlara katılmışlardır. Ulusalcılar, bu çevrelerin görüşlerini ulus-devlete karşı demokratikleşme görünümünde iç tehdit saymışlar ve eleştirmeye başlamışlardır.

Ulusalcılığın ekonomideki görünümüne gelince, bu akım özünde küreselleşmeye verilen bir yanıt niteliğindedir. Sermayenin dolaşımı, ulusal sınırları aşındırarak dünyanın her bölgesinde ulusal devletlerin hukuk sistemlerini ve idari teşkilatlarını dönüştürmüştür. Türkiye'de 1960-1980 döneminde uygulanan müdahaleci, planlamacı, kalkınmacı, karma ekonomi politikalarına tanıklık etmiş ve ardından küreselleşmenin topluma, ekonomiye, ulusal devletin bağımsızlığına etkilerini görmüş dar bir aydın kesiminin bu gelişmelere tepkisi ulusalcılık şeklinde ifade edilmiştir. Bu süreç ulusalcılara göre tahribattır (Haspolat, 2016: 341-342). Haspolat'ın belirttiği müdahaleci, planlamacı, kalkınmacı ve karma ekonomi politikalarının sadece 1960-1980 dönemine özgü olmayıp CHP

iktidarının (1923-1950) bir bölümünde uygulandığını ve hatta DP'nin de bu yönde belli bazı politikalar izlediğini vurgulamak gerekmektedir. Ulusalçılık düşüncesi ile son tahlilde korunmak istenen değer kapitalizmin bütün kötülüklerinin hedefi Türklük ve onun somutlaştığı ulus-devlettir (Gürpınar, 2011: 109). Ulusalçılık ulusal kapitalizmi “küresel alanda diğer ulusal kapitalizmler” ile yapacağı mücadelede desteklemeyi ve güçlendirmeyi amaçlamaz. Çünkü TÜSİAD gibi ulusal kapitalizmin temsilcileri emperyalizm ile işbirliği halinde görülmekte, küçük ve orta işletmeler ile bazı “Anadolu Kaplanları”na “kültürel muhafazakarlıkları” nedeniyle güvenilmemektedir (Gürpınar, 2011, 110). Demek ki ulusalçılıkta “yerli yatırımcıların uluslararası başarılarına”, “dünyanın her tarafında Türk müteahhitlere rastlanmasına” önem verilmemekte, bunlar sağ patilerin söylemlerine terk edilmektedir. Türkiye kapitalizminin dünya kapitalizmine eklenme süreci böylece sağ milliyetçiliğin sembollerinden ve övünç kaynaklarından birisi haline gelmiştir.

Ulusalçılığın tetikleyicisi, ulus devlete yönelik “beka kaygısı” olmakla birlikte bir özgüven eksikliği de bir taraftan bu akıma karışmaktadır. Açıkça ifade edilmese bile emperyalizmin tehdidi altında varlığını sürdürmesinden endişe duyulan ulus devletin dış müdahalelere son derece açık ve kırılgan olduğu şeklinde bir ön kabul mevcuttur. Sürekli endişe, bocalama duygusu ve teyakkuz hali telkin eden ulusalçılık buna karşı kapsamlı bir toplumsal dönüşüm ve yapılanma projesi sunmamaktadır. Bunun yerine Kemalizm'in Altı İlkesinden özellikle Devletçilik ve Halkçılıktan ilham alan, Milliyetçiliğin eşlik ettiği çeşitli söylemler slogan biçiminde yaygınlaşmıştır. Belirtmek gerekir ki burada “Kemalizm” kavramının kullanılmasının nedeni, Altı İlkeyi de kapsayacak biçimde devlet yönetimine, ekonomiye ve toplum hayatına ilişkin birçok konunun ilk defa CHP'nin 1935 Programında “Kamâlizm Prensipleri” şeklinde adlandırılmış olmasıdır (C.H.P., 1935: 2). Oysa “Atatürk Devrimi”, “Kemalist Devrim” ya da “Türk Devrimi”, 1920'lerden itibaren gerçekleştirilen köklü reformlar bütünü ifade eder (Tanör, 2016: 325). Ulus devletin kuruluş sürecinde izlenen bütün politikalar Altı İlke ile sınırlandırılmış değildir. Altı İlke de uzun ve ayrıntılı şekilde tanımlanmamış, zaman içinde ilkelerin tariflerinde değişiklikler yapılmıştır. 1924 Anayasasına Altın İlkenin sadece isimlerinin alınmasıyla yetinilmiştir (1937). Altı İlkeден Devletçilik, Halkçılık ve Milliyetçiliği tamamlayacak şekilde, yabancılara mülk satışından duyulan tedirginliğe ek olarak özelleştirilen veya kapatılan KİT'lere duyulan özlem, bunların halkın yararı için kurulduğu, özel sektör gibi çıkar gözetmediği gibi fikirler eşliğinde dile getirilmektedir. Buraya kadarki açıklamaların ışığında ulusalçılığın ekonomideki görünümünü şöyle

sıralamak mümkündür: Öncelikle Kemalizm'in ilkelerinin benimsenmesi, emperyalizm karşıtlığı söylemiyle sol bir hava verilen milliyetçilik, ekonomik bağımsızlık anlayışının ötesinde yabancıların ekonomideki etkisine duyulan tedirginlik, serbest piyasa ekonomisine soğukluk ve buna bağlı olarak devletin ekonomideki rolünün genişletilmesi, KİT'lere Kemalist/milliyetçi bir duygusallıkla atfedilen önem. HP-SODEP-SHP çizgisindeki ulusalcılık bu başlıklar altında değerlendirilecektir.

HP: Ulusalcılık Yolunda Unutulmuş Bir Öncü

HP, Kemalizm ve Sol/Sosyal Demokrasi

Çalışmamızda "ulusalcılık" diye anılan "Neo-Kemalist" akımın, bazı basın-yayın organlarının, medyadaki Kemalist kanaat önderlerinin gayretleriyle, devletten ve siyasi partilerden bağımsız olarak geliştiği belirtilmiştir (Erdoğan, 2009: 586). Oysa ulusalcı görüşler –o dönemde adı konulmamış olsa bile– oldukça erken bir tarihte HP tarafından seslendirilmeye başlanmıştır. Tanıl Bora'ya göre HP, merkez solun ordu tarafından Atatürkçü-devletçi-muhafazakâr-cumhuriyetçi bir çizgiye çekilmesini amaçlayan bir girişimdir. 12 Eylül'ün amaçladığı biçimde Türkiye'nin şartlarına uygun bir sosyal demokrasi söylemini benimsemiş HP, CHP'nin değil Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin (CGP) halefi sayılabilir. Özal'ın serbest piyasayı öne alan yaklaşımını "devletçi-kamucu" bir popülizmle cevaplayan HP'de Gürkan'ın önderliğindeki sol muhalefet özelleştirmeler, işkence ve insan hakları ihlalleriyle etkin şekilde meşgul olmuş, 12 Eylül vesayetine karşı çıkmış ve SODEP ile birleşmeyi sağlamıştır (Bora, 2017: 587-588). HP hakkında yapılmış yetkin bir çalışmada Tanıl Bora'ya atıf yapılarak HP'nin CGP gibi ulusalcı olduğu belirtilmiştir (Düzenli, 2021: 61). Bu çalışmada HP'nin sosyal adaletçi-ulusalcı olduğu sonucuna varılmıştır (Düzenli, 2021: 71). Bu yargı tartışmaya açıktır.

CHP'nin 1960'larda sola yönelmesine karşı gösterilen tepki çerçevesinde bu partiden kopan bir oluşum olan CGP ile HP'yi karşılaştırmak bu makalenin konusu değildir. Öte yandan şu kadarını belirtmek gerekir ki CGP'nin kuvvetli bir toplumsal dayanışmayı öne çıkaran bir duruşu vardır. CGP Programına göre sınıf kavgası kıskırtmaları, milli bütünlüğü bozarak aşırı sol diktaya götürdüğü gibi faşist eğilimleri de körükler. Aşırı sağın hareketsizliği ve ilerlemeye karşı çıkması aşırı sola bahaneler verir (CGP, 1971: 22). Cumhuriyetin ilk döneminden bu yana aşamalı olarak geliştirilen sosyal adalet ve sosyal güvenlik önlemleri "ezilen zümrelerin sınıf kavgası" sonucuna kabul edilmemiştir. Bunlar "devletin milliyetçi bir anlayış içinde, Türk Milleti'ni kaynaşmış ve bağdaşmış hâle getirme yolundaki şuurlu çabalarından

doğmuştur” (CGP, 1971: 22). CGP, toplumdaki sınıfları reddetmiş, toplumun köylü, çiftçi, esnaf, sanatkâr, işçi, sanayici, tüccar, serbest meslek mensubu, memur gibi çeşitli meslek ve zümrelerden oluştuğunu, aralarında işbirliği ve uyum olmasını, çıkacak uyuşmazlıkların millet yararına çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır (CGP, 1971: 21). Bu anlayış, Kemalizm’in ortaya konulduğu ilk dönemde, halkın ayrı ayrı sınıflardan değil bireysel ve sosyal hayat bakımından iş bölümü temelinde çeşitli çalışma gruplarına ayrıldığını ileri süren görüşe benzerdir (C.H.F., 1931: 32). Bu husus sonradan Halkçılık ilkesine aktarılacaktır (C.H.F., 1935: 8). HP Programında böyle bir düşünce dile getirilmemiştir.

Programında Kemalizm’in ilkelerine yer veren HP, “sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, çalışanların yaşam düzeyini yükseltmeye ve onların toplum içindeki saygınlığını yüceltmeye çalışan SOSYAL DEMOKRAT bir partidir” (HP, t.y.: 1-4). Öte yandan 12 Eylülün “inkılapçılık” kavramına ağırlık veren, sola mesafeli Atatürkçülük anlayışı ile çelişecek biçimde HP’nin “devrimci” olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir (HP, t.y.: 3). Kanımızca CGP, HP’ye kıyasla sağ-Kemalist bir çizgide kalmaktadır. HP’nin sosyal demokrasiyi programında derinlemesine işlememiş olması, bu saptamayı geçersiz kılmaz.

HP’nin kurulduğu siyasi ortam dikkate alındığında sol/sosyal demokrat kimliği konusunda bocalamaların olması şaşırtıcı değildir. Calp, 13 Mayıs 1983’te HP’den daha sol bir parti kurulabileceğini zannetmediğini çünkü Anayasanın buna imkân tanımadığını söylemiştir (Yankı, 1983: 6). Calp, 29 Ağustos 1983’te de “en uygun sağın ve solun iyi ilkelerini” bir araya getirip sentez oluşturacaklarını kaydetmiştir (Yankı, 1983: 7). Eklektik bir anlayışın işareti olan bu sözler izlenecek yola ilişkin kararsızlığa işaret etmektedir. Sol/sosyal demokrat olduğunu iddia eden bir patinin “sağın iyi ilkelerinin” de takipçisi olması, 12 Eylül sonrasının şartlarında aşırı sol akımların partiye sızmasını önleme gayreti olarak da okunabilir. Öte yandan Sosyal demokrasinin Kemalizm ile bütünleştirilmesinin dışında partide farklı eğilimler olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Genel Sekreter Yardımcısı İçel Milletvekili Edip Özgenç’e göre HP’nin “sosyal demokrasi görüşü, İslâm ahlâkından, hümanizmden ve klasik felsefeden oluşmaktadır” (Özgenç, 1985: 7). Bu kaynaklar arasında Kemalizm ve halkçılık yoktur.

HP’nin Yabancı Sermayeye Yaklaşımı

HP Programının “Halkçı Parti Milliyetçidir” bölümünde “ulusun Türkiye’nin siyasal ve ekonomik hak ve çıkarlarının korunmasında” birleşmesi üzerinde durulmuştur (HP, t.y.: 2). “Atatürk Milliyetçiliği” kavramı vurgulanmıştır.

Ülkü, kader, kültür birliğine dayalı ulus anlayışına ülkenin siyasal ve ekonomik hak ve çıkarlarının korunmasına yönelik bilincin eklenmesi önemlidir. Çünkü ileride görüleceği üzere yabancılara mülk satışı gibi konularda açılan iptal davalarında bu husus ekonomide ulusalcılık şeklinde kendisini gösterecektir.

Ulusalcılık, yukarıda üzerinde durulduğu gibi Kemalizm'in soldan bir yorumu üzerine geliştirilmişse de HP'nin Programındaki ilkelerde – ileride değinilecek SHP'nin aksine- emperyalizm karşıtlığı gibi ifadeler bulunmamaktadır. Bununla birlikte Programın “Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler” bölümündeki bir ifadeyi örtülü ve ılımlı bir emperyalizm karşıtlığı olarak yorumlamak mümkündür. Buna göre HP, diğer ulusların bağımsızlığı ve bağımsızlık hareketlerine saygı gösterecek ve onlara yardım edecek, bütün uluslara özellikle gelişmekte olan yeni uluslara fırsat eşitliği sağlayacak yeni bir ekonomik ve sosyal düzenin kurulmasına destek olacaktır (HP, t.y.: 44).

Bilindiği üzere ulusalcı kesim, devletin bazı stratejik alanlarda faaliyet göstermesinden yanadır. Özel ve bilhassa yabancı girişimcilerin bu alanlara girmesine sıcak bakmaz. HP de önemli doğal kaynakların devlet tarafından işletilmesinden yanadır. Ayrıca devlet, stratejik bakımdan önem arz eden sanayi kollarında, savunma sanayinin dış politikayı etkileyebilecek veya iç ve dış güvenliği tehlikeye sokabilecek alanlarında tekel kurmalıdır (HP, t.y.: 5-6).

Serbest Piyasa Ekonomisi ve Devletin Ekonomideki Rolü

HP Programındaki Devletçilik ilkesi, ekonomide devlete önemli görevler yüklemiştir. KİT'ler de ekonominin düzenlenmesinde koordinatörlük görevi üstleneceklerdir. Kamu ve özel kesim işbirliği de öncelikler arasındadır (HP, t.y.: 2-3). Böylece “Halkçı Parti'nin Ekonomi Politikası” bölümündeki “Karma Ekonomi” anlayışı ile “Atatürkçülük” arasında bağlantı kurulmuştur (HP, t.y.: 4). HP'nin “Kemalizm” yerine “Atatürkçülük” kavramını kullanmasını dönemin olağanüstü koşulları ile açıklamak mümkündür. Bilindiği üzere 12 Eylül yönetimi Kemalizm'in soldan yorumuna soğuktur ve “Kemalizm” yerine “Atatürkçülük” kavramını benimsemiştir. HP'nin de bunu dikkate alarak ve CHP'nin doğrudan ardılı olarak görünmemek adına “Atatürkçülük” ifadesini kullanmış olma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte “Atatürkçülük” kavramı “Halkçı Parti Devrimcidir” başlığı altında yer almakta olup “İnkılapçılık” ifadesine yer verilmemiş olması dikkati çekmektedir (HP, t.y.: 3). 12 Eylül döneminde kullanılması tercih edilen “1984 Yerel Seçim Bildirgesinde ANAP'ın “köprü, baraj, fabrika, PTT, Sümerbank, TPAO dahil devlete ait ne varsa yerli-yabancı sermaye ayrımı gözetmeden satmak için” kanun çıkardığı

ve “Atatürk’ün getirdiği ekonomik düzeni yıkma kararı” aldığı vurgulanmıştır (HP, 1984: 7). Burada söz konusu edilen kanuna karşı açılan iptal davasına ileride değerlendirilecektir.

Devlete belli durumlarda serbest piyasa ekonomisini düzenleme ve denetleme görevi veren HP’ye göre gelişmekte olan ülkemiz piyasası dağınık ve disiplinsizdir. Çeşitli mallara ilişkin fiyat ve miktar politikaları serbest piyasadan çok kamu iktisadi kesimiyle yürütülür (HP, t.y.: 6). Öte yandan ekonomik kalkınmanın sermaye birikimine bağlı olduğunu kabul eden HP’ye göre Türkiye’nin kendi öz kaynaklarını kullanmakla beraber dış yardım kuruluşlarının desteğini aramak durumunda olup gelişmiş ülkeler bile dünyaya açılmaktadırlar. HP, “dış ekonomik ilişkilerinde çağın bu gerçeklerini göz önünde bulundurmakla beraber, bağımsızlık ilkesinin zedelenmemesine de azami özen gösterecektir” (HP, t.y.: 11). Dış ekonomik ilişkiler sanayi toplumuna geçişi engellemeyecek, bu ilişkilerde bir ülkeye ya da gruba kayıtsız şartsız bağlanılmayacak, doğal kaynakların değerlendirilmesinde ulusal egemenliği sınırlayıcı sözleşmeler kurulmayacak ve yabancı sermaye ile girilecek ortaklıklarda karar ve yönetim yetkisi devlette olacaktır (HP, t.y.: 12). Görüleceği üzere piyasa ekonomisine temkinli yaklaşan ulusalcı bir anlayış öne çıkmaktadır. Öte yandan HP’ye göre devletin işletmecilik yaptığı alanlar sınırlanamasa da belli alanlar dışında devlet tekeli kurulamaz (HP, t.y.: 7). Böylece devletin ekonomideki ağırlığına özel sektör lehine bir sınır çizilmiştir.

HP’nin Açtığı İptal Davalarında Ulusalçılık

HP’nin ve HP’ye mensup milletvekillerinin incelememize konu olan iptal davaları beş tane olup bunlara ilişkin AYM kararlarının künyeleri şöyledir: E. 1984/9, 1985/4; E. 1984/14, 1985/7; E. 1985/1, K. 1986/4; E. 1985/2, K. 1985/6; E. 1985/20, K. 1985/30.

i) Devlet Yönetiminde Belirleyici Olan Temel Düşünceler

04.06.1985 tarih ve 3213 sayılı Maden Kanununun çok sayıda hükmünün iptali istenmiştir. Bunlar arasında madenlerin özel sektör tarafından aranması ve işletilmesinde uyulacak usul ve esasları düzenleyen maddeler vardır. Dava TBMM’nin 92 üyesi tarafından açılmıştır (E. 1985/20, K. 1985/30). Bu milletvekillerinin önemli kısmının HP’li olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü HP, Maden Kanununa karşı etkili bir muhalefet yürütmüş ve bu konu kendi yayın organı “Halkçı Parti’nin Sesi”nde “Madene Özel Sektör Yağması” şeklindeki dikkat çekici başlık ile haber yapılmıştır (*Halkçı Parti’nin Sesi*, 1985: 3). Ayrıca HP, Maden Kanunu ile özellikle bor gelirlerinin belli

bazı ailelerin eline geçmesinin amaçlandığını, kamu yararının hiçe sayıldığını ileri sürmüş, Kanunun iptali için AYM'ye başvuracağını duyurmuştur (HP, 1985: 51). Davanın neden ana muhalefet partisi olan HP'nin meclis grubu tarafından değil de 92 milletvekili tarafından açıldığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu başvurunun tam da HP-SODEP birleşme sürecine denk gelmesi veya HP içinde bu Kanunun iptal edilmesi hususunda görüş ayrılığı bulunması ihtimaller dahilindedir. Oysa HP'nin bu Kanuna karşı etkili muhalefet yürüttüğünden başka somut veri yoktur.

İptal istemine göre “devletin temel felsefesi” Anayasadaki birbirini tamamlayan şu düzenlemelerdir: Anayasanın Başlangıç bölümündeki “Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda” ifadesi, 2. maddedeki devletin sosyal olma niteliği ve yine devletin kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlama amacı (md. 5). Burada sosyal devlet ilkesi ve devletin amaçları ile sosyal demokrasi kavramı arasında ilişki kurulmamıştır. Böyle bir ilişkinin halkçılık ilkesi üzerinden kurulması beklenebilirdi. Calp'e göre Halkçılık HP'nin amacıdır (Yankı, 1983: 11). HP'nin programındaki Halkçılık ilkesinde sosyal demokrasi vurgusu bulunmamaktadır. Bu ilke son derece genel bir anlatımla halk yararının her alanda gözetileceği şeklinde tanımlanmıştır (HP, t.y.: 2). Böylece HP'nin devletin temel felsefesi tanımında sosyal demokrasi geride kalmakta, Kemalizm öne çıkmaktadır. AYM, dava konusu hükümlerin büyük çoğunluğunu iptal etmiştir (E. 1985/20, K. 1985/30).

27.11.1984 tarih, 3086 sayılı Kıyı Kanununun kimi maddelerinin Anayasaya aykırı olduğu HP tarafından ileri sürülmüştür. Bunlardan geçici 2. madde, 1 Ekim 1983 tarihinden önce kıyılarda izinsiz ve kaçak inşa edilen bazı tesislerden ilgili Bakanlıklarca milli ekonomiye katkısı veya kamu yararı olduğu kararlaştırılanlar hakkında Maliye ve Gümrük Bakanlığı tarafından tahsis belgesi verilebileceğini öngörmektedir. AYM kimi hükümleri iptal etmiştir. HP'nin iptal isteminde Anayasanın devletin temel felsefesi olarak Atatürk ilke ve inkılaplarını esas aldığı, bu temel düşünceye Başlangıç bölümünde yer verildiği vurgulanmıştır. Bireyci değil, “toplumcu ve kamusal düşünce ve politikaların” ağırlıkta olduğu sosyal hukuk devletinin dayanağı Atatürk ilkeleri, özellikle Milliyetçilik, Devletçilik ve Halkçılıktır. Bundan dolayı Anayasanın “toplumsal yapılanma” ile ilgili hükümlerinde kamu yararı ön plandadır (E. 1985/1 K. 1986/4). Sosyal hukuk devleti anlayışında Milliyetçiliğin öne çıkarılması ekonomide ulusalcı bir duruşa işaret etmektedir. Bu nokta yabancı sermaye ile düzenlemelere ilişkin iptal istemlerinde belirgin hale gelecektir. Öte yandan kıyıları ile ilgili düzenlemeler

turizmi yakından ilgilendirmektedir ki bu konuda HP'nin ulusalcı yönelimleri mevcuttur. Örneğin Calp, Gökova Termik Santrali'nin kurulmasının en çok Yunanlıları sevindireceğini, çevre kirliliğinin bir süreden beri Ege kıyılarına gelmeye başlamış turistleri tekrar Yunanistan'a kaydıracağını söylemiştir (*Halkçı Parti'nin Sesi*, 1984: 3).

ii) Devletin Ekonomideki Rolü

HP, 29.02.1984 tarih 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanunun kimi hükümleri hakkında iptal davası açmıştır. Bu Kanun, kamu kurum ve kuruluşlarına ait çeşitli tesisler için "Gelir Ortaklığı Senedi" ve "Hisse Senedi" çıkarılmasına ve bu tesislerin işletme hakkının özel sektöre verilmesine dair usul ve esasları düzenlemektedir (E. 1984/9 K. 1985/4). AYM tarafından reddedilen iptal istemine göre sosyal dengeyi sağlama amacına hizmet eden bu varlıklar ekonomik bakımdan güçlü olmayan halk kitlelerine hizmet vermekte, çalışanlara da ücret ve sosyal haklar yönünden olanaklar sağlamaktadırlar. Öte yandan Anayasaya aykırılığı iddia edilen hükümler bütçenin genelliği ve bütünlüğü ilkesi ile bağdaşmayacak sonuçlar verebilir. Osmanlı Devleti'ndeki "iltizam" usulünün canlandırılması mümkün gibi görünmektedir. İptali istenen düzenlemelerin Anayasanın Başlangıç bölümündeki Türk Milli Menfaatleri, Atatürk İlkeleri, 2. maddedeki Atatürk Milliyetçiliği ve sosyal hukuk devleti, 5. maddede yer alan Türk Milletinin Bağımsızlığı esaslarına aykırı olduğu öne sürülmüştür (E. 1984/9 K. 1985/4). Osmanlı Devleti'ndeki bir uygulamanın hatırlatılması, gerileme ve çöküş dönemlerinin vurgulanmak istendiği izlenimini vermektedir. Böylece siyasal iktidarların uyarılması amaçlanmaktadır. Aynı şekilde, ileride üzerinde durulacak olan bazı kararlarda kapitülasyonlara değinilmiştir.

HP, aynı dava dilekçesinde Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. Hamza Eroğlu ve Prof. Dr. Mustafa Aysan'ın bazı eserlerinden alıntılar yapılarak iptal istemini desteklemiştir. Bunlardan Prof. Dr. Suna Kili'nin "Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli" adlı yazısına göre Atatürkçülük bağlamında çağdaşlaşmayı gerçekleştirmek devletin öncelikli görevidir. Devlet, kanunlar ile üst yapıda gerçekleştirilen değişiklikleri alt yapıdaki değişikliklerle ve sağlanacak olanaklarla desteklemelidir. Aksi halde halkın korunması ve geleneksel yapısının değiştirilmesi mümkün değildir. Ekonomiye düzenleyici ve işletmecisi olarak girecek devlet ekonomiyi halkın yararına yönlendirecektir. Suna Kili'nin görüşü sol bir bakış açısına yakındır. Bilindiği üzere toplumsal ilişkileri ve kurumları alt-yapı, üst-yapı şeklinde ele almak ve alt yapıyı ekonominin belirlediğini savunmak Marksist eğilimli

yaklaşımıdır. Kili, çağdaşlaşma amacını vurgulayarak konunun Atatürk İlkeleri ile bağlantısını kurmaktadır. Prof. Dr. Mustafa Aysan ise “Cumhuriyetin 60 ıncı yılında Türkiye’de KİT’ler ve kamu yönetimi” yazısında KİT’lerin “bir belli doktrin ürünü değil, yüce Atatürk’ün uygulayıcı dehasının bir eseri” olduğunu belirtmiştir (E. 1984/9 K. 1985/4). Aysan, devletçiliğe getirilen donmuş, yeni hamlelerden uzak, zamanı geçmiş, Tek Parti döneminden kalma şeklindeki eleştirilerden kaçınmak için KİT’leri Atatürk’ün “yaratıcı dehası” ile destekleme çabasıdır. Böylece devletçiliği ve dolayısıyla KİT’leri neo-liberalizm çağının erken döneminde meşrulaştırmak ve ayakta tutmak istemektedir.

HP, 20.11.1984 tarih, 3062 sayılı Kamu Yararının Zorunlu Kıldığı Hallerde Kamu Hizmeti Niteliği Taşıyan Özel Teşebbüslerin Devletleştirilebilmesi Usul ve Esasları Hakkında Kanunun devletleştirmeyi bazı koşullara bağlayan 2. ve 3. maddelerinin iptalini istemiştir. İptal isteminde Anayasanın Başlangıç bölümünün 3. paragrafında yer alan Altı İlkeden devletçiliğin bütün ilkelere işlerlik kazandırdığı ifade edilmiştir. Bunu engelleyen düzenlemeler devletçiliğe ve devleti sosyal devlet yapma konusundaki Anayasa hükümlerine aykırı olacaktır. Devletleştirme, devletçiliğin ve sosyal hukuk devletinin bir aracıdır. Sosyal hukuk devletinin bu yetkiden yoksun olması düşünülemez (E. 1985/2 K. 1985/6).

Devletçiliğin bütün ilkelere işlerlik kazandırması demek, devletin ekonomiyi de aşacak şekilde toplumun hayatının hemen her alanında rol oynaması hatta önderlik yapması anlamına gelmektedir. Bu anlayış, CHP’nin 1931 Programındaki kapsayıcı devletçilik anlayışını anımsatmaktadır: “[...] az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- Devleti filen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır” (C.H.F., 1931: 31). Böyle bir yaklaşımda devletleştirmenin vazgeçilmez bir yetki olduğu ortadadır.

Aynı iptal isteminde Prof. Dr. Hamza Eroğlu’nun “Atatürk ve Devletçilik” adlı eserine atf yapılmış ancak yazarın ismine yer verilmemiştir (E. 1985/20 K. 1986/30). Aynı atf HP’nin 29.02.1984 tarih 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanunun bazı maddeleri hakkındaki iptal isteminde de vardır (E. 1984/9 K. 1985/4). Eroğlu’na göre Anayasada devletçilik ismen zikredilmemiştir ancak fiilen sosyal devlet uygulamaları şeklinde varlığını devam ettirmektedir. Sosyal devletin Anayasada öngörülen görevleri yerine getirebilmesi için devlet yetkilerinin

artılması, hizmetlerin verilmesi gerekir. Anayasadaki sosyal hak ve ödevler liberal bir anlayışla yerine getirilemez (E. 1984/9, K. 1985/4). Ulusalılık akımının devletin rolüne ağırlık veren yönü HP'nin iptal davalarında belirgindir.

iii) Ekonomik Bağımsızlık, Yabancı Sermaye ve Milli Güvenlik

Önceki alt bölümde üzerinde durulan 29.02.1984 tarih 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanununa karşı açılan iptal davasında bu Kanunun PTT, TCDD, TÜPRAŞ, THY, TPAO, Etibank tarafından işletilen müesseseler gibi birçok kuruluşun yabancıların eline geçebileceğini, böyle bir durumun milli güvenliğimiz bakımından sakıncalı olduğu vurgulanmıştır. Yakın tarihte Kapitülasyonlar, Kurtuluş Savaşında çekilen sıkıntılar, son Kıbrıs olaylarında Türk uçaklarının yakıt sorunu bu konudaki unutulmaz derslerdir (E. 1984/9 K. 1985/4). Burada Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki zafiyet halinin tekrarlanarak Türkiye'yi yıkıma götürebileceği korkusu vardır. Kaldı ki ekonomide izlenen bazı politikaların özellikle Kapitülasyonlara benzetilerek ulusalci kesim tarafından eleştirilmesine sıkça rastlanmaktadır.

İptal istemine göre Anayasanın Başlangıç bölümü Türk milli menfaatlerine aykırı hiçbir mülhazanın korunma göremeyeceğini hükme bağlamakta ve 5. maddesi de Türk Milletinin bağımsızlığını vurgulamaktadır. Anılan hükümlerin geniş şekilde, siyasal bağımsızlığın yanında ekonomik bağımsızlığı da içerecek biçimde yorumlanması gerekmektedir. Oysa nama yazılı hisse senedi çıkarılması, bu varlıkların devletin haberi olmadan yabancılara geçmesine sebep olabilir. Bunların içinde milli güvenlik bakımından önemli olan kuruluşların bulunması son derece olumsuz sonuçlar doğurur (E. 1984/9 K. 1985/4). Burada da yabancılardan ekonomide etkisinin artmasına karşı duyulan tedirginlik ön plandadır.

HP tarafından 22.11.1934 (22 Kanunuevel 1934) tarih ve 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 35. Maddesi ile 18.3.1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu'nun 87. Maddesine Birer Fıkra Eklenmesi Hakkındaki 21.6.1984 tarihli ve 3029 sayılı Kanunun 1. ve 2. maddelerinin iptali istenmiştir. Bu Kanun bazı devletlere ve yabancılara mülk satışında mütekebbiliyet şartının aranmaması hakkındaki usul ve esasların, Toplu Konut Fonuna alınacak fon oranının Bakanlar Kurulu tarafından tespit edileceğini öngörmektedir. HP'ye göre köylerde yabancıların mülk edinmesi yasaktır ancak Kanun belli şartlarla onlara bu imkânı tanımıştır. Ülke milletin fertlerine aittir. Yabancılar ülkenin belli bir bölgesinde mülk edinip çoğunluk sağlayarak o bölgenin

ülkeden ayrılmasına zemin hazırlayabilirler. Yahudiler Arap topraklarında bu şekilde etkili olarak İsrail Devletini kurmuşlardır. Mütakabiliyet şartının belli durumlarda aranmamasını öngören madde Anayasanın devletin ülkesiyle bir bütün olduğunu öngören Başlangıç hükmüne aykırıdır. Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip olduğumuza dair Başlangıç hükmüne de aykırılık söz konusudur. Çünkü mütakabiliyet eşitlik ile yakından ilgilidir. Öte yandan Anayasanın 3. maddesinde İstiklal Marşı milli marş olarak kabul edilmiştir. İstiklal Marşının dizelerinden bir tanesi “verme dünyaları alsan da bu cennet vatanı” şeklindedir. Bu yönüyle de iptali istenen maddeler 3. maddeye aykırıdır (E. 1984/14 K. 1985/7). İstiklal Marşının söz konusu dizesinin 3. maddenin göndermesiyle Anayasa metnine dâhil sayılması, vatan odaklı bir ulusalcılık anlayışının göstergesidir. AYM, Anayasanın Başlangıç bölümündeki “Türkiye Cumhuriyeti’nin Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olduğu” gibi bazı ifadeleri de ölçü norm olarak kullanarak Kanunu iptal etmiş olup bu karar birçok tartışmaya zemin hazırlamıştır.

Devlet Yönetiminde Belirleyici Olan Temel Düşünceler adlı alt bölümde üzerinde durulan Maden Kanununun bazı hükümlerine ilişkin iptal istemine göre bor, uranyum, trona gibi madenlerin stratejik önemi vardır. Bu madenlerin devletçe değil özel sektörçe, bu arada kanunun açık bıraktığı olanaklardan yararlanabilecek yabancı sermaye tarafından işletilmesi ulusal ekonomi, ulusal güvenlik ve yurt savunması bakımından son derece sakıncalıdır. İptali istenen kurallar Anayasanın tabii servetlerin ve kaynakların işletilmesi hakkının devlete ait olduğunu, devletin bu hakkını özel sektöre belli bir süre için devredebileceğini öngören 168. maddesine aykırı görülmüştür. Ayrıca bu düzenlemeler Anayasanın Başlangıç bölümündeki ve 2. maddesindeki Atatürk Milliyetçiliği, Atatürk İlke ve İnkılapları (Devletçilik), sosyal hukuk devleti ile devletin amaçlarını belirleyen 5. maddesine de aykırıdır (E. 1985/20, K. 1985/30). Bu iptal isteminde de Atatürk Milliyetçiliği ile ekonomi politikası arasında bağ kurulmuştur. AYM Kanunun bazı maddelerini iptal etmiştir. AYM’nin kararında “Cumhuriyet’in ilk yıllarında Devletçilik politikasının uygulanması, 1950’lerde çok partili demokratik sisteme geçiş ile birlikte başlayan ‘liberalleşme’ gayretleri, 1960’larda açıklık ve yaygınlık kazanan sosyal demokrat ve sosyalist akımlar” gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi tarihine ilişkin atıfları dikkat çekicidir (E. 1985/20, K. 1985/30).

SODEP, Kemalizm ve Ulusalçılık: Belli Belirsiz Bir Mesafe

SODEP Programının “Temel Görüşler” bölümündeki “Giriş” başlığı altında çok partili siyasal hayatın “Atatürk devrimlerinin bir aşaması” olduğundan bahsedilmiştir. SODEP, “çağdaş batılı anlamda bir sosyal demokrasinin” gelişmesine çalışmaktadır ve bu uğraşısında Atatürk ilkelerine bağlı kalacaktır (SODEP, 1983: 1). “Programda dikkat çeken en önemli nokta “Altı İlke”nin bilinen sistematığı ile düzenlenmemesi ve iki istisna dışında Atatürk’e atf yapılmamasıdır. Halkçılık ve Laikliğin de Atatürk ilkelerinden bağımsız olarak ele alınması dikkat çekmektedir. Ekonomide devletin rolü özellikle “Ekonomide Devletin Üretici İşlevleri” ve “Sosyal Devlet Olma Niteliği” başlıkları altında işlenmiş, “Devletçilik” kavramı kullanılmamıştır (SODEP, 1983: 7-8, 12-14). Öte yandan HP Programından farklı olarak “çağdaş ve batılı anlamda” sosyal demokrasi vurgulanmıştır. Demek ki Türkiye şartlarına/ Türk toplumuna özgü bir sosyal demokrasi anlayışından sakınılmaktadır. SODEP’in “Temel Görüşleri”, “Özgürlük”, “Eşitlik”, “Çalışmanın Değeri”, “Demokratiklik”, “Halkçılık”, “Bağımsızlık” ve “Üreticilik” başlıkları altında toplanmıştır (SODEP, 1984: 2-5). Halkçılık sosyal demokrasinin “ekonomik boyutuna öz ve içerik” kazandırır. Demokratik yönetim ilkesinin işlemesi “özgürlükçü, eşitlikçi, çalışmanın saygınlık kaynağı olduğu bir toplumun” oluşması için yeterli değildir. Küçük üreticinin, esnaf ve sanatkârın, memur ve işçilerin ekonomik bakımdan güçlendirilmesi gerekmektedir. SODEP, ekonomik olarak güçsüz kesimlerin siyasal etkinliğinin artırılmasına inandığı için halkçıdır (SODEP, 1984: 4). SODEP Programında Kemalizm’e mesafe kendisini belli etmektedir.

SODEP’in ekonomi politikasına gelince, devletin ekonomik işlevi doğrudan ya da dolaylı müdahalelerle sınırlı değildir. Karma ekonomi düzeninde devletin üretici işlevleri özel girişimcilik ile birbirini tamamlamaktadır (SODEP, 1983, 7). Üretim alanlarına devletin doğrudan girmesi gereken durumlar sayılmış olup bunların başında sosyal ve ekonomik altyapıyı sağlamak vardır. Piyasa mekanizmasının sağladığı olanaklardan yararlanılırken bu sistemin sebep olduğu aksaklıklar etkin bir ulusal planlama ile giderilmelidir (SODEP, 1983: 6). Stratejik önem taşıyan madenler devlet tarafından işletilecektir (SODEP, 1983: 32). SODEP, başka ülkelerle kurulacak ekonomik ilişkileri ülkenin ekonomik gelişimine ve bağımsızlığına etkileri bakımından değerlendirecektir (SODEP, 1983: 20). Emperyalizm karşıtlığı dış politikada “uluslararası her türlü sömürüye karşı olunması, gelişmekte olan ülkeler aleyhine çalışan dünya ekonomik düzenini değiştirmek için yeni ekonomik politika arayışlarına yardımcı olunması” şeklinde ifade edilmiştir (SODEP, 1983: 20). SODEP’in HP’den daha fazla solcullaşma eğiliminde olduğunu

rahatlıkla söylemek mümkündür. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki bir yandan üretimi artırırken bir yandan da gelir dağılımını adaletli hale getirmeyi savunan, Batı’da sosyal demokratların iktidara gelmesinin iş insanlarını tedirgin etmediğini düşünen İnönü, sosyal demokrasiin emek ve sermaye kesimleri arasında arabuluculuk rolünü vurgulamaktadır (Selçuk, 2023: 165-166).

SODEP’in amblemi, tüm insanlığı sembolize eden bir daire içine yerleştirilmiş zeytin dalı olup Atatürk’ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesini ve dolayısıyla barışı temsil eder. Dalın üzerindeki yapraklar SODEP’in yedi ilkesinin sembolüdür. Bu ilkelerin birincisi “Atatürk İlkelerine bağlılık”tır (SODEP, 1984: 95). Diğerleri insana en üstün değeri vermek, gücünü halktan almak, çoğulcu demokratik yönetimden ayrılmamak, üretimi artırmak, bağımsızlığımızı güçlendirmek, sosyal adaleti gerçekleştirmektir (SODEP, 1984: 95). Burada “Atatürk İlkelerine Bağlılık”, SODEP’in ilkeleri içinde eşitler arasında birinci olmaktan öteye geçmemektedir. Öteki ilkelerin bir yönüyle Atatürk İlkeleri ile ilişkilendirilmesi mümkünken bu yapılmamıştır. Örneğin bağımsızlığımızı güçlendirme ile milliyetçilik, çoğulcu demokratik yönetimden ayrılmama ile cumhuriyetçilik arasında bağ kurulabilirdi. Bütün bunlar göz önüne alındığında SODEP’in kuruluş amacı olarak ilan edilen “Batılı anlamda sosyal demokrat” olma yolunda Kemalizm’e sembolik bir rol biçildiği anlaşılmaktadır.

İnönü’ye göre, SODEP Programı sosyal demokrasiin evrensel ilkeleri ile CHP Programının günün gereksinimlerine uyan bir karışımı gibidir. Programın ilkeleri sosyal demokrasi kavramından, ayrıntılı politikalar CHP Programından alınmıştır (İnönü, 1998: 312). İnönü, SODEP’in sosyal demokrat programının Atatürk İlkeleri ile bağdaşmayacağı görüşüne katılmamaktadır. Bunun kanıtı, HP-SODEP birleşmesinden sonra hazırlanan SHP Programının SODEP Programından gelen bölümlerinde değişiklik yapılmamasıdır. CHP’nin zaman içinde geçirdiği evreler Altı İlkenin sosyal demokrat çerçevede yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Atatürk devrimlerinin amacı toplumu çağdaş medeniyet ile temas ettirmektir. CHP, ilerleyen dönemde siyasi mücadele başlayınca Atatürk dönemindeki yaklaşımların bir uzantısı olarak halkın refah seviyesini yükseltecek bir toplumsal düzen arayışına girmiştir. CHP’nin sosyal demokrat bir parti haline gelmesi doğal bir evrimdir. İsmet İnönü CHP’nin “her zaman ortanın solunda” olduğunu söylemiştir (İnönü, 1998: 325).

SODEP 1983-1985 yıllarında TBMM dışında olduğundan AYM’ye iptal davası açamamıştır.

SHP, Kemalizm ve Ulusalçılık: Zorlama Birliktelik

SHP, Kemalizm, Sol/Sosyal Demokrasi ve Ulusalçılık

2 Kasım 1985'te 1. Olağanüstü Kurultay tarafından kabul edilen SHP Programında SODEP Programının girişi sadeleştirilmiş, Atatürk'e ilişkin atıflar kaldırılmıştır. SODEP'in "Temel Görüşleri" ikiye bölünerek bazı değişiklikler ile "SHP'nin Bireye İlişkin Amaçları" ve "SHP'nin Toplumla İlişkin Amaçları" olarak altında düzenlenmiştir (SHP, 1985, 9-12). HP Programındaki "İlkeler", SHP Programına "Amaçlara Ulaşmada İzlenecek 'Altı İlke' başlığıyla konulmuştur. Cumhuriyetçiliğe tek dereceli seçim, "kısıntısız" düşünce ve anlatım özgürlüğü, örgütlenme olanakları, hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, çok partili demokrasi eklenmiştir (SHP, 1985: 13). Bu ilkeye demokratik bir içerik kazandırılmak istendiği ortadadır. HP Programında Milliyetçilik ilkesine yer alan "ulusun Türkiye'nin siyasal ve ekonomik hak ve çıkarlarının korunmasında" birleşmesine yönelik ifade çıkarılmıştır. HP Programındaki Halkçılık tanımına SODEP Programındaki "Temel Görüşler"den birisi olan Halkçılık tanımı eklenmiştir (SHP, 1985: 13-14). Bu tanım her şeyin halk için olması gibi bir anlayıştan öteye geçmemektedir.

KİT'lerin ekonomideki koordinasyon rolünün çıkarılması dışında Devletçilik HP Programındakine yakındır (SHP, 1985: 15). "Ekonomide Devletin Üretici İşlevleri" bölümünde "karma ekonomi" kavramı kaldırılmış, devletin üretimi temel olarak KİT'ler aracılığıyla geliştireceği, bunlarda verimliliğin esas olduğu belirtilmiştir (SHP, 1985: 19-20). Hızlı ve belirli yapıda bir sanayileşmenin gerçekleşmesinde KİT'ler en güçlü araç olup bu kuruluşların etkin biçimde çalışması sağlanacaktır (SHP, 1985: 35). Sosyal devlet ayrı bir bölümdedir (SHP, 1985: 23-24). Stratejik madenlerin devlet tarafından işletileceği öngörülmüştür (SHP, 1985: 37).

En dikkat çekici değişiklik Devrimcilik ilkesinde yapılmıştır. SHP, "devrimciliğinin kaynağını Kurtuluş Savaşının ve Mustafa Kemal Atatürk'ün anti-emperyalist özünden ve bunun ardından gelen sürekli yenileyici tavrından alır" (SHP, 1985: 15). Devrimcilik tutuculuğun etkisini ortadan kaldırmak ve "yaşamın yaratıcılığına" uyum sağlamaktır. Halkın ekonomik ve siyasal gücünün artırılmasına yönelik düzenlemelerin yapılması devrimcilik anlayışının bir gereğidir (SHP, 1985: 15-16). Burada sol-Kemalist bir anlayış sergilense de şu ifadenin ihtiyat olarak eklendiği anlaşılmaktadır: Devrimcilik "halkla birlikte, halktan güç ve yetki alarak, demokratik hukuk devleti kuralları içinde ve barışçı yöntemlerle sürdürülecektir" (SHP: 1985: 16)" Böylece devrimciliğin "tepeden inmecisi" bir ilke olduğuna dair eleştiriler karşılansın ve "aşırı sol" akımlara da mesafe konulmaktadır.

Altı ilke SHP Programında yapay ve eğreti bir eklenti şeklinde görünmüş, SHP'nin amaçları ile güçlü bir bağ kurulmamıştır. Böylece sosyal demokrasiye Kemalizm'den dayanak arama çabası ve dolayısıyla partinin kimliği berraklıktan uzak kalmıştır. Aslında ilkelerin Programdaki konumu, SHP içindeki sol/sosyal-demokrat ve Kemalist eğilimli iki ayrı kesimin beklentilerini buluşturmayı amaçlayan bir girişim gibidir. Bununla birlikte SHP içindeki hizipleşmeler çalışmanın konusu dışında kalmaktadır.

SHP'nin 1987 Seçim Bildirgesinde ANAP iktidarı ağır ifadelerle eleştirilirken ulusalcı söylemler öne çıkarılmıştır. Bildirgede “hanedan zihniyetli” iktidarın, “dışarıyla içli dışlı vurguncu” iş çevrelerinin yoğun propagandalarından sonuç alamayacakları, halkın şaşmaz yargısından kurtulmayacakları belirtilmiştir (SHP, t.y.a: 1-2). ANAP, “dışa karşı teslimiyetçi” olmakla ve Cumhuriyetin temel yapısını dikkate almamakla suçlanmıştır (SHP, t.y.a: 2). Oysa SHP, uluslararası ekonomik ilişkileri yürütürken Türkiye'nin tam bağımsızlığını, Türk halkının onurunu ve çıkarlarını eksiksiz koruyacaktır (SHP, t.y.a: 3-4). Özal'ın dış para ve dış ticaret politikaları Türkiye'nin zararına yabancıların zenginleşmesine neden olmuştur (SHP, t.y.a: 29). Al Baraka, Faisal Finans gibi yabancı banker firmalarına tanınan vergi ayrıcalıkları kaldırılacaktır (SHP, t.y.a: 36). “İslami bankacılık” ilkeleri ile faizsiz kazanç sağlamayı amaçlayan bu tür kuruluşlara ulusalcı kesimin sıcak bakmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte söz konusu kuruluşların bir seçim bildirgesinde isimleri ile anılması oldukça dikkat çekicidir. SHP'nin 1987 Seçim Bildirgesi ile karşılaştırıldığında 1991 Seçim Bildirgesinde ANAP iktidarına karşı ağır bir üslup kullanılmayacak ve ekonomik konularda keskin ulusalcı ifadeler yer almayacaktır. Bu durum, SHP'de Kemalizm'den uzaklaşma ve serbest piyasa ekonomisini öne çıkarma eğilimlerinin bir yansıması olarak yorumlanabilir.

SHP'de Kemalizm'den Uzaklaşma Eğilimleri

SHP'de Kemalizm'den uzaklaşma eğilimleri zaman zaman kendisini göstermiştir. SHP Merkez Karar ve Yönetim Kurulunun 22 Ocak 1987'de kabul ettiği “Anayasa Raporu”nda 1982 Anayasasının Başlangıç Bölümündeki “hiçbir düşünce ve mülahazanın [...] Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliği karşısında koruma göremeyeceği [...]” ifadesinin düşünce özgürlüğü ile bağdaşmadığı vurgulanmıştır. “Eylem”, “girişim” gibi sözcüklerin kullanılmadığı bu ifadeye yer alanların dışında hiçbir düşünce ve görüş, bunlarla çelişen kanıtlanmış bir bilimsel gerçek korunmayacaktır. Böyle düşünceleri açıklayan kişiyi cezalandıracak kanun da Anayasaya uygun sayılacaktır (SHP, 1987a: 3). 1982 Anayasasının 174. maddesinde sayılan İnkılap Kanunlarının Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılacağı ve yorumlanamayacağına ilişkin düzenleme de anayasa önerisinde yoktur.

SHP Merkez Yürütme Kurulu'nun 23/24 Nisan 1991'de toplanan Parti Meclisine sunularak kabul edilen "Sosyaldemokrat Halkçı Parti Anayasa Temel İlkeler Önerisi"nde 1982 Anayasasının değişmezlik öngördüğü 2. maddesindeki "Atatürk milliyetçiliğine" bağlılık yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin "bütünlüğü ve ülkenin bölünmezliği anlamında milli" bir devlet olduğu ifadesi benimsenmiştir. Başlangıç bölümünün "toplumsal uzlaşmayı ve demokrasi inancını vurgulayan" kısa bir metin şeklinde yazılması durumunda 2. madde ile oraya gönderme yapmanın sakıncalarının ortadan kalkacağı vurgulanmıştır (SHP, 1991a: 9). Bununla birlikte anayasa önerisinde başlangıç bölümü olmadığı gibi Atatürk ilke ve inkılaplarına atf yoktur. Anayasa önerisinin sunuş bölümünde saltanattan Cumhuriyete geçiş, ulusal egemenlik, "Cumhuriyetin demokratik gelenekleri"nin vurgulanmasıyla yetinilmiştir (SHP, 1991a: 20). 1921 ve 1924 Anayasaları Osmanlı Meşrutiyetinden kopuşu simgelemekte, ulus egemenliğini ve TBMM'yi öne çıkarmaktadır (SHP, 1991a: 5).

İnönü, Mayıs 1991'de Parti İçi Eğitim Seminerinde yaptığı açılış konuşmasında SHP'nin birikimini CHP'den alıyor olmasına getirilen eleştirilerin haksız olduğunu, CHP'nin tek parti yönetiminin izlediği politikaların halktan kopuk bir sosyal demokrasi diye yadırganmaması gerektiğini, CHP'nin amacının demokrasiyi ve çağdaş toplumun tüm kural ve kurumlarını yerleştirmek olduğunu belirtmiştir. İnönü'ye göre Türkiye belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaştıncaya çok partili siyasi yaşama geçmiştir. O dönemde başka bir seçeneğin olanaklı olup olmadığı da sorgulanmalıdır (SHP, t.y.c: s.n.y.). İnönü'nün bu konuşması, SHP'nin Tek Parti mirası ve dolayısıyla Kemalizm ile arasına mesafe koymak isteyen bir akımdan duyduğu rahatsızlığın ifadesidir.

SHP'de Serbest Piyasa Ekonomisini Öne Çıkarma Eğilimleri

SHP zaman içinde piyasa ekonomisine olumlu bakan bir söylemi öne çıkarmıştır. Uğur Tekiner'in isabetle vurguladığı gibi bu eğilime sosyal demokrat hedeflerin azaltılması da eşlik etmiştir (Tekiner, 2021: 301-302). SHP'nin 1985 Programında piyasa mekanizmasının çok yönlü işlevlerini tam rekabet piyasası içinde yerine getirmesinin mümkün olduğu, fakat mekanizmanın işleyişinde eşitsiz büyüme, bölgesel farklılıklar, gelir paylaşımında adaletsizlikler gibi çeşitli sorunlar bulunduğu, bunun için ulusal planlamanın gerekliliği belirtilmektedir (SHP, 1985: 17-18). Amaç ekonomik bağımsızlık olmakla birlikte ilerleme ülke ekonomisini dışa kapatarak değil dünyadaki ekonomik işbölümünde yer edinilerek gerçekleştirilecektir (SHP, 1985: 40).

1987 Seçim Bildirgesinde piyasaya gelecek mal ve hizmetlerin, halkın katılımı ile hazırlanacak planlar uyarınca tüketim ve yatırım dengelerinin en iyi şekilde sağlanması suretiyle artırılacağı kaydedilmiştir (SHP, t.y.a: 26). SHP'nin devletçilik anlayışındaki sosyal devlet de "katı ve bağnaz bir devletçilik" değildir. Bu anlamda sosyal devlet başta güçsüz kesimler olmak üzere toplumun bütün katmanlarını kucaklar ve yönlendirir (SHP, t.y.a: 15). 1991 Seçim Bildirgesine göre liberal olarak nitelendirilen başıboş ekonomi politikaları çok dar çevredeki bazı kişileri zenginleştirmeye yaramaktadır. Bu politikalar yerine yön gösterici plan ve programlar ile özel girişimcilik teşvik edilecektir. "Vahşi piyasa ekonomisi" yerine "sosyal piyasa ekonomisi"ni savunan SHP "ideolojik saplantılar" içinde olmadığı gibi "yerine göre devlet girişimciliğini" dışlamaz (SHP, 1991b: 10-11). Demek ki devlet girişimciliği artık SHP'nin ekonomi politikasının esaslarından birisi değil bazı durumlarda dışlanmaması gereken faydalı bir unsurdan ibarettir. Öte yandan "tüm dünyaya açılmış, evrensel verimlilik ölçülerine göre çalışan, evrensel rekabet koşullarına dayanabilen" bir ekonomi yaratmak gerekmektedir (SHP, 1991b: 11).

SHP'nin 1991'de yayınladığı "Yeni Vizyon Ekonomide Onarım ve Atılım Programı"na göre Türkiye'nin konumu dünyadaki yeni pazarlara ulaşmak isteyen dış sermaye açısından oldukça uygundur. Batı ve "bazı Pasifik" sermayesi Türkiye'ye çekilecek ve onlarla ortak olarak yapılacak yatırımlar desteklenecektir. Türkiye'nin sadece askeri bakımdan önemsenen stratejik konumu yeni sanayi tesisleri ve ekonomik üsler kurmak için değerlendirilecektir (SHP, 1991c: s.n.y.) SHP için önemli olan dış krediden çok yeni gelişmeler için verimli olan yabancı sermayedir. Yabancı sermayenin ortak olarak veya tek başına gerçekleştireceği üretim amaçlı girişimler desteklenecektir (SHP, 1991c: s.n.y.). Yapılması gereken Türkiye'yi kısa sürede piyasa ekonomisinin batılı anlamda uygulanabildiği bir ülke konumuna" getirmektir (SHP, 1991c: s.n.y.).

SHP'nin piyasa ekonomisine eğiliminin artması, Deniz Baykal'ın SHP Genel Sekreteri olduğu 1988-1990 döneminde izlediği, 1990'lardaki sosyal demokrat siyaset anlayışına yön verecek politikalar ile yakından ilgilidir. Baykal ve takipçileri 1990'lara girilirken sağ-sol ayrımının anlamını yitirdiği düşüncesinde olmuşlardır. Sermaye kesiminin ANAP'ı desteklemeyi sona erdirdiği bir ortamda SHP'nin iktidara gelebilmesi için şöyle bir hareket tarzı benimsemesi gerekmektedir: Partinin egemen çevrelere rahatsızlık verecek özelliklerinin ortadan kaldırılması ve SHP kimliğinin toplumun tüm kesimlerini kapsayacak biçimde, temelinde Kemalist ilkelerin olduğu bir

merkez söylemi etrafında yeniden tanımlanması (Kömürcü, 2023: 194-195). 1991’de SHP, DYP ile koalisyon kuracak ve bu parti ile kurduğu ortaklığı ekonomi politikaları da dâhil olmak üzere genellikle uyumlu ve ılımlı bir biçimde yürütecektir.

SHP’nin İptal Davaları ve Ulusalçılık Akımı

SHP’nin ve SHP’ye mensup milletvekillerinin incelememize konu olan iptal davaları beş tane olup bunlara ilişkin AYM kararlarının künyeleri şöyledir: E. 1986/18, K. 1986/24; E. 1987/11 K. 1988/2; E. 1987/12 K. 1988/3; E. 1989/4 K. 1989/23; E. 1990/23 K. 1991/29.

i) HP’nin Ulusalçı Çizgisinin Devamı Niteliğindeki Davalar

Yabancılara mülk satışında müteakabiliyet ilkesinin uygulanmayacağı durumları düzenleyen, yabancıların köylerde taşınmaz edinebilmelerine imkân veren 21.06.1984 tarih ve 3029 sayılı Kanun HP’nin açtığı dava sonucunda iptal edilmiştir. Bununla birlikte anılan Kanun ile aynı esasları içeren 22.04.1986 tarih ve 3278 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Söz konusu Kanunun iptali TBMM’nin 83 üyesi tarafından istenmiştir. Bu dava SHP’nin 1987’de yayınladığı “TBMM’deki ANAP Anayasa Mahkemesinde Yargılanıyor” isimli kitapta yer almaktadır (SHP, 1987b: 62-98). Davacılar listesinde ilk sırada SHP’li milletvekilleri Mehmet Seyfi Oktay ve Cahit Tutum vardır (SHP, 1987b: 62). Davanın ana muhalefet partisi SHP’nin meclis grubu tarafından değil de 92 milletvekili tarafından açıldığının sebepleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. SHP’nin zamanla ulusalçı bir yaklaşımdan uzaklaşarak serbest piyasa ekonomisine eğilim göstermesinden ve yabancılara mülk satışı konusunun tartışmalı olmasından hareketle SHP içinde söz konusu Kanuna karşı iptal davası açılması noktasında fikir ayrılığı olması ihtimal dahilindedir.

Dava dilekçesinde AYM Başkanı H. Semih Özmert ve üyeler Orhan Onar ve Mehmet Çınarlı tarafından AYM’nin E. 1984/14 K. 1985/7 sayılı kararına yazılan karşıoydaki görüşler eleştirilmiştir. Karşıoy yazısına göre Anayasa siyasi parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma hakkını vatandaşlara tanımıştır. Oysa mülkiyet ve miras hakkı yönünden bir ayırım bulunmamaktadır. SHP’ye göre böyle bir düşünce ile yabancıların devletin bütün varlığına ve asli unsuruna ortak edilmeleri, bunlar üzerinde hak sahibi olmaları mümkündür. Bu noktadan hareketle Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının sebep ve gerekçesi ortadan kalkmaktadır. Kaldı ki iptal istenen Kanunun sadece kişilere değil devletlere de mülk edinme hakkı getirmesi sakıncalıdır (SHP, 1987: 69).

İptali istenen Kanunun 1. maddesinde Bakanlar Kurulunun “milli menfaatlere ve/veya milli ekonomiye faydalı görüldüğü hallerde” hangi ülkelerin ve/veya hangi ülkeler uyruklarının mütekabiliyet aranmaksızın taşınmaz edinilmesine karar verebileceği öngörülmüştür (E. 1986/18, K. 1986/24). Böylece yabancılara taşınmaz satışlarında mütekabiliyet aranmamasına dair düzenleme “milli menfaat ve milli ekonomiye faydalı görülen haller” ile nispeten yumuşatılmış ve Kanunun Anayasaya aykırı bulunmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bu Kanun da yabancılara mülk satışı ile ilgili diğer Kanun gibi (E. 1984/14, K. 1985/7) iptal edilmiştir.

21.06.1984 tarih ve 3029 sayılı Kanuna karşı HP tarafından açılan iptal davasındaki gerekçeler aynen tekrarlanmış ve bu konuda HP'nin yaklaşımı SHP tarafından sürdürülmüştür (SHP, 1987: 67-68). Öte yandan İnönü, söz konusu Kanun ile ilgili olarak SHP'nin verdiği gensoru önermesine ilişkin TBMM'de 17 Şubat 1987'de yaptığı konuşmada iktidarın milliyetçilik anlayışının ne olduğunun ve ulusal çıkarlara nasıl baktıklarının ortaya çıktığını, ülke topraklarının vatan değil emlak olarak görüldüğünü söylemiştir (SHP, t.y.b: 49).

Bazı hükümlerinin SHP tarafından iptali istenen 02.04.1987 tarih, 3346 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun 2/2. maddesi uluslararası antlaşmalar uyarınca özel sektörün idaresine bırakılan kurumların bu Kanunla düzenlenen denetime tabi olmayacaklarını öngörmüştür. SHP bu hükmü Anayasanın Başlangıç bölümünde yer alan “hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının... karşısında korunma göremeyeceği” ilkesine aykırı bulmaktadır. Yabancı bir kuruluşun ortak olduğu devlet kuruluşunun daha özenli denetlenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu düzenleme yabancıların ortak olduğu kurum ve ortaklıklara bir ayrıcalık getirdiğinden dolayı Anayasanın 10. maddesindeki kanun önünde ilkesine aykırıdır (E. 1987/12 K. 1988/3). SHP'nin bu davayı açtığı dönemde yabancı sermayeye güven duymadığı açıktır. AYM bu Kanun hakkında iptal kararı vermiştir.

ii) SHP'de Ulusalçılıktan Uzaklaşma Eğiliminin Görüldüğü Davalar
SHP, 23.05.1987 tarih ve 3332 Sayılı Sermaye Piyasasının Teşviki, Sermayenin Tabana Yaygınlaştırılması ve Ekonomiye Düzenlemede Alınacak Tedbirler ile 5422 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu ve 3182 Sayılı Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun bazı maddelerinin iptalini istemiştir (E. 1987/11 K. 1988/2). Bu kanun ile

Devlet Yatırım Bankası yeniden teşkilatlandırılmakta, Bakanlar Kuruluna Bankayı yurt dışı bağlantılı bazı ticari işlemler için özel hukuk hükümlerine tabi anonim şirket olarak teşkilatlandırılması için yeniden düzenleme yetkisi verilmektedir. Kanunun “modern teknolojiyi teşvik” başlıklı 10. maddesi, KİT’lerin özelleştirilmesiyle elde edilen kaynakların Kamu Ortaklığı Fonuna ayrılan bölümünden yararlanılarak Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu kararıyla modern teknolojiyi getiren yatırımlara ortak olunabileceğini öngörmektedir. SHP, bu hükümlerin söz konusu kurula şartları belirlenmemiş geniş bir yetki tanıdığını, modern teknoloji ifadesinin “sübjektif yorumlara ve değerlendirmelere müsait bir tabir” olduğunu, Anayasanın 2., 6. ve 7. maddelerine aykırı bulunduğunu öne sürmüştür. Bu konuda başkaca bir gerekçe gösterilmemiş, Türk milli menfaatleri, Türk milli varlığı, Atatürk ilkeleri gibi kavramlara atf yapılmamış, özelleştirme hakkında olumsuz bir yargıda bulunulmamıştır. HP’nin özelleştirme ile ilgili düzenlemelere karşı açtığı iptal davaları ile karşılaştırıldığında SHP’nin tutumunun esnekleştiğini ifade etmek mümkündür. AYM Kanunun bazı maddelerini iptal etmiştir.

03.11.1988 tarih ve 347 sayılı 233 Sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bir Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin 1. maddesi uyarınca KİT genel müdürü olmak için belli bir süre özel sektörde çalışmak zorunludur. Benden iptalini isteyen SHP, bu iptal davasında da özelleştirme ile ilgili ulusalcı bir tavır benimsememiştir. Özelleştirmeye ilkesel anlamda bir eleştiri yönetilmemiş, KİT genel müdürlerinde özel sektörde çalışmış olma şartının aranmasının dolaylı özelleştirme olacağına belirtilmesiyle yetinilmiştir (E. 1989/4 K. 1989/23). Bir başka deyişle özelleştirmenin esası değil yöntemi öne çıkarılmak istenmiştir. AYM, KHK hakkında iptal kararı vermiştir.

Kimi hükümlerinin HP’nin açtığı dava sonucunda iptal edilen 27.11.1984 tarih ve 3086 sayılı Kıyı Kanunundan sonra bu konuda uzun süre herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. 04.04.1990’da 3621 sayılı yeni Kıyı Kanunu kabul edilmiştir. SHP, önceki Kanuna benzer düzenlemeler getiren bu Kanunun iptalini istemiştir. HP’nin önceki kanun için açtığı iptal davası sonuçlanmadan partinin adı SHP olarak değiştirilmiş ve SODEP SHP’ye katılmıştır. Dava devam ederken AYM’nin SHP’den istediği sözlü savunmayı TBMM Grubunun o dönemdeki Grup Başkanvekili M. Seyfi Oktay yapmıştır. 3621 sayılı yeni Kanuna karşı açılan iptal davasının dilekçesinde söz konusu konuşmaya yer verilmiştir. Oktay’a göre 3086 sayılı Kanun iptal edilinceye kadar Araplar kıyılarımızdaki “en güzide” yerleri mülkiyetlerine geçirmişlerdir. Kıyıları doğada sınırlı olarak bulunmaktadırlar. Kıyılardan

herkes serbestçe yararlanabilmelidir. Bundan dolayı kıyıların özel mülkiyete konu olamayacağı öngörülmüştür. Bununla birlikte kanunlardaki açık noktalar kıyı yağmacılığının yolunu açmıştır. İptali istenen Kanun, bütünüyle “anamacı ve özel sektörcü”, özelleştirmeyi amaçlayan iktidarlar tarafından uygulandığı takdirde kıyılarımız devletin ve dolayısıyla toplumun elinden çıkarak özelleşecektir (E. 1990/23 K. 1991/29). HP tarafından açılan iptal davasının aksine konunun Atatürk İlke ve İnkılapları ile bağlantısı kurulmamış, Anayasanın Başlangıç bölümüne dayanılarak bir değerlendirme yapılmamıştır. Sadece Oktay’ın konuşması aktarılarak Arapların kıyılarımızda mülk edinmelerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. HP’nin dava dilekçesindeki ulusalcı eğilimi yansıtan ifadelerle de yer verilmemiştir. SHP’nin ulusalcı bakış açısındaki yumuşama bu davada da kendisini belli etmektedir. AYM Kanununun bazı maddelerini iptal etmiştir.

iii) SHP’nin Piyasa Ekonomisine Olumlu Yaklaşımını Sergilediği Dava
SHP, 16.06.1989 tarih ve 3585 sayılı 6762 Sayılı Türk Ticaret Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun kimi maddelerinin iptalini istemiştir. Bunlar arasında anonim şirket genel kurullarındaki toplantı ve karar yeter sayılarını önemli oranda düşüren düzenlemeler de vardır. Dava dilekçesine göre özel teşebbüsün ulusal ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun çalışmasını sağlayacak önlemler almak devletin görevleri arasındadır. Böylece toplumun refaha kavuşturulması amaçlanmaktadır. Anonim şirketlerin başlıca amacı yatırımlara yetmeyecek birikimleri toplayarak büyük sermayeyi güçlendirip büyük yatırımlar yapmak, sermaye ve gelirin adaletli ve yaygın şekilde dağıtılmasını sağlamaktır. Toplantı ve karar yeter sayısını büyük oranda düşüren düzenleme anonim şirketleri bu amacından uzaklaştırmaktadır. Bu durumda sermayenin çoğunluğuna sahip olanlar, şirkete küçük sermayeler ile katılanların aleyhine olarak şirketi kendi çıkarlarına uygun biçimde yönlendirebileceklerdir. Anonim şirketlerin ulusal ekonominin gereklerine uygun hizmet üretmeleri de güçleşecektir. Bu şirketlerin sermaye ve gelirin halk tabaklarına yayılması olarak tanımlanabilecek sosyal amacı iptali istenen kanun ile tartışılır hale gelmiştir (E. 1989/23 K. 1990/26). Burada eleştirilen piyasa ekonomisinin kendisi değil bu sistemi kendi çıkarına göre yönlendirebilecek büyük sermaye sahipleridir. Halkın küçük birikimleriyle piyasa ekonomisinde yer almaya başlaması olumludur ve devlet bu faaliyetleri kolaylaştırıcı önlemler alınmalıdır. Halk kitlelerinin girişimciliğini engelleyen kısıtlamalar olmamalıdır. Anonim şirketlere izafe edilen “sosyal amaç” da sosyal demokrasinin bir gereğidir. SHP’nin bu yaklaşımı, ulusalcılık akımının serbest piyasa ekonomisine mesafeli olan yönü ile çelişmektedir. AYM iptal istemini reddetmiştir.

Sonuç

HP, SODEP ve SHP, Türkiye'ye özgü tarihsel koşulların hazırladığı zeminde Kemalizm ile sosyal demokrasiyi bütünleştirmeye dönük bir siyasi çizginin temsilcileridir. Üç partinin ekonomiyi ilgilendiren konulardaki ulusalcı eğilimlerini AYM'ye açtıkları iptal davaları çerçevesinde değerlendiren bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır: HP'nin iptal davalarında ANAP'ın neo-liberal politikalarına gösterilen tepki, yabancı sermayeye güvensizlik ve piyasa ekonomisine mesafe belirgindir. Bu duruş, başta milliyetçilik olmak üzere Atatürk ilke ve İnkılapları ile desteklenmiş, HP'nin sosyal demokrat olduğu yönündeki söylemi de bu anlayışa yansıtılmıştır. Neo-liberal politikaların devletin bağımsızlığına olumsuz etki edeceği, tarihten verilen çeşitli örneklerle ifade edilmiştir. Bu noktadan hareketle HP ekonomide ulusalcı bir eğilimi temsil etmiştir. SODEP, 1983-1985 döneminde TBMM dışında olduğu için AYM'ye iptal davası açmamıştır. SODEP Kemalizm'e daha mesafeli ve HP'ye kıyasla sosyal demokrat kimliği daha belirgindir. Bunun en önemli kanıtı SODEP'in programında Kemalizm'in ilkelerinin bilinen sistematığı ile yer almaması ve sosyal demokrat bir eğilimi sergileyen ilkelere ağırlık verilmesidir. Sosyal demokrasi ile Kemalizm'i eğreti şekilde bağdaştırmaya çalışmıştır. SODEP ve HP kökenli üyelerden oluşan SHP'nin bu durumu, parti içindeki çeşitli kanatları birada tutabilme çabası olarak da okunabilir. SHP, ekonomi ile ilgili konularda açtığı ilk iptal davalarında HP'nin çizgisini takip ederek ulusalcı bir duruş sergilemişse de zamanla bu anlayıştan uzaklaşmıştır. Bunun sebepleri SHP'nin Kemalizm ile arasına mesafe koymaya ve piyasa ekonomisine olumlu yaklaşıma başlamasıdır. Böylece ekonomide ulusalcı duruş HP'den SHP'ye gittikçe zayıflamıştır. Bu gidişattaki önemli eşik SHP'nin DYP ile koalisyon ortağı olarak 1991'de iktidara gelmesidir.

Kaynakça

Anayasa Mahkemesi Kararları: E. 1984/9 K. 1985/4; E. 1984/14 K. 1985/7; E. 1985/1 K. 1986/4; E. 1985/2 K. 1985/6; E. 1985/20, K. 1985/30; E. 1986/18, K. 1986/24; E. 1987/9, K. 1987/15; E. 1987/11 K. 1988/2; E. 1987/12 K. 1988/3; E. 1989/4 K. 1989/23; E. 1989/23 K. 1990/26.

Arslan M (2023). Turgut Özal. İçinde: M K Kaynar (der), *Türkiye'nin 1980'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 541-548.

Aydın S ve Taşkın Y (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bıçak A (2022). *12 Eylül Sonrasında Siyasi Yasaklar Süreci ve 1987 Halk Oylaması*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

- Bora T (2017). *Cereyanlar Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- C.H.F. (Cumhuriyet Halk Fırkası) (1931). C.H.F. Nizamnamesi ve Programı Fırkanın 10 Mayıs 1931 de toplanan üçüncü büyük Kongresi tarafından kabul edilmiştir. Ankara: C.H.F.
- C.H.P. (Cumhuriyet Halk Partisi) (1935). C.H.P. Programı Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır. Ankara: C.H.P.
- C.H.P. (Cumhuriyet Halk Partisi) (1939). C.H.P. Programı Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 Haziran 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir. Ankara: C.H.P.
- Cumhuriyet* (04/07/2023). Karayalçın’dan SHP’nin yeniden kurulacağına yönelik iddialara açıklama. Son erişim tarihi, 25/02/2024.
- Cumhuriyetçi Güven Partisi (1971). Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı. Ankara: Cumhuriyetçi Güven Partisi.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı: 1981/1, Cilt: 1, 1nci Birleşim, 23 Ekim 1981 Cuma*.
- Düzenli K (2021). Halkçı Partinin Politik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 59-74.
- Erdoğan N (2009). Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya. İçinde: T Bora vd. (der), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cilt 2, Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 584-591.
- Evren K (1990). *Kenan Evren’in Anıları 4*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gürpınar D (2011). *Ulusalçılık İdeolojik Önderlik ve Takipçileri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Halkçı Parti’nin Sesi* (Aralık 1984). HP Genel Başkanı Calp, Gökova İçin Konuştu: Calp: “İktidar Anayasa Suçu İşliyor”. 2, 1, 3.
- Halkçı Parti’nin Sesi* (Haziran 1985). Madene Özel Sektör Yağması. 8, 3.
- Haspolat E (2016). Küreselleşme Çağında Kamucu Ulus Devletçilik: Ulusalçılık. İçinde: E Haspolat ve D Yıldırım (der), *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 281-350.
- HP (Halkçı Parti) (t.y.). Halkçı Parti Programı. y.y.: HP.
- HP (Halkçı Parti) (1984). Halkçı Parti Yerel Seçim Bildirgesi. y.y.: HP.
- HP (Halkçı Parti) (1985). 1. Büyük Kongre Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma ve Hesap Raporları 29-30 Haziran 1985. y.y.: HP.
- İnönü E (1998). *Anılar ve Düşünceler 2*. İstanbul: Yorum Kitapları.
- Kartay C (1997). *11 Eylül 1980’den Günümüze Siyasal Anılar ve Sosyal Demokrasinin Öyküsü*. Ankara: Sanem Matbaacılık.

Kaynar M K (2023). Doksanlar Türkiye'sine Bir Miras: Hülle Partileri. İçinde: M K Kaynar (der), *Türkiye'nin 1980'li Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 511-517.

Kömürcü D (2010). *Türkiye'de Sosyal Demokrasi Arayışı SODEP ve HP Deneyimleri*. İstanbul: Agora Yayınları.

Kömürcü D (2023). Merkez Solda On Yıllık Bir Parantez: SHP Deneyimi. İçinde: E K Selçuk (der), *Kuruculuktan Daimi Muhalefete CHP'nin 100 Yılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 183-213.

Özgenç E (1985). Sosyal Demokrasinin Kaynağı Hümanizmadır. *Halkçı Parti'nin Sesi*, Ocak, 3, 2, 7.

Resmî Gazete (25/01/1980). 16880, Mükerrer; (27/01/1980). 16882; (30/06/1981). 17386, Mükerrer; (16/10/1981). 17486, Mükerrer; (05/08/1982). 17773; (20/10/1982). 17844; (20/11/1982). 17874; (24/04/1983). 18027; (14/11/1983). 18221, Mükerrer; (26/05/1984). 18412; (10/10/1986). 19247; (18/05/1987). 19464; (12/09/1987). 19572; (09/12/1987). 19659; (28/05/1989). 20178; (01/11/1991). 21038, Mükerrer.

Selçuk E K (2023). 12 Eylül Sonrası CHP'nin Yerine Arayışlar: Halkçı Parti ve SODEP. İçinde: E K Selçuk (der), *Kuruculuktan Daimi Muhalefete CHP'nin 100 Yılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 155-181.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (t.y.). 2. Olağanüstü Büyük Kurultay merkez karar ve yönetim kurulu Çalışma Raporu. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (t.y.a). Seçim Bildirgesi. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (t.y.b). SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün Bölge Toplantılarında ve TBMM'de Yaptığı Konuşmalar. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (t.y.c). SHP Politika Kararları. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (1985). Sosyaldemokrat Halkçı Parti Program. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (1987a). Anayasa Raporu. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Prti) (1987b). TBMM'deki ANAP Anayasa Mahkemesinde Yargılanıyor. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (1991a). Sosyaldemokrat Halkçı Parti Anayasa Temel İlkeler Önerisi. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (1991b). Yeni Bir Türkiye İçin İlk Hedefler SHP Seçim Bildirgesi 1991. y.y.: SHP.

SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) (1991c). Yeni Vizyon Ekonomide Onarım ve Atılım Programı. y.y.: SHP.

SODEP (Sosyal Demokrasi Partisi) (1983). Sosyal Demokrasi Partisi Program. y.y.: SODEP.

SODEP (Sosyal Demokrasi Partisi) (1984). Sosyal Demokrasi Partisi Birinci Büyük Kongre Kurultay Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. y.y.: SODEP.

SODEP Haberler ve Görüşler (01/08/1985). TRT ve Çok Seslilik. 3.

Tanör, B (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekiner U (2020). The Social Democratic Populist Party: Revisiting Recent Past of Social Democracy in Turkey. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75 (1), 279-314.

Uncular B (1991). *İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yankı Haftalık Haber Dergisi (03-09/10/1983). "Halkçı Parti, Kiminle, Niye Muvazaa Yapsın?" Calp: Muvazaa partisi değiliz. 653, 10-12.

Yankı Haftalık Haber Dergisi (03-09/10/1983). Halkçı Parti Takvimi. 653, 6-7.

'Dijital Siyaset' Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özelinde İncelenmesi

Serhat Kaya, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

ORCID: 0000-0002-9508-140X

E-Posta: serhatkaya@esenyurt.edu.tr

Öz

Dijitalleşme, enformasyon ve bilginin analog halden bilgisayar teknolojisi tarafından okunabilmesini ifade etmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte kişilerarası iletişim çok daha hızlanmış ve oluşan hiperortam ile iletişim anlık hale gelmiş ve teknolojilerdeki dijitalleşme sosyal medya platformlarının oluşmasına kaynaklık etmektedir. Bu platformlarda fikir ve düşünceler anlık olarak milyonlarca kullanıcıya ulaşmaktadır. Oluşan bu durum özellikle siyasal iletişim için önemli fırsat haline gelmektedir. Topluma ve bireylere ulaşmada alternatif bir alan olarak kullanılmaya başlanan sosyal medya, klasik ya da eskiye ait iletişim ve argüman biçimlerini de değişikliğe uğratmaktadır. İnternet tabanlı bu değişiklikte siyaset yapma biçimi ve toplumla iletişim pratiği de payına düşeni almakta ve yenilikler sayesinde siyasetin sosyal medya platformunun kullanılması dijital siyaset döneminin başlamasına zemin oluşturmaktadır. Sosyal medya platformları, yeni nesil siyasetin başlamasına, kullanıcıların özgürce fikirlerini yazabilmesine, toplumsal gelişmelere karşı toplu itiraz edilebilmesine olanak sağlamaktadırlar. Bu mecraların başında kuşku yok ki Twitter yer almaktadır. Twitter'ın, dijital siyasetin yürütülmesinde ve oluşumunda görece en önemli konumda olduğunu görülmektedir. Siyasetin içinde yer alan aktörlerin neredeyse tamamı toplumu bilgilendirmek veya eleştiri amaçlı açıklamalarını Twitter üzerinden gerçekleştirmektedirler. Twitter kullanıcı sayısının her geçen gün artması ve twitleşmenin yaygınlık kazanması siyasal arenadaki liderlerin, yöneticilerin, adayların dikkatini çekmiş ve ortaya çıkan sosyal medya aracıyla siyasal twitleşmenin yapılabileceği yeni bir alan oluşturmaktadır. Medya ve siyaset ilişkisinde kitle iletişim araçları arasında belki de en etkili olan sosyal medya mecralarıdır. Bu bağlamda bu çalışma, 31 Mart 2019'da Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafınca iptal edilen ve 23 Haziran 2019'da yenilenen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı (İBB) seçiminde Millet İttifakı'nın Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayı Ekrem İmamoğlu'nun sosyal medya kullanımı 'dijital siyaset' bağlamından Twitter örneği üzerinden analizini amaçlamaktadır. İmamoğlu'nun resmi Twitter hesabı 7 Mayıs - 22 Haziran 2019 tarihleri arasında paylaşılan tweetler; türleri, içerikleri ve işlevleri bakımından nicel olarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada, İmamoğlu'nun paylaştığı tweetler; konularına göre, biçimsel dağılımları, etiketlerin içerikleri, en çok retweetlenen tweetler, en çok paylaşılan ve izlenen videolar ve

en çok kullanılan seçim etiketleri şeklinde kategoriler oluşturulup kategorilerin oranları grafikler halinde sunulmuştur. Çalışma sonucunda, İmamoğlu, seçim sürecinde seçmene ulaşmada tweetlerinin konulara göre dağılımında duyuru ve bilgilendirmede ilk iki sırayı paylaşırken, paylaşımlarını yüzde 49 videolarla, yüzde 40 fotoğraflarla ve yüzde 11 emojilerle yaptığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada, İmamoğlu'nun yürüttüğü seçim kampanyasının yeni nesil siyaset yapma yöntemi olan 'dijital siyaset' ile yürüttüğü görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Siyaset, Sosyal Medya, Twitter, Ekrem İmamoğlu, 2019 İBB Başkanlığı Seçimi.

Review of The Election Process Carried Out by Ekrem Imamoğlu in the 23 June 2019 İBB Elections in The Context of 'Digital Politics' on Twitter

Abstract

Digitalization refers to the ability of computer technology to read information and knowledge from an analog state. With digitalization, interpersonal communication has accelerated much more and interaction with the resulting hypermedia has accelerated much more and communication has become instantaneous and digitalization in technologies has led to the formation of social media platforms. Ideas and thoughts can reach millions of users instantly on these platforms. This situation has become an important opportunity especially for political communication. Social media, which has begun to be used as an alternative area to reach society and individuals, is also changing the classical or old communication and argument forms. In this internet-based change, the way of doing politics and the practice of communicating with society also take their share and thanks to innovations, the use of social media platforms in politics forms the basis for the beginning of the digital politics era.

Social media platforms have enabled the start of a new generation of politics, allowing users to freely express their opinions and to collectively object to social developments. It is seen that Twitter, in particular, is relatively the most important of these social media platforms in the execution and formation of digital politics. Twitter is undoubtedly at the forefront of these platforms. Almost all of the actors in politics make statements to inform the public or to criticize via Twitter. The increasing number of Twitter users and the widespread use of tweeting have attracted the attention of leaders, administrators and candidates in the political arena and have created a new area where political tweeting can be done through the emerging social media tool.

This study examines the social media use of Ekrem İmamoğlu, candidate of the Republican People's Party (CHP) of the Nation Alliance, in the Istanbul Metropolitan Municipality Mayoral (İBB) election, which was canceled by the Supreme Electoral Board (YSK) on 31 March 2019 and renewed on 23 June 2019. It aims to analyze from the context of 'digital politics' through the example of Twitter. Tweets shared by İmamoğlu's official Twitter account between 7 May and 22 June 2019; They were subjected to quantitative content analysis in terms of their types, contents and functions. As a result of the study, it was revealed that İmamoğlu used 49 percent of his tweets to reach voters with videos, and it was seen that he carried out his election campaign with 'digital politics'.

Keywords: Digital Politics, Social Media, Twitter, Ekrem İmamoğlu, 2019 Istanbul Metropolitan City Election.

**'İnsan doğası gereği politik bir hayvandır'
Aristoteles**

Giriş

İnternette hızlı bir şekilde gelişme gösteren kitle iletişim araçları 'Yeni Medya', 'Sosyal Medya' şeklinde yeni tarz bir iletişim alanı ortaya çıkarmış ve sosyal ağ platformları oluşmaya başlamıştır. Yeni medya platformlarının her geçen gün daha fazla kullanıcıyı ilgisini çekiyor olması, toplumsal konular hakkında bir tartışma alanı haline dönüşmesi bu platformları iletişim araştırmacıları için bir veri kaynağı haline getirmektedir (Kuş, 2022: 184). Sosyal medya ile hem insanlar hem de kurumlar yer ve zaman sınırsız olmaksızın, yan yana bulunmadan, sanal ortamlarda çift yönlü iletişime ve etkileşime geçebilmektedir (Dalkıran, 2016: 2). Twitter (X), Facebook, Instagram, Youtube gibi uygulamaların kullanıcılarına çift yönlü akışa veya etkileşime imkân tanınmasıyla oluşan dijital evrende coğrafyasız ve zamansız bir yapay dünya oluşmaktadır. Söz konusu sosyal ağların kullanımının yaygınlık kazanarak büyük ilgi görmesi ve yüksek sayılarda kullanıcıya hitap etmesi (Bulunmaz, 2011: 19-50) taşınabilir hale gelmesi ve neredeyse her sektörde kullanım alanının genişlemesi 'online/çevrim içi yaşam' sürecini oluşturmaktadır. Sosyal medya, etkililik düzeyi açısından önde gelen bir alan olmasından öğrenimde ve iş yaşamında da kurumlar tarafından aktif olarak kullanılmaktadır (Güzel, 2020: 93). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle ticaret, eğitim ve siyaset gibi kavramlar ait olduğu alanlardan çıkararak mobilize olmuş ve online eğitim, mobil ticaret ve çevrimiçi siyaset hayatın merkezinde yer edinmiştir (Barlas, 2021: 270). Bu durumun devamındaki gelişmeler, online gazetecilik, online bankacılık, online ödeme, resmi işlerde (e-devlet) online dönemin başlaması hayatın her safhasında

internetin kullanımının yoğunluğunu ve internet tabanlı kullanımların hayatı kuşatıcı hale getirdiğini göstermektedir.

İnternet ve sosyal medya platformlarının zaman ve mekân kısıtlaması bariyerini kaldırarak mobil biçimde ilerlemesi bazı disiplinler için önemli bir yenilik ve kolaylık oluşturmakta ve bu disiplinlerin başında siyaset bilimi gelmektedir. Bu şekilde siyaset yapma biçimi ve toplumla iletişim pratiği de payına düşeni almakta ve yenilikler sayesinde siyasi arenada dijital siyaset döneminin başlamasına zemin oluşturmaktadır. Örneğin, 2008'de ABD'de Başkanlık seçiminde Barack Obama, %52 oy alarak ABD siyasal tarihinde son 30 yıl içinde Demokrat Partili adayların alamadığı oyu alarak başkan seçilmiştir. Amerika halkının yarısından fazlasının desteğini alan Obama'nın seçim boyunca özellikle Twitter üzerinden izlediği iletişim stratejisi önemli bir paya belki de ana paya sahip olmaktadır (Genel, 2012: 25). Obama, daha önceki başkanların izlediği seçim kampanyalarından farklı olarak seçim kampanyasını ağırlıklı olarak sosyal medya üzerinde yürütmüş, Twitter hesabındaki ve web sitesindeki paylaşımlarıyla seçmenlerine ulaşmıştır. Siyasetin sosyal medya üzerinden yapılmaya başlanması, hızla yayılıma girmesi, siyasal gelişme ve toplumsal olayların sosyal medya ile kendini somut olarak göstermesi ve benzer olaylar ile yaşanan bu dönüşüm 'dijital siyaset' döneminin başlamasına temel oluşturmaktadır. Sosyal medya ağlarından biri olan Twitter (X) seçmenle karşılıklı iletişim kurulabilen ortak bir zemini ifade etmektedir (Yaşar, 2022: 15). Bu bağlamda siyaset medya ilişkisinde Twitter, seçmeni ve siyasetçileri aynı anda etkileşimli şekilde bir araya getirme imkânı sunmaktadır. Ayrıca, seçmenlerle seçilenlerin bulunduğu mekânsız, zamansız, hızlı mesajlaşmanın yaşandığı yeni bir alan oluşturmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinden milyonlarca insan, Twitter üzerinden bölgesel veya yerel her türlü konu ve tartışmaya katılmaktadır (Jungheer, 2009). Milyonlarca kullanıcısı olan Twitter, her geçen gün daha çok kişi tarafından kullanılırken, siyasetçilerin de seçmenlere ulaşmasında, konvansiyonel medya dışında, önemli ve etkili bir mecra haline geldiği her seçim döneminde ve toplumsal gelişmelerde daha net şekilde anlaşılmaktadır. Bilhassa Türkiye'de Gezi Olaylarından sonra siyasi partilerin örgütlenmesi, parti liderleri, yerel yönetimler ve siyasi partilerin merkezi yönetim birimlerinin sosyal medya platformu için özel kadrolar kurup yeni departmanlar oluşturarak bilgi, iletişim ve haberleşmeyi bu platform üzerinde sağladıkları (Özkan, 2019: 45-47) görülmektedir. Arap Baharı, Gezi Olayları, Öfkeli Hareketleri (Indignados Movement), Wall Street'i İşgal Et (Occupy Wall Street) ve Sarı Yelekliler (Yellow Vests) Hareketinin yayılmasında ve örgütlenmesinde de anlaşılacağı üzere aktif

bir rol üstlenen sosyal medya platformları, yeni siyasal iletişim modeli açısından önemli bir alan haline gelmektedir (Zafer ve Vardarlier, 2019: 379). Seçim kampanyalarında bilhassa genç kuşağa (ilk kez oy kullanacaklar) ulaşmada özellikle muhaliflerin yoğunlukta ve etkili kullanmaya çalıştığı Twitter, Instagram ve Facebook gibi sosyal medya platformları seçmenle iletişimde kolaylık sağlaması ve mali yük getirmemesi nedenleriyle siyasal örgütlenmeler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Yukarıdaki durumun görece en iyi örneği ise 31 Mart 2019 Türkiye Mahalli İdareler Seçimleridir. 31 Mart 2019'da yapılan Türkiye Yerel Seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlık seçimi Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından 6 Mayıs'ta iptal edilmiş ve seçimin 23 Haziran'da yeniden yapılmasına hükmetmiştir. Bu durum hem Türkiye siyasal gündeminde hem de sosyal medya platformlarında çokça konuşulmuştur. İstanbul seçimlerinin iptali daha çok İstanbulluları ilgilendirse de ülke çapında ciddi tartışmaları da beraberinde getirirken aynı zamanda dünya medyasında da (Independent Türkçe, 2019) yankı uyandırmıştır (Habertürk, 2019). Tekrarlanan İstanbul seçimleri Fransa medyasında; Le Figaro: 'İmamoğlu, Erdoğan'ı İstanbul'dan indirdi', Le Mond: 'İmamoğlu, Erdoğan'a nefret duyan İYİ Parti ve HDP seçmenine güvendi ve Erdoğan'ı ciddi bir başarısızlık ile karşı karşıya bıraktı.' başlıklarıyla okuyucularına haberi duyururken, Almanya medyasında; Die Zeit: 'Türkiye otokrasiyi kabul etmediğini gösterdi', Der Spiegel: 'Erdoğan halkın özgürlüğünü bastıramadı.' İngiltere medyasında; The Guardian: 'Görülmemiş bir sınav', The Times: 'Siyasi düşüşün başlangıcı'. ABD medyasında; Wall Street Journal: 'Erdoğan için can acıttı', Washington Post: 'Erdoğan için net yenilgi', The New York Times: 'Erdoğan, yenilenen İstanbul seçimlerinde kariyerinin en büyük yenilgisine uğradı' (Haber7, 2019). Yunanistan'ın Kathimerini gazetesi ise, "Büyük mücadelenin zaferi-Erdoğan, İmamoğlu'nu tebrik etti" (Bianet, 2019) şeklinde yer verilmiştir. İnternet ve sosyal medyanın kullanım sürecinde artık günlük gelişme, insanlar olay ve haberleri gazete ve televizyondan takip etmek yerine sosyal medyadan takip edebilmektedir. Söz konusu bu dijitalleşmenin veya online bilgi akışının, haber ve fotoğraf paylaşımının bireylerin tercih ve fikirlerinin şekillenmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Dijitalleşmeyle beraber birey, kurum veya markaların yanı sıra, siyasal alan içerisinde yer alan partiler, siyasetçiler ve seçmenler de doğrudan etkilenmiş ve siyasal iletişim kampanyaları dijital ortama taşınmaya başlanmıştır (Çelik, 2020: 125). Bu bağlamda çalışmamızda Ekrem İmamoğlu'nun 46 gün boyunca paylaştığı 337 tweetin, konularına (duyuru, faaliyet, bilgilendirme, teşekkür, vaat, reklam) göre dağılımları, biçimsel (fotoğraf, video, emoji)

dağılımları, en çok kullanılan seçim etiketleri (önemli gün hafta, hatırlatma, anma) en çok izlenen video, en çok retweetlenen twitler şeklinde başlıklar altında kategorize edilerek verilen mesajların çözümlenmesi yapılmıştır. Twitter platformundaki veri, içerik ve paylaşımların ilk günden itibaren kayıt altında olması, geriye dönük incelemeye olanak sağlamaktadır. Bu nedenle veri toplama Twitter üzerinden elde edilmiştir. Araştırmamız, 'dijital siyaset' bağlamında 23 Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun nasıl bir seçim yürüttüğü, seçim sürecinin Twitter özelinde incelemiştir. Siyasi adayların Twitter kullanım pratiklerinin sosyal medyada/dijital ortamda nasıl bir etki oluşturacağı ve ne denli katılım sağlanacağı, çalışmanın önemini oluşturken, Türkiye'de siyaset yapma ve seçim süreçlerinin konvansiyonel medyadan sosyal medya ve dijital ortama doğru ilerlediğini göstermek ise çalışmanın nedenini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada İmamoğlu'nun seçim çalışmalarında çoğunlukla kullandığı Twitter platform hesabının kullanım pratikleri ve süreçleri doğrultusunda siyasal iletişimin, dijital medya aracılığıyla nasıl dijital siyasete dönüştüğünün ortaya konulmasını amaçlanmaktadır. Ayrıca Twitter'in Türk siyasetindeki yeri, önemi ve pratiğinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmamızda sosyal bilimlerde sıklıkla başvuru alan ve hem nitel hem nicel yönü bulunan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nicel içerik analizinde, araştırması yapılan konu hakkında toplanan bilgi, belge ve dokümanlar kategorilere ayrılarak analizi yapılmaktadır. Yoğunluk olarak sayısal veriler üzerinden ilerleyen bir tekniktir. Nitel içerik analizi ise daha çok görülmeyeni bulmaya, verilen mesaj içeriğinin çözülmesi üzerinde odaklanmaktadır. Bu çalışmada nicel içerik analizinin tercih edilmesinin ilk nedeni elde edilen verileri sayısallaştırarak güvenilirliği oluşturmaktır. İkinci nedeni ise güvenilirlik ile aynı verileri inceleyen araştırmaların aynı sonuçlara ulaşılabilmesi ve çalışmalar arası tutarlılığın sağlanabilmesidir. Çalışmada ulaşılan bulguların kategoriler haline getirilip standardize edilmesi de içerik analizinin tercih edilmesinde diğer bir nedeni oluşturmaktadır.

Simbiyotik Bir Yapı: Siyaset ve Sosyal Medya İlişkisi

Bir yandan medyanın siyaset ve iktidar üzerinde kurmaya çalıştığı otorite, diğer taraftan ise siyasal aktörlerin medya üzerindeki baskısı ve otorite kurma söz konusudur. Medya ve siyaset arasında karşılıklı başlayan ve devam eden simbiyotik bir ilişki hüküm sürmektedir. Medya endüstrisi, varlığını devam ettirmek ve gelirlerini artırmak için reklam, ilan ve ham maddeye ihtiyaç duyarken, siyaset dünyası ve toplum da düşünce ve ideolojilerini geniş halk kitlelerine ulaştırabilmek için medyaya mahkûmdur

(Kaya, 2018: 382). Özellikle dijital medya ile bu ilişki biçimi geleneksel medyadan dijital mecraya doğru taşınmaktadır. Medya, gelişmelerden ve haber akışından çevresine bağımlıyken, siyaset de fikirlerini ve görüşlerini topluma ulaştırmak için medyaya ihtiyaç duymaktadır. Ülke yöneticileri, siyasetçiler, diplomatlar, sivil toplum örgütlerinin başkanları, kamu kurum ve kuruluşundaki sözcüler, ülkesini ilgilendiren kararların duyurulmasını, bilgi paylaşımını ve toplumu ilgilendiren konular hakkındaki açıklamalarını ilk olarak Twitter üzerinden yapmaktadırlar. Artık dünyada hemen hemen her siyasetçi, başkan, vekil ve yerel yöneticiler sosyal medyayı aktif olarak kullanmakla beraber ondan maksimum derecede faydalanmaktadırlar.

Yapılacak bir açıklamada, seçmene ulaşmada, etkili bir propaganda uygulamaya kadar birçok sebepten siyasette aktif bireyler tarafından sosyal medya fazlasıyla kullanılmaktadır. Kararsız seçmenin kararını kendi lehine çevirmek, kamuoyunun desteğini almak, olumlu bir itibar oluşturmak gibi fonksiyonlara sahip sosyal medyanın asıl gücü interaktif veya dijital bir platform olmasındandır. Hedeflenen kitleyle çift yönlü iletişim kurulması, toplumsal desteği edinebilmek ve gerekli desteğin oluşması için tüm alanlarda interaktiflik ve sosyal medya siyasal iletişimi de yeniden şekillendirmektedir. Siyasal katılımın her seçimde arttığı Türkiye’de, siyasal süreçlere sanal katılımı sağlayan sosyal medya platformları, bireylerin siyasete katılmasına olanak tanımaktadır. Bu şekilde siyasetçiler, siyasi lider ve hedef kitle arasında sanal da olsa birebir etkileşimli bir bağ oluşabilmektedir. Siyasetin sosyal medya ile olan ilişkisi alanında dünya yakın tarihine bakıldığında önemli gelişme görülmektedir. İlki, 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlık seçimlerinde Barack Obama’nın sosyal medyayı yoğun ve aktif bir şekilde kullanarak seçmene ulaşması ve ABD’nin 44. başkanı olarak seçilmesidir. İkinci gelişme ise en büyük toplumsal hareket olarak görülen 2010’da “ekmek, onur ve özgürlük” sloganlarıyla Tunus’ta başlayıp Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine sıçrayan ‘Arap Baharı’ hareketidir. Üçüncü gelişme ise Türkiye’de 2013 Mayıs ayının son günlerinde başlayan ‘Gezi Parkı Eylemleri’ olaylarıdır. Mayıs 2011’de İspanya’daki ‘Indignados Movement’, Eylül 2011 Amerika’daki ‘Occupy Wall Street’ ve Kasım 2018’de Fransa’daki ‘Yellow Vests’ gelişmeleri diğer önemli örnekler arasında yer almaktadır. Bütün bu gelişmelere dikkat edildiğinde Obama’nın rakiplerine göre sosyal medyayı kullanarak seçmene ulaşması ve sosyal medya üzerinden dijital stratejilerle başkan seçilmesi sosyal medyanın siyasette ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Arap Baharı’nda ise bütün gelişmeler ve kitlesel örgütlenmeler sosyal medya platformlarında yapılmış ve protestoların kitleselleşmesinde sosyal medyanın gücünden faydalanılmıştır.

Gezi Parkı Eylemleri'nde ise yine bireyler sosyal medya üzerinden iletişime geçerek neredeyse ülke çapına yayılan protestolar gerçekleştirmişlerdir. Dönem itibariyle Twitter üzerinden paylaşılan tweetler ile örgütlenmelerin ve gösterilerin başlaması ve uzun sürmesi, sosyal medyanın güçlü etkisine örnek olaylar arasında yer almaktadır. Benzer şekilde İspanya ve Fransa'daki eylemlerin başlaması ve gelişmesi yine Twitter gibi sosyal medya üzerinden ilerlemiştir. Siyasal ve toplumsal tarihin son çeyrek yüzyılında meydana gelen bu olayların bağlamında siyaset ve medya ilişkisinin ne kadar girift olduğu somut olarak görülmektedir. Siyaset ve medya her zaman birbirini besleyen bir ilişki düzleminde adeta birbirleriyle simbiyotik yaşam sürmektedir.

Siyasal İletişim Aracı Olarak Twitter (X)

Türkçe cıvıldamak anlamına gelen ve bir mikroblog platformu olan Twitter 2006'da Jack Dorsey, Noah Glass, Evan Williams ve Biz Stone tarafından San Francisco'da kurulmuştur (Güven, 2021: 185). İlk kullanılmaya başladığında 140 karakter yazılmasına izin veren Twitter, 8 Kasım 2017 itibariyle karakter sınırı 280 kelimeye çıkarılmıştır (Polat vd., 2021: 114). Türkiye'de ise 25 Nisan 2011 tarihi itibariyle Twitter kullanılmaya başlanmıştır. Amerikalı girişimci Elon Musk tarafından Ekim 2022 yılında 44 milyar dolara satın alınan Twitter, logosunu ve adını değiştirmiş yeni ismi 'X' olmuştur. Sosyal medya platformları, yeni nesil siyasetin başlamasına, kullanıcıların özgürce fikirlerini yazabilmesine, toplumsal gelişmelere karşı toplu itiraz edilebilmesine olanak sağlamıştır. Bu sosyal medya platformlarından özellikle Twitter'ın, dijital siyasetin yürütülmesinde ve oluşumunda görece en önemli konumda olduğunu görülmektedir. Çok sayıda insanı eşanlı ve asenkron olarak takip ederek paylaşımlara imkân vermesi, paylaşılan öğelerin izlenmesini olanaklı hale getirmesi, içeriklerin güncellenmesi ve görece kolay yapılabilmesi aynı zamanda bir paylaşımın milyonlarca takipçiye ulaşmasına imkân tanınması, Twitter'ı diğer sosyal medya platformlarına kıyasla ön plana çıkarmaktadır (Ünür, 2016: 153-172).

Twitter kullanıcı sayısının her geçen gün artması ve twitleşmenin yaygınlık kazanması siyasal arenadaki liderlerin, yöneticilerin, adayların dikkatini çekmiş ve ortaya çıkan sosyal medya aracılığıyla siyasal twitleşmenin yapılabileceği yeni bir alan oluşturmaktadır. İran'da 2009 yılında yapılan seçimlere şaibenin karışması söylentisi Twitter aracılığıyla yayılmaya başlanmıştır. Seçimlerin İran muhalefeti uluslararası haber ajansından daha önce dünya kamuoyuna servis edilmesi Twitter'ın siyasal etkisini göstermiştir (Irak ve Yazıcıoğlu, 2012). Kitle iletişim ve teknolojideki gelişmeler, internetin kullanılmaya başlamasıyla dünyadaki bilgisayarları birbirine bağlayan ortak

küresel ağ oluşturulması yeni medya şeklinde adlandırılan bir sistemi ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan sistemin içerik üretimi de çeşitli ve farklı kullanım amaçlı sosyal medya platformlarıyla oluşmaya başlamıştır. Temel altyapısını internetin oluşturduğu yeni medya ekosistemi; ekonomiden siyasete, eğitimden kültüre, sanattan, uluslararası iletişime, medyadan spora kadar birçok alanda yeniliği ve değişimi zorunlu kılmaktadır. Etkileşimli yapıları sebebiyle sosyal medya platformları, içeriğin oluşturulması, geliştirilmesi, yorum eklenebilmesi ve müdahale edilmesi açısından kullanıcılara ve ilgili kimselere söz hakkı tanımaktadır. Pasif/edilgen izler kitleden aktif/etkili izler kitleye imkân kılmaktadır. Dijk'ın (2006: 3-4) belirttiği gibi söz konusu açık iletişim ortamı tüm gerçekliği, bireyden topluma uzanarak etkilemekte, güç dengesini devrimsel olarak değiştirmektedir. Artık siyaset, merkezi olmayan zaman algısından çıkarak heterojen bir yapıya dönüşmektedir.

Medya araştırmalarıyla öne çıkan We Are Social şirketinin “Temmuz 2023 Dijital Dünya” raporuna göre, 2023'ün ilk yarısında Türkiye'deki Twitter kullanıcı sayısı 18,4 milyondan 20,4 milyona yükselmiştir. Kullanıcı sayısı yükselen Twitter, siyasi aktörlerin seçmene ve topluma ulaşması açısından ekonomik faydasının yanı sıra hız ve kolaylık da sağlamaktadır. Bu şekilde Twitter platformuyla oluşturulan siyasal iletişim kampanyaları hedefe anlık ulaştırılabilmektedir. Burada önemli olan bir diğer kavram ise siyasal iletişim kavramıdır. Aysel Aziz (2013: 3) siyasal iletişimi belli grup, kitle ve ülkeleri belirli ideolojik amaçların, belirli grup ve kitlelere kabul ettirmek, gerektiğinde uygulamaya geçirmek ve eyleme dönüştürmek üzere siyasilerin iletişim tekniklerini kullanması şeklinde çerçevlendirirken; McNair (2007: 3) ise siyasal iletişimin sadece yazılı ve sözlü bir ifade olmadığını siyasal imaj ve siyasal kimliğe vurgu yaparak, siyasal iletişimde aynı zamanda giyim tarzı, saç stili, makyaj gibi fiziksel unsurların varlığının önemine vurgu yapmaktadır. Siyasal iletişim, iktidar olma çabalarına uygun olarak yürütülen, propaganda ve halkla ilişkiler teknikleri kullanılarak yapılan iletişim faaliyetleridir (Kalender, 2000). Siyasal iletişim; kamusal kaynakların, devlet gelirlerinin ve hazine gibi kaynakların bölüşülmesi, resmi otorite ve resmi yaptırımlar konusunun tartışılmasıdır (Denton ve Woodward, 1998). Siyasal iletişim, bir yönüyle siyasette denetim ve şeffaflık sağlarken diğer yönden de siyasetçilerin seçmenleri demokratik ikna yöntemleriyle etkileyebilmelerini sağlamada önemli bir görev üstlenmektedir. Siyasal iletişim, siyasal arenada insanların birbirini anlama ve anlatma biçimi ve bu sürecin iki yönlü olmasıdır (Kentel, 1991: 14).

Farklı perspektiflerden siyasal iletişime getirilen tanımlamalara bakıldığında seçen ve seçilenin birbirini anlaması, iktidarı ele geçirmek için ikna stratejileri

geliştirmek gibi farklı amaçlar doğrultusunda yürütülmesine rağmen aslında siyasal iletişim hayatın hemen her alanını kapsamaktadır. Web 2.0 ile sosyal medyanın gelişmesi siyasetin alanını ve tanımını daha da genişleterek siyasal iletişime yeni bir boyut kazandırarak siyaseti yeni bir alana taşımaktadır. Yeni teknolojiyle birlikte siyasal iletişimin sadece sahada değil internet aracılığıyla sosyal medya üzerinde yürütülmeye başlandığı görülmektedir. Sosyal medya merkezli bu yeni siyasal iletişim biçiminde artık her yurttaş siyasal mitinglere, toplantılara gitmeden bilgisayar, tablet, cep telefonlarıyla siyasal iletişim sürecine dâhil olabilmektedir. Facebook, Instagram, Youtube ve Twitter gibi sosyal medya platformları siyasal iletişimi geleneksel medyadan dijital medyaya taşıyarak siyasal iletişimin biçim ve yöntemini değiştirmektedir. Ortaya çıkan bu dijital siyaset modelinde siyasi aktörler ve seçmenler sanal bir ortamda bir araya gelerek siyasal iletişimi hem bireyselleştirmekte hem de yurttaşların da siyasal iletişim sürecine doğrudan katılmasını kolay ve hızlı bir hale getirmektedir. Politik aktörler, propagandalarını karasal sınır ve finansal engellere takılmadan insanlara ulaştırabilirken, yurttaşlar da bu sürece dâhil olup karşıt fikirlerini, desteklerini, istek ve önerilerini veya öfkelerini sosyal medya platformlarında duyurabilmektedirler. Siyasal iletişim süreçlerinin en çok yürütülen platformlarından biri olan Twitter platformunda yürütülen siyasal iletişim, katılımcı demokrasiye fırsat açtığı gibi siyasetin dijitalleşmesine de kaynaklık etmektedir. 2019 yılında Twitter’da en çok adı geçen isimlere bakıldığında Ekrem İmamoğlu en çok konuşulan kişiler arasında yer almaktadır (Sputnik, 2019). İmamoğlu; seçim öncesi, seçim devam ederken ve seçim sonrası açıklamalarını, uyarılarını ve mesajlarını Twitter üzerinden milyonlarca takipçisiyle paylaşarak kendi gündemini oluşturmuştur (Özkan, 2019: 103-105). Twitter, kullanıcılarına sunduğu etkileşim ve katılım seçenekleriyle toplumun nabzının tutulduğu ortak bir alan olması açısından kritik öneme sahiptir. Bilhassa Twitter’ın ana sayfasında yer alan her gün ve her saat başı sıralanan gündem listesi, yurttaşlara ülke gündeminde neler olduğu konusunda fikir edinmek için imkân sunmaktadır. Sosyal medya, özellikle ana akım medyanın söz hakkı vermediği ve medyada yeterli yer bulamayan siyasilerin (Tongut ve Akman, 2014: 117) seçmenlerle iletişime geçip etkili bir kampanya yapabilmelerine de olanak tanımaktadır.

Yeni Bir Siyaset Alanı ve Modeli: Dijital Siyaset

Dijitalleşme, enformasyon ve bilginin analog halden bilgisayar teknolojisi tarafından okunabilmesini ifade etmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte kişilerarası iletişim çok daha hızlanmış ve iletişim anlık hale gelmiştir. En genel ve bilindik tanımıyla toplumu yönetme ve bir iletişim süreci olan siyaset,

mevcut coğrafyasında bireyler ve toplumun tamamı için bağlayıcı kararlar alan ve bu kararların uygulandığı süreci kapsayan ciddi bir organizasyondur. Siyaset biliminin bir iletişim sürecinin olduğu varsayıldığında dijital siyaset kavramını daha net anlatabilmek ve çerçevesini belirleyebilmek için dijital iletişimin de açıklanması yerinde olacaktır. Dijital iletişimi diğer iletişim biçimlerinden ayıran iki özelliğin olduğunu belirten Beisswenger (Sakallı ve Bahadıroğlu, 2018: 133) dijital iletişim bilgisayar, tablet, akıllı telefon aracılığıyla gerçekleşen bir iletişimdir. Haber üretimi ve dağıtımı dijital kodlama ile ağlar üzerinde gelenekleştirilmektedir. İkinci özellik ise dijital iletişim diyalojik/söyleşimsel bir iletişimdir ve burada haberin üreticisi ve alıcılar arasında hızlı olarak müdahale edebilme imkânı sağlamaktadır. Bu iletişim türünde sadece konuşma dili veya yazı değil siyasi kampanya yürüten aktörlerin jestlerini, mimiklerini, düşünce ve duygu durumlarını çeşitli emoji ve ikonlarla dijital ortama aktararak ifade edilmesi söz konusudur. Bu emoji konuşmacıya ilişkin pek çok bilgiyi kısa ve öz şekilde karşı tarafa iletebildiği için dijital iletişim biçimini sürdürmektedir. Sosyal medya araçları; bilgi, görüş, fikir ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayan, sosyal örgütlenmeyi güçlendiren, kamuoyu oluşturan; insanların anlama, anlatma gibi ihtiyaçlarını karşılayan; insan ilişkilerini geliştirip değiştiren, yeni davranış ve tutum kalıplarını, görüş ve düşünce akımlarını yaygınlaştırmaya çalışmaktadır (Çalışkan ve Mencik, 2015: 270). Bu durum özellikle siyasal iletişim için önemli alanlar oluşturmaktadır. Topluma ve bireylere ulaşmada alternatif bir alan olarak kullanılmaya başlanan sosyal medya, siyasal aktörlerin seçmene ulaşmada klasik ya da eskiye ait iletişim ve argüman biçimlerini de değişikliğe uğratarak yapısı itibarıyla anlık iletişim kurmayı ve dönüt almayı sağlamaktadır. Konvansiyonel medya araçlarını bir çatı altında toplayıp 'yeni bacasız endüstri' şeklinde isimlendirilen internet ve sosyal medya, gündem belirleme ve kitleleri etkileme özelliğinden dolayı kurum, kuruluş ve markaların yanı sıra, siyasal örgütler için de önemli bir teknolojik araç haline gelmiştir (Çelik ve Aktaş, 2017: 458).

Hemen hemen her bireyin cebinde taşıdığı mobil telefonlarda Youtube, Facebook, WhatsApp, Twitter, Instagram gibi yeni nesil iletişim ortamları hayatın vazgeçilmezlerini oluşturmaktadır. Kullanıcı veya seçmenler bu platformlar üzerinden siyasal aktörleri takip etmekte, yorum yapıp beğenme eylemlerini gerçekleştirebilmektedir. Oluşan bu tabloda siyasetçiler ve politik aktörler medya araçlarını en yoğun şekilde kullanarak topluma ulaşabilmektedirler. Özellikle internetin çağımızda gittikçe yaygınlık kazanması ve sosyal medya platformlarının kitleleri etkileyici şekilde devreye girmesiyle 'dijital siyaset' veya 'çevrimiçi siyaset' dönemi başlamıştır

(Genel, 2012: 23). İnternet tabanlı bu yenilikler sayesinde siyasetin sosyal medya platformunun kullanılması dijital siyaset döneminin görece daha çok kullanılmaya başlanması ve farkının anlaşılmasında kaynaklık ettiği düşünülmektedir. Yeni nesil iletişim araçlarının ve sosyal medyanın siyasetin akışını değiştireceği gibi siyaset için yeni bir alan açtığı düşünülmektedir. Günümüzde siyasetin işleyiş biçimi; dijital/online iletişim, etkileşim, yorum, beğeni, fikir ve isteklerin paylaşıldığı sosyal medya platformlarının aktif kullanıldığı bir alanı kapsamaktadır. Söz konusu bu değişim ve gelişim dönemi dijital siyaset olarak tanımlanmaktadır. Dijital siyaset, internet teknolojileriyle siyasi aktörler ve onları oluşturan unsurlar arasındaki karmaşık etkileşimlerini, siyasi partiler, yurttaşlar ve aktörler açısından siyasete katılma pratiğinin işleyişini kapsamaktadır (Şen ve Şen, 2023: 492). Dijital siyaset, siyasi erk ve yapılarının dijitalleşen iletişim yapılarının oluşturduğu çevre ya da platformlar üzerinden mesajlarını, vaatlerini dağıtma; yine aynı teknolojik kanallar arası iletişim ile topluma iletiler aktarılır (Couldry, 2015: 36). Konuya geniş ve farklı bir perspektiften bakan Coleman ve Freelon (2015: 1-2) dijital siyaseti, teknolojinin önceden belirlenmiş siyasi amaçlara nasıl hizmet ettiğini açıklamasından ziyade, iktidarın toplumsal örgütlenmesinde bir çoğaltma ve dönüşümü olarak görmenin daha akılcı olduğuna dikkat çekerek, siyasi sürecin iletişimin dijital biçimleri bağlamından teknolojiye nasıl etkilendiğinin teknolojik determinizmden uzaklaşarak bakılmasına vurgu yapmaktadır. Hindman (2009) ise internetin siyasi katılım biçimlerini, adayların ve çıkar gruplarının harekete geçirme biçimlerini değiştirmesine rağmen elitlerin siyasi materyalin internet üzerinden sunulma biçimlerini belirlediğini öne sürmektedir. Vaccari (2017: 212) de siyasal partilerin ve adayların dijital medyayı ne şekilde kullandıklarının yanı sıra yurttaşların da bu pratiklere katılma biçimlerinin önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Dijital siyasette hem yurttaşın hem de siyasilerin rolüne dikkat çeken Vaccari (2017: 84) ayrıca dijital siyaset ile siyasal katılım kalıplarında bir dönüşüm yaşanacağına, katılımcılar arasındaki eşitsizliğin azalacağına ve yurttaşların siyasi repertuarların eki olmayacağı gibi bağımsız ve etkin bir rol oynayacağını savunmaktadır. Dijital siyasete eleştirel bir yaklaşımla bakan Dahlgren (2005: 18) ise internet aracılığıyla geliştirilen etkileşimin belirli bir dereceye kadar kamusal alanın tezahürleri olarak kabul edilebileceğine ve siyasal tartışmaların iletişimsel karakteri, yurttaşların izole edilmesi sebebiyle çoğu zaman yurttaşlık idealini destekleyemeyeceği gibi demokratik iradenin oluşmasına da her zaman katkı sağlamayacağına vurgu yapmaktadır. Dijital siyasetin çemberi, siyasal aktörlerin online platformlarda yaptıkları paylaşım ve etkileşim değil aynı zamanda seçmen kitlesinin bulunduğu şehrin veya bölgesindeki oy kullanacak seçmenlere ait düşüncelerini, istek

ve geri bildirimlerini de içermektedir. Dijital siyaset; demokrasinin, politik söylemin ve tartışmanın toplumsal uzlaşının ya da çatışmanın ve siyasi bilgi paylaşımının dijital ortamlar üzerinden yürütülmesi sürecidir. Dijital siyaset kavramı hakkında yukarıdaki tanımlardan hareketle aslında monologdan diyaloga geçişi ifade etmektedir. Artık tek taraflı iletişim yerine elektronik ortamlardan iletişim sürecinde yapılan yeni nesil siyasettir. Dijital siyaset, temelde, siyaset kurumunun çoğunlukla dijital teknolojilerini kullanması ve tercih etmesi üzerine kurulu bir kavramdır.

Siyaset biliminin teknoloji aracılığıyla online olarak yurttaşlarla iletişime geçebilmesi ve burada büyük veri yöntemlerinden faydalanılarak teknolojik imkânlarla toplum arasında karşılıklı geliştirilen eşanlı uygulamadır. Hem siyaset kurumu hem yurttaş bu teknolojiyi kullanarak oluşan siyasal katılım ve teknolojik zemin dijital siyaseti ortaya çıkarmaktadır. Dijital siyasette yurttaşlar siyasal katılıma dâhil olarak siyasilere yorum yapabilmekte, düşüncelerini yazabilmekte bu şekilde sosyal medya üzerinden oluşan süreç söz konusudur. Dijital siyasette siyasal katılımın yükseleceği ve teşvik edici olacağı varsayılırken bunun pratikte ne kadar gerçekçi olacağı ise tartışılmaktadır. Çevrimiçi katılımın günlük yaşama ve demokrasiye nasıl yansıtacağı ise önemli ve üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Dijital siyaset kavramı açıklanırken dijital/e-demokrasi ve dijital/elektronik parti ile değerlendirilmesinin konu bütünlüğü açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Alanyazın araştırmalarında, e-demokrasi, siber demokrasi, online/çevrimiçi demokrasi şeklinde tanımlanan dijital demokrasi, çevrimiçi araçlarla yurttaşların, doğrudan karar vermesinin koşullarının sağlanması yoluyla kullanıcıların/yurttaşın yetkilendirmesi ve güçlendirilmesi olarak belirtilmektedir (Simon vd., 2017: 11). Teknoloji ve dijital iletişim araçlarının kullanımıyla demokrasiye katılımı vurgulayan dijital demokrasi, yurttaşların demokratik, sosyal, siyasal ve kültürel becerilerini geliştirmek, dijital siyasetin ve platformların eleştirel tartışmalar için olanak sunmasıdır (Fuchs, 2021: 23). Yeni bir siyasi parti türü olan dijital/elektronik parti ise partinin dijital sosyal medya platformlarını kullanması ve bu ağlar üzerinde siyasi faaliyetlerini yürütmesi halidir. Toplumsal hareketlere benzer şekilde yalnızca internetin imkânları kullanılarak örgütlenen ve halkla iletişim kuran dijital partiler (Gerbaudo, 2019) ortaya çıkmıştır.

Dijital partiler, bütün organizasyonlarını ve etkileşimlerini sınırsız katılıma açık tutarak internet aracılığıyla herkesin katılımına olanak sağlayabilmektedir. İnternet ve sosyal medya platformlarıyla siyasetin dijitalleşmesi, yapılacak yeni seçimlerde daha çok kullanılacağı ve her siyasi partinin yoğun olarak

başvuracağı, belki de yakın bir zamanda siyasetin artık sokak mitinglerinde, esnaf, kurum ve kuruluşlara yapılacak fiziksel ziyaretlerde değil sadece dijital mecralarda yürütüleceği düşünülmektedir. Rusya Liberal Demokrat Partisi (LDPR) Minecraft sunucusu üzerinden Mayıs 2023'te İşçi Bayramı sebebiyle yaptığı online mitingin dünya tarihinde düzenlenen ilk dijital siyasi miting olarak tarihe geçmesi dijital siyasetin, yeni bir alanda daha geniş kitlelere yayılacağını, diğer ülkelerdeki siyasi partilere örnek olacağı gibi dijital mitinglerin yapılması için önemli ve temel bir örneği oluşturmaktadır. Ayrıca siyasi partilerin giderek dijitalleşerek elektronik siyasi partilere dönüşmesini ve direkt dijital siyasi parti halinde kurulan pek çok parti bulunmaktadır.

İsveç'te 2006'da kurulan Prate Party (Korsan Parti), 2009'da İtalya'da Italia a 5 Stelle (Five Star Italy), 2012 yılında Arjantin'de Democracia en Red, İspanya'da 2014'te kurulan Podemos Hareketi Türkiye'de ise 2014 yılında kurulan Elektronik Demokrasi Partisi (e-Parti) bu alandaki örnekleri oluşturmaktadır (Işık ve Işık, 2021: 686-692). Teknolojik olarak sistemsel güvenliğin sağlanması halinde pek uzak olmayan bir zamanda genel ve yerel seçimlerde dijital ortamda (e-devlet gibi kişisel ortamlar) optik oy pusulası ile elektronik oy kullanılabilir. Elektronik ortamda oy kullanımı 1964 yılında başta ABD (Saltman, 1978) olmak üzere Fransa, Kanada, İtalya Norveç, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerde yapılmıştır (Telciler, 2017: 114). Bazı ülkeler seçim güvenliği ve dezavantajları sebebiyle uygulamadan vazgeçerken bazı ülkeler de hem sandık başında hem de elektronik oy kullanımı 'hybrid' olarak gerçekleştirmektedir. Döneme göre en yakın örnek ise 15 Mart 2024'te başlayıp 3 gün süren Rusya Devlet Başkanlığı seçiminde hybrid oy kullanılmasıdır (Anadolu Ajansı, 2024). Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de oyunu elektrorik ortamda kullandı. Teknolojinin belirlenimciliği ve yapay zekânın da dijital siyasete dâhil edilmeye başlanması ve elektronik oy kullanımında oluşabilecek risklerin kaldırılmasıyla sandık başında oy kullanmak yerine sadece elektronik oy kullanımıyla seçimlerin yapılacağı yadsınmayacak bir gerçektir. Dijital siyaset modelinin kullanımının artmasıyla, siyasi partilerin ve seçmenlerin daha çok katılım göstereceği ve dijital siyasetin büyük etkiler oluşturacağı varsayılmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Çalışmamızda sosyal bilimlerde sıklıkla başvurulan ve hem nitel hem nicel yönü bulunan içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Nicel içerik analizinde, araştırması yapılan konu hakkında incelenen belge veya dokümanların analiz edilmesi için kategoriler ve kodlar oluşturulmaktadır (Metin ve Ünal, 2022: 275). Nitel içerik analizinde ise içeriğin görünen boyutlarından ziyade

görünemeyen gizli mesajlara ulaşılmaya çalışılmaktadır (Yüksel, 2019: 12). İçerik analizi iletişimin yazılı/açık içeriğinin objektif, kantitatif ve sistematik tanımlamalarını yapan bir araştırma tekniğidir (Gökçe, 1995:16). Fiske (1996: 176) içerik analizi iletilerin aşikâr içeriğinin ölçülenebilir, nesnel ve doğrulanabilir açıklaması yapmak amacıyla kullanıldığını vurgularken, Geogre (2003) ise iletileri, içeriğinde yer alan göstergelerin açık belirgin anlamlarından yola çıkarak içeriğe ilişkin değişkenler hakkında tanımlayıcı veriler elde etmek için kullanılan istatistiksel bir araştırma yöntemi şeklinde tanımlayarak Berelson'a benzer tanımlar getirmektedir. Bu analizin özellikle nicel yönüne vurgu yapan Fröh, (Gökçe, 2006: 17-35) içerik analizini beyanların içeriksel ve biçimsel özelliklerini sistematik ve nesnel tarif eden deneysel bir yöntem şeklinde tanımlamaktadır. Hansen (2000: 86) ise nicelik içerik analizinin amacını herhangi bir metnin içinde bulunan kategori ve belli niteliklerin ortaya çıkma sıklığını belirlemek ve saymak olarak belirtmektedir. İçerik analizi bir çözümleme yöntemidir ve elde edilen veriler nesnellik, genellik ve sistemlilik özelliğini taşımaktadır. 2023 TÜİK verilerine göre; Türkiye'nin 85 milyon 279 bin 553 kişilik nüfusunun yüzde 15'ini 12 milyon 971 bin 289 kişi ile genç nüfus (15-24 yaş grubu) oluşturmaktadır. Türkiye'nin demografik yapısı incelendiğinde genç nüfusun çok olduğu ve bu genç nüfusun yoğun olarak Twitter kullanıyor olması siyasi partilerin, liderlerin ve adayların da dikkatini çekmektedir. Özellikle ilk kez oy kullanacak seçmenlerin siyasi ve sosyal gündemi Twitter'dan takip etmeleri siyasetçilerin genç nüfusun ilgi alanlarına daha da ilgi duymalarını sağlamıştır. Bu bağlamda bu durum, seçim dönemlerinde siyasi partilerin adaylarının Twitter üzerinden seçmen kitlesine ulaşmasını da nerdeyse zorunlu hale getirmektedir. Siyasi adaylarının Twitter kullanım pratiklerinin seçmen üzerinde nasıl bir etki oluşturacağı ve seçim sonucuna nasıl etki edeceği önem arz etmektedir. Bu konuda ortaya çıkacak istatistiksel veriler hem sosyal medya kullanımının siyasal iletişimle olan ilişkisine ışık tutacağı gibi daha sonraki yapılacak çalışmalara da referans oluşturulacağı düşünülmektedir.

Araştırma, Ekrem İmamoğlu'nun resmi Twitter hesabındaki metin, video, fotoğraf, görsel, işitsel ve diğer paylaşım ve etkileşim ilişkilerini kapsamaktadır. 31 Mart 2019'da yapılan Türkiye yerel seçimlerinde CHP İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen Ekrem İmamoğlu'na Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından 17 Nisan'da mazbatası verilmiştir. Ancak YSK, 6 Mayıs'ta seçimi iptal edip 23 Haziran'da seçimin yinelenmesine hükmetmiştir. Ekrem İmamoğlu'nun seçim için yeniden dijital medya üzerinden seçmene ulaşması için başlattığı siyasal iletişim kampanyasında,

çalışmamız Twitter platformu özelinde olduğu için 07 Mayıs-22 Haziran 2019 tarihleri arasındaki 46 günlük tweetlerinin nitel analizi yapılacaktır. Bu çalışmada İmamoğlu'nun seçim çalışmalarında yoğun bir şekilde kullandığı Twitter platformu hesabının kullanım pratikleri ve süreçleri doğrultusunda siyasal iletişimin, dijital medya aracılığıyla nasıl dijital siyasete dönüştüğünün ortaya konulması hedeflenmektedir. Araştırmamızda şu sorulara cevap aranacaktır: Siyasal iletişimde, hedef kitleye ulaşmada Twitter'ın rolü ne şekildedir? Dijital siyasetin oluşmasında Twitter'ın etkisi/katkısı var mıdır?

Bulgular ve Tartışma

Ekrem İmamoğlu'nun Twitter Paylaşımlarının Analizi

Resim 1. Ekrem İmamoğlu'nun Twitter Sayfasının Genel Görünümü

Kaynak: [Twitter.com/ekrem_imamoglu](https://twitter.com/ekrem_imamoglu) Twitter adresi (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

Tablo 1. İmamoğlu'nun Twitter Sayfası Künyesi

Belediye Başkanın Adı	Ekrem İmamoğlu
Twitter Adresi	Twitter.com/ekrem_imamoglu
Hesap Açılış Tarihi	Kasım 2011
Profil Açıklaması	İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı/ Mayor of İstanbul www.ekremimamoglu.com

632 Kaya S (2024). 'Dijital Siyaset' Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özelinde İncelenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 617-651.

Gönderi Sayısı 22 bin 300

Takipçi Sayısı 3 milyon 600 bin

Sayfa Profil Görseli İmamoğlu'nun renkli bir profil fotoğrafı var. Arka plandaysa bu fotoğrafın siyah beyaz hali bulunuyor. Ayrıca bu fotoğrafın yanında siyah kırmızı renklendirme ile 'Her şey çok güzel olacak' sloganı ve imzası bulunmaktadır.

Beğenileri- Like 2653

Video ve Fotoğraf Paylaşımı 1300

Kaynak: twitter.com/ekrem_imamoglu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi:12 Aralık 2019).

Detayları Tablo 1 ve Resim 1'de verilen Twitter açılış tarihi Kasım 2011 olan Ekrem İmamoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adaylığı sırasında 3 milyon 600 bin takipçisi bulunurken, 22 bin 300 gönderim gerçekleştirmiştir. 2.653 beğeni alırken, 1.300 fotoğraf ve video paylaşımında bulunmuştur. Seçim sloganı olarak belirlenen 'Her şey çok güzel olacak' sözü sayfa profilinin görseli olarak kullanılmıştır. Profil açıklamasında ise seçim süreci boyunca 'İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı' olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. 31 Mart 2019 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Seçim Sonuçları

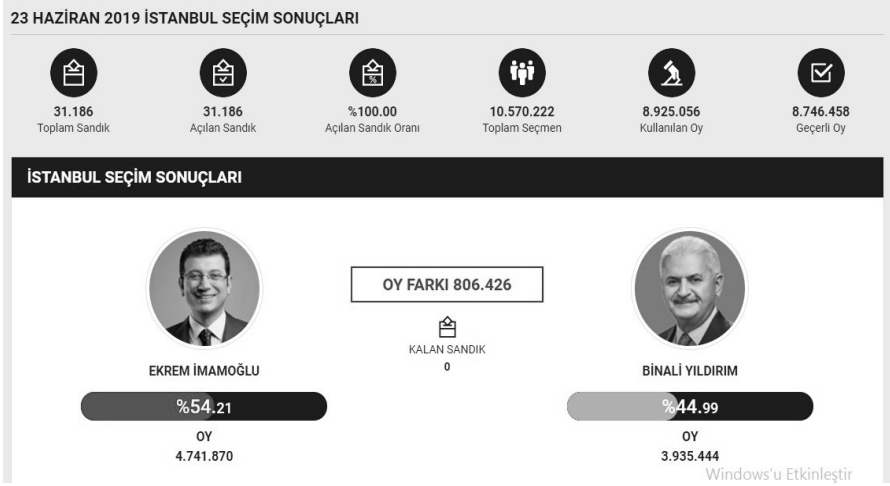
Adayın İsmi	Ekrem İmamoğlu	Binali Yıldırım
Adayın Siyasi Partisi	Cumhuriyet Halk Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi
İttifak Adı	Millet İttifakı	Cumhur İttifakı
Adayların Aldığı Oy Sayıları	4.169.765	4.156.036
Adayların Oy Yüzdeleri Oranı	%48,80	%48,55
Toplam Sandık Sayısı	31.186	
Toplam Seçmen Sayısı	10.570.939	
Seçime Katılım Oranı	% 83,88	
Kullanılan Oy Sayısı	8.866.614	
Geçerli Oy Sayısı	8.547.074	

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu <http://www.ysk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

Detayları Tablo 2'de sunulan 31 Mart 2019 İstanbul Büyükşehir Belediye Seçim sonuçlarına göre; Binali Yıldırım 4 milyon 156 bin 36 oy alırken,

Ekrem İmamoğlu ise 4 milyon 169 bin 765 İstanbullu seçmenin oyunu alarak İstanbul'un 19. Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. 2 Nisan 2019 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) İstanbul Örgütünün itirazı üzerine geçersiz oyların yeniden sayımının yapılması ve hatalı sandık tutanaklarının düzeltilmesi konusunda Yüksek Seçim Kurulu'na (YSK) itirazda bulunulmuştur. Kabul edilen itiraz ve yapılan incelemeler neticesinde 6 Mayıs 2019 tarihinde seçimler iptal edilerek, seçimin 23 Haziran günü tekrarlanmasına YSK tarafından karar verilmiştir.

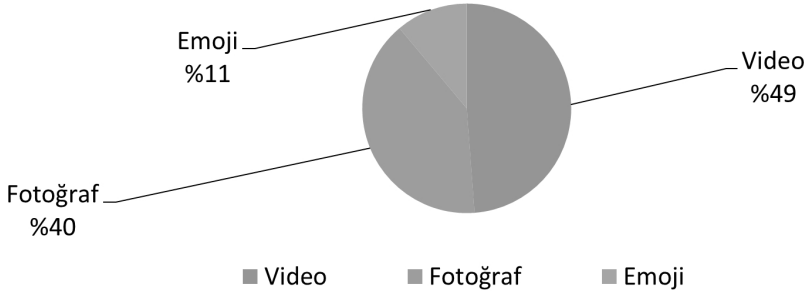
Resim 2. 23 Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Seçim Sonuçları

Kaynak: Yüksek Seçim Kurul <http://www.ysk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

Resim 2'de istatistikleri paylaşılan veriler ışığında; 23 Haziran'da tekrar edilen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçim sonuçlarına göre Binali Yıldırım, yüzde 44,99 oy oranı ile 3 milyon 935 bin 444 kişinin oyunu alırken, Ekrem İmamoğlu oyların yüzde 54,21 ile 4 milyon 741 bin 870 seçmenin oyunu alarak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. Yıldırım ve İmamoğlu arasındaki oy farkı 31 Mart seçiminde 13 bin 729 iken; 23 Haziran seçiminde ise aradaki oy farkı 806 bin 426 oy olarak İmamoğlu'nun lehine sonuçlanmıştır. 23 Haziran seçimlerine kadar Ekrem İmamoğlu'nun seçim kampanyası ve süreci yönetme biçimi Twitter hesabı üzerinden incelenmiş ve aşağıda kategorilere ayrılan konulardan elde edilen veriler grafikler haline getirilmiştir.

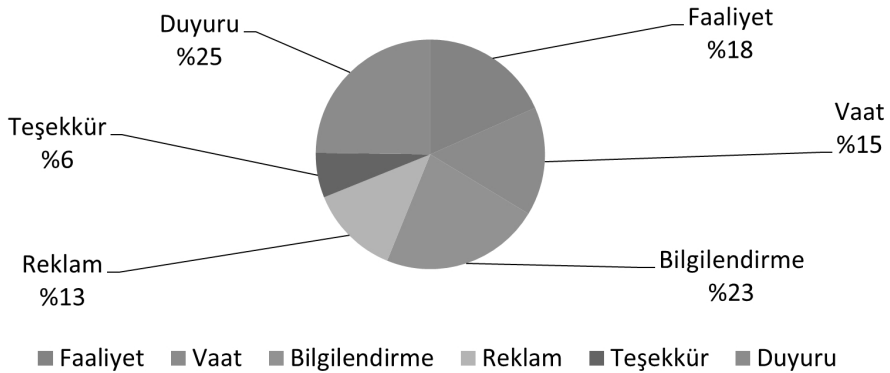
Grafik 1. 07 Mayıs -22 Haziran 2019 Tarihleri Arasında Paylaşılan 377 Tweetin Biçimsel Dağılımlarının Yüzelik Oranları

Kaynak: Twitter.com/ekrem_imamoglu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Grafik 1’de İmamoğlu’nun paylaştığı 377 Tweetin biçimsel dağılımları konulara göre incelendiğinde seçmen kitlesine yüzde 49 oranında video paylaşımı yaparak ulaşırken, yüzde 40 fotoğraf ve yüzde 11 emoji kullandığı görülmektedir. Video ve fotoğraflı anlatımın yüksek olmasının sebebinin daha çok inandırıcılığı sağlamak ve seçmene güven vermek üzerine olduğu varsayılmaktadır. Emoji ile de genç kuşak seçmenlere yönelik bir iletişim stratejisi oluşturulmaktadır.

Grafik 2. Tweetlerin Konularına Göre Yüzelik Dağılımları

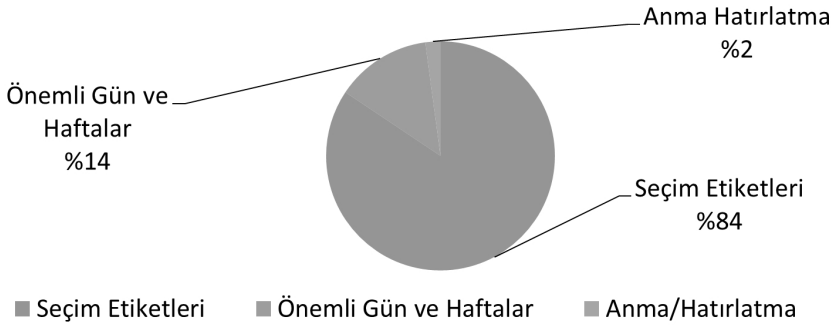

Kaynak: Twitter.com/ekrem_imamoglu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Grafik 2 incelendiğinde; Tweetlerin konularına göre yüzelik dağılımında Duyurular yüzde 25’lik bir payla ilk sırada yer alırken Bilgilendirme yüzde

23 ile ikinci sırada yer almaktadır. Faaliyetlerin pastadaki dağılımı yüzde 15 ile üçüncü sırada bulunurken, verilen Vaatler yüzde 15 ile dördüncü sırada, Reklamlar yüzde 13 ile beşinci sırada ve Teşekkür kısmı ise yüzde 6 ile son sırada yer almaktadır. Duyuru, Faaliyetler, Bilgilendirme ve Vaatlerin yüzdelerinde yüksek olmasında; seçim kampanyasında seçmenleri ikna edebilme, beklentilere cevap verebilme ve seçmenle her an iletişimde olabilmek düşüncesinin ön planda olduğu gözükmektedir.

Grafik 3. Tweetlerde Kullanılan Etiketlerin Konularına Göre Yüzdelerdeki Dağılımı

Kaynak: Twitter.com/ekrem_imamoglu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Grafik 3'te ise İmamoğlu'nun tweetlerinde kullanılan etiketlerin konularına göre yüzdelerinde seçim etiketleri konusu yüzde 84 ile ilk sırada yer alırken, önemli gün ve haftalar yüzde 14 ile ikinci sırada, anma ve hatırlatma konusu ise yüzde 2 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Ekrem İmamoğlu'nun, 31 Mart 2019 İBB seçimi öncesi seçim vaatlerini *Sosyal Yardım, Ulaşım, İstihdam, Dezavantajlı Gruplar ve Çevre* konulu başlıklar altında toplamak mümkündür. Buna göre İmamoğlu'nun seçim vaatlerinin detayları aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 3. Ekrem İmamoğlu'nun Seçim Faaliyetleri

Etkinlikler	Bilgilendirme	Din-İnanç	İmaj
19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı Töreni için Taksim'de tören etkinliği katılımı.	Metro inşaatının ziyareti ve yapılan çalışmalar hakkında bilgilendirme.	Ramazan Bayramı tebriği. Camide namaz kılması sonrası gazetecilere gündemi değerlendirmesi	Televizyon programlarına davet alabilmek için başta TRT'ye çağrıda bulunması.
Kurum, kuruluş, STK belediye gibi örgütlü yapıların temsilcileriyle bir araya gelinmesi.	Metrobüs hattında alınan yeni otobüslerin tanıtım faaliyetleri.	Özel gün ve mesleki günlerin tebriği hakkında tweetler.	Rakibi Binali Yıldırım ile katıldığı televizyon programı sonrası kimin daha başarılı olduğuna dair imaj anketi.
Anıtkabir ziyareti ve sonrası gündemi değerlendirmesi.	Seçim otobüsüyle yaptığı konuşmaların canlı yayında verilmesi,	Twitter hesabından canlı yayınlar ve gündemdeki konu hakkında anlık bilgilendirmeler.	İBB'nin borcunun hesabında paylaşılması ve eleştirel bakış.
Seçim ofisinden videolar ve fotoğraflarla anlık bilgi paylaşımı.	toplumu bilgilendiren paylaşımlar.		

Kaynaklar: Twitter.com/ekrem_imamoglu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 17.06. 2019).

Tablo 3'te İmamoğlu'nun seçim faaliyetlerine bakıldığında; etkinlikler, bilgilendirme, din-inanç ve imaj başlıklarından oluşmaktadır. Türkiye için önemli bir tarih olan 19 Mayıs etkinliklerine ve Anıtkabir ziyaretine katılan İmamoğlu, bu etkinlik ve ziyaret üzerinden siyasal mesajlarını göndermesi ve bunu Twitter hesabından anlık paylaşımına; dijital medyada ve sahada kendini seçmene hatırlatmak, sempatik gözükme ve bir bağ kurmak istediğini göstermektedir. İstanbul'un sorunlarından biri olan ulaşım konusunda da seçmeni yakalamak isteyen İmamoğlu, ulaşım konusundaki çalışmalarını ve metro yapımındaki aşamaları belli aralıklarla Twitter hesabından paylaşmıştır. İnanç ve dini bayramlar üzerinden toplumla iletişime geçen İmamoğlu, Cuma namazına gitmesi ve dini bayram tebriği, toplumdaki her ideoloji ve her inanca mensup yurttaşın oyuna talip olduğu kanaati oluşturmaktadır. Seçim süreçlerinde bütün medya organlarında görünür olmak, adayın imajını dizayn etmek ve toplumun her kesiminden insanlara ulaşması sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu anlamda İmamoğlu, seçim sürecinde başta TRT olmak üzere diğer ana akım medya kanallarını eleştirerek, kendisinin TRT'ye çağrılmadığını ve süre almadığını (T24, 2019) vurgulamıştı. İmamoğlu, vaatlerini topluma ulaştırmadığı, yurdun en ücra köşesine sesini duyuramadığı gerekçesiyle mağdur olma halini ön plana çıkartmaktadır. Ayrıca, İBB'nin toplam borcunu hesabından açıklaması mevcut belediyenin kötü durumda olduğunu kendisinin gelmesi halinde durumun düzeleceğine vurgu yapmaktadır. İmamoğlu, rakibi Binalı Yıldırım ile 16 Haziran 2019'da televizyonda karşı karşıya gelmesi sonrası kimin daha başarılı olduğuna dair imaj anketi yapması; rakibine karşı meydan okuyarak izleyici/seçmen tarafından özgüvenli olduğunu ve İBB başkanı seçilirse başarılı olacağına herkesi ikna etmek istediği anlaşılmaktadır.

İmamoğlu'nun paylaştığı Tweetlerde vaatlerinin yer aldığı Tablo 4'te, Tweetlerin konularına göre yüzde 15'lik bir yer kaplayan vaatlere bakıldığında genel itibariyle İstanbul halkının başta ağırlıklı olarak ekonomik sorunları olmak üzere sosyal, kültürel, çevre, ulaşım ve kent yoksulluğu sorunlarını çözmeye dönük olduğu görölmektedir. Buradan hareketle Ekrem İmamoğlu, seçim vaatlerinde İstanbullu her vatandaşı kucaklamaya çalışan geniş bir vaat yelpazesi olduğu görölmektedir. Toplumda ayrışmalara neden olabilecek unsurlara dikkat edildiğini, sosyal yardımı ön planda tuttuğunu ve ulaşım sorunun çözüleceğine dair vaatleri sosyal belediyeciliği önemsedici ve her yurttaşa belediye hizmetinin gideceğine vurgu yaptığı görölmektedir. Öğrencilerin yaş gruplarına göre anneleri ile toplu taşımadan ücretsiz ve indirimli yararlanacağı seçim vaadi ise özellikle ilk kez oy kullanacak seçmenlere yönelik önemli bir çalışmadır. Bu şekilde İstanbul'da toplu ulaşımında ücretsiz veya indirim imkânının sağlanması oy sayısını artırmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 4. Ekrem İmamoğlu'nun Seçim Vaatleri

Sosyal Yardım	Ulaşım	İstihdam	Dezavantajlılar	Çevre
Mahalle mutfaklarıyla yurttaşın ucuz ve sağlıklı yemek (süt, ekmek) desteği sağlanacak.	12 yaş altı tüm çocuklar ve 0-4 yaş arası çocuklara anneleriyle ücretsiz ulaşım sağlanacak.	Kadınlara maddi destek verilecek.		
Saraçhane'ye Gençlik Kütüphanesi kurulacak.		Bölgesel istihdam ofisleri kurulacak.	Belediye kadrolarına %40 cinsiyet kotası olacak.	Yeşil alanlarda 500 km bisiklet yolu yapılacak.
Dünya dilleri merkezi açılacak ve ilk sınavın ücreti ödenecek.	Toplu taşımada ilk aktarmalar ücretsiz olacak.	İstanbul Çocuk Fonu kurularak bağımlılıkla mücadele edilecek.	10 adet gündüz bakım ve engelli evi yapılacak.	Bölge parkları ve mahalle cep parkları inşa edilecek.
Öğrencilere burs ve yurt desteği verilecek.	25 yaşın altındaki insanlara toplu taşıma %40 indirimli olacak.	100 kapasiteli 150 kreş açılacak ve burada çalışacak 3 bin kadına iş imkânı sağlanacak.	Otizimli ve Down sendromlu bireylere ve onların ailelerine özel bir alanda köy kurulacak.	Otopark ve trafik sorunu çözülecek.
500 bin öğrenciye kırtasiye ve üniforma yardımı yapılacak.	630 km metro hattı ve 11 füniküler yapılacak.			Demiryolu ve denizyolu güçlendirilecek.
Yemekhanesi olmayan okullara kumanya desteği verilecek.				

Kaynaklar: (Twitter.com/ekrem_imamoglu), (<https://www.euronews.com>, Erişim Tarihi: 17.06.2019), (<https://www.evrensel.net>, Erişim Tarihi: 11.06.2019).

Tablo 5. En Çok Kullanılan Etiketler

Seçim Sloganları Önemli Günler	Anı ve Hatırlatma	En Çok Retweetlenen Tweetler	En Çok İzlenen Videolar
#HerŞey ÇokGüzelOlacak		7 Mayıs 2019: “Yolumuz uzun, heyecanımız yüksek, gençliğimiz var” (46 bin).	7 Mayıs 2019: Seçim iptali sonrası konuşması (3,2 milyon).
#İmamoglu VarsaÇözümVar		08 Mayıs 2019: “16 milyon insanın yüreğinde umudu ve sevinci yeşerteceğiz” (41 bin).	8 Mayıs 2019: “16 milyon insanın yüreğinde umudu ve yeşerteceğiz” (3,4 milyon).
#Hayırlı Cumalar	#Hasanİzzettin Dinamo	10 Mayıs 2019: “31 Mart günü sandıkta neler yaşandı?” (48 bin).	10 Mayıs 2019: “31 Mart günü sandıkta neler yaşandı?” (3,5 milyon).
#YKS2019	#AybükeYalçın		
#29Mayıs 1453	#TurkanSaylan	13 Mayıs 2019: “Mübarek Ramazan ayında bile yalan ve iftira ile konuşanları Allah’a havale ediyorum” (46 bin).	28 Mayıs 2019: “Birileri bizi bölmeye, kutuplaştırmaya çalışsa da biz birlik olmaya devam edeceğiz” 3,8 milyon.
#Anadolu Efes	#NazimHikmet		
#Anneler Günü			
#TURFRA		28 Mayıs 2019: “Mübarek Ramazan ayında yeni iftiralarla ve kumpaslarla bana kara çalmaya çalışıyorlar” (42 bin).	28 Mayıs 2019: “Mübarek Ramazan ayında yeni iftira ve kumpaslarla bana kara çalmaya çalışıyorlar” (2,9 milyon).
#Eczacılık Günü			

Kaynak: [Twitter.com/ekrem_imamoglu](https://twitter.com/ekrem_imamoglu) hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

En çok kullanılan seçim etiketlerine baktığımızda aynı zamanda seçim sloganı olan, #HerŞeyÇokGüzelOlacak, ilk sırada yer almaktadır. En çok kullanılan önemli gün ve haftalarda ise Cuma namazına ve Cuma gününün kutsallığına vurgu yapılarak, #HayırlıCumalar etiketi, milyonlarca öğrencinin katıldığı Yüksek Öğretim Sınavları #YKS2019 etiketi, İstanbul'un Fethi #29Mayıs1453 etiketi, Avrupa Ligi (Euroleague) finaline yükselen #AnadoluEfes, anneler günü için #AnnelerGünü, 2020 Avrupa Şampiyonası Elemeleri karşılaşmasında Fransa'yı 2-0 yenen A Milli Takım için #TURFRA ve #EczacılıkGünü gibi önemli gün ve haftalara vurgu yapılarak toplumun hemen her kesiminden seçmenle duygusal ve manevi bağ kurmak ve seçmeni etkilemek hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Anı ve hatırlamalar etiketleri ise, #HasanİzzettinDinamo, #AybükeYalçın, #TurkanSaylan, #NazimHikmet gibi önemli kişi ve ülke gündeminde uzun süre kalan ve etki bırakan olayların hatırlatması yapılarak toplumdaki saygın insanlar üzerinden siyasal iletişim yürütüldüğü düşünülmektedir. En çok retweetlenen Tweetlere baktığımızda ise, İmamoğlu'nun 10 Mayıs 2019 günü paylaştığı, "31 Mart günü sandıkta neler yaşandı?" videosu da 48 bin 722 kez retweetlenerek en çok retweetlenen paylaşımı olmuştur. "Yolumuz uzun, heyecanımız yüksek, gençliğimiz var" ve "Mübarek Ramazan ayında bile yalan ve iftira ile konuşanları Allah'a havale ediyorum" 46 bin, "Mübarek Ramazan ayında yeni iftiralarla ve kumpaslarla bana kara çalmaya çalışıyorlar" tweeti 42 bin ve "16 milyon insanın yüreğinde umudu ve sevinci yereşerteceğiz" 41 bin kez retweetlenmiştir.

Fotoğraf 1. Ekrem İmamoğlu'nun en çok retweetlenerek paylaşılan videosu

Kaynak: Twitter.com/ekrem_imamoglu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 09/12/2019).

İmamoğlu'nun Twitter üzerinden paylaştığı videolardan en çok izlenen ise Fotoğraf 2'deki 28 Mayıs günü esnaf ziyaretinde bir yurttaş ile tartışması

yer almaktadır. “Birileri bizi bölmeye, kutuplaştırmaya çalışsa da biz birlik olmaya devam edeceğiz” videosu 3,8 milyon izlenerek en fazla izlenen video olmuştur. En fazla kullanılan seçim etiketlerinin özetine bakıldığında İmamoğlu, Twitter mecrasında, günün öne çıkan olayları ve toplumun farklı kesimlerinden önemsenecek, dini, sosyal ve kültürel değerleri ön plana atarak seçmeni etkilemeye çalışmaktadır. Bu süreçte yapılan paylaşım ve bilgilendirme sosyal medyanın, Twitter özelinde, politikleştiğini siyasetin de sosyal medya ile medyatikleşmekte olduğunu söylemek mümkündür. Burada kastedilen hem sosyal medyanın hem de siyaset kurumunun birbirlerinin özelliklerinden faydalandığı ve karşılıklı beslendiğidir.

Fotoğraf 2. Ekrem İmamoğlu'nun en çok izlenen videosu

Kaynak: Twitter.com/ekrem_imamoglu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 09/12/2019).

Araştırma kapsamında 46 gün boyunca incelemesi yapılan Ekrem İmamoğlu'nun Twitter hesabından bilgiler, görseller, fotoğraflar, videolar, paylaşımlar, metinler ve diğer veri bağlamında değerlendirilen yazılar raporlaştırılarak tabloya ve grafiklere dönüştürülmüştür. Araştırma kısmında odaklanılan konular; İmamoğlu'nun resmi Twitter hesabından seçime yönelik bütün paylaşımları ve takipçi sayısıdır. Bu iki konu sosyal medya platformlarında muhtevası gereği önem teşkil etmektedir. Takipteki nicel çokluk/azlık iletişim uzamı üzerine kurgulanan Twitter'daki takipçi sayısı kullanıcıların siyasal olarak önemsedikleri unsurların okunur olmasını sağlayabilmektedir.

Fotoğraf 3. İmamoğlu'nun en çok yorum alan ve beğenilen iki Tweeti

Ekrem İmamoğlu ✓ @ekrem_imam... · 16.04.2019 ...

Bu inanç, bu sevgi yeter bize. **Her şey çok güzel olacak.**

2,3B 15,4B 103B

Ekrem İmamoğlu ✓ @ekrem_imamo... · 6.05.2019 ...

Evet, **her şey çok güzel olacak.**

#HerŞeyÇokGüzelOlacak

994 12,6B 107B

Kaynak: Twitter.com/ekrem_imamoğlu hesabından alınmıştır (Erişim Tarihi: 09/12/2019).

Kaya S (2024). 'Dijital Siyaset' Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özelinde İncelenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 617-651. 643

İmamoğlu, 16 Nisan 2019 günü seçim kampanyasını sürdürürken, otobüsün önüne gelen 16 yaşındaki lise öğrencisi Berkay Gezgin'in "Her şey çok güzel olacak" sözünü İmamoğlu'nun Twitter hesabında "Bu inanç, bu sevgi yeter bize. Her şey çok güzel olacak" şeklinde paylaşması 2 bin 300 yorum, 15 bin 400 retweet, 103 bin 583 beğeni alarak en çok beğenilen ikinci tweet olmuştur. İmamoğlu'nun 06 Mayıs 2019'da paylaştığı "Evet, her şey çok güzel olacak" tweeti ise 994 yorum, 12 bin 600 retweet ve 107 bin 252 beğeni alarak en çok beğeni alan tweeti olmuştur. Dijital ortamda dolaşıma giren "Her şey çok güzel olacak" sözü ilk paylaşıldığında 103 binden fazla, ikinci kez paylaşıldığında ise 107 binden fazla yurttaş tarafından beğenilmesi siyasal iletişime dijital ortamda ciddi bir katılımın olduğunu ortaya çıkarmaktadır. İmamoğlu'nun seçim sürecini yürüttüğü sosyal mecralardan biri olan Twitter platformunu siyasal iletişim aracı olarak kullandığını ve bu mecrada dijital siyasetin etkin olarak yapıldığını göstermektedir. İmamoğlu, yaptığı bütün çalışmalarını, seçim mitinglerini, esnaf ziyaretlerini, sokak sohbetlerini ve diğer faaliyetlerini an ben an Twitter platformunda paylaşarak seçmene/topluma ulaşmada sosyal medyayı ağırlıklı kullandığı görülmektedir. Seçim kampanyasının sloganı olarak "Her şey çok güzel olacak" belirlenmiş sık sık bu slogan ön plana çıkartılmıştır.

Sonuç

Twitter, Instagram, Facebook, Periscope ve YouTube gibi sosyal medya platformları siyasetçilerin, yurttaşlarla iletişimleri bakımından büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bilgilendirme, fikir belirtme, haber verme ve eleştirme amaçlı kullanılan Twitter, siyasetçiler tarafından da yoğun olarak kullanılmaktadır. Sadece seçme ve seçilme yaşında olan bireylere değil herkese politize olma imkânı sunan Twitter, siyasal katılım bağlamında kullanıcılara sempati duydukları, istedikleri ve/veya karşıt görüşteki kişileri takip etme olanağı da sunmaktadır. Bu kolaylık siyasetin geleneksel medyadan sosyal medyaya taşınmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda Ekrem İmamoğlu, seçim sürecinde daha olumlu bir imaj çizmek, seçmeni ikna etmek ve sempati kazanmak için Twitter hesabından video, fotoğraf, bilgi paylaşarak açıklamalarda bulunmuştur ve propagandasını sosyal medya üzerinden sürdürerek dijital siyaset yürütmüştür. Muhafız bir aday olan Ekrem İmamoğlu, ana akım medyada kendine yeterli yeri bulamadığı için alternatif yollar deneyerek seçmene ulaşmaya çalışmıştır. Kamu yayıncılığı yapan TRT ve özel medya şirketlerini eleştirerek televizyon ve gazetelerde seçim için projelerini anlatmak ve halka ulaşmak için davet edilmek istediğini her fırsatta dile getiren İmamoğlu, bütün sosyal medya araçlarıyla İstanbullu seçmene ulaşmaya çalışmıştır. İmamoğlu, seçim kampanyasını

teknolojiyi, interneti ve sosyal medyayı kullanan genç seçmene özellikle Twitter üzerinden ulaşıdır.

İmamoğlu'nun Twitter hesabında 07 Mayıs 2019-22 Haziran 2019 tarihleri arasında paylaşılan 377 tweet incelendiğinde ağırlıklı olarak videoların kullanıldığı görölmektedir. Aynı zamanda kullanılan emojilerle genç nüfus ve ilk defa oy kullanacak seçmenler hedef alınmıştır. En çok izlenen videoların içeriğine baktığımızda 2 ana tema göze çarpmaktadır. Birincisi seçim iptali ve sonrasındaki umutvari konuşmalar. İkincisi ise İmamoğlu'nun hakkında öne sürölen iddialara dair açıklamalar yer almaktadır. En çok beğenilen fotoğraflara baktığımızda belli bir ortak tema göze çarpmamaktadır. Kendisine dair olumsuz bir haberi olumsuzlamak için İmamoğlu'nun «lapert» adlı kullanıcının paylaşımını retweet ettiğini görmekteyiz. En çok retweet edilen tweetlerine baktığımızda ise 31 Mart'taki seçimde neler yaşandığına dair bilgilendirme tweeti karşımıza çıkmaktadır. En çok beğenilen video ve paylaşılan tweetler incelendiğinde bir ortak paydada buluştukları görölmektedir. Bu tweetler şunlardır: "10 Mayıs 2019: 31 Mart'ta neler yaşandı? 8 Mayıs 2019: 16 milyon insanın yüreğinde umudu ve sevinci yeşerteceğiz. 28 Mayıs 2019: Mübarek Ramazan ayında yeni iftiralarla ve kumpaslarla bana kara çalmaya çalışılıyor." İmamoğlu, seçim sürecince seçmene ulaşmada tweetlerinin konulara göre dağılımında 'duyuru' ve 'bilgilendirme' ilk iki sırayı paylaşırken, paylaşımlarını yüzde 49 videolarla, yüzde 40 fotoğraflarla ve yüzde 11 emojilerle yaptığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada, İmamoğlu'nun yürüttüğü seçim kampanyasının yeni nesil siyaset yapma yöntemi olan 'dijital siyaset' ile yürüttüğü görölmektedir. Oluşan bu yeni alan siyasal iletişimi sosyal medya merkezli bir seçim kampanyasına çevirmiştir. İmamoğlu'nun twitter hesabında paylaşılan 377 tweet incelendiğinde kullanılan emojilerle genç nüfus ve ilk defa oy kullanacak seçmenler hedef alınmaktadır. Bu şekilde Z Kuşağının yaşam tarzı ve teknolojiyi kullanma biçimlerinin dikkate alındığı görölmektedir. Twitter başta olmak üzere sosyal medya platformlarının dijital siyasetin alt yapısını oluşturduğu gibi siyasetin sanal/dijital kürsüsü niteliğinde olduğu düşünölmektedir. Çalışmada Twitter platformunun siyasal iletişim aracı olarak etkin kullanıldığı ve seçmene ulaşmada katkı verdiği anlaşılmaktadır. Ekrem İmamoğlu'nun siyasal iletişim sürecine dikkat edildiğinde 'mağdur olma hal'i'nin hep ön planda tutulduğu, Binali Yıldırım'ın devletin sosyal, ekonomik ve medya gücünden faydalandığını kendisinin ise bu imkânlardan mahrum olduğunu hatta özellikle medya konusunda engellendiği sıklıkla belirterek bütün bu açıklamaların videolar ve fotoğraflarla güçlendirilmeye çalışıldığı görölmektedir. İmamoğlu, seçim sürecinde hükümetin gücüne

karşılık, gücünü seçmenden aldığına vurgu yaparak sosyal medya üzerinden vaatlerini, faaliyetlerini hedef kitlesine anlatmaya çalıştığına dikkat çekilmektedir. Geleneksel medyada yer bulamayan, sesini duyurmak isteyenler için yeni bir alan olan ve sivil medya olarak isimlendirebileceğimiz Twitter, siyasal iletişimin daha homojen olmasına imkân verebilmektedir. İnternetin imkânından faydalanılarak, elinde medya gücünü bulduranlara karşı bir zorunlu arayışın neticesiyle ve yeni siyasetçilerin kendilerine yeni bir alan oluşturabilme çabalarıyla ortaya çıkan 'dijital siyaset' pek çok fırsatı barındırdığı gibi bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Halka doğrudan bir baskı, sansür olmadan siyasetçilerin topluma ve bireylere ulaşabilmeleri en büyük konforu sağlamaktadır. İnternet finansal maliyetinin ucuz, hızlı ve kolay ulaşabilir olmasının yanında fiziksel sınırları ortadan kaldırması, herkesin kendi sesini duyurabilmesi ve demokrasiye katılım gibi diğer önemli avantajları oluşturmaktadır.

Yurттаşlar açısından sosyal medyayı kullanabilenler için gündemi takip etmek ve o mecrada var olmak kişisel anlamda önemli hissettirirken aynı zamanda siyasilerin denetlenebilir olmasına da katkı sağlamaktadır. Oy pusulasının hazırlanması, kâğıt, mürekkep, kırtasiye, baskı, nakliye, ulaşım, gibi önemli masraf kalemlerinden tasarruf edilebilmesi önemli avantajlar arasında yer almaktadır. Klasik sandık başında oy kullanma sisteminde her seçmenin ikamet adresinde oy kullanması yerine seçmenlerin ikamet adreslerinin dışında isterse farklı bir ülkede olması halinde bile uzaktan internet erişimiyle oyunu kullanabilmesi seçimlere katılımı kolaylaştıracağı gibi katılımı da yükselteceği varsayılmaktadır. 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçiminde 1 milyon 908 bin 445 oyun geçersiz olduğu bilgisini göz önünde bulundurduğumuzda dijital oy kullanımında gerekli arayüz tasarımı doğru yapılırsa klasik seçimlerde ortaya çıkan 'geçersiz oy' sorunsalını ortadan kaldırması (Telciler, 2017: 112) diğer önemli bir avantajdır. İnternet üzerinden oy kullanma yaygınlaştıkça, konunun riskleri de daha fazla dikkat çekmeye başlamaktadır. İlk akla gelen tehdit kaynağı, hacker saldırılarıdır (Güngör, 2017: 2271). Seçimlerde bu tür bir tehdidin olması güvensizlik yaratmaktadır. Elektronik oylamaya özgü olan kilit nokta, kimlik doğrulama, anonimlik, mahremiyet, güvenilirlik ve denetlenebilirlik ile ilgili gereksinimler arasındaki etkileşimdir (Dinçkol ve Işık, 2019: 721). Hem dijital oy kullanımında sanal sandıkların hacker saldırı riski taşıması hem de kişisel bilgilere ulaşma, kapalı oy kullanımı ve açık tasnif gibi konuların güvenliğini konusunda zafiyetler oluşturabileceğidir. Başka bir risk ise seçim gibi ülke geleceğini belirleyen bir konuda iyi finanse edilmiş çevreler iktidarı ele almak için her türlü girişimi yapabilirler (Thompson, 2008). Burada vurgulandığı

gibi finansal güç odaklarının, seçim sonuçları üzerinde istenilen yönde bir etki oluşturmak için girişimlerin seçim güvenliğini tehlikeye attığı gibi gerçek iradenin de sonuçlara yansımada riskli bir durum oluşturmaktadır.

Oy verme işlemi, aygıtların tasarımı ile başlayıp seçimden sonra aygıtların depolanmasıyla sona eren çok aşamalı bir süreçtir. Elektronik oy kullanma öncesi ve kullanım sırasındaki riskler dışında, elektronik oyların dijital ortamdaki güvenli bir şekilde korunması riski de önem teşkil etmektedir. Ayrıca, siyasetçilerin söylemleri, eylemleri, görüntüleri, fotoğraf ve diğer görsel unsurlara kolay ulaşılabilmeli, yorumlarda bulunup kayıt altına alınıp gerektiğinde aleyhte kullanılabilmesi, yapay zekâ ve deepfake yanlış ve kötü niyetli kullanılması açısından risk oluşturmaktadır. Yapay zekâ ve deepfake teknolojisinin kullanım alanındaki artış ve siyaset disiplininin özellikle dijital seçimlerde kullanılmaya lehte/aleyhte açık olması ciddi bir risk oluşturmaktadır. Deepfake ve yapay zekâ ile üretilecek sahte içerikler seçim süreçlerinde manipülasyona sebep olabileceği ve buna benzer risklerin bertaraf edilmesi gerektiğini, konu hakkında hukuksal düzenlemelere ihtiyaç olacağı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bütün bunlara ek olarak dijital siyasetin eleştirel kısmı ise, dijital siyasetin yükselişinde erken dönemde ortaya çıkan iyimser hava hükümetlerin ve şirketlerin, 'bireyin özgürlüğü için çalışmadıkları'nın fark edilmesi, kişisel verilerin etik olmayan biçimlerde ele geçirilerek bireylerin ürünleştirildiği (Kurnaz, 2022: 20) ele geçirilen kişisel bilgiler 'veri ekonomisi' bağlamında işlenilebileceği ve istenilen doğrultuda kullanılabilmesi ortamı oluşturduğu yadsınmamaktadır. Dahlgren (2005) internet ile oluşturulan etkileşimin belli bir dereceye kadar kabul edileceğine dikkat çekerek, demokrasiye de katkı sağlamayacağını vurgulamaktadır. Dijital siyasetin günümüz itibarıyla emekleme döneminde olduğu eksik ve kötü niyetli kullanımlara fırsat vermesi açısından açmazları bulunmaktadır. Dijital siyasetin tam anlamıyla güvenli bir ortamda uygulanabilir olabilmesi hem teknolojik hem hukuksal yenilik ve düzenlemelerle pilot uygulamalarla geliştirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Anadolu Ajansı (16/03/2024). Rusya Devlet Başkanı Oy Kullandı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-devlet-baskani-putin-devlet-baskani-seciminde-oy-kullandi/3165850>. Son erişim tarihi, 16/03/2024.

Aziz A (2013). *Siyasal İletişim*. 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

Barlas N (2021). Siyasal İletişimde Dijitalleşme: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Twitter Analizi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5 (3), 269-285.

Kaya S (2024). 'Dijital Siyaset' Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özelinde İncelenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 617-651. 647

BBC Türkçe (06/09/2020). Ekrem İmamoğlu-Binali Yıldırım canlı yayında tartıştı, hangi aday daha başarılı bulundu? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48665681>. Son erişim tarihi, 06/09/2020.

Bianet (18/09/2020). Dünya basınında seçim sonuçları. <https://m.bianet.org/bianet/medya/209686-dunya-basini-secim-sonuclarini-boyle-gordu-istanbul-tokadi>. Son erişim tarihi, 18/09/2020.

Bulunmaz B (2011). Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği. *Global Media Journal*, 2 (3), 19-50.

Çelik F (2020). İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimi'nde Adayların Twitter İçeriklerinin Siyasal İletişim Açısından İncelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7 (1), 123-148.

Couldry N (2015). Handbook Of Digital Politics. İçinde: S Coleman ve D Freelon (der), *The Social Foundations Of Future Digital Politics*, Edward Elgar Publishing Inc, 35-50.

Coleman S ve D Freelon (2015). Handbook of Digital Politics. İçinde: S Coleman ve D Freelon (der), Introduction: Conceptualizing Digital Politics, Edward Elgar Publishing Inc, 1-13.

Çalışkan M ve Mencik Y (2015). Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 254-277.

Çelik F ve Aktaş H (2017). *Siyasal İletişimde Twitter Kullanımı: "1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Öncesi ve Sonrası Dönemde Siyasal Partilerin Twitter Kullanımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". 1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu* (ISCER) Bildiri Kitabı, 457-476.

Dalkıran İ (2016). Bir İletişim Aracı Olan Sosyal Medyanın Halkla İlişkiler Ekseninde Türk Markaları Tarafından Kullanımı: Ülker ve Eti Üzerinden Bir İnceleme. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 1-24.

Dahlgren P (2005). *The Internet, Public Spheres, And Political Communication: Dispersion And Deliberation*, Political Communication, 22 (2), 147- 162.

Denton R E ve Woodward G C (1998). *Political Communication in America*, New York: Praeger.

Dijk J V (2006). *The Network Society*. London: Sage.

Diñçkol B V ve Işık A (2019). Katılımcı Demokrasi ve Online Karar Alma Bağlamında E-Oy ve Estonya Örneği. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 5 (2), 716-726. DOI: 10.33433/maruhad.665428 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/902481>.

Euronews (17/06/2020). Beş başlıkta seçim vaatleri. <https://tr.euronews.com/imamoglu-yildirim-munazarasi-5-baslikta-secim-vaatleri>. Son erişim tarihi, 17/06/2020.

648 Kaya S (2024). 'Dijital Siyaset' Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özeline İncelenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 617-651.

Evrensel (11/07/2019). Ekrem İmamoğlu'nun seçim vaatleri. <https://www.evrensel.net/haber/381021/ekrem-imamoglundun-secim-vaatleri> Son erişim tarihi, 11/07/2019.

Fiske J (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev. S İrvan, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Fuchs C (2021). The Digital Commons And The Digital Public Sphere: How To Advance Digital Democracy Today. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 16 (1), 9-26.

Genel M G (2012). Siyasal İletişim Kampanyalarında Sosyal Medyanın Kullanımı 12 Haziran 2011 Seçimleri Twitter Örneği. *The Turkish Online Journal Of Design, Art And Communication*, 2 (4), 23-31.

Gökçe O (1995). *İçerik Çözümlemesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Gökçe O (2006). *İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gerbaudo P (2019). *The Digital Party: Political Organisation And Online Democracy*. London: Pluto Press.

Güngör S (2017). Siyasetin @ Hali: Dijital Çağda Siyasal Katılım. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 2259-2273.

Güven S (2021). Siyasi Parti Liderlerinin Sosyal Medyayı Kullanım Pratikleri: Twitter Örneği. *The Journal Of Social Sciences*, 8 (54), 181-195.

Güzel C (2020). Sosyal Medyanın Niteliği, Gelişimi ve Kullanım Alanları Üzerine Kuramsal Bir İnceleme. *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 5 (2), 93-112.

Hansen A (2000). "İçerik Çözümlemesi", *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi*. Çev. M S Çebi, Ankara: Alternatif, 49-102.

Haberturk (18/09/2020). İstanbul seçimi dünya basınında büyük yankı uyandırdı. <https://www.haberturk.com/istanbul-secimi-dunya-basininda-buyuk-yanki-uyandirdi-2497913>. Son erişim tarihi, 18/09/2020.

Haber7 (18/09/2020). Haziran seçimleri dünya basınında. <https://www.haber7.com/dunya/haber/2872205-23-haziran-secimleri-%20dunya-basininda>. Son erişim tarihi, 18/09/2020.

Hindman M (2009). *The Myth Of Digital Democracy*. Princeton: Princeton University Press.

Independent Türkçe (18/09/2020). İmamoğlu'nun zaferi dünya basınında. <https://www.indyrturk.com/node/44931/d%C3%BCnyay/imamo%C4%9Flu%E2%80%99nun-zaferi-d%C3%BCnyay-bas%C4%B1n%C4%B1nda-yeni-bir-ba%C5%9Flang%C4%B1%C3%A7>. Son erişim tarihi, 18/09/2020.

Kaya S (2024). 'Dijital Siyaset' Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özelinde İncelenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 617-651. 649

Irak D ve Yazıcıoğlu O (2012). *Türkiye ve Sosyal Medya*. İstanbul: Okyanus Us Yayınları.

Işık S K ve Işık A (2021). Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79 (2), 673-698.

Jungherr A (2009). *The Digi Active Guide to Twitter for Activism*, https://www.researchgate.net/publication/220006921_The_DigiActive_Guide_to_Twitter_for_Activism. Son erişim tarihi, 25/03/2020.

Kalender A (2000). *Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri*. Konya: Çizgi Yayınevi.

Kaya S (2018). Parti Gazeteciliği ve Hegemonya: Türkiye’de 16 Nisan Referandumu Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science*, 6 (70), 380-398.

Kurnaz A (2022). Dijital Siyasetin Yükselişi ve Yapay Zekâ Siyaset, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Yapay Zekâ Tartışmaları. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4312539. Son erişim tarihi, 08/09/2024.

Kentel F (1991). Demokrasi, Kamuoyu ve Siyasal İletişime Dair. *Birikim Dergisi*, 30, 39-44.

Kuş O (2022). İletişim Çalışmalarında İçerik Analizi ve Metin Madenciliğinin Kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51: Özel sayı 1, 177-191.

McNair B (2007). *An Introduction to Political Communication*. London and New York: Routledge.

Metin O ve Ünal Ş (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 273-294.

Özkan N (2019). *Kahramanın Yolculuğu*. İstanbul: Mediacat Yayıncılık.

Polat B vd. (2021). Türkiye’de Twitter Kullanıcılarının Retweet Pratikleri Üzerine Kullanımlar ve Doyumlar Paradigması ile Bir Karma Araştırma. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5 (2), 112-135.

Sakallı C ve Bahadıroğlu D (2018). Dijital İletişim: Yeni Bir Dile Doğru. *Journal Of Turkish Studies*. 13 (6), 129-146.

Saltman R G (1978). *Effective Use of Computing Technology in Vote-Tallying* (Vol.13). US Department of Commerce, National Bureau of Standards.

Simon J B vd (2017). *Digital Democracy: The Tools Transforming Political Engagement*. Nesta.

Sputnik (18/09/2020). Twitter’da 2019’un en çok konuşulanları belli oldu. <https://sputniknews.com.tr/20191211/twitterda-2019un-en-cok-konusulanlari-belli-oldu-1040808518.html>. Son erişim tarihi, 18/09/2020.

650 Kaya S (2024). ‘Dijital Siyaset’ Bağlamında 23 Haziran 2019 İBB Seçimlerinde Ekrem İmamoğlu'nun Yürüttüğü Seçim Sürecinin Twitter Özeline İncelenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 617-651.

Şen A F ve Şen Y F (2023). Türkiye’de Dijital Siyaset: Siyasal Partilerin Dijital Demokrasi Pratikleri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 490-509.

Telciler C (2017). Elektronik Seçim Sistemleri, Sorunlar, Çözüm Önerileri. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 106-122.

Thompson C (2008). Can You Count on Voting Machines? New York Times <https://www.nytimes.com/2008/01/06/magazine/06Vote-t.html>. Son erişim tarihi, 06/09/2020.

T24 (06/09/2020). Ekrem İmamoğlu: ben İstanbul’un en iddialı adayıydım, beni niye çağırmadınız? <https://t24.com.tr/haber/ekrem-imamoglu-trt-haber-de-sorulari-yanitliyor,826607>. Son erişim tarihi, 06/09/2020.

Tongut S ve Akman E (2014). Sosyal Medyanın Siyasal Partiler Tarafından Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanılması: 2014 Yerel Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mustafa Sarıgül’ün Twitter Kullanımı. *Journal Of Turkish Studies*, 9 (5), 117-137.

Ünür E (2016). Geleneksel Medya’nın Sosyal Medyayı Nasıl Kullandığına İlişkin Bir İnceleme: Dizilerin Twitter Kullanımı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (1), 153-170.

Vaccari C (2017). *Online Mobilization in Comparative Perspective: Digital Appeals And Political Engagement in Germany, Italy, and The United Kingdom*. *Political Communication*, 34 (1), 69-88.

Yaşar İ H (2022) Siyasal İletişim Aracı Olarak Twitter Platformu: Siyasal Partiler Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 14-33.

Yüksel E (2019). Türkiye’de İletişim Araştırmalarında İçerik Analizi Uygulamaları, Sorunlar ve Çözüm.

https://www.academia.edu/41783621/Türkiye_de_İletişim_Araştırmalarında_İçerik_Analizi_Uygulamaları_Sorunlar_ve_Çözüm_Önerileri_P . Son erişim tarihi, 08/09/2024.

Zafer C ve Vardarlıer P (2019). Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 379-390.

Wearesocial (28/01/2022). Türkiye’de Sosyal Medya Kullanım Verileri. <https://recrodigital.com/dunyada-ve-turkiyede-internet-sosyal-medya-kullanimi-2022>. Son erişim tarihi, 28/01/2022.

AKP Rejiminde Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin Zor ve Rıza ile İnşası

Pınar Demircan, Bağımsız Araştırmacı

ORCID: 0000-0002-8529-0638

E-Posta: demipinar@gmail.com

Öz

Bu makale, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde Türkiye'nin ilk nükleer santralının inşasına toplumsal rızanın hangi araçlarla nasıl üretildiğine odaklanmaktadır. Dünyada ilk kez bir devletin başka bir devletin sınırları içinde nükleer santral kurup sahibi olarak işletmesinin örneğini teşkil eden Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS) Projesine Türkiye ile Rusya arasında imzalanan uluslararası anlaşmayla başlanmıştır. Uluslararası anlaşmanın ardından 1976 yılında yer lisansı alınan Mersin'in Büyükşehir beldesindeki proje için imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma" adındaki alt sözleşme de hukuki, ekolojik, sosyal, ekonomik ve siyasi tartışmalı süreçlere yol açmıştır. 12 Eylül Askeri Darbesi döneminde inşa edilen neoliberal politikalar doğrultusunda güçler ayrılığının benimsendiği Parlamentarizmden güçler birliğine dayalı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin alt yapısını hazırlayan rıza ve zor araçları projenin ilerlemesini sağlamıştır. Toplumsal itirazları örgütleme misyonunu haiz olup bir dönem ulusal ölçüğe de çıkmış olan nükleer karşıt hareket, projenin ilerlemesini önleyemeyen mekanizmalarla Mersin'deki varlığını '90lardan itibaren sürdürmektedir. Zira Mersin'de nükleer karşıt direnişi örgütleyen dinamikler de neoliberal politikaların neden olduğu toplumsal dönüşümden payını almıştır.

Siyasal rejim, siyasal iktidar ve toplumsal hareketleri birlikte tartışmayı sağlayan çekişmeli siyaset yaklaşımının benimsendiği makalede ilk olarak, AKP iktidarının kendinden önceki siyasal iktidarlara kopuş ve süreklilikleri neoliberal politikalar bağlamında incelenmektedir. Otoriterlik ve popülizm kavramsal anahtarlarından yararlanılan analizler kapsamında AKP'nin otoriter uygulamaları siyasal rejimin açıklığı/kapalılığı; siyasal iktidarın ittifaklarla kapasitesini genişletmesi, nükleer karşıt harekete yönelik baskı ve şiddet araçlarının kullanımı; merkezi, ademi-merkezi yönetim eğilimleri siyasal fırsat önermeleriyle test edilirken; popülist uygulamaları için de ulusal ve yerel siyaset ağındaki dinamiklerle ilişkisine odaklanılmaktadır. Çekişmeli siyaset yaklaşımına göre nükleer karşıt hareketin dinamik ve mekanizmalarındaki değişiminin yerel ve örgütsel ölçeklerdeki analizinde ise toplumsal hareketler literatüründen yararlanılmaktadır. Makalenin dayandığı doktora tezinin bulguları 2020 yılı sonuna kadar Mersin'de nükleer karşıt hareketin 26 aktörü ile yapılan görüşme verilerinin dinamik statik bir yaklaşıma ele

alınmasından beslenmiştir ve makalenin nükleer karşıtı harekete ampirik bir katkı yapmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Karşıtı Hareket, Neoliberal Politikalar, Çekişmeli Siyaset, Siyasi Fırsat Yapıları, Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS).

Construction of The Akkuyu Nuclear Power Plant with Power and Consent in the AKP Regime

Abstract

This article focuses on how social consent to the construction of Turkey's first nuclear power plant was produced during the Justice and Development Party (AKP) era. The Akkuyu Nuclear Power Plant (NPP) Project, which constitutes the first example of a state building and owning a nuclear power plant within the borders of another state for the first time in the world, was initiated with the international agreement signed between Turkey and Russia. Following the international agreement, a subcontract was signed for the project in the Büyükeceli town of Mersin, for which a land license was obtained in 1976, lead to legal, ecological, social, economic and political controversial processes. In line with the neoliberal policies during the September 12 Military Coup, the instruments of consent and coercion that prepared the infrastructure for the transition from the Parliamentary regime to the Presidential Government System ensured the progress of the project. The anti-nuclear movement, with the mission of organizing social objections and reached a national scale in '90's, has been present in Mersin with mechanisms that failed to prevent the project from moving forward. Indeed, the dynamics that organized the anti-nuclear resistance in Mersin also had their share of the social transformation caused by the neoliberal policies.

Adopting a contested politics approach that enables the discussion of political regime, political power and social movements together, the article first analyzes the ruptures and continuities of the AKP government with its predecessors in the context of neoliberal policies. Drawing on the conceptual keys of authoritarianism and populism, the analysis tests AKP's authoritarian practices through the openness/closedness of the political regime, the expansion of political power through alliances, the use of repression and violence against the anti-nuclear movement, centralized and decentralized governance tendencies and political opportunity propositions, while focusing on its relationship with the dynamics in the national and local political network for its populist practices. According to the contentious politics approach, social movements literature is used to analyze the changes in the dynamics and mechanisms of the anti-nuclear movement at local and organizational scales. The findings of the doctoral dissertation on which the article is based are informed by a dynamic static approach to the interview data

with 26 actors of the anti-nuclear movement in Mersin until the end of 2020, and enable the article to make an empirical contribution to the anti-nuclear movement.

Keywords: Anti-Nuclear Movement, Neoliberal Policies, Contentious Politics, Political Opportunities, Akkuyu Nuclear Power Plant (NPP).

Giriş

Türkiye’de 1950’lerden itibaren¹ kalkınma hedefleriyle gerekçelendirilen nükleer santral projesi ilk kez Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde, 12 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye ve Rusya Hükümetleri arasında uluslararası anlaşmanın imzalanmasıyla başlayan süreçte 2018 yılında inşaat aşamasına ulaşmıştır. Şili ve Arjantin’deki gibi, askeri darbeye inşa edilerek uzun vadede toplumsal dönüşüme yol açan (Kıray, 2006: 93) neoliberal politikaların uygulandığı rejimlerde sık görülen otoriter ve popülist pratiklere (Saad-Filho ve Johnston, 2005; Adaman vd., 2017; Berberoğlu, 2020; Özyürek vd., 2019; Tansel, 2018) AKP tarafından yoğun olarak başvurulmaktadır. AKP rejimi makalenin konusunu oluşturan Akkuyu Nükleer Güç Santralinin (NGS) önceki iktidarlar dönemine tekabül eden 1965, 1977, 1983 ve 1996 yıllarındaki girişimler gibi (Demircan, 2022) kesintiye uğramasını önlemiştir. Zira uluslararası anlaşmaları düzenleyen Anayasanın 90. maddesinin “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz” ibaresi uluslararası andlaşmaları yargısal denetim dışında bırakarak Akkuyu NGS projesinin iç hukuk engeline takılmamasını sağlamıştır (Köybaşı, 2014).

Uluslararası anlaşmanın akabinde kabul edilen “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti’nde Akkuyu Sahası’nda Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma”² ise işletim süresi en az 60 yıl olan nükleer santralin Yap-Sahip ol-İşlet (YSİ) / (Built-Own-operate) (B.O.O.) finansman modeliyle inşa edilmesi nedeniyle dünyada ilk kez bir devletin bir başka devletin sınırları içinde nükleer santrali sahibi olmasını sağlamıştır. Bu anlaşma içeriğine göre, Akkuyu NGS hisselerinin en az yüzde 51’i³ ve tesiste üretilecek elektriğin tamamı her zaman Rusya menşeli Rosatom’a aittir. Türkiye tarafı ile nükleer teknoloji üzerine know-how paylaşımının yapılmayacağı da açıkça belirtilen anlaşma Türkiye için dezavantajlı olduğu kadar Akdeniz’de Rusya’ya jeopolitik güç ve tesiste üretilecek elektrik için yüksek garanti fiyatının⁴ kabulüyle Rusya için kârlı bir yatırımdır.

Neticede gerek uluslararası anlaşmaya dayanarak ulusal hukuku yok sayan gerekse proje anlaşmasıyla ulusal güvenlik, enerjide dışa bağımlılık, ekonomik ve siyasi veçhelerden tartışmalı olan⁵ Akkuyu NGS genel ekolojik risklerin⁶ ötesine geçen çekişmeli süreçleri beraberinde getirmiştir. Ne var ki, Akkuyu NGS'nin ilk reaktörünün operasyona başlatılması öngörülen tarihin yaklaşması⁷ nükleer karşıtı hareketin Mersin'deki toplumsal itirazları örgütleme ve mobilize etme misyonunu yerine getir(e)memektedir. Nitekim geçmiş 1970'lere dayanan⁸ nükleer karşıtlığını yıllar içinde ölçen kamuoyu araştırmaları da nükleer karşıtı potansiyelin mobilizasyonunda güçlükler olduğuna işaret eder.

Bu araştırmalara bakıldığında, 1999 yılında proje alanı olan Mersin'in Büyükeceli Beldesinde Greenpeace tarafından yapılan oylamanın sonucuna göre muhaliflerin oranı yüzde 84'tür (Künar, 2002: 240). 2010 yılında proje için uluslararası anlaşmanın imzalanmasından sonra Mersin genelinde yapılan değerlendirme, itirazların yüzde 65,1 (Palabıyık vd., 2010) düzeyinde olduğunu gösterirken 2011 yılında meydana gelen Fukushima Nükleer felaketinin ardından Greenpeace tarafından yapılan kamuoyu araştırması halkın yüzde 64'ünün nükleer santrale karşı olduğunu, yüzde 86,4'ünün de santrale yakın bir yerde yaşamak istemediğini (Benmayor, 2011) ortaya koymuştur. 2015 yılında Mersin'de yapılan bir araştırmanın sonuçları katılımcıların yüzde 50'den fazlasının Mersin'de nükleer santral kurulmasına karşı olduğunu (Avcı ve Toroğlu, 2020), 2016 yılında OHAL öncesinde Mersin'de Büyükşehir Belediyesi ve Mezitli Kent Konseyi tarafından 5050 kişiyle yapılan araştırma ise yerel ölçekte projeye itirazların yüzde 78 düzeyinde bulunduğunu (Aktaş, 2021) gösterir. 2018 yılında Türkiye ölçeğinde nükleer karşıtlığını yüzde 40,12 olarak ölçen Türkiye Araştırmasına (2021)⁹ mukabil, 2018 yılında KONDA tarafından 30 ilde gerçekleştirilen Çevre Bilinci ve Çevre Koruma Araştırması (KONDA, 2018) Mersin'de nükleer santral karşıtlığının yüzde 66 olduğunu teslim eder. KONDA tarafından 2020 yılında gerçekleştirilen Türkiye'de İklim Değişikliği Algısı Araştırması (İklimhaber ve KONDA, 2020) ise değişen iklim koşullarında nükleer enerji santrallerinin en az tercih edilen elektrik enerjisi kaynağı olduğunu göstermektedir.

Ulusal ölçeğe kıyasla yerelde daha yüksek görünen itirazlar nükleer karşıtları tarafından Akkuyu NGS'ye yönelik Mersin'deki toplumsal muhalefet potansiyelinin değerlendirilememesinin nedenlerini tartışmaya sevk etmektedir. Bu nedenle siyasal rejim, siyasal iktidar ve toplumsal hareketleri birlikte tartışmaya olanak veren çekişmeli siyaset yaklaşımına

göre, (contentious politics) (Tilly ve Tarrow, 2015) makalenin ilk kısmında AKP rejiminin kendinden önceki iktidarlara kopuş ve süreklilikleri üzerinden karakter analizi yapılacaktır. Temel araştırma sorusu “Akkuyu NGS için toplumsal rıza nasıl üretilmiştir?” olan makalede otoriter pratiklerle daralan demokrasi kapasitesinin ölçümü için Tilly ve Tarrow’un (2015) *Siyasi Fırsat Yapıları* (political opportunity structures (POS)) önermelerinden (siyasal rejimin açıklığı/ kapalılığı, güç ilişkileri; siyasal iktidarın ittifaklarla kapasitesini genişletmesi, toplumsal hareketlere yönelik zor ve baskı araçlarının kullanımı; merkezi/ademi-merkezi yönetim eğilimleri) ve popülist uygulamalardan yararlanılacaktır. Makalenin ikinci kısmında ise Akkuyu NGS’ye karşı direniş mekanizmalarının katalizörü olan nükleer karşıtı hareketin analizi için toplumsal hareket literatürüne başvurulacaktır. Makalede baz alınan doktora tezi¹⁰ için 2019 ve 2020 tarihlerinde Mersin’deki 26 hareket aktörüyle gerçekleştirilen yüz yüze derinlemesine mülakat verileri ise gerek nükleer karşıtı hareketin dinamik statik esaslı kavranışıyla (Tarrow, 2011: 7-8) siyasal rejim analizini gerekse nükleer karşıtı hareket dinamikleri ile mekanizmaların dönüşümünün çözümlenmesini desteklemektedir.

Makale, AKP döneminde neoliberal politikaların zirveye çıktığını savunan çalışmalara (Tansel, 2018; Adaman vd., 2017; Akbulut vd., 2020) yakın görünmekle beraber, siyasal rejimin geçirdiği değişimin sivil toplum alanı ile nükleer karşıtı hareketin geçirdiği değişimle birlikte yani dinamik statiklik esasına göre analiz edilmesi bakımından, politik ve sosyolojik bir bağlama sahiptir. Toplumsal hareketlerin çatısı altında tartışılan nükleer karşıtı hareketin dinamik ve mekanizmalarındaki değişimin analizinin siyasal rejim analizi eşliğinde yürütülmesi ise makaleyi toplumsal hareketler literatürü içindeki çerçeveleme yapılan çevre hareketi analizlerinden farklılaştırmaktadır. Bununla birlikte makalenin, Türkiye’de teorik çalışmalara sınırlı kalan çekişmeli siyaset yaklaşımını ilk kez sahaya taşıyarak literatürü zenginleştirmesi ve nükleer karşıtı harekete ampirik bir katkı yapması beklenebilir.

Neoliberal Devletin İnşası ve Dönüşümü

İlk kez Şili’de 1973 yılında askeri darbe ile denendikten sonra ABD’de uygulanan neoliberal politikalar Türkiye’de Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan iki stand by anlaşması kapsamında 24 Ocak Kararlarıyla uygulanacakken toplumsal güçlerin itirazlarıyla engellenmesi neticesinde 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’ni izleyen süreçte inşa edilmiştir. Eşitsizlik kaynağı olan tahakküm biçimlerinin yaygınlaşmasıyla toplumsal dönüşüme yol açan neoliberal politikalar tarihsel olarak emek üzerinden yaratılan

artık değer üretimiyle açıklanabilir. Borçlandırmayı, zor ve rıza araçlarının kullanımını, sömürgecilikle işleyen kapitalizmin stratejisi olarak yorumlayan Harvey (2012: 322), birikimin kamusal mekanlarda çitleme, el koyma ve mülksüzleştirmeye dayanırken birikimin sürekliliğinin de özelleştirme, sermaye hareketleri, para transferleri, işgücü göçü, teknoloji transferi, döviz spekülasyonu gibi el koyma süreçleriyle sağlandığına işaret eder (Harvey, 2004: 24). Nitekim makalenin konusunu oluşturan nükleer santrallerin Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) gibi ulus üstü kurumlar eliyle gelişmekte olan ülkelere yönlendirilmesi (Wallerstein, 2011: 32) ve bu ticaretin önceden var olan borç ilişkilerine göre¹¹ yapılması (Amin, 1997: 150) küresel birikim rejiminin eşitsizliklerden beslendiğini teyit eder.

Neoliberal politikalar doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde uygulanan mali disiplin, piyasanın serbestleştirilmesi, özelleştirmelerle işleyen borç mekanizmasıyla dayatılan yoksulluk ve eşitsizlikler bu ticaretin nesnesi kılınan ülkelerin siyasal rejimlerinin kültürel ve siyasi niteliğini de olumsuz etkilemektedir (Özuğurlu, 2014: 55). Nitekim Bruff (2014), neoliberalizmin piyasalaştırma veya metalaştırmanın bir uzantısı olmanın ötesinde toplumların zorlayıcı, demokratik olmayan ve eşitsiz bir şekilde yeniden düzenlenmesiyle ilgili olduğunu iddia etmektedir. Neoliberal politikaların sosyal ve siyasi alanları ekonomileştirildiğine işaret eden Bruff (2019: 375) tahakküm süreçlerinin kaynaklar üzerindeki hak ve kontrolle sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Zira Harvey'in mülksüzleştirerek birikim kavramına karşılık gelen özelleştirme vb. uygulamaların kullanım şekli ve amacı sosyo-mekansal sonuçları olan bir değişimi tetiklemektedir (Akbulut vd., 2020: 283).

Öte yandan neoliberal politikaların devlet müdahalesinin azaltılması ve/veya devletin küçültülmesi iddiasına karşın, muhalif kesimlere yönelik baskı ve şiddet, idarenin merkezileşmesinin yanı sıra sosyal sorumluluk, sivil toplum gibi kavramlarla devletin tahakküm alanının genişletilmesi (Bedirhanoglu, 2010: 5) devletin aktive edildiğini savunan Bruff'u (2014) yankılamaktadır. Kapitalizmin doğanın ve doğal varlıkların, emeğin, kamusal mekanların içinden geçerek onları tüketen (Foster, 2012: 54-57) özelliği, krizler aracılığıyla devlete yeni müdahalelerde bulunma fırsatı vermekte, kapitalizmin kendi çelişkilerinin yol açtığı krizler aracılığıyla devleti etkinleştirmektedir.

AKP Öncesi Dönem

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde mülksüzleştirmeye dayalı birikim aracı olan güvencesizleştirme, işsizlik, taşeronlaştırma ve yoksulluk çekişmeli süreçlere uzanır. Nitekim, 12 Eylül Askeri Darbesi ile başlayan sıkıyönetim koşullarında uygulanan neoliberal politikalara istinaden Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanının “Bugüne kadar hep işçiler güldü, artık sıra bizde” (Savran, 2004: 29) şeklindeki yorumu darbenin sınıfsal karakterini ve çekişmeli süreçlerin temel nedenini gösterir. 37 yıl sonra AKP iktidarı tarafından “Biz göreve geldiğimizde, 15 sene önce Türkiye’de olağanüstü hâl vardı ama bütün fabrikalar hep grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri ama şimdi böyle bir şey var mı? Tam aksine, şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL’den istifadeyle anında müdahale ediyoruz” (Bianet, 2017) söylemi de AKP dönemindeki OHAL koşullarının da sermaye birikimi lehine kullanıldığını gösterir.

12 Eylül Askeri Darbesiyle başlayan sıkıyönetim döneminden sonra 1983 yılında geçilen serbest piyasa ekonomisi kamu kurumlarının ve iktisadi teşekküllerinin (KİT) zarar ettiği gerekçesiyle özelleştirilmesini dayatmıştır. Ulusal sermayenin satın alma kapasitesinin yetersizliği ile karşılaşılması devlet varlıklarının IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla doğrudan yabancı sermayeye satışına neden olurken, bu süreç, önceden kurulmuş olan borç ilişkilerine göre işlemiştir (Angın ve Kılınçarslan, 2021). Çoğu özelleştirmenin¹² başarısız olması, AKP öncesinde bu uygulamanın 2000 yılında gerçekleştirilen Petrol Ofisi ile sınırlı kalmasına yol açarken (Angın ve Bedirhanoğlu, 2013: 75-95) TEKEL, Seka, Etibank, Sümerbank gibi KİT’lerin özelleştirilmesi istihdam edilen geniş emek gruplarını işsiz bırakarak emeğin mülksüzleştirilmesine neden olmuştur. 1994 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yayımlanan kitapçıkta özelleştirmelerin kamu kesiminin güçlendirilmesiyle gerekçelendirilmesi (Kilci, 1994: 14), oluşan memnuniyetsizliklerin gerçek nedeninin gizlenmesine çalışıldığını göstermektedir.

AKP öncesi dönemde iki önemli etkiden biri Türkiye’nin 1995 yılında Gümrük Birliği anlaşmasını imzalamasından sonra Avrupa Birliği’nin (AB), Türkiye siyasetine müdahalesinin artması (Bedirhanoğlu, 2010) diğeri de, kamu kurumlarının rekabetçi piyasaların önceliklerine göre kurumsallaşması için (Yıldırım, 2011) 1999 yılında IMF ile stand-by anlaşmalarının yapılmasıdır. Bu doğrultuda Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Kamu İhale Kurumu, Rekabet Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu gibi düzenleyici kurumların kurulmasıyla devletin,

piyasanın menfaati doğrultusunda yeniden yapılandırılması sağlanmıştır (Civelekoğlu, 2015). 2001 yılında ise iş dünyasının gereksinim duyduğu iyileştirmelerin yapılması ve yabancı sermayenin karşılaşılabileceği idari sorunların çözümlenmesi için (Cebeci, 2000) Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Koordinasyon Kurulu (YOİKK) oluşturulmuştur.

Öte yandan özel girişimleri desteklemenin bir yolu da devletin başta üretim, sosyal güvenlik, tarımsal destek, bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesi, eğitim, sağlık ve kentsel hizmetlere yönelik devlet harcamalarının kısıtlanması olduğu üzere (Ataay, 2008: 86), devletin kapasitesini aşan görevler de piyasa ya da sivil topluma yüklenmiştir. Özetle, piyasa aksaklıklarına özerk kurumların müdahale etmesi yönündeki değişikliklerle “piyasa için devlet” kavramı (Bayramoğlu, 2005: 54-56) siyasi rejime AKP öncesi dönemde yerleştirilmiştir.

AKP Dönemi

2002 yılında tek başına iktidara gelen AKP IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve AB tarafından yapılan reform önerilerinin de yürütücüsü olarak Türk Telekom ile PETKİM, TÜPRAŞ ve ERDEMİR gibi enerji alanındaki geniş ölçekli kamu kurumlarının özelleştirilmesini programına almıştır. Bu özelleştirmeler kurumların yüksek maliyetli teknoloji transferi yapılmadıkça âtıl kalacağı yönündeki iddialarla gerekçelendirilirken (Angın ve Bedirhanoglu, 2013) satışlar ise özel sektöre girişi kolaylaştırmak ve istihdamı artırmak gibi söylemlerle meşrulaştırılmak istenmiştir. Satışlarda '90'lardaki gibi doğrudan yabancı sermayenin hedeflenmesinin nedeni ise bu kez kapitalist grupların özelleştirmelerle güç kazanıp rejime tehdit oluşturmasının önüne geçmektir (Angın ve Kılınçarslan, 2021).

AKP'nin askeri vesayet karşısında hegemonyasını inşa etmek için araçsallaştırdığı neoliberal politikalar ise farklı sermaye gruplarını bir araya getirmesini sağlarken işçi ve yoksul kesimler üzerinde popülist araçlardan (Özden vd., 2017: 192) beslenmiştir. Zira, 1980'lerden itibaren özellikle emekçi sınıfların mağduriyetini ve yoksulluğunu derinleştiren neoliberal politikalar AKP'nin iktidara gelmeden önceki yerel yönetim pratiğinin sosyal yardım ulaştırma ve düşük gelirli insanların bankaların kredi sistemine bağlanması gibi koruma düzeyini genişleten uygulamalarıyla buluşmuştur (Doğan, 2013). Sermayenin yanı sıra yoksul kesimlerin de AKP'nin hegemonya inşa sürecine katkı yaptığını gösteren bu durum AKP rejimi boyunca versiyonlarıyla AKP'nin tabanını desteklemiştir.

AKP'nin neoliberal politikaları açısından önemli bir değişiklik, 2008 krizinin etkileri altında IMF ve Dünya Bankası gibi kredi kaynaklarının kesilmesi üzerine enerji ve inşaat projelerine yönelmesine dayanır. Bedirhanoğlu'nun (2010: 4) Türkiye'de 1994-1999 ve 2001 tarihlerinde olduğu gibi her kriz sonrası yeni finansal serbestleşme ve neoliberal uygulamalardaki yükseliş işaret ettiği üzere, 2008 krizi de gerçekleştirilen kanun değişiklikleri, hükümete yakın sermaye gruplarına tanınan kanuni muafiyetlerle AKP'nin krizden güçlenerek çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki, 2013 yılı itibariyle '80lerin yap-ışlet-devret (YİD) modelinin benimsendiği Kamu-Özel İş Birlikleri (KÖİ) sermaye gruplarına yeni iş fırsatı sağlayan şehir hastaneleri, köprü, havalimanı gibi dev bütçeli yatırım kalemleri bütçe içinde en yüksek meblağlara ulaşmıştır (Öztürk ve Bahçe, 2023).

Türkiye'de Nükleer Santral Projelerinin Tarihsel ve Kurumsal Arka Planı

Türkiye'de nükleer santrallerle ilgili olarak ilk resmi adım 1955 yılında Viyana'da toplanan Cenevre Konferansında Barış için Atom Anlaşması'nın imzalanmasıyla atılmıştır. Bu anlaşmayı ilk imzalayan ülke olan Türkiye'nin aynı yıl ABD ile atom enerjisinin barışçıl kullanımına yönelik ikili iş birliği anlaşmasını imzalamasından sonra (Fischer, 1997: 29) Türkiye'de nükleer enerji alanında çalışmalara başlanmıştır. SSCB tehdidine karşı 1952 yılında NATO'ya üye olan Türkiye toprakları NATO'nun askerî üs ve tesisler kurmasına açılırken, 1954 yılında imzalanan "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" da (Kıyanç, 2020) ABD ile atom enerjisi konusunda çalışmalara başlanmasına izin vererek Türkiye'nin bilimsel, teknik destek alması için "Atom Enerjisi Sivil Kullanımı İş birliği" anlaşmasının yapılmasıyla sonuçlanmıştır (Kütükçüoğlu, 2020: 183). 1956 yılında Başbakanlığa bağlı olarak Türkiye'de Atom Enerjisi Komisyonunun (AEK) kurulmasını ise 1957 yılında kurulan Uluslararası Atom Enerji Ajansı'na (IAEA) üye olunması izlemiştir.

1956 yılında İstanbul'da kurulan Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi (ÇNAEM), Ankara'da Ankara Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi (ANAEM), Lalahan Hayvan Sağlığı Nükleer Araştırma Enstitüsü (LHNAE) ve Ankara Nükleer Tarım Araştırma Merkezi (ANTAM) ile kurumsallaşan nükleer süreçler neticesinde (Kütükçüoğlu, 2020: 6), 1959 yılında ilk araştırma reaktörü kurulan İTÜ'de kadro oluşturma çalışmalarına başlanmış ve bunu 1961 yılında bir diğer araştırma reaktörünün ÇNAEM'de faaliyete geçmesi izlemiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına (1963-1967) dahil edilerek 1965 yılında açılan ihalenin başarısız olmasından sonra ihalelere 1970 yılında kurulan Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) bünyesindeki Nükleer Enerji Dairesi tarafından 1988 yılına kadar devam edilmiştir (Kütükçüoğlu, 2020: 7). 1976

yılında Mersin Akkuyu'nun yer lisansı için "nükleer enerji santralının ülke ekonomisine yapacağı olumlu katkılar" adına TEK tarafından kamulaştırma bedelleri ödenerek arazi devir işlemleri başlatılmışsa da süreç 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile kesintiye uğramıştır.

Özal Hükümeti tarafından AEK'in yerine kurulan Başbakanlığa bağlı ve kamu tüzel kişiliği haiz Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK), nükleer santral ihalesi açmaksızın teklifler almış, bu dönemde "Nükleer Tesislere Lisans Verilmesine Dair Tüzük" üzerinden kararname ile de Nükleer Elektrik Santralleri Kurumu (NELSAK) kurulmuş (Bayülken, 2006) ihale süreci ise 1983 yılında elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve ticaretini yapmak için kurulan Türkiye Elektrik Üretim İletim A.Ş (TEAŞ)¹³ tarafından yürütülmüştür. 1970'lerden itibaren ihale süreçlerini yöneten TEK ise deneyimli kadrolarının bir kısmının başka görevlere kaydırılması ve bir kısmının da yurt dışında iş arayışına yönelmesiyle (Sanalan, 1994) Türkiye'de nükleer santral ihalelerini yönetebilecek uzman insan kaynağının dağılması neticesinde içi boşaltılmış olarak 1988 yılında özelleştirilmesi için parçalanmıştır.

Nükleer santral kurulması için, 1968 yılında imzaya açılan Nükleer Enerjinin Barışçı Kullanımına Dair İş birliği Anlaşmasını (NPT) 1980 yılının mart ayında onaylayan Türkiye (Kütükçüoğlu, 2020: 187) "nükleer silah yapmaya kalkışmayacağını ve nükleer silah yapmaya kalkışan ülkelere bu konuda yardımda bulunmamayı" taahhüt etmiş; 1981 yılında IAEA ile imzaladığı sözleşme ile de mevcut ve gelecekteki bütün nükleer tesislerinin IAEA denetimine tabi olduğunu onaylamıştır (Bayülken, 2006). Bu anlaşmaların imzalanmasıyla 1993 yılında kurulan Çiller liderliğindeki DYP-SHP Hükümeti döneminde Türkiye'nin elektriksiz kalacağı gerekçesiyle açılan ihaleye verilecek tekliflere yönelik hazine teminatları ile vergi muafiyetlerinin artırılmasına çalışılmıştır. Hatta, Yap-İşlet-Devret finansman modeli için teklifler alınırken projenin daha cazip kılınması için Yap-İşlet-Sahip ol (YİS) modelinin düşünülmesi (Kaya ve Göral, 2016) AKP döneminde Akkuyu NGS için uygulanan uygulanan finansman modelinin ilk kez bu hükümet döneminde seçeneklere dahil edildiği anlamına gelmektedir. 1996 yılında açılan ihale ise, 2000 yılında Ecevit'in Başbakanlığındaki Demokratik Sol Parti (DSP) koalisyon hükümeti döneminde maddi kaynak yetersizliği (NTV, 2000) ve Türkiye'nin nükleer santrale hazır olmadığı gerekçesiyle iptal edilmiştir.

Nükleer santrallerin AKP'nin gündemine girmesi 1999 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa ile imzalanan nükleer enerjinin barışçıl kullanımına yönelik ikili anlaşmaların 2004 yılında işlevsellik kazanmasıyla

olmuş, Akkuyu NGS için yapılacak anlaşmaların kurumsal altyapısı ise, 2007 yılında kabul edilen nükleer santrallerin devlet denetiminin dışında tutulmasını amaçlayan 5710 Sayılı Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun¹⁴ ile hazırlanmıştır. Nükleer karşıtları tarafından olduğu kadar nükleer enerjiyi savunan bilim insanları dahil,¹⁵ nükleer taraftarlarınca da itiraz edilen kanun, Kütükçüoğlu'nun (2020) "bir ülke uluslararası enerji satış anlaşması ile diğer bir ülke topraklarında yatırım bedelleri, sorumluluğu ve mülkiyeti kendisine ait olmak üzere bir nükleer santral kuracak, işletecek, enerji üretilip satacaktır" şeklindeki ifadesiyle Akkuyu NGS'nin YİS modeline göre kurulmasına uygun bir hukuki altyapı sunmaktadır. 5710 sayılı bu düzenlemenin 2007-2008 krizinin etkileri altında hazırlanmış olması da enerji ve inşaat alanlarına yönelen AKP Hükümetinin nükleer santral için açılan ihale sürecinde diğer tekliflerin neden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının (ETKB) müdahalesiyle çekildiğini ve Rusya'nın yüksek fiyatlı teklifinin kabul edildiğini (Kütükçüoğlu 2020: 7; Kaya ve Göral, 2016) açıklamaktadır.

Kurumsal açıdan değerlendirildiğinde, 2011 yılında Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) lağvedilmesinden sonra nükleer santral projelerinin 2013 yılı itibariyle hükümete ait kalkınma planlarına dahil edilmesi planlama süreçlerinin AKP döneminde merkezileştiğini gösterir. Bununla beraber, Cumhurbaşkanının başkanlığındaki Nükleer Düzenleme Kurumunun (NDK) 2018 yılında CHS'e geçilmeden 1 gün önce yayımlanan kanun hükmünde kararname (KHK) ile kurulması, 1983 yılında kurulan TAEK'in Başbakanlığa bağlanmasıyla tartışmalı hale gelen kurumun bağımsızlığını tamamen yitirdiğini göstermektedir. Benzer şekilde TAEK'in teknik fonksiyonları da 1 yıl sonra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumuna (TENMAK) devredilmiştir.

Çekişmeli Siyaset Yaklaşımı

Kavramsal Çerçeve

Siyasal iktidar, siyasi rejim ve toplumsal hareketleri birlikte ele almayı sağlayan çekişmeli siyaset (Tilly ve Tarrow, 2015) yaklaşımının benimsendiği makalede, nükleer karşıtı hareket siyasi rejimle etkileşim içindedir. Adaletsizlikleri durdurmak amacıyla itiraz ve taleplerini kolektif eylemlerle sergileyen hareket aktörlerinin kitle mobilizasyonu için fırsat ve kaynakları kullanmaları (a.g.e: 49) siyasi rejimlerin toplumsal hareketlere kapsayıcı ve/veya dışlayıcı yaklaşımından etkilenmektedir. Demokrasinin niteliğine ve rejimin otoriterliğine dair fikir veren bu durum (Mudde, 2004: 543-563), demokrasi kapasitesini daraltan politikaların toplumsal hareketlerin dinamik

ve mekanizmaları üzerinde genişleme veya sınırlanma etkisi (Tilly, 2006: 27) oluşturmaktan kaynaklanır. Özellikle siyasal iktidarların kurumsal sistem üzerindeki etkinliği siyasal iktidarlara karşı karşıya gelen toplumsal hareketlerin (Calhoun, 1994: 21) aktörleri, hedef ve stratejilerinden teşekkül eden dinamikleri toplumsal hareketlerin faaliyetlerini, ittifak ilişkilerini, örgütlenmelerini yani mekanizmalarını da etkilemektedir (Tarrow, 2011: 30).

Toplumsal hareket aktörlerinin tehdit ve fırsatları algılama şekli (Tarrow; 2011: 28), Tilly'nin (1978: 106-115) Mobilizasyondan Devrime (Mobilization to Revolution) eserinde işaret ettiği gibi grev, isyan, ayaklanma gibi süreçlere evrilme potansiyeliyle de kolektif eylemleri radikalleşmeye iterek siyasal rejimleri etkileyebilmektedir. Devletin zor aracı olan kolluk güçleri tarafından uygulanan baskı ve şiddetin de kolektif eylemlerin direnişe evrilmesinde payı olabilmektedir (Bruff, 2016: 114). Kolluk güçlerinin uyguladığı baskı ve şiddet ise o ülkenin şiddet kültürünün hafızasına sahiptir (Flam, 1994: 348). Örneğin Gezi eylemlerinde kolluk güçlerinin sergilediği orantısız şiddet, Türkiye'nin demokratik ve otoriter geçmişinin değerlerinden bağımsız değildir.

Siyasi Fırsat Yapıları

Siyasi fırsatlara başvuru çalışmaları arasında fırsatların anlamına (Gamson ve Meyer, 1996); etkili olmasını sağlayan mekanizmalara (della Porta ve Diani, 2020); önemine (Goldstone, 2001) odaklanan çalışmalar olduğu gibi, siyasal fırsatların toplumsal hareketlerin strateji ve başarılarını etkilediğini gösteren çalışmalara (Gamson, 1990; Piven ve Cloward, 1977; Tilly, 1978; Skocpol, 1979; McAdam, 1996; Jenkins, 1983; Kitschelt, 1986; Kriesi vd., 1992; Koopmans, 1995; della Porta ve Diani, 2020; McAdam vd., 2001) yaygın olarak rastlanmaktadır. Kolektif eylemlerin sınırlanmasının rejimin niteliğini gösterdiğini savunan Tilly (1978), devletin baskı kapasitesi arttıkça toplumsal hareketlerin daha geniş ittifaklar kurma eğilimi içinde olduğunu; iktidarın parçalı koalisyon halinde olmasının ise toplumsal hareketlerin elini güçlendirdiğini tespit etmiştir. Bu konuda Kitschelt'in çalışması (1986) 1970'lerde Avrupa'daki nükleer karşıtı hareketin siyasal gelişmeleri fırsata çevirdiğini gösterirken, Joppke de araştırmasıyla (1992: 709-725) federal yapıdaki rejim şartlarında kolektif eylemlerin daha fazla ses duyurabildiğini buna mukabil, üniter devlet yapılarında idarenin merkezileşmesine bağlı olarak kolektif eylemlerin etkisizleştiğini ortaya koymaktadır.

Siyasal rejimin geçirdiği değişimler doğrultusunda uygulama farklılıkları rejimle etkileşim içindeki toplumsal hareketler için tehdit ve fırsatları ortaya çıkarırken, 2011 yılında Arap isyanları ve 2013 yılındaki Gezi eylemlerindeki gibi toplumsal hareketler de siyasal rejimleri etkileyebilmektedir. Zira bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altında olduğu şartlarda demokrasi kapasitesi artarken, baskı ve zor uygulamalarının hâkim olduğu rejimlerde demokrasinin işlevselliği zayıflamakta ve otoriter eğilimler artmaktadır (Fine ve Saad-Filho, 2017: 685-706). Otoriter eğilimlerin sürmesi yani toplumsal güçler tarafından engellenmemesi ise rejimin totaliterleşmesine evrilebilmektedir (Goodwin, 2001: 13). Bu tespitler ışığında makalede, AKP rejiminin karakteri Tilly ve Tarrow'un (2015: 57-59) *Çekişmeli Siyaset (Contentious Politics)* adlı eserlerinde demokrasi kapasitesinin analizinde başvurduğu beş temel önermeyle test edilmektedir: Buna göre i) Siyasal rejimin politikaya etki eden aktörlere açıklığı ve kapalılığı; ii) Siyasal rejimin kendi içinde güç merkezi kurması ; iii) Siyasal rejimin toplumsal hareketler üzerindeki baskı düzeyi; iv) Siyasal iktidarın ittifaklarla kapasitesini genişletmesi v) İktidarın merkezîyetçi ya da ademi merkezîyetçi yönetim eğilimleri incelenecektir.

Toplumsal Hareketler

Nükleer santrallerin yapısı, işleyişi ve negatif endüstriyel dışsallıklarıyla geniş coğrafyaları etkilemesi bakımından nükleer karşıtı hareketler yerelden ulusal ölçeğe, hatta uluslararası ölçeğe doğru genişleme potansiyeline sahiptir. Doğa tahribatı, ekolojik sorunlar, sağlıklı yaşamın zorlaşması, iş kayıpları olumsuzlukların önce yerelde deneyimlenmesi projelere yönelik itirazların önce yerelde başlamasına neden olarak kolektif eylemleri ortaya çıkarır. Neoliberal politikaların uygulandığı 1980'lerin ABD'sinde yerel halkın sağlık ve güvenlik riski teşkil eden yatırımlara yönelik itirazların "Arka bahçemde olmasın/not in my back yard" (NIMBY) kavramıyla açıklandığı görülmektedir. Yaygın kullanımıyla yerel halkın yaşam alanlarında ya da tarım hayvancılık gibi geçimlik işlerini etkileyen yerlerde tehlikeli teknolojilerin kurulmasına itirazları kapsayan NIMBY (Dear, 1992) kavramının farklı yorumları da ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda projelerin yol açtığı maruz kalmak istemeyen kesimlerin bu faaliyetlerin kendi yöreleri dışındaki yerlerde gerçekleştirilmesine ses çıkarmaması (Michaud vd, 2008) bakımından çevrecilik kavramıyla bağının olmadığını savlayan çalışmalara rastlanmaktadır. Bu makale ise Castells'in ele aldığı gibi (1977: 246; 432) projelerin yerel siyaset ağına dahil olan mücadele dinamiklerinin gündelik yaşamı, iş ilişkilerini, yerel ölçekteki üretim ilişkilerini etkileyerek sınıflar arası mesafenin açılmasına neden oluşuyla direnişlerin yerel ölçekte verilen demokrasi mücadelesi olduğuna temellenen NIMBY yaklaşımına yakındır.

Öte yandan neoliberal politikalar İngiltere’de uygulanırken hükümetin projelerine karşı çıkan yerel halkın tutumu ulusal çıkarların umursanmaması bakımından literatürde “bencilik” anlamında Çiğ NIMBYzm (Engin, 2022) kavramıyla yer almıştır. Türkiye’de 1960’lardan itibaren sanayi ve tarım alanlarında “istenilen ve aynı zamanda gerekli görülen” oranlardaki teşkilatlandırma ve işletmeye dayanan faaliyetlerin “yurttaşların kolektif çıkarı” na dayandığı varsayımı ise projeye itirazların “devlet baba”ya (Arsel, vd., 2016: 291-312) itiraz olarak yorumlanması, çığ NIMBYzmin ötesine geçerek devlet karşıtlığına tekabül eder.

1970’lerden itibaren kapitalist sistemin dönüştürdüğü üretim ilişkilerine neoliberal stratejilerin eklenmesiyle kentleşme ve modernleşme sonucunda ortaya çıkan, gençlerin, kadınların, işsizlerin yani toplumun farklı kesimlerinin bir aradalığından oluşan hareketler “yeni toplumsal hareketler” olarak adlandırılır. Literatürde iktisadi hedeflerle ilgili emek-sermaye çatışmasına dayanan ve kapitalizme tepkisellikten doğan işçi hareketleri vb. İse “eski toplumsal hareketler” adlandırılan hiyerarşik yapıdaki hareketlerdir (Çetinkaya, 2014: 34). Ancak, ittifak ağlarında aynı amaç doğrultusunda faaliyet gösteren, yani geçişlilik gösteren farklı grupların ortak kimlikte buluşması nedeniyle toplumsal hareketlerin analizinde ittifak dinamiklerinin ve mekanizmalarının incelenmesi gereklidir (Tilly ve Tarrow, 2015: 30). Her bir dinamiğin kendi tarihselliği içinde siyasal rejimle farklı etkileşim göstermesi ise dinamiklerin içinde buldukları zaman ve mekândan kopuk olmaması bakımından strateji ve hedeflerinin de farklılaştığı anlamına gelmektedir (Çetinkaya, 2014: 49;51).

Toplumsal hareket aktörlerinin tehdit ve fırsatları algılama şeklinin kolektif eylemleri etkilemesi bakımından, baskı dönemlerinde toplumsal hareketler kurumsallaşma ile radikalleşmeden oluşan iki uçtan birine yönelmektedir (Tarrow, 2011: 129). Rejimin baskı kapasitesindeki artışın toplumsal hareketlerde isyanlarla görüldüğü gibi her zaman radikalleşmediği anlamına gelen bu durum, toplumsal hareketlerin kurumsallaşmasına zemin hazırlayıp gelişmesine engel olan alt yapısal koşulların incelenmesini gerektirir. Bu açıdan, yazılı prosedürlerin uygulanması, hazır insan ve maddi kaynağının harekete kanalize edilmesi ve düzenli maddi kaynak sahipliği gibi göstergeler kurumsallık belirtisidir (Staggenborg, 2013). Toplumsal hareket dinamiklerinin kurumsal özellikler taşıması zamanla hareketin kaynak mobilizasyonuna uğramasını kolaylaştırmakla beraber bu konuda kesin yargılardan kaçınan Tilly (2008: 241) bir toplumsal harekette kaynak mobilizasyonu olup olmadığının tespit edilmesi için, toplumsal hareketlerin örgütlenmesini sağlayan kaynaklarla fırsatlar gibi rasyonel değişkenlerin irdelenmesini önermektedir.

Toplumsal hareketlerin genişlemesi ve daralması hareket dinamiklerinin özelliklerine, maddi kaynaklarına kolektif kimliklerine göre çeşitlenen strateji ve hedeflerine göre şekillenmesi (della Porta ve Diani, 2020: 31-32) bakımından makalede nükleer karşıtı hareketin yerel dinamik ve mekanizmaları incelenmektedir. Bu kapsamda NIMBY yaklaşım farklılıklarının yerelde toplumsal hareketleri stratejik bir konuma taşınması (McCarthy ve Zald; Walsh vd., 1993) bakımından gruplar arası dayanışma, kopuş ve kaynak mobilizasyonunu oluşturan nedenler de dikkate alınmaktadır.

AKP Rejiminde Akkuyu NGS'nin İnşasına Yönelik Otoriter Uygulamalar

Bu kısımda otoriter ve popülist pratikleri öne çıkan AKP iktidarının önceki siyasal iktidarlara arasındaki kopuş ve süreklilikleri tespit edilirken Mersin'deki nükleer karşıtı hareketin siyasal rejimle etkileşiminin değerlendirmeye katılmasıyla dinamik bir rejim analizi gerçekleştirilmektedir. Buna göre:

i) Siyasal rejimin politikaya etki eden aktörlere açıklığı ve kapalılığı: Devlet ve kurumsal iktidarlar tarafından muhalif kesimlerin siyasete müdahil olmasının engellenmesi otoriterliğin bir göstergesi (Bruff, 2014: 133-129) olduğu üzere, toplumsal güçlerin dağıtıldığı 12 Eylül 1980 Askeri Darbe dönemi ile AKP döneminin 15 Temmuz 2016 tarihinde başlayan ülke genelindeki OHAL dönemi arasında yeni aktör olarak siyasi partilerin kurulabilirliğine dair karşılaştırma yapılabilir. Buna göre '90larda gerek çevre mücadelesinde aktif gerekse nükleer karşıtı mücadelenin örgütlenmesinde ana aktör olan Türkiye'nin ilk Yeşiller Partisi'nin 12 Eylül 1980 Askeri Darbesiyle başlayan dönemin sonunda kurulmuş olmasına mukabil, Türkiye'nin üçüncü Yeşiller Partisi'nin kuruluşu AKP döneminde bürokratik gerekçelerle (Medyascope, 2022) engellenmiştir. OHAL sonrasında CHS'e geçilen süreçte Anayasa'nın verdiği hakla yeni bir aktör olarak siyaset sahnesine çıkmasının önlenmesi AKP rejiminin 12 Eylül sıkıyönetimi sonrasına kıyasla daha kapalı bir rejim olduğunu göstermektedir.

ii) Siyasal rejimin kendi içinde güç merkezi kurması: Demokrasi olgusunun yasama-yürütme ve yargı erklerinden oluşan güçler ayrılığı ilkesine dayanması, yürütme lehine yasama ve yargı erklerini zayıflatan düzenlemelerin incelenmesini gerektirir. Bu açıdan, AKP iktidarının ilk döneminden OHAL döneminin sonuna kadar kullanımı 82 kat artmış olan (Cumhuriyet, 2017) torba kanun uygulaması tek başına oylandığında kabul edilmeyecek maddelerin onaylanarak TBMM'de kabul edilmesini sağlamıştır (Öztürk vd., 2010: 23). TBMM'yi işlevsizleştiren bu uygulamaya (Sav, 2014) ilk kez '90'larda Avrupa Birliği (AB) uyum sürecine yönelik kanunların hızlı

çıkartılması için “paket kanun” adı altında başvurulmuş olması, AKP’nin önceki iktidarlara arasındaki sürekliliği göstermektedir. Kanun içeriğinin tartışılmasını önleyen yanı sıra uygulama devlet kurumlarını kanun yapım sürecinden dışladığı için özü itibarıyla da anti-demokratiktir. Onaylanan kanunların geri çekilmesi ise ancak kamuoyunun gündem oluşturabilmesiyle mümkündür.

AKP döneminde yargı sürecinin dönüştürülmesinde ise Avrupa Konseyi’nin Türkiye Raporunda 2010 yılında AKP’nin Hakimler Savcılar Kurulu (HSK) atamalarına dahil olması (Mijatovic, 2020) ve Anayasa referandumuyla yargı erkinin yürütmenin kontrolüne alınması etkili olmuştur. Yargıyı dönüştüren bu değişiklikler kapsamında menfaat ihlali şartının dayatılması (Alıca, 2018: 165-220), makalenin konusunu oluşturan nükleer santralin proje mekânı dışına taşınan negatif endüstriyel dışsallıklarına karşı dava açmanın olanaksızlaşması, yani dava açmanın yerel dinamiklerle sınırlanması anlamına gelmiştir. Bir diğer önemli değişiklik ise idari yargı kararlarında üst yargının denge ve denetleme görevi görmesini önleyen şekilde yerindelik denetiminin yasaklanmasıdır. 1961 Anayasasında tanımlanan yargı denetiminin üst yargının yürütmenin görevini sınırlamaması için 12 Mart 1971 Muhtırasıyla yapılan değişikliğin 1982 Anayasası’nda yerini koruması bakımından bu düzenleme AKP iktidarının mevcut uygulamayı yalnızca bir adım ileri taşıdığı (Tetik, 2017) anlamına gelir. Yürütmenin yargı üzerindeki kontrolünü artıran bir değişiklik de 2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği referandumu kapsamında Anayasa Mahkemesinin (AYM) üye sayısına yapılan müdahaledir. Bunlara ek olarak, Danıştay ve idari yargı içinde hukukçu olmayanların sayısının artırılmasıyla da yargı bağımsızlığının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ne var ki bu değişikliğin de gerisinde 1982 Anayasasında AYM üyeleri arasında hukukçu olmayanların bulunmasına izin verilmesi bulunmaktadır (Gözler, 2019).

Yargının yıllar içinde geçirdiği değişiklikler sonucunda yürütmenin yargı üzerindeki hakimiyetini nükleer santral projesi üzerinden gösteren önemli bir örnek, 2017 yılında ÇED iptali için toplumsal güçler tarafından açılan davanın nihai kararı öncesinde Cumhurbaşkanının “Nükleer de birilerini rahatsız ediyor. Rahatsız olsanız da olmasanız da biz nükleer enerjiyi de yapacağız” söylemidir. Açılan 13 ayrı davanın birleştirilerek reddi, çevreciler tarafından siyasi karar olarak yorumlanmıştır (Demircan, 2017). Yargının siyasallaşmasına istinaden bir görüşmeci “Karşımızda çok güçlü bir hükümet var. Bu hükümet varken hükümetin aleyhine bir karar veremeyiz diyen hakimlerle karşılaştık” (M18) demiştir. Bir diğer görüşmecinin yorumu

da “Hukuk siyasallaşmış durumda. Yani Danıştay itirazı görmedi bile çünkü talimliler” (M15) olmuştur. Fakat çevre mücadelesinde hukukun siyasallaştığını gösteren önemli bir eşik Anayasa’da “yaşam hakkını” tanımlayan 56. Madde uyarınca 1997 yılında Danıştay’ın Bergama Ovacık Altın Madeni için verdiği iptal kararına karşı Ecevit başkanlığındaki koalisyon hükümeti döneminde çıkarılan Bakanlar kurulu kararıyla TÜBİTAK raporunun hazırlanmış olmasıdır (Akdemir, 2022). İstihdam fırsatı olarak kamusal fayda teşkil ettiği gerekçesiyle yargı kararının sayılmaması neticesinde çevreciler tarafından yeniden yargıya intikal eden projenin yürütmesi bir kez daha Danıştay kararıyla durdurulmuştur (T.C. Danıştay, 1997/2312 K). Ne var ki, mühürlenmiş olmasına rağmen, Ovacık Altın Madeni için 2004 yılında AKP hükümeti tarafından projeye devam kararı verilmiştir. Makalenin konusunu oluşturan Akkuyu NGS sürecinde, bir görüşmeci “Taş ocağı lisansı ile denizi doldurmaya çalıştıklarında Aytuğ Hoca (Mersin eski Mv. Aytuğ Atıcı, nükleer karşıtı) içeri girerek müdahale etti ve biz dava açtık. Dedik ki sen uluslararası sözleşme ile nükleer santral kurulacak yerde valilik izniyle denizi dolduramazsın. Bizim açtığımız dava sonucunda taş ocakları durdurulmuştu. Ama daha sonra yine devam ettiler” (M16) sözleriyle yargı kararlarının uygulanmadığını anımsatmaktadır.

iii) Siyasal rejimin nükleer karşıtı hareket üzerindeki baskı düzeyi: Devlet eliyle toplumsal kesimler üzerinde baskı ve şiddetin artması otoriterliğin göstergelerinden olduğu üzere, della Porta ve Diani (2020: 291) ülkelerin siyasi tarihlerinin bu konuda ulusal bir strateji oluşturduğundan bahseder. Bu açıdan İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 2007 tarihli raporunda (İHD, 2007) polise ölümcül güç kullanma yetkisinin verilmesinden sonra, 2013 yılında Türkiye geneline yayılan Gezi eylemlerinde polisin aşırı şiddet kullanımı nedeniyle 11 kişinin yaşamını yitirip, binlerce kişinin yaralanması 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi döneminde oluşan sıkıyönetim kültürüne dayalı şiddet eğiliminin mevcudiyetine işaret eder.

Bilindiği gibi, AKP döneminde toplumsal baskı konusu olan KHK’larla meslekten ve siyasetten menedilme, devlet şiddetinin yükselmesi gibi olaylar yaşanmıştır. Ancak KHK uygulamalarına daha önce neoliberal politikaların inşa edildiği ’80 sonrası Özal döneminde Bakanlar Kurulu kararnamesi adı altında emek piyasasının, sözleşmeli iş güvencesinin azaltılması ve özelleştirmelerin yapılması için başvurulmuştur. Benzer şekilde AKP döneminin OHAL KHK’larının gerisinde de ’80 sonrası OHAL KHK’ları bulunmaktadır. Makalenin konusuna göre KHK’ların Mersin’deki nükleer karşıtı mücadeleye etkisini KHK’larla işini kaybeden bir görüşmeci

şöyle aktarmıştır “Örgütlenmeye enerji kalmıyor. İnsanlar politik, ekonomik kuşatma altında. Nükleer karşıtı mücadeleye verdiğimiz emek azaldı. Misal ben KHK ile okuldan gönderilmeseydim. İşlediğim dersler içinde muhakkak nükleer santrali işleyecek ve bu konuda söz üretecektim” (M1).

Toplumsal hareketler geneli için olduğu kadar nükleer karşıtı hareket için de siyasi baskı oluşturan bir uygulama, Anayasada tanımlanan 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun ihlali ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun kamu güvenliği ile gerekçelendirilmesiyle barışçıl protesto, yürüyüş ve gösterilerin keyfi yasaklanmasının yanı sıra artan para cezalarıdır. AKP döneminde para cezasının kentte baskı ve kontrol aracı olarak kullanıldığını bir görüşmeci şöyle ifade etmiştir:

Bir basın açıklaması yaparken bile çekiniyor insan. En son basın açıklamasında onlarca kişiye para cezası yazıldı. Mesela 2014’te yaptığım eylemde kişi başı 2000 TL para cezası ödettiler bana, nükleer santralin 5 metre boyunda 8 metre uzunluğunda demir kapısını kırdığım iddia ediyor. Bu kapıyı kırdığımı iddia eden şirket dava açıyor, benim gibi birkaç arkadaşa da dava açıldı gittik cezayı ödedik. Ceza çıkıyor tebliğ geliyor, ben evimde yokum, ödeyene kadar da yakalama kararı çıkarıyorlar (M3).

Özellikle OHAL itibarıyla devreye giren hukuksuz ve keyfi uygulamalardan teşekkül eden Valilik yasakları ise, zor araçlarının kişisel hak ve özgürlükleri engelleyerek gücün kontrol dışı kullanımına evrildiğini gösterir. CHS’de jandarma müdahalesiyle basın açıklaması engellenen nükleer karşıtlarına savcılık tarafından eyleme teşebbüsten suç duyurusunda bulunulması (Birgün, 2021) ise hukuksuz keyfiliğin normalleştirilmesinin sonucudur. Nükleer karşıtlarının baskı ve kontrolle sınındığını bir görüşmeci “Çok basit söylemlerden terör örgütü propagandası ve Cumhurbaşkanı’na hakaretten, basın açıklamasına, toplantı ve gösteri yürüyüşlere ceza verilen bir dönemdeyiz, Mersin Üniversitesi’nden gençlerin okulunu, yurdunu terk etmek zorunda kaldığı süreçlerle karşı karşıya kaldık” (M18) şeklinde ifade etmiştir.

iv) Siyasal iktidarın ittifaklarla kapasitesini genişletmesi: 2002 yılında tek başına iktidara gelen AKP ikinci döneminden itibaren önceki hükümetleri neoliberal başarısızlığa sevkeden koalisyon sistemine mecbur kalmanın önüne ittifaklarla iktidarını güçlendirerek geçmiştir. Buna göre ilk olarak 2012 yılında Halkın Sesi (HAS)Partisi’ni rejimine entegre etmiş, ardından Milliyetçi Hareket Partisi’ni (MHP) 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı İttifakına katmıştır. Bu oluşuma CHS döneminde Büyük Birlik Partisi de (BBP) katılmıştır.

v) Siyasal iktidarın merkezîyetçi ya da ademi merkezîyetçi yönetim eğilimleri: Devletin idari yapılanmasına göre değişen yönetim şekli, toplumsal hareketlerin yereldeki ittifak eğilimlerini etkiler. 1994 yılından itibaren Büyükşehir olan Mersin’de nükleer karşıtı ittifak ağına maddi destek sunan belediyelerin nükleer karşıtı hareketle ilişkisi 2012 yılında 6360 sayılı KHK ile Büyükşehir Yasasında yapılan değişlikle zayıflamıştır. Proje mekânı olan Büyükeceli beldesinin idari yapısının mahalleye çevrilmesiyle Gülnar ilçesine bağlanan Büyükeceli’deki nüfusun belediye hizmetlerinden mahrum kalması Mersin kent merkezine göç etmelerine neden olmuştur. Nükleer karşıtlarının köydeki bağlantılarını büyük ölçüde yitirmesine yol açan bu durumu bir görüşmecinin “Artık köyde yalnızca 65 yaş üstü bir nüfus var. Onun dışında bir tane ilkokul var. Tek okul yetiyor fazla bile. Taşımalı sistem vardı başka köylerden çocuklar getiriliyordu artık o da engellendi” (M26) şeklindeki sözleri teyit etmektedir

Öte yandan 2014 yılındaki yerel seçimleri “nükleere oy yok” kampanyasıyla “fırsata çeviren nükleer karşıtları henüz Cumhur İttifakı kurulmamışken Gülnar belediyesinin güçlü adayı olan MHP’ye nükleer karşıtı mücadeleye destek taahhütnameyi imzalatarak Mersin Büyükşehir Belediyesi’nde ve proje mekanının bağlandığı Gülnar’da MHP’ye belediye başkanlığını kazandırmıştır. Ne var ki MHP’nin 2018 yılında Cumhur İttifakının ortağı olmasıyla bu siyasi fırsat da yeni bir tehdiye dönüşmüştür.

Yerelde merkezileşmenin ekonomik boyutu ise Büyükşehirlerin Valiliğe bağlı ilçelerinde Kaymakamlık bünyesinde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının (YİKOB) kurulmasıyla yaşanmış, diğer büyükşehirlerde olduğu gibi yatırımların kontrol altında tutulması Mersin’de de belediyenin maddi kaynaklarını sınırlayarak belediyelerin idari ve mâli özerkliklerini yitirmesine yol açmıştır. Bir görüşmeci bu durumu “Mersin’in ilçelerinden olan Toroslar Belediye Başkanı Hamit Tuna Büyükşehir belediye başkanı olursam bir nükleer karşıtı olarak Akkuyu’ya karşı durabilir miyim bilmiyorum demişti” (M14) aktarımıyla ifade etmiştir.

AKP Rejiminin Akkuyu NGS İçin Popülist Uygulamaları

İnsanlar anlamına gelen “populos” kelimesinden türeyen popülizm, belli bir hedef doğrultusunda araçsal yaklaşımları ifade eden şekilde hem siyasi üslup hem de siyasi partilerde, sosyal gruplarda, toplumsal hareketlerde de görülen sosyolojik bir olgudur (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 7). Siyasal rejimin karakterine göre farklı etkileri olan popülist uygulamalar demokrasinin işlevselliğini bozan yanıyla problemin farkına geç varılması

halinde en az otoriter uygulamalar kadar demokrasiye zarar vermektedir (Levitsky ve Ziblatt, 2018: 9).

İktidara geldiği ilk yıllarda İslami çizgisi nedeniyle askeri vesayetle karşı karşıya gelen AKP, çok farklı toplumsal kesimleri siyasetine entegre ederek siyasi hegemonyasını güçlendirmiştir. Dünyanın en otoriter-popülist liderleri arasında gösterilen AKP'li Cumhurbaşkanı'nın (Lewis vd., 2019: 6) söylemlerine bakıldığında 2012 yılından 9 Temmuz 2018 yılında CHS'e geçilene kadar "tek bayrak", "tek millet", "tek vatan" ve bazen "tek dil" ya da "tek din" retoriği ile tekipleştirme üslubunu kullandığı yani üniter devlet olgusunun araçsallaştırdığı görülmektedir. Fakat AKP'nin uyguladığı sağ popülizmin dini popülizmle birleşik gelişiminin temelleri AKP dönemi öncesindeki Menderes ve Özal hükümetleri döneminde atılmıştır.

Geleneksel popülizmin yerli ve yabancı sermaye gruplarının birikim rejimine entegre edildiği sağ ve sol popülizmin birleşimine dayanan rant odaklı politikaları makalenin konusunu oluşturan nükleer santral projeleri için de geçerlidir. Bu açıdan, İslami kapitalizmin sağ ve dini popülizmden beslendiğini ve MÜSİAD'ın AKP ile aynı siyasi ideolojiye ve iktisadi ilkelere dayandığı nükleer santral projesi için "Nükleer enerji, bir tercih olmaktan çıkmış, ülkemiz için bir zorunluluk haline gelmiştir" (Elektrik port, 2011) söylemi ortaya koymaktadır. Benzer şekilde TÜSİAD'ın raporlarında da nükleer santrallerin gelişmeye katkı (TÜSİAD, 2016) olarak yorumlanmış olması askeri vesayetle iltisaklı olan ulusal sermayenin AKP ile nükleer santral projesinin etrafında birleştiğini göstermektedir. Nitekim TÜSİAD, nükleer savunan bilim insanlarının dahi itiraz ettiği 5710 sayılı Sayılı Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun taslağına itiraz etmemiştir. Bu noktada 2010 yılında askeri vesayetle iltisaklı sermaye gruplarıyla uyumluluk adına "Millî görüş gömleğini birkaç kez çıkardık" söylemini kullanan AKP liderinin TÜSİAD'a atfen "Bizimle para kazanmada anlaştılar ama siyasette anlaşamadılar" (NTV, 2010) şeklindeki ifadesi de sermaye birliğinin AKP'nin ilk iki döneminden itibaren kurulduğuna işaret etmektedir. Hatta AKP'ye yakınlığıyla bilinen Cengiz, Limak, Kalyon, Kolin, Makyol şirketlerinin TÜSİAD üyesi olması TÜSİAD'ın AKP'ye verdiği desteğin 2015 yılındaki AB uyum sürecinden kopulmasına kadar sürdüğü (Heper, 2005; Öniş, 2006) iddiasının aksine neoliberal hegemonyanın birliği için devam ettiği anlamına gelmektedir.

Sermaye ilişkileri açısından üst düzey sermayeye yeni sektör olarak sunulan Akkuyu NGS inşaat, ulaşım, iletişim gibi bağlantılı altyapıyı ilgilendiren

alanlar için de yeni iş fırsatı olarak sunulmakta, bu kapsamda projeye “yerlilik ve millik” atfedilmektedir. Genel olarak projelerde faaliyet alanlarının ardışıklığına dikkat çeken bir görüşmeci “Mersin’in Yeşilovacık turizm bölgesinde bir termik santral bir de çimento fabrikası vardı. Termik santralin külü çimento fabrikasının ham maddesiymiş. Yani birinin atığı diğersinin girdisi, bu güzergâh bu şekilde iş birliğine dönüşüyor, birbirini besleyen süreçlerdir” (M19) sözleriyle sermaye dayanışmasına işaret etmiştir.

AKP liderinin 2018 yılındaki Akkuyu NGS inşaatının temel atma töreninde “Türkiye’de hem de Rusya’da yeni iş yerlerinin kurulmasına, yüksek gelirli ve nitelikli uzmanların yetişmesinde iş birliği yürütülmesine imkân verecektir” şeklindeki sözleri de sermaye grupları için Rusya’da yeni iş fırsatları kapısının aralandığını, aynı imkanların Rusya tarafı için de sağlandığını düşündürmektedir. Bu bağlamda nükleer karşıtı mücadelenin stratejisini gözden geçirmesi gerektiğini belirten bir görüşmeci “Bu piyasayı uluslararası nükleer firmaları paylaşmış durumda. Mücadelenin de firmalara ve onların yerli ortaklıklarına yöneltilmesi gerekir” (M13) demiştir.

Akkuyu NGS ile sağlanacağı iddia edilen yeni iş fırsatları kuşkusuz orta ve alt gelir grup emekçiler için de yeni istihdam alanları olmaktadır. Bu açıdan makalenin yazım sürecinde Akkuyu NGS inşaatında Rusya ve Türkiye’den istihdam edilenlerin geçici işçi sayısının 20 bine ulaşmış olması (Hürriyet, 2022) siyasal iktidarın iddiasının gerçekleştiği algısını yaratmak için kullanılmaktadır. Fakat Nükleer Enerji Ajansı’nın raporu (NEA, 2018) nükleer santral istihdamının stabil olmadığını, yani inşaat aşaması üzerinden genelleme yapmanın yanıltıcı olduğunu açıklamaktadır ki nükleer santralde sürekli istihdam edilmek için teknik donanım zaruridir. Ne var ki bir görüşmeci istihdam vaatlerinin yerel halkta karşılık bulduğunu “2010’da uluslararası anlaşma olunca köyde tepki durmadı ama, son 2-3 senedir eylem falan da kalmadı. Halkın destek vermeme nedeni çocuklarının santralde işe gireceği düşüncesiydi” (M25) sözleriyle ifade etmiştir.

Yukarıda bahsi geçen uygulamayı da ilgilendiren şekilde AKP’nin nükleer santralde çalışması için öğrencilerin yetiştirildiği izlenimi yaratması da popülist bir tutumun sonucudur. Bu açıdan ‘80lerin sonunda TEK bünyesindeki donanımlı kadroların dağıtılmış olmasıyla Türkiye’de nükleer enerji alanında yetişmiş personel açığı oluşturmasını fırsata çeviren AKP, söylemlerinde devletin Rusya’ya öğrenci göndererek nükleer enerji teknolojisini öğrenildiğine yer vermektedir. Oysa makalenin girişinde vurgulandığı gibi Akkuyu NGS için yapılan proje anlaşmasına göre Rusya

Akkuyu NGS ile ilgili bir know-how paylaşımında bulunmayacaktır. 2015 yılında Rusya ile Türkiye arasında yaşanan uçak krizi¹⁶ de Rusya'ya Türkiye'den nükleer teknoloji eğitimi için gönderilen öğrencilerin geçen 6,5 yıla rağmen sınır dışı edilmesi nükleer teknolojiye dair edinilen bilginin kullanım alanının Akkuyu NGS olmayacağı anlamına gelir. Buna karşın 2020 yılı sonunda Akkuyu NGS'de teknik personel istihdamı sağlanacağı iddiasıyla Mersin'deki Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin müfredatına "Nükleer Enerjiye Giriş Dersi" eklenmesi de (Hürriyet, 2020) bir başka popülist tutum örneğidir. Krizle birlikte Türkiye'ye geri gönderilen öğrencilerin eğitimlerine ancak siyasi krizin çözülmesinden sonra devam edebilmesi ve bu dönemi 2017 yılında da 6745 sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun aracılığıyla Akkuyu NGS ye stratejik yatırım statüsünün¹⁷ izlemesi de dikkat çekicidir.

AKP'nin projesi gibi ilerletilen Akkuyu NGS için Mersin'deki gazetecilere, iş insanları ve öğrenciler Rusya'da nükleer santral ziyaretlerine, turistik gezilere gönderilmesi de iktidarın popülist bir aracıdır. Bu uygulamanın ilk örnekleri ise Özal döneminde toplumda yatırımlara dair devlet hantallığının bertaraf edildiği algısının oluşturulması için iş insanlarının devlet adına gelişmiş ülkelere yaptığı ziyaretler teşkil eder. Öte yandan, bu uygulamanın rıza üretimindeki etkili olduğu bir görüşmecinin "Mitinglere gidiyor, karşıyım nükleer santrale diyor ama Rusya'yı gezip gelince ben karşıydım ama yanlış biliyordum hiçbir tehlikesi yokmuş diyor dönünce (M17) ifadesinde görülmektedir.

Çocuklara yönelik popülist girişimler arasında da yöredeki ilkokulda "Doğa ve Nükleer Enerji Santrali: dostluğa dayalı komşuluk" konulu resim veya poster yarışması düzenlenmesinden bahsedilebilir. Zira tema olarak Akkuyu NGS bilgilendirme ofisinde nükleer enerji ve atom hakkında bilgi aldıktan sonra çizimler için "Atom enerjisine evet", "Geleceğimiz enerji, enerjimiz NGS", "Nükleer enerji tüm dünyanın dostu", "Doğa ve atom el ele" başlıkları belirlenmiştir. Bu konuda bir görüşmeci "Mesela ilkokul öğrencilerinin ne işi var nükleer tesiste? Bu demektir ki kaymakamlık okul müdürü, ilçe milli eğitim müdürü hepsinin içine alan bir iktidar mekanizması var bu iktidar mekanizması 7 yaşındaki çocuğun beynine kadar gidiyor" (M1) demiştir.

Yaşadıkları yörede kurulan Akkuyu NGS'ye dair AKP'nin çocuklara yönelik algı çalışması içinde eğitim faaliyetleri de dikkat çekmektedir bir görüşmeci "Çocuklara kuran kursu veriliyor tatilde, kursun sonunda hoca, büyüyünce

AKP'ye oy verin diyor. Ayrıca köyün girişinde açılan bilgilendirme ofisinde köyün çocuklarına bilgisayar oyunları oynattırılıyor bedava" (M22) demiştir. Akkuyu NGS projesinin yerelde olumlu imaj vermesi için 2012 yılı itibarıyla şirket yönetimi Büyükeceli beldesi sakinlerine iftar yemekleri düzenlemiş (Akkuyu, 2015) 2014 ve 2015 yıllarında da Büyükeceli ilkokulunda etkinliklere katılarak çocuklara hediyeler dağıtmak suretiyle okula bağlı yapmıştır (Akkuyu, 2014). Bu konuda bir görüşmeci "Nükleer lobinin ciddi çalışmaları var. Özellikle NGS'nin tanıtım birimi çok iyi çalışıyor. Çocuklara iniyor, okullara gidiyor" (M17) demiştir.

Nükleer santrallerin kamuoyu nezdinde kabul görmesi için risksiz gösterilmesi de algı yönetiminin bir parçasıdır ve çocukların rol aldığı reklamlar Türkiye'de ilk kez 2015 yılında dolaşıma sokulmuştur. Bu konuda bir görüşmeci "Devasa medyanın karşısında yani TV'den beslenenlerle karşı karşıyasınız, ezberini bozamiyorsunuz ki" (M7) demiştir. Reklamlarda çocukların kullanılmasına ek olarak gibi 2018 yılında da Türkiye'de kanser araştırmaları ile tanınan bilim insanı Prof. Dr. Aziz Sancar nükleer enerjinin temiz olduğuna dair söylemlere aracı kılınmıştır.

Türkiye'de riski küçümseyen ve yok sayan uygulamalara 1986 yılında meydana gelerek Türkiye dahil dünya genelinde nükleer karşıtı farkındalığın yükselmesine neden olan Çernobil nükleer felaketinden itibaren başvurulmaktadır. Hatta Çernobil nükleer felaketinin etkileri yaşanırken Cumhurbaşkanı Kenan Evren "Çayda radyasyon yoktur"; Başbakanı Özal "Radyasyonlu çay daha lezzetlidir"; Ticaret Bakanı Cahit Aral "Çayda radyasyon var diyen dinsizdir" söylemleriyle tarihe geçmiştir. Çernobil nükleer felaketinden 25 yıl sonra 2011 yılında meydana gelen Fukuşima nükleer felaketi döneminde de AKP yetkilileri nükleer riskleri küçümseyen şekilde "Tüp gaz da patlar; Bekarlık nükleerden daha tehlikeli, "Nükleer santral yapımı bizim için adeta bir namus meselesi oldu" söylemlerini kullanmıştır.

Siyasal iktidarın ülkede nükleer santral kurulmasını nükleer güç olmak ile eşitlemesi de AKP'nin popülist politikasının bir sonucudur. "Birilerinin elinde nükleer başlıklı füzeler var. Bir tane iki tane değil. Ama benim elimde nükleer başlıklı füze olmasın istiyorlar. Ben bunu kabul etmiyorum. Şu anda gelişmiş ülkeler arasında neredeyse nükleer başlıklı füzesi olmayan ülke yok" (BBC, 2019) söylemiyle milliyetçi kesimleri heyecanlandırmayı amaçlamıştır. Oysa NPT'ye 1980'den itibaren taraf olan Türkiye'de AKP'nin nükleer santral projesine başlamasını olanaklı kılan, 2004 yılında ABD ve Fransa ile ayrı ayrı

imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin iş birliği anlaşmasıdır. Bununla beraber, Akkuyu NGS için Rusya ile imzalanan proje anlaşmasında “nükleer silah geliştirmek amacıyla uranyum zenginleştirme ve plutonyum üretiminin yapılmayacağı” maddesi açıkça Türkiye’nin nükleer silah sahibi olmasını önler. Bu gerçeğe rağmen, nükleer karşıtlarının güçlü Türkiye’ye karşı olduğu ve vatan hainliği ile suçlandığı görülmektedir. Ancak, çevre mücadelesinde bu konudaki ilk örnek ‘90larda Bergama’daki altın madenciliğine direnenlerin proje şirketinin karalama kampanyalarının hedefi olmasıdır (Akdemir, 2016). 2020 yılında Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifinin kabulü de nükleer karşıtları dahil sivil toplumun “terör” le ilişkilendirilmesini sağlamış (Medyascope, 2020) ittifakların örgütlenme ve maddi kaynak edinmesini zorlaştırmıştır.

Nükleer Karşıtı Hareketin Dinamikleri ile Mekanizmalarındaki Değişme

Mersin’de Akkuyu NGS’ye direnen ve direnişi örgütleyen ittifak ağının örgütlü, örgütsüz yapılarla bireylerden oluşan dinamikleri¹⁸ AKP iktidarı boyunca çeşitli tehdit ve fırsatlarla karşılaşmıştır. Toplumsal hareketler baskı koşullarında kurumsallaşma ile radikalleşme gibi iki uçtan birine yaklaştığı üzere, bu kısımda bir bütün olarak nükleer karşıtı hareketin ve dinamiklerin neoliberal işleyişe göre değişimi analiz edilecektir.

İktidara geldikten sonra nükleer santrallerle ilgili mesajlar veren AKP’nin (Cumhuriyet, 2002) karşısında projelere itiraz eden nükleer karşıtları tarafından 2005 yılında Ankara’da gerçekleştirilen kongrede Mersin, Sinop, İzmir, Ankara gibi çeşitli şehirlerde kurulan nükleer karşıtı platformların eşgüdüllülük içinde mücadeleyi örgütlemesi kararı alınmıştır (Erensü ed., 2016: 95-6). Nükleer karşıtlarının örgütlenmesindeki gecikmenin nedenleri arasında son ihalenin 2000 yılında iptal edilmesine kadar 7 yıl boyunca Nükleer Santrallere Karşı Güç Birliği çatısı altında örgütlenen dinamiklerin örgütlü hareket etmenin zorlukları, sorunların çözülmemiş olması (Şahin, 2007), kurumsal örgütler arası rekabet, kaynak sahibi kurumsal örgütlerin etkinliği, hareketin kaynak mobilizasyonuna girmesi, kurumsallaşmanın aynı zamanda harekette atalet oluşturması ve hareket aktörleri arasında oluşan güvensizlikle yıpranması gelmektedir. Yani projenin iptal edilmesi dinamikler arası zayıflamış olan bağın kopmasını kolaylaştırmıştır. İhale iptalinin “ittifakın başarısı” sayılması ise iç sorunlara dair farkındalığın oluşmadığına işarettir.

Nükleer karşıtları tarafından ilk dönem mücadelenin devamı addedilen ikinci dönem örgütlenme 2004 yılında AB üyelik sürecinin gereği olarak güçlü sivil toplumun inşası için Dernekler Kanunu'nun kabul edildiği koşullarda başlamıştır. Platform tipi örgütlenmelere başka platform örgütlenmelerin dahil edilmesini öngören kanun, ulusal ölçekte örgütlü ve hemen her şehirde üyeleri bulunan, kitleye ve maddi kaynağa sahip kurumsal örgütlerle kaynak sahibi olmayan örgütleri ve bireysel katılımları bir platformun çatısı altında toplamıştır. Kurumsal uygulamaları "örgütlülük" olarak yorumlayan ittifaktaki kurumsal yapılar kendi kural ve prosedürlerini harekete kanalize ederken ittifakın küçük kurumsal, kurumsal olmayan ve bireysel dinamiklerini geri planda bırakan uygulama platform içi dinamikler arasında dengeyi bozmuştur. İttifak ağı içinde büyük örgütlerin ağırlığa sahip olmasının kurumsal-bireysel yapılar arası tartışmalara sirayet ettiğini bir görüşmeci "2004 tarihli Dernekler Kanunu'na göre platformların da platformlara üye olmasıyla bu yapı zamanla kurumsal temsiliyet esaslı hale geliyor. Başlangıçta bireylerin yürütmede temsiliyeti de vardı. Küçük odalar büyük odalar arası denge sorununa yol açtı bu durum" (M21) sözleriyle ifade etmiştir.

Kongrede platformlar arası eşgüdümlülüğün sağlanması görevinin Elektrik Mühendisleri Odası (EMO) tarafından üstlenilmesi ise varlık nedeni üyelerinin menfaatlerini korumak olan kurumsal bir yapının ittifakın stratejilerini belirlemesi anlamına gelmiştir. EMO'nun hareketin işleyiş ve stratejisini etkileyen kural ve prosedür oluşturma eğilimini EMO tarafından Nükleer Karşıtı Platform (NKP) adındaki internet sayfasının oluşturulması ve "Nükleer Karşıtı Platform üyesi olmak için nükleer enerjiye karşı olduğunu beyan etmek ya da karar altına almak ve NKP tarafından oluşturulan metne imza atmak yeterlidir" ibaresindeki "üyelik" tanımı da teyit etmektedir. NKP'nin kongre, meclis, yürütme kurulu ve komisyonlarının olması, sözcülük görevi, ulusal ölçekte eş güdümlülük toplantıları, NKP İşleyiş ve İlkeler metni, yazılı prosedürler, bürokratik uygulamalar, kurallar ise toplumsal hareketlerin siyasal baskı altında sınırlandırılmasına yol açan "kurumsallaşma" tanımına uyar. Nükleer karşıtı örgütlenmenin bürokratik süreçlerine eleştirel bakan ve belirginleşen kurumsallıkla birlikte harekete merkez-şube yaklaşımının getirildiğini savunan bir görüşmeci şöyle demiştir "TMMOB ve bağlı odaların temsilcileri mühendis gözüyle düşünüyor, NKP'yi de öyle kurguluyorlar. Misal, Ankara NKP'nin kurularak oranın merkez olduğu söylendi bize. Biz buna karşıydık. Adı platform ise bunun hiyerarşisi olmaz" (M13). İşleyiş ve İlkeler Metninin Mersin NKP'de görece özgün kurullarla düzenlenip 2013 yılında kabul edilmiş olması ise kurumsallığın Mersin

dışındaki dinamiklerden gelmesinin tercih edilmediğini gösterir. Nitekim bir görüşmeci “Görüyoruz ki, karar alma süreçlerini kendi karar alma süreçlerine benzetmeye çalışıyorlar, bürokratikler. Biz Mersin NKP’de karar alma mekanizmalarını daha katılımcı yapmaya çalışıyoruz fakat, meslek odalarında başkanlık sistemi var, sistemleri bunun üstüne kurulu, bu bizim karar alma mekanizmalarımıza uymuyor” (M24) sözleriyle ifade etmiştir.

AKP döneminde ulusal ölçekte nükleer karşıtı hareketi etkileyen bir gelişme ise Türkiye’de nükleer karşıtı farkındalığın oluşmasını sağlayan Fukuşima nükleer felaketinin meydana gelmesidir. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de nükleer santrallerle ilgili farkındalığın artmasını sağlayan Çernobil nükleer felaketinden 25 yıl sonra, 2011 yılında meydana gelen bu felaketin yankıları sürerken platform dinamikleri arasında yeri olan kitle sahibi kurumlar ve örgütler Akkuyu Nükleer Santral Projesi üzerinden nükleer tehlikeye dikkat çeken kurumsal mesajlar yayınlamıştır. Bu kurumlardan KESK, 2007’den itibaren var olan internet sayfasında ilk kez Fukuşima nükleer felaketi vesilesiyle Akkuyu projesinin tehlikesine dikkat çeken söylem ve açıklamalara yer vermiştir.

Mersin NKP’de kurumsal-bireysel üyelikler arasında bozulan denge 2014 yılında platform içinde bölünmeye yol açmıştır. Zira 2008 yılından itibaren sözcülük görevini sürdüren, kurumsal bağı da olan temsilci ve mücadelenin kurumsal ağırlıklar üzerinden yürütülmesini savunan dinamiklerin bireysel eylemleri ayrılıkçı olarak değerlendirmesi hareket içi kutuplaşmayı artırmıştır. Bireysel eylemler gerçekleştiren bir görüşmecinin kendi deneyimi şöyledir: “Mersin NKP’nin idari kadrosu tarafından: Bir yere mi atlamak istiyorum. Siyasi bir şey mi olucam gibi bir yaklaşım gördüm. NKP benim neyi amaçladığımı anlamaya çalıştı” (M9). Bir diğer görüşmeci de gerçekleştirdikleri bireysel eylemler için “Platform varken neden ayrı etkinlik yapıyorsunuz? Maksadınız ne? Neden siz bu platformun içinde yoksunuz? Birlikte olmaz ayrı davranırsanız mücadeleye zarar veriyorsunuz dediler” (M21) demiştir.

Mersin NKP içinde kutuplaşma yaratan kurumsallık-bireysellik tartışması sürerken nükleer karşıtlarının köy ile iletişimde olmak amacıyla kurduğu Yeşil Ev’in kirasının ödenmesindeki gecikme ise evin kapanmasına ve köydeki bağlantıların kopmasına yol açmıştır. Bu süreçte kabul edilen 6360 sayılı KHK ile yapılan değişiklik de siyasi fırsatların test edildiği kısımda belirtildiği gibi köy sakinlerini göçe teşvik ederek nükleer karşıtlarının yereldeki bağlantılarını tümünden yitirmesine yol açmıştır.

Mersin NKP'de gerçekleşen bölünmenin olumlu yanı ise, bugünkü adıyla Mersin Çevre ve Doğa Derneğinin (MERÇED) kurulmasıyla nükleer karşıtı mücadeleye ikinci bir alan açılmasıdır. Bir görüşmeci iki mücadele dinamiğinin örgütsel olarak yan yana kolektif eylemlerde bulduklarını “MERÇED ve NKP farklı ayaklarda yürüyen mücadeleler bunu bir ayrışma olarak görmüyorum bilakis mücadelenin farklı zeminlere taşınması olarak görüyorum” (M5) sözleriyle ifade etmiştir. Bununla beraber geçmişte aynı çatı altında nükleer karşıtı mücadeleyi örgütleyenler birbirlerinin alanına girmeden de kentteki mücadeleyi yürütmektedir. Her iki ittifakın yapıcı ve mücadeleyi önceleyen bir tutum sergilediğini gösteren bu yaklaşıma göre, Mersin NKP kent merkezinde sokak etkinlikleri ve mitingleri organize ederken baskı ve kontrol arttıkça da panel ve salon etkinliklerine yoğunlaşmış, MERÇED ise başından itibaren basın açıklamalarıyla dava süreçlerine yoğunlaşmayı tercih etmiştir.

Nükleer karşıtı mücadelede bireylerin etkinliğini gösteren bir eylem, Fukuşima nükleer felaketinin başlamasından 1 ay sonra bazı hareket aktörlerinin sosyal medya üzerinden 1 milyon kişiyi mobilize ederek Mersin kent merkezinden Akkuyu'ya kadar 159 km'lik insan zinciri kurmasıdır. Ne var ki, büyük kurumların ağırlık sahibi olduğu ve bürokratik kuralların hâkim olduğu ittifakta bireylerin kendilerini ifade etme olanağı bulamaması bir görüşmecinin İttifaka yeni katılımların olmadığına da işaret eden şekilde “90'larda Biz nükleer karşıtı mücadeleye başladığımızda çok genç vardı. Sonra hiç gençlerin ilgisini çekemedik” (M8) şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır.

Mücadeleye bireysel katılımın önemini bir diğer görüşmeci “Yürütmede olan odanın temsilcisi nükleer karşıtı gibi davransa da bağlı olduğu odasını beraber getiriyor. Buna mukabil, sokak hareketi olmadan olmadığı için aktivistlerin yürütmede yer alması gerekiyor. Bu nedenle örgütümü temsilen değil bireysel üye olmayı tercih ettim” (M4) ifadesiyle ortaya koymuştur. Bir başka görüşmeci de kurumsal yapıların baskı altında geri çekilme önermesinin doğruluğunu ve bireysel katılımın önemini “Baskının olduğu dönemlerde nükleer karşıtı mücadele sönümleniyor, geri çekiliyor. Fakat bireyler çekilmez” (M10) sözleriyle teyit etmiştir.

İttifaka yeni bireysel katılımların olmaması ittifak ağının kurumsal dinamiklerle dolmasına yol açarken, kurumların varlığının temsiliyet esasına ve atama usulüne dayanması da mücadelenin merkezi idare tarafından verilen göreve dönüşmesine yol açmaktadır. Öte yandan kurumsal

temsilcinin gönüllülük usulüne göre ittifakta olması da örgütün gücünün ittifak içinde kişisel güce dönüşmesine yol açabilmektedir. İttifak içinde hep aynı kişilerin varlığı ise hem aynı örgütten yeni katılımcılara alan açılmaması hem de harekette ivme düşüklüğüne yol açarak uzmanlaşmayı ve hareketin yaşanması sonucunu doğurmaktadır.

Nükleer karşıtı hareketin dönüşümünde hareketin bütününe etki eden gelişmelerin yanı sıra sendikalar, meslek örgütleri, dernekler, bireylerden oluşan ittifak ağındaki dinamiklerin 1980'lerden itibaren geçirdiği öznel değişim ve dönüşümler de ittifakın bütününe ve mekanizmalarına etki etmektedir.

Bu açıdan '90larda nükleer karşıtı hareketin ilk döneminde mücadeleyi başlatanların Türkiye'nin ilk Yeşiller Partisi temsilcilerinden olmasına karşın AKP döneminde nükleer karşıtı hareket ağında siyasi partilerin etkinliği giderek zayıflamıştır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında hazineden aldıkları ödeneğin artması ve parti liderinin iradesini öne çıkaran oligarşik eğilimlerin parti içi demokrasiyi azaltmış olması, siyasi partilerin nükleer karşıtı harekete verdiği desteğin nükleer karşıtlarının içinden milletvekili seçilmiş olanlarla sınırlanmasına uzanmıştır.

İttifakın diğer bir dinamiği olan sendikalar ise neoliberal politikalar doğrultusunda özelleştirme, taşeronlaştırma ve esnekleştirme nedeniyle güvencesizliğin yaygınlaştığı şartlarda üyelerini kaybetmiş, sendikasızlaştırma ve toplu pazarlık gücünün düşürülmesi gibi müdahalelerle karşılaşmıştır. Buna AKP döneminde iktidara yakın sendikaların kurulması ve aidatların iktidar tarafından ödendiği simbiyotik sendikacılığın eklenmesiyle sendikaların sayısı daha da azalmıştır. AKP döneminde Mersin'deki nükleer karşıtı ittifakta ağırlık sahibi olan KESK ve DİSK'in 2016 yılının ocak ayı itibarıyla KHK mağduru olup işlerini kaybeden üyeleriyle dayanışma için kaynaklarını yönlendirmiş olması da nükleer karşıtı hareket açısından kaynakların sınırlanmasına yol açmıştır.

İttifakın kitle ve kaynak sahibi dinamiklerinden biri de Anayasa'da kamu yararına faaliyet gösteren meslek örgütleridir. Neoliberal devletin baskı ve kontrolü altındaki dinamiklerden olan bu grup da AKP döneminde üyelerinin mesleğe bağlılığını dönüştüren müdahalelere uğramıştır. Bu açıdan Türk Tabipler Birliği'nin (TTB) maruz kaldığı düzenlemelerden birkaçı şehir hastanelerinin kurulması, performans kriterlerinin uygulamasıyla niteliğin azalması ve daha çok kazanmak için iş zamanının arttırılması

gibi üyelerinin mesleki bağının kopmasına neden olan değişikliklerdir. Türkiye Barolar Birliği (TBB) açısından da AKP tarafından aidat kesintisi, mesleklerinin piyasalaştırılması, baroların bölünmesi ve baroların yapısına yönelik müdahaleler yapısal dönüşümün nedenleri arasındadır. Üyelerinin menfaatlerini korumak üzere kurulmuş olan bir diğer meslek örgütü olan ve NKP'lerle eşgüdüm sağlama misyonunu üstlenmiş olan EMO da üyelik aidatlarından mahrum bırakılmak ve kadrolarına müdahale gibi yöntemlerle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ne var ki, nükleer karşıtı platformlar arasında eş güdümlülük sağlama misyonu ile hareket eden EMO'nun aynı zamanda NKP etkinlikleri için insan ve maddi kaynak ayıran bir menfaat örgütü olması, varlık nedeni olan üyelerinin menfaatleri öncelikli olduğu için kaynakların mücadele ağına aktarılması güçleşmiştir. NKP'nin bu duraklama öncesinde kaynak mobilizasyonuna uğramış olduğunu bir görüşmeci "Eskiden meslek odalarının gelirleri çok iyiydi eylemler onların katkısıyla yapıyordu, artık personel maaşını ödeyemiyorlar. Bütün gelirler kısıtlandı, ekonomi de kötüye gitti, enflasyon yüzde 100 civarında bütün meslek odaları çok kötü durumda" (M 25) sözleriyle ifade etmiştir.

Son olarak dernekler de neoliberal politikalarla dönüştürülen ittifak dinamiklerindedir. Özellikle 1996 yılında Habitat II sürecinde devlete yakın sivil toplum kuruluşlarının kurulması ve genel anlamda fon gelirlerinin buralara tahsis edilmesi sivil toplum örgütleri arasında güvensizlikleri arttırmış, bu da kaynak sahibi olan ve olmayan derneklerin dayanışma göstermesini zorlaştırmıştır. AKP döneminde OHAL itibarıyla daha fazla baskıya maruz kalan derneklerin idari faaliyetleri ve gelir kaynakları da Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanunun yürürlüğe girmesiyle daha fazla kontrol altına alınmıştır.

Sonuç

Makale, Mersin'de Akkuyu NGS'nin kurulmasına yerelde rıza üreten mekanizmaların, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi döneminde inşa edilen neoliberal politikalar eşliğinde demokrasi kültüründen yoksun siyasal rejimlerde yaşanan toplumsal dönüşümün ürünü olduğunu ortaya koyar. Kendinden önceki siyasal iktidarlar gibi otoriter ve popülist uygulamalarla demokrasinin altını oyan AKP iktidarı döneminde artan iktidar kapasitesi ile etkileşim içinde olup on yıllardır neoliberal müdahalelere uğrayarak dönüşen kurumsal dinamikleriyle nükleer karşıtı hareket de sınırlanmıştır.

Neoliberal politikaların sınıfsal karakterini gösteren Akkuyu NGS örneği, demokrasiye alan bırakmayan siyasal iktidarın projelerine karşı nükleer

karşıtı hareket dahil çevre hareketlerinin kitleleri mobilize etmek için radikalleşme seçeneğine yönelmek zorunda olduğunu gösterir. İstikameti otoriter rejimin totaliterleşmesi olan Türkiye gibi ülkelerde bu yolla demokrasinin geri çağırılması ise ancak, mücadele dinamiklerinin dengeli ve uyumlu birlikteliğiyle mümkündür.

Sonnotlar

1- 1954 yılında Cenevre Konferansında ABD Başkanı Eisenhower tarafından atomun silah olarak değil enerji olarak kullanımıyla ekonomik refaha ulaşılabileceğini vadettiği Barış için Atom Anlaşması'nı 1955'te ilk imzalayan devlet Türkiye'dir (Bkz: Fischer, 1997).

2- 27.08.2010 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan Proje anlaşması için bkz: (Nükleer Düzenleme Kurumu, 2010). Yap -Sahip ol-İşlet (YSi) finansman modeli, turizm gibi stratejik olmayan alanlardaki inşaat projelerinde uygulanırken ilk kez Türkiye bu modeli nükleer santraller için benimsemiştir (Bkz: Mitev, 2013). Bu anlaşmanın ikincisi Bangladeş ile Rusya arasında yapılmıştır. 2013 yılında Japonya ile Türkiye arasında imzalanan uluslararası anlaşmayı YİS modelini içeren Japon-Fransız konsorsiyumu ile yapılan proje anlaşması izlemiş Japonya'nın projeden çekilmesiyle bu konsorsiyum iptal olmuştur.

3- Akkuyu NGS hisselerinin yüzde 49'luk kısmı için Cengiz Holding A.Ş., Kolin İnşaat Turizm Sanayi ve Ticaret A. Ş. ve Kalyon İnşaat Sanayi ve Ticaret A. Ş. sürece dahil edilmiş ancak, bu konsorsiyum Rusya tarafından 2017 yılında iptal edilmiştir (Akkuyu, 2017). Makalenin yazım sürecinde Akkuyu NGS hisselerinin tamamı Rusya'ya aittir.

4- Akkuyu NGS projesinin 1200 mw kapasiteli 4 reaktör ile Türkiye'nin ihtiyacı olan elektriğin yüzde 8,75 'ini karşılaması öngörülmektedir. Ancak alım garantisi süresinin dolacağı 2036 yılına kadar bu oran yalnızca yüzde 4 tür. Zira elektrik enerjisinin birim fiyatı için (1 ve 2 no'lu) iki reaktörden elde edilen elektriğin yüzde 70'i ile diğer iki reaktörden (3 ve 4 no.lu) elde edilen elektriğin yüzde 30'u için 15 yıl boyunca 12,35 cent/dolar (birim fiyat 15,33 cent/dolara kadar yükseltilebilecek) şekilde alım garantisi verilmiştir. 15 yıl sonra Akkuyu NGS'den satın alınacak elektrik fiyatının artırılmayacağını garanti de bulunmamaktadır (Bkz: Enerji Atlası, t.y.).

5- Bkz: (Demircan, 2022)

6- Nükleer santrallerle ilgili tartışmalar dünya genelinde Çernobil nükleer felaketinden sonra artmıştır. Nükleer santraller radyoaktif izotopun yarılanma ömrüne göre yüzlerce, binlerce hatta milyonlarca yıl devam eden ekolojik ve biyolojik etkileri vardır. Bkz: (nukleersiz.org., t.y.)

7- Hükümetin 2009 yılında ilan ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı üzerinden 2023 vizyonu (T.C. Enerji ve Tabii Bakanlığı, 2009) doğrultusunda kamuoyunda santralin Rusya'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne '100. Yıl hediyesi' olduğu ilan edilmiştir (Demircan, 2022: 79-80).

8- Fransa'da kurulmak istenen nükleer santrallere karşı yürütülen eylemlere 1974 yılında tanıklık ederek nükleer santralin balıkçılığa zararını öğrenen Mersin'de Balıkçılar Kooperatifi Başkanı Arslan Eyce ile Gazeteci Ömer Sami Coşar Akkuyu ve Sinop'ta nükleer santral için yürütülen çalışmaları haber alınca balıkçı eylemleri organize etmiştir. Büyükeceli köylülerini de bilgilendiren Arslan Eyce, başkanı olduğu Mersin, Taşucu Balıkçılar Kooperatifi, Köy Koop ve İÇKO Birlik Genel Kurullarında "Akkuyu'ya Nükleer Santral Yapılmasına Karşıyız" kararını almıştır (Künar, 2002: 28).

9- Bu araştırmanın teknik detayları incelendiğinde datawrapper adında bir web tabanının kullanıldığı, hangi araştırma şirketi kanalıyla hangi kitleye nasıl ulaşıldığına dair bilgi yoktur.

10- Demircan P (2023). Neoliberal politikalar bağlamında nükleer karşıtı hareketin dönüşümü: Mersin ve Sinop İncelemesi. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. Bu çalışmanın saha araştırmaları [Takagi Vakfı -Japonya] tarafından [No.194-002] burs ile desteklenmiştir. Doktora tezinin Mersin ayağını baz alan bu makalenin bir kesitinin özeti 2023 yılında İstanbul'da Galatasaray Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 10. Ulusal Sosyoloji Kongresinde sunulmuştur ve Tam Bildiri kitabında yer almaktadır. Bkz: Neoliberal politikalar Bağlamında Nükleer Karşıtı Hareketin Dönüşümü: Mersin İncelemesi (436-444) https://www.sosyolojikongresi.org/s/2498/i/X._Tam_Bildiri_Kitabi.pdf.

11- Neoliberal politikalar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında küresel para akışının düzenlenmesi için kabul edilen Bretton Woods anlaşmasının 1971 yılında iptal edilmesinden sonra 1978 yılında kabul edilen Washington Mutabakatına dayanır. 1989 'da SSCB'nin dağılmaya başladığı süreçte yoksulluk ve eşitsizliklerin kaldırılacağı iddia edilerek ikinci Washington mutabakatı adıyla yenilenmişse de bu sonucu değiştirmemiştir .

12- PETKİM, Türk Hava Yolları (THY), Türkiye Petrolleri ve Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) ve Türkiye Elektrik Üretim-İletim Kurumu (TEAŞ) ile iki KİT'e ayrılan Türkiye Elektrik Kurumu'nu (TEK) özelleştirmeleri.

13- 2001 yılında TEAŞ; Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ), Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt AŞ (TETAŞ) unvanlarında, üç ayrı iktisadi devlet teşekkülüne ayrılmıştır. TETAŞ 2018'de Elektrik Üretim Anonim Şirketi'ne (EÜAŞ) devredilmiştir.

14- 5654 sayılı kanun tasarısını Cumhurbaşkanı Sezer reddedince, kanun tasarısı Cumhurbaşkanı Gül döneminde 5710 adıyla yeniden TBMM'ye sunulurak kabul edilmiştir.

15- 2008 yılında nükleer yanlısı ve karşıtı 206 bilim insanı Bilim İnsanları Bildirgesine (nükleersiz) imza atarak projeye karşı olduklarını kamuoyuna ve hükümete ilan etmişlerdir.

16- 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Rusya'ya ait bir savaş uçağını düşürmesiyle başlayıp 2016 yılının haziran ayı sonuna kadar süren kriz nedeniyle Rusya Türkiye'den domates ithalatını durdurmuş Rus turistlerin Türkiye'ye gitmemesi için çağrı yapmıştır.

17- Stratejik yatırım kabul edilen nükleer santral projelerinin KDV istisnası, gümrük muafiyeti, yüzde 90 vergi indirimi, yatırıma katkı payı, KDV desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz desteği, KHK düzenlemelerinden yararlandırılacağı belirtilmektedir. Bkz: 6745 sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Md. 80.

18- Mersin'de Kamu Emekçileri Sendikaları (KESK), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türk Tabipler Odası (TTB), Türkiye Barolar Birliği (TBB), Türk Mimar ve Mühendisleri Odası (TMMOB), Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD), Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD), Yeni Kuşak Köy Enstitüleri (YKKED), TEMA ile NKP bileşeni olmayan Mersin Çevre Derneği (MERÇED) ve bileşeni olduğu Doğu Akdeniz Çevre Platformu (DAÇE).

Kaynakça

Arsel M vd. (2016). Türkiye'de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES'ler ve Dönüşen Devlet-Toplum-Doğa ilişkileri. İçinde: C Aksu vd. (der), *Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*. İstanbul: İletişim, 291-312.

Adaman F vd. (der) (2017). *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdogan*. London: Bloomsbury Publishing.

Akbulut B vd. (2020). Turkey's authoritarian regime of accumulation: Development by dislocation. *Journal of Australian Political Economy*, 86, 280-303.

Akdemir Ö (2016). Artvin'e de Bergama oyunu! Evrensel <https://www.evrensel.net/haber/273495/artvine-de-bergama-oyunu>. Son erişim tarihi, 02/08/2024.

Akdemir Ö (2022). Hukuk çevreyi korumuyor. Evrensel, 6 Kasım. <https://www.evrensel.net/yazi/91912/hukuk-cevreyi-korumuyor>. Son erişim tarihi, 11/08/2024.

Akkuyu NGS (2014). Akkuyu NGS'den Büyükeceli Öğrencilerine Karne Hediyesi. <https://www.nessiletisim.com.tr/akkuyu-ngsden-buyukeceli-ogrencilerine-karne-hediyesi>. Son erişim tarihi, 12/01/2024.

Akkuyu NGS (2015). Gülnar ve Eceli’de İftar Coşkusu. <https://www.nessiletisim.com.tr/gulnar-ve-buyukecelide-iftar-coskusu/>. Son erişim tarihi, 10/01/2024.

Akkuyu NGS (2017). Akkuyu NGS ortakları arasına Türk şirketleri de katılıyor <https://akkuyu.com/tr/news/akkuyu-n-kleer-a-ortaklar-aras-na-t-rk-irketleri-de-kat-l-yorç>. Son erişim tarihi, 12/07/2024.

Aktaş E (2021). Mersin Halkının Akkuyu Nükleer Santral Projesi ve Sektörel Etkileri Hakkındaki Görüşleri. *Journal of Applied and Theoretical Social Sciences*, 3(2), 109-124.

Alica G S S (2018). Çevrenin korunmasına ilişkin iptal davalarında kişisel menfaat kavramı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 139, 165-220.

Amin S (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. Çev. S Lim, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Angın M ve Bedirhanoglu P (2013). AKP döneminde Türkiye’de büyük ölçekli özelleştirmeler ve devletin dönüşümü. *Praksis*, 30 (31), 75-95.

Angın M ve Kılınçarslan P (2021). Türkiye’de Özelleştirmelerin Politik Ekonomisi: Dün, Bugün ve Yarın. Türkiye Politik Ekonomi ve Kamu Politikası Ağı (TUPEN) Birinci İnterdisipliner Çalıştayı, Özyeğin Üniversitesi, 19 Kasım.

Ataay F (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri*. Ankara: De Ki Basım.

Avcı T ve Toroğlu N K E (2020). Nükleer Enerji Santrallerine Halkın Bakışı: Akkuyu (Mersin) Örneği. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 150-164.

Bayramoğlu S (2005). Yönetişim Zihniyeti, *Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bayülken A (2006). *Türkiye’de Nükleer Enerji*. İTÜ Enerji Enstitüsü.

BBC (5/9/2019). Erdoğan: Birilerinin elinde nükleer başlıklı füze var, ama benim elimde olmasın, ben bunu kabul etmiyorum. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49589110>. Son erişim tarihi, 12/01/2024.

Bedirhanoglu P vd. (der) (2010). Türkiye’de neoliberal otoriter devletin AKP’li yüzü. *World Policy Journal*, 24 (3), 63-73.

Benmayor G (2016). Akkuyu’nun Riskleri Neler. *Hürriyet*, 12 Şubat. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/gila-benmayor/akkuyununun-riskleri-neler-40190053>. Son erişim tarihi, 12/01/2024.

Berberoglu B (2020). The global rise of authoritarianism in the 21st Century: Crisis of neoliberal globalization and the nationalist response. Routledge.

Bianet (12/7/2017). Erdoğan: Grevlere OHAL’den İstifadeyle Anında Müdahale Ediyoruz. <https://bianet.org/haber/erdogan-grevlere-ohal-den-istifadeyle-aninda-mudahale-ediyoruz-188225>. Son erişim tarihi, 19/08/2024.

BirGün (19/10/2021). Yapamadıkları basın açıklamasından dava açıldı. <https://www.birgun.net/haber/yapamadiklari-basin-aciklamasindan-dava-acildi-362677>. Son erişim tarihi, 19/06/2024.

Bruff I (2014). The Rise of Authoritarian Neoliberalism, *Rethinking Marxism*, 26 (1), 113-129.

Bruff I (2016). Neoliberalism and authoritarianism. İçinde: S Springer vd. (der), *The Routledge Handbook of Neoliberalism*, Routledge, Abingdon, 107–117.

Bruff I (2019). Overcoming The Allure of Neoliberalism’s Market Myth. *South Atlantic Quarterly*, 118 (2), 363-379.

Castells M (1977). *The Urban Question: A Marxist Approach*. London: E. Arnold.

Calhoun C (1994). *Social Theory and The Politics of Identity*. Oxford, UK: Blackwell.

Cebeci A (2000). 2000’li Yıllarda Türkiye’deki Kamu Yönetimi Değişimini Çözümlmek. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35 (2), 175-206.

Civelekoğlu İ (2015). Washington Uzlaşısı Sonrası Dönemde Devletin Değişen Rolü ve Bir Türkiye Değerlendirmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34 (2), 35-54.

Cumhuriyet (20/12/2017). Her iki kanundan biri torba yasa AKP’nin torba yasa sevdasının arkasında ne var. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/her-iki-kanundan-biri-torba-yasa-akpnin-torba-yasa-sevdasinin-arkasinda-ne-var-889566>. Son erişim tarihi, 12/01/2024.

Cumhuriyet (18/10/2002). Gözler Nükleerde. Elektrik Mühendisleri Odası. https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=44996&tipi=5&sube=0. Son erişim tarihi, 12/01/2024.

Çetinkaya D (2014). Tarih ve Kuram Arasında Sosyal Hareketler. İçinde: D Y Çetinkaya (der), *Sosyal Hareketler: Tarih, Teori, Deneyim*, İstanbul: İletişim Yayınları, 25-74.

Dear M (1992). Understanding and Overcoming the NIMBY Syndrome, *Journal of the American Planning Association*, 58 (3), 288-300.

Della Porta D ve Diani M (2020). *Toplumsal Hareketler*. Çev. P Çakır ve C Gülbudak, İstanbul: İş Bankası.

Demircan P (2017). “Bu dava siyasidir!”: Akkuyu NGS ÇED iptal davasından değerlendirmeler, Yeşil Gazete. <https://yesilgazete.org/budava-siyasidir-akkuyu-ngs-ced-iptal-davasindan-degerlendirmeler/>. Son erişim tarihi, 02/09/2021.

Demircan P (2022). Authoritarian Neoliberalism and Resistance of the Anti-Nuclear Movement in Turkey. İçinde: A J Spires ve A Ogawa (der), *Authoritarianism and Civil Society in Asia*, Londra: Routledge, 77-93.

Demircan P (2023). Neoliberal politikalar bağlamında nükleer karşıtı hareketin dönüşümü: Mersin ve Sinop İncelemesi. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Doğan M G (2013). The Deradicalization of Organized Labor. İçinde: İ Akça, A Bekmen ve B A Özden (der), *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony*, London: Pluto Press, 188-202.

Elektrik Port (15/6/2011). MÜSİAD: Nükleer Enerji ülkemiz için zorunluluk. <https://www.elektrikport.com/makale-detay/musiad-nukleer-enerji-ulkemiz-icinzorunluluk/2983>. Son erişim tarihi, 02/06/2024.

Enerji Atlası (t.y.). Akkuyu Nükleer Güç Santrali. <https://www.enerjiatlası.com/nukleer/akkuyu-nukleer-santrali.html>. Son erişim tarihi, 17/03/2024.

Engin S (2022). Nimby; Sendrom Mu, Çevre Hareketi Mi?, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8 (58), 1708-1716.

Erensü S (der) (2016). *İsyanın ve Umudun Dip Dalgası: Günümüz Türkiye'sinden Politik Ekoloji Tartışmaları*. İstanbul: Tekin Yayınları.

Fine B ve Saad-Filho A (2017). Thirteen Things You Need To Know About Neoliberalism. *Critical Sociology*, 43 (4-5), 685-706.

Fischer D (1997). *HISTORY OF THE INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY: The First Forty Years*. Vienna: The Agency. Vienna: A Fortieth Anniversary Publication.

Flam H (1994). *States And Anti-Nuclear Movements*. Edinburgh: University Press.

Foster J B (2012). *Marksist Ekoloji*. Çev. B Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Gamson W (1990). *The Strategy of Social Protest*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.

Gamson W A ve Meyer D S (1996). Framing Political Opportunity. *Comparative Perspectives On Social Movements*, 275-290.

Goldstone J A (2001). Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action. İçinde: J A Goldstone ve C Tilly (der), *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, 179-194.

Goodwin J (2001). *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*. Cambridge University Press.

Gözler K (2019). Anayasa. gen.tr, Hukukçu Olmayan Hukukçular Sorunu 2, İdarî Yargıda Hukukçu Olmayan Hâkimler (Uzun Versiyon). <https://www.anayasa.gen.tr/idari-yargi-hakimleri.htm>. Son erişim tarihi, 17/02/2024.

Haber İ (2020). Türkiye'de İklim Değişikliği Algısı 2020. <https://www.iklimhaber.org/wp-content/uploads/2022/02/konda-arastirma-rapor-2020s.pdf>.

Harvey D (2004). *Yeni Emperyalizm*. Çev. H Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.

Harvey D (2012). *Sermayenin Sınırları*. Çev. U Balaban, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Heper M (2005). The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey, *Turkish Studies*, 6 (2), 215-231.

Hürriyet (28/6/2020). Nükleer enerji müfredata giriyor. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/nukleer-enerji-mufredata-giriyor-41551876>. Son erişim tarihi, 17/07/2024.

Hürriyet (24/2/2022). Akkuyu NGS'de çalışan sayısı 20 bine ulaştı. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/akkuyu-ngsde-calisan-sayisi-20-bine-ulasti-42010346>. Son erişim tarihi, 28/07/2024.

İHD (2007). Polis Vazife ve Salahiyeti Yasası'na İlişkin Rapor, 1 Haziran <https://www.ihd.org.tr/pol-vaze-ve-salahiyetasina-k-rapor/>. Son erişim tarihi, 18/02/2024.

Jenkins J C (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 527-553.

Joppke C (1992). Decentralization of Control in US Nuclear Energy Policy. *Political Science Quarterly*, 107 (4), 709-725.

Kaya F ve Göral E (2016). Türkiye'nin Nükleer Enerji Politikası. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 421-438.

Kıyanç S (2020). Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36 (101), 203-252.

Kilci M (1994). KİT'lerin Özelleştirilmesi ve Türkiye Uygulaması. Ankara: DPT.

Kıray M B (2006). *Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişme*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kitschelt H P (1986). Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science*, 16(1), 57-85.

KONDA (2018) Çevre Bilinci ve Çevre Koruma. <https://konda.com.tr/rapor/31/cevre-bilinci-ve-cevre-koruma>. Son erişim tarihi, 12/07/2024.

Koopmans R ve Duyvendak J W (1995). The Political Construction of the Nuclear Energy Issue and Its Impact on the Mobilization of Anti-Nuclear Movements in Western Europe. *Social Problems*, 42 (2), 235-251.

Köybaşı S (2014). Yargı Denetiminden Milletlerarası Andlaşmalar Yoluyla Kaçmak: Akkuyu Nükleer Güç Santrali Andlaşması, *Anayasa Hukuku Dergisi*, 3 (5), 343-357.

Kriesi H vd. (1992). New Social Movements and Political Opportunities in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 22 (2), 219-244.

Künar A (2002). *Don Kişotlar Akkuyu'ya Karşı: Anti-Nükleer Hikayeler*. Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları.

Kütükçüoğlu A (2020). *Dünden Bugüne Türkiye'de Nükleer Enerji*. Ankara: Tekses.

688 Demircan P (2024). AKP Rejiminde Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin Zor ve Rıza ile İnşası. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 653-692.

Lewis P vd. (2019). The Rise and Rise of Populist Rhetoric. The Guardian, 6 Mart, <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2019/mar/06/revealed-the-rise-and-rise-of-populist-rhetoric>. Son erişim tarihi, 12/03/2024.

Levitsky S ve Ziblatt D (2019). *How Democracies Die*. Crown: Broadway Books.

McAdam D (1996). *Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions*. İçinde: D McAdam ve D J McCarthy ve Mayer N Zald (der), *Comparative Perspectives On Social Movements*, Cambridge: Cambridge University Press, 23-40.

McAdam D vd. (2001). *Dynamics of Contention*. *Cambridge Studies in Contentious Politics*. New York: Cambridge University Press.

Mc Carthy J ve M Zald (1977). Resource mobilization and social movements. A partial theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212–1241.

Medyascope (27/12/2020). Muhalefet ve sivil toplum kuruluşlarının karşı çıktığı “Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi” kanunlaştı, <https://medyascope.tv/2020/12/27/muhalefet-ve-sivil-toplum-kuruluslarinin-karsi-ciktigi-kitle-imha-silahlarinin-yayilmasin-finansmaninin-onlenmesine-iliskin-kanun-teklifi-kanunlasti/>. Son erişim tarihi, 11/08/2024.

Medyascope (2022). Yeşiller Partisi yine kurulamadı: Partiye dijital engel,12 Eylül. <https://medyascope.tv/2022/12/09/yesiller-partisi-yine-kurulamadi-partiye-dijital-engel/>. Son erişim tarihi, 18/08/2024.

Michaud K vd. (2008). Nimbyism vs. Environmentalism in Attitudes Toward Energy Development, *Environmental Politics*, 17 (1), 20-39.

Mijatovic D (2020). Türkiye Raporu, 1-5 Temmuz 2019, Avrupa Konseyi.

Mudde C (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4), 541-563.

Mitev L (2013). Turkey Has Made Important Progress In Nuclear Power Programme, Says IAEA <https://www.nucnet.org/news/turkey-has-made-important-progress-in-nuclear-power-programme-says-iaea>. Son erişim tarihi, 31/07/2024.

Mudde C ve Kaltwasser C R (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford ve NewYork: Oxford University Press.

NEA/IAEA (2018). *Measuring Employment Generated by the Nuclear Power Sector*, Paris: OECD Publishing.

Nükleer Düzenleme Kurumu (2010). Uluslararası İkili İş birliği Anlaşmaları <https://www.ndk.gov.tr/ikili-isbirligi-anlasmalari>. Son erişim tarihi, 31/07/2024.

Nukleersiz.org (t.y.). 100 nedende nükleersiz <https://nukleersiz.org/100-nedende-nukleersiz/>. Son erişim tarihi, 28/07/2024.

Nukleersiz.org (2008). Nükleer Santral Karşıtı Bilim insanları Bildirgesi https://nukleersiz.org/wp-content/uploads/2020/01/206_imzali_bilim_insanlari_bildirisi_26.03.2008.pdf, Son erişim tarihi, 28/07/2024.

NTV (27/7/2000). Akkuyu Santrali'ne iptal kararı. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/19740.asp>. Son erişim tarihi, 31/07/2024.

NTV (10/9/2010). 'İstanbul sermayesi bizimle siyasette anlaşmadı'. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/istanbul-sermayesi-bizimle-siyasette-anlasmadi>. Son erişim tarihi, 12/01/2024.

Öniş Z (2005). The political economy of Turkey's justice and development party. İçinde: H Yavuz (der), *The Transformation of Turkish Politics: The Justice and Development Party of Turkey*. Salt Lake City: University of Utah Press.

Özden B A vd. (2017). Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era. İçinde: C B Tansel (der), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order*, Londra: Rowman & Littlefield Int, 189-210.

Öztürk B vd. (2010). Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı. Türk Ceza Hukuku Derneği, CEHAMER, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara: Seçkin Yayınları.

Öztürk D ve Bahçe S (2023). Mülksüzleştirme Yolu ile Birikimin Yeni Aracı: Kamu Özel İş Birlikleri. *Mülkiye Dergisi*, 47 (2), 739-770.

Özüğurlu M (2014). Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi. İçinde: Ö Göztepe (der), *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracağı*, İstanbul: Notabene, 37-64.

Özyürek E vd. (der) (2019). *Authoritarianism and Resistance in Turkey: Conversations on Democratic and Social Challenges*. Cham: Springer International Publishing.

Palabıyık H vd. (2010). Türkiye'de nükleer santral kurulabilir mi? Çatışmadan uzlaşmaya: Türkiye'de nükleer enerji projelerinde sosyal kabul sorunu ve halkın reddetme sendromunun araştırılması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5 (2), 175-201.

Piven F F ve Cloward R A (1977). *Poor People's Movement*. New York: Pantheon.

Saad-Filho A ve Johnston D (2005). *Neoliberalism A Critical Reader*. London: Ann Arbor, MI, Pluto Press.

Sanalan Y (1994). The place of Turkish Atomic Energy Authority in nuclear energy production. International Nuclear Technology Forum: Future prospects of nuclear power plants and Turkey, 302.

Sav A (2014). Yasa Yapma Sanatının Ölümü (Torba Kanunlar). *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 595-606.

- Savran S (2004). 20. Yüzyılın politik mirası. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 13-43.
- Skocpol T (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press.
- Staggenborg S (2013). Bureaucratization and social movements. İçinde: D A Snow vd. (der), *The Wiley-Blackwell encyclopedia of social and political movements*. Oxford, UK: Blackwell.
- Şahin Ü (2007). Bir sivil toplum teması olarak çevrecilik: ekoloji hareketlerinin siyaset dışına itilmesi. *Sivil Toplum Dergisi*, 5 (20), 77-89. https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/sahin_sav_6.pdf. Son erişim tarihi, 16/04/2024.
- Tansel C B (2018). Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond The Narratives of Progress. *South European Society and Politics*, 23 (2), 197-217.
- Tarrow S G (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge University Press.
- T.C. Danıştay (1997). 6.daire “İçtihat Metni” Esas No: 1996/5477, Karar No: 1997/2312.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023). Nükleer Enerji <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-nukleer-enerji>. Son erişim tarihi, 19/06/2024.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2009). “10 büyük ekonomi içine girmeye adayız” <https://www.invest.gov.tr/tr/news/News-from-Turkey/Sayfalar/0602200912920.aspx...> Son erişim tarihi, 16/02/2024.
- Tetik A T (2017). Hukuk Devleti İlkesi Bağlamında Takdir Yetkisi ve Yerindelik Denetimi İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (2): 249-276.
- Tilly C (1978). *From mobilization to revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley Pub. Co.
- Tilly C (2006). *Regimes and Repertoires*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tilly C (2008). *Toplumsal Hareketler 1768-2004*. Çev. O Düz, İstanbul: Babil Yayınları.
- Tilly C ve Tarrow S G (2015). *Contentious Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Türkiye Raporu (2021). İklim Değişikliği Konusuna Bakış. <https://www.turkiyeraporu.com/arastirma/iklim-degisikligi-konusuna-bakis-1965/>. Son erişim tarihi, 22/01/2024.
- TÜSİAD (2016). TÜSİAD: “Nükleer Santral yapılması gecikmiş ancak olumlu bir adım; 5654 Sayılı Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanuna İlişkin TÜSİAD Görüşü” https://tusiad.org/tr/tum/item/download/1207_5ad3a88a49d1c13f36c3c38befbf56f7. Son erişim tarihi, 22/01/2024.

Wallerstein I (2011). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. Çev. E Abadoğlu ve N Ersoy, İstanbul: BGST Yayınları.

Walsh E vd. (1993). Backyards, Nimbys, and Incinerator Sitings: Implications For Social Movement Theory. *Social Problems*, 40 (1), 25-38.

Yıldırım C (2011). Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1-23.

Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği'nde Bir Etik Tasarı Olarak Kapitalizm

Pelin Tuştaş, Bağımsız Araştırmacı

ORCID: 0009-0006-0650-1326

E-Posta: pelintustas@hotmail.com

Öz

Adam Smith'in iktisadın kurucu metni sayılan *Milletlerin Zenginliği* eseri, kitabın ismine de yansıdığı üzere milletlerin zenginliğinin artışının doğası ve nedenlerine yönelik bir analizle, bu zenginliğin nasıl artırılacağına odaklanır. Smith'e göre zenginliğin ve dolayısıyla refahın artışının yolu serbest piyasa sistemidir. Smith akademik ve güncel tartışmalarda ya da iktisat ders kitaplarında yaygın biçimde serbest piyasa kuramına vurguyla ele alınır; hatta adı *laissez-faire* ile neredeyse eş anlamlı olarak anılır. Smith'in düşünsel mirası ve iktisat bilimine serbest piyasa kuramının çok ötesine geçen katkıları genellikle görmezden gelinir. Smith, aslında, *Milletlerin Zenginliği*'nde iktisadi bu kuramla sınırlı olmayacak şekilde, ahlak ve adalet perspektifinden ele alır. Öyle ki, piyasaya dair yaptığı, ünlü ve çok alıntılanan 'görünmez el' metaforunu, ilk kez *Ahlaki Duygular Kuramı* eserinde insanların ahlaki duygularının görünmez bir el gibi daha adil bir bölüşüme yol açacağını belirtirken kullanır. "Doğal özgürlüğün açık ve yalın sistemi" olarak tanımladığı kapitalizmi de bireylerin ahlaki duyguları doğrultusunda, karşılıklı yükümlülük bilinciyle davrandıkları bir yapı olarak ortaya koyar. Kitapta serbest piyasa savunusu ve önemli bir yer tutan merkantilizm eleştirisi, toplumun çoğunluğunun refahının sağlanması perspektifini temel alır. Smith burada merkantilizmi toplumun çoğunluğunun refahı pahasına az sayıda kişinin çıkarını koruması, kişisel özgürlüklere ket vurması yönünden eleştirir. Serbest piyasa sistemini de insan özgürlüğü ve ilerleme vaadi yönünden geçmiş ekonomik ve kurumsal yapılardan üstün görmekle birlikte toplumun bütünü açısından kusursuz olarak nitelenebilir; mutluluk, eşitlik, adalet, bireysel yapabilirlikler ve genel anlamda iktisadi ve sosyal refahı geliştirecek çeşitli reformlar gerektirdiğini düşünür. Yani serbest piyasa sistemini sadece iktisadi etkinlik değil, aynı zamanda adalet açısından ele alır. Toplumun çoğunluğunu oluşturan yoksulların sefaletiyle, ahlaki bir duygu olarak tanımladığı duygudaşlık kurar; refahlarının sağlanması gereğine önemle vurgu yapar ve bunun sağlanması konusunda devlete görevler yükler. Kısacası Smith, iktisat biliminin temel sorunu olduğunu düşündüğü büyümeyi işçi sınıfı başta olmak üzere bütün halkın ekonomik ve ekonomi dışı refahından bağımsız ele almayan; piyasanın -yine en keskin biçimde işçi sınıfını etkileyen- adalet ve eşitliğe aykırı arazlarından sıkça dem vuran, iktisadi analizinde bunları tespit etmekle kalmayıp çözüme kavuşmaları konusunda devleti göreve çağıran bir bilim insanıdır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Smith'in saf bir *laissez-faire* savunucusu olduğu düşüncesinin önemli bir yanlış anlaşılma olduğu kolaylıkla söylenebilir. Aksine, Smith'in kapitalizmi etik bir tasarı olarak gördüğü

iddia edilebilir. Bu bakış açısı, Smith'in iktisadi kavrayışı ve analizini değerlendirme açısından oldukça yararlı bir perspektif sunar.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, İktisat, Piyasa, Adalet, Ahlaki Ekonomi.

Capitalism as an Ethical Project in Adam Smith's *Wealth of Nations*

Abstract

Adam Smith's *The Wealth of Nations*, considered the founding text of economics seminal work in economics, focuses on the nature and causes of the increase in national wealth, as reflected in the title of the book. Smith argues that the path to increasing wealth and, therefore, prosperity is through the free market system. In academic and contemporary discussions, as well as in economics textbooks, Smith is commonly associated with the free market theory, to the point where his name is mentioned almost synonymous with *laissez-faire*. However, Smith's intellectual legacy and contributions to economics extend far beyond the free market theory. In *The Wealth of Nations*, Smith approaches economics not solely through this theory but from a perspective of morality and justice. Such that, he uses the famous and frequently cited metaphor of the "invisible hand" in *The Theory of Moral Sentiments* to describe how people's moral sentiments lead to a more equitable distribution. Smith portrays capitalism, defined as the "system of natural liberty" as a structure where individuals act according to their moral sentiments and mutual obligations. The defense of the free market and the significant critique of mercantilism in the book are grounded in the perspective of ensuring the well-being of the majority. Smith criticizes mercantilism for protecting the interests of a few at the expense of the majority and for restricting personal freedoms. While he views the free market system as superior to past economic structures in terms of human freedom and progress, he does not consider it flawless from the perspective of the whole society. Smith believes that various reforms are necessary to enhance happiness, equality, justice, individual capabilities, and overall economic and social welfare. He evaluates the free market system not only in terms of economic efficiency but also in terms of justice. He feels empathy with the poverty of the majority and emphasizes the importance of securing their welfare, assigning a role to the state in this regard. In summary, Smith is a scholar who does not view growth—considered the fundamental issue of economics—independently of the economic and non-economic welfare of the entire populace. Given all this, it can be easily said that the notion of Smith as a pure advocate of *laissez-faire* is a misunderstanding. On the contrary, it can be argued that Smith saw capitalism as an ethical construct. This perspective provides a valuable framework for assessing Smith's economic analysis.

Keywords: Adam Smith, Economics, Market, Justice, Moral Economy.

Giriş

İktisadın en önemli metinlerinden biri sayılan, hatta bilimin kurucu metni olarak kabul edilen *Milletlerin Zenginliği*, kapitalist sistemin yapısı ve işleyişine dair ilk kapsamlı ve sistematik analizi içerir.

Milletlerin Zenginliği'nde araştırılan temel mesele, kitabın ismine de yansıdığı üzere, milletlerin zenginliğinin nasıl artırılacağıdır. Smith'in bu soruya verdiği yanıt serbest piyasa sistemidir. Bu sistemde mallar, sermaye ve emek, en iyi gelir getirecek alanlara yönelecek ve toplumsal zenginlik bu sayede ençoklaştırılacaktır. Smith özellikle sermaye yatırımının engellemelere takılmadan, kâr olanağı en fazla olan sektörlerle akmasının sermaye birikiminin, dolayısıyla da ülke zenginliğinin artmasını sağlayacağını düşünür. Bu doğrultuda, kitap boyunca zenginliğin ve refahın gelişimine engel oluşturduğunu düşündüğü, hâlâ yürürlükte olan merkantilist teori ve politikaları¹ hedef alır.

Smith'e göre, piyasaya müdahale olmadığı durumda, bireylerin kendi çıkarlarının peşinden gittiği, "doğal özgürlüğün açık ve yalın sistemi" olan kapitalist toplumda (kendi ifadesiyle ticari toplum) ulusal zenginlik ve toplumsal refah ençoklaşır.

Ne var ki Smith'in bu iddiası, önemli bir varsayımı temel alır: bireyler kendi çıkarlarının peşinden giderken toplumun ahlaki normlarına riayet ederler. Smith'in bu iddiayı ortaya koyduğu yer, ahlak felsefesi alanında kaleme aldığı, 1759 tarihli *Ahlaki Duygular Kuramı* eseridir. Smith, kitabın giriş paragrafında insanın bencilliğini veri alır, fakat doğasında, "onu diğerlerinin bahtıyla alakadar eden ve ona gerekli mutluluğu veren bazı aşîkâr esaslar", yani ahlaki duygular olduğunu belirtir (Smith, 2022: 15). Bize doğa tarafından bahşedilen bu ahlaki duyguların en güçlüsü ise vicdandır. İnsanın "içinde yatan yüce tanrı" vicdan (a.g.e., s. 290), bencil dürtülerimizi dizginlemenin en kuvvetli aracıdır Smith'e göre. Başkalarının daha büyük çıkarları karşısında kendi çıkarımızı feda etmemizi sağlayan, başkalarının mutluluğu konusundaki kayıtsızlığımız ve ihmalkârlığımız yüzünden bizi utandıran şey vicdanımızdır.

Pasif hislerimiz neredeyse her zaman bu kadar bencil ve menfur iken etkin prensiplerimiz nasıl olur da sıklıkla bu kadar asil ve cömert olabilir? Diğerlerini ilgilendiren şeylerle karşılaştırdığımızda bizleri ilgilendiren şeyler karşısında her zaman çok daha derinden etkileniyorken her durumda bizleri başkalarının daha büyük çıkarları için kendi çıkarlarımızı feda edecek kadar cömert kılan şey de nedir? İnsancılığın belli belirsiz

gücü değildir bu, Doğa'nın insanın yüreğinde ateşlediği hayırseverliğin zayıf kıvılcımı değildir bencilliğin en güçlü dürtülerini dizginleyebilecek kadar sert olan şey. Kendini böyle durumlarda ortaya koyabilen daha büyük bir güçtür, daha zorlayıcı bir güdüdür bu. Bizleri dizginleyen şey mantığımız, prensiplerimiz, tavırlarımızın yüce yargıcı ve efendisi olan yüreğimizdeki vicdandır. Başkalarının mutluluğunu etkileyecek şekilde hareket etmek üzereyken en mağrur duygularımızı bile dizginleyebilecek bir sesle, aslında bu çoğunluğun bir parçası olduğumuzu, hiçbir şekilde bu topluluğun başka bir üyesinden daha üstün olmadığımızı, başkalarına karşı bu kadar kayıtsız ve ayıp hareketler yaparak aslında kendimizi hınca, ikraha ve nefrete uygun özneler haline getirdiğimizi belirten işte bu vicdanımızın kendisidir. Bizim ve bizlerle alakalı olan şeylerin aslında ne kadar küçük olduğunu bize öğreten bu vicdandır. (Smith, 2022: 157-158)

Başkaları ile kendimizin çıkarları arasında uyum sağlamanın aracı ise Smith'in ahlak kuramında merkezi bir öneme sahip olan sempati duygusudur. Sempati, olayları başkalarının gözünden görebilme ve onların hissedebildiği şekilde hissedebilme, kısacası duygudaşlık kurabilme yetisidir. Birinin başına kötü bir şey geldiğine şahit olduğumuzda kendimizi onun yerine koyar, hissettiği üzüntü ya da acıyı hissederiz. Her insanın doğal olarak sahip olduğu bu duygu, karşı tarafın zararı pahasına fayda sağlama dürtüsünü engeller.

Smith'e göre her insan belirli bir toplumsal yapının içine doğar; çocukluktan itibaren eğitim ve tecrübeyle bu toplumun genel kabul görmüş ahlak kurallarına uymayı öğrenir. Söz konusu ahlaki normlara uyum sağlamanın mekanizması ise 'tarafsız gözlemci'dir. Kişi, çıkarlarına kendi perspektifinden baktığı durumda karşı tarafın çıkarlarıyla uyumlu davranışlarda bulunamaz. Bu farklı veya zıt çıkarlar arasında doğru bir mukayese yapabilmek için kişi öncelikle bulunduğu konumu değiştirmeli, söz konusu çıkarları kendisinin ya da karşı tarafın konumundan değil, iki tarafla da bağlantısı olmayan ve durumu tarafsız bir şekilde değerlendirebilecek üçüncü bir kişinin konumundan görmelidir. Bu üçüncü kişi tarafsız gözlemcidir. Genel kabul görmüş ahlaki değerlerin temsilcisi sayılabilecek bu tarafsız gözlemcinin gerçek ya da hayali varlığı, toplumun diğer üyelerine yönelik bencilce davranışlarda bulunmamızı engeller. Aksi takdirde davranışlarımızın doğru bulunmayacağını, insanlar tarafından kabul görmeyeceğini ve bunlara müsamaha edilmeyeceğini, hatta toplumun gözünde horgörü ve öfkeye makbul bir özne haline geleceğimizi biliriz ve buna cüret etmeyiz. Çünkü saygıdeğer bir özne olma, yani itibar görme arzusu, arzularımız arasında en büyük olandır (a.g.e., s. 249). Smith'in kendi sözleriyle,

Sadece bu tarafsız izleyicinin gözleri ile bencilliğin doğal hatalarını düzeltebiliriz. Cömertliğin yerindeliliğini ve adaletsizliğin çirkinliğini bizlere gösteren odur. Başkalarının bizimkinden daha büyük olan çıkarlarını etkilemek için en büyük çıkarlarımızdan feragat etmenin yerindeliliğini, kendimize en büyük faydayı sağlamak için başkasına vereceğimiz en küçük zararın çirkinliğini bize anlatan odur. Birçok durumda bu kutsal erdemleri uygulamaya mecbur kalmamız, komşumuzu sevdiğimizden, insanlığı sevdiğimizden değildir. Böyle durumlarda genelde var olan şey daha büyük bir sevgi, daha güçlü bir duygulanımdır. Bu sevgi, şerefli ve asil olan şeylere, görkeme, haysiyete ve niteliklerimizin yüceliğine duyulan sevginin kendisidir. (Smith, 2022: 158)

Smith'in analizinde tarafsız gözlemci, taraflar arasındaki çıkarların uyumunu sağlamak açısından elzemdir. Çünkü tarafsız gözlemci "prensibinin yarattığı baskı olmasa, çoğu durumda her tutku tatmine ulaşmak için tabiri caizse adeta dikine giderdi" (Smith, 2022: 310). Yani bu prensibin varlığı, toplumu oluşturan parçaların bir bütün içinde ahenkle yaşamasını sağlar. Bunun gerçekleştirilmesi Smith'e göre hiç de zor değildir: doğduğumuz andan itibaren içinde yaşadığımız toplumun değer ve normlarını öğrenmeye başlarız. Daha sonra deneyim ve alışkanlıklarımız sayesinde tarafsız gözlemci konumundan bakmayı o kadar rahat ve kolay bir şekilde gerçekleştiririz ki "neredeyse bunu yaptığımızın farkına bile varmayız" (Smith, 2022: 157).

Smith, toplumun refahını güçlendiren, onu bir arada tutan, adaleti sağlayan ve toplumsal yapıyı koruyan şeyin genel olarak ahlaki duygular olduğunu düşünür: Smith'e göre ahlaki duygular, liberal bir toplumun *sine qua non*²udur (Evensky, 2005: 117). Ahlaki duygularımız doğrultusunda görev anlayışıyla davranırız ve bu, toplumun ahenkli işleyişini sağlar:

Bu genel kurallara bağlılık olmasaydı, hatta kimsenin ihlal etmek için ciddi bir motivasyon sahibi olmadığı nezaket kurallarına bağlılık olmasaydı; çoğu kişinin ihlal etmek için çok güçlü motivasyonlara sahip olduğu adalet, dürüstlük, namus ve vefa gibi ilkelerin hali ne olurdu? İnsan türünün mevcudiyeti, bu kuralların işleyişinde yatmaktadır. (Smith, 2022: 187)

Bu doğrultuda iktisadi alanın da düzenli, uyumlu ve iyi işlemesini sağlayan şey ahlaki duygulardır. Yani *Milletlerin Zenginliği*'nde ekonominin en iyi performansı gösterecek şekilde yürümesine temel sağlayan piyasada insanlar, ahlaki duygularıyla hareket eden öznelerdir. Piyasa, insanların bireysel çıkarlarına dayanan, ahlaken tasvip edilmeyecek duyguları sayesinde değil, bunlara rağmen, toplumsal ilkelere riayet ederek kötücül duygularını bastırmaları yoluyla düzgün bir şekilde işler. Zenginlik ve terfi

yarışında başkalarına zarar vererek üstünlük sağlamak, adil rekabetin ihlalidir Smith'e göre. Bu kabul edilemez bir şeydir ve toplum buna müsamaha göstermez. Piyasanın düzgün işleyişi adil rekabete, adil rekabetin varlığı da ahlaklı davranmaya dayanır. Smith'e göre, ahlaki duygular, piyasada karşı karşıya gelen, farklı çıkarlara sahip insanların uyum içinde yaşamasını sağlar; Polanyi'nin deyiimiyle, insanlar arasındaki "bölünmeyi" engeller (Polanyi, 2010: 169). "Hiçbir gizli el kişisel çıkar adına bize yamyamlık ayinlerini kabul ettirmeye uğraşmaz" (a.g.e., s. 169). Yine Polanyi'nin sözleriyle,

Akil ve insanlık bölünmeyi engelleyecektir, rekabet ve çıkar buna boyun eğme durumundadır. Doğal olan insan aklındaki ilkelerle uyumlu olandır, doğal düzen de bu ilkelerle uyumlu olan. (Polanyi, 2010: 169)

Smith, iyi kişinin erdemlerinin, tembelliğinin yarattığı zararı telafi ettiğini, diğerinin sahtekârlıklarının ise çalışkanlığının üzerine gölge düşürdüğünü düşünür. "Duyguların sonucunda oluşan yasalar ise çalışkan ve dikkatli hainin malının ve canının alınmasına karar verirken; dikkatsiz ve tembel olan kişinin ise sadakatının ve halka duyduğu sevginin ödüllendirilmesine karar verir" (Smith, 2022: 192). Dolayısıyla doğa, "insanları bir şekilde malların dağıtımını sanki kendisi o şekilde yaratmış gibi düzeltmeye" iter. Yani Smith'e göre doğamızdan kaynaklanan ahlaki duygularımız, zenginliğin toplumdaki bölüşümünü daha adil bir noktaya taşır. Ahlaki duygularımızın bölüşümü etkilemesinin tek mekanizması yasalar da değildir: zenginler, gelirlerinin bir kısmını kendi iradeleri doğrultusunda yoksullarla paylaşırlar. Zenginlerin, kazandıkları bütün geliri tek başlarına tüketmeleri mümkün değildir, çünkü "midelerinin alabileceği en fazla şey, fakirlik içindeki bir köylünün yiyebileceği kadardır" (Smith, 2022: 213); açgözlülüklerine rağmen servetlerini, bunun üretilmesine katkıda bulunan işçilerle, bir borç hissi içinde paylaşırlar (Smith, 2022: 213). Smith'in ilk defa *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda kullandığı, ünlü "görünmez el" metaforu ilk kez burada karşımıza çıkar:

"Zenginler" sanki dünya, içinde yaşayan herkese eşit bir şekilde bölünmüş gibi adeta görünmez bir elle paylaşım yapmaya itilirler ve böylelikle istemeden ve bilmeden de olsa toplumun çıkarına hizmet ederler. (Smith, 2022: 213)

Görüleceği üzere görünmez el teorisinin içerimi, piyasada sadece metaların değil, tasvip ve tenkit mesajlarının da değiş tokuşunun gerçekleştiği, ve iktisadi aktörlerin kişisel çıkarları doğrultusunda davranmalarına rağmen bunu diğerlerinin yasal ve ahlaki beklentilerini karşılayacak şekilde yaptığıdır (Screpanti ve Zamagni, 2005: 79). Smith'e göre serbest rekabet "orman

kanunlarına” değil, sempati yasalarına dayanır (Screpanti ve Zamagni, 2005: 79). Yani *Milletlerin Zenginliği*’nde üzerinde ısrarla durulan, kişisel çıkara dayalı iktisadi davranışın piyasanın müdahaleye gerek olmaksızın kendiliğinden işlemlerini sağladığı fikri, aslında bireylerin bunu yaparken toplumun ahlaki normlarına riayet ettiğini verir.

Serbest piyasaya dair, *Milletlerin Zenginliği*’nde karşımıza çıkan analizi bu noktayı göz önüne alarak değerlendirdiğimizde, Smith’in iktisadının etik temelleri karşımıza çıkar. John Dwyer’in deyişiyle, “Smith’in iktisadi, onun etiğine itaat eder” (Dwyer, 2005: 662). “Doğal özgürlüğün açık ve yalın sistemi”, salt kişisel çıkarın peşinden koşulduğu bir sistem olmaktan çok uzak, bireylerin ahlaki duyguları doğrultusunda, karşılıklı yükümlülük bilinciyle davrandıkları bir yapı olarak ortaya konur Smith’te. Ve bu yapının kendisi, yine insanların refahına katkısı yönünden değerlendirilir; kusursuz sonuçlar ortaya koyan, mükemmel bir sistem olarak ele alınmaz. Giovanni Arrighi’ye göre, “On dokuzuncu yüzyılın tipik ‘liberal amentüsü’ olarak minimalist hükümetler ile kendi kendini düzenleyen pazarların yararlarına duyulan dogmatik inanç ... Smith’e bütünüyle yabancıydı” (Arrighi, 2009: 56). Amartya Sen’in ifadesiyle de, “Smith, saf piyasa mekanizmasını müstakil bir mükemmeliyet icracısı olarak kabul etmedi. Kâr güdüsü de ihtiyaç duyulan tek şey değildi” (Sen, 2010: 53).

Smith’in Merkantilizm Eleştirisi

Bu doğrultuda Smith’in merkantilizm eleştirisi de, söz konusu sistemin, toplumun çoğunluğunun refahı pahasına az sayıda kişinin refahını gözetmesi olgusuna odaklanır. Smith’e göre milletlere, çıkarlarının diğer milletleri yoksullaştırmak olduğu öğretilmiştir. “Bireyler arasında olduğu gibi, milletler arasında da, doğal olarak bir birlik ve dostluk bağı olması gereken ticaret, uyumsuzlukla düşmanlığın en gür kaynağı olmuştur” (Smith, 2011: 529-30). Bu durumun müsebbibi, dış ticaret sınırlamalarından kazanç sağlayan “tacirlerle sanayicilerin menfaate dayanan safsataları”dır (a.g.e., s. 530). Merkantilist sistem işte bunların “başının altından çıkmıştır”.

Şimdiki yüzyıl ile geçen yüzyıl içinde, krallarla bakanların densiz ihtirasi, Avrupa huzuru için, tacirlerle sanayicilerin arsız kıskançlığından daha öldürücü olmamıştır. ... İnsanoğlunun hükümdarı olmayan ve olmaması gereken tacirlerle sanayicilerin, o bayağı yırtıcılığı ve hep kendine yontan zihniyeti belki düzeltilemez, ama bunun, kendilerinden başkasının rahatını bozmasının önüne pekâlâ geçilebilir. (Smith, 2011: 530)

Smith'e göre üretimin nihai ereği tüketimdir; üreticinin çıkarı da tüketicinin çıkarını kayırdığı ölçüde kayırılmalıdır. Merkantilist sistem ise tüketicinin çıkarını üreticinkine feda etmekte, üretimi sanayi ve ticaretin tek amacı saymaktadır (a.g.e., s. 732). Bu sistemi savunan ve sürmesi için çaba harcayan sanayici ve tüccarlar, toplumun geri kalanını hiçe sayarak, kâr oranlarını artırmak için tekelci düzenlemeler hususunda ısrar ederler. Bu düzenlemeler var olduğu durumda toplumsal gelirin temel kaynakları olan ücret, rant ve kâr, aksi durumdakinden çok daha az olur. Yani tekeller, çok küçük bir tabakanın çıkarı uğruna bütün ülkelerdeki bütün diğer insanların çıkarını zedeler; merkantilist sistem, "daha çok zenginlerle güçlülerin yararına yapılan çalışmayı özendirir. Yoksullarla züğürtlerin hayrına olarak yapılanı, pek çok kez ya savsamaya ya üzerine yüklenerek sıkıntıya uğratar" (a.g.e., s. 712). Sistemin sürmesinden kazanç sağlayanların, bu küçük "açgözlü" tabakanın "ipe sapa gelmez ve insaf bilmez tekellerine destek olması için" "kanun koyucuyu sıkboğaz edip güdültüye getirerek kopardıkları" kanunlar, "Draco kanunları gibi, baştan aşağı kanla yazılmıştır denilebilir" (Smith, 2011: 716).

Merkantilist sistemi eleştirirken Smith'in tek kaygısı piyasa da değildir: Smith, söz konusu sistemde koyulmuş olan yasaların kişilerin özgürlüklerine ket vurduğunu da düşünür. Özellikle emeğin serbest dolaşımına ilişkin kısıtlamaları, kişinin kanunla garantiye alınmış özgürlüğüne bir saldırı olarak nitelendirir. Diğer bir deyişle, merkantilizme göre önemli bir ilerleme teşkil ettiğini düşündüğü, hatta dört aşamalı tarih kuramına³ göre en ileri aşama kabul ettiği ticari toplumu, yani kapitalizmi savunusunun bağlamı salt iktisadi değildir. Smith, "Kapitalizmi, sadece ekonomik lojistik değil, başarısı adalet ve özgürlüğe bağlılığı gerektiren bir etik tasarı olarak" görür (Wells, 2014: 90).

Smith'in yeni sisteme atfettiği ekonomi dışı ilerlemelerin bir diğeri de insanların "özgürlüğü, fikri ve mutluluğu aleyhine olan tüm düzenlerin en korkuncu" (Smith, 2011: 900) olan Roma Kilisesi örgütünün zayıflamasıdır. Smith'e göre, o güne değin insan aklı, bilgeliği ve erdeminin sarsamadığı bu sağlam yapı, sanayi ve ticaretteki gelişmeler sayesinde son derece zayıflamıştı. Eskiden Kilise, halkın acısını dindiren, yoksulluğunu gideren bir yapıyken, son dönemlerde giderek yozlaşmaya başlamış, yoksulları desteklemek için oluşturulan fonları varlıklı papazların şatafatlı yaşamı için harcamaya başlamıştı. Halk artık bu yapıya öfke ve tiksinti duyuyordu fakat çözümlüşünü sağlamak halkın çabası değil, yeni ekonomik sistem sayesinde mümkün olmuştu.

Avrupa'nın çoğu yerinde onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllardaki ve o dönemden biraz önceki ve sonraki hal ve şartlar içinde, Roma Kilisesi örgütü, gerek mülki yönetimin nüfuzu ve esenliği aleyhine, gerekse insanoğlunun ancak mülki yönetimde kayrılması kabil oldukça gelişebilen özgürlüğü, fikri ve mutluluğu aleyhine olan tüm düzenlerin en korkuncu sayılabilir. Bu örgüt içinde bunca çok kimsenin kişisel çıkarları boş inanın en bayağı yalan dolanını, öylesine desteklemekte idi ki, insan aklının herhangi bir saldırısından gelecek bütün tehlikeleri bunların yanına uğratmıyordu. ... Gelgelelim, insanoğlundaki olanca bilgeliğin, erdemini hiç yerinden kımıldatamayacağı, yıkmasını ise büsbütün beceremeyeceği o koskoca ve sağlam yapı olayların doğal akışı içinde, önce yufkalaştı, sonra kısmen çöktü; şimdi ise, olasıdır ki, daha birkaç yüz yıl geçmekle büsbütün göçüp gitsin.

Sanatlardaki, sanayideki ve ticaretteki ucun ucun ilerlemeler, yani büyük baronların gücünü yok eden aynı nedenler, Avrupa'nın çoğu yerinde, papazların bütün cismani gücünü, aynı tarzda ortadan kaldırdı. (Smith, 2011: 900)

Ticaretle sanayinin gelişmesinin toplumu özgürlük ve eşitlik açısından daha ileriye taşıyan bir diğer faydası da, "güttükleri aşağılık düsturun dünyanın her çağında, 'hepsi, özümüzün; başkalarına zırnık bile yok' biçiminde olduğu", "insanoğluna efendilik eden" (a.g.e., s. 445) feodal beylerin gücünü zayıflatması olmuştur. Bu sayede bunlara tabi olan halkın üzerindeki yasal ve ekonomik zor kalkmış, halkın özgürlük alanı genişlemiş, ekonomik hâkimiyet-tabiyet ilişkisi içinde olan insanlar piyasada birbirinin karşısına eşit bireyler olarak çıkmaya başlamıştı.

Bu anlamda, yukarıda değindiğimiz, Smith'in mevcut sistemi etik bir tasarı olarak gördüğü fikri, sisteme bakışını değerlendirme açısından oldukça yararlıdır. *Milletlerin Zenginliği*'nin bu perspektiften okunması, Smith'in, serbest piyasa sistemini sadece ekonomik etkinlik değil, aynı zamanda adalete dair içerimleri de ele aldığı, sistemi toplumun bütününün refahı açısından kusursuz olmamakla birlikte geçmiş ekonomik ve kurumsal yapılardan açık bir şekilde üstün gördüğünün, bu anlamda kimi reformlar gerektirmekle birlikte savunulması gerektiği düşüncesinin kavranmasını sağlar.

Smith'in kaygısı salt iktisadi büyüme değil, bu yolla toplumun bütün kesimlerinin refahının artmasıydı. Nitekim iktisadın amacını, "Birincisi, halka bol bir gelir veya geçim sağlamak yahut daha doğrusu, onların, kendileri için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak; ikincisi, devleti ya

da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelire donatmak” (Smith, 2011: 455) olarak tanımladı. Burada özellikle yoksulların piyasada sağladığı geliri yeterli ya da uygun görerek veri almadı; bölüşümde adalete ve eşitliğe, bunun yanında toplumun mutluluğuna sıklıkla vurgu yaptı:

Halkın alt tabakaları durumundaki bu düzelmeye, topluluk için bir fayda mı, yoksa sakınca mı sayılmalıdır? Daha ilk bakışta bunun cevabı pek basit gözükmemektedir. Her büyük siyasal topluluğun en büyük kısmını, türlü türlü hizmetçiler, ırgatlar, işçiler oluşturur. Büyük kısmın alın yazısını düzelterek şey ise, bütün için, hiç de sakınca sayılmaz. Üyelerinin pek çoğu yoksul ve sefil olan bir topluluk, elbette serpilip mutlu olamaz. Sonra, halk topluluğunun tümünü besleyip giydirenlerin ve barındıranların, emeklerinin ürünü üzerinde, kendilerini oldukça iyi besleyip, giydirecek ve barındıracak kadar payları olması, yalnızca adalet gereğidir. (Smith, 2011: 86)

Fransa, Kuzey Amerika’ya göre çok zengin bir ülkedir. Ama servet bölüşümü eşitliğe daha aykırı olduğu için, bu ülkelerin birincisinde, ötekenden çok fazla yoksulluk ve dilencilik vardır. (Smith, 2011: 533)

Büyük mülkiyet bulunan yerde büyük eşitsizlik olur. Çok varlıklı bir zengine karşılık, en aşağı beş yüz yoksul bulunmak gerekir ve tek tük kimsenin bolluk içinde yüzmesi, yokluk çekenlerin çok olması demektir. (Smith, 2011: 789)

Görüldüğü üzere serbest, müdahalesiz işleyen piyasanın varlığı, insanların kişisel çıkarlarının peşinden koşarken hiçbir yasal ya da etik sınırlamaya tabi olmayışı Smith açısından kusursuz bir toplum yaratmaz. *Milletlerin Zenginliği*’de, iddia edilenin aksine “kişisel çıkar graniti üzerine inşa edilmiş muazzam bir saray”dan (Stigler, 1975: 237) çok daha fazlasıdır. Smith, insanların kişisel çıkarının peşinden koşmakta özgür olduğu serbest piyasanın ahlaki sonuçlarının, doğurduğu adaletsizliklerin farkındadır ve bunlara karşı kayıtsız değildir. Piyasanın olağan işleyişinde payına çoğunlukla insanlığa yararış en aşağı gelir düşen yoksulların durumuyla, ahlaki bir duygu olarak tanımladığı, duygudaşlık kurar.

Yoksulluk Karşısında Smith

İngiltere’de Yedi Yıl Savaşları’nı (1763) izleyen dönemde, yani *Milletlerin Zenginliği*’nin kaleme alındığı sıralarda, işsizlik çok yüksek oranda artmıştı (Polanyi, 2010: 145). Ekonomik yükseliş dönemi ilk kez halkın artan sefaletiyle bir arada görülüyordu. “Yoksullar Yasası Üzerine Tez” isimli broşürün yazarı William Townsend “Spekülasyon bir yana, İngiltere’de bizim doyurabileceğimizden ve yürürlükteki yasa çerçevesinde kârli

biçimde istihdam edebileceğimizden çok daha fazla insan var” uyarısında bulunmuştu (aktaran Polanyi, 2010: 145). Geçmiş yıllardan farklı olarak fabrika sahipleri işçi avına girme ihtiyacı hissetmiyordu, aksine, yoksullar kendilerini istihdam edecek bir patron arıyordu (Rusche ve Kirchheimer, 2017: 86). Arz talep güçlerinin emek aleyhine işlediği bu dönemde yazan Smith, işçilerin bu darboğazlarını görmezden gelmez:

Yoksullar, yiyecek bulacağız, diye zenginlerin bu heveslerini "lüks ve şatafat maddeleri isteği" gidermek için lala paşalık etmek üzere didinir; bunu daha kesin olarak elde edebilmek için işlerini ucuzlatıp mükemmelleştirmek üzere birbirleriyle yarışır. (Smith, 2011: 184)

Smith’e göre serbest piyasada ücretler, emek gücünü satan ve bunu yaparken “rahatından, özgürlüğünden ve mutluluğundan” özveride bulunan (Smith, 2011: 35) işçiyle, emek gücünü satın alan ve sonunda onun “emek ürününe ortak olan” (Smith, 2011: 71) patronlar arasındaki sözleşmeyle belirlenir. Çıkarlarının birbirine zıt olduğu Smith tarafından açıklıkla ifade edilen bu iki sınıftan işçiler ücretleri artırmaya, patronlar ise azaltmaya çabalarken burada hangisinin üstün çıkacağı ve şartlarını karşı tarafa kabul ettireceği bellidir. Patronlar işçilere karşı çok daha kolay birleşebilirler, çünkü hem sayıları azdır hem de işçilerin aksine, birleşmelerini yasaklayan kanunlar yoktur. Ayrıca birikmiş mal mevcuduna sahip oldukları için çatışmaları sırasında işçilerin aksine çok uzun süre dayanabilirler. Nitekim, toplum tarafından kolaylıkla fark edilmemekle birlikte sık sık birleşirler; halk aleyhine, fiyatları artırmak ya da ücretleri düşürmek için örgütlenirler. Bu durum adalete aykırıdır:

Ustalar, işçilerinin ücretlerini indirmek için birlik oldular mı, çokluk, şu kadar ücretten fazlasının şu kadar cezayı gerektirdiği, özel bir bağıt veya anlaşma yaparlar. İşçiler de belirli bir ücreti kabul etmemenin belirli cezayı gerektirdiği, aynı türden karşı birliğe girecek olsalar, kanun bunları pek şiddetle cezalandırır. Tarafsız davranırsa, kanunun, ustalara da aynı tarzda işlem yapması gerektir. (Smith, 2011: 159)

Hâlbuki kanunlar da genellikle işçiler aleyhinedir: “Kanun ne zaman işçi ücretlerini yoluna koymaya kalksa, bunları yükseltecek yerde alçaltır” (Smith, 2011: 146).

Devletin serbest piyasaya müdahalesinin her zaman zararlı sonuçlar doğuracağını düşündüğü iddiasının⁴ aksine, Smith, yine adalet vurgusuyla, işçiler lehine olan devlet düzenlemelerini adil bulur ve destekler:

Kanun koyucu, ustalarla bunların işçileri arasındaki anlaşmazlıkları düzenlemeye kalktı mı, akıl hocası hep ustalardır. Onun için, kanun işçiler lehine oldu mu, hep adil ve insafıdır. Ama patronlar lehine ise bazen başka türlü olur. Nitekim, çeşitli birçok zanaatlardaki ustaları, işçilerine mal olarak değil, para olarak ücret vermeye zorlayan kanun, adalete ve insafa tamamiyle uygundur. (Smith, 2011: 158)

Smith'in kavrayışında müdahale, "“insanların geçimlerini sağlamalarının koşullarını toplumsal düzenlemelerle gerçekleştirmek gerekir” gibi ahlaki bir tavra dayanır” (Buğra, 2012: 16). Smith'in, piyasa güçlerinin yoksullarının refahını sağlamak konusunda etkinsiz olduğu durumda kamu müdahalesini desteklemesinin sebebi budur.

İmparatorluğun yöneticileri, İrlanda, Hindistan ve Çin gibi çok farklı yerlerde kıtlıklara müdahale etmeyi reddetmelerini haklı göstermek amacıyla Smith'ten sık sık alıntı yapmış olsalar da, Smith'in kamu politikasına etik yaklaşımında, yoksulların ihtiyaçlarına destek olmak amacıyla müdahaleyi dışlayacak hiçbir şey yoktur. (Sen, 2003: 32)

Burada, E. P. Thompson'un "ahlaki ekonomi" kavramına değinmekte fayda var. Thompson, ahlaki ekonomiyi, "bir topluluğun çeşitli kesimlerinin, temel iktisadi pratiklerine dair toplumsal norm ve yükümlülükler konusunda sahip olduğu istikrarlı bir geleneksel görüş" olarak tanımlar (Thompson, 1971: 79). Ortaçağ'dan itibaren İngiliz (ve büyük ölçüde kıta Avrupası) halkı açısından, geçimlerinin toplumca destekleneceği, ahlaki bir kabuldü. Kapitalizm öncesinde yoksullara yardım, bir bütün olarak toplumun görevi sayılıyordu ve yardım için fon toplanması ve dağıtımı mahalle ve kilise yetkilileri tarafından üstlenilmişti. Temelde dinsel ve ahlaki değerlerce tanımlanan bu anlayışta bireylerin neden yoksul olduğu tartışma dışıydı; çalışabilir veya çalışamaz durumda olsun, ihtiyaç sahibi herkesin yardım almaya hakkı vardı (Kovancı, 2003: 257). Kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışından sonra, 16. yüzyılda, İngiltere'de yoksul yasalarıyla birlikte "yoksulluk sekülerleşmiş" (Himmelfarb, 1985: 4), yoksullara yardım önceden kesinlik içinde belirlenmiş kurallara göre, merkezi otorite tarafından uygulanmaya başlanmıştı. Örneğin 1601 yılında yürürlüğe giren ve 1795'e kadar geçerliğini koruyan Yoksul Yasası, geçim yardımını sadece fiziksel olarak çalışamayacak durumda olan yoksullarla sınırlamıştı (Slack, 1995: 10). Yine de, halkın ve otoritelerin nazarında, yoksulların desteklenmesi ve devletin ekonomiye paternalist müdahaleleri temel bir görevdi. Örneğin 16. ve 17. yüzyıllarda kıtlık zamanlarında, istifçilik ve vurgunculuk eğiliminin had safhaya ulaştığı dönemlerde kraliyet, *Emirnameler Kitabı* (Book of Orders) ile yoksulların

uygun fiyatla tahıl alabilmesini öncelikli politika olarak belirliyor, tahıl pazarlarına yapılan sıkı müdahalelerle bunu etkin şekilde uyguluyordu.

18. yüzyıla gelindiğinde serbest piyasa doktrininin yaygınlaşması bu paternalist pratiklerin çoğunu ortadan kaldırdı. “Serbest piyasa ekonomi politiğinin büyük atılımı, aynı zamanda geçimi temel alan eski ahlaki ekonominin de yıkımıydı” (Thompson, 1971: 136). Ahlaki ekonomi yıkılmıştı, fakat ahlaki ekonomi kavrayışının çökmesi uzun zaman aldı; bu, yoksulların ve otoritelerin bir kısmının zihninde (ve ekonomiye dair taleplerinde) yerini uzun süre korudu.⁵

Smith’in, serbest piyasa ekonomisini desteklemekle birlikte, sözü edilen “ahlaki ekonomi”den düşünsel bir kopuş sergilemediğini söyleyebiliriz. Smith, piyasa güçlerinin en nihayetinde çalışan yoksulların geçimini sağlayacak sonuçları üreteceğini düşünüyordu; bu gerçekleşmediği durumda da kamu müdahalesi onun açısından bir seçenektir. “Bir piyasa toplumunda bile talihsizlere karşı acıma ve şefkat duygularının doğal eylem güdüleri” olduğuna inanıyordu (Hont ve Ignatieff, 1985: 24). Dahası, acıma ve şefkatin ötesinde, toplumun tüm üyelerinin geçiminin sağlanmasını hak olarak görüyordu. Serbest piyasa ekonomisi taraftarlarınca yoksullara yönelik düzenlemelere gösterilen muhalefetin oldukça yoğun olduğu bir çağda⁶ yazan Smith’in, emekçilerin hareket özgürlüğünü kısıtlayan iskân yasalarına karşı çıkmasına rağmen yoksul yasalarına itiraz etmemesinin sebebi muhtemelen budur.

Dahası, Smith’in yoksulların refahına olan ilgisi, geçimlerinin sağlanmasıyla sınırlı değildir; yoksulların zihinsel yapabilirlikleri de Smith’in analizinde yer tutar. Smith’e göre insanlar arasındaki doğal, yaradılıştan gelen yetenek farkı son derece azdır. “Yaradılıştan, yetenek ve zekâ bakımından bilgin ile sokağın hamalı arasındaki fark, bir samsun ile bir tazi; bir tazi ile zağar, zağarla bir çoban köpeği arasındaki farkın yarısı kadar değildir” (Smith, 2011: 18). Kapitalist toplumda, doğuştan birbirlerinden hiç de farklı olmayan bu insanlar farklı işlerde çalışmaya başlayınca aralarında yetenek ve zekâ açısından bir ayrılma başlar ve bu git gide genişler. En nihayetinde hamal ile bilgin arasında tek bir benzerlik bile kalmaz. Ticari toplumun ortaya çıkışından önce; avcılardan, çobanlardan ve tarımcılardan oluşan toplumlarda insanların uğraştıkları farklı işler “herkesi zekâsını kullanmaya ve boyuna ortaya çıkan güçlükleri gidermek üzere çareler bulmaya zorlar. Düş gücü uyanık tutulur ve uygar bir topluluktaki hemen hemen bütün ayak takımının anlayış gücünü uyuşturduğu görülen o ağır kafa sersemliğine

meydan verilmez” (Smith, 2011: 873). Ticari toplum olarak tanımladığı kapitalist toplumda ise işbölümünün gelişkin olması sebebiyle büyük halk topluluğunun çalışması birkaç basit işlemle sınırlanır, bütün ömrü bu birkaç işi yapmakla geçer. Ve,

Tanrı'nın kulu için ne denli sersemleyip cahilleşmek mümkünse, öylesine sersem olup cahil hale gelir. Kafasındaki uyuşukluk onu, herhangi derli toplu bir konuşmanın tadını çıkaramayacak ya da söze karışamayacak hale getirdiği gibi, onda yüksek, temiz ya da ince bir his duyabilme, dolayısıyla da, özel yaşamın birçok olağan ödevleri üzerinde bile doğru herhangi bir yargıya varabilme yeteneği bırakmaz. ... Kendi belli zanaatındaki el yatkınlığını, öyle görüyor ki, bu şekilde düşünsel, toplumsal ve savaşçı erdemlerinin pahasına elde eder.⁷ (Smith, 2011: 872)

Görüldüğü gibi Smith, mevcut sistemin yoksullar üzerindeki etkisini ekonomik olanla sınırlı kalmayan biçimde analizine dâhil eder. Kapitalist sisteme ahlaki bakışı onun toplumun bütününün insanlığa yaraşır bir geçimin yanında ve bunun ötesinde yine insanlığa yaraşır bilişsel beceri ve erdemlere ne ölçüde sahip olduğuyla ve bunu geliştirme olanaklarıyla yakından ilgilenmesine sebep olur. Devlete de bu konuda görev biçer: ekonomik olarak ilerlemiş, uygar topluluklarda yoksul işçilerin bu duruma sürüklenmemesi için devletin birtakım zahmetlere katlanması, önlem alması gerektiğini söyler (Smith, 2011: 873). Örneğin halk tabakasının ekonomik imkânsızlıklar sebebiyle eğitimi gündemlerine alamadıklarından, çocuklarının eğitimleriyle ilgilenmek şöyle dursun bakımlarına bile yetemediklerinden, bu yüzden onları küçük yaşta işe soktuklarından bahseder. Devletin bu konuda adım atmasını, her kilise bölgesinde yoksulların eğitim görebileceği okullar açmasını önerir.

İmalatta makineleşmenin, yetişkin emeğinden çok daha ucuz olduğu için çocuk emeği kullanımına yol açtığından yukarıda bahsetmiştik. Sanayide çocukları çalıştırma, daha 17. yüzyılda bile çok yaygın bir uygulamaydı. Örneğin, bahsi geçen dönemde yünlü dokuma sanayisinin merkezi olan Norwich'te 6 yaşındaki bir çocuk işe ehil sayılırdı (Marx, 2011a: 267). Dokumacılık alanında devrim yaratan su tezgâhı, eğirme ve tarak makinelerinin mucidi Richard Arkwright'ın 18. yüzyılda kurduğu fabrikalarda çalışanların çoğu çocuktuktu (Harman, 2010: 256). 1770'lerde ülkede çocukların “iş evleri”ne dört yaşında gönderilmesi gerektiği tartışılıyordu ve bu, çocukların yararlı bir çalışma alışkanlığı kazanacağı iddiasıyla ahlaken savunuluyordu (Thompson, 2006: 476).

Bu dönemde yazan Smith, görüldüğü gibi, sermaye lehine olan bu fikir ve politikaları savunmaktan çok uzaktır. Fabrikalarda çocukların çalıştırılmasını

desteklemek şöyle dursun, uygun bir eğitim alabilmeleri konusunda devlete politika önerisinde bulunur.

Yine Smith'in döneminde, sermayenin iş gününü "çığı andıran şiddetli ve ölçsüz bir saldırganlıkla" artırdığı, bunu yapmasının önündeki "töreden ve doğadan, yaştan ve cinsiyetten, gündüzden ve geceden kaynaklanan her türlü engel"i yok ettiği (Marx, 2011a: 270) bu çağda, Smith, çağdaş fikir insanları ve politikacılardan farklı olarak, iş gününün çok uzun olmasını desteklemez. Günlerce süren ağır zihin veya beden çalışmasından sonra kişinin bazen dinlenme, bazen zevk ve eğlenceyle ferahlaması gerektiğini söyler. "Doğanın ihtarı" olan dinlenme hakkını savunur. Aksi takdirde sonuçların çoğunlukla tehlikeli, hatta bazen öldürücü olacağını belirtir. İşçileri bu denli ağır çalıştırmak, "mantığın ve insanlığın emirleri"ne aykırıdır (Smith, 2011: 90). Mantığın emri işçinin sağlığını korumanın sanayiye katkı yapacağını söyler; insanlığın emri ise dinlenme hakkıdır.

Kapitalizmde emek tarihinin neredeyse her döneminde ücretlerin düşürülmesi, sistemin savunucuları kapitalistler, politikacılar ya da entelektüellerin önemli bir gündemi olmuş, bu politikayı her daim çeşitli ahlaki ya da ekonomik gerekçelerle savunmuşlardır. Smith'in çağında bu konuda ileri sürülen gerekçe, yüksek ücretlerin işçiyi tembelleştireceğidir.⁸ Smith bu görüşleri ele alır ve eleştirir. İşçi kötü beslendiğinde, canı sıkkın olduğunda ya da hastayken aksi durumdakinden daha iyi çalışacağı pek ihtimal içinde değildir Smith'e göre. İşçinin geçim durumunun iyi olması emek ürününü artırır (Smith, 2011: 91).

Buraya kadar bahsedilenler, Smith'in kapitalist sınıfın çıkarlarını temsil ettiği yönündeki yaygın kanının (Roll, 1961: 151) hatalı olduğunu gösteriyor. Smith'in sermayenin ülke içi ya da merkantalist tekелci kısıtlamalar olmaksızın serbest dolaşımını savunması kuşkusuz ki gelişiminde bu tekелci sınırlamalar dolayısıyla sekteye uğrayan kapitalist sınıfın yararınaydı ve bu sınıf tarafından coşkuyla benimsendi:

Bu öğreti [Smith'in iktisadi öğretisi], Britanya Başbakanını (Wiliam Pitt) Adam Smith'e "Şimdi hepimiz sizin öğrenciniz olduk" dediyecek denli güçlü bir öğreti olmuştur. Smith'in olağanüstü etkisi, yeni sanayicilerin ve tüccarların kâr amaçlı etkinlikleri için neredeyse mükemmel bir akılcılaştırma sağlamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Bunlar yaptıkları şeyin, kendi kişisel çıkarlarının peşinde koşarak topluluğa hizmet etmek olduğuna inanabilişlerdi. (Freeman ve Louçã, 2013: 224-25)

Ne var ki söz konusu durum, kimi yazarlarca iddia edildiğinin aksine (bkz: Robbins, 1978: 20), Smith'in kapitalist sınıfın sözcüsü olduğu anlamına gelmiyordu (Dobb, 2002: 55). Smith'in fiyat analizine göre emek ücreti ve toprak rantı, arz talep güçleri dolayısıyla iktisadi büyümeyle birlikte artar, aksi durumda azalır. Dolayısıyla bu iki sınıfın çıkarı toplumun menfaatine sıkı sıkıya bağlıdır. Sermaye kârı ise, tersine, büyümeyle azalır. Yani ülkenin mal mevcudu arttıkça ücret ve rant yükselirken kâr düşer. "Onun için, bu üçüncü tabakanın çıkarı ile topluluğun genel menfaati arasındaki ilgi, öteki iki sınıfın çıkarı ile aynı değildir", "bir ticaret ya da sanayi alanında uğraşanların çıkarı, her zaman için, bazı bakımlardan kamu menfaatinden farklı, hatta buna aykırıdır" (Smith, 2011: 282). Piyasayı genişletip rekabeti daraltmak sanayicilerle tüccarların çıkarıdır. Piyasanın genişlemesi kamu çıkarına çoğunlukla uygun olabilir fakat rekabeti daraltmak kamu çıkarına daima aykırıdır. Piyasayı daraltan tekeller, bundan fayda sağlayanların kârını artırır, ama, Smith'e göre, sermayenin doğal artışına ket vurduğu için toplumun sermaye kârlarından elde ettiği gelirin toplamının artmasından çok eksilmesine neden olur. Dolayısıyla,

Bu tabakadan gelen yeni bir ticaret kanunu ya da karar önergesi, daima büyük bir ihtiyatla dinlenmek; kılı kırk yarararak, en kuşkulu bir dikkatle uzun uzadıya, iyiden iyiye incelenmeden hiçbir zaman kabul edilmemelidir. Bu, çıkarı hiçbir zaman kamu menfaatiyle tıpkı tıpkısına bir olmayan; genel olarak, halkı aldatmakta, hatta ezmekte menfaati bulunup, nitekim birçok vesilelerle, onu hem aldatmış hem ezmiş olan, bir insan tabakasından gelmektedir. (Smith, 2011: 283)

Tacirlerle sanayicilerin yaygarası ve mugalatası bir azınlığın hem de topluluğun ikinci derecede bir parçası olan bir azınlığın özel menfaatinin, herkesin genel çıkarı olduğuna onları kolayca inandırır. (Smith, 2011: 142)

Piyasanın olağan akışında sermayenin tabi olduğu arz-talep güçleri toplumun iktisaden geliştiği durumda kâr oranının azalmasına sebep olur. Kitapta sözü edilen, merkantilist sınırlamalardan fayda sağlayan tacirlerle sanayicilerin çıkarı da, bu halde, önemli itirazlara konu olmakla birlikte hâlâ yürürlükte olan ve Smith'in toplumun genelinin refahı açısından sakıncalı gördüğü tekeller ya da imtiyazlar kazanmaktır. Smith'in serbest piyasa savunusunun en yoğun biçimde odaklandığı alan da burasıdır; *Milletlerin Zenginliği*'nde tekellerle imtiyazların sakıncaları ve bunların ortadan kaldırılması gerektiği sıklıkla vurgulanır. Burada karşı durulanlar, merkantilist tekel ya da imtiyazlarla da sınırlı değildir. Ülke içi üretim ve ticaretin konu olduğu bu

tarz düzenlemeleri de eleştirir. Sahip olduğu adalet ve etik perspektifinden, bu düzenlemelerden çıkar sağlayanların karşısında, bunlardan zarar gören halkın refahını üstün tutar. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Smith'in kapitalist sistemi savunusu kuşkusuz ki özellikle yeni gelişmekte olan sermaye sahiplerinin gereksindiği iktisadi ve ideolojik desteği sağlamıştır fakat bu, Smith'in, çıkarları toplumun bütününe çıkarıyla çatıştığını açıkça belirttiği bu sınıfın sözcüsü olarak anılmasına imkân vermez:

Kendi kendimize, "Sanayi Devrimi'nin peygamberi", "imalatçıların çıkarlarının sözcüsü" diye mırıldanabiliriz. Ancak bu bütünüyle yanlıştır! Kitabın tamamı "insanlığın ne yöneticisi olan ne de olmasına izin verilebilecek, tüccar ve imalatçıların bayağı hırsına, tekelci ruhuna" karşıdır. (Blaug, 2014: 42)

Sonuç

Smith'in iktisat bilimine, serbest piyasa ekonomi politikasının çok ötesine geçen katkıları, hak ettiği ilgiyi görememiştir. Smith'in döneminde, parlamentoda ya da parlamento dışı siyaset çevrelerinde, yazıları, örneğin, Yoksul Yasaları değil, Tahıl Yasaları konusundaki tartışmalarda referans alınmıştır. 19. yüzyıl politik iktisat camiası açısından da durum farklı değildir. Klasik politik iktisadın son temsilcisi Mill'in *Principles of Political Economy*'i (Politik İktisadın İlkeleri) yayımlamasına kadar geçen 72 yılda iktisat yazarları Ricardo, Malthus, Say, Senior ve Mill'in eserlerinde Smith'in işbölümü, serbest piyasa, değer, uluslararası ticaret kuramlarından bahsedilmekle birlikte yoksulların refahının geliştirilmesi tartışmaları görmezden gelinir. Bu durum, günümüzde hâlâ geçerlidir: Smith'in ismi kapitalist sınıfın çıkarlarının temsilcisi, saf bir *laissez-faire* savunucusu ya da müdahale karşıtı olarak anılır (Samuelson, 1987: 55; Roll, 1961: 148, 151; Dobb, 2002: 55). Ders kitaplarında, akademik ve akademi dışı tartışmalarda Smith karşımıza genellikle *laissez-faire*, işbölümü veya dış ticaret kuramlarıyla çıkar.

Ne var ki Smith, iktisat biliminin temel sorunu olduğunu düşündüğü büyümeyi işçi sınıfı başta olmak üzere bütün halkın ekonomik ve ekonomi dışı refahından bağımsız ele almayan; piyasanın -yine en keskin biçimde işçi sınıfını etkileyen- adalet ve eşitliğe aykırı arzularından sıkça dem vuran, iktisadi analizinde bunları tespit etmekle kalmayıp çözüme kavuşmaları konusunda devleti göreve çağıran bir bilim insanıdır. Nitekim Gertrude Himmelfarb'a göre,

Smith için ekonomi politik kendi içinde bir amaç değil, amaca giden bir araçtı; söz konusu amaç, “çalışan yoksulların” en büyük parçasını oluşturduğu “halkın” maddi ve manevi zenginliği ve refahıydı. Ve yoksulların bu ekonomide ahlaki bir statüsü vardı - sabit, hiyerarşik bir düzende sahip oldukları özel bir ahlaki statü değil; ortak bir insani, yani ahlaki doğayı paylaşan özgür bir toplumdaki bireyler olarak onlara sıkı sıkıya bağlı olan bir statü. (Himmelfarb, 1985: 63)

18. yüzyılda iktisat artık geçmiş yüzyıllardan farklı olarak ahlak tartışmalarının bir alt dalı olmasa da, yani ahlak felsefesi ile iktisat ayrı bilimler olarak niteleniyor olsa da, Smith, bilimi ahlaki bir perspektiften ele alır. Mevcut kapitalist sistemi, toplumun refah artışını odak noktasına yerleştirerek, sadece iktisadi değil, aynı zamanda ahlaki içerimleriyle de değerlendirir. “Doğal özgürlüğün açık ve yalın sisteminin” eski sisteme olan üstünlüklerini, bunun yanında sistemin parçası olan “kendiliğinden düzenlenen” piyasanın olumsuz sonuçlarını, her ikisinde de ahlaki kapı dışında bırakmadan inceler. Bunu yaparken vurgusu genellikle adalet üzerindedir⁹. Çünkü Smith’e göre, “toplumun en düzgün şekliyle olmasa da iyilik olmadan mevcudiyetini sürdürebilir, ancak adaletsizliğin hüküm sürmesi, eninde sonunda bu toplumu yok edecektir” (Smith, 2022: 106). Merkantilist sistemi adaletsizlikleri üzerinden yargılar; kapitalist sistemde piyasanın yol açtığı adaletsizlikleri vurguladıktan sonra bunların düzeltilmesi için devleti göreve çağırır. Yani, yukarıda da belirttiğimiz üzere, kapitalizmi, başarısı adaletle ölçülen etik bir tasarı olarak ele alır.

Sonnotlar

1- Söz konusu teoriler, ülkelerin zenginliğinin para ve değerli madenler biriktirmek ya da dış ticaret fazlası elde etmek yoluyla oluştuğunu ileri sürer. Smith ise ülke zenginliğinin sadece bunlardan değil, tüketilebilir her türlü malın toplamından oluştuğunu düşünür. Bu doğrultuda İspanya ve Portekiz’in değerli maden ihracını yasaklayan yasalarını; İngiltere’nin ise dış ticareti sınırlayan ithalat kısıtlamaları, gümrük resimleri, ihracat primleri ve sömürge ticareti gibi uygulamalarını eleştirir.

2- Olmazsa olmaz.

3- Smith’in, ilk olarak *Lectures on Jurisprudence* (Hukuk Bilimi Üzerine Dersler) eserinde ortaya koyduğu, toplumların sırasıyla avcılık, çobanlık, tarım ve ticaret aşamalarından geçtiğini iddia eden tez. Söz konusu aşamalar, Smith’in analizinde, toplumların kendilerini koruma ya da geçim tarzlarına göre belirlenmektedir (Alvey, 2003: 4).

4- Söz konusu iddianın, dünya çapında yaygın bir biçimde İktisat ders kitabı olarak okutulan, Paul Samuelson'un *İktisat* kitabında yer alması (Samuelson, 1987: 55), ulaştığı etki alanının ne kadar geniş olduğu hakkında fikir verecek niteliktedir.

5- Örneğin "ekonomik süreci paternal meşruiyetinden arındıran" *Arılar Masalı*, "resmi ahlaka yapılmış büyük bir saldırı olarak algılanıyordu ve 1723 yılında kitap, Middlesex Büyük Jürisi tarafından, toplumun huzurunu bozan bir şey olarak" nitelendirildi (Thompson, 2006: 320).

6- Daniel Defoe'nun şu şiirinde ifade ettiği düşünceleri konuya iyi bir örnektir: "Çalışan yoksullar, çifte ücrete rağmen / Küstah, isyankâr ve yetersizdiler" (Aktaran, Thompson, 2006: 54).

7- Adam Smith, sanayinin insanın zihinsel yetilerini körelttiği konusunda hocası ve İskoç Aydınlanması'nın bir diğer temsilcisi Adam Ferguson'la benzer doğrultuda düşünmektedir: "Cehalet, boş inançlar gibi sanayinin de anasıdır. Düşünce ve hayal gücü insanı hataya sürükleyebilir; ama, ayak ya da eli hareket ettirme alışkanlığı bunlardan ne birini de diğerini gerektirir. Dolayısıyla, manifaktürler, en büyük gelişme olanaklarına, akla en az başvuru ve atölyenin, parçaları insanlar olan bir makine gibi ele alınabildiği yerlerde kavuşur" (Ferguson'dan aktaran Marx, 2011a: 349-50).

8- Örneğin Mandeville, *Arılar Masalı*'nda "çok fazla bir ücret [işçiyi] küstah ve tembel yapar" demiştir (Aktaran, Marx, 2011a: 595).

9- Nitekim adalet kelimesi kitapta tam doksan altı kez kullanılmıştır.

Kaynakça

Alvey J E (2003). Adam Smith's View of History: Consistent or Paradoxical?. *History of the Human Sciences*, 16 (2), 1-25.

Arrighi G (2009). *Adam Smith Pekin'de: 21. Yüzyılın Soykütüğü*. Çev. İ Yıldız, İstanbul: Yordam Kitap.

Buğra A (2012). Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E. P. Thompson'ı Okumak. İçinde: E P Thompson (der), İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Çev. U Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.

Blaug M (2014). *İktisat Kuramının Geçmişine Bakış*. Çev. A Birdal ve F Güle, Ankara: Efil Yayınevi.

Dobb M (2002). *Theories of Value and Distribution Since Adam Smith*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dwyer J (2005). Ethics and Economics: Bridging Adam Smith's *Theory of Moral Sentiments* and *Wealth of Nations*. *Journal of British Studies*, 44 (4), 662-687.

Evensky J (2005). Adam Smith's Theory of Moral Sentiments: On Morals and Why They Matter to a Liberal Society of Free People and Free Markets. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (3), 109–130.

Freeman M ve Louçã F (2013). *Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine*. Çev. O S Binatlı, İstanbul: İthaki Yayınları.

Harman C (2010). *Halkların Dünya Tarihi*. Çev. U Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam Kitap.

Himmelfarb G (1985). *The Idea of Poverty*. Londra: Faber and Faber.

Hont I ve Ignatieff M (1985). *Wealth & Virtue*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kovancı O (2003). Hayır Anlayışından Sosyal Devlete: İngiliz Yoksul Yasaları. *Mülkiye Dergisi*, 27 (239), 255-278.

Marx K (2011a). *Kapital, Cilt I*. Çev. M Selik ve N Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.

Marx K (2011b). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*. Çev. S Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Meek R L (1967). *Economics and Ideology and Other Essays*. Londra: Chapman and Hall Ltd.

Milonakis D ve Fine B (2008). *From Political Economy To Economics*. New York: Taylor and Francis.

Polanyi K (2010). *Büyük Dönüşüm / Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. A Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

Robbins L (1978). *The Theory of Economic Policy*. Londra: The Macmillan Press.

Roll E (1961). *A History of Economic Thought*. New York: Prentice-Hall.

Rusche G ve Kirchheimer O (2017). *Punishment and Social Structure*. Londra: Routledge.

Samuelson P (1987). *İktisat*. Çev. D Demirgil, İstanbul: Menteş Kitabevi.

Screpanti E ve Zamagni S (2005). *An Outline of the History of Economic Thought*. New York: Oxford University Press.

Sen A (2003). *Etik ve Ekonomi*. Çev. A Süha, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ.

Sen A (2010). Adam Smith and the Contemporary World. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 3 (1), 50-67.

Slack P (1995). *The English Poor Law, 1531-1782*. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith A (2011). *Milletlerin Zenginliği*. Çev. H Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Smith A (2022). *Ahlaki Duygular Kuramı*. Çev. B Tartıcı, İstanbul: Liberus Kitap.
- Stigler G (1975). Smith's Travels on the Ship of State. İçinde: A S Skinner ve T Wilson (der), *Essays on Adam Smith*, Oxford: Clarendon Press, 237-246.
- Thompson E P (1971). The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present*, 50, 76-136.
- Thompson E P (2006). *Avam ve Görenek: İngiltere'de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar*. Çev. U Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Wells T R (2014). Recovering Adam Smith's Ethical Economics. *Real-World Economics Review*, 68, 90-97.

Küresel İklim Değişikliğinin İşgücü Verimliliği ve İstihdam Üzerine Yansımaları: Bir Sosyal Politika Önlemi Olarak Yeşil İşler

Gökhan Murat, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı

ORCID: 0000-0003-0001-6400

E-Posta: gmurat@beu.edu.tr

Belemir Şengül, Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı

ORCID: 0000-0002-2223-2393

E-Posta: belemirsengul@klu.edu.tr

Öz

Endüstrileşme süreci insan faktörünün ön plana çıktığı üretim anlayışını değiştirmiş, kömür ve petrol gibi enerji kaynaklarının kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Fosil kaynaklarının aşırı kullanımı, ormansızlaştırma, arazi kullanımı, arazi kullanımında yapılan değişiklikler iklim değişimini tetiklemiş çevresel tahribata, doğal kaynakların hızla tüketilmesine, biyolojik çeşitliliğin bozulmasına sebep olmuştur. İklim değişikliğinin yarattığı etkiler ise sadece sıcaklık artışı ile sınırlı kalmazken kuraklık, sel, şiddetli kasırga gibi aşırı hava olaylarına, okyanus ve deniz seviyesi yükselmesi gibi ekosistemi bozan risklere de yol açmıştır. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler başta insanlar olmak üzere tüm canlıların yaşamını ve geleceğini ciddi şekilde tehdit etmeye başlamış, sosyal ve ekonomik açıdan da insan faktörünün birçok sorun ile karşılaşmasına neden olmuştur.

Bu sorunlar adaletsizlikten yoksulluğa, istihdamdan göçe, işgücü verimliliğinden ülke ekonomisine kadar farklılaşırken, çalışma kapsamında istihdam ve işgücü verimliliği kaynaklı sorunlara odaklanılmış ve sorunlara yönelik çözüm arayışı içerisine girilmiştir. Yapılan birçok çalışmada iklim değişikliği ile özellikle yılın en sıcak aylarında çalışma sürelerinde azalmalar yaşanacağı ve işgücü verimliliği üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı tespit edilmiştir. İklim değişikliğinin GSYH ve istihdam üzerinde de olumsuz etkilerinin olması beklenirken, sektörel ve bölgesel ölçekte de farklılıkların olabileceği gözlemlenmiştir. Tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerisi noktasında ise fosil yakıtlardan bağımsız mal ve hizmet üretiminin yapıldığı yeşil işler ön plana çıkmıştır. Yeşil işler; çevreye duyarlı, ekosistemi tamamı ile koruyan, içinde bulunduğu şartları geliştiren ve iyileştiren insana yakışır işler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, iklim krizinin gelişim sürecini ve istihdam ile işgücü verimliliği üzerindeki etkilerini incelemektir. İklim krizinin istihdam üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin çözümünde ise yeşil

işler bir sosyal politika önlemi olarak uygulanabilir mi sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada yerli ve yabancı literatür taranarak yeşil işlerin istihdam üzerindeki nicel ve nitel etkileri incelenmiş ve sosyal politika aracı olarak öneminden bahsedilmiştir. Yeşil işlere yönelik faaliyetlerde bulunan, politikalar üreten ve çalışanların beceri ve vasıflarını geliştiren ülkelerin istihdam oranlarını artırdığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İstihdam, İşsizlik, İşgücü Verimliliği, Yeşil İşler.

Reflections of Global Climate Change on Labor Productivity and Employment: Green Jobs as a Social Policy Measure

Abstract

The industrialization process has changed the understanding of production in which the human factor comes to the fore and has made the use of energy resources such as coal and oil widespread. Excessive use of fossil resources, deforestation, land use and changes in land use have triggered climate change, caused environmental destruction, rapid depletion of natural resources and degradation of biodiversity. The effects of climate change are not only limited to temperature increases, but also lead to extreme weather events such as droughts, floods, severe hurricanes, and risks that disrupt the ecosystem such as ocean and sea level rise. These negative developments have begun to seriously threaten the life and future of all living things, especially humans, and have caused the human factor to encounter many problems in social and economic terms.

While these problems vary from injustice to poverty, from employment to migration, from labor productivity to the country's economy, the study focuses on problems arising from employment and labor productivity and seeks solutions to the problems. Many studies have found that with climate change, there will be decreases in working hours, especially in the hottest months of the year, and will have negative effects on labor productivity. While climate change is expected to have negative effects on GDP and employment, it has been observed that there may also be differences on a sectoral and regional scale. At the point of proposing solutions to the identified problems, green businesses, which produce goods and services independent of fossil fuels, have come to the fore. Green jobs; It is defined as decent work that is environmentally friendly, fully protects the ecosystem, and develops and improves its conditions. In this context, the aim of the study is to examine the development process of the climate crisis and its effects on employment and labor productivity. The answer to the question of whether green jobs can be applied as a social policy measure in solving the possible negative effects of the climate crisis on employment has been sought. In the study, domestic and

foreign literature was scanned and the quantitative and qualitative effects of green jobs on employment were examined and their importance as a social policy tool was mentioned. It has been found that countries that engage in activities for green jobs, implement policies and improve the skills and qualifications of employees increase employment rates.

Keywords: Climate Change, Employment, Unemployment, Labor Productivity, Green Jobs.

Giriş

18. yüzyılda gelişim göstermeye başlayan Sanayi Devrimi insanlık tarihini sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan derinden etkilemiştir. Üretim anlayışının değişmeye başladığı bu dönemde, hayvan ve insan enerjisinden sağlanan üretim kömür, petrol ve daha sonraları doğal gaz gibi fosil yakıtlardan sağlanmaya başlamıştır. Enerjide yaşanan bu dönüşüm paralelinde üretim ve verimlilikte de önemli artışlara yol açmıştır. Ancak tüm bu gelişmeler yaşanırken doğa tahrip edilmiş ve iklim değişiminde doğal nedenler dışında insan etkisi ön plana çıkmaya başlamıştır. İnsan faaliyetlerine bağlı olarak iklimde yaşanan değişimler geri dönüşmesi güç bir düzeyde meydana gelmiş ve bir dizi sorunlara yol açmıştır. Örneğin çevresel olarak, artan sıcaklıklar bazı bölgelerde artan neme göre aşırı yağışa, bazı bölgelerde de aşırı kuraklığa neden olmuştur. Bu sonuçlar temiz suya erişimi kısıtlarken, tarımsal üretimi de olumsuz etkilemiş ve beraberinde de gıda erişimini zorlaştırmıştır. Yaşanan bu gelişmeler adaletsizliğe, yoksulluğa, işsizliğe yol açmış ve insanları buldukları bölgeden göçe zorlamıştır. Bu sorunların önemli kısmının insan faktörüne yönelik olduğu görülmüş, iklim değişikliği ile karşılaşılan problemlerin çözümünde sosyal politika önlemleri ve alınan kararların sürdürülebilirliği daha önemli hale gelmiştir.

İklim krizi ile karşılaşılan sorunlardan biri de istihdamda yaşanan aksaklıklardır. İklimde yaşanan değişim ve çevresel bozulmalar birçok mesleğin ortadan kalkmasına sebep olmakta ve verimlilik düzeyinde olumsuz yansımalarla yol açmaktadır. Özellikle iklim değişiminin yoğun hissedildiği bölgelerde aşırı sıcaklara maruz kalmanın üretkenlik ve verimlilik seviyesini düşürdüğü, bunun dünya ekonomisi üzerinde de ciddi yük oluşturduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu olumsuz etkiler, işgücü piyasasında da bazı önlemlerin alınmasını gerekli kılmış ve adil geçiş uygulamaları ile istihdama yönelik çevre dostu adımların atılmasını sağlamıştır.

İklim krizinin istihdam ve işgücü verimliliği üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik probleme odaklanan bu çalışma, bir sosyal politika önlemi olarak

yeşil işleri ele almakta ve bunun istihdam üzerinde yarattığı etkileri incelemektedir. Çalışma, küresel ölçekte yaşanan iklim değişimini ele almayı ve yaşanan iklim değişiminin istihdam ve işgücü verimliliği üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yeşil işler iklim değişimine karşı istihdam yaratma, işsizliği önleme ve işgücü verimliliğini artırma noktasında bir sosyal politika önlemi olabilir mi sorusuna cevap aranmıştır. Yeşil işlerin, çevresel olarak sürdürülebilirliği ve doğal kaynakları koruyan işler olması, ayrıca yeni istihdam alanları oluşturarak ekonomiye katkıda bulunması sebebiyle oldukça önem arz ettiği gözlemlenmiştir Yerli ve yabancı literatür taramasının yapıldığı çalışmada yeşil işlerin istihdam, işsizlik ve işgücü verimliliği üzerindeki nitel ve nicel etkileri incelenmiştir. Yeşil işlere yönelik faaliyetlerde bulunan ülkelerin istihdam edilebilirlik oranlarında artışların yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kavramsal Çerçeve Küresel İklim Değişikliği: Nedenleri ve Etkileri

İklim değişikliği hava olaylarında yaşanan düzensiz değişimler olarak tanımlanmaktadır (Stern, 2006: 1). İklim değişikliği küresel ısınma ve sonuçlarını ele alan, aynı zamanda gezegene yönelik ısınma tehdidinde de vurgu yapmayı amaçlayan bir terim olarak kullanılmaktadır (Ekolojist, 2019). Dolayısıyla gezegenin nasıl ısındığı ve ısı miktarının tarihsel süreçte nasıl arttığı iklim değişikliği kapsamında önem arz etmektedir. Gezegenin ısınma süreci; atmosferin tıpkı bir sera gibi faaliyet göstererek yeryüzüne ulaşan güneş ışınlarının hemen hemen yarısını yeryüzüne yansıtmasıyla gerçekleşmektedir. Ancak insan, hayvan ve bitkilerin yaşamlarını sürdürebilmesi ve ortalama sıcaklığın sağlanması karbondioksit, ozon, oksit ve su buharı gibi sera gazlarının güneş ışınlarının bir kısmını tekrardan yeryüzüne göndermesiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla sera gazlarının doğal seviyeden yukarı çıkması gezegenin fazla ısınmasına ve iklim değişikliğine yol açmaktadır (IPCC, 2021).

IPCC yapmış olduğu araştırmada, sera gazları oranlarının 17. yüzyılın ortalarında Sanayi Devrimi ile birlikte artmaya başladığını ve günümüze kadar katlanarak devam ettiğini gözlemlemektedir. Yaşanan bu artışların temelinde fosil yakıt kullanımındaki artışların olduğu belirtilirken, kayda değer diğer nedenler ise sürdürülemez enerji kullanımı, ormansızlaştırma, arazi kullanımı ve arazi kullanımında yapılan değişiklikler, ülke, bölge ve bireyler arasında üretim ve tüketim kaynaklarında yaşanan eşitsizlikler olarak sıralanmaktadır (IPCC, 2023: 4). Yaşanan bu değişimlerin nedenleri karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde değişirken Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde, doğal değişkenlere ilaveten insan

faaliyetlerinin bu değişimi hızlandırdığı öne sürülmektedir (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1992). Nitekim İklim Değişikliği Paneli (IPCC), istatistiksel açıdan %95 güvenle iklim değişikliğinin insan aktivitelerinden kaynaklandığını vurgulamakta (Black ve Weisel, 2010: 8) ve ABD, Avrupa Birliği, Çin, Rusya, Brezilya, Endonezya ve Hindistan'ın önemli ölçüde buna sebep olduğunu öne sürmektedir (Black ve Weisel, 2010: 151). Birleşmiş Milletlere göre bu ülkeler iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının yarısından fazlasını üretmektedir (United Nations, 2023b). Örneğin küresel ölçekte sera gazı emisyonlarının 1990'dan 2019'a kadar %53 arttığı (Mengpin Ge, 2020) ve 2021 yılında nüfus ölçekli bu emisyonların %51'inin yalnızca Çin, ABD ve Hindistan tarafından üretildiği gözlemlenmiştir (EDGAR, 2022; Friedrich vd., 2023). Tablo 1'de küresel ölçekte sera gazı emisyon oranlarında öne çıkan ülkelerin oranları ele alınmıştır.

Tablo 1. Dünyada Sera Gazı Emisyonunda En Fazla Pay Sahibi Olan Ülkeler (2021, %).

Ülkeler	Dünya Yüzdesi
Çin	32,9
ABD	12,5
Hindistan	7,00
Rusya	5,13
Japonya	2,87
İran	1,88
Almanya	1,76
Güney Kore	1,66
Endonezya	1,59
Suudi Arabistan	1,55
Kanada	1,49
Brezilya	1,29
Türkiye	1,19
Güney Afrika	1,15
Meksika	1,11
Avustralya	0,97

Kaynak: EDGAR, 2022.

Küresel ölçekte yayılan sera gazı emisyonları sıcaklığı da paralel şekilde artırmaktadır. 2011-2020 yılları arasındaki sıcaklığın 1850-1900 yıllarına göre 1,1°C daha da arttığı görülmektedir. Devam eden yıllarda da özellikle sera gazı emisyonlarına bağlı olarak bu artışların devam etmesi beklenmektedir. Ayrıca Avrupa Komisyonu önümüzdeki 30 yıl içerisinde küresel ısınmanın 2°C'nin altında tutulması gerekliliğini vurgulamakta ve 1,5 °C ile sınırlamak için çaba sarf edilmesinin önemine değinmektedir (European Commission, 2020). Çünkü artan sıcaklıklar birtakım etkiler yaratmakta, sosyal ve çevresel tahribatlara sebep olabilmektedir. Örneğin orman yangınlarının artması, su varlığının daha kıt hale gelmesi, tarım sektörünün sekteye uğraması ve gıda temininde de aksaklıkların yaşanması görülebilmektedir (United Nations, 2023a).

Çevresel tahribatlara bağılı olarak artan sera gazlarının insan sağılık ve refahını da olumsuz etkilediğı görülmektedir. Örneğın aşırı hava olaylarına bağılı olarak yaşanan doğal afetler sonucu 2005-2015 yılları arası 700 binden fazla insanın öldüğü, 1,4 milyon insanın ise yaralandığı ve 23 milyon insanın evini kaybettiğı tahmin edilmektedir (Kennedy, 2022: 106-107). ABD’de 22 yıllık veriler kullanılarak yapılan bir araştırmada, 4.780 kişinin aşırı sıcak sebebiyle rahatsızlandığı, 1.203 kişinin ise hipotermi kaynaklı yaşamını kaybettiğı sonucuna ulaşılmıştır (Conti vd., 2007 aktaran Çelik vd., 2008: 14). Curriero ve arkadaşları (2002) tarafından yapılan bir araştırmada da aşırı sıcak veya soğuk dönemlerde ölüm oranlarının arttığı tespit edilmiştir. 11 eyalet kapsamında yapılan bu araştırmada sıcaklık-ölüm ilişkisi tanımlanmıştır (Curriero vd., 2002: 80).

Tüm bunların yanı sıra kuraklık, sıcak hava dalgaları, şiddetli yağışlar gibi aşırı hava olayları istihdam üzerinde de ciddi kayıplara sebep olmakta ve insanların gelir kapılarının kapanmasına yol açabilmektedir. Genel olarak istihdam üzerindeki etkiler ele alındığında aşırı hava olaylarına bağılı olarak birçok iş ortadan kaybolmakta ve çalışanlar zorunlu kısa ve uzun vadeli göçe zorlanmaktadır (ILO, 2023). Çevresel koşullardan etkilenerek göçe zorlanan bu bireyler iklim mültecileri olarak tanımlanmaktadır (El-Hinnawi, 1985: 4). Yaşanan bu değişimler çalışanların iş yapma becerilerini de olumsuz anlamda etkilemekte ve çalışma saatlerini kısıtlamaktadır (Neidell vd., 2021).

İklim Değişikliğinin İşgücü Verimliliği ve İstihdama Yansımaları

Küresel iklim değişikliği tüm dünya üzerinde etkili olması nedeniyle çalışma yaşamı ve beraberinde çalışanları da etkilemektedir. Pilcher, Nadler ve Busch (2002) yapmış oldukları çalışmada aşırı sıcağı maruz kalmanın çalışan performansı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu saptamışlardır. Küresel iklim değişikliği ile artan ortalama sıcaklıklar, bağılı nemin dağılımını etkilemesine ve ısı olaylarının daha sık yaşanır hale gelmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda işgücü verimliliği de önemli ölçüde etkilenmektedir. Örneğın sıcaklıkla başa çıkabilmek adına çalışanın iş yoğunluğunu azaltması, kısa molalarını artırması ve iş aktivitelerini yavaşlatması daha fazla yaşanabilmektedir. Tüm bunlar işgücü verimliliğini düşüren eylemler olarak sıralanmaktadır (Pilcher vd., 2002: 682).

Hanna ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan farklı bir araştırmada ise, yüksek ısıya maruz kalan çalışanların daha az çalışarak ve daha fazla dinlenerek işyükünü azaltma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ABD’de günlük çalışma ve boş zaman kullanımının ölçüldüğü ve

sıcaklığın 37°C'yi aştığında (<30°C ile karşılaştırıldığında) çalışan kişilerin ortalama 1 saat daha az çalıştığı ve kendilerini koruma altına aldıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca 35°C'yi aşan günlerin sayısının 2030 ve 2070 yıllarında küresel ölçekte artacağı saptanmıştır (Hanna, 2011:17-20).

Artan ısı stresinin çalışma kapasiteleri üzerindeki etkilerine ilişkin bir çalışma da Maloney ve Forbes (2011) tarafından Avustralya'nın Perth şehrinde yapılmıştır. 2070 yılına kadar Avustralya'nın iklim tahminlerine dayanan bu çalışmada, fiziksel aktivite ile bağlantılı olarak ısıya maruz kalan insanların performansı üzerinden olası fizyolojik etkiler araştırılmıştır. 1990'lı yıllarda yılda birkaç gün hariç güvenli bir şekilde açık havada iş ile bağlantılı fiziksel eylemi yerine getiren çalışanların 2070'li yıllarda açık alanda yapacak olduğu bu eylemlerin sayısının 15-26 gün arası azalacağı sonucuna ulaşılmıştır (Maloney ve Forbes, 2011: 147).

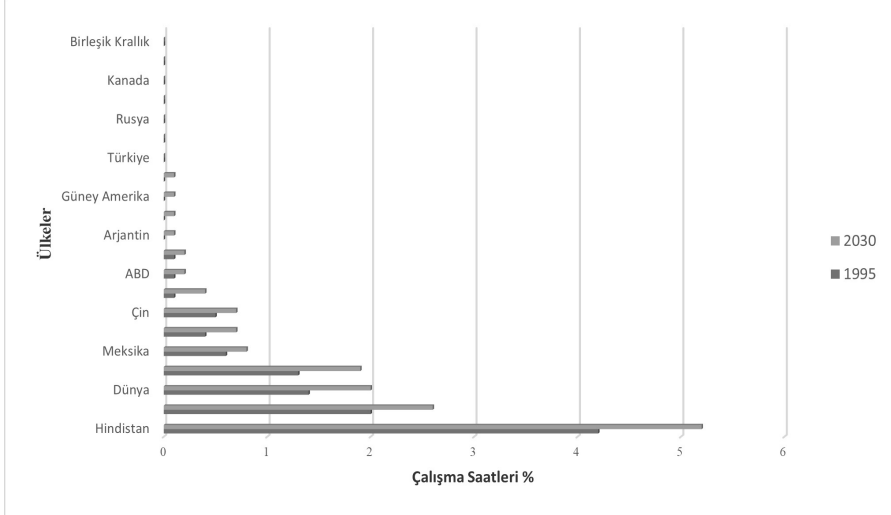
Wyndham tarafından yapılan bir araştırmada ise, Güneydoğu Asya'daki ortalama bir çalışanın üretkenlik kaybı verileri kullanılarak iş kapasitesindeki muhtemel değişiklikler incelenmiştir. Yapılan çalışmada artan ısı stresine bağlı olarak 1975 yılından 2030 yılına kadar iş kapasitesinde büyük potansiyelli düşüş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle açık alanda ve güneş altında çalışanların, 2050 yılı itibarıyla çalışma saatlerinde %29'luk bir kaybın yaşanması beklenmektedir (Kjellstrom vd., 2016: 105).

İş yeri sıcaklığının artış göstermesinin çalışanlar üzerindeki etkilerine ilişkin bir başka çalışma da Dunne ve arkadaşları (2013) tarafından yapılmıştır. Yapılan analizler 1975-2200 yılları arasında ve küresel ölçekte ele alınmıştır. Çalışma, hava sıcaklığının en yüksek olduğu aylarda işgücünün üretkenlik kaybına odaklanmıştır. Çalışmalar neticesinde 2100 yılına gelindiğinde, en sıcak aylardaki çalışanların üretkenliğinin %20 ile %37 oranında azalması beklenmektedir. 2200 yılında ise bu oranın en sıcak aylarda %61'e varması beklenmektedir (Dunne vd., 2009: 565).

Kjellstrom ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan araştırmada ise; iklim değişimi ile beraber emek yoğun çalışmalara daha az eğilimin olmaya başladığı ve başta Afrika olmak üzere birçok bölgede çalışma saatlerinde azalmaların meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Tahmini azalmaların 2050 yılında; Avustralya'da %0,2, Orta Amerika'da %18,6, Güneydoğu Asya'da %18,2, Batı Afrika'da %15,8, Orta Afrika'da %15,4, Okyanusya'da %15,2, Karayipler'de %11,7, Güney Asya'da %11,5 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir (Kjellstrom vd., 2009: 224). Örneğin ILO (2018) tarafından

yapılan bir çalışma, ısı stresine bağlı olarak küresel ölçekte çalışma saatlerinde 1995-2030 yılları arasında yaşanan ve yaşanması muhtemel değişimler ele alınmıştır. Grafik 1 kapsamında yaşanan bu değişimlere detaylı bir şekilde temas edilmektedir (ILO, 2018a: 16).

Grafik 1. G20 Ülkelerinde 1,5°C Artış Senaryosunda Isı Stresine Bağlı Olarak Kaybedilen Çalışma Saatleri (1995-2030, %).

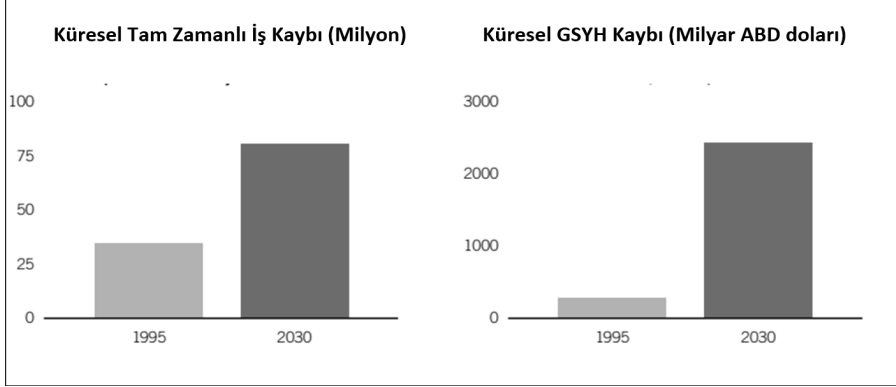
Kaynak: ILO, 2018a: 16.

Grafik 1, artan sıcaklıklar ile dünya genelinde çalışma saatlerinin 2030 yılına kadar %1,9 oranında azalacağını göstermektedir ancak tahmini etkinin bu ülkeler arasında eşit dağılmayacağını göstermektedir. Örneğin Hindistan ve Endonezya’da çalışma saatlerinde sırasıyla %5,2 ve %2,6 azalmanın yaşanacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca Meksika ve Brezilya gibi ülkelerde de sırasıyla %1,9 ve %0,7’lik bir azalma yaşanması beklenirken, buna karşılık Türkiye, Rusya, İtalya, Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde de %0,1’den daha az olacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2018a: 16). Grafik 1 ayrıca 1995 yılında dünya genelinde toplam çalışma saatlerinin %1,4’ünün artan sıcaklıklara bağlı olarak kaybedildiğini de göstermektedir. Bu kayıplar da yaklaşık olarak 35 milyon tam zamanlı işe eş değerdir. 2030 yılında ise bu sayının 75 milyonu geçmesi beklenmektedir (ILO, 2019: 26).

Yaşanması beklenen bu gelişmelerin parasal açıdan da kayıplara yol açacağı düşünülmektedir. Küresel ölçekte iklim değişikliğinin işgücü verimliliği üzerindeki etkisinin günümüz dünya ekonomisine yılda 300 milyar dolara,

diğer bir ifade ile küresel GSYH'nin yaklaşık olarak %0,5'ine mâl olacağı tahmin edilmektedir (Dara, 2012: 139). Bu kaybın 2030 yılına kadar 2.400 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir. Grafik 2'de bu veriler detaylıca ele alınmaktadır. Alt ve orta düşük gelirli sıcak ve tropik ülkelerin GSYH'lerinin %4 ila %1,5'ini kaybederek en kötü etkilenen ülkeler olması beklenmektedir (IMF, 2017: 127-128; Olsen, 2009: 4). Özellikle Latin Amerika ve Pasifik'te yer alan ülkelerin günümüzde de ciddi ölçüde etkilendiği görülmektedir. Ayrıca Çin, Hindistan, Endonezya ve Meksika gibi dünyanın önde gelen ekonomilerinin işgücü verimliliğindeki aksaklıklardan kaynaklı yıllık kayıplarının 2030 yılında 200 milyar dolardan fazla olması beklenmektedir (Kjellström, vd., 2016: 108; Dara, 2012: 139).

Grafik 2. İklim Değişikliğine Bağlı Olarak Kaybedilen Küresel Tam Zamanlı İşler ve GSYH Kaybı

Kaynak: ILO, 2019: 26.

Küresel iklim değişikliğinin ekonomi üzerindeki etkisine ilişkin yayımlanmış birçok çalışma bulunmaktadır. Dell ve arkadaşları (2008) yapmış oldukları çalışmada, iklim değişikliğinin dünyadaki ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bulgular neticesinde düşük gelirli ülkelerdeki 1°C'lik sıcaklık artışının o yıl gerçekleşen ekonomik büyümeyi %1,1 azalttığı, yüksek gelirli ülkelerde de önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Dell vd., 2008: 28). Abidoye ve Odusola (2015) 1961-2009 yılları arasında 34 Afrika ülkesinin yıllık verilerini kullanarak iklim değişikliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. 1°C'lik sıcaklık artışının %0,67 oranında GSYH büyümesini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır (Abidoye ve Odusola, 2015). Tol (2018) yapmış olduğu çalışmada, iklim değişikliğinin gelir cinsinden refah kayıplarını araştıran 22 çalışmayı incelemiştir. Bulgular neticesinde 2,5°C'lik ortalama sıcaklık artışının, ortalama bir insan gelirinin

%1,3'ünü kaybetmesine yol açabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Tol, 2018: 2). 22 çalışmanın GSYH üzerindeki etkisi ise Tablo 2'de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Tablo 2. İklim Değişikliğinin GSYH Üzerine Etkisi ile İlgili Çalışmalar

Çalışmalar	Isınma (°C)	Etki (%GSYH)
Nordhaus 1982	2,5	-0,6
Nordhaus 1991	3,0	-1,0
Nordhaus 1994b	3,0	-1,3
Nordhaus 1994a	3,0	-3,6
Fankhauser 1995	2,5	-1,4
Berz Forthcoming	2,5	-1,5
Tol 1995	2,5	-1,9
Nordhaus and Yang 1996	2,5	-1,4
Plambeck and Hope 1996	2,5	-2,9
Mendelsohn et al. 2000	2,5	0,0
Nordhaus and Boyer 2000	2,5	-1,5
Tol 2002	1,0	2,3
Maddison 2003	2,5	0,0
Rehdanz and Maddison 2005	0,6	-0,2
Hope 2006	2,5	-0,1
Nordhaus 2006	3,0	-0,9
Nordhaus 2008	3,0	-2,5
Maddison and Rehdanz 2011	3,2	-5,1
Bosello et al. 2012	1,9	-0,5
Roson and van der Mensbrugge 2012	2,9	-2,1
Nordhaus 2013	2,9	-2,0

Kaynak: Tol, 2018: 3.

İklim şartlarında yaşanan değişimlerin ekonomik performans üzerindeki olumsuz etkisi ülkelerin kullanabileceği kaynakları da azaltabilecektir. Kamu gelirlerinde yaşanması muhtemel azalmalar beraberinde hükümet harcamalarını da olumsuz yönde etkileyebilecektir. Dolayısıyla hükümetlerin yaşam standartlarını yükselten; daha iyi beslenme, eğitim ve iş başında eğitim sağlama gibi beşerî sermaye yatırımlarında azalmalar meydana gelebilecektir (Bernauer vd., 2010: 11). Bu durum ekonomik büyüme için önemli faktörler olan beşerî sermaye ve emek verimliliğini azaltarak ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkileyebilecektir (Başoğlu, 2014: 190-191).

Küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliği istihdam kapsamında da önemli değişimleri beraberinde getirmektedir (Goods, 2017). Çalışanların verimliliğinde yaşanan değişimler ve çalışma sürelerinde neden olacağı kayıplar sektörlerin yaymış olduğu sera gazlarına göre farklılık göstermekte ve istihdama da farklı ölçülerde yansıtılabilmektedir (Sariipek, 2022: 82). Tablo 3'te de görüldüğü üzere enerji, tarım, endüstri ve atık sektörleri sera gazı emisyonlarının sektörler göre farklı olduğunu göstermektedir (Ahiwe vd., 2021: 109-110). Sektörler üzerindeki bu farklılık istihdam edilenlerde de baskı oluşturabilmekte ve işgücü yapısını da birçok açıdan etkileyebilmektedir (ILO, 2019: 18). Örneğin tarım sektöründe, sıcaklık değişimleri nedeniyle tarımsal ekim alanları ve üretimin azalması ile tarımsal işgücünün olumsuz etkilenmesi beklenmektedir. Ayrıca yoğun sera gazı yayan petrol ve kömür endüstrilerinde istihdam edilenlerin de olumsuz etkileneceği düşünülmektedir (Liu ve Lin, 2023).

Tablo 3. Çeşitli Sektörlerin Yıllık Olarak Yayıdığı Sera Gazı

Sektörler	Yayılan Sera Gazı Oranı %
Enerji (Elektrik, Isı ve Ulaşım)	73,2
Sanayide Enerji Kullanımı	24,2
Taşımacılık	16,2
Binalarda enerji kullanımı	17,5
Enerji üretiminden kaynaklanan kaçak emisyonlar	5,8
Tarım ve balıkçılıkta enerji kullanımı	1,7
Dağıtılmamış yakıt yanması	7,8
Endüstri	5,2
Çimento	3,0
Kimyasallar ve Petrokimyasallar	2,2
Tarım Orman ve Arazi Kullanımı	18,4
Hayvancılık ve Gübre	5,8
Harımsal Topraklar	4,1
Mahsul Yakılması	3,5
Ormansızlaşma	2,2
Tarım Arazileri	1,4
Diğer Tarımsal Eylemler	1,4
Atık	3,2
Atık Su	1,3
Depolama Alanı	1,9

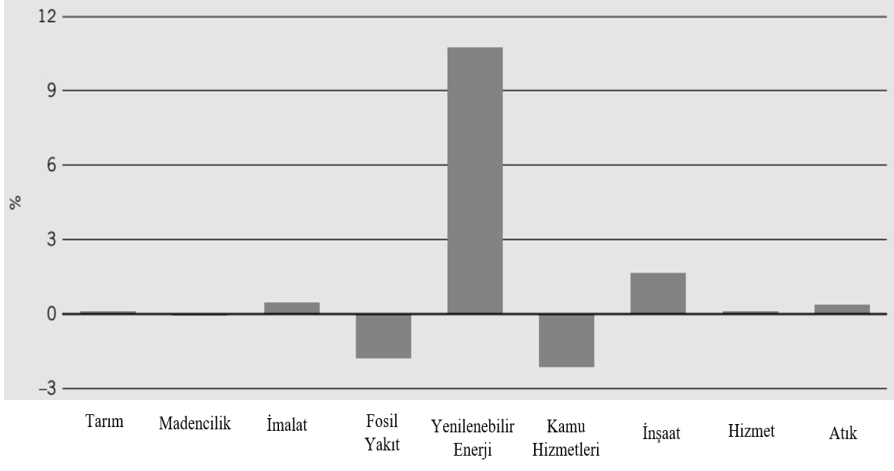
Kaynak: Ritchie, 2020.

Yapılan bazı araştırmalarda bu bulguları destekler niteliktedir. Huang ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan bir çalışma, sıcaklığın 1°C artış göstermesiyle kırsal bölgelerde yaşayanların tarımsal üretime harcadıkları zamanın %7 oranında azalacağını ve tarım sektöründe istihdam edilenlerin

de tarım dışı sektörlerde yoğunlaşmaya başladıklarını göstermektedir (Huang vd., 2020). Zivin ve Neidell (2014) ise küresel ölçekte yaygınlaşması beklenen sıcaklıkların gündelik yaşamı etkileyeceğini ve işgücü arzında da ciddi azalmaların yaşanabileceğini saptamıştır. Çalışma ayrıca istihdamda yaşanan bu azalmaların gelişmekte olan ülkelerde daha da yaygın olacağını belirtmektedir. Örneğin Meksika gibi orta gelirli ülkelerde yapılan araştırmalarda bu yüzyılın sonunda %2'lik istihdam kaybının yaşanacağı öngörülmektedir (Zivin ve Neidell, 2014: 24). Sahra Altı gibi bölgelerde ise tarımsal üretimin daha yaygın olması, yaşanan iklim değişikliği ile beraber istihdamın etkilerinin daha yıkıcı olabileceği düşünülmektedir (Dell vd., 2008: 28). Yaşanan sıcaklık değişiminin işsizlik üzerindeki etkisini değerlendiren ve 95 ülkeden alınan 30 yıllık veriler ile iklim değişikliğinin istihdam üzerindeki etkisini araştıran Liu ve Lin (2023), küresel sıcaklık değişiminin işsizlik oranını artıracığı sonucuna ulaşmıştır. Küresel sıcaklık değişiminin referans düzeyi olan her 1°C'lik artış için işsizlik oranının %3,4 arttığı tespit edilmiştir (Liu ve Lin, 2023).

İklim değişikliğinin sektör ve bölgeler üzerindeki etkisi ILO (2018b) tarafından da ele alınmış ve birçok farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmada küresel ölçekte ısınmanın yüzyıl boyunca 2°C ile sınırlanması ve beraberinde alınacak tedbirlerle bazı sektörlerde olumlu etkiler yaratabileceği, bazı sektör ve bölgelerde ise olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır. Grafik 3'te sektörel farklılıklar ele alınmaktadır. Yaşanan sıcaklık değişiminin 2°C ile sınırlı kalması senaryosunda 2030 yılında yenilenebilir enerji sektörünün günümüze kıyasla iş yaratılma oranlarının %11 artabileceği saptanmıştır. Bu oranların inşaat sektöründe %1,7, imalat sektöründe %0,5 olacağı öne sürülmüştür. Bu oranlar dâhilinde yenilenebilir enerji ve inşaat sektöründe 9 milyon, imalat sektöründe ise 4 milyon istihdam fırsatının ortaya çıkması beklenmektedir. Sektörler arası muhtemel ekonomik bağlantılar sebebiyle atık yönetimi, hizmet ve tarım sektörünün kısmi alanlarında da istihdam oranlarında artışların olacağı düşünülmektedir (Griffin vd., 2019: 178; ILO, 2018b: 42-43).

Grafik 3. Sektörlere Göre İstihdam Farkı (%)

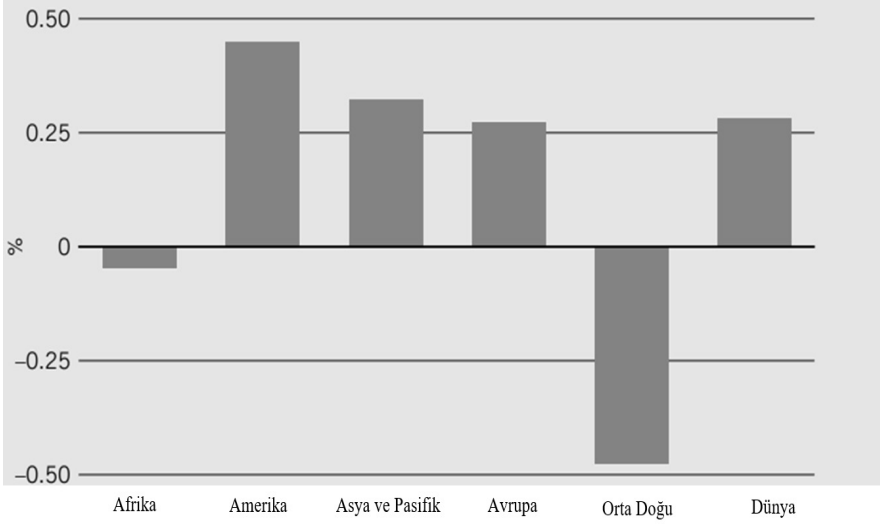

Kaynak: ILO, 2018b: 43.

ILO'nun raporu kapsamında iklim değişikinden olumsuz etkilenmesi beklenen sektörler arasında, fosil yakıtlara bağlı elektrik üretiminin yer aldığı tüm sektörler, madencilik ve tarım ön plana çıkmaktadır. Özellikle kömür, petrol ve doğal gaz madenciliğinde yaklaşık 2 milyon istihdam kaybının olacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2018b: 44). Küresel iklim değişikinden etkilenen diğer sektörlerden biri de tarım sektörüdür. Özellikle gübre kullanımı ve hayvancılık faaliyetlerinin sera gazı emisyonlarına yol açması beraberinde toprakların bozulup çölleşmesine ve tatlı suların azalması ile biyoçeşitliliğin bozulmasına neden olmaktadır (FAO, 2015: 1-12) Yapılan yoğun çiftçiliğin ve gübrelemenin sonucu olarak dünya toprağının üçte birinin bozulduğu ve mevcut durumun devamlılığı durumunda üst toprağın büyük çoğunluğunun 60 yıl içinde bozulacağı iddia edilmektedir. Ayrıca güvenli su kaynaklarına erişimde zorluklarla karşılaşılması sonucu önümüzdeki yıllarda arazi kullanımında aksaklıkların meydana geleceği ve bazı bölgelerin mahsul veriminde ciddi kayıpların yaşanacağı tahmin edilmektedir (OECD, 2017: 100). Bu bağlamda tarım sektöründe de birçok işin yok olacağı ve istihdam kayıplarının gerçekleşeceği öne sürülmektedir (Lowder vd., 2016: 16).

İklim değişikliği ile birlikte istihdamda yaşanması olası değişimler sektörlerin yanı sıra bölgelere göre de farklılıklar göstermektedir. Örneğin 2030 yılında Amerika'da %0,45 net istihdam ve 3 milyon iş, Asya'da %0,32 net istihdam 14 milyon iş ve Pasifik'te %0,27 net istihdam ve 2 milyon iş yaratılması beklenmektedir. Buna karşılık Orta Doğu'da %0,48 net istihdam 300 bin iş, Afrika'da %0,04 net istihdam 350 bin iş kaybının yaşanması beklenmektedir (ILO, 2018b: 43).

Grafik 4. Bölgelere Göre İstihdam Farkı (%)

Kaynak: ILO, 2018b: 43.

İklim Değişikliğine Yönelik Bir Sosyal Politika Önlemi: Yeşil İşler

Son yıllarda artan sera gazı emisyonu ve beraberinde gerçekleşen küresel iklim değişikliğinin önüne geçilebilmesi adına fosil yakıtlardan bağımsız üretim yapan sektörler ve bu sektörlerle bağlı çalışanların sayısında artışların yaşandığı görülmektedir. Çevresel teknolojilerdeki ilerlemeler ve düşük karbonlu üretimin gerçekleşmesine katkıda bulunan bu çalışanlar “yeşil yakalı” çalışanlar olarak anılmaya başlanmıştır (Görmüş, 2019: 34-35). Yeşil yakalı çalışanların istihdam edildiği yeşil işler ise, çevresel kalitenin korunmasına veya geliştirilmesine katkıda bulunan işler olarak tanımlanmaktadır. Ancak son yıllarda işgücü piyasasının önemli bir parçası olmaya başlayan yeşil işlerin yalnızca biyolojik çeşitlilik, doğanın korunması ve atık imhası gibi alanlarda olmadığı ve çerçevesinin yeniden şekillendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda son dönemlerde tanımlanan yeşil işlere yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, karbon finansmanı, düşük karbonlu ulaşım yakıtları, iklim değişikliği danışmanlığı ve düşük karbonlu işlerin de eklendiği ve kavramın genişletildiği görülmektedir (Bird ve Lawton, 2009: 14).

Yeşil işlerin farklı varyasyonlarının olduğunu öne süren ABD merkezli Apollo Alliance (2008) yeşil işleri “çevre kalitesinin korunmasına veya geliştirilmesine doğrudan ve dolaylı katkıda bulunan iyi ücretli ve kariyer odaklı işler” olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifade ile bir iş, çevresel gelişmeye veya iyileştirmeye katkıda bulunuyor ancak o işte çalışan kişi insan

onuruna yakışan bir ücret alamıyor veya kariyer yolunda birçok engellerle karşılaşılıyorsa bu ve benzeri işler yeşil iş olarak kabul edilmemektedir (Apollo Alliance vd., 2008: 3). Dolayısıyla yeşil işlerin sadece çevreye duyarlı olması yeterli bir argüman olarak görülmemektedir. Buna yönelik birçok devlet yeşil işlere yönelik olarak “Avrupa Yeşil Mutabakatı” adı altında adil geçiş politikaları oluşturmaktadır (WWF, 2022a: 4-5). Bir bütün olarak topluma fayda sağlayacağı düşünülen adil geçiş politikalarının sosyal hedeflere ulaşabilme noktasında birçok fırsat sunmaktadır. Düşük, orta ve yüksek gelirli ekonomiler için adil geçiş, sürdürülebilir bir büyüme olanağı olarak görülmektedir. Bu noktada adil geçiş; ekonominin olabildiğince adil ve kapsayıcı olacak şekilde yeşillendirilmesi, insana yakışır iş fırsatlarının yaratılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sosyal içermeye önemli ölçüde katkıda bulunması olarak açıklanmaktadır (ILO, 2023). Şekil 1’de de görüldüğü üzere adil geçiş politikaları kapsamında yeşil işlerin, insana yakışır işlerle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Şekil 1. Yeşil İşler

Kaynak: Öcal ve Yerlikaya, 2023: 299.

ILO (2020) tarafından hazırlanan raporda yeşil işler, çevreye duyarlı olan ve ekosistemi bütünüyle koruyan işler olarak tanımlanmaktadır. Yeşil işler ayrıca iklim değişikliğine ve doğal afetlere uyumlu, doğayı koruma ve çevresel hedeflere katkıda bulunmak anlamına gelmekle beraber çalışanların da içinde bulunduğu şartları koruyan ve geliştirmeye yönelik faaliyetleri

olan işler olarak da açıklanmaktadır (ILO, 2020: 4). Bowen ve Kuralbayeva (2015) ise yeşil işler için evrensel bir tanımının olmadığını ve geniş anlamda, çevresel hedefler ve politikalarla ilişkili işler olarak ele almaktadır. Diğer bir ifade ile bir işin yeşil iş olarak tanımlanabilmesi için çevresel bir hedefinin ve üretilen ürünün çevreye faydasının olması önem arz etmektedir. Örneğin yenilenebilir enerji kaynaklarına odaklanılarak enerji verimliliğini artırmak, daha az karbon içeren işler ve ürünler geliştirmek ve istihdamı da bu doğrultuda artırmak öne çıkmaktadır (Bowen ve Kuralbayeva, 2015: 5).

Avrupa Komisyonu (2018) ise yeşil işler ilgili olarak “çevresel kaliteyi koruyan veya eski haline getiren, bilgi ve teknoloji ile doğrudan ilgili olan, çalışanların özel bilgi, beceri ve deneyimlerine sahip olduğu işler” tanımını yapmaktadır (European Commission, 2018). Colijns (2014) ise yeşil işi; yenilenebilir enerji kaynak kullanımının artırıldığı, yenilenemez enerji kaynak kullanımının ise azaltıldığı işler olarak tanımlamış ve sosyo-ekolojik bir odak noktasının önemine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda birçok işin sosyo-ekolojik geçişinin gerekliliğine ve çalışma faaliyetlerinde yeşilin çeşitli boyutlarda kullanılmasına temas etmiştir (Colijns, 2014). Ancak yeşil işlerin yaratılabileceği sektörler ve alanlar ile ilgili olarak literatürde görüş birliği bulunmamaktadır (Puică vd., 2022: 2). Bu nedenle yeşil iş yaratmaya yatkın sektörler uluslararası düzeyde farklı bir şekilde sergilenmektedir (Rutkowska ve Sulich, 2020: 1233). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri Çalışma İstatistikleri Bürosu (2013) yeşil işleri çevreye fayda sağlayan, doğayı koruyan, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan, enerji verimliliğini artıran ve bunlara yönelik mallar üretip hizmetler sunan faaliyetler olarak ele almaktadır (U.S Bureau of Labour of Statistics, 2013). Diğer yandan UNEP (2008) ise tarım, imalat, araştırma geliştirme, yenilenebilir enerji, hizmetler ve idare gibi geniş sektör yelpazesinde değerlendirmektedir. Bu sektörlerde yapılacak işlerin çevresel kaliteyi korumasına, ekosistemi ve biyolojik çeşitliliği onarmasına, yüksek karbon salımlarından arındırılmasına ve her türlü atık oluşumunun en aza indirilmesine vurgu yapılmaktadır (UNEP vd., 2008: 3). Tablo 4’te ise Pollin ve arkadaşları (2008), ILO (2018b), Görmüş (2019) ve Muro ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışmalarda yeşil işlerin çeşitli sektörlerde yer alabileceğine detaylıca değinilmektedir.

Tablo 4. Yeşil Ekonomiye Geçişte Öne Çıkan Sektörler ve Yeşil İşler

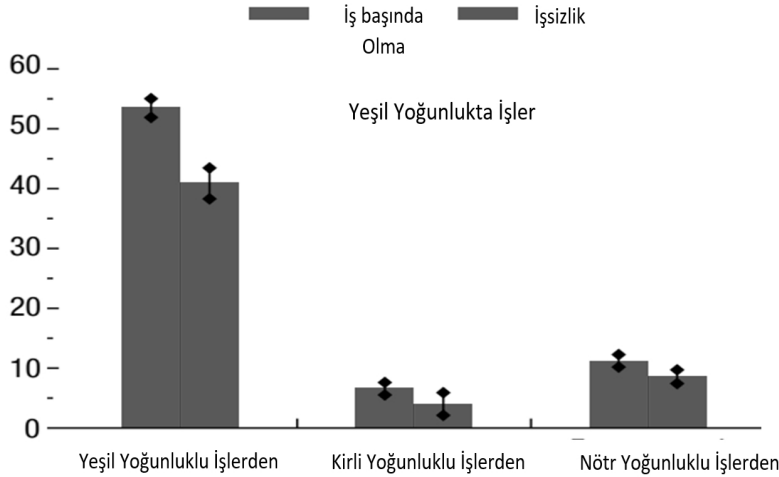
Yeşil Sektör Alanları	Temsil Edilen Yeşil İşler
Yapı Kuvvetlendirme/ İnşaat	Elektrikçiler, Elektrikli makine ve cihaz hizmetleri, marangozlar, makine operatörleri, yalıtım hizmetleri, binalar için eko tasarım, bina tadilat çalışanları, çatı ustaları, yüksek raylı inşaat çalışanları, yapı denetçileri
Ulaşım/ Demiryolu ve Karayolu Taşımacılığı	Makine, lokomotif ve inşaat mühendisleri, Çinko, kalay, kurşun gibi maden üretim hizmetleri, demiryolu kondüktörleri, yüksek raylı inşaat çalışanları, e-araç üreticisi,
Güneş Enerjisi	Güneş ile elektrik üretim hizmetleri, elektrik donanımcıları, tesisatçılar, enerji depolama, güneş enerjisi ekipman üretimi, elektromekanik teknisyenler Güneş enerjisi tesisatçıları, güneş enerjisi servis teknisyenleri, güneş enerjisi tesisi yöneticileri, güneş enerjisi konusunda uzman elektrikçiler,
Rüzgâr Enerjisi	Rüzgâr türbini üretimi, rüzgâr enerjisi ile elektrik üretim hizmetleri, ekipman operatörleri, çevre mühendisleri, demir-çelik çalışanları, üretim denetçileri, rüzgâr türbini teknisyenleri, rüzgâr santrali yöneticileri
Akıllı Ağ	Yazılım ve endüstri mühendisleri, elektrik hattı çalışanları, yazılım geliştiriciler,
Gelişmiş Biyoyakıt	Kimyagerler, kimya teknisyenleri, tarım çalışanları, tarım müfettişleri ve denetçileri, biyoteknoloji uzmanları, biyologlar, makine operatörleri (biyoyakıt jeneratörleri), biyoloji öğretmenleri ve bilim insanları
Tarım	Organik gıda, düşük karbonlu tarım, su ve arazi yönetimi, sürdürülebilir ormancılık, çevre mühendisleri, gıda bilimcileri ve teknoloji uzmanları, çevre tasarımcıları ve nanoteknoloji uzmanları, tarım uzmanları, organik tarım denetçileri ve sertifikasyon görevlileri, pestisit operatörleri,
Atık	Atık ahşap malzemelerin ve inşaat ürünlerinin yeniden üretilmesi ile ilgili hizmetler, su arıtma ve geri dönüşüm hizmetleri, atık ürün yönetimi, atık yönetimi uzmanları, düzenli depolama sahalarının operatörleri
Yönetim	Yönetim, araştırma ve geliştirme, finansal danışmanlık, kalite mühendisleri, enerji verimliliği yöneticileri, enerji verimliliği denetçileri, temiz üretim için tesis yöneticileri, proje mühendisleri.

Kaynak: Pollin vd., 2008: 6; ILO, 2018b: 136; Görmüş, 2019: 38; Muro vd., 2011: 16.

Tablo 4'te öne çıkan yeşil işlerin genellikle enerji sektöründe olduğu görülmektedir. Enerji sektörü, yenilenebilir enerji kaynakları sayesinde sera gazı emisyonlarına en çok katkıda bulunan sektörlerin başında gelmektedir ancak Tablo 4'te de görüldüğü gibi, yeşil işler sadece enerji sektörüyle de sınırlı değildir. Bu bağlamda küresel ölçekte birçok ülke sera gazı emisyonlarını azaltabileceği sektörlerle odaklanan politikalar ve stratejiler geliştirme yoluna girmiştir (ILO, 2018b: 135). Örneğin 23 ülke ekonomisi, büyüme ve kalkınmalarını sera gazı ve karbon emisyonlarını azaltarak gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu ülkeler daha fazla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, yeşil iş ve ürünlerin sübvanses edilmesi ve düşük sera gazı ve karbon salımı ile bunun mümkün olabileceğini göstermişlerdir (Bluedorn ve Hansen, 2022).

IMF (2022) tarafından yayınlanan bir raporda ise, gelişmiş ülkelerin 2050 yılına kadar net sıfır emisyon hedefine ulaşacağı öne sürülmekte ve bu hedef doğrultusunda yüksek emisyonlu işlerden düşük emisyonlu işlere geçişlerin önemli etkisinin olacağı vurgulanmaktadır. Yaşanması muhtemel değişimin gelişmekte olan ülkelerde daha fazla hissedileceği düşünülmektedir. Ancak yüksek emisyonlu işlerden düşük emisyonlu işlere geçişlerin de çok kolay olması beklenmemektedir. Grafik 5'te IMF tarafından yapılan analiz bu geçişleri ele almaktadır (IMF, 2022).

Grafik 5. İş değiştirenlerin Yeşil İşe Geçme Oranları

Kaynak: IMF, 2022: 75.

Grafik 5'te ilk olarak yeşil yoğunlukta işlerde çalışanların geçiş sürecinde benzer nitelikte bir iş bulma olasılıklarının yüksek olduğu saptanmıştır. Yeşil işte çalışanların yeşil işe geçme oranının %54, yeşil işte işsiz kalanların yeşile işe geçme oranlarının ise %41 olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık sera gazı emisyonunun yoğun olduğu kirli işlerden ve ne yeşil ne de kirli olan nötr işlerden yeşil işlere geçmenin kolay olmadığı da belirtilmiştir. Geçiş sürecinde kirli işlerde iş başında olanların yeşil işe geçme oranı %7 iken, kirli işlerde işsiz kalan bireylerin yeşil işlere geçme oranının %4 olduğu bulunmuştur. Nötr işlerden geçişlerde ise oranın biraz daha yüksek olduğu, iş başında olanlar ve işsizler arasında sırasıyla %11 ve %9 olarak tespit edildiği görülmüştür (Bluedorn ve Hansen, 2022; IMF, 2022: 75).

Kirli işlerde çalışanların yeşil yoğun işlere geçme oranının düşük olması çalışanların nitelikleriyle ilişkilendirilmektedir. Çünkü çevresel sürdürülebilirlikten doğrudan etkilenen kirli işlerde çalışanların çoğunlukla tarım ve ormancılık, balıkçılık, atık toplama ve inşaat gibi sektörlerde yoğunlaştığı görülmekte ve çalışanların genellikle düşük ücretli, tehlikeli ve vasıf gerektirmeyen işlerde çalıştığı gözlemlenmektedir. Ayrıca bu işlerde çalışanların iş güvenliği ve sosyal yardım konusunda çok daha az sosyal haklara sahip olduğu ve çoğu zaman kayıtdışı çalıştıkları bilinmektedir (ILO, 2013: 34-35). Buna karşılık birçok ülkenin verilerinde yeşil iş yelpazesinde çalışanların yüksek beceri düzeylerinde olduğu tespit edilmiştir. ABD, Çin Almanya ve İspanya'daki araştırmalarda, yenilenebilir enerji sektöründeki işlerde çalışanların daha yetkin ve beceri düzeylerinin yüksek olduğunun sonucuna ulaşılmıştır (ILO, 2013: 34). Örneğin ILO'nun (2010) "Çin'de Yeşil İstihdam" adlı araştırmasında, rüzgâr enerjisi şirketlerinde çalışanların geleneksel enerji santrallerinde çalışanlara kıyasla daha yüksek ortalama gelire, daha iyi çalışma koşullarına ve iş güvencesine sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışmada, rüzgâr enerjisi şirketlerinde çalışanların yaklaşık %77'sinin çalışma ortamlarının çok iyi olduğu gözlemlenirken, geleneksel büyük enerji santrallerinde bu oranın %18, küçük santrallerde ise %13'e kadar düştüğü görülmektedir (ILO, 2010: 37-53). İspanya Sürdürülebilirlik Gözlem Evi'nin (OSE) (2008) yapmış olduğu farklı bir çalışmada ise, yeşil yoğunluklu işlerin %96,6 gibi yüksek bir oran ile kalıcı istihdam olduğu tespit edilirken, kirli ve nötr yoğunluklu işlerin %65'inin kalıcı istihdam olduğu ve %35'inin geçici istihdam olduğu gözlemlenmektedir (Leiva ve Herrero, 2010).

Avusturya, Almanya, Hollanda, İspanya ve İsveç'te seçilmiş sektörlerde yeşil işlerin iş niteliği ve becerileri üzerine gerçekleştirilen anket çalışmasında; çevresel koruma önlemlerinin iş süreçlerinin vazgeçilmez bir parçası olarak

benimsenmesinin çalışma çevresi, çalışma süresi, iş organizasyonu ve iş sözleşmeleri yönünden işin niteliğini artırdığı bulunmuştur (Strietska-Illina vd., 2011: 23). Yapılan çalışmada aynı zamanda şirketlerin yeşil yapılanma içerisine girmesi ile %75 oranında yüksek vasıflı çalışan talebi olduğu gözlemlenmiştir. Bu işletmeler mühendislik ve geliştirme, bilgi ve iletişim teknolojileri, bakım organizasyon ve pazarlama alanlarında yeni vasıf ve beceri gereksinimlerini karşılamak için hem içsel (%68) hem de dışsal (%11) eğitim hizmetlerini de artırmak zorunda kalmışlardır (Strietska-Illina vd., 2011: 23).

Ele alınan ülkelerin yanı sıra Hindistan, Kore, Filipinler, Güney Afrika'da da bir dizi çevre politikası ve ulusal kalkınma stratejileriyle yeşil işe geçişlerde becerilerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle teknik ve mesleki eğitim yönünde politikaların öne çıktığı bu ülkelerde, politika uygulayacak kurumların da işgücü piyasasında yeşil işler için gerekli becerilere yönelik artan talebi sıklıkla dile getirilmektedir (ILO, 2018b: 132). Örneğin Filipinler 2010'dan bu yana yeşil ekonomiye geçiş için ulusal düzeyde bir dizi düzenleme ve politika benimsemiştir. Bu politikaların birçoğu yeşil yoğunluklu işlere geçişte çalışanların vasıf düzeylerinin artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Benimsenen politikalar 2017-2022 Kalkınma Planı çerçevesinde genişletilmiş ve içeriği de teknik ve mesleki eğitim programlarının uluslararası standartlarının karşılanması, kaliteli eğitim sağlanması ve sertifikasyon yoluyla beceri talebinin karşılanması şeklinde oluşturulmuştur (NEDA, 2017). Ayrıca bu politikalar "yeşil gereksinimler" adı altında da müfredat ve eğitim sistemine de entegre edilmiştir. Kalkınma planının yanı sıra Ulusal Yeşil İşler İnsan Kaynakları Geliştirme Planı da önem arz eden bir diğer girişim olmuştur. Bu plan çerçevesinde tarım, inşaat, ormancılık, balıkçılık, yenilenebilir enerji, imalat, ulaşım, atık yönetimi, turizm, sağlık, bilgi iletişim ve teknolojileri ve perakende ticaret gibi birçok sektörde yeşil işlerin entegre edilmesi planlanmıştır (Ofreneo, 2011: 358-360). Hindistan'da da çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil işlere geçişte beceri düzeylerinin artırılması temel hedef haline gelmiştir. Bu bağlamda Yeni ve Yenilenebilir Enerji Bakanlığı (MNRE) ve Hindistan Sanayi Konfederasyonu'nun (CII) girişimleriyle 2015 yılında yeşil işler için "Beceri Konseyi" önceliğinde birçok kurum oluşturulmuştur. Beceri Konseyinin nihai amacı yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, atık ve su yönetimi alanlarındaki beceri ihtiyaçlarının belirlenmesi ve giderilmesidir. Bu alanlardaki beceri ihtiyaçlarının belirlenmesi ve giderilmesine dayanarak 26 yeni teknik ve mesleki eğitim kursu açılmıştır. Bunun yanı sıra özel kurumlar da çevresel

sürdürülebilirliğin ve yeni iş becerilerinin geliştirilmesine yönelik 70 kurs açmıştır (ILO, 2018b: 133).

Düşük karbon ekonomisinin geliştirilmesinde birçok ülkenin uzmanlaşmış yeşil becerilere yönelikleri ve mesleki eğitim programları geliştirdikleri görülmektedir. Ancak yeşil becerilerin yanı sıra mevcut becerilerin de geliştirilmesi de oldukça önem arz etmektedir. Diğer bir ifade ile yeşil ekonominin istihdam alanı açtığı iş alanlarında istihdam sağlayabilmek için yeşil becerilerin yanı sıra genel becerilerin de geliştirilmesi önemli rol oynamaktadır. Tablo 5'te Danimarka, Estonya, Fransa, Almanya ve Bileşik Krallık'ta yeşil işlere yönelik beceri geliştirme örnekleri ele alınmaktadır (CEDEFOP, 2010:1).

Tablo 5. Yeni Mesleklere Yönelik Beceri Geliştirme Örnekleri

Ülkeler	Geleneksel İşler	Temel Eğitim	Beceri Geliştirme	Yeni Yeşil İş
Danimarka	Endüstri Elektrikçisi Enerji Teknolojisti	Mesleki Eğitim Yeterlilikleri Mühendislik Yeterlilikleri	Enerji Kaynakları Bilgisi Enerji Sistemlerini Bütünleştirme Yeteneği Proje Yönetimi	Yenilenebilir Enerjide Yönetici
	Endüstriyel Operatör Endüstri Elektrikçisi	Temel Mesleki Eğitim	Montaj Alet Kullanımı	Rüzgâr Türbini Operatörü
Estonya	İnşaat İşçisi Enerji Denetçisi	-	Enerji Sistemleri Bilgisi Veri Analizi, Proje Yönetimi	Enerji Denetçisi
Fransa	Geri Dönüşüm Çalışanı	Genel Mesleki Yeterlilik Belgesi	Atık Teknikleri Koşullandırma ve Depolama Bilgisi	Geri Dönüşüm Operatörü
	Ürün Tasarımcısı	Değişen Uzmanlıklar İçeren 22 Başlangıç Eğitim Kursu	Çevresel Kriterlerin Tasarım Sürecine Entegre Edilmesi Yaşam Döngüsü Analizi	Eko Tasarımcı

Almanya	Elektronik/ Mekatronik Teknisyeni	Temel Mesleki Eğitim	Elektronik ve Hidrolik Sistemler Operasyon Hizmetleri	Rüzgâr Enerjisi Servis Teknisyeni
	Elektrik ve Isıtma Tesisatçısı	Temel Mesleki Eğitim	Teknik Eğitim İdari Prosedür Bilgisi Girişimcilik Becerileri	Güneş Enerjisi Girişimcisi Tesisat Proje Tasarımcısı
Birleşik Krallık	Enerji Sektöründe Mühendis	Üçüncül Mühendislik Nitelikleri	Düşük Karbonlu Teknolojilerin Kurulumu ve Bakımı	Akıllı Enerji Uzmanı Akıllı Enerji Yöneticisi
	Tüccar	Üçüncül Yeterlilik	Karbon Piyasasının İşleyişine İlişkin Pratik Beceriler Ticaret Araçlarının Anlaşılması	Karbon Tüccarı

Kaynak: CEDEFOP, 2010: 3.

Yeşil İşlerin İstihdam Üzerindeki Nicel Yansımaları

Yeşil ekonomiye geçiş sürecinde birçok işletme ve sektörde istihdamda kaymaların yaşanması oldukça olasıdır. Yaşanan geçiş sürecinde yeşil teknolojilerin geliştirilmesi, üretilen ve tüketilen mal ve hizmetlerin değiştirilmesi işgücü piyasasının yeniden şekillenmesine yol açacaktır. Bunun nedeni ise yeşil ekonomiye geçişin tüm ekonomide yapısal değişimleri tetikleyecek olmasıdır. Tüm bu değişim sürecinin istihdamın niceliği üzerindeki etkileri ise şu şekilde sıralanmaktadır (ILO ve OECD, 2012: 3):

- Önemi azalan sektör ve piyasalarda yaşanan iş kayıplarının yeşil ekonomiden kaynaklanan iş artışları ile dengelenmesi (net etki)
- Önemi azalan firma ve sektörlerden, gelişen sektör ve firmalara doğru geçiş (işgücü hareketliliği)
- Ne kaybedilen ne de kazanılan işlerin olduğu ancak yeşil ekonominin gerekliliklerini karşılamaya uyarlanan işlerin geçişi

Çevre bilinci ve buna bağlı olarak yeşil işlere yönelik artan talebin birçok sektörde önemli bir hale gelmesi beklenmektedir. Ancak burada ifade

edilen, talep edilen bütün işlerin yeşil yeni iş olmayacağıdır. Mavi ve beyaz yakalı çalışanlar da mesleki ve teknik eğitim programları ile becerilerini geliştirip yeşil yakalı çalışana dönüşebilir (Özsoy, 2011: 34). Bu bağlamda UNEP, ILO, IOE ve ITUC (2008) tarafından yapılan bir çalışmada yeşil işlerin istihdam üzerindeki olası etkileri ele alınmıştır. Bu olasılıklar şu şekilde sıralanmaktadır (UNEP vd., 2008: 43).

- Mevcut üretim sürecine ilave istihdam oluşturulabilir.
- Fosil yakıtların kullanıldığı kirliliğe yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanıldığı yeşil işlere geçiş olabilir.
- Birçok işte istihdam edilenler mesleki ve teknik eğitimlerle yeni beceriler kazandırılarak, yeni yeşil işlere entegre edilebilir.

Bunun yanı sıra brüt ve net istihdam etkileri ile doğrudan ve dolaylı istihdam etkileri de dikkat çekmektedir. Brüt istihdam etkisi, yeşil işler ile istihdam edilebilirliğin artırılması ve mevcut istihdamın korunmasıdır. Net istihdam etkisi ise yeşil ekonominin daha fazla iş yaratıp yaratmayacağı ve istihdamla sonuçlanıp sonuçlanmayacağı ile ilgilidir. Yeşil işlerin yaygınlaşması istihdam üzerinde doğrudan etki yaratırken, yeni işlerle birlikte bazı mesleklerin ortadan kalkması da dolaylı etki yaratmaktadır (Öcal ve Yerlikaya, 2023: 307).

Yeşil ekonomiye geçişte yapılan bir dizi nicel çalışma ile yeşil işlerin istihdam potansiyeline vurgu yapılmaktadır. Örneğin Morgan ve Mitchell'in (2015) Birleşik Krallık kapsamında yapmış olduğu çalışmada, 2030 yılına kadar geleneksel işlerin yeşil işe dönüştürülmesiyle 102 bin istihdam ve yeni yeşil işlerden de net 54 bin istihdam yaratılması beklendiği belirtilmektedir. Bu artışların işsizlik oranlarını da %0,28 ile %0,15 seviyesinde azaltacağı düşünülmektedir (Morgan ve Mitchell, 2015).

Birleşik Krallık'ta Offshore Rüzgâr Endüstrisi Konseyi (2022) tarafından yapılmış olan farklı bir çalışmada; rüzgâr enerjisine yapılan yatırımlar ile istihdam edilenlerin oranının bir önceki yıla kıyasla %32 oranında arttığı sonucuna ulaşılmış ve 31 bin kişi istihdam edilmiştir. Yatırımların ilerleyen yıllarda artmasıyla 2030 yılında istihdam edilenlerin 97 binden fazla olması beklenmektedir (Offshore Wind Industry Council, 2022: 4). Hollanda'da ise 2030 yılına kadar yeşil ekonomiye yönelik dönüşümler sonucu 54 bin yeni yeşil işin yaratılacağı ve toplam istihdamın %0,6'sına denk gelen bir istihdama yol açacağı tahmin edilmektedir (Kruse vd., 2017). Clean Energy Council Australia (2022) adlı raporda ise, Avustralya'nın rüzgâr ve

güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik projelerden birçoğunu tamamladığını ve sağlanan enerji tasarrufu ile 30 bin seviyesinde istihdam yarattığı belirtilmiştir. Ayrıca hükümetin 2050 yılına kadar net sıfır emisyon hedefi belirlediği ve 2030 yılına kadar 130 bin istihdam artışı vaat ettiği görülmektedir (Clean Energy Council, 2022: 40-42).

Tyagi ve Poswal (2022) tarafından ele alınan bir raporda ise, Hindistan'ın yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak istihdam yaratma, enerji tasarrufu sağlama ve ekonomik kalkınma gibi birçok hedefinin olduğunu ve bu bağlamda Hindistan'ın 2030 yılına kadar güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, kısa ve uzun vadede 3,4 milyon yeşil iş ve 1 milyon istihdam hedeflediğini öne sürmektedir (Tyagi ve Poswal, 2022: 7). IRENA ve ILO (2022) tarafından yayınlanan raporda Çin, dünya genelinde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak en çok yeşil iş ve istihdam fırsatı yaratan ülke olarak da ön plana çıkmıştır. Çin ayrıca 2020 yılı itibariyle 4,7 milyon yenilenebilir enerji kaynaklı iş yaratmış ve 2021 yılında ise bu işlerde 5,4 milyon kişiye istihdam olanağı sağlamıştır. Bu işler sektörel olarak farklılık gösterirken 1,6 milyonun imalat, 1 milyonun yapı ve montaj, 800 binin ise işletme ve bakım gibi sektörlerde gerçekleştiği görülmüştür (IRENA ve ILO, 2022: 32). BWE'ye (2022) göre ise, Almanya'da yeşil işlere paralel istihdamın 2000'den 2021 yılına kadar artış eğiliminde olduğu gözlemlenmiş ve rüzgâr, güneş, hidroelektrik, jeotermal enerji, biyokütle ve çevresel ısı gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımıyla son 20 yılda 344 bin yeşil istihdam yaratılmıştır (BWE, 2022).

Keyser ve arkadaşları (2022) tarafından hazırlanan Enerji İstihdam Raporu'nda, ABD'de yeşil ekonomiye geçiş için desteklenen politikalarda artışların olduğu görülmektedir. "Çift Taraflı Altyapı Yasası" 1,2 trilyon dolar tutarında maliyet ile dikkat çeken bir politika olurken atık yönetiminin iyileştirilmesi, yeşil işler yaratılması, istihdam edilebilirliğin artırılması gibi amaçlar taşımaktadır. Yeşil ekonomiye geçiş için desteklenen bu politikaların ABD'de yaklaşık olarak 2,2 milyon kişiye istihdam olanağı sağladığı tahmin edilmektedir (Keyser vd., 2022).

Türkiye'de ise yeşil ekonomiye geçişte Paris Anlaşması'nın ilkeleri gereği 2053 yılına kadar net sıfır emisyona ulaşılması ve sıcaklık artışının 1,5 derecenin altında tutulması amaçlanmıştır (Çevre ve Şehircilik, İklim Bakanlığı, 2022). Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de yeşil ekonomiye yönelik yatırım ve girişimlerin olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin 2030 yılı itibariyle kömürden elektrik üretiminin son bulması, elektrik üretiminde

yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %75'e çıkarılması, sanayi, hizmet, tarım ve enerji sektörlerinde enerji verimliliğinin sağlanması, yeşil işlerin artırılarak eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi gibi amaç ve çıktılar ön plana çıkmaktadır (WFF, 2022b). ILO (2022) tarafından Türkiye adına yapılan bir çalışmada, 2030 yılı için belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi halinde elde edilmesi muhtemel ekonomik kazançlar ve yaratılan istihdam sonuçları ele alınmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de 2030 yılına kadar 300 bini aşkın yeşil işin yaratılması beklenmekte ve bu işlerin tüm sektörlerde yayılacağı düşünülmektedir (ILO, 2022: 27-29).

Yeşil ekonomiye geçişte yeşil işlerin istihdam üzerindeki net etkisini araştıran küresel, bölgesel ve ülke nezdinde yapılan çalışmalar istihdam üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Örneğin ILO (2013) tarafından dokuz ülke ve iki bölgenin esas alınarak yapıldığı 24 çalışmanın metodolojik yaklaşımlarında, kayda değer net istihdam kazançlarına rastlanılmaktadır. Ayrıca çevresel reformları gerçekleştiren bu ülkelerin birçoğunda tamamlayıcı hükümet politikaları, vergi ve sübvansiyonlar, teknik ve mesleki eğitimlerin ön plana çıktığı görülmektedir (ILO, 2013: 29). Tüm bu gelişmelerden yola çıkarak dünyada yeşil işlere yönelik girişimlerde artışların yaşandığını söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla yeşil işlere yönelik girişimlerde bulunup, politikalar üreten ülkelerdeki yeşil işlerin ve paralelinde istihdam edilebilirlik oranlarının artış eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür (Başol, 2018: 79).

Sonuç

Sanayi devrimi ile başlayan ve insan faaliyetlerinin her geçen gün doğayı tahrip ederek artırdığı sera gazı ve karbondioksit, küresel ortamda sıcaklıkların artmasına ve iklim değişiminin yaşanmasına sebep olmuştur. Çevresel tahribata yol açan bu değişiklik biyolojik çeşitliliği, doğal kaynakların tüketilmesini, insan ölümlerini ve beraberinde tüm canlıları ciddi şekilde tehdit etmeye başlamıştır. Sosyal ve ekonomik olarak dünya üzerinde derin etkiler bırakan bu süreç çalışma yaşamını ve çalışanları olumsuz şekilde etkilemiştir. Yaşanan ısı artışlarına paralel olarak çalışanların verimliliğinde ciddi düşüşler tespit edilmiş ve çalışma sürelerinde azalmalar meydana gelmiştir. İşgücü verimliliğinde yaşanan azalmalar ülkeler ve bölgelere göre farklılık gösterirken, paralel şekilde sektörler üzerinde de bu farklılıklar hissedilmiştir. Özellikle fosil yakıt, nükleer enerji, madencilik gibi sektörlerle ilgili işlerin çalışma sürelerinde kayıplar meydana gelirken, bu sektörlerle ilgili işlerde önemli azalmaların yaşanacağı ve istihdam kayıplarının gerçekleşeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bağlamda yaşanan iklim değişikliği ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası alanlarda iklim değişimini yavaşlatmak adına uyum tedbirleri ve adil dönüşüm gibi birçok politika önlemleri alınmış, bu politikalar istihdam edilebilirliği artırma zemininde de uygulanmaya başlanmıştır. Uygulanan politikalar iklim değişikliğine uyumlu, doğayı korumaya ve çevresel hedeflere katkıda bulunan yeşil işlere geçiş kapsamında gelişim göstermiştir. Yeşil işlerin gelişim göstermesinde 2053 yılına kadar net sıfır emisyona ulaşılması, fosil yakıtlara yönelik sübvansiyonların azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımların artırılması oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca uygulanan politikaların yanı sıra yeşil işlere geçişte nitelikli ve insana yakışır işlerin yaratılması, fosil yakıtlara bağlı sektörlerde çalışanların yeni istihdam olanaklarından faydalanabilmesi için mesleki eğitim ve becerilerinin geliştirilmesi de gereklidir. Ancak geleneksel işlerden yeşil işlere geçiş oranlarının düşük olduğu ve bunun çalışanların nitelikleriyle ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda yeşil işlere geçişte istihdam ve beceri geliştirme politikalarının son derece önemli olduğu ve birçok ülkede de bu becerilerin geliştirilmesine yönelik girişimlerin olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak iklim değişimine paralel olarak yeşil işlere geçişte zorluklar ile karşılaşılrsa da küresel ve ulusal ölçekte bir dizi düzenleme ve politikanın benimsendiği görülmektedir. Dolayısıyla çalışanların teknik ve mesleki eğitimlerini geliştiren, yeşil işlere yönelik beceri ihtiyaçlarını karşılayan ve yeşil ekonomi kapsamında birçok sektöre yatırım yapan ülkelerde yeşil işlerin bir sosyal politika önlemi olduğu saptanmıştır.

Kaynakça

Abidoye B O ve Odusola A F (2015). Climate Change And Economic Growth in Africa: An Econometric Analysis. *Journal of African Economies*, 24 (2), 277-301.

Ahiwe E U vd. (2021). Climate Change and Youth Unemployment Challenges in Nigeria: The Poultry Production Option. *Nigerian Journal of Animal Production*, 48(4), 107-120.

Apollo Aliance (2008). *Green-Collar Jobs in America's Cities Building Pathways Out Of Poverty And Careers In The Clean Energy Economy*. Wisconsin: Apollo Aliance and Green For All.

Başoğlu A (2014). Küresel İklim Değişikliğinin Ekonomik Etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 175-196.

Bernauer T vd. (2010). Climate Change, Economic Growth, and Conflict. The Conference on Climate Change and Security, *Royal Norwegian Society for Science and Letters*, 1-31.

Bird J ve Lawton K (2009). *The Future's Green: Jobs and the UK Low-Carbon Transition*. London: Institute For Public Policy Research.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>. Son erişim tarihi, 01/09/2023.

Black B C ve Weisel Gary J (2010). *Historical Guides to Controversial Issues in America: Global Warming*. California: Greenwood.

Bluedorn J ve Hansen N J (2022). The Right Labor Market Policies Can Ease the Green Jobs Transition. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/04/13/blog041322-sm2022-weo-ch3>. Son erişim tarihi, 25/09/2023.

Bowen A ve Kuralbayeva K (2015). Looking for Green Jobs: the Impact of Green Growth on Employment. *The London School of Economics and Political Science*. 1-28.

BWE (2022). Bruttobeschäftigung Durch Erneuerbare Energien 2000 Bis 2021. <https://www.erneuerbare-energien.de/EE/Redaktion/DE/Downloads/zeitreihe-der-beschaefigungszahlen-seit-2000>. Son erişim tarihi, 03/10/2023.

Cedefop (2010). *Skills For Green Jobs. Briefing Note*. European Centre for the Development of Vocational Training.

Clean Energy Council (2022). *Clean Energy Australia Report 2022*. Australia: Clean Energy Council.

Colijn B (2014). Green Jobs In Europe and The Increasing Demand for Technical Skills. *Neujobs Working Paper*, (4) 2.

Curriero FC vd. (2002). Temperature and Mortality in 11 Cities of the Eastern United States. *American Journal of Epidemiology*, 155 (1), 80-87.

Çelik S vd. (2008). *Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığına Etkileri*. Ankara: Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü.

Çevre ve Şehircilik, İklim Bakanlığı (2022). İklim Şurası'nda Alınan Önemli Kararlar. <https://www.csb.gov.tr/iklim-surasi-nda-alinan-onemli-kararlar-bakanlik-faaliyetleri-34154>. Son erişim tarihi, 09/10/2023.

Dara (2012). *Climate Vulnerability Monitor: A Guide to the Cold Calculus of a Hot Planet (2nd Edith)*. Geneva. Climate Vulnerable Forum.

Dell M vd. (2008). Climate Change And Economic Growth: Evidence From The Last Half Century. *National Bureau of Economic Research*. No. 14132.

Dunne J P vd. (2013). Reductions In Labour Capacity From Heat Stress Under Climate Warming. *Nature Climate Change*, 3 (6), 563-566.

EDGAR (2022). Emissions Database for Global Atmospheric Research https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2022. Son erişim tarihi, 09/11/2023.

Ekolojist (2019). İklim Krizi Nedir? Nedenleri Nelerdir?. <https://ekolojist.net/iklim-krizi-nedir/>. Son erişim tarihi, 09/11/2023.

European Commission (2018). Flash Eurobarometer 456: Smes. Resource Efficiency and Green Markets—Data Europa Eu.

European Commission (2020). Causes of Climate Change. https://climate.ec.europa.eu/climate-change/causes-climate-change_en#shar. Son erişim tarihi, 02/12/2023.

FAO (Food and Agriculture Organization) (2015). *Status of the World's Soil Resources*. Roma: Intergovernmental Technical Panel on Soils (ITPS).

Friedrich J vd. (2023). This Interactive Chart Shows Changes in the World's Top 10 Emitters. <https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters>. Son erişim tarihi, 01/12/2023.

Goods C (2017). Climate Change and Employment Relations. *Journal of Industrial Relations*, 59 (5), 670-679.

Görmüş A (2019). Yeşil Ekonominin İstihdam Üzerindeki Yansımaları ve Yeşil İşler: Cinsiyet Temelli Bir Modelleme ile İngiliz İşgücü Anketinden Bulgular. *Journal of Social Policy Conferences*, 76, 29-66.

Griffin M vd. (2019). *Towards A Greener Future: Employment and Social Impacts of Climate Change Policies*. European Commission. Employment and Social Developments in Europe.

Hanna E vd. (2011). Climate Change and Rising Heat: Population Health Implications For Working People in Australia. *Asia Pacific Journal of Public Health*, 23, 14-26.

Hinnawi E (1985). *Environmental Refugees*. Nairobi: UNEP.

Huang C vd. (2020). Assessment of The Economic Cascading Effect On Future Climate Change in China: Evidence From Agricultural Direct Damage. *Journal of Cleaner Production*, 276, 123951.

ILO (International Labour Office) ve OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development) (2012). *Sustainable Development, Green Growth and Quality Employment*. Guadalajara: Meeting Of G20 Labour and Employment Ministers.

ILO (International Labour Organization) (2010). *Study on Green Employment in China*. China and Mongolia: Green Jobs in China.

ILO (International Labour Organization) (2013). *Sustainable Development, Decent Work and Green Jobs*. *International Labour Conference. Fifth Item on the Agenda, 102nd Session*, Geneva: Report V.

ILO (International Labour Organization) (2018a). *The Employment Impact of Climate Change Adaptation Input Document for the G20 Climate Sustainability Working Group*. Argentine: G20 Presidency in 2018.

ILO (International Labour Organization) (2018b). *World Employment Social Outlook*. Geneva: Greening With Jobs.

ILO (International Labour Organization) (2019). *Working on a Warmer Planet the Impact of Heat Stress on Labour Productivity and Decent Work*. Geneva: Publications Production Unit.

ILO (International Labour Organization) (2020). *Green Works*. Geneva: Employment Intensive Investment Programme.

ILO (International Labour Organization) (2022). *Social and Employment Impacts of Climate Change and Green Economy Policies in Türkiye Application of the Green Jobs Assessment Model for Türkiye*. Geneva: UNDP.

ILO (International Labour Organization) (2023). Frequently Asked Questions on Climate Change and Jobs. https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/WCMS_371589/lang--en/index.htm. Son erişim tarihi, 09/12/2023.

IMF (International Monetary Fund) (2017). *World Economic Outlook October 2017 Seeking Sustainable Growth Short-Term Recovery, Long-Term Challenges*. Washington: Joint Bank-Fund Library.

IMF (International Monetary Fund) (2022). *World Economic Outlook, April 2022A. Greener Labor Market: Employment, Policies, and Economic Transformation*. Washington: Joint Bank-Fund Library.

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/>. Son erişim tarihi, 12/12/2023.

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) (2023). *AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023*. <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>. Son erişim tarihi, 10/12/2023.

IRENA (International Renewable Energy Agency) ve ILO (International Labour Organization) (2022). *Renewable Energy and Jobs: Annual Review 2022*, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi and International Labour Organization, Geneva.

Kenedey E Y (2022). İklim Krizi ve Sosyal Politika. İçinde: A Çelik (der), *İklim Değişikliği Göç ve Sosyal Politika*, Bursa: Ekin Yayınevi, 103-125.

Keyser D vd. (2022). *United States Energy & Employment Report 2022*. Department of Energy Office of Policy Office of Energy Jobs.

Kjellstrom T vd. (2016). Heat, Human Performance, And Occupational Health: A Key Issue for the Assessment of Global Climate Change Impacts. *Annual Review of Public Health*, 37, 97-112.

Kjellstrom T vd. (2009). The Direct Impact of Climate Change on Regional Labor Productivity. *Archives of Environmental & Occupational Health*, 64 (4), 217-227.

Kruse T vd. (2017). *Employment Implications Of Green Growth: Linking Jobs, Growth, and Green Policies*. OECD.

Leiva A ve Herrero L M J (2010). Informe Empleo Verde En Una Economía Sostenible. https://fundacion-biodiversidad.es/memorias/2010/3_4_1_1_empleo_verde_en_una_economia_sostenible.html. Son erişim tarihi, 21/12/2023.

Liu T Y ve Lin Y (2023). Does Global Warming Affect Unemployment? International Evidence. *Economic Analysis and Policy*, 80, 991-1005.

Lowder S K vd. (2016). The Number, Size, and Distribution of Farms, Smallholder Farms, and Family Farms Worldwide. *World Development*, 87, 16-29.

Maloney S K ve Forbes C F (2011). What Effect Will a Few Degrees of Climate Change Have on Human Heat Balance? Implications for Human Activity. *International Journal of Biometeorology*, 55, 147-160.

Mengpin G vd. (2020). 4 Charts Explain Greenhouse Gas Emissions by Countries and Sectors. *World Resource Institute*, 6 Şubat. Son erişim tarihi, 13/12/2023.

Morgan ve Mitchell (2015). *Opportunities to Tackle Britain's Labour Market Challenges Through Growth in the Circular Economy*. Banbury: Wrap.

Muro M vd. (2011). *Sizing the Clean Economy: A National and Regional Green Jobs Assessment*. The Brookings Institution, Metropolitan Policy Program.

NEDA (National Economic And Development Authority) (2017). *Philippine Development Plan 2017-2022*. Philippine.

Neidell M vd. (2021). How Does Climate Change Affect Workers' Productivity?. *Economics Observatory*, 21 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10 2023.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2017). *Investing in Climate, Investing in Growth*. Paris: OECD Publishing.

Offshore Wind Industry Council (2022). *Offshore Wind Skills Intelligence Report*. UK: Opergy.

Ofreneo R (2011). *Green Jobs and Green Skills in a Brown Philippine Economy*. Philippines: ILO.

Olsen L (2009). *The Employment Effects of Climate Change and Climate Change Responses: A Role for International Labour Standards?*. Geneva: Discussion Paper No. 12.

Öcal A T ve Yerlikaya B (2023). Avrupa Yeşil Mutabakatı Kapsamında Yeşil Ekonomi. İçinde: F H Sezgin vd. (der), *Avrupa Yeşil Mutabakatı Penceresinde İstihdam-İşsizlik Sarmalında Yeşil İşler*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 295-321.

Özsoy C (2011). Yeşil Ekonominin Dinamikleri: Yeşil İşler ve Beceriler. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48 (562), 19–32.

Pilcher J vd. (2002). Effects Of Hot and Cold Temperature Exposure on Performance: A Meta-Analytic Review. *Ergonomics*, 45 (10), 682-698.

Pollin R vd. (2009). *The Economic Benefits of Investing in Clean Energy*. US: PERI and the Centre for American Progress.

Ritchie H (2020). Sector By Sector: Where Do Global Greenhouse Gas Emissions Come From? Our World in Data, 18 Ekim. Son erişim tarihi, 27/09/2023

Rutkowska M ve Sulich A (2020). Green Jobs On The Background Of Industry 4.0. *Procedia Computer Science*, 176, 1231-1240.

Sarıpek D B (2022). İklim Krizi ve Sosyal Politika. İçinde: A Çelik (der), *İklim Değişiminin İstihdam ve Sosyal Adalet Üzerine Yansımaları*, Bursa: Ekin Yayınevi, 73-87.

Stanef-Puică M R vd. (2022). Green Jobs a Literature Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (13), 7998.

Stern N (2006). What is the Economics of Climate Change? *World Economics*, 7 (2), 1-10.

Strietska-Ilina O vd. (2011). *Skills For Green Jobs a Global View*. Geneva: Synthesis Report Based On 21 Country Studies, ILO.

Tol R S (2018). The Economic Impacts of Climate Change. *Review of Environmental Economics and Policy*, 12 (1), 4-25.

Tyagi A ve Poswal A (2022). *India's Expanding Clean Energy Workforce: Opportunities in the Solar and Wind Energy Sectors*. Delhi: Natural Resources Defense Council and Skill Council for Green Jobs.

U.S Bureau of Labour Statistics (2013). Overview of the BLS Green Jobs Initiative. <https://www.bls.gov/green/home.htm>. Son erişim tarihi, 07/09/2023.

UNEP (UN Environment Programme) vd., (2008). *Green Jobs: Towards Decent Work in a Sustainable Low-Carbon World*. NW Washington: Worldwatch Institute.

United Nations (2023a). Causes and Effects of Climate Change. <https://www.un.org/en/climatechange/science/causes-effects-climate-change>. Son erişim tarihi, 07/12/2023.

United Nations (2023b). What Is Climate Change?. <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>. Son erişim tarihi, 07/12/2023.

Murat G, Şengül B (2024). Küresel İklim Değişikliğinin İşgücü Verimliliği ve İstihdam Üzerine Yansımaları: Bir Sosyal Politika Önlemi Olarak Yeşil İşler. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 715-746. 745

WWF (World Wide Fund for Nature) (2022a). *Net Sıfıra Giden Yolda Adil Dönüşüm İçin Yol Haritası Önerisi*. İstanbul: Printworld Matbaa San. ve Tic. A.Ş.

WWF (World Wide Fund for Nature) (2022b). Türkiye 2030'a Kadar Emisyonlarını %35 Azaltmalı. İstanbul: Printworld Matbaa San. ve Tic. A.Ş.

Zivin J G ve Neidell M (2014). Temperature And The Allocation Of Time: Implications For Climate Change. *Journal Of Labor Economics*, 32 (1), 1-26.

Muhafazakâr İdeolojinin Aile ve Kadına Bakış Açısının Bir Yansıması Olarak Yoksulluk Nafakası Tartışmaları

Evşen Altun Aslan, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0001-7703-1890

E-Posta: evsenaltun@gmail.com

İnci Çoban İnce, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-0688-501X

E-Posta: inci.ince@karatekin.edu.tr

Öz

Muhafazakâr ideoloji için toplumda düzenin sağlanması, toplumu oluşturan tüm unsurların birbiri ile uyumlu bir biçimde işlemesiyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle birey ve toplum arasında dengenin sağlanması gerekir. Bunu gerçekleştirecek olan araçlar olmazsa toplumsal düzen bozulur. Bu araçlar arasında aile birincil toplumsallaşma aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca toplumsal düzenin sürdürülmesi için gerekli olan cinsiyete dayalı iş bölümünün de ailede öğrenilmesi gerekmektedir. Çünkü kadınlar ve erkekler eşit değildir ve geleneklerle şekillenmiş toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranmalıdırlar. Dolayısıyla, toplumsal düzenin ve dengenin sağlanması için aileye zarar verecek unsurlar ortadan kaldırılmalıdır. Boşanma, aileyi ortadan kaldıracak bir unsur olarak görüldüğünden önlenmesi gerekmektedir. Bu ekseninde boşanmanın hukuki sonuçlarından biri olan yoksulluk nafakasının kadınlar tarafından alınarak kadını güçlendirdiği ve boşanmayı kolaylaştırarak aileyi ortadan kaldırdığı söylemi muhafazakâr medya tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Yoksulluk nafakası cinsiyet farkı gözetmeksizin boşanma sonrasında yoksulluğa düşecek olanın geçimi için diğer taraftan maddi gücü oranında süresiz olarak talep edebileceği bir nafaka çeşididir. Ancak tarihsel süreç içerisinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki dezavantajlı konumlarından kaynaklı yoksulluk nafakası alan taraf oldukları kabul edilmektedir. Buna rağmen muhafazakâr medya, meselenin bu yönüne vurgu yapmadan yoksulluk nafakasının sadece kadınlar tarafından süresiz olarak alındığına yönelik bir algının inşa edilmesine sebep olmaktadır. Bu bilgilerden hareketle çalışma, muhafazakâr medyanın yoksulluk nafakası karşıtlığını hangi söylemlerle kurguladığını sorgulamaktadır. Çalışmanın örnekleme, muhafazakâr olarak nitelendirilen Yeni Şafak ve Yeni Akit gazetelerinin yoksulluk nafakasına yönelik haber metinleridir. Bu ekseninde gazetelerin Ocak 2018-Eylül 2023 arasında yoksulluk nafakasına yönelik 112 haber metni veri seti

olarak kullanılmıştır. Çalışmada, gazetelerin haberlerde yoksulluk nafakasına yönelik bir kamuoyu oluşturmak adına ürettiği söylemlerin arkasında muhafazakâr bağlamları göstermek için Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeli kullanılmıştır. Makro ve mikro olarak yapılan analizler, her iki gazetenin yoksulluk nafakası karşıtlığının, muhafazakâr medya tarafından nafakanın süresiz olmasının kadını güçlendirerek boşanmaları kolaylaştırdığı ve erkek mağduriyeti yarattığı söylemi içerisinde kurgulandığını ve bu söylemlerin de muhafazakâr ideolojinin sığınağı aileyi ortadan kaldıracığına yönelik bir yanlısama ile meşrulaştırıldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Kadın, Aile, Yoksulluk Nafakası, Eleştirel Söylem Çözümlemesi.

Poverty Support Discussions as a Reflection of Conservative Ideology's Perspective on Family and Women

Abstract

For conservative ideology, maintaining order in society is only possible if all the elements that make up society function in harmony with each other. Therefore, a balance must be maintained between the individual and society. Without intermediaries to realize this, social order would be disrupted. In addition, gender-based division of labor, which is necessary for the maintenance of social order, must be learned in the family. This is because women and men are not equal and must act in accordance with gender roles shaped by traditions. Therefore, in order to maintain social order and balance, elements that will harm the family must be eliminated. Since divorce is seen as a factor that will destroy the family, it should be prevented. In this axis, the conservative media frequently voices the discourse that poverty alimony, which is one of the legal consequences of divorce, is received by women, empowers women, facilitates divorce and destroys the family. Poverty alimony is a type of alimony that the one who will fall into poverty after divorce, regardless of gender, can demand indefinitely from the other party in proportion to his/her financial power. However, as a result of gender inequality in the historical process, it is accepted that women are the recipients of poverty alimony due to their disadvantaged position in the economic, social and cultural spheres. Nevertheless, conservative media, without emphasizing this aspect of the issue, leads to the construction of a perception that poverty alimony is received indefinitely only by women. Based on this information, this study questions the discourses through which the conservative media constructs the opposition to poverty alimony. The sample of the study is the news texts on poverty alimony in Yeni Şafak and Yeni Akit newspapers, which are characterized as conservative.

In this sense, 112 news articles on poverty alimony between January 2018 and September 2023 were used as a data set. In the study, Van Dijk's critical discourse analysis model was used to show the conservative contexts behind the discourses produced by the newspapers in order to create a public opinion on poverty alimony. Macro and micro analyses that both newspapers' opposition to poverty alimony is constructed by the conservative media within the discourse that the indefinite alimony empowers women, facilitates divorces and creates male victimization, and that these discourses are legitimized with the illusion that they will eliminate the family, the refuge of conservative ideology.

Keywords: Conservatism, Family, Women, Alimony, Critical Discourse Analysis.

Giriş

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın 26 Temmuz 2023 tarihinde "*Süresiz nafaka bence adil bir durum değil. Mağdur olan erkeklerimiz varsa onun da yanındayız.*" (Duvar, 2023) açıklaması yoksulluk nafakasına yönelik tartışmaları tekrar gündeme getirmiştir. Boşanmanın hukuki sonuçlarından biri olan yoksulluk nafakası 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK)'nun 175. maddesinde "*Boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek taraf, kusuru daha ağır olmamak koşuluyla geçimi için diğer taraftan malî gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebilir. Nafaka yükümlüsünün kusuru aranmaz.*" (TMK, 2001) şeklinde düzenlenmiştir.

Nafaka¹ türlerinden biri olan yoksulluk nafakasının düzenlendiği, 4721 sayılı TMK madde 175'e göre mahkemenin yoksulluk nafakasına karar verebilmesi için boşanma hükmünün kesinleşmesi ve evliliğin sona ermesinde yoksulluk nafakası talep eden eşin kusurunun ya hiç olmaması ya da kusurunun diğer eşin kusurundan ağır olmaması gerekmektedir. Kusurun eşler arasında eşit olması durumunda, yoksulluk nafakasının diğer koşulları mevcut ise, yine yoksulluk nafakası talep edilebilmektedir. Dolayısıyla evliliğin sona ermesinde tam ya da ağır kusurlu olan eş, yoksulluk nafakası talep edememektedir (Özüğür, 2015: 499, 501). 4721 sayılı TMK sınırlarını çizmiş olduğu koşullar çerçevesinde boşanma sonrası yoksulluk nafakası talep edebilme hakkını, kadına ve erkeğe eşit olarak tanımıştır.

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak kadınlar sosyal, ekonomik ve kültürel alanda dezavantajlı konumda olmuşlardır. İşte bu ekseninde yoksulluk nafakası alan tarafın da genellikle kadınlar olduğu kabul edilmektedir (Dikmen, 2021). Toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde genellikle ev ile özdeşleşen kadınların, öncelikli sorumluluğu, çocuk bakımı ve ev içi işler olmaktadır. Erkeklerin üstlenmiş

olduğu roller ise bu alandan tamamen farklılaşarak çalışma ve evin geçimini sağlama üzerine kurulmaktadır. Nitekim bu şekilde toplumsallaşan kadınlar eğitimlerine devam edemeyebilmekte; işgücüne katılmaktan da uzak kalabilmektedirler. Zira Türkiye’de kadınların istihdamdaki oranı, bu durumu açıkça göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hazırlanan İstatistiklerle Kadın, 2022 verilerine göre, 2021 yılında hanehalkı işgücü araştırması sonucu çerçevesince 15 ve yukarı yaşta istihdam edilenler %45,2 oranındadır ve kadınlarda bu oran %28’dir. İşgücüne katılma oranı %51,4’tür ve bu oran kadınlarda %32,8’dir. Ayrıca 3 yaşın altında çocuğu olan 25-49 yaş arasındaki kadınların istihdam oranı %26,1 iken erkeklerde bu oran, %89,1’dir (TÜİK, 2023). Bu veriler bize, kadınların erkeklere oranla ekonomik alandaki konumunu ve işgücüne katılımlarındaki dezavantajlarını göstermektedir. Ev içi bakım, yemek, çocuk bakımı gibi işler toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak kadının işi olarak kabul edildiğinden işgücüne katılmamış veya katılamamış ev ve bakım hizmeti veren kadınlar dâhil oldukları hanenin diğer bireylerinin gelirlerine bağımlı olduklarından dezavantajlı konumdadırlar ve Türkiye’de bu konumdaki kadınların sayısı yaklaşık 16 milyondur (Bayar vd., 2020: 5). Dolayısıyla bu veriler, evlilik birliğinin bitmesinin ardından yoksulluk nafakası almaya hak kazanan tarafın genellikle kadınlar olduğu ön kabulünün kanıtı biçiminde görülebilir. Bu gerçeklere rağmen evlilik birliğinin bitmesinin ardından yoksulluk nafakasının genellikle kadınlar tarafından alınıyor olması yıllardır tartışma konusu yapılmaktadır. Özellikle ‘süresiz nafaka’ olarak kavramsallaştırılarak mağduriyet yaratılmaktadır.

Yoksulluk nafakasının süresi ile ilgili birkaç hususu netleştirmek gerekmektedir. 743 sayılı eski Medeni Kanun’un ilk metninde yoksulluk nafakasının en fazla bir yıl süre ile alınabileceğı düzenlenmiştir. Ancak 1988 yılında 3444 sayılı Kanun yoksulluk nafakasının süresiz olarak istenebileceğı hükmünü getirmiştir. 4721 sayılı TMK de yoksulluk nafakasının süresiz olarak istenebileceğini belirtmektedir (Kulaklı, 2018: 238). Yoksulluk nafakası, evlilik birliğinin sona ermesinin ardından evlilik sonrası dayanışmanın mali sonucu olarak kabul edilmektedir (Kocabaş, 2013: 357). TMK’nin 185. maddesine göre evlilik birliğı taraflara birtakım haklar ve yükümlülükler doğurmaktadır. Buna göre eşler evlilik birliğini devam ettirmek için bakım, gözetim ve yardım ile yükümlüdürler (TMK, md. 185). Boşanma ile birlikte bu yükümlülükler ortadan kalksa da evlilik sonrası dayanışma ilkesi gereğı, yoksulluğa düşecek olan tarafın yoksulluk nafakası isteme hakkı bulunmaktadır. Burada cinsiyet farkı gözetilmeden, mali gücü kuvvetli olan tarafın geçimini sağlayamayacak olan tarafa yardımda bulunması anlaşılmalıdır (Kocabaş, 2013: 358-359).

Bu eksende yoksulluk nafakası ile ekonomik gücü olmayan eşin ekonomik özgürlüğe kavuşturulması amaçlanmaktadır. Ancak ilgili Kanun maddesinde yoksulluk nafakasının 'süresiz' olarak istenmesine yönelik hükmün bulunması tartışmalara sebep olmaktadır (Demirbaş, 2018; 229-233; Yağcı, 2018).

Yoksulluk nafakasının süresine yönelik eleştirilerin, itirazların ve tartışmaların 2016 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından hazırlanan "Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu" ile gündeme geldiği kabul edilmektedir (Dikmen, 2021; TBMM, 2016: 21). Bu itirazlara getirilen çözüm önerilerinde de yoksulluk nafakasının süresiz olmasının kadının güçlenmesinin önünde bir engel olduğu iddia edilmekte ve bu nedenle süreli olması gerektiği yer almaktadır (TBMM, 2016: 373). Gülbahar'a göre (2022), bu yönüyle fiilen bir hükümet programı olarak kabul edilmesi gereken raporun, iktidarın güçlü aile vurgusuna karşı bir tehdit olarak kabul ettiği boşanma olaylarının sebeplerinin ortaya konulması ve buna yönelik çözümlerin getirilmesi amacıyla hazırlandığı söylenebilir. Bu nedenle yoksulluk nafakası gündemden düşmemektedir. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin kabul edilmesinin ardından Cumhurbaşkanlığı tarafından Ağustos 2018'de yayınlanan '100 Günlük İcraat Programı'nda da nafaka ödeme sisteminin adil bir duruma getirilmesi Adalet Bakanlığının icraat programında yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2018: 5). Temmuz 2023'te Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın süresiz nafakanın kabul edilebilir olmadığını söylemesi (Duvar, 2023), ardından Ağustos 2023'te Adalet Bakanı Yılmaz Tunç'un da yoksulluk nafakasına yönelik çalışmaların devam ettiğini ve her iki tarafı da mağdur etmeyecek bir düzenlemenin yapılacağına yönelik ifadeleri (Yeni Şafak, 2023), iktidarın nafaka yaklaşımını göstermektedir.

Anayasa Mahkemesinin yoksulluk nafakasının süresine ilişkin kararına² rağmen, yoksulluk nafakasının süresiz olmasına yönelik yükselen eleştirilerin temelinde, kadını güçlendirerek³ boşanmayı kolaylaştıracağı ve bu nedenle de aile birliğini ortadan kaldıracığına yönelik bir algının oluşturulmasında kitle iletişim araçlarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim yoksulluk nafakasının süresiz olmasının boşanmayı kolaylaştırdığı ve aileyi ortadan kaldırdığı iddiası muhafazakâr medya tarafından sıkça dile getirilmekte ve bu eksende bir kamuoyunun oluşması sağlanmaya çalışılmaktadır (Keleş, 2023a: 1549). Çalışma da buradan hareketle muhafazakâr medyanın

yoksulluk nafakasına yönelik haber söylemlerinin hangi muhafazakâr bağlamları kullanarak kurguladığını sorunsallaştırmaktadır. Muhafazakâr medya ile muhafazakâr ideolojinin sistemli olarak üretildiği Yeni Şafak, Yeni Akit, Millî Gazete, Sabah, Türkiye gibi gazeteler ile Beyaz TV gibi basın-yayın kuruluşları kastedilmektedir (Çarık, 2022: 256). Ancak çalışma kendini muhafazakâr gazeteler olarak Yeni Şafak ve Yeni Akit gazeteleri (Kemahlı Garipoğlu ve Sezer Şanlı, 2021: 136) ile sınırlandırmıştır. Bu iki gazetenin seçilmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi her iki gazetenin de Türkiye’de muhafazakâr grupların sözcülüğünü yaptıklarına yönelik genel bir görüşün olmasıdır (Çarık, 2022: 257; Dursun, 2003: 59). Ayrıca iki gazetenin de iktidarın politikalarını destekleyici yönde haberler yapmaları (Aydın ve Ercan, 2022: 314; Yağan, 2015: 51), iktidarın yoksulluk nafakasına yönelik yaklaşımını göstermesi açısından da önemlidir. Diğer neden ise gazetelerin, verilere ulaşmada kolaylaştırıcı bir unsur olarak kabul edilebilecek olan internet gazeteciliğini kullanmaları olmuştur. Bu doğrultuda çalışmada Yeni Şafak ve Yeni Akit gazetelerinde yoksulluk nafakası özelindeki haberler söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi medya içerikleri ekseninde incelemeye imkân sunan (Kemahlı Garipoğlu ve Sezer Şanlı, 2021: 131) Teun A. Van Dijk’in eleştirel söylem çözümlemesi modeli kullanılarak (Fairclough, 2003: 171) analiz edilmiştir.

Literatürde yoksulluk nafakasını konu edinen çalışmaların büyük bir çoğunluğu hukuk alanındadır.⁴ Buna karşılık, kadının konumu, ataerki, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve muhafazakârlık gibi meseleler ekseninde konuyu ele alan çalışmalar sınırlıdır. Keleş (2023a, 2023b) çalışmalarında yoksulluk nafakası meselesine ilişkin, kendilerini nafaka mağdurları olarak iddia eden Süresiz Nafaka Mağdurları Platformu’nun Twitter hesaplarından yoksulluk nafakasına ilişkin yapmış oldukları tweetleri eleştirel söylem analizi ekseninde analiz etmiş ve söylemlerin temelsiz olduğunu (2023a) ve daha çok toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı (2023b) söylemler üretildiğini tespit etmiştir. Keleş’in çalışmalarındaki bulgularına benzer bir biçimde bu çalışmada da yoksulluk nafakasına yönelik muhafazakâr gazetelerin kutsal aileyi ortadan kaldıracığına yönelik söylemlerinin temelinde ataerki aile modelinin yeniden üretimi ve erkek egemen bir toplumun inşası yer almaktadır. Ancak çalışmamız kullandığı kavramsal çerçeve ve örnekleme ile farklılaşmakta ve literatüre bu eksende küçük bir katkıda bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve açıklanacak ve ardından da yönteme ilişkin bilgiler verilerek bulgular tartışılacaktır.

Muhafazakâr İdeoloji, Aile ve Kadın

Muhafazakârlık kavramı Latince 'conservare' koruma ve muhafaza etmek kavramından türetilmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Akkaş, 2003: 242). TDK'ye göre muhafazakâr 'tutucu', muhafazakârlık ise 'tutuculuk' anlamına gelmekte olan iki kelimedir (TDK, 2023b). Gündelik yaşamda, geleneksel, tutucu bir yaşam tarzı, değişime olan direnç, değişimin reddi gibi anlamlarda da kullanılan bu kavram bir ideoloji, siyasal bir kavram olarak 19. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlamıştır. Tarihsel süreçte ilk olarak siyasal alanda muhafazakârlık kavramının 1789 Fransız Devrimi'nin (Heywood, 2013: 83-85; Beneton, 1991: 7) beraberinde getirdiği toplumsal dönüşümü ve değişimi reddetmek için kullanıldığı kabul edilmektedir. Aslında sadece Fransız Devrimi'ne değil, Aydınlanma hareketine, Sanayi Devrimi'ne ve bunlarla birlikte gelen değişime karşı bir düşünce ve tutumu anlatmaktadır (Demirkanoğlu, 2017: 287). Dolayısıyla muhafazakârlık mevcut siyasal, sosyal düzeni, kurumları ve gelenekleri korumak anlamına gelmektedir (Busch, 2008: 83).

Muhafazakâr ideoloji için düzen, uyum ve gelenek kavramları sağlıklı, güçlü bir toplum için temel teşkil eden faktörlerdir. Çünkü gelenek, değişimin sebep olduğu belirsizlikten ve onun yarattığı güvensizlik duygusundan korur. Gelenek aile, okul gibi toplumsal kurumlarda somutlaşan bir olgu olarak kabul edildiğinden bu kurumlar muhafazakâr ideoloji için çok önemlidir (Erdoğan, 2006: 5). Özellikle aile kurumuna geleneklerin içselleştirildiği, hiyerarşinin ve otoritenin öğrenildiği, birey ve toplum arasındaki dengeyi inşa eden ilk toplumsal kurum olduğu için ayrı bir önem verilmektedir (Duman, 2012: 45). Nitekim muhafazakâr ideolojiye göre toplum büyük bir aile gibidir, bu eksende onu bir arada ve dengede tutan da otoritedir (Nebati, 2014: 184-185). Aile de sahip olduğu bu otorite ile çocuklarını toplumsal değer ve yargılara uygun olarak davranması için denetim altında tutarak, toplumsal düzeni sağlar. Ailede otoriteyi ve buna bağlı olarak otoriteye itaat etmeyi öğrenen birey ve toplum arasında da uyum sağlanır (Heywood, 2013: 93). Muhafazakâr ideolojiye göre aile içerisinde bir hiyerarşi vardır, kadın ve erkek doğaları gereği eşit değildirler. Kadının çocuk doğurma, babanın ise otorite, aile reisi olmak gibi rolleri vardır ve bunlar normal kabul edilir. Ayrıca yemek yapma, bulaşık yıkama, evi süpürme gibi gündelik ev işlerine kadının biyolojik olarak yatkın olduğu kabul edildiğinden sorumluluk da kadına aittir (Demirkanoğlu, 2017: 298). Muhafazakâr ideolojiye göre, toplumsal düzenin sürdürülmesi için bu cinsiyete dayalı iş bölümünün ailede öğrenilmesi gerekmektedir (Çokoğullar Bozaslan, 2018: 41).

Muhafazakâr ideolojiye göre kadının, birey olarak değil, ailenin bir parçası, toplumsal cinsiyet rolleri ekseninde belirlenmiş kalıplara sahip biri olarak ikincil bir konumda olduğu kabul edilir (Geçer ve Kıymaz, 2019: 190). Kadının konumunu belirleyen bu ahlâk anlayışında erkek ve kadın arasındaki eşitsizlikler doğal, normal, olması gereken gibidir (Demirakanolu, 2017: 296). Kadının erkekler ile eşit bir birey olarak görülmesi kabul edilmez. Önemli olan aile değerlerinin, aile içi hiyerarşi ve otoritenin sürdürülmesidir (Geçer ve Kaymaz, 2019: 190). Buna karşı çıkacak olan itiraz ve eleştiriler yok sayılmaktadır. Çünkü bu roller kadın ve erkeğin yaradılışından kaynaklanan farklılıklar nedeniyle tanımlanmaktadır. Muhafazakârlığa göre kadın geleneklere bağlı olarak şekillenmiş toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında erkeğe ait olan rolleri üstlenirse kendine düşen rolleri yapamaz ve erkeğe ait olan işleri de başaramaz. Bu nedenle kadın kendi varoluşunun gerektirdiği üstün ve zayıf yönlerinin farkında olarak davranmalıdır (Zülfikar ve İçener, 2014: 169). Kadın, anne, eş gibi aile içinde var olan birer kimlikle tanımlanmaktadır (Tetik Işık, 2022: 110). Bu ekseninde muhafazakârlık, kadını hem evde verdiği bakım hizmetini ücretsiz sunduğu için üretim gücünün yeniden üretiminden hem de doğurganlığı ile biyolojik yeniden üretimden sorumlu tutmaktadır (Özgün, 2014: 14). Ancak bu, kadının üreme işlevi dışında diğer toplumsal üretim alanlarından dışlanmasına sebep olmuştur (Yaman Öztürk, 2012: 275).

Muhafazakâr ideolojiye göre aileyi tanımlayan önemli bir unsur da evliliklerdir. Evlilik muhafazakâr ideolojinin temel değerlerinden biri olan mülkiyetin devamlılığı için oldukça önemlidir. Bu yüzden muhafazakârlar evliliği teşvik etmekte buna karşılık evlilik birliğinin bitmesine sebep olacak unsurları ortadan kaldırmaya çabalamaktadırlar. Çünkü muhafazakârlığa göre, evliliğin bitmesi aileyi doğal olarak ortadan kaldırmaktadır. Ailenin zarar görmesi toplumun da zarar görmesi anlamına geldiğinden (Akin, 2012: 6) buna sebep olacak unsurlar tehdit olarak ele alınmaktadır. Boşanma da bu unsurlardan biridir ve dolayısıyla önlenmelidir. Bu bağlamda, boşanmanın hukuki sonuçlarından olan yoksulluk nafakası da muhafazakâr bakış açısıyla ele alındığında kadını güçlendirdiği ve böylece boşanmaları kolaylaştırarak aile birliğini tehdit ettiği için ortadan kaldırılması gereken bir unsurdur.

Yöntem

Bu çalışma veri kaynağı olarak gazeteleri kullanmaktadır. Gazeteler, bireylerin haber alma haklarını kullandıkları birer kitle iletişim araçlarıdır. Ancak gazeteler, sadece haber ileterek halkı bilgilendirmenin ötesinde okuru belirli bir yönde düşünmeye ve bu ekseninde tutum ve davranış

geliştirmeye yönlendiren bir toplumsallaşma aracı olarak da işlev görmektedirler. Bu eksende gazetelerin haberlerinde söylem yapılarını nasıl ürettikleri önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnal'a göre (1996: 95-96) haberin söylemi; günlük gazeteciliğin pratikleri, ideolojileri ve haber metinlerinin üretildiği dönemin koşulları ile birlikte üretim anında ortaya çıkar. Bu nedenle haber söyleminde, haber öyküsünün sırasını, manşetin büyüklüğünü analiz etmek, söylemi etkileyen bağlamsal etkenleri ortaya çıkarmak açısından çok önemlidir (Özer, 2011). Habere konu olan olayların nasıl oluştuğu, ideolojik pratiklerin haber metnine nasıl yansıdığını anlamak ve ortaya çıkarılması açısından Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeli ön plana çıkmaktadır (Yardım ve Doğruel, 2019: 141). Van Dijk ideoloji ve söylem arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu söyler. Buna göre ideoloji söylemi etkilerken, söylemler de ideolojinin benimsenmesini ve değiştirilmesini sağlarlar. Bir başka ifade ile ideoloji, söylemlerle açıklandığı gibi söylem aracılığıyla da yeniden üretilir (Van Dijk 1995: 18). Bu çalışma Van Dijk'in (1989: 27) 'ikna edici söylem' (persuasive discourse) olarak tanımladığı, medya içeriği olarak sunulan ve izleyicinin, okurun gelecekteki hareketlerini etkilemeyi amaçlayan söylemleri ele almaktadır.

Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeline göre haber metinleri, tematik ve şematik olmak üzere makro boyutta analize tabi olan formlardır. Tematik analiz, metinde kullanılan başlık, haber girişleri, spotlar ve fotoğraflar gibi ele alınan temayı yansıtan şemanın incelenmesidir. Makro analizde, olayın sunumu, kaynaklar ve tarafların yorumu ise şematik analizi oluşturmaktadır. Mikro analizde ise, sentaktik çözümleme yapılmaktadır. Buna göre sözcük seçimleri, cümlelerin nasıl kullanıldığı, retorik seçimler (haber inandırıcılığını artıran fotoğraf, tanık ifadesi gibi unsurlar) incelenir (Özer, 2011: 92-93; Van Dijk, 1991: 110). Medya tarafından üretilen söylemin eleştirel olarak incelenmesi, haberlere konu olan olayların seçiminde, aktarılan bilgilerin öneminde ve haber aktarımı yaparken kullanılan sözcüklerin medyanın temsil ettiği ideolojiye uygun seçimler olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir (Van Dijk, 1998'den aktaran Aydın ve Ercan, 2022: 308). Çalışmanın veri seti, bu eksende yoksulluk nafakasına ilişkin haberlerdeki muhafazakâr bağlamları ortaya koymak için muhafazakâr gazeteler olarak nitelendirilen Yeni Şafak ve Yeni Akit gazeteleridir. Veri içeriğinde zaman aralığı olarak 2018-2023 yılları tercih edilmiştir. Zira, 2018 yılı Türkiye'nin yeni bir hükümet sistemine geçtiği yıldır ve nafaka meselesi Cumhurbaşkanlığının 100 Günlük İcraat Programı'nda yer alması ile birlikte siyasi iktidarın ve buna bağlı olarak kamuoyunun da odağı haline gelmiştir. Seçilen gazetelerde 'nafaka' anahtar kelimesi kullanılarak

tarama yapılmıştır ve araştırma evreni Ocak 2018-Eylül 2023 arasında her iki gazetede yer alan haber, köşe yazıları ve röportajlardan oluşan haber metinleridir. Ancak çalışma yoksulluk nafakası meselesine odaklandığı için, diğer nafaka türlerini ele alan haber metinleri analiz dışında tutulmuştur ve amaçlı örnekleme kullanılarak 112 haber metni analize dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Örneklemini Oluşturan Köşe Yazısı, Haber ve Röportaj Sayıları

Gazeteler	Yeni Şafak Gazetesi			Yeni Akit Gazetesi			TOPLAM
	Köşe Yazısı	Haber	Röportaj	Köşe Yazısı	Haber	Röportaj	
2018	1	10	-	3	17	-	31
2019	-	3	-	-	19	-	22
2020	-	-	-	1	9	-	10
2021	-	9	-	1	5	-	15
2022	-	9	1	4	6	-	20
2023	-	5	-	-	9	-	14
TOPLAM	1	36	1	9	65	-	112

Çalışmada Yeni Şafak ve Yeni Akit gazetelerinde nafaka ile ilişkili haber, köşe yazısı ve röportaj Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeli kullanılarak makro ve mikro olmak üzere iki yapı ekseninde analiz edilmiştir. Makro yapı analizinde tematik ve şematik çözümleme yapılmıştır. Tematik inceleme, haber başlığı, haber girişi ve haber içeriğine yönelik bilgiler ekseninde gerçekleştirilmiştir. Fotoğraflar da tematik unsur çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak veri sayısının çokluğu nedeniyle fotoğraflar veriye dâhil edilmemiştir. Mikro yapı analizinde ise, sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, kelime seçimleri ve haberin retorik çözümlenmeleri yapılmıştır. Retorik çözümlemede fotoğraflar kullanılmamış, ancak haberin inandırıcılığının artırılması için taraf ve tanık ifadeleri aktarılmıştır (Özer, 2011: 90-93).

Yeni Şafak Gazetesinin Analizi

Yeni Şafak gazetesinde Mart 2018-Eylül 2023 arasında yoksulluk nafakasına yönelik yapılan haberler, köşe yazıları ve röportajlar Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Yeni Şafak Gazetesi Haber-Köşe Yazısı-Röportaj

TARİH	TÜRÜ	HABER BAŞLIĞI	HABER GİRİŞİNE VE İÇERİĞE YÖNELİK BİLGİ
1.03.2018	Haber	Resmi nikahsız eşe nafaka yok	Anayasa Mahkemesinin, resmi nikahsız birlikte yaşadığı kişiden ayrılan kadına nafaka verilemeyeceğine ilişkin karara yönelik haber aktarılmaktadır.
7.07.2018	Haber	Yeni nafaka düzenlemesi geliyor	Haberde dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın Adalet Bakanlığı ile nafakalara yönelik yeni bir çalışma yapılacağını ve bu düzenlemede devletin ihtiyaç sahibi kadınlara destek olacağı ifadesi aktarılmaktadır.
7.10.2018	Haber	Nafakayı yatırmayan yüzde 54 engelli vatandaşı hapse attılar	Haberde süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının mağduriyet yarattığı aktarılmaktadır. Mağdurların taleplerinin dile getirildiği haberde inandırıcılığın arttırılması için tanık ifadelerine yer verilmektedir.
8.10.2018	Haber	Bakanlık süresiz nafaka sistemi için harekete geçti	Dönemin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Zümrüt Selçuk'un nafaka sistemine yönelik düzenleme yapılması gerektiğine yönelik ifadeleri aktarılmaktadır.
8.10.2018	Haber	Süresiz nafaka kadınları da mağdur ediyor	Haberde yoksulluk nafakası süresiz nafaka olarak nitelendirilmektedir. Haber girişinde "[...]nafaka ödemek için geceleri inşaatlarda ek iş yapan bir polis memuru ile yeni eşinin çektiği sıkıntılara ışık tuttuk." ifadeleri yer almaktadır. Yoksulluk nafakasının kaldırılmasına yönelik talepler karşısında itirazların 'kadın mağduriyeti' yarattığı argümanına eleştiri getirilerek, haberin inandırıcılığının arttırılması için tanık ifadeleri kullanıldığı görülmektedir.
31.10.2018	Haber	Süresiz nafaka: Ömür boyu mahkûmiyet	Haberde somut bir olay aktarılmakta, nafaka ödeyemediği için icralık olan erkeğin mağdur olduğu ve bu mağduriyetini pekiştirmek için 'engelli' olduğu vurgusu da yapılmaktadır.

5.11.2018	Haber	Süresiz nafaka: Kâbus gibi geçti	Haberde somut bir olay aktarılmaktadır.
7.11.2018	Haber	Sokağa sorduk: Ömür boyu nafaka ödenir mi	Haberde kendilerini mağdur gören tanık ifadeleri aktarılmaktadır.
7.11.2018	Köşe Yazısı	Boşanma ve ömürlük nafaka	Ergün Yıldırım köşe yazısında boşanmanın aile yapısını etkilediğini aktarmakta ve yoksulluk nafakasına yönelik süresiz nafaka ifadesini kullanarak erkeklere karşı bir cinsiyet ayrımcılığı yapıldığını ileri sürmektedir.
30.11.2018	Haber	Nafakada belli bir limitin üstüne vergi talebi	Haber içeriğinde Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu Başkanı'nın "[...] <i>İsmi yoksulluk nafakası olan bir şeyin bazı durumlarda aylık yüz binlerce lira gelire dönüşmesine şahitlik ediyoruz. Aylık aldığı nafaka miktarı 10 asgari ücretin toplamından fazla olan kişilerin bu kazançlarından mutlaka ama mutlaka vergi alınmasını talep ediyoruz.</i> " ifadelerine yer verilmektedir.
30.12.2018	Haber	Süresiz nafakada sona gelindi	Haber girişinde Adalet Bakanlığı ve Aile Bakanlığının bir çalışma yaparak süresiz nafaka sistemini değiştirmek için çalışmalar başlattığı aktarılmaktadır. Haberin içeriğinde yoksulluk nafakası süresiz nafaka olarak nitelendirilmektedir.
12.01.2019	Haber	2 milyon nafaka mağduru	Haber girişinde " <i>Boşanmalarda eşlere bağlanan 'süresiz nafaka' kangrene dönüştü, 2 milyon kişi mağdur. Bazı kadınlar nafakadan faydalanabilmek için sigortasız günlük işlerde çalışırken, bazıları da resmi nikah kıymadan evleniyor. Tekrar evlenen ve kendilerine yeni bir yuva kuran erkekler ise çocuklarının rızkını nafakaya veriyor.</i> " ifadelerine yer verilmekte ve nafaka vermekle sorumlu olan erkekler mağdur olarak gösterilmektedir

18.02.2019	Haber	Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanı'ndan nafaka çıkışı	Haberde Yargıtay 2'nci Hukuk Dairesi Başkanı Ömer Uğur Gençcan'ın yoksulluk nafakasına yönelik olumsuz görüşleri aktarılmaktadır. Haber girişinde "[...] <i>Ya siz erkeklerin 80 senelik kazanılmış hakkını aldınız elinden [...]</i> " ifadesi aktarılarak kadınların süre meselesine ilişkin yapılması planlanan düzenlemelere yönelik itirazlarını eleştirmektedir.
19.03.2019	Haber	Süresiz nafakada 5 yıl sınırı gündemde	Haber içeriğinde Milliyetçi Hareket Partisi'nin süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının 5 yıla sınırlandırılmasını ve boşanan kişi 5 yıl sonra hala daha geçinemeyecek durumda ise nafakanın devlet tarafından ödeneceğini öngören bir teklif hazırladığı aktarılmaktadır.
5.04.2021	Haber	Bir garip evlilik hikayesi: 1 gün evli kaldığı eşi hayatını mahvetti	Haberde somut bir olay aktarılmaktadır. Haber girişinde erkek "[...] <i>bir gün evli kaldıktan sonra eşine nafaka ödemeye mahkûm edilen [...]</i> " olarak aktarılmakta ve mağdur olarak nitelendirilmektedir
14.04.2021	Haber	Sesini duyurmak için Kastamonu'dan İstanbul'a yürüyor: 1 günlük evlilik yüzünden 4 yıldır ödenen nafaka	05.04.2021 tarihli haberde yer alan olay tekrar haberleştirilmektedir.
20.04.2021	Haber	Eşi nikah sonrası kaçtı: Eşine ödediği nafakayı protesto için İstanbul'a yürüyor	05.04.2021 tarihli haberde yer alan olay tekrar haberleştirilmektedir.

10.06.2021	Haber	Bir günlük evliliğin nafakası için Ankara'ya yürüyor	05.04.2021 tarihli haberde yer alan olay tekrar haberleştirilmektedir.
5.07.2021	Haber	Yargıtay'dan emsal nafaka kararı: Yeterli geliri var yoksulluğa düşmez	Haberde Yargıtay 2. Hukuk Dairesinin öğretmen kadın lehine verilen yoksulluk nafakası kararını kadının öğretmen olduğu, sürekli ve yeterli gelirinin bulunduğu, boşanma nedeniyle yoksulluğa düşmeyeceğine hükmederek bozduğu aktarılmaktadır.
15.10.2021	Haber	Bir gün evli kaldığı eşi nikahtan sonra kaçtı: 'Nafaka mağduru' adam yeniden yollara düştü	05.04.2021 tarihli haberde yer alan olay tekrar haberleştirilmektedir.
24.12.2021	Haber	Devlet destekli nafaka yolda: İşte yeni formül...	Haberde yoksulluk nafakasına yönelik yapılması planlanan düzenlemeler aktarılmaktadır.
13.12.2021	Haber	Nafaka ile ilgili dikkat çeken araştırma: Her 10 kişiden 8'i erkeğin kadına nafaka vermesini gerektiğini düşünüyor	Haber içeriğinde Areda Survey araştırma şirketi ile İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin birlikte gerçekleştirdikleri 'Türkiye'de Değişen Aile Yapısı' başlıklı araştırmalarının nafaka ile ilgili sonuçları sayısal veriler kullanılarak aktarılmaktadır. Ayrıca haber içeriğinde araştırmanın sonucunu analiz eden Prof. Dr. Ömer Çaha'nın " <i>Toplumda her 10 kişiden 8'inin erkeğin kadına nafaka vermesi konusunda hemfikir olduğunu belirtirken, katılımcıların bunun açık bir şekilde makul bir süre olarak belirlenmesi gerektiğini ifade ettikleri sonucuna varılmıştır</i> " ifadesi yer almaktadır.

9.09.2021	Haber	Mahkeme 5 aylık evlilik için 2 yıl süreli nafaka ödenmesine karar verdi	Haberde somut bir olay aktarılmaktadır.
2.01.2022	Haber	Memur eşe nafaka yok	Haberde somut bir olay aktarılmaktadır.
7.01.2022	Haber	Evlilik süresine göre nafaka: Kademeli formül gündemde	Haberde nafaka süresinde sınırlamaya yönelik hükümetin çalışmaları olduğu aktarılmaktadır. Haber içeriğinde yoksulluk nafakası 'süresiz' olarak nitelenmektedir.
13.01.2022	Haber	Süresiz nafaka için süreç hızlandı	Haberde dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay başkanlığında Aile ve Sosyal Hizmetler, Adalet ve İşleri bakanlarıyla birlikte Diyanet İşleri Başkanının katıldığı bir toplantı yapıldığı ve toplantıda yoksulluk nafakasına yönelik bir düzenlemenin yapılması gerektiğine yönelik çalışmaların olduğu aktarılmaktadır.
26.01.2022	Haber	Nafaka zaten süreli: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sorunların uygulamadan kaynaklandığını açıkladı	13.01.2022 tarihli haberin devamı niteliğinde olmakla birlikte, haberde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yetkilerinin süresiz olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının kanundan kaynaklı olarak süreli olduğu ancak bu algının uygulamadan kaynaklandığına yönelik görüşleri aktarılmaktadır.
14.01.2022	Haber	Kusurlu eşe nafaka yok	Haber somut bir olaya dayanarak davalı kadının kusurlu olduğu ve bu nedenle kadına nafaka verilmesinin Yargıtay tarafından kanuna aykırı bulunduğu aktarılmaktadır.
8.02.2022	Haber	Milyonlarca çifti ilgilendiren karar: Ne kadar evliysen o kadar nafaka	Dönemin Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın nafakaya yönelik bir düzenleme yapılacağına yönelik ifadeleri aktarılmaktadır.

11.04.2022	Haber	Adalet Bakanı Bozdağ: Ömür boyu nafaka adil değil	Haber girişinde dönemin Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın ömür boyu nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasına yönelik düzenleme yapılacağına ilişkin ifadeleri aktarılmaktadır.
17.07.2022	Haber	Adalet Bakanı Bozdağ'dan nafaka açıklaması: Adil bir düzenlemeye ihtiyaç var	Haberde dönemin Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın nafakaya yönelik söylemleri aktarılmaktadır.
5.08.2022	Röportaj	İslam'da nafaka nasıl belirlenir?	Haber içeriğinde Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nden Doç. Dr. M. Zeki Uyanık ile yapılan röportaj aktarılmaktadır.
20.08.2022	Haber	Bir günlük evliliğe ömür boyu nafaka: Sesini duyurmak için şehir şehir geziyor	05.04.2021 tarihli haberde yer alan olay tekrar haberleştirilmektedir.
26.07.2023	Haber	Bakan Göktaş'tan 'süresiz nafaka' açıklaması: Kabul edilebilir değil	Haberde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasına yönelik olumsuz değerlendirmeleri aktarılmaktadır. Haber girişinde "[...]Göktaş, <i>"Süresiz nafaka kabul edilebilir değil" vurgusunda bulundu.</i> " ifadesine yer verilmektedir.
16.08.2023	Haber	Süresiz nafaka düzenlemesi var mı?	Haberde, Adalet Bakanı Yılmaz Tunç ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş, süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasına yönelik düzenlemelerin yapılacağı bilgisi aktarılmaktadır.

16.08.2023	Haber	Yeni düzenleme Meclis'e geliyor: Süresiz nafaka kalkacak mı?	Haberde Adalet Bakanı Yılmaz Tunç'un katıldığı bir televizyon programında yoksulluk nafakasına değindiği aktarılmaktadır. Haber girişinde süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasına yönelik bakanın "[...] 1 gün evli kalıp onlarca yıl nafaka ödeyen kişiler var. Ancak kadınları da mağdur etmeyecek bir güvenceyi sağlamamız gerekiyor. Bu dengeleri gözeterek bir tasarı hazırlayacağız [...]" ifadelerine yer verilmektedir.
31.08.2023	Haber	Süresiz nafaka masada! Arabuluculuk dönemi başlıyor	Haberde Adalet Bakanı Yılmaz Tunç'un süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasına yönelik yapılacak düzenlemede arabuluculuk sisteminin getirileceği ifadesi aktarılmaktadır.
23.09.2023	Haber	Yargıtay: Kaynanaya hakaret eden geline nafaka yok	Haber girişinde "Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, boşanma davasında kadına nafaka bağlanmasına yönelik mahkeme kararını, kadının kaynanasına hakaretlerde bulunduğu gerekçesiyle bozdu." ifadesi yer almaktadır. Yerel mahkemenin hükmettiği yoksulluk nafakası kararı üst mahkeme tarafından kadının kaynanasına hakaret etmesi sebebiyle bozulmuştur.

Kaynak: Yeni Şafak Gazetesi <https://www.yenisafak.com/>

Yoksulluk nafakası ile ilgili haber yapılan yıllara bakıldığında en sık haber 2018'de yapılmıştır. Bunun nedeni, yukarıda belirtildiği gibi 2018 yılının Türkiye'nin yeni bir hükümet sistemine geçtiği yıl olmakla birlikte, yine 2018'de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı'nın 100 Günlük İcraat Programı'nda nafaka konusuna yönelik adil bir çözümleme yapılacağına ilişkin maddenin yer almasının etkili olduğu söylenebilir. 2018 yılında yapılan haberlerin makro incelemesi yapıldığında, başlıklarda enformasyon eksiltimi ve genelleştirme yapıldığı görülmektedir. 31.10.2018 tarihli "Süresiz nafaka: Ömür boyu mahkûmiyet" başlıklı haberde enformasyon eksiltimi ve genelleştirme bulunmaktadır. Spota bakıldığında "Kimi yıllar süren evliliklerini anlaşmalı olarak sona erdirdi, kimisi ise sadece 2 ay evli kaldığı eşine 29 yıldır nafaka ödüyor. Yasal tartışmaların gölgesinde ise filmlere konu olacak hayat hikâyeleri var. Nafakayı ödeyemediği için icralık olan engelli

Murat Taylan'ın yaşadıkları sayısız hikâyeden yalnızca biri." ifadesinde de enformasyon eksiltimi olduğu görülmektedir. Haber başlığında eşine nafaka ödeyen kişilerin kadın mı yoksa erkek mi olduğu anlaşılmamaktadır. "Ömür boyu mahkûmiyet" ifadesi ile yapmış olduğu genelleştirme ise söylemsel bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk nafakası veren herkesi ömür boyu mahkûm olarak nitelendirmektedir. Ancak devamında haberin inandırıcılığının artırılması için tanık ifadesine yer verildiği görülmekte ve nafaka ödeyemediği için icralık olan erkek, mağdur gösterilmektedir. Dolayısıyla spot girişinde nafaka ödeyerek mağdur olan kişilerin erkekler olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca tanık ifadesi aktarılırken kullanılan 'engelli' ifadesinin de mağduriyet derecesini artırmak için kullanılan bir strateji olduğu söylenebilir.

Yapılan haberlerin çoğu erkek mağduriyetlerini anlatırken, tarafsız olmak adına kadın mağduriyetlerine de yer verildiği görülmektedir. Örneğin 05.11.2018 tarihli "*Süresiz nafaka: Kâbus gibi geçti.*" başlıklı haberde diğer haber başlıklarına benzer bir biçimde enformasyon eksiltimi ve genelleştirme yapılmış ancak spotta yer alan "*Nafaka mağdurlarından biri de 6 yıllık evliliği biten Jale Gürbey. Hayatının en zor anlarını boşandığı eşinin ortadan kaybolması ile yaşadı. Gürbey, iki çocuğu ile nafaka alamadığı yıllarda yaşadığı zorlukları anlattı.*" ifadelerinde görüldüğü gibi, mağdur olarak nitelendirilen kişi kadındır. Ergün Yıldırım'ın 07.11.2018 tarihli "*Boşanma ve ömürlük nafaka*" başlıklı köşe yazısında, yoksulluk nafakasına yönelik üretilen söylemlerde muhafazakâr temalar yoğun olarak işlenmiştir. Bu bağlamda köşe yazısında, özellikle boşanmaların toplumun en önemli kurumu olarak kabul edilen aile yapısını ortadan kaldırdığı aktarılmaktadır. Boşanmaların yıllar içerisinde arttığı belirtilmekte ve boşanmalara sebep olan faktörler sayısal veriler verilerek açıklanmaktadır. Ayrıca boşanmanın nafaka gibi bir sıkıntıya sebep olduğu belirtilirken, bu süreçte en çok erkeklerin mağdur olduğu aktarılmaktadır. Dini referansların da yer aldığı köşe yazısında İslâm dinine göre, erkeğin sadece dört ay boyunca eşine bakmakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla yine kutsal aile savunulmakta, boşanma ve boşanmanın bir sonucu olarak kabul edilen yoksulluk nafakası eleştirilerek, nafakanın süresiz olduğu öne çıkarılmakta ve bu durumun da erkekleri mağdur ettiği aktarılmaktadır. Köşe yazarının yoksulluk nafakasına yönelik karşı çıkışını istatistiki veriler ve dini referanslar kullanarak aktarması, muhafazakâr ve İslâmcı çevrelerin onayını almaya yönelik bir çaba olarak kabul edilebilir.

2019 yılında Yeni Şafak gazetesinde yoksulluk nafakası ile ilgili olarak sadece üç haberin yapıldığı görülmektedir. Bu haberler de genel olarak yoksulluk nafakasının, nafaka ödeyen erkeklere mağduriyet yarattığı meselesini ele almaktadır. 2020 yılında nafaka meselesi sadece köşe yazılarında yer alırken; 2021 yılında yoksulluk nafakasına yönelik dokuz haber; 2022 yılında da dokuz haber ve bir röportaj bulunmaktadır ve genellikle yoksulluk nafakasına yönelik yapılması planlanan düzenlemeler haberleştirilmektedir. Bu eksende Adalet Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlıklarının konuya ilişkin görüşleri aktarılmaktadır. 11.04.2022 tarihli “*Adalet Bakanı Bozdağ: Ömür boyu nafaka adil değil*” başlıklı haberde, Adalet Bakanı’nın ömür boyu nafaka olarak nitelendirdiği yoksulluk nafakasının adil olmadığı ve bu eksende düzenlemeler yapılacağına ilişkin görüşleri aktarılmaktadır. Bozdağ, boşanmanın yoksulluk nafakasının süresiz olmasından kaynaklı olarak büyük bir sorun haline geldiğini ifade etmektedir. 05.08.2022 tarihli “*İslâm’da nafaka nasıl belirlenir?*” başlıklı haberin girişinde İslami bilimler alanında uzman ile yapılan röportaj, nafakanın nasıl belirleneceği ve süresinin ne kadar olması gerektiğine ilişkindir. Röportajda yoksulluk nafakasının süresiz olmasının boşanmanın ardından yeni bir evlilik yaparak aile kurmaya engel olduğu belirtilmektedir. Her şeyden önce nafaka hukuki bir konudur. Bu nedenle, uygulamada pozitif hukuk esas alınmalıdır. Ancak gazetenin temsil ettiği ideoloji ile örtüşen bir biçimde yoksulluk nafakası karşılığını, dini referanslarla meşrulaştırmak istediği görülmektedir. Ayrıca 05.04.2021 tarihli haber 20.08.2022 tarihinde “*Bir günlük evliliğe ömür boyu nafaka: Sesini duyurmak için şehir şehir geziyor.*” başlığı ile tekrar haberleştirilmektedir. İlgili haberin gündemde tutulmaya çalışılması ve tekrar haberleştirilmesi, bir başka ifade ile ilgili habere haber değeri atfedilmesi, gazetenin yoksulluk nafakasına yönelik genel tutumu ile bağdaşmaktadır. Ayrıca haberin yan anlamı, yoksulluk nafakasının kadınların bir gün evli kalsalar bile almaya hak kazandıkları bir nafaka türü olduğuna ve bu durumun da nafaka ödeyen erkekleri mağdur ettiklerine ilişkindir. Genel olarak gazetede somut olaylarda da yine erkekler mağdur olarak gösterilmektedir. Muhafazakâr çevrede, kadının güçlü olması aileye doğrulan bir tehdit olarak görülmektedir (Bostan Ünsal, 2014: 24). Dolayısıyla erkek mağduriyeti söyleminin arkasında aslında ataerkil aile modeline ve erkek egemen düzene karşı bir tehdit dile getirilmektedir. Bununla birlikte nafaka veren erkekler için sıklıkla kullanılan mağdur kelimesi, ceza hukukunda suç nedeniyle hakları ihlâl edilen kişiler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla nafaka vermekle yükümlü olan erkekler için kullanılan mağdur sıfatının hukuken bir karşılığı olmadığı söylenmelidir (Mor Salkım Kadın Dayanışma Derneği, 2019).

2023 yılında çıkan haberlere baktığımızda da beş haberden dördünün, nafaka hakkının düzenlemesine yönelik olduğu görülmektedir. Haber başlıklarında gazetenin genel olarak kullandığı 'süresiz nafaka' ifadesi yer almaktadır. 26.07.2023 tarihinde "*Bakan Göktaş'tan 'süresiz nafaka' açıklaması: Kabul edilebilir değil.*" başlıklı haberde Bakan Göktaş'ın yoksulluk nafakasına yönelik olumsuz değerlendirmeleri aktarılmaktadır.

Yeni Şafak gazetesinin Tablo 2'de yer alan yoksulluk nafakasına yönelik haberlerinin Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeli kullanılarak yapılan analizine göre şunlar söylenebilir: Haberlerin makro çözümlemesi yapıldığında, özellikle her yıl, nafaka konusuna yönelik bir düzenleme yapılacağına yönelik haberler aktarılmaktadır. Genel olarak haberlerin tematik yapısına bakıldığında başlıklar ve haber girişlerinin birbiri ile uyumlu olduğu ancak haberlerde genel olarak enformasyon eksiltimine gidildiği görülmektedir. Buna göre haber başlıklarında mekân, zaman gibi bilgiler aktarılmamakta, buna karşılık özetleme yapılmaktadır (Özer, 2011: 94). Mikro yapı çözümlemesinde ise, gazetenin yoksulluk nafakasına yönelik haberlerini iki ana tema ekseninde ürettiği görülmektedir. Birincisi gazete, yoksulluk nafakası yerine 'süresiz nafaka' ifadesini kullanmaktadır. Süresiz nafaka ifadesinin özellikle tercih edildiği varsayılabilir. Nitekim nafakanın süresiz olmasının boşanmayı kolaylaştırıcı bir unsur olduğu ve bunun da aileyi ortadan kaldıracığı iddia edilmektedir. İkincisinde de haberlerde yoksulluk nafakası almayı hak edenlerin genellikle kadınlar olduğu ve bu durumun da erkek mağduriyeti yarattığı söylemidir. Genellikle nafaka ödeyen erkekler mağdur olarak nitelendirilmişlerdir. Bu söylemler, muhafazakâr ideolojinin aile ve kadına bakış açısı ekseninde temellendirilmektedir. Nitekim muhafazakâr ideolojiye göre kadın ve erkek toplumsal cinsiyet normlarına uygun hareket etmeli ve bu öğretileri de aile içerisinde öğrenmelidirler. Dolayısıyla yoksulluk nafakası özelinde üretilen bu söylemlerle, yoksulluk nafakasının muhafazakâr ideolojinin gelenekseli aileyi yıkan bir tehdit olarak zihinlerde inşa edilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Yeni Akit Gazetesinin Analizi

Yeni Akit gazetesinde Ocak 2018-Eylül 2023 arasında yoksulluk nafakasını konu edinen haberler ve köşe yazıları Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. Yeni Akit Gazetesi Haber- Köşe Yazısı

TARİH	TÜR	HABER BAŞLIĞI	HABER GİRİŞİNE VE İÇERİĞE YÖNELİK BİLGİ
03.01.2018	Haber	Vatandaşlar sosyal medyayı salladı: Süresiz nafaka zulümdür!	Haberde “süresiz nafaka” olarak nitelendirilen yoksulluk nafakası ödeyenlerin sosyal medyada gündem oluşturduğu ve hükümetten mağduriyetlerinin giderilmesini istedikleri yer almaktadır.
09.02.2018 ⁵ / 20.02.2018	Haber	10 yılda 1.2 milyon çift boşandı!	Haberde boşanma oranlarının artıran nedenler arasında yoksulluk nafakası yer almaktadır.
17.03.2018	Haber	Mehmetçikten kahreden mektup: Bizi duymayan Türkiye’ye hakkımı helal etmiyorum!	Haberde yazar Filiz Akgün’e, nafaka mağduru olduğunu ifade eden bir askerin gönderdiği mektup yer almaktadır.
29.03.2018	Haber	‘Nafaka değil adalet dağıtılsın’	Haberde Psikolog Arzu Günalay’ın süresiz nafaka olarak ifade edilen yoksulluk nafakasının boşanmaların artmasına neden olduğu, erkekler açısından mağduriyet oluşturduğu ve İslâm dini ile bağdaşmadığına yönelik ifadeleri aktarılmaktadır.
31.03.2018	Haber	Süresiz Nafaka Bel Büküyor!	Haberde süresiz nafaka olarak ifade edilen yoksulluk nafakasının mağduriyet yarattığı tanık ifadelerine başvurarak aktarılmaktadır.
17.04.2018	Haber	Süresiz nafaka böbrek sattırıyor	Haberde süresiz nafaka olarak ifade edilen yoksulluk nafakasının mağduriyet yarattığı somut bir olay üzerinden aktarılmaktadır. Haberin içeriğinde erkeğin yaşadığı olumsuz durumlar yer alırken, “2014 yılında iffetsizlik nedeniyle yollarını ayırdığı eski eşine...” ifadelerinde olduğu gibi ayrılma nedeni olarak “iffetsizliğe” vurgu yapılmıştır.

21.04.2018	Haber	“Ömür boyu nafakaya çözüm getirilecek!”	Haberde Yargıtay 2. Hukuk Dairesi Başkanı Ömer Uğur Gençcan’ın “ <i>ömür boyu nafakanın</i> ” Adalet Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının gündemine geldiğine yönelik ifadeleri aktarılmaktadır.
24.04.2018	Haber	Süresiz nafaka dinen caiz değil	Haberde yoksulluk nafakasının süresiz olarak verildiği vurgulanarak İslâm dini ile bağdaşmadığı aktarılmaktadır. Bu durumu desteklemek amacıyla İslam hukuku uzmanlarının görüşleri aktarılmaktadır.
08.05.2018	Haber	Nafakazedeler sosyal medyayı salladı: Tek umudumuz Erdoğan!	Haberde süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının mağduriyet yarattığı ve bu mağduriyetin sosyal medyaya yansdığı aktarılmaktadır.
09.06.2018	Haber	Akit’in haberleri meyvesini verdi! Taslak hazır: Süresiz nafaka tarih oluyor	Haberde nafaka süresi ile ilgili alt-üst sınırı getirilmesine yönelik düzenleme yapılacağı yer almaktadır.
10.06.2018	Haber	Bakan Gül’ün açıklamasının ardından nafaka mağdurlarından ilk yorum: Süre hala istismara açık	Haberde Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu yöneticilerinin bu sürenin en üst sınırının beş yıl olması gerektiğine yönelik düşünceleri aktarılmaktadır.
24.07.2018	Köşe Yazısı	Gezi Akı ve Nafaka Zokası	Alparslan Aydar, köşe yazısında Prof. Dr. Burhanettin Can’ın tespitlerini aktarmış, devamında nafakanın erkekler üzerinde oluşturduğu etkileri belirtmiştir.
05.09.2018	Haber	Süresiz nafaka evliliğe engel	Haberde yoksulluk nafakası ödeyen bir erkeğin kendi ifadeleri ile ödediği nafaka sebebiyle tekrar evlenemediği ve dolayısıyla mağduriyeti aktarılmaktadır.

14.09.2018	Köşe Yazısı	Nafaka Teröründe Cinnet Noktası	Ali Osman Aydın, köşe yazısına <i>“Biliyorsunuz efendim, son çıkan kanunlarla birlikte ülkemizde erkeklerin- affedersiniz- eşekten hallice bir mevkiye sahip oldukları tescillenmiş oldu.”</i> ifadeleri ile giriş yapmış ve yazısının devamında nafakanın erkekler aleyhine eşitsizlik yarattığını ele almıştır.
16.09.2018	Haber	Süresiz nafaka ikinci evliliği de sarsıyor	Haberde ‘ömür boyu nafaka’ olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının mağduriyet yarattığı somut bir olay üzerinden bu olayın öznesi erkeğin ifadeleri ile aktarılmaktadır.
17.10.2018	Haber	Nafaka kanunu değişiyor mu? Nafaka miktarı ne olacak?	Haber girişinde 100 Günlük Eylem Planı içinde nafaka düzenlemesinin de yapılacağı aktarılmaktadır. Haberin içeriğinde yoksulluk nafakası ‘süresiz nafaka’ olarak ifade edilmiş ve bu bağlamda dönemin Adalet Bakanı Abdülhamit Gül’ün süre ile ilgili çalışmalar yapıldığına yönelik ifadeleri yer almıştır. Haberin devamında Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu Kurucu Temsilcisi İlknur Birsel’in <i>“1 gün bile evli kalmadan ömür boyu nafaka ödemeye mahkûm edilen mağdurların sesini duyurmak için”</i> başlatılan imza kampanyasına ve önerilerine ilişkin değerlendirmeleri yer almıştır.
02.11.2018	Haber	Bu kanunlar cinnete davet!	Haberin spotunda <i>“Uzmanlar, ailelerde yaşanan korkunç olayların perde arkasında 6284 sayılı yasa, süresiz nafaka ve tek taraflı velayet uygulamasının olduğunu söylüyor.”</i> ifadeleri yer almakta ve haberin içeriği de bu spotu destekler nitelikte açıklamaları aktarmaktadır.

08.12.2018	Haber	‘Süresiz nafaka boşanmış kadınları nikahsız yaşamaya teşvik ediyor’	Haberde Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu Kurucu Başkanı İlknur Birsell Büyükakça'nın süresiz nafakanın kadın ve erkek üzerindeki etkilerine yönelik değerlendirmeleri aktarılmaktadır. Haberin içeriğinde süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının kadını nikahsız birlikteliklere ve kayıtsız çalışmaya teşvik ettiği, erkeği psikolojik olarak çökerttiği yer almakta ve sonuçta aile yapısının yıkıldığı ifade edilmektedir. Yoksulluk nafakası için şartlara bağlı olarak bir ila beş arasında bir süre önerilmektedir.
18.12.2018	Köşe yazısı	Hayalet Ders ve Nafaka Kurbanları...	Ali Osman Aydın, köşe yazısının “ <i>Nafaka Kurbanlarına Bir Dokun, Bin Ah İşit...</i> ” başlıklı ikinci kısmında yoksulluk nafakası ödeyen bir okurunun mağduriyetini anlattığı elektronik postayı aktarmaktadır.
23.12.2018	Haber	Biriken nafaka borçlarından dolayı defalarca hapse girdi! Yedi ay süren evliliği hayatını alt üst etti	Haberde somut bir olaya yönelik durum aktarılmaktadır. Haberin içeriğinde mağdur olarak nitelendirilen erkeğin ifadeleri ile birlikte mevcut eşinin ifadeleri de yer almaktadır.
06.01.2019	Haber	Süresiz nafaka gündemde	Haberde, dönemin Adalet Bakanı Abdülhamit Gül'ün yoksulluk nafakası ile ilgili düzenleme yapılacağına yönelik ifadeleri aktarılmaktadır.
09.01.2019	Haber	Nafaka yasası son dakika Meclis'ten geçti mi? Nafakada son durum ne?	Haberde, yoksulluk nafakasına yönelik yapılacak düzenlemeye ilişkin alternatifler aktarılmaktadır.
12.01.2019 /13.01.2019	Haber	2 milyon mağdur erkek çözüm bekliyor	Haberde, yoksulluk nafakası ödeyen “ <i>Süresiz Nafaka Mağdurları Platformu</i> ” adı altında organize olan erkeklerin kendi ifadelerine yer verilerek mağduriyetleri aktarılmaktadır.

16.02. 2019	Haber	6284'e çok sert tepki: Kadını koruyalım derken beka sorunu oluşturduk	Haberde Aile Platformu tarafından gerçekleştirilen bir panelde konuşmacıların ailenin ve aile kurmanın öneminden hareketle 6284 Sayılı yasaya ve yoksulluk nafakasına eleştirel ifadeleri ile kadının iş gücünde yer almasındansa 'ev hanımlığına' özendirilmesi gerektiğine yönelik değerlendirmeleri aktarılmaktadır.
24.02. 2019	Haber	Nafaka mağduru Akit'e konuştu: Boşandığım eşim nafaka alabilmek için...	Haberde, yoksulluk nafakası ödeyen bir erkeğin mağduriyeti aktarılmaktadır.
11.03. 2019	Haber	Süresiz nafaka zulme dönüştü	Haberde süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasına yönelik eleştiriler aktarılmakta, yoksulluk nafakası ödeyen erkeklerin tekrar evlenme noktasında yaşadıkları mağduriyet vurgulanmaktadır. Haberde yer alan "Kötü niyetli kadınlar, eski eşinden ciddi meblağlarda nafaka aldığı için bu hakkı kaybetmemek adına bir daha evlenmiyor. Gönül birlikteliği yaşadığı erkekle ise evlenmeyip evlilik dışı ilişki yaşayarak nafaka almayı sürdürüyor. Avukatların da yönlendirmesiyle kadınlar bu şekilde süresiz nafaka için iffetsiz hayat sürmeye mahkûm ediliyor." ifadeleri kadınlara yönelik pejoratif bir dili yansıtmaktadır.
26.03. 2019	Haber	CHP'li vekilden skandal açıklama! Nafaka düzenlemesi rahatsız etti	Haberde, o dönem gündemde olan yasa çalışmaları kapsamında yoksulluk nafakasına sınırlama getirilmesine karşı çıkan CHP'li vekil Gamze Taşçier, İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi Koordinatörü Avukat Yasemin Babayigit, Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu Başkanı ve gazeteler eleştirilmektedir.

10.03. 2019/ 11.03. 2019	Haber	Süresiz nafakanın acı bilançosu	Haberde nafaka ve özellikle de nafaka artırım davalarına yönelik sayısal veriler yer almakta ve bu davaların mahkemelere büyük yük getirdiği ifade edilmektedir. Haberde kadınların aldıkları nafaka kesilmesin diye, erkeklerin ise ödedikleri nafaka nedeniyle tekrar evlenmedikleri vurgulanmaktadır. Buradan hareketle bu durumun aileye olumsuz yansıdığı sonucu çıkarılmaktadır.
15.03. 2019/ 18.03. 2019	Haber	2 vekil bugünü 30 yıl önceden görmüş! Süresiz nafaka felaketimiz olur	Haberde, 1988 yılında Türk Medeni Kanun'da yapılan düzenlemeye karşı çıkmış dönemin milletvekillerinden Abdullah Ulutürk ve Ali Şahin'in değerlendirmeleri aktarılmaktadır. Haberin spotunda iki vekilin yasama sürecinde 'aile düzeni yıkılır', 'boşanmalar artar', 'evlilikler azalır', 'gayrimeşru ilişkiler çoğalır', 'Bu yasa felaketimiz olacaktır' şeklinde ikazlarda bulunduğu belirtilmektedir.
09.04. 2019	Haber	Zorla alınan nafaka haramdır	Haberde, dini referanslardan hareket edilerek süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının eleştirisi ile söz konusu nafakanın verilmesi gereken süreye ilişkin aktarım yapılmıştır.
09.06. 2019	Haber	'Süresiz nafaka mağduruyum'	Haberde, yoksulluk nafakası ödeyen bir erkeğin mağduriyeti kendi ifadelerinden hareketle aktarılmaktadır.
08.08. 2019	Haber	BİA Platformu Kurucusu İlknur Birsnel Büyükkakça: Süresiz nafaka ile aile kurumu yok edilmek isteniyor	Haberde Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu Kurucusu İlknur Birsnel Büyükkakça'nın süresiz nafaka olarak ifade edilen yoksulluk nafakasına yönelik eleştirel düşünceleri aktarılmaktadır. Haberde aile üzerine yapılan vurgu başlıkta vurgulanmıştır.
04.10. 2019	Haber	Nafakanın çözümü İslam'da	Haberin spotunda 'müebbet nafaka' olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasının ne kadar süre ile verileceği dini referanslardan hareketle aktarılmaktadır.

22.10.2019	Haber	Yargıtay'dan emsal niteliğinde nafaka kararı: Kadın işe girse de nafaka ödenecek	Haberde yoksulluk nafakası alan bir kadının asgari ücretle çalışmaya başlaması üzerine boşandığı eşi ile başlayan dava süreci yer almakta, Yargıtayın kadının gelirinin onu yoksulluktan kurtarmayacağına yönelik yapmış olduğu değerlendirme aktarılmaktadır.
25.06.2019	Haber	'Karı-koca eski eşime çalışıyoruz'	Haberde, yoksulluk nafakası ödeyen bir erkeğin yaşadığı mağduriyet aktarılmaktadır.
16.10.2019/ 17.10.2019	Haber	Yeniakit.com.tr'ye konuşan anne ve kızı: İntiharın eşiğine geldik, bizler de insanız!	Haberde yoksulluk nafakası ödeyen bir erkeğin mevcut eşinin bu durumdan doğan mağduriyeti anlattığı ifadeleri aktarılmaktadır.
02.11.2019	Haber	Prof. Ulusoy, nafaka düzenlemesinin detaylarını anlattı!	Haberde süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasına yönelik eleştiri yer almakta, o dönem yasa çalışmalarını ile ilgili bilgi içermekte ve Prof. Dr. Erol Ulusoy'un önerileri aktarılmaktadır.
18.11.2019	Haber	Yüzde 92 engelli vatandaşa bile nafaka zulmü! Böyle adalet olmaz olsun	Haberde, eşi yoksulluk nafakası ödeyen kadının yaşadıkları mağduriyet kendi ifadeleri ile aktarılmaktadır.
27.12.2019	Haber	Milyonlarca mağdurun umudu 2020'ye kaldı!	Haberde, süresiz nafaka olarak nitelendirilen yoksulluk nafakasını da içine alan konularda düzenlemenin 2020 yılında yapılması adına beklenti aktarılmaktadır.
01.01.2020	Haber	Milyonlarca mağdur 2020'nin ilk yargı paketini bekliyor!	Haberde yoksulluk nafakası ve ergin yaşta olmayan evliliklerle ilgili düzenlemenin 'mağdurlar' tarafından beklendiği belirtilmektedir.
24.01.2020	Haber	Yüzünü bile unuttuğu eski eşine hala nafaka ödüyor	Haberde, bir buçuk yıl evliliğin ardından yoksulluk nafakasının gazi maaşıyla ödenmesinin yarattığı mağduriyet aktarılmaktadır.

14.02. 2020/ 15.02. 2020	Haber	Süresiz nafaka zulumü deprem kadar ağır	Haberde, yoksulluk nafakası ödeyen bir erkeğin mağduriyet yaşadığı aktarılmaktadır. Kişinin depremde olduğu belirtilmektedir.
18.02. 2020	Haber	Genç yaşta evlenene ceza boşanana ödül	Haberde, yoksulluk nafakası ve evlilik yaşı ile ilgili Süresiz Nafaka Platformu Kurucusu İlhan Ergincan ve Türkiye Aile Meclisi Derneği Başkanı Adem Çevik'in yapmış olduğu eleştirel değerlendirmeler aktarılmaktadır.
18.02. 2020	Haber	Süresiz nafaka dayatması! Canan Güllü'ye mağdur tepkisi	Haberde Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu Başkanı Canan Güllü'nün süresiz nafaka konusunda 'kanun çıksa da uygulatmayız' sözlerine yönelik gösterilen tepkiler aktarılmaktadır.
24.03. 2020	Haber	Nafakazedeye tazyik hapsi adil değil	Haberde icra işlemlerinin belli bir tarihe kadar durdurulduğu ancak nafaka alacaklarının icrasının kapsam dışı bırakılmasının adil olmadığı Avukat Türkmen Kaplan'ın değerlendirmeleri ile aktarılmaktadır.
06.05. 2020	Haber	Yusuf Kavaklı: İslam hukukunda nafaka 3 aydır, 10 sene nafaka ödemek zulümdür	Haberde dini referansla nafakanın süresinin 3 ay olduğu aktarılmaktadır.
04.06. 2020	Haber	Süresiz nafaka ile ilgili BİA Başkanı İlknur Birsal Akça'dan çarpıcı sözler	Haberde, İlknur Birsal Akça'nın yoksulluk nafakasının erkekler açısından mağduriyet yarattığına yönelik değerlendirmeleri ile birlikte yoksulluk nafakasının aile yapısını çöküşüne zemin hazırladığı aktarılmaktadır.

17.07.2020	Haber	Aileyi kurtarmak için dev buluşma	Haberin girişinde “Aile Dernekleri ve Platform Birliği, İstanbul sözleşmesi mağdurları, 6284 beyana dayalı yasa mağdurları, süresiz nafaka mağdurları, çocuk haczi mağdurları, iftira sonrası hapiste olan aile yakınları, erken evlilik sonrası babaları hapiste olan çocuklar için 19 Temmuz Pazartesi günü İstanbul’da bir araya geliyor.” ifadeleri yer almakta, haberin devamında ise feminizme yönelik eleştiriler aktarılmaktadır.
12.12.2020	Köşe yazısı	Süresiz nafaka ve nafaka hapsi kaldırılmalıdır	Sefa Saygılı, köşe yazısında yoksulluk nafakası ile değerlendirme yapmakta, ‘süresiz nafaka’ ve tazyik hapsinin kaldırılmasını önermektedir. Yoksulluk nafakasının bazı kadınları kayıt dışı çalışmaya, gelirlerini gizlemeye ve evlilik dışı ilişki yaşamaya yönlendirdiği ifade edilmektedir.
10.04.2021	Köşe yazısı	Süresiz nafaka ve nafaka hapsi mağdurlarının feryatları duyulacak mı?	Sefa Saygılı, köşe yazısında yoksulluk nafakası ödeyen iki erkeğin mağduriyetlerini yorum yapmadan aktarmış, yazısının devamında ise yoksulluk nafakası alan kadınların nafaka hakkını kaybetmemek için evlenmediğini, ‘evlilik dışı ilişkiler’ yaşadığını ve kayıt dışı olarak çalıştığını belirtmiş, erkeklerin ise ödediği yoksulluk nafakası nedeniyle evlenemediği ifade etmiştir. Bu durumun özellikle aile üzerine olumsuz etkisi vurgulanmıştır.
14.04.2021	Haber	1 günlük evlilik yüzünden 4 yıldır nafaka ödüyor	Haberde 1 gün evli kaldığı eşinden 4 yıldır boşanamadığını iddia eden erkeğin eşine nafaka ödemesinin mağduriyet doğurduğu erkeğin ifadelerinden hareketle aktarılmaktadır. Kişinin sesini duyurmak için Kastamonu’dan İstanbul’a yürüdüğü belirtilmektedir.

05.07.2021	Haber	Yargıtay'dan emsal nafaka kararı! Boşanma nedeniyle yoksulluğa düşmeyeceğine hükmedildi	Haberde Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nin boşanan öğretmen bir kadının yoksulluğa düşmeyeceğinden hareketle kadın lehine verilen yoksulluk nafakası kararını bozduğu aktarılmaktadır.
09.09.2021	Haber	Nafaka süresi ne kadar 2021 Sürelili nafaka ne kadar ödenir süre nedir?	Haberde, boşanma davasında Mahkemenin tarafları eşit kusurlu olarak değerlendirdiği, yoksulluk nafakasının 2 yıl süre ile ödenmesine hükmedildiği ve bu kararın emsal oluşturabileceği aktarılmaktadır.
21.10.2021	Haber	Yargıtay'dan emsal karar! Kusursuz eş de nafaka ödeyecek	Haberde Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından yerel mahkemenin direnme kararının bozulduğu aktarılmaktadır. Yerel mahkeme somut olayda kadını tam kusurlu değerlendirmiş ve yoksulluk nafakası ödenmemesine karar vermiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu ise kusuru kadın ile erkek arasında eşit görmüş, kadın ve erkeğin maddi durumlarını göz önüne alarak farklı yönde bir karar vermiş ve direnme kararını bozmuştur.
28.11.2021	Haber	'Süresiz Nafaka' kaldırılıyor! Yeni düzenleme yolda	Haber boşanma davalarının süresini kısaltmaya yönelik yapılacak düzenlemelerden bahsedilmektedir. Yoksulluk nafakası da boşanma davalarının süresini artıran nedenler arasında gösterilmiştir.
25.01.2022	Köşe yazısı	Nafaka	Abdurrahman Dilipak, köşe yazısında nafaka üzerine değerlendirmelerde bulunmuş ve özellikle aileye vurgu yapmıştır.
07.03.2022	Haber	Ömür boyu nafaka kalkacak mı? Son dakika bakan Derya Yanık açıkladı:	Haberde yapılması planlanan yoksulluk nafakası düzenlemesine yönelik formüllerle birlikte dönemin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Derya Yanık'ın açıklamaları aktarılmaktadır.

08.04.2022	Köşe yazısı	Süresiz nafaka nifakına son!	Şevki Yılmaz, köşe yazısında “süresiz nafakanın” kaldırılmasına yönelik düşüncelerini aktarmıştır.
10.06.2022	Haber	Nafaka artışına da sınırlama getirilsin	Haberde, Aile Mağdur Hakları Platformu Kurucu Başkanı'nın yoksulluk nafakasına ve söz konusu nafakada gerçekleşen artışlara yönelik eleştirel ifadeleri aktarılmaktadır. Zira “Büyük zorluklar altında alın teri dökerek kazandıkları helal parayı, nafaka adı altında haram yolla gasp edilerek ceplerinden çalınan mağdurların sabırları kalmamıştır.” ve “Süresiz nafaka bir hak değildir, gasptir, haramdır. Yeni gelecek kurmak isteyen insanların önünde en büyük engeldir.” ifadeleri kullanılmıştır.
22.08.2022	Köşe yazısı	Nafaka adaletsizliği devam edecek mi?	Sefa Saygılı, köşe yazısında yoksulluk nafakasına yönelik düzenleme yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.
03.09.2022	Köşe yazısı	Yine nafaka zulmü üzerine	Sefa Saygılı, köşe yazısında kendisine ulaşan yoksulluk nafakası ödeyen erkeklerin mağduriyetlerini ifade ettikleri açıklamaları aktarmıştır.
24.09.2022	Haber	Süresiz nafaka ve genç evlilik mağdurlarından TBMM'ye çağrı	Haberde yoksulluk nafakası ödeyen ve eşi ergin değil iken evlenen erkeklerin yaşadığı mağduriyet aktarılmakta, bu mağduriyetin giderilmesi adına yapılacak yasal düzenlemenin beklendiği aile kurumuna yapılan vurgu üzerinden ifade edilmektedir.
04.10.2022	Haber	Ailelerin de umudu Erdoğan	Haberde yoksulluk nafakasının aileyi tehdit eden unsurlardan biri olarak ele alındığı görülmektedir.
11.12.2022	Haber	Borcu için evlendi, boşanıp nafaka ve tazminat alacaktı! Yargıtay'dan emsal karar	Haberde, Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nin yoksulluk nafakası kararını kadının borçlarını ödemek için evlendiği kanaatinden hareketle bozduğu aktarılmaktadır.

12.12.2022	Haber	Nafakazedeler de seçim öncesi çözüm bekliyor	Haberde, Süresiz Nafaka Mağdurları Platformu Kurucusunun yoksulluk nafakasına ilişkin yasal düzenleme yapılmasına yönelik düşünceleri özellikle ailenin beka sorunu üzerinden aktarılmaktadır.
16.02.2023	Haber	Depremzede mağdurlardan çağrı! Bu yılki nafakaları devlet üstlensin	Haberde yoksulluk nafakası ödeyen depremzedelerin bu yükümlülüklerini devletin karşılamasına yönelik talep aktarılmaktadır.
26.07.2023	Haber	Nihayet bir Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı milyonların beklediği açıklamayı yaptı	Haberde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın yoksulluk nafakasının süresine yönelik açıklamaları aktarılmaktadır.
28.07.2023	Haber	Adaletsizlik son bulacak! Süresiz nafaka mağduru umutlandı	Haberde, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın " <i>Süresiz nafaka ödemek gibi uygulama kabul edilebilir olamaz. Bu uygulama adil değil</i> " ifadelerinin ardından yarattığı olumlu hava aktarılmaktadır.
29.07.2023	Haber	CHP yine bildiğiniz gibi... Nafaka zulmünün sürmesini istiyor!	Haberde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın yoksulluk nafakasının süresine ilişkin düzenleme yapılacağına yönelik işaret vermesine Aylin Nazlıaka'nın tepki gösterdiği aktarılmaktadır.
16.08.2023	Haber	Adalet Bakanı Tunç'tan süresiz nafaka ile ilgili önemli açıklama!	Haberde Adalet Bakanı'nın yoksulluk nafakasına yönelik yapılması planlanan düzenleme ile ilgili yaptığı açıklamalar aktarılmaktadır.
21.08.2023/ 22.08.2023	Haber	AK Parti'nin TBMM'ye sunacağı ilk 2 konu belli oldu!	Haberde yeni yasama yılında 'süresiz nafaka'yı da kapsayacak şekilde çalışma yapılması beklendiği aktarılmaktadır.

31.08.2023	Haber	Adalet Bakanı Tunç'tan Süresiz Nafaka Açıklaması!	Haberde Adalet Bakanı Yılmaz Tunç'un aile hukuku ile ilgili geniş bir çalışma yapıldığını; boşanma, tazminat, nafaka sorunlarında arabuluculuk uygulamasının çözüm olabileceğini belirtmesi aktarılmaktadır.
02.09.2023	Haber	Zorunluymdu: Daha İlk Günden 438 Başvuru!	Haberin " <i>Nafaka Sorununa Çözüm Arayışı</i> " başlığında Adalet Bakanı Yılmaz Tunç'un boşanma ile ilgili konuların yanı sıra nafaka ile ilgili kadınları mağdur etmeyecek ve 'diğer taraf' açısından da yakınmaları giderecek bir çalışma gerçekleştirileceği haberi aktarılmaktadır.
23.09.2023	Haber	Ömür Boyu Nafaka Bitiyor mu? İşte Emsal Karar!	Yerel Mahkemenin kadına yoksulluk nafakası bağlanması kararının, kadının eşinin annesine hakaret ettiği gerekçesiyle Yargıtay 2. Hukuk Dairesi tarafından bozulması aktarılmaktadır.

Kaynak: <https://www.yeniakit.com.tr/>

2018 yılında yapılan haberlerin makro incelemesi yapıldığında, başlıklarda enformasyon eksiltimi ve genelleştirme yapıldığı görülmektedir. Örneğin 31.03.2018 tarihli "*Süresiz Nafaka Bel Büküyor*" başlıklı haberde enformasyon eksiltimi ve genelleştirme yapılmıştır. Zira habere konu olan olay başlığa bakılarak anlaşılammaktadır. Spota bakıldığında ise "*Süresiz nafaka uygulaması, yürürlüğe girdiği 1988 yılından bu yana birçok mağduriyete neden olarak çalışmayan boşanmış eşleri mağdur ediyor.*" ifadeleri yer almaktadır. Spot incelendiğinde başlıkta beli büküldüğü ifade edilen kişilerin nafaka ödeyen, çalışmayan boşanmış eşler olduğu anlaşılmakta; ancak bu eşlerin kadın mı erkek mi olduğu belirtilmemektedir. Dolayısıyla spotta da enformasyon eksiltimi yapıldığı söylenebilir. Ancak haberin devamında nafaka borcunu ödeyemediği için hapis cezası almış olan bir erkeğin mağduriyetini anlattığı ifadeleri aktarılmaktadır. Benzer haberleştirmelerin Yeni Şafak gazetesi tarafından da yapıldığı söylenebilir.

17.04.2018 tarihli "*Süresiz nafaka böbrek sattırıyor*" başlıklı haberde de enformasyon eksiltimi ve genelleştirme yapılmaktadır. Spota bakıldığında "*Ayrılan eşleri ömür boyu borca mahkûm eden ve bir daha yuva kurulmasının*

büyük ölçüde önüne geçen süresiz nafaka zulumu nedeniyle ortaya çıkan çaresizliğin hazin bir örneği Manisa’da yaşanıyor. Aldatılarak ayrıldığı eski eşine 4 yıldır nafaka ödemek zorunda olan Şükrü Bayar, nafaka borcu nedeniyle böbreğini satılığa çıkardı. Akit’e konuşan Şükrü Bayar, nafakayı ödeyebilmek için dükkanını devrettiğini, daha sonra otomobilini sattığını, şimdi ise böbreğini satışa çıkardığını söyledi.” ifadeleri yer almaktadır. Spot incelendiğinde başlıkta belli olmayan böbreğini satışa çıkararak kişinin erkek olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte bu kişinin mağduriyetinin haksızlığına vurgu yapmak için spotta ‘aldatılarak ayrıldığı’ bilgisine yer verilmiştir. Aldatma kanıksanmış bir erkeklik icrası olarak görülen ve erkeğe tek bir partnerle sınırlandırılmayan bir cinsellik hakkı tanıyan; ancak kadının cinselliğini tek bir partner ile sınırlandırmasını norm olarak kabul eden ataerkil toplum yapısının ahlâk yaklaşımının bir sonucudur. Bu eksende kadının evlilik dışındaki birlikteliği, düzen ve istikrar bozucu olarak görülmektedir (Topbaş, 2023: 10). Aldatmak ve aldatılmak da toplumsal cinsiyetlendirilmiştir. Muhafazakâr ideolojiye göre kadın annelik ve eşlik gibi geleneksel roller ile özdeşleştirilir. Dolayısıyla aldatan bir kadın, geleneksel normları ihlâl ederek ideal bir anne veya eş olamayacaktır. Gazetelerin yoksulluk nafakası almayı hak etmiş kimi kadınların “aldatan kişi” olduklarına yönelik ürettikleri bu söylem muhafazakâr hegemonik erkekliğin kadına bakış açısının bir örneği olarak da düşünülebilir (Türk, 2014: 328). Benzer haberleştirmelerin Yeni Şafak gazetesinde de yapıldığı ve her iki gazetenin izlediği bu stratejinin temsil ettikleri ideoloji ile örtüştüğü görülmektedir.

08.12.2018 tarihli “*Süresiz nafaka boşanmış kadınları nikahsız yaşamaya teşvik ediyor*” başlıklı haberde de enformasyon eksiltimi ve genelleştirme yapılmıştır. Haberin spotunda “*Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu Kurucu Başkanı İlknur Bırsel Büyükkakça; “Süresiz Nafaka’ ya ilişkin değerlendirmelerde bulundu. Büyükkakça; “Süresiz nafaka, boşanmış kadınları nikahsız birlikteliklere ve kayıtsız çalışmaya teşvik ediyor” dedi.”* ifadeleri yer almaktadır. Haberde aralarında evlilik akdi olmadan birlikte yaşayan kadınlara yönelik pejoratif bir dil kullanıldığı görülmektedir. Kutsal aileyi tanımlayan bir unsur da cinsler arası nikâh akdi ile bir araya gelen evliliklerdir. Aileye yönelik böyle bir yaklaşımın günümüzde nikâh akdi olmayan birlikteliklerin neden aile olarak tanımlanamayacağı tartışmalarını da beraberinde getirir. Ancak haberde muhafazakâr ideolojinin evliliği aile tanımının odağına almasından kaynaklı olarak böyle bir söylem ürettiği görülmektedir. Boşanma, gazetenin yoksulluk nafakası ile birlikte işlediği önemli başlıklardan biridir. Yine 09.02.2018 / 20.02.2018 tarihli “*10 yılda 1.2 milyon çift boşandı!*” başlıklı haberin spotunda “*AB’ye uyum zırvaları,*

ahlaksız dizi-filmler ve 6284 gibi kanunlarla zayıflatılan Türk aile yapısı kırmızı alarm veriyor.” ifadeleri yer almakta, haberin içeriğinde ise “Süresiz nafaka uygulaması, çocuk haczi garabeti ve 6284 sayılı kanun gibi yanlış hukuki düzenlemeler ise aile mefhumunun dağılması hususuna tuz biber ekti.” denilerek yoksulluk nafakasının boşanmayı artırdığı ve bu nedenle aileyi ortadan kaldırdığı kabul edilmektedir.

Yoksulluk nafakasının haberlerde ilişkilendirildiği bir diğer önemli konu da kayıtdışı çalışmadır. Yeni Şafak gazetesinin 12.01.2019 tarihli “2 milyon nafaka mağduru” başlıklı haberine benzer şekilde Yeni Akit gazetesinde de 12.01.2019 / 13.01.2019 tarihli “2 milyon mağdur erkek çözüm bekliyor” başlıklı haber bu konuya ilişkindir. Yeni Akit gazetesindeki haberin spotuna bakıldığında “Boşanmalarda mahkeme tarafından belirlenen süresiz nafaka insanları mağdur etmeye devam ediyor. Bazı kadınlar nafakadan faydalanabilmek için sigortasız günlük işlerde çalışırken, bazıları da resmi nikah kıymadan evleniyor. Tekrar evlenen ve kendilerine yeni bir yuva kuran erkekler ise çocuklarının rızkını nafakaya veriyor.” ifadeleri yer almaktadır. Yoksulluk nafakasının kadının güçlenmesinin önünde bir engel olarak gösterilmesine rağmen, haberde nafaka alan kadınların kayıtdışı, sigortasız çalıştıkları söylenmektedir. Türkiye’de kadınların büyük bir çoğunluğunun kayıtdışı sektörlerde, güvencesiz olarak çalıştıkları söylenebilir (TÜİK, 2023). Yoksulluk nafakasının miktarına yönelik sınırlı verilerde (Moroğlu ve Eroğlu, 2020: 42; Pasinli ve Demir, 2021: 22) alınan nafaka ücretlerinin kadını güçlendirecek düzeyde olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla kadınların kayıtsız çalışmaya itilmesi meselesi yoksulluk nafakası ile bağlamı kurulmayacak ve iktidarın neoliberal politikaları ile ayrı düşünülmeyecek kadar derin bir sorun alanıdır (Yükselbaba, 2013).

Her iki gazetenin de yoksulluk nafakası karşıtlığına haberlerinde veya köşe yazılarında zaman zaman İslâm dinini referans alarak meşruiyet kazandırmaya çalıştığı görülmektedir. Yeni Şafak gazetesinin haberlerinde de yer aldığı benzer şekilde Yeni Akit gazetesinde de 09.04.2019 tarihli “Zorla alınan nafaka haramdır” ve 04.10.2019 tarihli “Nafakanın çözümü İslam’da” başlıklı haberlerde nafakanın süresine yönelik olması gereken durumlar dini referansla aktarılmaktadır. Muhafazakârlık dini, aileyi toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir kurum olarak gördüğünden (Erdoğan, 2004: 6), haberlerde de dini referanslar kullanılarak söylemin etkisi artırılmaya çalışılmaktadır. Nitekim süresiz olmayan ancak süresiz olduğuna yönelik bir düşünce yaratılan yoksulluk nafakasının, dini referanslar ile 3-4 ay gibi sınırlı bir zaman diliminde verilmesine yönelik talep dini referanslar

ile meşrulaştırılmaktadır. Dini inançların aileye yönelik muhafazakâr tutumu artırdığı da bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira nikahsız birlikte yaşamanın doğru olmadığı, erkeğin evin reisi olduğu, kadının esas görevinin annelik olduğu, bununla birlikte ev işlerinden de sorumlu olduğu ve hatta işi dolayısıyla eşini ve çocuklarını ihmal ediyorsa işini bırakması gerektiği şeklinde örneklendirilebilecek muhafazakâr aile değerleri ve toplumsal rollere ilişkin alt boyutlar yer almaktadır (Doğan, 2016: 162- 184).

Bazı haberlerde de yoksulluk nafakası karşılığı toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden yapılmıştır. Örneğin 16.02.2019 tarihli “6284’e çok sert tepki: Kadını koruyalım derken beka sorunu oluşturduk” başlıklı haberde yer alan “Erkek maaşlı, kadın maaşlı olduğu zaman kadın, erkeğin reisliğini kabul etmiyor, ‘Sen sana, ben bana.’ diye meydan okuyabiliyor, tersleyebiliyor. İkisi de çalıştığı için eve yorgun argın geliyorlar. Bu sefer kadın, tekrardan yemek hazırlama, çamaşır yıkama, çocuğa bakma gibi ekstra bir görev yapıyor. Aslında kadına daha büyük bir eziyet yapılmış oluyor. Yani kadını dışarı çıkartmak kadına saygı değil, kadını daha çok yormak, onu mağdur etmektir. Bugün kadınlarımız kendi evinde eşine hizmet etmekten kaçınırken gidip çalıştığı yerde 10-50 adama hizmet yapabilmekte. Kadınlar kendi kocasına süslenme yerine iş yerine giderken süslenerek daha çok kişinin beğenisini alma duygusuna kapılıyor. Bu da ailenin havuzunun su almasına ve oradaki sevginin, huzurun gittikçe dağılmasına neden oluyor. Bu anlamda özellikle ev hanımlığının da bir meslek olduğunun bilinmesi ve ev hanımlığının özendirilmesi gerekiyor. Önerilerimizden bir tanesi, ev hanımlarımıza sigorta ve uygun bir maaşın verilmesidir. Bu şekilde kadının ev hanımlığı noktasında cazibesinin artırılmasını önermiş oluyoruz.” şeklindeki ifadeler bunu yansıtmaktadır. Yoksulluk nafakasının “beka sorunu” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Kadın bu bakış açısına göre devletin, milletin ve toplumun bekası için özel alanla sınırlandırılmış toplumsal cinsiyete dayalı rollerini yerine getirmekle yükümlü (Şenel, 2017: 42), aileyi kurarak sahip olduğu doğurganlık özelliği nedeniyle gelecek nesilleri yetiştirerek biyolojik yeniden üretimi sağlayacak (Sever, 2015: 73) sembolik rollere sahip olan taraf, erkek ise uluslarını, ailelerini ve kadınlarını koruyacak gerçek aktörler olarak (Nagel, 2013: 68) değerlendirilmektedir.

2020 yılında yapılan haberlerin makro incelemesi yapıldığında da diğer yıllara benzer bir biçimde başlıklarda enformasyon eksiltimi ve genelleme yapıldığı görülmektedir. Örneğin 01.01.2020 tarihli “Milyonlarca mağdur 2020’nin ilk yargı paketini bekliyor!” başlıklı; 18.02.2020 tarihli “Genç yaşta evlenen ceza boşanana ödül” başlıklı; 17.07.2020 tarihli “Aileyi kurtarmak

için dev buluşma” başlıklı haberlerde bu durum göze çarpmaktadır. Haberlerin başlığına bakıldığında olay ile ilgili bilgi bulunmadığı, genelleme yapıldığı görülmektedir. Spotlar ekseninde bir inceleme yapıldığında örneğin 01.01.2020 tarihli *“Milyonlarca mağdur 2020’nin ilk yargı paketini bekliyor!”* başlıklı haberde, *“Sayıları 2 milyonu aşan süresiz nafaka mağdurları ile sayıları 16 bine ulaşan genç yaşta evlilik mağdurları, haklarında yapılacak düzenlemeler için 2020 yılının ilk yargı paketini bekliyor.”* ifadelerinden milyonlarca mağdur olarak genelleştirilen kişilerin yoksulluk nafakası ödeyen ve evlendiğinde eşi ergin yaşta olmayan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yapılan haberlerde yoksulluk nafakasının süresiz olduğuna ve erkek mağduriyeti yarattığına yönelik vurguların yapıldığı görülmektedir. *“Milyonlarca mağdur...”*, *“... süresiz nafaka mağdurları”* gibi ifadeler bu durumu destekler niteliktedir. Keza 18.02.2020 tarihli *“Süresiz nafaka dayatması! Canan Güllü’ye mağdur tepkisi”* başlıklı, 04.06.2020 tarihli *“Süresiz nafaka ile ilgili BİA Başkanı İlnur Bırsel Akça’dan çarpıcı sözler”* başlık haberlerde de yoksulluk nafakası süresiz nafaka olarak nitelendirilmiştir. 24.03.2020 tarihli haberin *“Nafakazedeye tazyik hapsi adil değil”* başlığından hareketle ise yoksulluk nafakası ödeyen erkekler nafakazede olarak tanımlanmakta ve bu açıdan erkek mağduriyetinin altı çizilmeye çalışılmaktadır.

2022 yılında yapılan haberlerin bir kısmı yoksulluk nafakası ile ilgili düzenleme yapılması hakkındadır. Haberlerin makro incelemesi yapıldığında enformasyon eksiltimi ve genelleme yapılan başlıklar görülmektedir. 11.12.2022 tarihli *“Borcu için evlendi, boşanıp nafaka ve tazminat alacaktı! Yargıtay’dan emsal karar”* başlıklı haberde enformasyon eksiltimi yapılmıştır. Başlıkta cinsiyet belirtilmemiştir. Haberin spotunda ise ‘borcu için evlenen’ kişinin kadın olduğu anlaşılmakta, Yargıtay’ın verdiği karar ile kadının ‘planının suya düştüğü’ ifade edilmektedir. Haberin alt metninde boşanma sonucu yoksulluk nafakası almaya hakkı olan kadının bu sebeple ekonomik olarak güçleneceği vurgulanmaktadır. 04.10.2022 tarihli *“Ailelerin de umudu Erdoğan”* başlıklı haberde yoksulluk nafakasının aileyi tehdit eden unsurlardan biri olduğu iddia edilmektedir. Haberin alt başlığının birinde *“Akit’in ısrarlı haberleri harekete geçirdi”* ifadesi yer almaktadır. Gazete, aileyi ortadan kaldıracak bir tehdit olarak gördüğü İstanbul Sözleşmesi ve yoksulluk nafakasına yönelik yaptığı haberlerin iktidarın aileyi korumaya yönelik politikalar geliştirmesine de kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Aynı haberde toplumsal cinsiyet eşitliği de ‘safсата’ olarak nitelendirilmektedir. Yoksulluk nafakası toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde düzenlenmiş ve kanunda yoksulluğa düşecek tarafa yönelik bir cinsiyet belirtilmemiştir

(Keleş, 2023b: 525). Buna karşılık haber metinlerinde yoksulluk nafakasının kadına ekonomik bir katkı sağlayacağı ve bunun da kadının boşanma kararı vermesinde etkili olacağı öne çıkarılmaktadır. Ayrıca yoksulluk nafakası alan ve boşanmış bir kadının nafaka almaya devam etmek için tekrar evlenmeyeceği ve nikahsız olarak birlikte yaşayacağı vurgulanarak kadınlara yönelik pejoratif bir dil kullanılmaktadır.

2023 yılında yapılan haberlerde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın yoksulluk nafakası ile ilgili yaptığı açıklama öne çıkmaktadır. Haberlerin makro incelemesinde enformasyon eksiltimi ve genelleme yapılan başlıklar görülmektedir. Örneğin, 15.01.2023 tarihli "Yargıtay'dan emsal karar! Bunu yapan nafaka alamaz" şeklindeki başlık bu durumu yansıtmaktadır. Başlıktan hareketle Yargıtay'ın kararı ve nafaka alınmamasına neden olan olay anlaşılmamaktadır. Ancak haberin içeriğinde söz konusu karara ilişkin bilgi edinilebilmektedir. Mikro incelemede ise, yoksulluk nafakasının süresiz nafaka ve ömür boyu nafaka şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. Yoksulluk nafakasının belli şartların vuku bulması durumunda kesilebileceği söz konusu iken, haberlerde süresiz olarak ifade edilmesi tesadüf değildir. Zira bu sözcük tercihi yoksulluk nafakası ödeyen erkeklerin mağduriyetini gündemde tutmaya yöneliktir. Öte yandan da süresiz olmasına yapılan vurgu ile kadınların hayat boyu bu yoksulluk nafakasını alacağı ön plana çıkarılmaktadır. Böylelikle de kadınların evlilik dışı ilişkiye veya kayıtdışı çalışmaya yönelebileceği belirtilmektedir.

Yeni Akit gazetesinin Tablo 3'teki yoksulluk nafakasını konu alan haberlerinin Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi kullanılarak yapılan analizine göre de şunlar söylenebilir: Yeni Şafak gazetesine benzer bir biçimde, Yeni Akit gazetesinde de makro inceleme ekseninde haber başlıklarında enformasyon eksiltimi ve genellemeler yapıldığı görülmektedir. Mikro analizde ise yine iki ana tema öne çıkmaktadır. İlki, yoksulluk nafakası genellikle 'süresiz nafaka' olarak nitelendirilmekte ve bazı haberlerde de 'ömür boyu nafaka' olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla nafakanın boşanmayı kolaylaştıracağı iddiası öne çıkarılmaktadır. İkincisi ise, haberlerde ergin yaşta olmayan evlilikler için 'genç evlilik', erkekler için 'mağdur', nafaka 'zulüm', nafaka ödeyenler için de 'nafakazede' gibi metaforların kullanımı tercih edilerek bu durumun normal, sıradan bir durum olmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır (Van Dijk, 2010: 20). Çünkü muhafazakâr ideolojiye göre erkek, ailenin reisi, kadınlar da ev işlerine bakmakla yükümlü olanlardır. Dolayısıyla erkeğin mağdur olması ve kadının güçlenmesi ataerkil, erkek egemen düzene karşı bir tehdittir.

Sonuç

Boşanmanın hukuki sonuçları arasında yer alan yoksulluk nafakası, özellikle 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı'nın 100 Günlük İcraat Programı'nın açıklanmasının ardından tartışılmaya başlanmış, 2023 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Mahinur Özdemir Göktaş'ın yapmış olduğu açıklamalar ile tekrar gündeme gelmiştir. Bu noktada tartışmaya esas olan konu yoksulluk nafakasının süresi ile ilgilidir. Zira yoksulluk nafakası 'süresiz' olarak nitelendirilmekte, nafaka yükümlüsü tarafın genel olarak erkek olduğu kabul edilmekte ve nafaka erkeğe 'zulüm' görülmektedir. Konu ile ilgili yapılan tartışmalar ve yoksulluk nafakasına yönelik eleştiriler medya tarafından haber konusu edilmekte ve sık sık haberleştirilmektedir. Bu çalışma yoksulluk nafakasına yönelik söylemlerin yazılı basın metinleri üzerinden sorgulanmasını yaparak, haberlerdeki kullanılan dilin arkasındaki ideolojik söylemi göstermeyi amaçlamaktadır. Bu ekseninde örneklem olarak ele alınan Yeni Şafak ve Yeni Akit gazetelerinin yoksulluk nafakasına yönelik haberleri Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modelinden yararlanılarak analiz edilmiş ve haberlerde kullanılan dilin arkasında kadın ve aile vurgusu üzerinden muhafazakâr bağlamlar kurulduğu ve yansıtıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekirse yoksulluk nafakasının hukuki bir sonuç olmasının altında yatan bir neden vardır. Bu neden boşanma ile yoksulluğa düşecek olan tarafı koruma gayesidir. Yoksulluk nafakasının çoğunlukla kadınların hak etmesinin altında ise toplumsal cinsiyet rolleri ve buradan hareketle inşa edilen aile düzeni yer almaktadır. Muhafazakâr ideolojinin temelinde yer alan bu aile düzenine göre, kadının çocukları ve eşi ile meşgul olması onun öncelikli görevi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla kadınlar genellikle ev ile ilişkili roller altında yetiştirilmekte, evlendiklerinde de ev içi sorumlulukları işgücüne katılmalarının önüne geçmektedir. Boşanma neticesinde yoksulluğa düşecek olan taraf da bu nedenle genellikle kadınlar olmaktadır.

Yeni Şafak ve Yeni Akit gazeteleri ekseninde gerçekleştirilen analiz sonucunda, iki ana temanın ortaya çıktığı görülmektedir. İlki, neredeyse bütün haberlerde yoksulluk nafakası 'süresiz nafaka' olarak nitelendirilmekte ve bu durum erkekler açısından mağduriyet yarattığı, erkeklerin tekrar bir evlilik yapmalarının önüne set çektiği belirtilmektedir. Bu yargıyı pekiştirmek adına birçok haberde yoksulluk nafakası ödeyen erkeklerin mağduriyetlerini kendi ağızlarından anlattığı haberlere yer verilerek haberlerin inandırıcılığını artırmak için tanık ifadeleri kullanılmıştır. Öte yandan yoksulluk nafakasının

boşanmaları artıran bir faktöre dönüştüğünün de altı çizilmektedir. Benzer şekilde bazı haberlerde yoksulluk nafakası alan kadınların nafaka hakkını kaybetmemek adına işgücüne katılmadığı veya kayıtdışı çalıştığı ya da 'iffetsiz bir şekilde' evlilik dışı ilişki yaşamaya yöneldiği vurgusu muhafazakâr söylemlerin bir yansıması olarak yakalanabilir. Özellikle evlilik dışı ilişki muhafazakâr ideolojinin çizdiği sınırların dışındadır ve bunu öne çıkarmak adına pejoratif bir dil tercih edilmektedir. İkincisinde de yoksulluk nafakası veren erkekler mağdur olarak nitelendirilmektedir. Kadının güçlenmesi üzerinden kurgulanan bu söylemin arkasında da muhafazakâr bağlamlar bulunmaktadır. Nitekim muhafazakâr ideolojiye göre erkek ailenin reisi, ailesini koruyandır ve mağdur olması bu toplumsal dengeye karşı bir tehdittir.

Nihayetinde, tarihsel süreçte farklı alanlarda varlık gösterebilmek için mücadele etmiş kadınların günümüzde kazanmış olduğu haklarına ataerkil bağlamlar temelinde sorunsallaştırılması ve tartışma konusu olması erkek egemen toplumsal düzenin inşasının bir sonucudur. Bu çalışma da bu haklardan biri olan yoksulluk nafakası karşıtlığının, muhafazakâr medya tarafından nafakanın süresiz olmasının kadını güçlendirerek boşanmaları kolaylaştırdığı ve erkek mağduriyeti yarattığı söylemi içerisinde kurgulandığını ve bu söylemlerin de muhafazakâr ideolojinin sığınağı aileyi ortadan kaldıracığına yönelik bir yanılısama ile meşrulaştırıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma yoksulluk nafakası tartışmalarının hukuki boyutunun ötesinde toplumsal, kültürel ve ekonomik bağlamlar açısından değerlendirilmesi gereken bir olgu olduğunu da gösterme çabasında olmuştur. Buna karşılık çalışmanın yoksulluk nafakası tartışmalarında farklı ideolojik bağlamların temsillerini değerlendirme imkânının olmaması önemli bir eksikliğidir. Dolayısıyla bu alanda yapılacak çalışmalar, bulguların farklı ideolojik söylemlerde nasıl yeniden üretildiğini göstermesi açısından önemli olacaktır.

Sonnotlar

1- Nafaka, beslenme, geçindirme, harcıyı tüketme anlamlarına gelen 'infak' kelimesinden türemiş (Köseoğlu, 2005: 131) bir kavram olarak TDK'na göre "[g] eçinmek için gerekli olan şeylerin bütünü; geçimlik", "[b]irinin geçindirmekle yükümlü bulunduğu kimselere mahkeme kararıyla bağlanan aylık" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023a).

2- Anayasa Mahkemesi 07.05.2012 tarihinde vermiş olduğu kararda "[i]tiraz konusu "süresiz olarak" ibaresi, nafaka alacaklısının her zaman ölünceye kadar yoksulluk nafakası alacağı anlamına gelmemektedir. Kanun koyucunun 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu'nun 175. maddesinde "süresiz olarak" ibaresine yer

vermesinin amacı, boşanmadan dolayı yoksulluğa düşecek olan eşin diğer eş tarafından, şartları bulunduğu sürece ekonomik yönden desteklenmesi ve asgari yaşam gereksinimlerinin karşılanmasıdır...” ifadeleri yer almaktadır (E. 2011/136 K. 2012/72).

3- Sınırlı verilerle de olsa sivil toplum kuruluşlarının ve baroların yaptıkları araştırmalarda yoksulluk nafakasının miktarlarının kadını güçlendirecek bir düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Kadın Dayanışma Vakfı tarafından, 1994 ile 2019 arasında 11 ilde görülmüş 140 boşanma davası ile birlikte veya ardından açılan nafaka davaları incelenerek hazırlanan Yoksulluk Nafakası Araştırması'nın verilerine göre incelenen dosyaların %66,4'ünün 500 TL ve altında nafakaya hükmedildiği ve ortalamasının da 262 TL olduğu görülmektedir. Yine, incelenen dosyalarda mahkemeler tarafından kabul edilen nafaka türünün %69,73'ünün iştirak yani müşterek çocuklara bağlanan nafaka olduğu, buna karşılık kadınlar tarafından talep edilen yoksulluk nafakasının mahkemeler tarafından kabul oranının %48,83 olduğu görülmektedir (Akçabay, 2019: 52). İstanbul Barosu'nun Kadın Hakları Merkezi'nin 25 Mayıs 2019 tarihinde düzenlediği Nafaka Çalıştay'ının sonuç raporunda merkezin Beyoğlu Adli Yardım Bürosu'nda incelenen 117 dosyanın sadece 13'ünde kadın için yoksulluk nafakasına hükmedildiği ve hükmedilen nafaka miktarının yarısının 350 TL ve altında olduğu görülmektedir (Moroğlu ve Eroğlu, 2020: 42). 2021 yılında Diyarbakır Barosu Kadın Hakları ve Uygulama Merkezi'nin Mahkeme Kararları Işığında Nafaka Araştırması başlıklı çalışmalarında, 2017-2018 yılları arasında Diyarbakır'daki Aile Mahkemelerinde görülen 2097 dosyada yoksulluk nafakasına hükmedilen 342 dosya olduğu tespit edilmiştir. Bu dosyaların 270'inde hükmedilen yoksulluk nafakası miktarı 100 TL ila 500 TL; 58 dosyada da yoksulluk nafakası miktarının 501 TL ile 1000 TL arasında olduğu görülmektedir (Pasinli ve Demir, 2021: 22). Oysaki kadınların ev içi ücretsiz çalışması, doğum ve ardından çocuk bakımı gibi sebeplerle elde edemediği gelir ve mal edimindeki dezavantajlı konumunun azaltılması önemli bir konudur ve nafakanın süresiz olması kadının güçlenmesi önünde bir engel değil boşanma sonrası refahının güçlendirilmesi için kullanılan bir sosyal yardım sistemi olarak (Çoban, 2021: 165) desteklenmelidir.

4- Akçabay F C (2019). Yoksulluk Nafakası Araştırması (Sosyo-Hukuki Bir İnceleme). Ankara: Şen Matbaa.; Bozkurt F D (2021). Yoksulluk Nafakasını İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Yeniden Düşünmek. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(2), 566-584.; Çelik F ve Ganbari M K (2023). Türk Hukukunda Yoksulluk Nafakasının Gelişimi ve Güncel Meseleler. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(2), 111-136.; Hamzaçebi M (2002). Türk Medeni Kanununa Göre Boşanma ve Ayrılık Hallerinde Tedbir, Yoksulluk ve İştirak Nafakası. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(3-4), 23-48.; Işık H (2022). Yoksulluk Nafakasında Süresizlik Sorunu: Hukuk Sistemleri Arasında Bir Mukayese. Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1), 66-82.; Koçoğlu S (2021). Boşanmanın Eşler Açısından Genel Sonuçları Bağlamında Yoksulluk Nafakasına İlişkin Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 70

(2), 389-427; Reyhani Yüksel S (2021). Yoksulluk Nafakası ve Süre Sorunu. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2), 485-509.

5- Yeni Akit Gazetesi'nin bazı haberleri aynı başlık ve içerikle iki farklı tarihte yayınlanmıştır. Bu nedenle ilgili haberler, Tablo 3'te tek bir haber verisi olarak ele alınmıştır.

Kaynakça

Akçabay F C (2019). *Yoksulluk Nafakası Araştırması (Sosyo-Hukuki Bir İnceleme)*. Ankara: Şen Matbaa.

Akın M H (2012). Türkiye'de Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8 (31), 3-20.

Akkaş H H (2003). Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 241-254.

Aydın D ve Ercan G S (2022). Gazete Köşe Yazısı Söyleminde Yükleme Stratejileri: Söylem Tarihsel Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çözümleme. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 33 (2), 305-330.

Bayar A vd. (2020). *Covid-19 Salgınının Kadınların Çalışma ve Hane Yaşamı Üzerine Etkileri*. İstanbul: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü.

Beneton P (1991). *Muhafazakârlık*. Çev. C Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bostan Ünsal F (2014). Müslüman Kadınlar "İdeal Aile"yi Nasıl Tanımlıyor, Nasıl Sorguluyor? AK Parti'de Aile Anlayışı. İçinde: N Boztekin (der) *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?* İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 22-24.

Busch A E (2008). Conservatism. İçinde: W A Darity Jr. (der), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd edition. USA: Macmillan, 83-87.

Çarık Ş (2022). Türkiye'de Muhafazakâr Medyanın 2000 Sonrası Dönüşümü Üzerine Değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)* 11, 242-264.

Çoban A (2021). Kadınlar Boşanma Hakkının Neresinde? İki Kuşaktan Kadın İlkokul Öğretmenlerinin Anlatılarında Boşanma ve Kadının Güçlenmesi. İçinde: T Acar ve Ş Özer (der), *Emek, Beden, Aile. Türkiye'de Kadınlık Halleri*. İstanbul: Metis Yayınları, 159-191.

Çokoğullar Bozaslan E (2018). *Muhafazakârlık ve AK Parti'nin Aile Politikaları*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Demirbaş A (2018). Güncel Tartışmalarla Yoksulluk Nafakası. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 219-235.

Demirkanoğlu Y (2017). Muhafazakâr Düşünce Kadının Toplumsal Konumu. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (34), 2148- 3043.

Dikmen H (2021). *Türkiye’de Nafaka Tartışmaları: Eril Restorasyon, Erkeğin Kendini Mağdurlaştırması ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Koç Üniversitesi.

Doğan Ş (2016). Dindarlık-Muhafazakâr Aile Değerleri İlişkisi. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 159-188.

Duman MZ (2012). Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 19-51.

Dursun Ç (2003). İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması. *SBF Dergisi*, 58 (4), 47-82.

Duvar Gazetesi (26.07.2023). *Aile Bakanı Süresiz Nafakaya Karşı Çıktı: Mağdur Erkeklerin Yanındayız*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/aile-bakani-suresiz-nafakaya-karsi-cikti-magdur-erkeklerin-yanindayiz-haber-1630071>. Son erişim tarihi, 14.08.2023.

Erdoğan M (2006). Muhafazakârlık: Ana Temalar. *Liberal Düşünce Dergisi*, (34), 5-9.

Fairclough N (2003). Dil ve İdeoloji. Çev. B. Çoban İçinde: B Çoban ve Z Özarslan (der), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*. İstanbul: Su Yayınları, 155-171.

Geçer E ve Kıymaz E (2019). Kadın Hakları ve Algısının İdeolojik Örüntüsü: KADEM Örneği. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 6 (20), 185-204.

Gülbahar H (2022). *Kadına Karşı Ekonomik Şiddet Bağlamında Nafaka Meselesi ve Diğer Bazı Hususlardaki Tartışmalar*. <https://esikplatform.net/medeni-yasa-ve-nafaka/>. Son erişim tarihi, 25.07.2024.

Heywood A (2013). *Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş*. Çev. A K Bayram, Ö Tüfekçi, H İnaç, Ş Akın, B Kalkan. 5. Baskı. Ankara: Liberte Yayınları.

İnal A (1996). *Haber Okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.

Kemahlı Garipoğlu F ve Sezer Şanlı A (2021). Muhafazakâr ve Feminist İdeolojiler Bağlamında İstanbul Sözleşmesi Tartışmalarına Yönelik Bir Eleştirel Söylem Analizi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 16 (35), 125-188.

Keleş D (2023a). Nafaka Veren Erkeklerin ‘Nafaka Mağduru’ Söylemine ‘Yoksulluğun Kadınlaşması’ Olgusu Üzerinden Bakmak. *Mülkiye Dergisi*, 47 (6), 1546-1579.

Keleş D (2023b). Toplumsal Cinsiyet Karşıtı Hareketlerin Bir Örneği Olarak “Süresiz Nafaka Mağdurları Platformu”. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6 (2), 517-544.

Kocabaş G (2013). Evlilik Sonrası Dayanışma İlkesi ve Bu İlkenin Sınırı Olarak Clean Break İlkesi Doğrultusunda Yoksulluk Nafakasını Belirleyici Ölçütler. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 357-392.

- Köseoğlu B (2005). *Aile Mahkemelerinin İşleyişi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kulaklı E (2018). Yoksulluk Nafakası ve Yoksulluk Nafakasının Süresi Bağlamında Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 237-268.
- Mor Salkım Kadın Dayanışma Derneği (2019) *Mor Salkım Kadın Dayanışma Derneği "Nafaka Çalıştayı" Düzenledi*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://esikplatform.net/s/2547/i/Mor_Salkim_Derneği_Nafaka_Calistayi.pdf. Son erişim tarihi, 20.07.2024.
- Moroğlu N ve Eroğlu Ş (2020). *Nafakama Dokunma!* İstanbul: İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi.
- Nagel J (2013). Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik. İçinde: Altınay, A (der) *Vatan Millet Kadınlar*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 65-101.
- Nebati N (2014). Türkiye’de Muhafazakârlığın Ak Parti Tarafından Yeniden İnşa Edilmesi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 11 (41-42), 179-205.
- Özer Ö (2011). *Haber Söylem İdeoloji: Eleştirel Haber Çözümlemeleri*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Özgün Y (2014). Muhafazakârlık: Patriyarkaya Her Daim Yandaş. *Feminist Politika*, (22), 14-15.
- Özüğür A İ (2015). *Gereçeli-Açıklamalı-İçtihatlı Nafaka Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pasinli A ve Demir H (2021). *Mahkeme Kararları Işığında Nafaka Araştırması: Hukuki Bir İnceleme*. Diyarbakır: Diyarbakır Barosu Kadın Hakları Danışma ve Uygulama Merkezi.
- Sever M (2015). Kadınlık, Annelik, Gönüllü Çocuksuzluk: Elisabeth Badinter’den Kadınlık Mı Annelik Mi?, Tina Miller’dan Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler ve Corinne Maier’den No Kid Üzerinden Bir Karşılaştırmalı Okuma Çalışması. *Fe Dergi*, 7 (2), 72-86.
- Şenel B (2017). “Biz Büyük Bir Aileyiz”: Türkiye’de Devlet Söyleminde ‘Makbul’ Kadınlık ve Aile. *Mülkiye Dergisi*, 41 (2), 31-70.
- Tetik Işık S (2022). Muhafazakâr Modernleşme Bağlamında Kadın, Kimlik ve Mekan’ın İnşası: Toplumsal Cinsiyet Rollerini Işığında Radyo’da Kadın İcracılar. *Yegah Müzikoloji Dergisi*, 5(2), 105-127.
- Topbaş D (2023). *Erkeklik Krizi: Eşi veya Sevgilisi Tarafından Aldatılan Erkekler*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Türk H B (2014). *Muktedir*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Medeni Kanunu (2001). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>. Son erişim tarihi, 14.08.2023.

(TBMM) Türkiye Büyük Millet Meclisi (12.10.2016). *Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. Ankara. <https://www.aile.gov.tr/media/4129/meclis-aras-tirma-komisyonu.pdf>. Son erişim tarihi, 18.08.2023.

Türk Dil Kurumu (2023a). Nafaka. <https://sozluk.gov.tr/>. Son erişim tarihi, 01.09.2023.

Türk Dil Kurumu (2023b). Muhafazakâr ve Muhafazakârlık. <https://sozluk.gov.tr/>. Son erişim tarihi, 01.09.2023.

(TÜİK) Türkiye İstatistik Kurumu (06.03.2023). *İstatistiklerle Kadın, 2022*. Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1>. Son erişim tarihi, 14.08.2023.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (03.08.2018). *100 Günlük İcraat Programı*. Ankara. https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/100_GUNLUK_ICRAAT_PROGRAMI.pdf. Son erişim tarihi: 24.08.2023.

Van Dijk T A (1989). Structures of Discourse and Structures of Power. *Annals of the International Communication Association*, 12 (1), 18-59.

Van Dijk T A (1991). The Interdisciplinary Study Of News As Discourse. İçinde: K Jensen ve N Jankowski, (der), *Handbook of Qualitative Methods in Mass Communication Research*. London: Routledge, 108-120.

Van Dijk T A (1995). Discourse Analysis as Ideological Analysis. İçinde: C Schäffner ve A L Wenden (der) *Language and Peace*. London: Routledge, 1-18.

Van Dijk T A (2010). Söylem ve iktidar. İçinde: A Çavdar ve A B Yıldırım (der), *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi*, İstanbul: Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, 9-41.

Yağan U (2015). Muhafazakâr Basının İfade Özgürlüğü ile İmtihanı: Charlie Hebdo Katliamının Zaman, Sabah ve Yeni Şafak Gazetelerinde Çerçeveselmesi. *Mülkiye Dergisi*, 39 (4), 43-72.

Yağcı K (2018). Yoksulluk Nafakasında "Süresizlik" Sorunu. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 76 (1), 323-358.

Yaman Öztürk M (2012). Ataerkil Kapitalist Toplumda Kadının Bedeni. *Toplum ve Hekim*, 27 (4), 274-281.

Yardım G ve Doğruel H (2019). Eleştirel Söylem Çözümlemesi Bağlamında Haber Metinlerinin İncelenmesi: Pippa Bacca Cinayeti Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 137-148.

Yeni Akit Gazetesi (2018-2023). <https://www.yeniakit.com.tr/>

Yeni Şafak Gazetesi (2018-2023). <https://www.yenisafak.com/>

Yükselbaba Ü (2013). AKP'nin Kadına Yönelik Söylem ve Politikaları: Neo-Liberalizm, İlimli İslam ve Kadın. *Kadın/Woman 2000*, 14 (2), 67-92.

Zülfikar Y ve İçener Z (2014). Erken 20. Yüzyılda Kadınların Eğitimi, Toplumsal Cinsiyet ve Muhafazakârlık. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (41-42), 167-178.

Arendt'in Wittgenstein ile Karşılaşması: Eylem ve Sınır-Özne

Adem Yılmaz, Bağımsız Araştırmacı

ORCID: 0000-0001-5847-6835

E-Posta: ademyilmazphd@gmail.com

Öz

Bu çalışma Hannah Arendt'in düşünme etkinliğini, eylem kavramını ve eylemeye muktedir faili birbiriyle ilişkileri çerçevesinde ele alma uğraşındadır. Bu uğraşın ana rotasını metin analizi belirlemektedir. Bu minvalde çalışma Arendt'in düşüncesinin niteliğini Thomas Bernhard ve Milan Kundera ile birlikte, soğukkanlılık ve kayıtsızlık olarak işaret eden yazı, bu iki niteliğin eylem kavramına içkin olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda eylem kavramının bir mesafe kuramı olarak okunabileceğini ortaya koyarken eylemin failinin bu mesafede açığa çıkacağını belirtmektedir. Nitekim eylem, bir otomatizme dönüşen davranışsal düzlemi kesintiye uğratan, onun açısından beklenmedik ve öngörülemez olan bir yanıttır. Otomatizm, biyolojik bir zorunlulukmuş gibi süregiden, imgelemi, davranış ve bilme kodlarıyla verili olan işleyişi doğallaştırın taşlaşmış bir süreçtir. Eylem ise bu taşlaşmış süreç açısından kendi öngörülebilir davranışlar silsilesini anlamsızlaştıran, açıklanamaz olan ve onun zorunluluğunu ilga eden bir mucizedir. Aynı şekilde, taşlanmış süreç olarak otomatizmin imgelemine sığmayan, onun görme ve duyma biçimlerinden kesinkes farklılaşan bir yanıttır. Salt davranışsal düzeydeki tepkiler ve etkinlikler de birer yanıttır, fakat içinden doğduğu "taşlaşmış" otomatizmin, Wittgenstein'in deyimiyile olgusal dünyanın bir uzantısı, onların rengine bulanmış ve bir uzantı olarak öngörülebilirliği ile failini haklı çıkaran tepki ve etkinliklerdir. Eylemin faili bu bağlamda imgelemin gücünü açığa vurma kapasitesine sahip bir figürdür. Ludwig Wittgenstein, eylemin failini tanımlama hususunda kavramsal bir yaklaşım sunabilir. Wittgenstein'a göre özne, salt içinde bulunduğu dünyanın imgelemiyile hareket eden nesneden, imgelemin gücünü açığa vurarak farklılaşır. Özne, her şeyin nasılsa öyle olduğu, öngörülebilir bir imgelem ve olgular dizisinden ibaret dünyanın sınırındadır. Sınır-özne, bu bağlamda eylemin faili olarak karşımıza çıkar. Sınır-özne, imgelemin gücünü açığa vurarak salt davranışsal düzeyin bir nesnesi olmaktan çıkar. Nitekim Wittgenstein'in kavramsallaştırmasıyla ifade edilecek olursa sınır-öznenin yokluğunda olgu bağlamlarından ibaret dünya, aslında taşlaşmış, otomatizme uğramış ve eyleme kapasitesinin derinlere gömülerek unutulmuşu terk edildiği sürecin davranışlarına işaret etmektedir. Sonuç olarak eylemin failini ortaya koymak için Wittgenstein ile Arendt arasında bir diyalog kurma uğraşında olan yazı, imgelem kavramı çerçevesinde bu faili, imgelemin gücüne sahip olarak otomatizmin ya da olgular dünyasının içinde tanımlanamayacak şekilde bir sınır olma potansiyeline sahip özne olarak tanımlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eylem, Sınır, İmgelem, Bernhard, Kundera.

Arendt's Encounter with Wittgenstein: Action and the Limit-Subject

Abstract

This article deals with Hannah Arendt's activity of thinking, the concept of action, and its agent within the framework of their relations with each other. The main route of this endeavor is determined by textual analysis. In this respect, pointing out the character of Arendt's thought, together with Thomas Bernhard and Milan Kundera, as composure and indifference/insignificance, the article argues that these two qualities are inherent in the concept of action. In this context, while revealing that the concept of action can be indicated as a theory of distinction, it states that the agent of the action will be revealed at this distinction. Indeed, action is an unexpected and unpredictable response that interrupts the behavioral pattern that has turned into an automatism. Automatism is a petrified process that goes on as if it were a biological necessity, naturalizing the functioning given by the codes of imagination, behavior and knowing. For this petrified process, action is a miracle that renders its predictable sequence of behaviors meaningless, inexplicable, and abrogates its necessity. Likewise, it is a response that does not fit into the imagination of automatism as a petrified process, a response that differs decisively from its ways of seeing and hearing. Reactions and activities at the purely behavioral level are also responses, but they are an extension of the "petrified" automatism out of which they arise, an extension of the phenomenal world, as Wittgenstein calls it, a reaction and activity that is colored by it and that justifies its agent by its predictability as an extension. The agent of the act is in this sense a figure capable of revealing the power of the imagination. Ludwig Wittgenstein can offer a conceptual approach to defining the agent of action. According to Wittgenstein, the subject differs from the object, which acts solely with the imagination of the world in which it exists, by revealing the power of the imagination. The subject is the limit of the world in which everything is as it is, a predictable set of images and facts. In this context, the limit-subject appears as the agent of action. In fact, to put it in Wittgenstein's conceptualization, the world of contexts of phenomena actually points to the behavior of the process in which the capacity to act is petrified, automatized and buried deep into oblivion. As a result, in an attempt to establish a dialog between Wittgenstein and Arendt in order to reveal the agent of action, the article defines this agent within the framework of the concept of imagination as the subject who has the power of imagination and has the potential to be an indefinable limit within automatism or the world of facts.

Keywords: Action, Limit, Imagination, Bernhard, Kundera.

Giriş

Hannah Arendt'in yaşam öyküsünü kaleme alan Elisabeth Young-Bruehl (2012: 48), bir düşünürün çalışmalarından yayılan "ışığın", onun ölümünden sonra da yayılmaya devam ettiğine değinir. Bu ışığın yayılmasıysa "yeni bir biçim" altında, yayıldığı çağa kaydedilir. Düşüncenin aldığı bu "yeni biçim", düşünürle zamansız bir diyaloga işaret eder. Arendt muhtemelen bu diyaloga, kişinin düşünürü ve onun yapıtlarını kendi "imgeleminde tekrar etmesi" adını verirdi (bkz: Arendt, 1970: 97). Nitekim "imgelemdeki tekrar", düşüncenin ışığına sadakati muhafaza ettiği gibi kişinin düşünceyi, salt bir aktarımın kolaycılığından kurtararak hem kendisiyle hem de kendi çağıyla diyalogunda etkin uğraş olarak deneyimlemesinin önünü açar. Bu çalışma da her şeyden önce Arendt ile böylesi bir diyalogun tanıklığıdır.

Bu tanıklığın felsefi ve kuramsal bağlamdaki karşılığını bize sunulandan "geri adım" atma ve onu olabilecek daha geniş bir perspektifte sunma çabası olarak açıklayabiliriz. Slavoj Žižek'in ifade ettiği gibi, felsefe varsayılan düşünsel kodları kabul etmediğimizde, bize sunulan kavramsal ve somut deneyimin nasıl olası olabileceğini sorguladığımızda başlar. Aynı şekilde kuram da bu sorgulamayı mümkün kılacak mesafeyi tesis etme uğraşındır: Hem kendi konumumuzu hem de ele aldığımız kavramsal ve somut deneyiminin pozisyonunu soyutlama gücünü içerir (Žižek, 2011: 13-14). Dolayısıyla kuram, bu tanım gereği, sunulan ile yetinmeyi bir kenara bırakmayı, düşünceyi özetleme ve aktarma kolaycılığından yakayı kurtarmayı talep eder. Bunun anlamı biçimsel bir tamamlanmışlıkla karşımıza çıkan soyutlamaları biçimsizleştirme ve onları tamamlanmamışlığa sürüklenme cesaretidir ki "geri adım" tam olarak bu cesaretin ön hazırlığıdır.

Witold Gombrowicz (2015: 26), felsefenin yanına edebiyatı da katarak bu iki uğraşın, "dişleri sökülmemiş, gözleri oyulmamış, çeneleri kırılmamış insanların kullanımı"ndan fazlası olduğuna dikkat çeker. Çünkü bedenin zarar görmüş kısmı, diye not eder Gombrowicz, artık normal durumda değildir. Başka bir ifadeyle, beden olağan duyumsama koordinatlarını yitirerek zarar gördüğü kısmını başat hâle getirir, kendini onun üzerinden kurgulamaya başlar. Bir metafor olarak ele aldığımızda kırılan çene, bedenin asıl noktası hâline gelir, onun rutin, aşına olunan görünümünü sekteye uğratır. Gilles Deleuze'e göre (2013: 9) ise bu vurgu, Gombrowicz'in hem söylemini hem de yaptığını karakterize eden, biçimsizden ve tamamlanmamışlıktan yana olma niteliği şeklinde okunabilir.

Dolayısıyla burada kuram ile edebiyatın biçimsizleşme ve tamamlanmışlığı kesintiye uğratma zemininde ortaklaştığını söylememiz mümkündür. Bu

ortaklığı Arendt'in politik kuramına, daha özelde de eylem kavramına dair bir kavrayış geliştirirken göz önünde bulundurabiliriz. Nitekim Steve Buckler'in de (2011: 2) altını çizdiği gibi, bir politik kuramcı olarak Arendt'in metodolojik taahhütleri genel kabul gören sosyal bilim paradigmasının aksine, ne kolaylıkla tespit edilebilirdir ne de düşünsel bir çaba gerektirmeden kendini açığa vuran karakterdedir. Çünkü Arendt için, ilerleyen sayfalarda okurun tanık olacağı üzere, politik kuramın ya da sosyal bilimin salt davranışsal düzlemde, hareketleri ve özelemleri belirlenmiş bir çerçevede işleyen istatistiksel olasılık hesabına dönüşmek gibi bir konformizme kapılma tehlikesi vardır. Keza davranışsal düzlem, Arendt'in "taşlaşma" olarak tanımlayacağı şekilde, biçimselliğini sağlamış ve tamamlanmış olmasıyla kendini var eder. Başka bir ifadeyle referansı salt davranışsal düzlem olan bir politik kuram, "çeneleri kırılmamış" insanların rutin, düşünce ve imgeleminde onun içinde şekillendiği bir istatistik verisine dönüşmüş eğilimleri içinde teknik düzeneğe dönüşebilir.

Buckler, aynı yerde, sözünü ettiği metodolojik belirsizlikler gereği, Arendt'in ne yapmak istediğinden ziyade ne yapmak istemediğine odaklanmanın önemine vurgu yapar. Aslına bakarsanız bu vurgu Arendt'in, bir politik kuramcı olarak tekilliğinin gereğidir, onun tekilliğiyle baş etme yöntemidir. Vollrath'ın (1977: 160) ifade ettiği gibi, tekilliği ve kıyaslanamaz oluşuyla Arendt, metodolojik zorluklarda görüldüğü üzere, kimiyanlı şanlaşımalarında muhatabı kılınmıştır. Arendt'te politik eylemin dramatik sonuçlar doğuracak denli etik ilkelerden yoksun olduğu şeklindeki eleştiriler bu bağlamda düşünülebilir (Cane, 2015: 55).¹ Politik eylemin niteliği odaklı bu eleştirileri ve metod konusundaki belirsizliği bu bakımdan, Arendt'in düşüncesinin "ender görülen bir teorik önyargısızlık derecesi"nin sonucu olarak görmemiz mümkündür. Keza teorik önyargılar, taklitlerin türevlerinden ibaret bir kuramsal çerçeveyi tasarlarlarken politik alanı çarpıtma eğilimindedir (Vollrath, 1977: 161). Arendt'in kuramsal önyargısızlığı bu doğrultuda, düşünceye yeni kapılar açarken onun tekilliğini ve kıyaslanamazlığını da tesis eden bir niteliktir.

Dolayısıyla Arendt'in politik kuramının aslî niteliğini, onun bir politik kuramcı olarak tekilliğini olanaklı kılan teorik önyargısızlıkla tanımlayabiliriz. Kuramsal önyargısızlık, politik alanı kendi istatistiksel rutinine, otomatizmine hapsetmiş bir düşünceden kopuşu da ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bu, kuramsal kategorizasyonların tamamlanmışlığından bir tür geri adımı ve onu biçimsizleştirerek düşünceye nefes aldırma çabasıdır. Nitekim davranışsal düzlemde de, bu önyargının atıfta bulunduğu tamamlanmışlığı

hatırlatacak şekilde fail düşünce ve imgelemine, taşlaşmış bir sürecin içinde, onun bir olgusu olacak şekilde geliştirirken ayırma ve bağlantılandırma kudretini bütünüyle bu düzlemin gereklerine hapseder. Politik eylem ise, bu kudretini düşünsel ve imgeleme düzeyinde ele almakla başlar.

Bu noktaya kadar Arendt'in politik kuramını niteleyen iki olguyla karşı karşıyayız: Teorik önyargısızlık ve metodolojik bir profil ortaya koyma hususunda isteksizlik. Bu iki olgu birbirini besliyor. Keza Buckler, Arendt'in metodolojisini konu ederken onun, siyaseti kuramsallaştırma yerleşik kategorilerin cansızlığına meydan okuduğunu ve kısır tekrarlara dönen bu çabaya canlılık kattığını belirtmektedir. Bu canlılığın anlamı ise kuramın, siyaset deneyimiyle yakından ilişkili olması ve onunla baş edebilme becerisini korumasıdır. Dolayısıyla kuramsal açıdan siyaseti verimli bir şekilde ele almak, her şeyden önce ayırt edici bir sesi ortaya koymakla ilgilidir (Buckler, 2011: 2). Dikkat edilecek olursa bu ayırt edici nitelik Arendt'in tekilliğini mümkün kılan hususa tekabül etmektedir. Eylemin failinin kim olduğu sorusu da bu iki minvalde önem arz ediyor: Birincisi kuramı siyasete yaklaştırmak, ikincisi ise tamamlanmamışlığı ilke edinerek ayırmak ve bağlantı kurmak. Bununla birlikte, karşımızda teorik önyargısızlığı ve metodolojik belirsizliği ile öne çıkan bir düşünür varken Zizek'in dediği gibi geri adım atarak, bir yeniden inşa kalkışmak elzem görünüyor. Bu çalışma, böyle bir kalkışmanın ürünü olarak edebiyat ve felsefenin biçimsizleştirme ve kurma gücüyle açığa çıkıyor.

Elinizdeki çalışma bu çerçevede, Arendt'in politik kuramının tekilliğini olanaklı kılan eylem kavramını ele almak, ona dair bir çerçeve çizmek için düşünme-imgelem-politik eylem üçgeninde Thomas Bernhard ve Milan Kundera ile diyalog kurmayı hedefliyor. Edebiyat ve kuram bağlantısını sağlayan bu diyalog ise çalışmanın asıl kaygısını, Arendt'in ortaya koyduğu bağlamda politik eylemin failini belirlemeyi mümkün kılacak şekilde gerçekleştiriyor. Kaldı ki Arendt-Kundera ve Arendt-Bernhard arasında düşünsel diyaloglar kuran çalışmalar bu noktada dikkat çekicidir. Bernhard ile Wittgenstein arasındaki bağ ise kendine özgü bir içeriğe sahiptir. Bu doğrultuda ilk olarak, Danyali ve Esmaeli'nin (2024) disiplinlerarası mahiyetteki çalışmasına dikkat çekmek faydalı olacaktır. Nitekim çalışma, bireyin eyleme kapasitesini ve dönüştürücü kudretini açığa çıkarma bağlamında Arendt ile Kundera arasında felsefi bir diyalog ortaya koymaktadır. Çalışmaya göre, bireyin tarihin güçleri karşısındaki konumu ve tarihin güçlerinin totaliter niteliği Kundera ile Arendt arasındaki ortak kaygıyı teşkil etmektedir. Arendt açısından bu kaygı tarihin kişisel olmayan çağrılarına boyun eğmiş

bireyin, özgün ve özerk düşünme kapasitesini, eyleme kudretini yitirmesi şeklinde gelişmektedir. Örneğin Eichmann, tarihin çağruları tarafından yozlaştırılmış bir figürdür. Tarihin boyun eğdiren kudreti karşısında çözüm eyleme geri dönmek, insanın mucizeler ve yeni başlangıçlar ortaya koyma kapasitesini hatırlamaktır. Kundera'nın bu noktadaki kaygısı ise romanın mirasının muhafazası şeklinde gelişir. Kundera'ya göre roman, tarihin totaliter kaydının oluşturduğu hafızanın unuttuğu ve dışladığı deneyimleri kaydederek böylesi bir tarihsel aşırılığa karşı direniş noktasını teşkil etmektedir. Bununla birlikte Kundera'nın denemelerinde Arendt, Nietzsche yorumuyla karşımıza çıkmakta, Nietzsche düşüncesi Arendt'in ifadeleriyle "donmuş olanı eritmek, herkes tarafından kabul edilmiş dizgeleri yıkmak, bilinmezde gezinmek için gedikler açmak" şeklinde tanımlanmaktadır (Kundera, 2010: 172). Söz konusu Nietzsche yorumu, Kundera açısından romansal düşüncenin karakterini oluşturmakta, onu etrafımızı saran düşünsel sistem ve ezberlerde gedik açmakla sorumlu kılmaktadır. Romansal düşüncenin bu niteliği bu bağlamda Arendt'ye eylemin, yeni bir başlangıç olma kapasitesiyle otomatizmde bir kesinti yaratmasına gönderme yapar. Elinizdeki bu çalışmada ise Kundera'nın kayıtsızlık mefhumu hem Arendt'in düşüncesine içkinliği hem de eyleme kudretinin açığa çıkması bakımından otomatizme dönüşmüş tarihsel süreçlerin, onların görme ve duyma biçimlerinin kılavuzluğunu reddetme potansiyeli bağlamında ele alınacaktır. İkinci olarak Bernhard ile Arendt arasındaki bağ ise düşünsel temalar üzerinden işleyen bir seyre sahiptir. Maria Popova'nın (2019) not ettiği gibi, öz-düşünümsellik ve düşünen ego bağlamında Arendt ile Bernhard'ın, ilerleyen sayfalarda ele aldığımız *Yürümek, Evet* adlı yapıtı birlikte düşünülebilir. Salt bir etkinlik olarak, geçmişi ve geleceği dışlayan düşünen ego Bernhard'da, bir benlik olarak kendini gözlemleyemeyen salt düşünümsel bir etkinlik karşımıza çıkmaktadır.

Son noktada ise Bernhard, "cevaplanamayacak bir soru" olarak betimlediği Wittgenstein düşüncesini dünyanın kavramsızlığı üzerinden vurgular. Bu kavramsızlık, Bernhard'ın ne kendisini ne de Wittgenstein'ı tahrip etmeksizin "Wittgenstein olma" çabasında gün yüzüne çıkar (Bernhard, 2020: 70-71). Kavramsızlık olgusu bu doğrultuda, aşağıda ele alacağımız gibi olguların içinde ve olgularla var olmak ile onları karşımıza alma kudreti arasındaki yoğunluk farkına tekabül eder. Nitekim Wittgenstein'in öznesi, içinde deneyimlenen dünyayı kavramsızlığından kurtarıp ona sınır çekeabilen, "dünyanın dışında" olabilmesi ve imgelemine bu dünyadan kurtarabilen kudrete sahip olan bir faildir. Dolayısıyla düşünme-imgelem-politik eylem zemini kuracak kuram-edebiyat bağlantısını Kundera ve Bernhard üzerinden kurmak için yeter sebebe, bir başlangıç düğümüne sahip olduğunu vurgulayabiliriz.

Bu süreçte politik eylemin faili, teorik önyargıların ve istatistiksel bir politikanın hüküm sürdüğü davranışsal düzlemin ötesinde imgelem kudretine sahip ve eylemeye muktedir olan, Ludwig Wittgenstein'a atıfla sınır-özne olarak tanımlayacağımız bir figür olarak karşımıza çıkıyor. Nihayetinde, Cane'in de (2015: 62) kendi çalışması bağlamında ifade ettiği gibi elinizdeki metin, Arendt'in belirsiz bıraktığı kimi noktaları, kavramsal bağlamlar ekseninde ayrımlar ve bağlantılar kurarak, bir başka ifadeyle, metin analizi gerçekleştirerek bir yanıt ortaya koyma uğraşındadır: Kimdir eylemin faili?

Arendt Düşüncesinin İki Niteliği: Soğukkanlılık ve Kayıtsızlık

Hannah Arendt'in düşüncesi soğukkanlılığını koruyan, sükûnet içinde şekillenen, çözümlenmelerinde bu soğukkanlı sükûneti görülür ve duyulur kılan bir ritme sahiptir. Sükûnetin ve soğukkanlılığın bileşiminden oluşan bu ritim, Arendt'in (2014a: 40) ifade ettiği gibi bir "anlama uğraşı" ve bu uğraşın kâğıda dökülmesi eşliğinde kendisini duyulur kılar. Metin böylelikle, anlama yönelik çabanın, anlam arayışının tanığına dönüşür. Bu noktada, soğukkanlılığın ve sükûnetin sarıp sarmaladığı, tanıklığa bürünen metinde somutlaşmış bu arayışa içsel olan ve birbirini besleyen iki nitelikten söz edebiliriz: Başkaları üzerinde etki yaratıp yaratmamaya yönelik kayıtsızlık ve deneyimin olağan işleyişinde kesinti. Elbette burada vurguladığımız soğukkanlı düşüncenin ve sükûneti de kapsayan, ona yuva olan kayıtsızlığın, sırasıyla Thomas Bernhard ve Milan Kundera gibi iki romancının içerik kazandırdığı karşılıkları var, fakat öncelikle, bu niteliklere değinelim.

İlk nitelikten başlarsak Arendt (2014a: 40) açısından yazma sürecinde etkili olma, başkaları üzerinde etki yaratmaya dair kaygı her zaman için yazıya, dolayısıyla da anlam arayışına "dışsal" bir kaygıdır. Yazma süreci ve kendisine ritim kazandıran anlam arayışı etkilemek, etki yaratmak gibi kaygı ve arzudan yoksundur. Hatta düşünsel ritminin tanığı olan metinlere yansıttığı içgörülerine yönelik bir paylaşım ya da onaylama söz konusu olursa, bu sadece memnuniyet verici bir şey olabilirdi (Canovan, 1994: 2). Burada, yazıya dışsal kaygıların nüfuz edişinde Blanchotvâri bir esinti söz konusudur. Maurice Blanchot (2015: 101) "okunmak için yazılan" yapıtlarından anlamsızlığından dem vururken belirli bir okur kesimi için satırlarını kurgulayan yazarın "aslında yazmadığını" belirtir. Böyle bir durumda asıl "yazan o kitledir ve bu nedenle de bu kitle okur olamaz artık; okuma görünüşten başka bir şey değildir, gerçekte bir hiçtir". Blanchot'un ifade ettiği gibi, dışsal kaygıların, kabul görme telaşının hükmündeki bir yazma edimi hem yazarı hem de okuru niteliksel bir yoksunluğa mahkûm eder: Yazarın "yazarlığından", okurun "okurluğundan" soyutlanmasına

neden olan bu dışsallık kaygısı Arendt'in anlam arayışına eşlik eden yazma edimine sızamaz. Nitekim böylesi bir kaygının sükûneti ve soğukkanlılığı ortadan kaldıracığı da şüphe götürmez. Yazarın anlam arayışının sükûneti ve soğukkanlı satırları yerini bu dışsallığın gürültüsüne boyun eğme ve bu gürültülerin faillerine uyum kaygısına bırakır: Yazma ve okuma edimleri de bu sebeple gözden kaybolur, “var olma” koşullarını yitirir. Arendt ise bu doğrultuda, yazdıklarının başına gelenleri pek de umursamayacak denli dışsal kaygıdan yoksundur: “Başka bir vesileyle, bir şey yazdığınızda ve onu dünyaya gönderdiğinizde (...) herkes onunla istediğini yapmakta özgürdür” (Canovan, 1994: 2-3).

İkinci nitelik, deneyimin olağan akışındaki kesintinin, bizatihi Arendt'in “anlam arayışına” içkin olmasıdır. Anlam arayışı, bir diğer ifadeyle “salt bilgi uğruna dahi olsa, bilgi arayışının aksine” düşünme edimi olağanlığı içinde deneyimlediğimiz gerçekliği kesintiye uğratır (Arendt, 2018a: 99): “Bütün düşüncüler, bir durup-düşünme gerektirir”. Bir durup-düşünme, ifadenin de açığa vurduğu gibi akıntıya kapılmama, imkânları salt akıntıyla ve akıntı içinde bulan, onun içinde sürüklenmeyi ifade eden edilginliğin bir parçası olmama hâlidir. Arendt'in düşüncesine kaynaklık eden, ona nitelik veren soğukkanlılık ve kayıtsızlık da bu durup-düşünmede saklıdır. Nitekim Arendt'e göre (2018b: 44) Nazi deneyimine, onun bilişsel haritasına, görme ve duyma biçimine teslim olmayan ya da kendisinin deyimiyle “otomatikleşmeyen kişiler” bizatihi bu durup-düşünme kapasitesine sahip olup onu varoluşlarının koşulu hâline getirenlerdir. Nazilerin akıntının yönünü çizdiği zamanlara değin “entelektüel ve ahlaki yozlaşmadan etkilenmemiş” seçkin kesimler değil, durup-düşünmeyi bırakmamış kimseler teslimiyeti reddedenler olmuşlardır (Arendt, 2018b: 43-44). Başka bir ifadeyle düşünme edimini bırakmamış kimseler mevcut deneyimin yegâne kesinti ânlarına, uğraklarına dönüşmüşlerdir. Soğukkanlılık ve kayıtsızlıkla bezeli düşüncenin insanlarını, akıntıya kapılmak ve onunla olmakla yetinmeyen bu kişilerin takındığı tutumu Arendt (2018b: 44) şöyle tanımlıyor:

Diğer bir deyişle, onlar tikel bir vakaya, ortaya çıkarken uygulanacak, dolayısıyla da yeni bir deneyime ya da duruma peşinen hükmedilmesini, öğrenilmiş ve sahiplenilmiş bilgilere göre muamele edilmesini sağlayacak doğal ya da öğrenilmiş ilkeler ve kurallar bütününe var olduğu kabulüyle davranmamışlardı.

Thomas Bernhard'ın deyimiyle bu insanlar etkileşim içinde oldukları olguların “içinde” ve onlarla birlikte hareket etmemiş, olgulara “karşı” bir tutum takınmışlardır. “Biz sürekli olgulara karşı değil de sürekli olgular

ile varolursak, (...), en kısa zamanda mahvoluruz” (vurgu yazara ait)” diyor Bernhard (2021: 12), mahvolmanın koşullarını resmedecek şekilde. Peki, olguların içinde ya da onlarla birlikte olmamak, onlar tarafından tanımlanmayıp onların bilişsel haritasına göre tutum almamanın olanağı nedir? Bernhard, satırlarını sürdürdüğü aynı pasajda bu mahvoluşun önüne geçmenin imkânını soğukkanlı düşüncede buluyor: Bu soğukkanlılık ise olguları “karşımıza” alabilme ve onları “dehşet verici” olarak işaretleme kapasitesinde somutlaşır. Başka bir ifadeyle olguların salt içinde kalmama, deneyimi onlarla sürdürmeme, dolayısıyla da olguları karşımıza alabilmek ve onları dehşet verici olarak işaretleyebilmek soğukkanlı düşüncenin gereğidir; onun açığa çıkışının kanıtıdır. Bize göre, olguları karşımıza alabilme, onların hükmünden kopabilme kapasitesi Milan Kundera’nın işaret ettiği “kayıtsızlığı” da barındırmaktadır, tıpkı yazma ediminde, anlam arayışında başkaları üzerinde oluşturacağı etkiyle ilgilenmeyen Arendt gibi.

Kundera’nın (2015: 106-107) *Kayıtsızlık Şenliği*’nin kahramanlarından Ramon, “büyük hakikatlerin ciddiyetine bağlı” arkadaşı D’Ardelo’ya onun pek de hoşuna gitmeyecek şu gözlemini, kayıtsızlığın “varoluşun özü” olduğunu aktarır. Ramon’a göre kayıtsızlık “her zaman ve her yerde bizimlidir”; dahası, kimsenin “görmek istemediği yerde” bile, savaşlarda, dehşet verici süreçlerde, felâketlerde bile mevcut olan bir şeydir. Böylesi dramatik durumlarda onun varlığına dikkat çekmek, onu lâıykıyla anmak cesaret ister. Bu cesaretin olanağını, bir başka ifadeyle kayıtsızlığın potansiyelini vücuda kavuşturmanın imkânını şu cümlede dile getirir Ramon: “Ne var ki onu kabul etmek yetmez, kayıtsızlığı sevmek gerekir, onu sevmeyi öğrenmek gerekir” (Kundera, 2015: 107). Dikkatli okurun kolaylıkla sezeceği gibi “varoluşun özü” olarak nitelenen kayıtsızlık birbirini besleyen iki aslî özelliğin bileşimidir. Bunlardan biri, kayıtsızlığın her ân her yerde olan ve açığa çıkarılması gereken bir esası teşkil etmesidir. Bir diğeri ise kayıtsızlığın bu açığa çıkışı gerçekleştirecek cesaretin, dolayısıyla da büyük hakikatlere bağlılığın bizi sardığı bir olgusal durumdan kopuşun, onun akıntısına kapılmamanın ifadesi olmasıdır. Tam da bu iki bileşimin ifadesi olarak kayıtsızlık ve onu açığa çıkarma, onu sevme cesareti Bernhard’ın (2021: 12-13) “bütün olgulara karşı varolma olanağına sahip” olduğumuzu söylerken işaret ettiği ve onu açığa çıkaracak “soğukkanlı düşünce ve keskin zekânın pervasızlığı”na gönderme yapmaktadır. Kayıtsızlığı etkin bir şekilde muhafaza edebilme ve onu sevme cesareti bu bağlamda, olguların içinde ve onlarla mahvolmanın önüne geçmek, onları karşımıza alabilme, dehşet verici olarak tanımlayabilme kapasitesi olarak soğukkanlı düşüncenin koşullarına dönüşmektedir.

Arendt'in düşüncesi de hem "anlam arayışı" olarak yazının, başkaları üzerinde bir etki bırakıp bırakmamaya dair kaygı yokluğunu dışlayarak olanaklı olması hem de "anlam arayışı" olarak düşünme ediminin olağan deneyimde bir kesinti yaratması bağlamında soğukkanlılık ve kayıtsızlıkla kendini var etmektedir. Bir durup-düşünmek bu bakımdan soğukkanlılığın ve kayıtsızlığın bileşiminde olanaklıdır. Nazilerin iktidarının sunduğu düşünsel ve pratik zeminde yer almayı reddedenlerin, başka bir ifadeyle onları otomatikleştirerek Nazi gerçekliğinin içinde bir uzanti kılmayı hedefleyen akıntıya karşı duranların, bu akıntının peşin hükümlerinin esaretine kapılmayanların tutumunda da bu iki niteliğin koşulu saklıdır: Soğukkanlılığı ve kayıtsızlığı muhafaza etme, onları açığa çıkarma cesareti. Bu noktada, tekrara düşmek pahasına vurgulamak gerekiyor. Bu iki olgu gerek Kundera'da gerekse Bernhard'da potansiyel olarak insani varoluşa içkin, yer ve zamanı kat eden nitelikler olarak tanımlanır, onlar "her zaman ve her yerdedir". Bununla birlikte, karşı karşıya olduğumuz ve bizi kendilerinin bir uzantısı kılma, dahası kendimize ve dünyaya olan bakışımızı onların dolayımıyla, onların içinde ve onlarla şekillendirmemizi isteyen olguların zaferi, tarih olarak adlandırdığımız uzun geçmişin olağanıdır. Bernhard'ın deyişiyle (2021: 13), "her şey soğukkanlı düşünceden, (...) yoksun, devasa, tüyler ürperten bir tarihtir". Arendt (2020: 236) tüyler ürpertici bu tarihi, "tarihsel durgunluk anları"nın "biyolojik bir zorunluluk kadar mukaddermiş gibi" yüzyılları işgal etmesi olarak tanımlar; dahası, bu işgal ile karşılaştırıldığında "özgür olunan dönemler her zaman çok kısa sürmüştür". Bir diğer ifadeyle tarih ekseriyetle, soğukkanlılığın ve kayıtsızlığın bileşimini açığa çıkaran insanların tarihten ziyade, hükmeden olguların içinde ve onlarla olanların tarihi olmuştur.

Bu perspektifte kayıtsızlığın hükmü, hem düşünsel sürecin vuku bulması hem de deneyimlenen gerçekliği kesintiye uğratılmayan, dünü, bugünü ve yarını birbirine benzeyen taşlaşmış bir gidişat olmaktan çıkabilme potansiyeli olarak Arendt'in siyasal kuramına içkindir. Kundera'nın her zaman ve her yerde olan şeklinde tanımladığı kayıtsızlık mefhumu, bu doğrultuda, politik eylemin olanağına dönüşebilir. Nitekim Arendt için farklı bir dünyanın imgelenip düşünülmesi, idealar evreninin lütfu değil, içinde yaşadığımız dünyanın saklı olanaklarını açığa çıkaran bir insani potansiyel meselesidir. Bu potansiyel, bugün için ütopye olanı yarının hakikati kılmayı ifade eder (Berktag, 2012: 73). Farklı bir dünyayı imgelemek bu bakımdan, insanı salt verili gerçekliğin ürünü olmaktan çıkarır. Verili gerçekliğin öngöremediği ya da tahmin edemediği şekillerde hareket edebilen bir varlık, bu bağlamda yeni şekillerde düşünebilir ve yeni olayları anlayabilir, yaratıcı bir imgelemi

açığa çıkarabilir (Canovan, 1994: 69-70). Dolayısıyla kayıtsızlık mefhumu, bütününü öğrenilmiş gerçekliğe kayıtlılığı ile var olan, hatta bu gerçeklik dâhilinde tözleşmiş hakikatlere boyun eğen insanı ilga eder. Çünkü insan verili bir töz değildir, eylemliliği ile kendini inşa eder (Berkday, 2012: 50). Bu doğrultuda Bernhard'ın işaret ettiği olguları karşımıza alma kudreti ile bu kudreti açığa çıkararak kayıtsızlık arasındaki bağ, Arendt'de politik eylemin koşulunu tanımlamaktadır. Kundera'nın, daha önce belirttiğimiz gibi, varoluşun özü olarak tanımladığı kayıtsızlık, gerçekliğin biyolojik bir zorunluluk kadar kudretli algılanıp deneyimlenmesini engeller. Yeni bir düşünüşün, imgelemin açığa çıkmasına zemin sağlar.

Davranışsal Düzlem: Olguların İçinde ve Onlarla Düşünmek

Olgularla ve onların içinde süregiden tarihin insanları yukarıda vurguladığımız gibi “öğrenilmiş ilkeler ve kurallar bütünüünün var olduğu kabulüyle davranma” yönünde bir eğilim gösterirler. Arendt'in “zorunluluk kılığına bürünmüş uzun dönemler” yorumuyla bu eğilimi birlikte okuduğumuzda ise bu insanların, bir uzantısı oldukları dönemin ilkeleri ve kurallarını kabul ederek davrandığını söyleyebiliriz. Arendt açısından sorun tam olarak bu fiildedir: “Davranmak”. Nitekim “davranma”nın aslî etkinlik olduğu bir deneyimde, bu deneyimi karakterize eden “otomatik eğilimlere girmeyen her şey önemsiz sayılıp devre dışı” bırakılır (Arendt, 1994: 65). Başka bir deyişle salt davranma düzeyinde süregiden bir etkinlik, belirli bir otomatizasyonun hükmünde gelişen, bu etkinliğin çerçevesini çizen ilke ve kurallara dair belirli ön-kabullerde haklılık gerekçesini bulan bir yapıp-etmedir.

Arendt'in davranma pratiğine dair kaygılarını en iyi ortaya koyan pasajlarını İnsanlık Durumu'nun istatistiğe vurgu yapılan bölümlerinde bulabiliriz. Bu pasajlara göre Arendt için (1994: 64-65) istatistik, kendisini işlevsel kılan yasaları ancak ve ancak “uzun dönemler ve büyük sayıları” anlamlı kılan belirli davranış eğilimlerine dayandırabilir. Dolayısıyla kendi “otomatığıne” dâhil edemediği “davranış-olmayanı” önemsiz bir sapma olarak tanımlayarak dışlayan ve insanı salt “davranan” bir varlık olarak işaretleyen istatistik yasaları, siyaset ve tarihe uygulandığında ise bu iki mefhumu dair “anlam arayışı da umutsuz bir çabaya dönüşür” (Arendt, 1994: 65-66). Nitekim bu umutsuzluk, tarihi “biyolojik bir zorunlulukmuş” gibi ele alma durumu ile karşılıklı ilişki içindedir; bunlar birbirlerini beslerler. Bir tür “istisnalar kaideyi bozmaz” mantığı ile işleyen istatistik yasaları bir öngörülebilirlik uzamı kurarken tekdüze, olağanlaşmış davranışlar da anlamlarını sadece bu uzam içinde edinirler (Arendt, 1994: 66). Bir başka deyişle davranış

kendi haklılığını, geçerlilik iddiasını istatistikte bulmaktadır; o, bütünüyle faile hep böyleydi diyerek nüfuz eden istatistikî verilerin öngörülebilir bir uzantısıdır. Buradaki sorun, davranışın failinin kendi etkinliğine, görme ve duyma biçimine, Arendt'in deyimiyle "ne yaptığına" ya da "ne yapacağına" dair kararı istatistiğe, bu istatistiği paylaştığı geniş kesimlere, bu istatistikte ifadesini bulan ve zorunlulukmuş gibi tecrübe edilen tarihe, yaşantılanmış olana bırakmış olmasıdır.

Anlam arayışının, istatistikî yasaların referansı eşliğinde umutsuz ve önemsiz bir çabaya dönüşmesi, olmuş ve olacak olana dair düşünmenin gereksizleşmesi demektir. Bu yönüyle davranışın faili bir durup-düşünme ihtiyacından, buna dair bir kaygıdan yoksundur; çünkü ne yaptığına ya da ne yapacağına dair kararı önceden alınmıştır, o sadece bir uygulayıcıdır, bir uzantıdır. Bu bakımdan davranışın faili Arendt'in (1994: 14-15) düşünmeme hâli olarak saptadığı şeyden mustarıptır: Bu hâl içinde fail, "dumura uğramış" bir zihinle "koflaşmış doğruları" kendine güvence edinir. Arendt ve Bernhard'la birlikte söze dönecek olursak o, mütemediyen istatistikî yasalara kayıtlılığıyla olguların içinde ve onlarla birlikte hareket eder. Dahası, onun deneyimlediği gerçekliğe vereceği yanıtlar da yine istatistikî yasaların hükmündeki gerçekliğin içinden olacaktır. Alacağı kararlar, vereceği yanıtlar bu hükmün rengini taşıyacak, onun dolayımıyla zuhur edecektir.

Salt davranışsal düzlemde hareket eden failin karar ve yanıtlarını karakterize eden imgelemi, görme ve duyma biçimi de bir durup-düşünmenin yokluğunda şekillenecektir. Arendt'in bu yokluk bağlamdaki vurgusu varmak istediğimiz nokta açısından yaşamsaldır: Bütün olay ya da olgular varlıklarını bizim "düşünsel dikkatimize" borçludurlar, demektir Arendt (2018a: 23; 2018b: 148); klişelerin, "standartlaştırılmış davranış ve ifade biçimlerine bağlılığını" bu "borcu" gizlemekteki işlevi ise göz kamaştırıcıdır. Borcu gizleyen bu bağlılık, Arendt'in (2014a: 314) entelektüeller bağlamında somutlaştırdığı duruma yol açar: Kabullenilmiş ya da üstlenilmiş politik kanaatler üzerine yeniden düşünmenin gereksizliğine dair tutum ve bu kanaatler olmaksızın gerçeklikle yüzleşmede içine düşülen zayıflık. Bu bakımdan Arendt'in sözünü ettiği bağlılık failinin hem kendisiyle hem de gerçeklikle ilişkisinde bir durup-düşünmeyi önemsizleştirecek denli mutlak bir kayıtlılık hâlini işaret eder. Bu kayıtlılık içinde ve onunla davranan fail bir mesafe yokluğundan mustarıptır. Nitekim akıp giden, bizi saran, içinde ve onunla olduğumuz gerçekliği karşımıza almak, karar ve yanıtlarımızı bir durup-düşünerek belirlemek için kayıtsızlığın ve soğukkanlı düşüncenin yuvalanacağı bir mesafe elzemdir. Eylemin imkânı da faili de bu mesafede saklıdır, bu mesafede vücut bulur.

Arendt'in "Mesafe" Kuramı: Eylem

Robert Harris'in romanından uyarlanan *Münih: Savaş Yaklaşıyor* filminde tümüyle Arendtyen olarak tanımlayabileceğimiz bir diyaloga tanık oluruz. Christian Schwochow'un (2021) yönetmen koltuğunda oturduğu film Oxford yıllarından iki dost Hugh Legat ve Paul Hartman'ın yıllar sonra II. Dünya Savaşı öncesinde kendi ülkelerinin diplomatları olarak karşılaşmalarını hikâye eder. Alman diplomat Hartman, Adolf Hitler'in Çekoslovakya'nın işgalini takip edecek gizli planlarından İngiliz Başbakan Neville Chamberlain'ı haberdar etmek istemektedir. Legat ise Chamberlain'ın en yakınındaki diplomatlardan biri olarak Çekoslovakya "sorununu" çözmek ve bu sorunun Avrupa geneline yayılacak bir savaşa dönüşmemesi için düzenlenen Münih Konferansı'na katılan İngiliz heyetinde yer almaktadır. Konferans protokolünde yer alan iki eski dostun karşılaşması Hartman'ın, Legat vasıtasıyla İngiliz Başbakanla görüşerek Hitler'in Çekoslovakya ile yetinmeyeceğini Chamberlain'a bizzat iletme planıyla adrenalin kazanır. Bu planı gerçekleştirme sürecinde ve "Savaşmalıyım!" diyen Hartman'ın ne pahasına olursa olsun Hitler'i engelleme kararlılığı karşısında Legat, eski dostuna hararetle "Savaşmana gerek yok!" diyerek çıkarır. Hartman'ın buna yanıtı ise soğukkanlı bir şekilde bu konudaki "sorumluluğunu" da hatırlatarak "Hangi dönemde yaşadığımızı biz seçmiyoruz. Elimizdeki tek seçenek nasıl yanıt verdiğimiziz" olur. Başka bir ifadeyle yanıtımız, yaşadığımız dönemin olgularına referansla, ona kayıtlı bir şekilde mi gerçekleşecek, yoksa bu kayıtlılığı kesintiye uğratacak, onun açısından öngörülemezliği gündeme getirecek şekilde mi?

Hartman'ın yanıtı, âdeta onun eş sesliymiş gibi Arendt'in sözlüğünde (2020: 235) ilk olarak, yeryüzündeki yaşamımızın "otomatik süreçlerle" çevrili olduğu, faili bizatihi insanlar olsa da politik yaşamın "tarihsel" olarak adlandırdığımız süreçlerin elinde "doğal ya da kozmik süreçler kadar otomatik hâle gelme temayülü" gösterdiği şekilde karşılık bulur. Yanıt boyutunda ise Arendt (2020: 236), insanın kendisini onlara "tabi olarak" bulunduğu süreçlerin içinden ve bu süreçlere karşı çıkarabilmesinin" eylem aracılığıyla olanaklı olduğuna vurgu yapmaktadır. Bernhard'ın tabirlerini kullanacak olursak eylem, Hartman'ın yanıtının da karşılığı olarak olguların içinden ve olgularla olmaya bir son verme, onlara karşı olabilme yetisi anlamında kayıtsızlıkla yüklü soğukkanlı düşüncenin bir somutlaşmasıdır. Öte yandan insan ürünü tarihsel süreçlerin "insan yaşamı için sadece bir yıkım" olacak şekilde taşlaşması, bütün ihtimalleri, olasılıkları, yanıtları kendinde toplayacak şekilde "hiçbir umut kalmamış" bir dünyayı olağanlaştırması "otomatik süreçlerin doğasını" oluşturur (Arendt, 2020: 236). Başka bir deyişle, taşlaşma dönemlerinde o döneme verilen yanıtlar, o

döneme bakış onların sürekliliğine katkıda bulunacak, onun uzantısı olacak şekilde kurgulanır, duyumsanır. Salt davranışsal düzeydeki tepkiler ve etkinlikler de birer yanıtıdır yanıt olmasına, fakat içinden doğduğu taşlaşmış düzlemin, olguların bir uzantısı, onların rengine bulanmış ve bir uzantı olarak öngörülebilirliği ile failini haklı çıkaran tepki ve etkinliklerdir. Davranış, içinden doğduğu taşlaşmış döneme mutlak kayıtlılığı ile kendini var eden bir yanıtıdır. “İnsanlar davranırlar” şiarı bu bakımdan tüm öngörülebilirliği ve aşına olunuşuyla “taşlamış” bir dünyanın kurucu ilkesi ve yegâne pratiğidir, diyebiliriz.

Davranış-olmayan bir yanıt olarak eylem, otomatizmin hâkim olduğu taşlaşmış dünyanın bakış açısından bir “mucizedir”, “beklenmedik bir şeydir” (Arendt, 2020: 237). Çünkü bu dönemlerde “bütün insanî etkinliklere ilham ve canlılık veren ve güzel şeylerin gizli kaynağı olan saf başlama yeteneği”, bir başka ifadeyle özgürlük yetisi olarak eyleme kudreti baskılanmış durumdadır (Arendt, 2020: 236). Başka bir ifadeyle özgürlük yetisi, tıpkı Kundera’nın kayıtsızlığı ve Bernhard’ın olguları karşımıza alma kudreti gibi potansiyel olarak insan varlığına içkindir; taşlaşmış dönemlerin yegâne pratiği bu kudreti duyumsanamaz kılmasıdır. Bu dönemlerin en bariz niteliği bu bakımdan davranışı eylemin yerine (Arendt, 1994: 68) geçirebilmesi, tüm etkinlikleri kendisine kayıtlı davranışlara hapsedebilmesidir. Bu noktada derdimizi somutlaştırmak adına kayıtlı olmak ve kayıtlılık üzerine bir parantez açabiliriz.

Davranış, içinde gerçekleştiği dünyaya kayıtlı, tüm olanakları ile onun bir parçası olan bir pratiktir. Kayıtlılık, o dünyaya kaydedilmiş şekilde hareket etmek, yapıp-etmelerimizi ve yanıtlarımızı şekillendiren, onları anlamlandıran imgelemimizi ve düşünce biçimimizi o dünyadan ibaret kılmaktır. Kendisine kayıtlı bir şekilde, mutlak bir kayıtlılık içinde, salt onun bir uzantısı olarak hareket ettiğimiz dünya ile bir “mesafelenme” imkânına sahip değilizdir: Bu dünya ile aramızda yapıp-ettiklerimiz üzerine durup-düşünme imkânına erişebileceğimiz bir mesafeden yoksundur. Arendt’in (1994: 78) “kitle insanı” fenomeni bağlamında ifade ettiği şu mesafesizlik ile mutlak kayıtlılık parantezini kapatalım: “Kitle toplumunu katlanılması son derece güç bir şey yapan, en azından aslen, içerdiği insan miktarı değil, aralarını-kuran dünyanın, onları bir araya getirme, ayırma ve bağlantılandırma gücünü yitirmiş olmasıdır”.

Ayırma ve bağlantı kurma gücünü yitirmiş bir dünya mesafeden yoksun bir dünyadır: Arendt’in (1994: 164) “dünyanın dünyasızlık kertesinde

unutuluşu” olarak adlandırdığı durumun varoluşa rengini verdiği bir yaşamdır. Nitekim “dünya”, “ara”da zuhur eden, insanların bağlanma ve ayrılma kudretini muhafaza ettiği ortak bir “masa” gibidir (Arendt, 1994: 77-78). Düşünürün kitle insanı bağlamında işaret ettiği husus, bu insanın böyle bir masadan bütünüyle habersiz oluşudur; o, imgeleminde ve düşüncesinde böylesi bir ayrılma ve bağlantı kurma pratiğinden yoksundur. Dahası, bu masanın yokluğunda, dolayısıyla da “mesafe”nin yokluğunda onun “tecrit edilmişliği” (Arendt, 2014b: 54). Tecrit edilmişlik bu bakımdan mutlak kayıtlılığın da bir ifadesidir; nitekim bu durumda fail, “aralarındaki bağlar çözülerek tamamıyla eşitlenmiş bireyler”den (Arendt, 2020: 145) herhangi biri olmak dışında bir varlık gösteremeyecektir. Burada yitirilmiş yaşamsal bir husus söz konusudur Arendt’e göre (1994: 326); yitirilen “eylem süreçlerinde içkin olarak bulunan devasa kudret ve esnekliğin” koşulu olan “çoğulluk” durumudur. Nitekim bu durum, “insanların çoğulluğunu gerektiren tek insani yetidir” (Arendt, 2012: 235).

Çoğulluk durumu, insanın “eşitler arasında farklı ve emsalsiz yaşamının” pratiğidir (Arendt, 1994: 243). Buradaki eşitler, tecrit edilmişlikteki benzerliği işaret eden “eşitlenme” ile benzer bir koşulun ifadesi değildir. Çoğulluk durumundaki eşitler varsayımı, “hiç kimsenin şimdide dek yaşayan, yaşayacak başka herhangi biriyle asla aynı olmayacağı tarzda insan” olmasına gönderme yapar (Arendt, 1994: 14). Bu bakımdan çoğulluk “benzersiz kişiler arasındaki ilişkiler”in (Arendt, 1994: 292) ifadesidir. Bu ayrımı doğru bir tempoda ele almamız gerekiyor. İlk durumda eşitlenme, aynılığın neticesi olarak bir ikame-edilebilirliği beraberinde getirir. Biri diğeriyle o denli benzerdir, o denli aynıdır ki farklı insanların bir-aradalığından söz etmek olanaklı değildir. Bununla birlikte buradaki eşitlik, otomatikleşmiş bir sürecin kesintisizliğini garanti altına alan salt davranışsal düzlemin bir gereğidir de. Öte yandan çoğulluk durumu ise insanî eylemin koşulu olduğu gibi aynı zamanda “benzersiz” olmakta eşit her bir insanın “eyleme yetisine sahip olduğunu” (Arendt, 1994: 334) güvence altına almaktadır. Bu yönüyle çoğulluğun eşit üyeleri olarak insanlar, farklı oluşlarını ve emsalsizliklerini açığa vurma, kendilerini bağlı kılma ve ayırma kudretine sahip faillerdir. Başka bir deyişle çoğulluk durumunda failler her şeyden önce otomatikleşmeyen ve “kendi başlarına karara varma cüretini gösteren kişiler”dir (Arendt, 2018b: 43-44). Çoğulluk, bu cüretin güvencesidir; aynı zamanda, bu cüretin neticesidir.

Otomatizmin, taşlaşmış ve biyolojik bir zorunlulukmuş gibi işleyen süreçlerin içinden baktığımızda bu cüretin gösterilmesinin bizatihi eyleme tekabül

ettiğine dikkat çekmeliyiz. Nitekim eylem kavramı, öncelikle “davranış-olmayan”dır; kendine referans olarak olmuş olanı ya da otomatizmin bir buyruğunu alan bir işleyiş değil, özgürlük yetisinin kanıtı olarak “daha önce var olmayan, verilmemiş, hatta ne bilmenin ne de tahayyülün konusu olan” bir şeyi ortaya çıkarma etkinliğidir (Arendt, 2020: 213). Her ne kadar başlangıç noktası ve müdahale ettiği yer otomatizmin, davranışsal düzlemin, taşlaşmış süreçlerin bir uzantısı olsa da eylemin açığa çıkış sürecinde bu uzantıların hükümleri “geçerliliğini yitirir” (Arendt, 2020: 214). Öngörülebilir amaçların boyunduruğundan kurtulmuş bir etkinlik olarak eylem, bu bakımdan öngörülemezliğin etkin bir şekilde üstlenilmesini ifade eder. Arendt’in (1997: 37) altını çizdiği gibi “ancak salt davranıştan farklı olarak her eylemin işlevi, eğer eylem yapılmassa otomatik olarak işlemeye devam edecek ve dolayısıyla öngörülebilir olacak süreçleri kesintiye uğratacaktır”.

İnsani meseleler alanı otomatizme büründüğünde, onun açısından bir “mucize”, beklenmedik bir şey olarak kendini açığa vuran eylem, Arendt’in (1994: 338) deyiimiyle kendi varoluşsal koşullarını “doğuyor olmak, doğmuş olmak”ta, yeni başlangıçları ifade eden “doğmak” ilkesinde bulmaktadır. Doğmuş olmaya dair kavrayış, yeni başlangıçlar yapabilme, başlangıç olabilme kudretinin insanlara özgü bir aslî nitelik olduğunun farkındalığıdır. Bu bakımdan eylemin kökensel koşulu olarak doğarlık ilkesi, salt davranışsal düzeyde yetinmemek, otomatizmin bir faili olmaktan çıkmak demektir. Nitekim kendimizi içinde bulduğumuz dünyada, “doğal ve kozmik süreçler gibi otomatik hâle gelmiş” süreçlerin bir uzantısı olarak her şeyden önce salt davranan bir failizdir. Bu yönüyle doğduğumuz dünyadaki konumumuz öncelikle edilginliğin hükmünde belirlenir; biz, başlangıçta salt edilgin bir failizdir. İçine doğduğumuz dünya tarafından anlamlandırılır ve konumlandırılır; hem kendimizle hem de kendimizin dışındaki gerçeklik ve onun failleriyle öncelikle bu anlam ve konumlar dolayısıyla ilişki kurarız. Spinozist bağlamda ifade edecek olursak, dünya ile karşılaşmamız öncelikle onun salt “kismî nedeni” olarak gelişir; bu doğrultuda “içimizde ya da dışımızda olagelen bir şeyin” nedeni biz değildir; maruz kaldığımız dünyadır (Spinoza, 2018[1677]: 198). Eylem bu bakımdan, dünyamızın salt kismî nedeni, onun edilgin bir uzantısı olmaktan çıkmaktır.

Salt davranışsal düzeyde, otomatik işleyen süreçlerin bir parçası, bir kismî neden olarak bizler Martin Heidegger’in kavramıyla dile getirecek olursak “herkes” gibiyizdir; bu dünyanın failleri herkesin içinde biri olarak kendimizi ve gerçekliği kavramaya çalışırız. Nitekim Heidegger’in herkes mefhumu Arendt’in düşüncesinde “salt davranışsal düzeyde” yapıp-etmenin, görüp-

duymanın, düşünmenin bir karşılığı olarak ele alabiliriz. Çünkü bir var olma tarzı olarak herkes, hem bir duyumsama biçimi hem de edilgin konumlandırma pratiğidir. Heidegger'in (2020: 201) deyişiyle kabul görüp görmeyeni, uygun olanı tasdikleyen bir vasatlıktır; dahası o, "neye cesaret edip neye edilemeyeceğinin sınırlarını önceden çizer". Tüm varlık olanaklarının çerçevesiyle, aşına olunmayan tüm içeriklerin pürüzsüz bir hâle getirildiği bir var olma tarzının içinde olduğumuzda gerçekliğe herkese uygun yanıtlar veririz. "Herkes gibi keyif alır eğleniriz. Herkes gibi sanat ve edebiyat okur, izler ve yargıda bulunuruz. Keza herkes gibi 'büyük kalabalıktan' kendimizi çekeriz. Herkesin infiyal ettiğine biz de 'infiyal' ederiz" (Heidegger, 2020: 201). İnzivaya çekilişlerimiz, karşı çıkışlarımız, görme ve duyma biçimlerimizle "herkes"e kayıtlı bir şekilde var olur, bu mutlak kayıtlılık "içinde" eririz. Bu yüzdendir ki Heidegger (2020: 202) herkesi, içinde salt başkası olmakla yetindiğimiz, kendimizi onlar gibi hareket edip davranacak şekilde teslim olduğumuz hiç kimse olarak işaret eder. Daha da ötesi herkes, Arendt'in "dünya-sızlık" olarak adlandırdığı, cüretin çerçevesinin çizili olduğu bağlantı kurma ve ayrılma kapasitesinden yoksun bir var olma biçimidir.

Eylem, insanî varoluşa için cüretin ifadesi olarak "neye cesaret edilip neye edilemeyeceği" önceden verili olan bir hiç kimse olmaktan çıkıştır; yeniden başlama, bir başlangıç olma niteliğiyle öngörülemez, adı konulamaz süreçlerin etkin bir nedeni olma kudretidir. Bu kudret "bir zamanlar karşı konulmaz yasalarca yönetildiğini düşündüğümüz" alana "kendi öngörülemezlik vasfımızı" taşıdığımız anlamına gelir (Arendt, 2020: 96). Bir başka ifadeyle "en has insanî niteliğimiz" (Arendt, 1994: 40) olan otomatik süreçlere etkin bir şekilde müdahale etme kudretimizin açığa vurmasıdır. Bu kudret Arendt'in (1994: 242) vurguladığı gibi insanların *initium*, "doğmak suretiyle yeni gelenler ve başlayanlar" olmasında saklıdır: Eylemin doğasını bu aslî nitelik teşkil eder. Başlangıcın doğasına için olan yeni, bu doğrultuda daha önce olmuş olanla ilişkisizliği bağlamında ele alınmalıdır. Nitekim "insanın eyleyebilir olması, ondan beklenmedik olanın beklenebilir olması, sonsuz olasılıklardan birini gerçekleştirebilir olması demektir" (Arendt, 1994: 243). Başka bir ifadeyle eyleme has edim olarak yeni bir başlangıç "doğası gereği dünyaya 'sonsuz ihtimallik' olarak baskın yapar" (Arendt, 2020: 237).

Burada dikkat edilmesi gereken husus davranışsal düzeyin neye cesaret edilip neye edilemeyeceğini belirleyen hükümden ibaret olan gerçekliği ile ilişkimizin niteliksel değişimidir. Bir kere eylem, içeriği ne olursa olsun yeni ilişkiler üretme ve kendisine biçilmiş bütün sınırlamaları, faili çevreleyen

kısıtlamaları alt eder (Arendt, 1994: 261). Gerçeklikle olan ilişkimiz ve bu gerçekliğin bizi işaretlediği konum eylem sürecinde sorgulamaya açılır; bağlantı kurma ve kendimizi ayırma kapasitemizi açığa vurarak eylemin içinden doğduğu gerçekliği çapraz keser; gerçekliği karşısına alır. Eylem sürecinde gerçek, davranışsal düzeyin ona biçtiği olasılıklardan ibaret olmaktan, salt maruz kaldığımız bir otomatizm olmaktan çıkar; bu süreçte sonsuz ihtimallik durumun, gerçek dediğimiz şeyin “dokusunu” oluşturduğu duyumsanıdır: “Mucizeler yaratmak ve ümit etmek gerçekliğin elifbasıdır” (Arendt, 2020: 237). Bu bakımdan eylemin penceresinden gerçeklik, kendisinin kısmî değil; birebir ve etkin nedeni olduğu bir deneyimi ifade eder.

Herkes, Arendt’in karşılığıyla salt davranışsal düzlemde süregiden deneyim “en has insanî niteliğimizin” saklı oluşunda, kendini görülür ve duyulur kılamamasında, hâliyle bir kesinti, bir mucize yaratamamasında vuku bulur. Gerçekliğin sonsuz ihtimallerin yaratımı ile özdeş olduğuna dair duyum yerini otomatizmin felâketine bırakır. Nitekim Arendt için (2020: 238), “otomatik olarak meydana gelen ve o nedenle de karşı konulmazmış gibi görünen, her zaman için felakettir, kurtuluş değil”. Düşünürün aynı yerde vurguladığı gibi “yarının düne benzediği” bir otomatizm, yanıtları ve yanıtızlıkları kendisinin olağan işleyişinin bir parçası kılar. *Münih: Savaş Yaklaşıyor*’daki Paul Hartman’ı hatırlayarak bu noktada şunu söyleyebiliriz: Davranan bir fail olarak kendimi ve maruz kaldığım gerçekliği “herkes”in içinde tanımlıyor olarak bulabilirim; kendimi içinde bulduğum bu herkesin neyi, nasıl yaptığını; onun anlam dünyasını ve imgelemine ben “seçemem”; ama ona nasıl yanıt verebileceğimi seçebilirim. İşte eylemeye muktedir failin, salt davranışsal düzeyin bir uzantısı olmaktan çıktığı nokta burasıdır.

Salt bir uzantı olmaktan çıkmak bir mesafe gerektirir; mesafe, bir durup-düşünmenin gerçekleştiği ve olgunlaştığı, eylemi de önceleyen bir zaman-mekândır. Bir başka deyişle mesafe ile kastımız doğarlık ilkesinin olgunlaşma süreci ve öngörülemezliği etkin bir şekilde üstlenme edimidir. Nitekim Arendt açısından (1994: 441) düşünme edimi sanıldığından “daha kırılğan”dır ve özellikle de baskıcı toplumlarda o denli önemsizleşir ve gereksizleşir ki “eylemek düşünmekten” daha kolay hâle gelir. Onun “hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir” (Arendt, 1994: 15) vurgusunu bu bağlamda okumamız gereklidir: Öncelik eylemde ya da ne olursa olsun eylemekte değildir; onun önceliği eylemi açığa vuracak şekilde bir durup-düşünmektir.

Düşünen Ego: Eylemeye Muktedir Fail Olmanın Öncesinde

Düşünceye zaman-mekân olacak mesafenin Arendt açısından tasarımını da düşünürün Franz Kafka okuması bağlamında ortaya koyabiliriz. Arendt (2020: 30), Kafka'nın kurguladığı bir sahneyi, "geçmişle geleceğin güçlerinin birbirleriyle savaştığı" ve "aralarında da ayakta durmak için her iki tarafa karşı da mücadele vermek zorunda olan" insanın yer aldığı "savaş alanına" dikkatimizi çeker. Bu alan aynı anda üç ayrı mücadelenin ritmine tanık olmaktadır: Geçmiş ve geleceğin birbirleriyle savaşı ve insanın bunların her ikisiyle ayrı ayrı gerçekleştirdiği savaş. Eşzamanlı gerçekleşen bu üç ayrı savaşın her birinin nedeni de Kafka'nın "O" olarak adlandırdığı insanın varlığıdır. Arendt'in aynı yerde belirttiği gibi, insanın olası yokluğunda geçmişle geleceğin mücadelesi ya dengelenecek ya da bunlardan biri diğerini yok etmiş olacaktır. İnsan, geçmişle ve gelecekle ayrı ayrı mücadele ettiği için, geçmişten geleceğe doğru varsayılan bir sürekliliğin içinde debelenmenin aksine, bu mücadelelerini sürdürebildiği bir yarıktaki konumlanır (Arendt, 2020: 31). Başka bir ifadeyle insan, içinde yer aldığı akış hâlinde geçmişten geleceğe uzanan bir zaman bulmaz; "O", her ikisiyle de yüzleşebildiği, onları karşısına alabildiği bir mesafede kendini konumlandırır. "O", hem geçmişle hem de gelecekle arasında bir kayıtsızlık mekânı yaratır; salt onların içinde ve onlarla olmaktan ibaret değildir. Fakat bu mesafe, "O" nun konumlandığı bu yarıktaki, "insanın yeryüzündeki yaşamıyla yaşıt bir şey" olsa da miras ya da devralınan bir "zaman-dışı mekân" değildir. Aksine bu mekân keşfedilmeli, zorlukla da olsa "her yeni insan" tarafından yeniden açılmalıdır (Arendt, 2020: 34). Bu bakımdan insan, bu "zaman-dışı mekânı" keşfettiği, açığa çıkardığı, içinde bulunduğu durum açısından yarattığı ölçüsünde "biri" olmaktan çıkarak "O"na dönüşür. Bir başka ifadeyle mesafe, kişinin "biri" olmaktan çıkarıp "O" olduğu zaman-mekândır. Arendt'in aynı yerde altını çizdiği gibi bu zaman-mekânın zamandışılığı, onun "tarihsel ve biyografik zaman" içinde bir karşılığının bulunmayışında vuku bulur; Kafka'nın da "biri" yerine "O" demesinin nedeni mesafenin çizgisel zaman tasarımına sığmayan bir deneyim oluşudur.

Arendt (2018a: 63) açısından çizgisel zamanın faili olmakla ilgilenmeyen, başka bir deyişle bu zamana kayıtsızlığıyla var olan Kafkaesk "O", "biri"nin karşılık geldiği, üstlendiği bir benlik değil; "düşünen ego" nun ifadesidir: "Düşünen ego, salt etkinliktir; dolayısıyla da yaşsız, cinsiyetsiz, niteliksiz, hatta hayat hikâyesi bile olmayan bir şeydir". Nitekim "O" nun düşünceleri de "bir şahıs ya da kişinin öz niteliklerine hiç benzemezler". Başka bir deyişle "düşünen ego" olarak "O", geçmişten geleceğe doğru süregiden ve bir "benliği" işaret eden deneyimin dışındadır; hem geçmişi hem de geleceği

“karşısına” alma kudretine sahiptir. Bu kudret, Arendt’in (2020: 35) ifade ettiği gibi “geçmişle gelecek arasında” duran “O”nun “savaş deneyimidir”; diğer adıyla bir “düşünce deneyimi”dir. Bu deneyim, “bütün zamanlar için öğrenilebilecek ve ancak ondan sonra uygulanabilecek zihinsel işlemlerden farklıdır”. Bu savaş/düşünce deneyimi salt etkinlik olması ve miras ya da devralınan bir şey olmaması sebebiyle nasıl yapılacağına dair bir kılavuza ihtiyaç duymaz. Bir başka deyişle bu deneyimi olanaklı kılacak bir mesafeye nasıl ulaşılacağına dair kayıtlı olduğu bir rehber söz konusu değildir.

Kundera’nın işaret ettiği, her yerde ve her an var olan kayıtsızlık Arendt’in düşünen egosunun kendiliğinden pratiği olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda verili gerçekliğin örüntüsünü teşkil eden hakikatlere bağlılığı kesintiye uğratan kayıtsızlık, Arendt için, bu gerçeklik dâhilinde yönümüzü bulmamızı ve kendimizi konumlandırmamızı mümkün kılan ortak duyuya dair ve ona içkin var olma hissiyatını yitirmemizle açığa çıkan düşünen egoya gönderme yapar (Arendt, 2018a: 229). Mevcut olmayanı toplamayı, derlemeyi, öngörmeyi, imgelemeyi kapasite olarak açığa vuran düşünen ego, mevcutları teşkil eden olgulara, düşünelere, görüp duyma biçimlerine kayıtsızlığıyla kendini hissedebilir. Bunun adı, Arendt için düşünme olarak düşüncenin öz farkındalığıdır, onun kayıtsızlıkta *topos*unu bulan niteliğidir.

Düşünen egonun kayıtsızlığını, salt davranışsal düzeydeki etkinliğini mümkün kılacak bir kılavuza ihtiyaç duymamasını Jacques Rancière’in “azınlık durumundan çıkış” olarak adlandırdığı uğrakla da ifade edebiliriz. Düşünürün (2011: 193) vurguladığı üzere kılavuzu olmayan salt etkinlik olarak savaş/düşünce deneyimi, “azınlık durumundan” çıkmaktır; nitekim azınlık durumu, “kılavuzluk edilmeniz gereken bir durumdur; çünkü kendi yön bulma duygunuzla yolunuzu izlemeniz sizi yoldan çıkaracaktır”. Aslında bu “düşünce/savaş deneyimi”nin etkin faili “O”nun yaptığı da tam olarak budur: Kendi yön bulma duygusunu, cesaretini açığa vurmaktır. Arendt’in (2018a: 70) işaret ettiği gibi “O”nun deneyimi, “dünyanın ve kendimin gerçekliğinden” kuşku duyma cesaretidir. Dünyanın ve “O”nun kendisini bu dünyanın içinde bulduğu hâliyle benliğin kabullerini, koşullarını, kısacası onun malûl olduğu otomatizmini sorgulama etkinliğidir. Daha doğru bir ifadeyle, gerçeklikten kuşkulama olarak biyolojik bir zorunlulukmuş gibi işleyen süreçlerin, insanın en has niteliğinin açığa çıkışını engelleyecek bir biçimde taşlaşmış olduğunu, otomatizme uğradığını işaret etme kudretidir. Nitekim düşünen ego, bizi “bir bütün olarak gerçekliğe uygun düşen tek duyuyu” olduğu kabul edilen ve dolayısıyla da “benim gibi algılayan başkalarını da barındıran dünyasal bağlam” olarak “ortak-duyunun” askıya

alınışıdır (Arendt, 1994: 286; 2018a: 71-74). Görüldüğü üzere ortak-duyu burada, gerçekliği kavrayışa dair uzlaşının birbirine benzer kıldığı başkalarının görme, duyma, hissetme biçimidir; gerçekliğin kabul edilebilir, uzlaşmış yegâne açıklamasına ulaşmamızı sağlayan ve bizi salt o dünyanın uzantısı kılan bir kılavuz işlevi görmektedir. Böylesi bir ortak-duyuya sahip olduğumda kendimi, gerçekliği ve gerçeklikle olan ilişkimi o “dünyasal bağlamın” dışında düşünemem, imgeleyemem. Arendt’in tabiriyle eylemde bulunamam; insanî varoluşun en has niteliğini açığa vuramam. Mesafe olarak adlandırdığımız askıya alış etkinliği bu doğrultuda, eylemin imkânını barındırır ki otomatizmin ve ona dair bakış açısını ifade eden ortak-duyunun penceresinden öngörülemez olanın, bir mucize şekilde deneyimlenecek olanın açığa çıkışı ancak bu savaş/düşünce deneyiminde olanaklıdır.

Mesafe, içinde ve kayıtlı olduğumuz dünyanın salt bir uzantısı olmaktan çıkış sürecidir; bir yoğunlaşma olarak bu sürecin zaman-mekânıdır. Arendt’in eylem olarak işaretlediği süreç, doğma/yeni başlangıçlara muktedir olma ilkesi gereği zaman-mekân olarak bu mesafeyi kendine yurt edinir. Eylem, kendisini önceleyen ve salt, bir öngörülebilirlikler süreci olarak otomatizme maruz kalan dünyasal bağlamın içinde ve bu bağlamla davranan failin öngörülemez olana cesaret ettiği bir etkinliktir. Neye cesaret edilip neye edilemeyeceğinin sınırlarını çizen bağlamın hükmü, eylem süreci dâhilinde işlemez hâle gelir. Nitekim eylemi “başlatan iradenin buyruğundan farklı olarak, eyleme ilham veren ilke kendini tam hâliyle ancak eylemin icrası sırasında duyurur” (Arendt, 2020: 214). Mesafe bu bakımdan, içinde olduğumuz dünyasal bağlamın anlamsal ve somut olağanından etkin bir kopuşun ifadesidir; eylemin, hem düşünen egoya imkân tanınması hem de onun icrasına bir zaman-mekân oluşturması bakımından, yuvasıdır.

Eylemin Faili Üzerine: Arendt ve Wittgenstein

Wittgenstein felsefesi odak noktasına etik, politik meseleleri dâhil etmese de düşünürün not ettiği kimi kişisel hususlar politik içeriğe sahiptir. Nigel Pleasants’ın vurguladığı gibi, Wittgenstein toplumsal ve politik konuları felsefi olarak ele almaz, ama kişisel olarak bu boyutlarla derinden ilgilidir. *Kültür ve Değer* başlığı altında toplanan önermeleri bu ilginin çerçevesini oluşturur. Nitekim Pleasants’a göre, her ne kadar Wittgensteinci bir politik ve toplumsal kuram girişimleri söz konusu olsa da, onun kişisel notları üzerinden, felsefi dışındaki bir Wittgenstein ile bağ kurarak kimi kavramsal ve düşünsel müzakereler geliştirilebilir (Pleasants, 1999: 1). Bu bağlamda Arendt’in Wittgenstein ile politik eylem eksenindeki kuramsal karşılaşmasını inşa etmeden önce Wittgenstein’i politik kuramda nasıl ve ne şekilde konumlandığımızı ortaya koyacağız.

Wittgenstein ve Politik Kuram

Christopher C. Robinson, Wittgenstein ile politik kuramı ele aldığı çalışmasının henüz başında, siyaset kuramcılarının Wittgenstein ile ne yapacaklarını şaşırması olduğuna dikkat çeker. Bunun sebebini de düşünürün, kimseyi düşünme zahmetinden kurtarmak istememesi olarak belirtir (Robinson, 2009: 1). Nitekim Wittgenstein düşüncesi, ona tanık olduğunuzda pek çok yöne doğru sizi sürükleyebilir, fakat sürüklendiğiniz yolun çıkmaz bir rotaya sahip olması, aşılmasız sislerle dolu olması da mümkündür. Fakat bu yolları sürdürmek de Arendt'in belirttiği gibi, ayırma ve bağlantılandırma çabasını ortaya koyacak şekilde olanaklıdır. Wittgenstein'in düşüncesine yönelik böyle bir çabaya örnek vermek gerekirse Raymond Geuss'un, düşünürün tek bir önermesinden yola çıkarak saptadığı, kavramsal uzam farklılığı nosyonunu gündeme getirebiliriz.

Geuss, düşünürün "Frank Ramsey bir burjuva düşünürüydü" önermesinden yola çıkarak gerçekliğin farklı ele alınışına, onun koordinatlarını teşkil eden kavramsal farklılıkların farklı dünyalara tekabül ettiğine dikkat çeker. Nitekim Geuss'a göre Wittgenstein, "bir tür dindar düşünürdü" ve böylece kendi dünyasının kavramsal uzamını Ramsey'den ayırmayı düşünmüştü. Ramsey'in dünyasında felsefe, "her şeyi olduğu gibi bırakmıştı", fakat Wittgenstein için burjuva gerçekliğin diğer yanı, onun ötesinde bir dünya daha söz konusuydu (Geuss, 2019: 254). Öte yandan buradaki saptamanın farklı gerçekliklerin olanaklılığına gönderme yaptığına dikkat çekmeliyiz. Michael Temelini (2015: 208), Wittgenstein ile politika üzerine çalışmayı birlikte düşündüğü çalışmada düşünürün "yaşam biçimi" kavramı üzerinden farklı gerçekliklerin olanaklılığına vurgu yapar. Bu doğrultuda Temelini, Wittgenstein ile olan kuramsal müzakeresinden terapötik kuşkuculuk adını verdiği bir kavramsal şema ortaya koyar. Buna göre Wittgenstein'in penceresinden politik kuram, bizleri metafiziksel saçmalıklara karşı uyanık kılarken dikkatimizi gündelik deneyimden uzaklaştıran sanrılı ve saçma görme ve duyma biçimlerinden kurtulma yolunda bir terapi olarak hizmet eder. Bununla bağlantılı olan ikinci husus ise gündelik deneyim içinde bir "yaşam biçimi" tarafından şartlandırılmış olduğumuza dair öz farkındalaktır. Bir yaşam biçimi doğrultusunda aldığımız eğitim, yüklediğimiz düşünsel miras ve anlam dünyası tarafından söylememize ve duymamıza izin verilenler ölçeğinde hareket ederiz (Temelini, 2015: 207-208). Temelini bu noktada Wittgenstein'in kavramsal girişimini, toplumsal ve politik gerçekliğin işleyişine dair bir saptamaya taşımaktadır. Nitekim "yaşam biçimi", Wittgenstein düşüncesinde kavramsal bir boyuttan ziyade bir soruyu gündeme getirmeyi ya da o soruyu sormaktan imtina etmeyi, bir

yanıtta ısrar etmeyi ya da o yanıtı gereksiz görmeyi mümkün kılan bir koşulu ifade etmektedir (Wittgenstein, 2017: 196). Felsefi boyutta ise Wittgenstein yaşam biçimini, bir dil kullanımı çerçevesinde ele alır: “Bir dil tasavvur etmek, bir yaşam biçimi tasavvur etmektir” (Wittgenstein, 2014: 29). Keza ekseriyetle buyruk ve duyurulardan oluşan bir dil ile anlayış odaklı bir dil iki farklı yaşam biçiminin ifadesidir.

Düşününün yaşam biçimi mefhumunu Giorgio Agamben de farklı bir boyutta, kendi düşünsel sistematiğinde bir kavramsallaştırmaya tabi tutar. Mefhum Agamben’de, bireysel bir hayat pratiğinden öte, belleği iktidar tarafından temellük edilemeyecek bir siyasallığa gönderme yapar. Agamben (2013: xiii) “yaşam-biçimi”ni (*form-of-life*), düşünmenin ve insan yaşamının yasanın ve iktidarın hükmünden çekip çıkarılması, bedeninin ve hayatın asla iktidarın mülkü hâline getirilemediği bir ortaklık tahayyülü olarak politize eder. Temelinin’ nin çalışmasında bir yaşam biçimi tarafından sosyal ve siyasal belirlenmişlik içinde olduğumuzu ifade eden kavram, Agamben’de iktidar pratiği olarak işaretlenmiş bu belirlenmişlikten daimi bir özgürleşmeyi, asla “mülk” hâline getirilememeyi ifade eder.

Aristides Batlas (2012: 2) ise düşünüre dair felsefi bir bağlantılandırma örneğine dikkatimizi çekmektedir. Wittgenstein’in *Tractatus*’unda betimlenen “Dünya”yı (aynı şekilde dilin ve düşüncenin konumunu) Spinoza’nın *Ethica*’sıyla birlikte ele aldığı iki çalışma da dünyanın “radikal içkinlik” olgusunun ortaklaştığına vurgu yapar. Batlas’a göre her iki eser, Tanrı’yı ve mantığı dünyanın dışında konumlandırması ve onları, bu dünya dâhilinde müdahale edilebilir olgu olmaktan çıkararak bizleri, dünyanın aşılabilir unsurları olarak tanımlamaktadır. Batlas’ın çalışmasında bu bakımdan *Tractatus* ile Spinozist düşünce arasında felsefi bir zemin ortaklığı ortaya konduğunu söyleyebiliriz.

Bu noktada şu hususu belirtmekte fayda var: Cressida J. Heyes’in de (2003: 1) belirttiği gibi Wittgenstein’in, kendisini politik kuram ile birlikte düşünen çalışmalara, felsefeyi profesyonel bir uğraş görmesi ve politikayı gerçek problem olarak görmemesi sebebiyle bir karşı çıkış olacaktır. Nitekim Wittgenstein programatik bir siyasal düşünceyle toplumsal değişimin mümkün olabileceğine de şüpheyle yaklaşmakta, felsefenin böylesi bir uğraşa gömülmesi, “siyasal” boyut kazanmasının onu bir tür yaşayan ölü kılmaktan fazlası olmayacağını düşünmektedir. Bunun yanında Heyes’e göre (2003: 2) geniş toplumsal ve politik alana yönelik kaygı yokluğuna rağmen Wittgenstein’in metinleri bireyin etik varoluşu ve bütünlüğü

ile yakından ilgilidir. Elbette bu yaklaşım solipsist/tekbenci, benin farklı tasarımlarına odaklanmış niteliktedir. Wittgenstein, özellikle de felsefe dışı metinlerinde bireyin kendisini geliştirmek, kendisinde devrim yapmasıyla ilgili önermelerini farklı bağlamlarda tekrar eder.

Andrew Lugg, bu solipsist ve benlik tasarımlarını, Wittgenstein'in özellikle *Tractatus*'ta karşımıza çıkan dünyayı olduğumuz gibi kabul etme ve her birimizin bu dünyanın uzantısından ibaret olduğumuza dair önermeleriyle birlikte düşünür. Lugg'a göre (2004) içinde bulunduğumuz dünyaya ait kalmışlığımıza dair önermeler, ona saplanıp kalmışlığımıza dair kesin bir yargıyı ifade etmez. Odağını, Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalar*'da dile getirdiği yaşam biçimlerine kaydırır: "Kabul edilmesi gereken, verili olan yaşam biçimleridir". Nitekim yaşam biçimi, Wittgenstein'da (2014: 107) dil oyunu bağlamında ele alınsa da insanların doğru ve yanlış olarak söyledikleri ya da gösterdikleri olguların esasında bir fikir uyuşması, deneyim teşkili olduğuna dair bir uğrak da söz konusudur.

Görüldüğü üzere Wittgenstein ile politik kuram arasındaki gerilimin üretken, yeni görme ve duyma biçimlerine yol açan niteliği, onun felsefeye ve etiğe bakışı arasındaki ayırmada şekillenmektedir. Dolayısıyla Wittgenstein'ı politik kuram içinde düşünsel bir araç kılmak bir bakıma onun profesyonel felsefesi ile etiğe, bireye odaklanan metinleri arasındaki gerilimi ele almakla ilgili bir konudur. Yöntem olarak ise Wittgenstein'dan beslenen politik kuram, bağlantılandırma kudretiyle kavramsal bir inşa sürecine girmektedir. Lugg'un aktardığı hususu biraz daha ilerletirsek *Tractatus*'ta öznenin, dünyanın sınırı olarak zuhur etmesini, etik bir fail olarak açığa çıktığını öne çıkarabiliriz. Nitekim *Tractatus*'ta, Michael Morris'in vurguladığı üzere, olduğu hâliyle açığa vuran dünyanın bir tanımı ile değil, betimlemesi ile karşı karşıya kalırız. Wittgenstein bu betimlemeyi herhangi bir gerekçeye (*justification*) ihtiyaç duymadan ortaya koyar (Morris, 2008: 21-22). Tanım ve gerekçe öznenin pratiğidir, etik bir konudur. Bunun anlamı Wittgenstein'da failin, tek bir yaşam biçimine saplanıp kalmamışlığı, ona dair yargıda bulunma kudretini ve kendini geliştirme kapasitesini göz önünde bulundurmanız elzemdir.

Politik Eylem ve Sınır-Özne

Arendt'in Wittgenstein'la karşılaşmasını da bu perspektifte düşünmek gerekiyor. Kavramsal uzam farklılıklarına ayırma ve bağlantılandırma kudretiyle bakmak, düşünceyi tamamlanmışlıkla itham eden kategorizasyonları karşımıza almak bu noktada tek çıkar yol... Girişte de belirttiğimiz gibi siyasal kuram, kendi tekrarına düşmemek, yarının düne

benzediği bir dünyayla yetinmemek için tamamlanmamıştan yana olmak zorundadır. Aynı zamanda Wittgenstein'in etik bireyinin hem kendini dönüştürme hem de yargıda bulunma kudretini de göz önünde bulundurmamak, bu karşılaşmayı ortaya koymaya başlarken faydalı olacaktır.

Arendt (1994: 261) böylesi bir tamamlanmamışlığı açığa vuran eylemin "kendi eylemlerini yapmaya muktedir varlıklara" ihtiyaç duyduğunu belirtir. Eylemi anlamak, Arendt'in bu kavramla işaret ettiği kaygıyı idrak etmek bu bakımdan, eyleyicileri anlamak ve onları tanımlayabilmekle de ilgilidir. Daha önce önemle üzerinde durduğumuz düşünen ego, bir benliğe sahip kişiden, salt davranışsal düzeyde görüp-duyan, yapıp-eden "biri"nden farklı olarak eyleme potansiyeline sahip etkin bir failin "suretidir". Arendt'in de (2018a: 67) ifade ettiği gibi düşünen ego, salt "bedene bürünmüş düşünce"dir; "salt etkinlik" olarak, düşünme ediminin "otantik bir sureti"dir. Eylemin failini "bedene bürünmüş düşünce"de aramak yerinde olabilir; çünkü o, olguları "karşısına" alma potansiyeline sahiptir. Bu arayışın bir diğer nedeni de Trevor Tchir'in (2017: 33) belirttiği gibi Arendt'de eyleyicinin "kim" olduğunun açık ve net verili olmamasıdır; o, faili daha ziyade ortaya koyduğu ve ulaşmakta ehil olduğu "performatif başarılar" üzerinden bize sunmaktadır. Kendisini içinde bulunduğu otomatizmden kurtaran, onunla arasına mesafe koyan bir figür bu anlamda faille dair ipuçları sunabilir bize; fakat bu "başarı", kendi başına "Kim?" sorusuna yanıt olma yeterliliğinden ya da eyleyiciye dair bütünlüklü bir tasarım sunma kapasitesinden yoksundur.

"Eylemin faili kim?" ya da "Eylemeye muktedir olan kim?" sorusunu ele alırken odak noktamız düşünen egonun açığa çıkışını da mümkün kılan, Arendt'in "içsel diyalog" olarak adlandırdığı etkin deneyim olacaktır. Nitekim Arendt'in (2018a: 216) vurguladığı gibi "düşünme münzevice, fakat yalnız olmayan" bir etkinliktir. Başka bir ifadeyle düşünme, yoksunluk anlamında bir yalnızlığın yetkin olduğu bir deneyim değildir. Aksine düşünme, "yalnızlık ve soyutlanmışlıktan farklı olarak" Arendt'in (2018b: 92) "kendi başınlık" (*solitude*) olarak adlandırdığı bir "bölünme" deneyiminde, "bir-içinde-iki" olma deneyiminde vuku bulur: "Kendi başınlık, bir başına olmamaya rağmen birisiyle (yani, kendim ile) beraber olduğum anlamına gelir". Düşünürün, "bir-içinde-iki"nin mümkün kıldığı "kendimle olan sessiz diyalogum" olarak adlandırdığı kendi başınlık, "kendi içinde son derece etkin bir durumdur" (1994: 397; 2018b: 92). Dahası düşünen ego da bu sessiz diyalogun etkinliğidir (Arendt, 2018a: 218). Yarının düne benzediği geçmişten geleceğe süregiden bir otomatizmin içinden çıkıp salt onlarla olmaya son verdiğim bir etkinlik olarak düşünen ego bu bakımdan, "bir-

içinde-iki” olma deneyiminde, bu bölünmede vuku bulan kendimle olan sessiz diyalogum sayesinde gerçekleşme imkânı bulur.

Bu bölünmeyi yitirmek, bir diğer ifadeyle bir-içinde-iki olamama hâli kendimi kaybetme, kendimden mahrum olma durumudur ki bu durum, kalabalıkların içinde daha çok görülen bir hâldir (Arendt, 2018a: 216; 2018b: 91). Dikkat edilmesi gereken husus bir-içinde-iki olma hâlinden mahrum olduğumda “kendi refakatimden” yoksun olmam ve salt başkaları ile ve onların içindeki yaşantım üzerinden kendimi, yapıp-ettiklerimi ele almamdır (Arendt, 1994: 109). Daha somut bir şekilde burada yitirilen bu yapıp-ettiklerimi gerçekleştirdikten sonra kendimle olan ilişkimin ne olacağı, kendimle beraber yaşama imkânını tekrar bulup bulamayacağıma dair etkin sorgulamadır (Arendt, 2018b: 92). Öte yandan bir-içinde-iki deneyiminde vuku bulan içsel diyalog, düşünen egoya yuva olan bu kendime etkin bir şekilde eşlik ediş Arendt (2018b: 146) açısından imgeleme yetisini, “namevcut bulunanı kendim için mevcut kılma” kudretini gerektirir. Bu kudret aynı zamanda düşünme sürecini olanaklı kılacak şekilde “duyu nesnelere imgelere dönüştürme becerisi”dir; başka bir ifadeyle, “mevcut olanı duyudan arındırarak namevcut haline getiren” bir yetidir (Arendt, 2018a: 106).

Bu iki vurguyu birlikte okuduğumuzda hem namevcut olanı mevcut kılma hem de şeyi, ona dair duyudan, görme ve duyma biçiminden arındırarak imgesel düzeyde ele alma kapasitesi olarak imgelem kavramının öngörülemez olanı görülür ve duyulur kılma, mevcut süreklilikte, otomatizmde bir kesinti yaratma anlamında eylemin kökeninde yer aldığını söyleyebiliriz. Keza, düşünen egonun salt etkinlik olduğunu, onun “geçmişle gelecek arasında” bir mesafede hem kendisiyle hem de bu iki zamansal yığınla savaştığını hatırladığımızda imgeleme yetisinin özelde bu yığınları, genelde ise duyu nesnelere “karşımıza” alma kapasitesi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Arendt için (2018a: 108) imgelem, duyu nesnelere “düşünülebilir” hâle getiren bir yetidir. Onları, içinde bulunulan dünyanın işaretlediği görme ve duyma biçimlerinden kopararak karşımıza alma, böylelikle onlara farklı bir bakış açısı getirme kudretidir. Bu bakımdan, bir-içinde-iki olma deneyimiyle potansiyel eyleyici farklı imgeleme ve düşünme kapasitesiyle kendini var eder. İmgeleme yetisi düşünceyi önceleyecek şekilde bir başlangıcı ifade ederken Andrew H. Tyner (2017) deyimiyle bu bağlamda “mevcut dünyadan daha farklı görünen bir dünyanın” önünü açar. Hâliyle, eylemeye muktedir olan her şeyden önce imgeleme yetisini, mevcut olanı namevcut, namevcut olanı da mevcut kılabilen imgelemin gücünü etkin bir şekilde açığa vurandır,

diyebiliriz. Bir başka ifadeyle, dünyasal bağlamın mevcut gerçekliğinde bir kesintinin, o gerçekliğin penceresinden öngörülemez olanın vuku bulmasının kaynağında imgelemin gücü saklıdır.

İmgelemin gücüne dayanan ve bu doğrultuda eylemeye muktedir olan fail, Ludwig Wittgenstein açısından “dünyanın sınırı”, yani “özne”dir; bir başka ifadeyle eylemeye muktedir olan “sınır-özne”dir. Nitekim “mevcut olanı namevcut, namevcut olanı da mevcut kılabilen” imgeleme yetisi, Wittgenstein açısından “imgelemin gücünü” ifade eder. Filozofa göre, herhangi bir şeyi, salt bize görüldüğü ilk anda olduğu gibi görmeyi sürdürmek, onun farklı görünüşlerine “kör” olmak bizatihi “imgelemin gücünden” yoksunluğun ifadesidir (Wittgenstein, 1998: 92). Keza, bir şeyin farklı açılarını görme yetisi anlamında “yön” ile imge kavramı arasında bir “yakınlık” olduğunu belirten Wittgenstein (2014: 233) “bir şeyi bir şey olarak görme yeteneğinden yoksun” olma durumunu “yön körlüğü” olarak adlandırır. Yön körlüğünün nedeni bu bağlamda imgelemin gücünden yoksunluktur. Bu yoksunluk o şey ile ona dair ilk görünümü özdeşleştirir ve sabit kılar. Burada dikkat edilmesi gereken husus, imgelemin gücünden yoksunluk nedeniyle bizatihi o şeyin bize sunulan görünümü tarafından “tutsak alınmış” olmamızdır: İmgelem eksikliği nedeniyle o şeyi bize görüldüğünden “başka bir şey” olarak görme imkânımız ortadan kalkar (Soykan, 2006: 164). Başka bir deyişle imgelem eksikliğinin, onun gücünden yoksunluğun o şeyi bizim açımızdan “olduğu şey” kılan görme ve duyma biçiminin “içinde” hapsoluruz; o şeyi, ona dair görme biçiminden ayıramayız. Bu bakımdan Wittgenstein’in imgelemin gücünden yoksunluk olarak adlandırdığı durum, Arendt’in “duyu nesnelere” onlara dair duyulardan arındırma edimi olarak tanımladığı imgeleme yetisinden yoksunlukla benzer bir kaygıyı işaret eder. Her iki durumda da görünüme tutsak olma, şeyin mevcut görünümü “içinde” hareket etme, o şeyi farklı duyumsama biçimlerini açığa çıkaramama söz konusudur.

Bununla birlikte *Tractatus*’un başlangıç önermelerinde Wittgenstein “olduğu hâliyle” bir dünya betimlemektedir. İlk önerme olan “Dünya, olduğu gibi olan her şeydir”den 2.063 numaralı “Toplam gerçeklik, dünyadır” önermesine kadar “içinde” yer aldığımız, “olduğu hâliyle” bize görünen bir dünya betimlemesi ile karşı karşıyayızdır (Wittgenstein, 1985: 15-23). Bu önermeler dâhilinde içerdiği bütün “olguların toplamı” olan dünya, bu olgular dolayısıyla “olduğu gibi” olur, “belirlenir”. “Olgu” ise “olgu bağlamlarının öyle var olmasıdır”. Bir olgu bağlamı, “nesnelerin (olanların, şeylerin) bir bağlantısıdır”; nesnelerin bir bileşimidir. Dahası bu dünyanın bir “nesnesi”, diğer “nesnelerle” olan bağlantı olanakları, dolayısıyla da

olgu bağlamları dışında düşünülebilir/imgelenebilir değildir. Hâliyle, bu dünyanın bir “nesnesini” tanımak, onun “olgu bağlamlarında yer almasının olanaklarını” bilmektir; başka bir ifadeyle, bu dünyanın “nesnesini” tanımak onun oluşturabileceği bağlantıları da bilmektir: “Sonradan yeni bir olanak bulunamaz”. Paul Hartman’ın “yanıtımızı seçebiliriz” vurgusunun anlamını yitirdiği bir gerçekliğe sahiptir bu dünya; çünkü “nesne”yi, verebileceği yanıtlarla birlikte tanımlamaktadır.

Wittgenstein’in bize sunduğu bu dünya tasarımı içinde, olduğu hâliyle dünyada biz de birer “nesne”yiz, bu dünyanın ampirik bir olgusuyuz. Salt bu dünyanın içinde, olgu bağlamlarını tarif eden ve tanımlanmış olanaklar çerçevesinde imgelenebilir/düşünülebilir olduğumuz ve salt bu düzeyde hareket ettiğimiz sürece bu dünyanın bir uzantısıyız. Bu bakımdan Wittgenstein’in Tractatus’undaki dünya betimlemesini taşlaşmış bir dünyanın otomatizmi olarak ele alabiliriz. Çünkü bu dünyanın gerçekliğini teşkil eden olgular ve bunların oluşturduğu bağlamlar, tüm olanaklarıyla işaretlenmiş durumdadır; bu dünyanın “öngörülebilirliğinin” kanıtlarıdır. Nitekim sonradan yeni bir olanağın açığa çıkamayacağı bir dünya olmuş olanı ve olabilirlikleriyle bir bütün olarak taşlaşmış bir otomatizmin ifadesidir: “Dünyanın içinde her şey nasılsa öyledir, her şey nasıl olup-bitiyorsa öyle olup-biter” (Wittgenstein, 1985: 159). Kusursuz bir otomatizmin işlediği, tüm olanaklarıyla tanınabilir ve bilinebilir olguların bu dünyası kendi içinde sınırdan yoksun bir dünyadır; salt bu dünya içinde tanımlanabilirliği ile var olan ben de bu dünyanın ampirik bir olgusu olarak bu sınırsızlığın bir uzantısıdır. Bu sınırsızlık içinde “özne” yoktur filozofa göre (1985: 129): “Düşünen, tasarımlayan, özne, yoktur”. Nitekim özne, ancak bu dünyanın “sınırı” olarak açığa çıkar.

Bu dünyanın “sınırı” Wittgenstein’a göre (2004: 101), onu “ölçme ve yargılama” kapasitesine erişen “felsefi ben”, yani metafiziksel “özne” olacaktır; o, bu dünyanın bir uzantısı ya da bir olgusu değil, “sınırdır”. Bu “sınır” olgusal düzeyle, onun bir uzantısı olacak şekilde açığa çıkmaz; o, “dünyanın tümüyle başka bir dünya” olduğu bir istencin müdahalesidir (Wittgenstein, 1985: 159-161). Filozof, bizatihi bu istencin eyleminin kendisi olduğuna vurgu yapar: “İstenç edimi eylemin nedeni değil, eylemin kendisidir” (Wittgenstein, 2004: 107). Bu istenç, bir öznenin eylemidir: “Özne dünyada değildir; dünyanın sınırlarından biridir” (Wittgenstein, 1985: 129). Bu dünyanın “sınırı” olarak özne, “sınır-özne”, salt dünyanın “içinde” imgeleyip düşünen ya da imgelenip düşünülebilene bir “nesne” değildir; aksine, her şeyin “nasılsa-öyle” süregittiği, “özne”nin yokluğunda “sınırsızlığa” bürünen

bir otomatizmin kesintiye uğradığı, onun tüm olanaklarıyla tanımlı olgusal bağlamlarının öngörülebilirliğini ilga eden, imgelemin gücünü açığa vuracak şekilde “eyleyen”dir. Bu bakımdan “sınır-özne”, “olduğu hâliyle” dünyanın olgusal bir uzantısı olan ampirik “ben”in ölümüdür; Arendt’in ifadesiyle “eylemeye muktedir olandır”.

Sonuç

Tanık olduğunuz bu çalışma felsefe ve edebiyatın tamamlanmamıştan yana olması düsturu ile yola çıktı. Politik kuram ise Arendt’in ifade ettiği davranışsal düzeyin kendisini yeniden üreten bir taklitler bolluğuna araç olmakla yetinmemeli, bu düzeyin başat gösterenleriyle arasına mesafe koymalı, ondan geri adım atmalıdır. Bunu yaparken farklı kavrayış biçimleri ortaya koymak adına, Arendt’in kitle insanı bağlamında dile getirdiği üzere, davranışsal düzey içinde yitirdiği ayırma ve bağlantı kurma kudretini muhafaza etmelidir. Bu kudret, teorik bir önyargısızlığı gündeme getireceği gibi, öngörülebilir aktarımlarla yetinmek yerine soyutlama gücünü de açığa vurmaktadır. Nitekim Arendt’in politik kuramcı olarak tekilliğini mümkün kılan da bu güçtür, demek zor olmasa gerek...

Daha dar anlamda, Arendt’in düşüncesinde eylem kavramının failini tanımlamaya girişirken kavramı, bağlamındaki özgünlüğü de göz önünde bulundurarak yeniden biçimlendirmek için edebiyata, Bernhard ve Kundera’ya başvurduk. Bu minvalde kendisine kayıtlılığımızla yeniden ürettiğimiz, içinde ve onunla yaşadığımız öngörülebilirlikler düzlemi olarak davranışsal düzeyin otomatizminin karşısına, kayıtsızlığı ve bu düzeyi karşımıza alma kudreti olarak eylemi konumlandırdık. Bu “birlikte okuma” keyfi bir seçimden ziyade Arendt ile Wittgenstein’in karşılaşmasını mümkün kılabilecek zemin için gerekliydi. Kundera’nın kayıtsızlık mefhumu ve Bernhard’ın olguların karşısında olma nosyonu, yarının bugüne benzediği bir otomatizmden çıkışı hem Arendt hem de Wittgenstein için eylemin failini, yani sınır-özneyi adeta tarif etmektedir. Eylemeye muktedir sınır-özne bu bağlamda, davranışsal düzey içinde öngörülebilir bir olgu olmaktan çıkan, bu yönde düşünme ve imgeleme kapasitesini açığa vuran faildir. İçinde yaşadığı gerçekliğe, Hartman’ın aldığı tutumda olduğu gibi, onun öğörebildiği bir yanıt vermekle yetinmez.

Eylemin failinin kim olduğu sorusu belirsizmiş gibi görünse de bir otomatizmin, taşlaşmış bir sürecin uzantısı olarak ve onun referansı ile davranmayı kesintiye uğratmak olarak karşımıza çıkıyor. Bir öngörülebilirlikler süreci olarak davranma pratiği, imgelemin de kendi ölçüsünde şekillenmesine yol

açıyor. Wittgenstein ve Arendt arasındaki karşılaşma tam da bu noktada önemli: Çünkü Wittgenstein, özneyi taşlaşmış, her şeyin olduğu gibi olmayı sürdürdüğü bir olgusal gerçekliğin, dünyanın sınırı olarak kodluyor. Keza kavramsal dille ifade edersek, Wittgenstein'in "olgu bağlamlarından" ibaret dünyası aslında taşlaşmış, otomatizme uğramış ve eyleme kapasitesinin derinlere gömülerek unutulmuşu terk edildiği sürecin davranışlarına işaret eder.

Peki, politik eylemin failinin "sınır-özne" olduğunu söyleyen kuramsal bir inşa, asıl nesnesi siyaset hakkında ne söyler? Sorun elbette, sadece Arendt'te eylemin failinin belirgin şekilde tarif edilmemesi değildir. Sınır-özne, son kertede eylemeye muktedir faili, deneyimlediği gerçekliğin sınırı, başka bir dünyanın kurucusu olarak tarif eder. Başka bir ifadeyle, içinde bulunduğumuz ve her şeyi, her olayı kayıt altına alan, faillerini mutlak kayıtlılıkta tutan dijital çağda öznenin olmadığını belirtir. Siyasetin öznesinin, muhalefetiyle iktidarıyla, marjinaliyle makulüyle, gerçekliği ve hayalleriyle, olmuş olanı ve olacak olanlarıyla kayıt altına alınmış bir dünyada bulunmadığını gözler önüne serer. Dahası sınır-özne, "özne" olma hâlini bütünüyle, içinde bulunduğumuz ve bizleri belirleyen kavramsal uzamlarla, görme ve duyma biçimleriyle kayıtsızlığa bağlar. Politik eylemde bizatihi istencin kendisini görerek, kısmî uzlaşılar ya da manşetleri iki üç gün esir alıp kaybolan tepkileri içinde bulunduğumuz politik sisteme "karşı" olarak nitelendirmez. Çünkü bugün tüm karşı-olaylar sistemin içinde kayıtlıdır, sistemin işleyişi için gereklidir. Eylemeye muktedir olan failin "sınır-özne" olması, bir bakıma, günümüz siyasetinin özneye ihtiyaç duymayan ve eyleme olanaklarını önemsizleştiren karakterini ortaya koymak, buna dair bir kavrayış geliştirmek için perspektiflerin başlangıcı da olabilir.

Sonnotlar

1- Cane'in makalesi, Arendt'in politik eylem kavramına yönelik eleştirileri serimlemesi açısından önemlidir. Cane'in aktardığı üzere, eleştiriler eylemin etik ilkeler yönünden kısıtlanmamış olduğunda ortaklaşmaktadır. Bu bağlamda George Kateb, Arendt'in eyleme etik sınırlar getirmekteki isteksizliğini, onu rahatsız edici bularak gündeme getirirken Martin Jay için eylem, "şiddetle özel bir yakınlık kuracak" denli etik sınırlardan yoksun bir potansiyele sahiptir (Cane, 2015: 57). Eylemin, mevcut sınırlardan radikal kopuşu ve fail olmayı mümkün kılacak şekilde Alain Badiou'nun olay kavramı ile ortaklık potansiyeline dair başka bir tartışma da bu eleştiriler bağlamında düşünülebilir (bkz: Yılmaz, 2021).

Kaynakça

- Agamben G (2013). *The Highest Poverty*. Çev. A Kotsko, Stanford, California: Stanford University Press.
- Arendt H (1970). *Men In Dark Times*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Arendt H (1994). *İnsanlık Durumu*. Çev. B S Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (1997). *Şiddet Üzerine*. Çev. B Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (2014a). *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1950-1954*. Çev. İ Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Arendt H (2014b). *Totalitarizmin Kaynakları – 3 Totalitarizm*. Çev. İ Serin, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (2018a). *Zihnin Yaşamı*. Çev. İ Ilgar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt H (2018b). *Sorumluluk ve Yargı*. Çev. M Serin, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arendt H (2020). *Geçmişle Gelecek Arasında*. Çev. B S Şener ve O E Kara, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Batlas A (2012). *Peeling Potatoes or Grinding Lenses: Spinoza and Young Wittgenstein Converse on Immanence and Its Logic*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Berktaş F (2012). *Dünyayı Bugünde Sevmek*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bernhard T (2020). *Hakikatin İzinde*. Çev. M S Türk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bernhard T (2021). *Yürümek Evet*. Çev. S Duru, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Blanchot M (2015). Edebiyat ve ölüm hakkı. İçinde M Blanchot (der), *Karanlık Thomas*, Çev. S Dolanoğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 95-140.
- Buckler S (2011). *Hannah Arendt and Political Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cane L (2015). Hannah Arendt on the Principles of Political Action. *European Journal of Political Theory*, 14 (1), 55–75.
- Canovan M (1994). *Hannah Arendt A Reinterpretation of Her Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danyali A ve Esmaeeli M (2024). A philosophical Dialogue Between Arendt and Kundera: Poetic Individuality against History's Humor. *Metaphysics*, doi: 10.22108/mph.2024.140368.1536.
- Deleuze G (2013). *Kritik ve Klinik*. Çev. İ Uysal, İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Geuss R (2019). *Konuyu Değiştirmek Sokrates'ten Adorno'ya Felsefe*. Çev. İ Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.

Gombrowicz W (2015). *Günlük 1953-1958*. Çev. N Ş Yüce, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Heidegger M (2020). *Varlık ve Zaman*. Çev. K Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları.

Heyes C J (2003). *The Grammar of Politics Wittgenstein and Political Philosophy*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Kundera M (2010). *Sapıtılmış Vasiyetler*. Çev. Ö İnce, İstanbul: Can Yayınları.

Kundera M (2015). *Kayıtsızlık Şenliği*. Çev. A Sezen, İstanbul: Can Yayınları.

Ludz U (der) (2012). *Hannah Arendt Martin Heidegger Mektuplar 1925-1975*. Çev. M Paşalı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Lugg A (2004). Wittgenstein and Politics. *International Studies in Philosophy*. 36 (1), 61-79.

Miller H (2004). *Yengeç Dönencesi*. Çev. A Pardo, İstanbul: Parantez Yayıncılık.

Morris M (2008). *Wittgenstein and Tractatus Logico-Philosophicus*. London and New York: Routledge.

Netflix (Yapımcı), Harris R (Öykü) ve Schwochow C (Yönetmen). (2021). *Müniş: Savaş Yaklaşıyor* [Film]. Birleşik Krallık, Almanya.

Pleasant N (1999). *Wittgenstein and the idea of a critical social theory a critique of Giddens, Habermas and Bhaskar*. London, New York: Routledge.

Popova M (2019). Thomas Bernhard on Walking, Thinking, and the Paradox of Self-Reflection. <https://www.themarginalian.org/2019/06/25/thomas-bernhard-walking/>. Son erişim tarihi, 22/08/2024.

Rancière J (2011). Komünizmsiz komünistler mi?. İçinde: A Badiou ve S Zizek (der), *Bir İdea Olarak Komünizm*, Çev. A Ergenç ve E Kılıç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 192-203.

Robinson C C (2009). *Wittgenstein and Political Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Spinoza B (2018)[1677]. *Ethica*. Çev. Ç Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayınları.

Soykan Ö N (2016). *Felsefe Ve Dil Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*. İstanbul: MVT Yayıncılık.

Temelini M (2015). *Wittgenstein and the Study of Politics*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.

Tchir T (2017). *Hannah Arendt's Theory Of Political Action Daimonic Disclosure Of The 'Who'*. London: Palgrave Macmillan.

Tyner A H (2017). Action, Judgment, And Imagination in Hannah Arendt's Thought. *Political Research Quarterly*, 3 (70), 523-534.

- Vollrath E (1977). Hannah Arendt and the Method of Political Thinking. *Social Research*, Hannah Arendt (SPRING 1977), 44 (1), 160-182.
- Wittgenstein L (1985). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Çev. O Aruoba, İstanbul: B/S/F Yayınları.
- Wittgenstein L (1998). *Remarks On The Philosophy Of Psychology Vol II*. G E M Anscombe ve G H von Wright (der), Çev. G E M Anscombe, Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein L (2004). *Defterler 1914-1916*. Çev. A Utku, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Wittgenstein L (2014). *Felsefi Soruşturmalar*. Çev. H Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein L (2017). *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*. Çev. D Şahiner, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yılmaz A (2021). Eylem ve Hakikat. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (3), 1271-1286.
- Young-Bruehl E (2012). *Hannah Arendt Dünya Aşkıyla*. Çev. A Selman, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zizek S (2011). *Olumsuzla Oyalanma*. Çev. H Gür, Ankara: İmge Yayınları.

Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek: Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine Kitap İncelemesi

Sezer Fener, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

ORCID: 0000-0003-0578-2083

E-Posta: sezerfeener@gmail.com

Catherine Malabou, Dan Swain, Petr Urban ve Petr Kouba tarafından derlenen *Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek: Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine*¹, Nisan 2024'te Livera Yayınları etiketiyle yayınlanmıştır. İlk olarak 2021'de, Rowman & Littlefield Publishing tarafından *Unchaining Solidarity* başlığı ile çıkarılan kitap, Türkçeye Akın Emre Pilgir'in çevirmenliğinde ve Güney Çeğin ile Kürşad Kızıltuğ'un editörlüğünde çevrilmiştir. *Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek*, Malabou ile açılır ve sonrasında üç kısma ayrılır. Kitapta toplam on dört bölüm yer almaktadır.

Malabou, kitabın ilk bölümü olan *Plastisitenin Politikası: Zincirlerin Olmadığı İşbirlikleri* metninde iki sorunun cevabını arar. Bunlardan ilki karşılıklı yardımlaşmanın toplumsal hiyerarşilere de devlet otoritesine de meydan okuyabilecek yeni yatay siyaset biçimleri belirleyip belirleyemeyeceği, ikincisi ise yine karşılıklı yardımlaşmanın tahakkümün bağlarından kurtulmuş bir felsefi sorgulamaya kaynaklık edip edemeyeceğidir. Bu doğrultuda önce epistemolojik konumlandırma faaliyetine girişen Malabou, karşılıklı yardımlaşmaya ilişkin temel tanımları verdikten sonra kavrama ilişkin eski teorilerin yetersizlikleri üzerine bir tartışma yürütür. Amacı, Kropotkin'in mirasını sosyobiolojik ideoloji kavrayışına indirgemeyen, diğer taraftan da ultra-liberal felsefeye çekilmeyen bir karşılıklı yardımlaşma fikrini teorik olarak korumak ve genişletmektir. Bunun için de “doğadan, özden veya biyolojiden kararlılıkla koparılan karşılıklı yardımlaşmanın, gerçekten özgürleştirici bir görünüm kazanabilmesi için bir dil gibi yapılandırılması gerekir” (49). Malabou, dayanışmanın üç zincirini, yani ontolojik, biyolojik ve söylemsel zincirleri çözmeye koyulur; çözümü epigenetikte ve nesne yönelimli ontolojide arar. “Varlığın düzeni kadar söylemin düzeninden de kopan ilintisiz bir politik ontolojiye” (59) ve “kadim biyolojik geçmişe dair hatıraların ifadelerini ve formüllerini bulabileceği yeni bir insan hakları formülasyonuna” (62) ihtiyacımız olduğunu söyler. Karşılıklı yardımlaşma, zincirsizliğin çelişkili dayanışmasıdır.

Plastisite, Malabou'nun dağarcıklara eklediği belki de en önemli kavramdır. İlgili bölüm kapsamında doğrudan bir tanım bulmak güç olsa da imdada Petr Kouba koşar. Kouba'nın Malabou'dan alıntılacağı şekliyle plastisite “kimliğimizi oluşturan, deneyimlerimizi model alan bir kimlik yaratıp bizi tüm olayları, boşlukları ve geleceğiyle tekil, tanınması ve tanımlanması olanaklı bir tarihin özneleri yapan doğal bir şekillenme biçimi” olarak anlaşılır. Dolayısıyla plastisitenin kapsama alanı biyoloji, tıp ve sinirbilimi aşır politik alana doğru genişler. Kitabın takip eden bölümleri yalnızca karşılıklı yardımlaşmanın değil, aynı zamanda plastisitenin de çeşitli politik bağlamlarda ele alınışlarını serimler.

Malabou'nun metnini “İşbirliği, Yardımlaşma ve Onarmanın İçsel Bir İlkesi” – *Dayanışma ve Plastisite* başlıklı birinci kısım takip eder. Bu kısımda Malabou'nun metnine odaklanan beş bölüm yer alır. Thomas Telios, *Gerekliklik Olarak Dayanışma Özne, Yapı Pratikler* yazısında Kropotkin'e de Malabou'ya da sirayet ettiğini düşündüğü Spinozacı unsurları öne çıkarır. Kesişimsellik üzerine çizdiği kapsamlı bir çerçevenin ardından önce Kropotkin'deki sonra da Malabou'daki karşılıklı yardımlaşma kavrayışını irdeleyen Telios, karşılıklı yardımlaşmanın politik bir gerekliklik olduğunu vurgular. *Karşılıklı Yardımlaşmayı Neler Önler? Travma ve Yıkıcı Plastisite Üzerine* başlıklı bölümde Petr Kouba, Malabou'yu Heidegger ile birlikte okur, Heideggerci toplumsal ontolojiyi merkeze alır ve plastisitenin toplumsallığını ve zamansallığını tartışır. *Plastisitenin Dinamikleri Mutlak Bilme ve Simpoiesis* başlıklı bölümde Rasmus Sandnes Haukedal, ekolojik bir plastisite kavrayışı sunar; Malabou'yu Donna Haraway ve Scott Gilbert ile diyaloga sokar. Düşünürün diyaloga sokulduğu diğer isimler ise Stirner, Foucault ve Gilbert Simondon'dur; Tim Elmo Feiten *Beyin İçin Bakım Etiği: Stirner, Malabou ve Foucault* metninde Stirner'e dönük yeni bir okuma biçimi geliştirirken Arianne Conty de *Materyalizmler, Eski ve Yeni Gilbert Simondon ve Catherine Malabou'da Bireyselleşme ve Anarşi* yazısında yeni materyalist bilge olarak Simondon portresi çizer.

Max Stirner'in yeni okuması, Tim Elmo Feiten'in metnine özel bir ilgi gösterilmesi için yeterlidir. Yazar, Stirner'i genç Hegelcilerin 1840'lardaki tartışmalarının arasından çekip çıkarır ve güncel olana yerleştirir: Stirner, Feiten'e göre “somutlaşma, plastisite ve özbiçimlenme ile ilgili çağdaş kuramların bağlamına” taşınabilir (147) ve Michel Foucault, Malabou, Jakob von Uexküll gibi isimlerle diyaloga sokulabilir. Şaşırtıcı olmayacak biçimde Stirner'in “aziz” sıfatına referansla başlayan metin, Marx ile başlayıp Marksist hat ile devam eden temel eleştirinin eleştirisiyle yetinmeyip Aziz Marx'ı

postanarşist kümeye dâhil eden düşünme biçiminin de karşısına geçer. Yazara göre Stirner ne Marx'ın imlediği gibi küçük burjuva bireyciliğine saplanmış bir azizdir ne de eksiksiz bir postanarşizm habercisidir. Onun mülkiyet anlayışı Uexküll'ün *Umwelt* kavramıyla ilişkilendirilebilir, ideolojinin reddedilişinin bedensel çabalarla başladığı yönündeki düşünceleri de Stirner'i plastisite tartışmaları için yeni patikalar açabilecek bir uğrak haline getirir. Yazarın Stirner ile Foucault arasında yapılan karşılaştırmalara yönelttiği eleştirelilik ise "postanarşist Stirner" portresini bulanıklaştıracak niteliktedir. Metinde ortaya iki soru atılır ve bu iki soru, yapılacak karşılaştırma için önemli bir güzergâh anlamına gelir. Feiten'in temel ayrımı (1) Benimsememiz gereken somut pratikler nelerdir ve (2) bu pratikleri benimseyerek besleyip geliştirdiğimiz şey tam olarak nedir? soruları üzerinden kurguladığı (164) aktarılabilir. Eğer Stirner'den Foucault'ya bir hat uzatılacaksa bu hattın merkezinde "özgürlük" kavrayışı yer almalıdır. Metnin sonunda Feiten, kendi ifadeleriyle "Stirner'in özgüçlenme kavramının, Malabou'nun 'bir yanda sosyo-biyolojik ideolojiye, diğer yanda da ultra-liberal felsefeye düşmeden' baskıya ve sömürüye direnmenin yollarını düşünme çağrısıyla eşleştirdiğini" (148) gösterir.

Kitabın ikinci kısmı "*Herkesin Herkese Savaşı Doğa Yasası Değil*" – *Karşılıklı Yardımlaşma, Anarşizm ve Evrimsel Biyoloji*" başlığına sahiptir. Gearoid Brinn ve Georgina Butterfield, *Anarşist Dürtü İnsani ve İnsani Olmayan Bir Doğa Etmeni* yazısında insan doğası tartışması yapar. Anarşizmin insan doğası kavramsallaştırmasının izinin sürüldüğü bölümde söz konusu kavramsallaştırmaya dair klasik anarşist ve postanarşist düşünce arasındaki farklılıklar ortaya konmakta ve realist bir bakış açısıyla alternatifler yaratılmaktadır. Kısmın ikinci bölümünde *Karşılıklı Yardımlaşma Teçhizatı Baştan Sona Plastisite* başlıklı yazısıyla Eugene Kuchinov, Kropotkin'e dönük eleştirel ve muhafazakâr okumalardan oluşan dualizmin kiskacından kurtarılacak bir karşılıklı yardımlaşma kavramsallaştırması için Deleuze'den yararlanır. Jonas Faria Costa *Dayanışma Karşılıklı Özgecilik Değildir* metninde oyun teorisinin ve evrim kuramının bir değerlendirme sunabileceği iddiasındayken Ole Martin Sandberg ise *Bencil Genler, Kötü Doğa Neo-Ateizmde Hıristiyanlıktan Yankılar* makalesiyle insan davranışlarının biyolojinin yanı sıra kendimize doğayla ilgili anlattığımız öykülerden de etkilendiğini gösterir. "*Günün Sonunda Sadece Biz Varız*" – *Karşılıklı Yardımlaşmanın Gerçekliği* başlığı altındaki son bölümde ise üç yazı bulunur. Jade Crimson Rose Da Costa, *Plastik Karşılaşmalar Covid-19 ve Kanada'da İrksallaşma (Ortadan Kalkması)* metninde koronavirüs pandemisi boyunca Kanada'daki kadın, queer, trans, siyahi, yerli ve renkli tenli insanların

yürüttüğü aktivizm biçimini ve gıda güvenliği olmayan ailelere gıda sunan, tabandan örgütlenmiş Halkın Büfesi'ni; Ewa Majewska ise *Müştereklerin Karşı Kamusalılığı Zincirlerinden Çözölmüş Feminist Dayanışma* makalesinde Polonya'daki 1980-1981 yıllarına tarihlenen Solidarność hareketini anlatır. Dan Swain, *Prefigüratif Biyoloji Karşılıklı Yardımlaşma, Toplumsal Yeniden Üretim ve Plastisite* başlıklı son bölümde emeğe ilişkin Marksist feminizmin değerlendirmelerinin Malabou, plastisite ve karşılıklı yardımlaşma ile birlikte okunabileceğini ortaya koyar.

Jade Crimson Rose Da Costa'nın metnine ayrı bir parantez açılabilir çünkü yazar, Covid-19'un pek çok ilişkilenme biçimini değiştirdiği gibi politik aktivizmi de değiştirdiği yönündeki tartışmalara farklı bir boyut kazandırmakla kalmayıp bunu, araştırmacı ve eylemci karakterleri arasındaki sınırları bilinçli şekilde yok eden bir metodolojiyle gerçekleştirmiştir. Yazarın incelediği düzlem Toronto'daki kadın, queer, trans, siyahi, yerli ve renkli tenli insanların (KQTSYRTİ) aktivizmi, daha dar kapsamda da Halkın Büfesi isimli oluşumdur. Toronto ve çevresinde faaliyet gösterip gıda güvenliği olmayan ailelere ev yemekleri ve bakkal ürünleri sunan, tabandan örgütlenmiş bir oluşum olan Halkın Büfesi, aynı zamanda metnin yazarı Jade Crimson Rose Da Costa'nın kurucusu olduğu bir programdır. Dolayısıyla da yazar, metnini kendi deneyimleri üzerinden temellendirmektedir. Metin plastisitenin tanımıyla başlayıp Halkın Büfesi'nin tanımı ve betimlenmesiyle devam eder; Halkın Büfesi'yle gelişen şey, "eski politikalara sahip yeni bir grup" olarak özetlenebilir çünkü yazarın da ifade ettiği üzere karşılıklı yardımlaşma, söz konusu etğin temelini oluşturur. Halkın Büfesi'ni ya da bütünüyle Kanada'daki benzer politikaları diğerlerinden ayıran nitelik, karşılığını "bakım tellallığı" kavramında bulur. "Yerli, siyahi, beyaz olmayan, hasta, engelli, queer, trans ve Kanada Devleti'nin terk ettiği ve baskı uyguladığı topluluklar tarafından inşa edilmiş bakım ağlarının uzantısı" (333) olarak bakım tellallığı, bu eski politikadan başka bir şeyi ifade etmez. Buna ek olarak yazarın iddiası şudur ki Covid-19 pandemisi, paralı beyaz insanları da devlet şiddeti ve toplumsal ölümün her yere sinmişliğiyle hesaplaşmaya zorlamıştır ve yazara göre modern toplum hegemonik beyazlığın ontolojik kaosuyla tanımlanırsa pandemi de plastik bir kopuş ânına denk düşmektedir.

Derleme içinde yer alan on dört makalenin her biri, karşılıklı yardımlaşmayı farklı açılardan ele almış olsa da kitabın konumsallığına dair genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Kitabın henüz ilk sayfalarında (22-23) amaç ve izlek açıkça ifade edilir, semantik ve politik dönemeçler üzerine kurgulanan bir yapı söz konusudur. Bu dönemeçlerin anlatımı, anarşi'nin

kaos ile özdeşleştirildiği ilk anlamın semantik bir devrime uğratıldığı Proudhon anekdotu ile başlar. 1840'lara kadar yoksul, muhtaç veya isyancı kimseleri tanımlayıp işaret etmek için kullanılan anarşist terimini Joseph Proudhon, *Mülkiyet Nedir?* adlı eserinde yıkıma uğrattır. Kitapta öykülediği kısa diyalogda genç adam, Proudhon'a sırasıyla demokrat, monarşist, anayasacı, aristokrat ve karma hükümet yanlısı olup olmadığını sorar ve her sorusuna aynı cevabı alır. Proudhon, tüm bu sorulara "hayır" cevabını verip bir anarşist olduğunu söylediikten sonra "Sana sadece ciddi ve üzerine düşündüğüm inancımın ne olduğunu söyledim. Düzenin sıkı bir dostu olsam da ben (terimin en güçlü anlamıyla bir anarşistim" der. Proudhon'dan itibaren anarşizm sadece düzensizlikten farklı bir şeyi değil, ona karşıt bir şeyi de adlandırmaya başlar. Bu, kitabın üzerine kurulduğu semantik ve politik dönemeçlerden ilkidir. İkinci dilsel dönüşüm hareketi "dayanışma" kavramını merkezine alır. Dayanışma [solidarity] kavramının kökeni Latince *solidus*'a kadar takip edilebilir. *Solidus*'tan gelen Fransızca *solidaire* belli miktarda parayı ödünç alan kişi ile veren kişiyi birleştiren bağ olarak nitelendirilir, sonrasında icat edilip karşılıklı bağımlılığı ifade eden *solidarite* terimine dönüşüm, on dokuzuncu yüzyılın başlarında karşılıklı sorumluluğu da içine alan bir tanımlamaya sahip şekilde nihayete erdirilir. Kitabın hedeflerinden biri ise dayanışmanın borç, yükümlülük, görev veya suçluluk fikirlerinden özgürleştirilmesini radikallemektir. Başlıktaki "zincirleri çözmek" ya da kırmak, kitaptaki metinlerin dayanışmayı ontolojik, ahlaki, politik ya da ideolojik bağımlılık biçimlerinden kurtarma yönündeki meşguliyetini belirtir. Derleyenlerin dikkat kesilmesini istediği üçüncü nokta ise doğrudan karşılıklı yardımlaşma kavramı üzerinedir. Anarşizmin de dayanışmanın da karşılıklılık ile olan ilişkisi yataylık, özerklik ve liderliğin olmamasını imler. Yani karşılıklı yardımlaşma, karşılıksızlık ile ilgilidir.

Livera Yayınevi'nin Anarşist Tahayyül dizisinin editörleri Güney Çeğin ve Kürşad Kızıltuğ, yazdıkları önsözde "Türkiye'deki mevcut entelektüel ve politik alan açısından değerlendirildiğinde anarşizmin -tüm çeşitliliği ve zenginliğine rağmen- oldukça tek boyutlu ve kısır bir üretim ve alımlama prosedürüne maruz kaldığını" saptar. Dizinin -Saul Newman'ın *Postanarşizmin Politikası*² kitabının ardından ikinci kitabı olan bu derleme, tam da bu prosedürün çözümlenmesi için yazılmış gibidir. Karşılıklı yardımlaşma kavramsallaştırması tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Kropotkin ile sınırlandırılmış bir biçimde tartışılır. Malabou'nun da yalnızca bir kitabı³ Türkçeye çevrilmiştir. *Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek: Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine*, Türkiye'deki anarşist tahayyülü işte bu tek boyutluluğun zincirlerinden kurtarma yolunda oldukça önemli bir basamağı ifade etmektedir.

Sonnotlar

- 1- Malabou C vd. (der) (2024). *Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek: Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine*. Çev. A E Pilgir, İzmir: Livera.
- 2- Newman S (2024). *Postanarşizmin Politikası*. Çev. C Sili, İzmir: Livera.
- 3- Malabou C (2018). *Beynimizle Ne Yapmalıyız?*. Çev. S Karlıtekin, İstanbul: Küre.

Siyaset, Kulüp, Stadyum: İstanbul Futbol Kültürünün Değişimi (1900-2023) Kitap İncelemesi

Rahşan İnal, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

ORCID: 0000-0003-4461-0989

E-Posta: rahsan.inal@erzincan.edu.tr

Stadyumların, sosyal bilimlerde bir araştırma konusu olarak dikkat çekmesi, spor coğrafyası araştırmalarıyla başladı. Alanın en etkili ve öncü akademisyeni John Bale (2003:3-67), John Rooney'yi (1974), modern spor coğrafyasının kurucusu kabul eder. 1960'lı yıllarla birlikte gelişen spor coğrafyası alt disiplini, spor faaliyetleri ve sporun mekansal dağılımının zaman içinde nasıl değiştiğiyle, spor peyzajının değişen karakteri, spor ortamı ile buna katılanlar arasındaki ortak yaşama, spor ortamındaki mekansal ve çevresel değişim için önerilerin oluşturulmasıyla ilgilenir (Bale, 2003:5). Ancak stadyumlarla ilgili araştırmalar ne coğrafya disipliniyle ne de yukarıda çerçevesi belirlenen araştırma konularıyla sınırlıdır. Bale'in de (2003) belirttiği gibi tarih, sosyoloji, antropoloji alanlarında çalışan akademisyenler de, üniversitelerde çalışmayan saygın gazeteciler, mimarlar, fotoğrafçılar, popüler dergilerin editörleri ve dergilere yazdıkları yazılarla 'sıradan' insanlar da alana katkı sunar.

Son yirmi yılda kent sosyolojisi, siyaset, yönetim, medya, kültürel çalışmalar, ekonomi disiplinlerinde de stadyumlara odaklanan araştırmalar yapıldı. Çünkü stadyumların politik güç ilişkileriyle, kent belleğiyle, spor/futbol taraftarlarının bu spor mekanlarıyla kurdukları aidiyetle, taraftar kimliği ve taraftarlık kültürüyle yakından ilgisiz var¹ (Anat ve Levental, 2022; Lekakis, 2016; Richards vd., 2021). Sadece ulusal değil uluslararası spor organizasyonları için de inşa edilen spor mekanları, çalışma hayatı problemlerini ya da politik güç ilişkilerini gösterir. Örneğin Katar'da düzenlenen 2022 Futbol Dünya Kupası için inşa edilen spor tesisleri, bu tesislerin inşaatlarda çalışırken hayatlarını kaybeden göçmen işçilerle gündeme geldi. Politik düzeyde gerçekleştirilen "sporla yıkama" (sportswashing) kavramı etrafında eleştirel tartışmaların önünü açtı (Boykoff, 2022; Millward, 2017). Günümüzde Amerika'dan İtalya'ya, Dünya'nın çoğu ülkesinde yeni stadyumların inşaatları planlanıyor, devam ediyor ya da stadyumlar yerinde yenileniyor (Stadium News, 2024).

Türkiye'deki stadyumlar da tarihleriyle, politik ekonomileriyle, taraftarların protestolarıyla, cinsiyetlendirilmiş bir mekan olmalarıyla, kentin ve ağırlıklı olarak da futbol taraftarlarının bellek mekanları olarak akademik tezlere, makalelere, araştırmalara konu oldu (Aksu, 2012; Atasoy, 2020; Avcı, 2010; Celep, 2022; Demirci, 2020; İnal, 2022; Korkmaz, 2019). Ancak hala yeterli düzeyde bir Türkçe literatürün varlığından söz edemiyoruz. Bu nedenle araştırmacı/gazeteci Mehmet Şenol tarafından yazılan “Siyaset, Kulüp, Stadyum: İstanbul Futbol Kültürünün Değişimi (1900-2023)”² isimli kitap Türkçe literatüre önemli bir katkıdır. Yirmi iki bölümden oluşan, her bölümü bir stadyum dönemini anlatan, bir sonraki bölümle de bağlantılı olarak ilerleyen geniş hacimli kitapta İstanbul stadyumlarının 1900- 2023 yılları arasında politik, ekonomik ve toplumsal tarihi aktarılıyor. Kitapta, İstanbul'un ilk futbol mekanları çayırlara da İstanbul kulüpleri Beşiktaş (BJK) Galatasaray (GS) ve Fenerbahçe'nin(FB) stadyum serüvenlerine de ayrıntılarıyla yer veriliyor. Okur, bölümlerin sonundaki açıklamalı dipnotlar ve Osmanlıca metinlerin çevirileriyle de ek olarak bilgilendiriliyor. Kitapta birinci elden süreli yayınlardan Akşam, Yeni Posta, Son Telgraf, Son Posta, Tevhid-i Efkâr, Cumhuriyet, Milliyet, Tan ve Hürriyet Gazeteleri, dergilerden Spor Alemi, İdman, Kırmızı-Beyaz, Türkspor, Hayat, Türkiye Spor Ansiklopedisi, Galatasaray Spor Gazetesi, Yedigün, Tanin ve İkdâm arşivlerinden yararlanılmış. Ayrıca ulusal ve uluslararası müze, kişisel ve spor kulübü arşivlerinde de çalışılmış.

Spor, mekana ihtiyaç duyar ve her spor kulübü kendine ait bir stadyuma ya da spor salonuna sahip olmak ister. Şenol'un kitabı da belgeleriyle İstanbul stadyumlarıyla ilgili şu soruların yüz yıldan fazla bir zamandır sorulduğunu ispatlıyor: Stadyum nereye yapılacak? Ne zaman yapılacak? Stadyumu kim/nasıl yapılacak? Eğer yoksa, arazi nasıl elde edilecek? Stadyum maliyetleri nasıl karşılanacak? Kitap, bu ve diğer soruların tamamına İstanbul stadyumları özelinde belgeler ve açıklamalarla cevap veriyor. Özellikle dönemin politikacıları öne çıkıyor. Bu yazı da Şenol'un çalışmasına özellikle sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar ve okurların dikkatini çekmek, kitabın literatüre katkısını açıklamak amacıyla kaleme alındı.

“Siyaset Kulüp Stadyum” kitabından önce

Bir kitabı, eğer varsa yazarın diğer eserleri ve kariyer hikayesiyle birlikte değerlendirmenin 'hemormanı hemağaçları gören' bir inceleme için başlangıç olacağını düşünüyorum. Çünkü ilerleyen sayfalarda ayrıntılandıracağım gibi “Siyaset Kulüp Stadyum” birdenbire oluşmuş bir kitap değil; belirli bir birikimin, arşivde ne aradığını, hangi detayların peşinden gideceğini ve

bulduğu belgeyi nasıl kullanacağını da bilmenin ürünü. Bu sebeple öncelikle Şenol'un (2021) "Gayriresmi Futbol Tarihi" kitabını incelemek gerek. Zira yazar, "Gayriresmi Futbol Tarihi"nde de arşivlerde çalışarak futbolun bilinen isimlerine yer vermiş. Aynı zamanda futbola emek veren 'sıradan' insanların hikayelerini de öne çıkarmış. Düz tarih anlatılarında futbolun "isimsiz kahramanları" diyerek isimsiz bırakılan 'sıradan' insanları isimleriyle anılmış, aktarılmış: "Tahtaperde" Aleko, Kulaksızzade Galip, "Sütçü" Milo... Ayrıca Ali Sami Yen'in arşivciliği de dikkate değer (Şenol, 2021:283). Akıcı, sade bir Türkçe, ilgi çekici ayrıntılarla beslenen, "Mektebi-i Sultani" ile başlayıp Galatasaray Spor Kulübü odağında ilerleyen kitap, E. Hobsbawm'ın (1997) "aşağıdan tarih" yazımının futbolla denendiği – ama sadece denendiği- izlenimi de veriyor. Bu nedenle oldukça sürükleyici. Kitabın (2021:134-152) "Futbol Çayırıları, Futbol Mevsimi" ile "YMCA³, Stat ve Olimpiyat" (2021:383-414) başlıklı bölümleri de adeta yeni kitap "Siyaset Kulüp Stadyum" un habercisi.

"Siyaset Kulüp Stadyum" un girişindeki öz yaşam öyküsünden de anlaşıldığı üzere Şenol'un futbol tarihiyle ilgili dergi, kitap ve belgesel senaryo yazarlığı dahil olmak üzere pek çok çalışması var. Bu çalışmalar çoğunlukla GS Spor Kulübü merkezli. Galatasaray Dergisi'nin on üç yıl yayın yönetmenliği yapmış, Türkiye'de siyaset ve futbol tarihini ele aldığı kitabıyla da bilinen Mehmet Ali Gökaçtı (2008) ile birlikte GS'nin tarihini hazırlamış (Şenol ve Gökaçtı, 2008). Mehmet Ali Birand ve Mehmet Polat'la birlikte "Galatasaray: 100 Yıllık Sevda" isimli belgeselin senaryo yazarlığı da diğer çalışmaları arasında (Şenol, 2024). Kısacası yazarın, futbol tarihine hem 'sahadan' hem arşivlerden hakimiyeti var. Bu birikim ve ilgi alanı "Siyaset Kulüp Stadyum" gibi arşivi zengin bir kitabın araştırmacı/gazeteci Şenol tarafından yazılmasının tesadüf olmadığını gösteriyor.⁴

Çayırardan Stadyumlara

Mehmet Şenol'un "Siyaset Kulüp Stadyum" kitabını futbol tarihinin diğer kitaplarından (Gökaçtı, 2008; Yüce, 2015, 2016, 2019) ayırt eden İstanbul stadyumlarından/mekandan doğru Türkiye'nin politik ve toplumsal tarihini görüyor oluşu. Bir bakıma politik spor coğrafyası okuması yaptığını söylemek de mümkün. Yazarın siyaset bilimi formasyonunun katkısıyla olsa gerek futbol, olaylar ve kişilerin yaşam öyküleri diyalektik bağlantılar kurularak politik tarihle ilişkilendiriliyor. İmparatorluktan ulus devlete ve günümüze kadar olan dönemde futbolun oynandığı yerlerin/mekanların, doğal olarak futbolun/kültürünün dönüşümünü aktarıyor. Kitap, Osmanlı İmparatorluğu zamanında futbolun Müslüman, Yahudi, Ermeni, İngiliz, Türk,

Rum ve diğerk etnik kökenlerden gençler tarafından oynanırken fotoğrafını çekerek başlıyor. Şenol (2024: 16), kitabın birinci bölümünde futbolun ilk defa oynandığı İstanbul, Anadolu yakasındaki “Moda Çayırı”, “Kuşdili Çayırı” ve “Papazın Çayırı”nı tanıtıyor, diğerk İstanbul çayırlarıyla da ilerliyor.⁵ Futbolun çayırlarda oynandığı bu dönem Bale’in (1993:123) Britanya futbol stadyumlarının tarihsel dönüşümünü araştırdığı çalışmasındaki ilk evreye, yani sanayi öncesi 'halk (folk) futbolu' evresine denk geliyor.⁶ Kitaptaki fotoğraflar da bunu doğruluyor, oyuncularla izleyenler arasında mekansal-uzamsal sınır görülüyor. Maçlar bedava seyrediliyor (Şenol, 2024:14). Futbol oynanmadığı zamanlarda bu çayırlar, mesireler halka açık piknik, dinlenme ve sosyalleşme alanları olarak kullanılıyor. Futbol oynandığı günlerde de çayırların çevresinde, izleyiciler ve futbolcular için buluşma mekanları oluşuyor: Hurşid Ağa’nın kahvesi, Lazari’nin kahvesi, Zeynel Ağa’nın muhallebici dükkanı...

Sporda modernleşmenin alametifarikası zaman ve mekan sınırlılığıdır. Kitabın birinci bölümü, 1908 II. Meşrutiyet’in ilanı ile bitiyor ve ikinci bölüm “Union Club: İstanbul’un İlk Stadyumu” başlığıyla stadyumun inşa sürecine odaklanıyor (Şenol, 2024: 31). Bu zaman diliminde artık İstanbul’da futbol kulüpleri ve bu kulüplerle birlikte Cuma Ligi kurulmuş, her Cuma belirlenmiş bir çayırdaki düzenli olarak futbol oynayan erkekler, kenarda da bu oyunu izlemeyi seven, meraklı bir izleyici kalabalığını görüyoruz. Kalabalık her hafta artan bir sayıyla ama mutlaka o çayıra geliyor. Kısacası çayırdaki seyirci garantili ve ücretsiz bir 'oyun' var. Düzenli olarak gerçekleşen bu 'organizasyonun' ticari değeri olabileceği -mekanın değişim değerinin kullanım değerine dönüştürülebileceği- çok geçmeden fark ediliyor. İstanbul’da da tıpkı Britanya’da olduğu gibi futbolun stadyumda oynanması fikriyle girişimler başlıyor. Çeşitli denemelerden sonra II. Abdülhamit’in izniyle Osmanlı İttihat Kulübü’ne (Union Club) 10-15 dönümlük 'Hazine-i Hassa' ya ait arsa 'kiralanan' suretiyle 'kullanım hakkı' olarak veriliyor.⁷ Arsanın çevresi tahtalarla perdeleniyor, tribün, kale direkleri sabitleniyor ve dışına da “Union Club Sahası” levhası asılıyor. Ancak bu stat günümüz modern stadyumlarından ziyade Bale’in (1993:123-124) Britanya modelindeki diğerk evre (rule-boundedness) yani mekana, kuralla sınırlılık konulduğu, izleyici ve oyuncu mesafesinin azaldığı evreye denk gelir. Kitapta bu döneme ait fotoğraflar, mekandaki sınırların ihlal edilebilir haline referans veriyor (Şenol, 2024: 39-42).

Kitap birinci bölümünden itibaren okuru futbolla birlikte İstanbul’un sosyal, politik ve ekonomik tarihine doğru bir yolculuğa çıkarıyor. 1900’lerde

başlayan bu yolculuk, futbol mekanlarını merkeze alarak yavaş yavaş ilerlerken imparatorluğun başkentindeki çalkantılı askeri ve politik gelişmeleri de aktarıyor. Stadyumlarla okurlara imparatorluğun çok kültürlü çok dilli yapısı hatırlatılarak, farklı dillerdeki isimleriyle İstanbul futbolunun önemli şahsiyetleri tanıtılıyor.

Ülkeyi yönetenlerin her askeri, politik ve ekonomik hamlesinin futbolu ve futbolun mekanlarını da etkilediğini, ağırlıklı olarak devlet- siyasal iktidar - spor kulübü ile ek olarak sermaye ortaklığının iç içe geçmişliğini de okuyoruz. Şenol (2024), İstanbul’da futbol mekanlarını tek örnekle, düz çizgide ilerleyen bir tarih anlatısı olarak aktarmıyor. Bir tarafta “Union Club Sahası” tabelasıyla bir stadyum kuriliyor ancak aynı zamanda bir diğer İstanbul semtinde çayırarda futbol oynanmaya devam ediyor.

Kitabın sonundaki Adlar Dizini (2024:503-510) içeriği dahi kitap hakkında ipucu verir nitelikte: Ahmet Şerafettin Bey’den Yusuf Ziya Öniş’e, Gündüz Kılıç’tan Şükrü Saraçoğlu’na, Adnan Menderes’ten Lütfi Kırdar’a, dönemin politikacıları, sermayedarları, futbol dünyasının her toplumsal sınıftan ismini (antrenörleri, futbolcuları, taraftarları, mekan sahiplerini vd.) elbette sporun ve politikanın çok sayıda kurumuyla beraber görmek mümkün. Bu nedenle özellikle Bale’in (1993) dönemleştirmesine referans veren bölümlerden seçtiklerimle incelemeye devam ediyorum. Örneğin dördüncü bölüm “Taksim’e Stad” İstanbul’un işgal yıllarında, savaşın gölgesindeki futbola, sporun ilk kurumlarına odaklanırken beşinci bölümde “ticaret ve spor” anlatısıyla Taksim Stadyumu’nun ekonomisi var. Elbette 1940’lı yıllarda “stadyum” değil “stadyom”!⁸ Altıncı bölüm “Taksim Stadi, Kulüplerin Stadyumu: Hisse Tartışması, Celal Bayar” alt başlıklarıyla sunulurken Ankara- İstanbul arasındaki politikacılar- futbol kulüp yöneticilerinin stadyum inşaatı meseleleri de anlatılıyor. İçerikte dikkati çeken ise hala Bale’in (1993) önerdiği Britanya spor/futbol mekanlarındaki “metalaşma ve ayrışma” (commodification and segregation) evresinin tam olarak başlamamış olması. Yani “Taksim Stadyomu” ndan hasılat/gelir elde ediliyor lakin fotoğraflar seyircilerin sınıfsal konumlarına göre ayrıştığı, mekanın metalaştığı bir stadyomu yansıtmıyor. On üçüncü ve on dördüncü bölümler “Dolmabahçe Stadyumu: Cumhuriyet’in Asri Stadyumu” ve “İnönü Stadyumu; Büyük Savaş’ın Zorlukları” ise, Bale’in (1993:125-126) üçüncü ve kısmen dördüncü sırada açıkladığı bir yandan “sınırlama” öte yandan “panoptizm” (containment and panopticism) gösteren modern stadyum örneğini karşılıyor. Başlangıçta ‘tepeden/balkondan/ağaç üstünden ücretsiz’ maçların izlenmesine olanak veren Dolmabahçe Stadyumu’nun tribünleri

yükseldikçe mekanın sınırları da netleşiyor. 1990'ların stadyumları ise şirketleşen futbol kulüplerinin stadyumlarıdır. Yirminci bölüm "Ali Sami Yen Stadi: Bir Geleneği Terk Etmek" başlığıyla "seçkinleştirmenin" "yerinden edilmenin" temsilidir. Yirmi birinci bölüm ise "Fenerbahçe Stadi: Şehrin İlk Modern Stadi" "yerinde seçkinleştirmenin" örneğidir ve Bale (2000) tarafından "yeni nesil" olarak tanımlanan, müze, konser salonu, VIP locası, restoranları, kütüphaneleri olan korunaklı, gözetimli yani "çok amaçlı" stadyumlardandır.

Sonuç

Şenol, çalışmasında stadyumların sıradan, dev bir beton yığını olarak değil, ülkenin ve kentin toplumsal, politik tarihiyle birer hafıza mekanları olarak görülmesini öneriyor. Ayrıca makalede adını sıklıkla andığım Bale'in (1993), Britanya merkezli tanımadığı stadyum evrelerinin İstanbul'daki geçerliliğini de gösteriyor. Geç sanayileşmiş, geç ulus devlet olmuş Türkiye'nin futbol mekanları da Britanya'daki futbol mekanlarının izlediği aşamaları gecikmeli olarak hayata geçirmiştir. Varılan nokta ise Britanya, özelde de İngiltere'yle benzer: Geçmişte çayırlarda oynanan halk futbolu bugün seçkinleştirilmiş, post modern ya da yeni nesil stadyumlarda oynanırken aynı zamanda bir ürün olarak satılmaktadır. Artık İstanbul'un çayırlarında futbol maçlarını merakla, hevesle, ilgiyle izleyen kalabalıklar futbol taraftarlarına/müşterilerine, izledikleri gençlerin kurduğu futbol takımları da Türkiye'nin büyük futbol şirketlerine 'dönüşmüş'tür. Kitap da biçimi ve içeriğiyle bir 'dönüşüm' sürecini aktarıyor.⁹

Öte yandan mektuplar, anılar, gazete/dergi haberleriyle her toplumsal sınıftan futbolun önemli karakterlerini, futbolla İstanbul'un gündelik hayatını da okuduğumuz kitabın her bölümünün 'gerçek hayattan alınmış' bir film/dizi senaryosu da olabileceğini düşünüyorum.¹⁰ Çünkü Türkiye'de stadyumların akademik literatürü gibi, henüz spor filmleri konusunda da çok ilerleme kaydedilemedi.

"Siyaset Kulüp Stadyum" İstanbul stadyumlarının tarihini, futbolun politik, ekonomik, kültürel ve sosyolojik analizlerini yapacak araştırmacılara bir arşiv sunuyorken yeni araştırmalara ilham olabilecek ipuçları da barındıran bir kitap.

Sonnotlar

1- Kıtalar arasındaki verilere göre Afrika'da 204, Asya'da 715, Avrupa'da 657, Kuzey Amerika'da 467, Okyanusya'da 37, Güney Amerika'da 211 stadyum 10 bin seyirci ve üstünde kapasiteye sahip (World of Stadiums, 2024). Türkiye'de ise, Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) verilerine göre, atıl durumda olanlar da dahil olmak üzere, kapasitesi 10 bin üzerindeki stadyum sayısı 53 (TFF, 2024).

2- Yazıda kısaltılarak "Siyaset Kulüp Stadyum" olarak anılacaktır.

3- YMCA: Genç Hristiyan Erkekler Birliği (Şenol, 2024: 72).

4- Türkiye'de futbol tarihiyle ilgili ilk kitapların önemli bir bölümü gazeteciler ya da akademi dışındaki araştırmacılar tarafından yazıldı. Şenol (2024b) sosyal medya hesabında, bu kitabıyla ilgili ilk fikrin, başka bir araştırma için gittiği kütüphanede çalışırken gördüğü minik bir detayın peşine düşmesiyle, oluştuğunu yazmış: "...Tam 82 yıl önce, Mecidiye Köyü'nde Galatasaraylı birkaç üye, nihayet statlarının temelini atmak için, kendilerine 'içindeki taşlarla birlikte' verilen, o zaman Güvercinlik olarak bilinen arazide bir araya geldiklerinde birkaç gün öncesinden çok güzel bir vazo satın almışlar, özenle geleceğe bir mektup yazıp içine koymuşlar ve güzelce paket yapıp atılacak temelin en dibine yerleştirmişlerdi..". Kütüphane arşivlerindeki "minik detayların" kıymetini bilmenin de bir birikimin sonucu olabileceğini, bu bakımdan da tesadüf olmadığını düşünüyorum.

5- "Futbolun ilk oynandığı", "ilk kayıt altına alınan" olarak anlaşılmalıdır.

6- Bale'in (1993 ve 2003/1989) birbirini tamamlayan önemli bu iki çalışmasında "spor mekanları" ile ilgili oluşturduğu kuramsal/tarihsel perspektifin ardında D.Harvey, M. Foucault, R. Sack ve H. Lefebvre gibi önemli sosyal bilimcilerin, çalışmalarını yaptıkları yıllardaki yaklaşımları ve tespitleri bulunur.

7- Uzun yıllarla spor kulüplerine kiralamak suretiyle verilen "kullanım hakkı" Cumhuriyet'in ilanından sonra ve günümüzde de devam etmektedir. Stadyumların, özellikle kamu arazisinin özel bir spor kulübüne tahsis edilerek inşasının sadece Türkiye'ye özgü olmadığını hatırlatmak isterim. Örneğin, Amerika, Los Angeles şehrinin sembollerinden Dodger (beyzbol) Stadyumu'nun sahibi LA Dodger Kulübü'dür. 1957'de kulüp başkanı Walter O'Malley bir stadyum sahibi olmak için girişimlere başladı. Belediye Meclisi de bir yönetmelikle stadyumun bulunduğu kamuya ait araziye stadın inşaatı için kulübe devretti, 1962'de stadyum açıldığında arazi kulübün olmuştur. Yerel halkla kulübün anlaşmazlığı ise yıllarca sürdü (Podair, 2017). Bir diğer örnek Yunanistan'dan. Yunanistan'da da futbol stadyumları ya hükümete ya da yerel yönetimlere ait. Büyük futbol kulüplerinden biri Panathinaikos Athlitikos Omilos'un (PAO) aynı kentsel alan içinde bir yere taşınması da beraberinde kamu kaynaklarıyla özel stadyum inşasına yönelik eleştirilerle tartışmalar yarattı (Lekakis, 2016).

8- Türk Dil Kurumu'na göre günümüz Türkçesi doğru yazımları stat, stadi, stadyum...

9- Ali Sami Yen Stadyumu'nun bugün yerindeki "rezidans" ancak mekanın seçkinleştirilmesi (gentrification) yani "dönüşüm" ile açıklanabilir.

10- İngiltere'de modern futbolun oluşum sürecine odaklanan hikayesiyle "The English Game" (Fellowes, 2020) dört bölümlük mini dizi güzel bir örnek.

Kaynakça

Aksu A (2012). Stadyumlar: Kentsel Bağlamda Spor Eksenli Dönüşüm Öğeleri. *Mimarlık Dergisi*, (364), 65-70.

Anat K ve Levental O (2022). National Buildings for Nation-Building: The Case of England's and France's National Football Stadiums. *Nationalism and Ethnic Politics*, 28 (2), 125-142.

Atasoy F S (2020). Topohilic Bir Mekan Olarak Stadyumlar: Hüseyin Avni Aker Stadyumu Örneği Üzerine Nitel Bir Araştırma. *ROL Spor Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 38-65.

Avcı S (2010). İstanbul Örneğinde Şehirçi Arazi Kullanımı ve Stadyumlar: Bir Spor Coğrafyası Çalışması. *Türk Coğrafya Dergisi*, (54), 15-29.

Bale J (1993). The Spatial Development of the Modern Stadium. *International Review for the Sociology of Sport*, 28 (2-3), 121-133.

Bale J (2000). The Changing Face of Football: Stadiums and Communities. *Soccer & Society*, 1 (1), 91-101.

Bale J (2003). *Sports Geography*. 2. Baskı, London&NY: Routledge.

Boykoff J (2022). Toward a Theory of Sportswashing: Mega-Events, Soft Power, and Political Conflict. *Sociology of Sport Journal*, 39 (4), 342-351.

Celep T (2022). Bir Metropol Mekânı Olarak Stadyumda Fanatizm ve Hegemonik Erkeklik. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Demirci S (2020). İstanbul'da Futbolun Mekansal Tarihi: Mesireden Halı Sahaya Şehirde Futbolun Mekanı (1880—2019). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökçaftı M A (2008). *Bizim İçin Oyna*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hobsbawm E (1997). *On History*. 1.Baskı, New York: Abacus.

İnal R (2022). Stadyomdan Arenaya Türkiye'de Stadyumların Dönüşümü. *Praksis*, 4 (60), 93-112.

- Korkmaz S (2019). Spor Kültüründe Miras Aktarımı: Ankara 19 Mayıs Stadyumu Yıkımı Örneği. *SPORMETRE Dergisi*, 17 (3), 9-22.
- Lekakis N (2016). The Politics of PAO's New Football Stadium. *International Review for the Sociology of Sport*, 51 (1), 3-26.
- Millward P (2017). World Cup 2022 and Qatar's Construction Projects: Relational Power in Networks and Relational Responsibilities to Migrant Workers. *Current Sociology*, 65 (5), 756-776.
- Podair J E (2017). *City Of Dreams: Dodger Stadium and The Birth of Modern Los Angeles*. Princeton: Princeton University Press.
- Richards J, O'Shea M, Spanjaard D ve Garlin F (2021). 'You Can Rent It for a While, But It Is Our House': Sports Fans' Experience of Returning 'Home' To A New Multipurpose Stadium. *International Review for the Sociology of Sport*.
- Rooney J F (1974). *A Geography of American Sport from Cabin Creek to Anaheim*. USA: Addison-Wesley Publishing Company.
- Stadium News. (2024). Stadium News. <https://worldofstadiums.com/stadium-news/>. Son erişim tarihi, 22/05/2024.
- Şenol M (2021). *Gayriresmi Futbol Tarihi* (2.Baskı). İstanbul: Mundi Kitap.
- TFF (2024). Türkiye Futbol Federasyonu Stadyumlar Futbol Bilgi Bankası. <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=324>. Son erişim tarihi, 25/05/2024.
- The English Game* (2020). Netflix. <https://www.imdb.com/title/tt8403664/>. Son erişim tarihi, 25/05/2024.
- World of Stadiums (2024). <https://worldofstadiums.com/>. Son erişim tarihi, 01/06/2024.
- Yüce M (2015). *İdmançı Ruhlar: Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri: 1923-1952*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüce M (2016). *Romantik Yürekler: Futbol Tarihimizin Yeni Devreleri: 1952-1992*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüce M (2019). *Osmanlı Melekleri: Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri: Türkiye Futbol Tarihi. Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları*.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Dergi Kurullarının İşleyişi ve Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi araştırma makalelerine, kitap incelemelerine, güncel konuların incelendiği "yorum/tartışma" başlığı altında yazılara yer vermektedir. Mülkiye Dergisi'ne gönderilen tüm makaleler Editör Kurulu'nun (Editör, Editör Yardımcıları, İngilizce ve Türkçe Dil Editörleri ve Alan Editörlerinden oluşan) onayından geçtikten sonra anonim hale getirilmekte ve Yayın Kurulu'nun onayına sunulmaktadır. Hakem değerlendirme sürecine uygun kararı çıkan yazılar için Yayın Kurulu üyelerinden konuyla ilgili hakemlere ilişkin önerileri talep edilmektedir. Bu süreçte gönderilen makaleler Editör Kurulu üyeleri tarafından biçimsel olarak incelenmektedir. Biçimsel inceleme şu aşamalardan oluşmaktadır:

- Öz ve anahtar kelimeler kısımlarının kelime sayısına uygunluğu;
- Makalenin kelime sayısının asgari ve azami sınırlara uygunluğu;
- Dergi referans ve kaynakça kurallarına uygunluğu.

Editör Kurulu üyeleri ilk okuma sürecinde Mülkiye Dergisi'ne gönderilen makalelerin/yazıların biçimsel kurallara uygunluğunu ve ön incelemesini yaparak yazıyı Yayın Kurulu'na sunar. Ardından makaleler, Alan Editörü veya Editör Yardımcıları tarafından çift taraflı kör hakem değerlendirilmesine sunulur. Bu süreçte, gerekli görüldüğü takdirde yazarlardan biçimsel düzenlemeler talep edilmektedir. Biçimsel düzenlemelere ilişkin düzenleme isteği iletilmesine rağmen Dergi kurallarına göre revize edilmeyen makalelere yönelik, Editör Kurulu'nun reddetme hakkı vardır.

Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi'ne gönderilen yazılar Editör Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan ve Yayın Kurulu'na sunulduktan sonra, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda i) kabulüne ii) majör revizyon iii) minör revizyon, iv) yazının reddine/geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilmektedir. Karar yazara en kısa sürede bildirilmektedir.

Editör Kurulu'nun sorumluluğunda işletilen yayın sürecinde yazarların etik kuralları ihlal ettiği değerlendirildiğinde ve iThenticate/Turnitin intihal önleme yazılımları taramasında %15'ten yüksek benzerlik oranı çıktığı tespit edildiğinde, makalelerin geri çevrilmesi hakkını kendinde saklı tutar.

Makalenin, Editör Kurulu'nca hakem sürecine alınması bir yayın taahhüdü anlamına gelmez. Yayın için hakem süreci olumlu sonuçlandığı durumlarda dahi etik kuralların ihlalinin süreç sırasında tespiti gibi ihtimallere karşı önlem almak amacıyla, Editör Kurulu'nun son kararı esastır.

Mülkiye Dergisi'ne gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisi'nin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (Committee on Publishing Ethics) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada öz ve anahtar kelimeler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumunun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, öz, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce öz ile her iki dilde beşer anahtar kelime hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : **Xxxxxxxxxxxxxx** (ilk harfi büyük ve koyu)
İkinci Düzey Altbaşlık : *Xxxxxxxxxxxxxx* (ilk harfi büyük ve italik)
Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) Xxxxxxxxxxxxxx (i, ii, iii, vb. ile başlar)
Dördüncü Düzey Altbaşlık : – Xxxxxxxxxxxxxx (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo 1, Tablo 2, Şekil 1, Şekil 2, Ek 1, Ek 2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına "ve" konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra "vd." yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto'da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için ";" işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck'ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından "aktaran" ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa'nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10'u ETA'yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: *Yayının adı* (italik), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılar kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında "paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir" (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok t.y.
basım yeri yok y.y.
yayıncı yok yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5 (2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35 (3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.